

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Lärarstuderandes examensarbeten om stöttning av elevers skrivande

Rosvall, Camilla; Heilä-Ylikallio, Ria; Björklund, Siv

Published in:
Svenskan i Finland 19

Published: 01/01/2022

Document Version
Final published version

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Rosvall, C., Heilä-Ylikallio, R., & Björklund, S. (2022). Lärarstuderandes examensarbeten om stöttning av elevers skrivande. In S. Björklund, B. Haagensen, M. Nordman, & A. Westerlund (Eds.), *Svenskan i Finland 19: Föredrag vid den nittonde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland* (pp. 301–317). (Svenskan i Finland; No. 82). Svensk-Österbottniska Samfundet. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-69650-5-5>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Siv Björklund, Bodil Haagensen,
Marianne Nordman och Anders Westerlund (red.)

Svenskan i Finland 19

Svensk-Österbottniska Samfundet r.f.

Svenskan i Finland 19

Svenskan i Finland 19

Föredrag vid den nittonde sammankomsten för
beskrivningen av svenskan i Finland

Vasa den 6–7 maj 2021

Redigerade av
Siv Björklund, Bodil Haagensen, Marianne Nordman och Anders Westerlund

ISBN 978-952-69650-4-8 (tryckt)

ISBN 978-952-69650-5-5 (digital)

Denna publikation ingår i konferensserien *Svenskan i Finland*
(<https://blogs.helsinki.fi/svenskan-i-finland/publikationer/>).

ISSN 2489-4338 (tryckt)

ISSN 2489-4346 (digital)

Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samfundet nr 82

ISSN 0473-8063

© Författarna och Svensk-Österbottniska Samfundet

Teknisk redaktör: Sofia Lindkvist

Utgivare: Svensk-Österbottniska Samfundet

Rådhusgatan 17 A 13, 65100 Vasa

Pärmbild: Åbo Akademis bildbank

Tryck: KTMP Group, Vasa 2022

INNEHÅLL

<i>Siv Björklund, Bodil Haagensen, Marianne Nordman & Anders Westerlund</i> Förord.....	7
<i>Åsa Palviainen & Tiina Räisä</i> Tusen och en röst Barn och deras föräldrar om familjen, språk och appar	9
<i>Melina Bister</i> Fanny Nysténs lokala och språkliga identitet i privata brevtexter 1892	30
<i>Lotta Collin</i> Upplevd dialektanpassning bland utflyttade Ekenäsbor.....	45
<i>Mona Enell-Nilsson, Merja Koskela & Iris Aarola</i> Regeringen rapporterar om statligt ägda bolag Legitimeringsstrategier i <i>Ministern har ordet</i> i finländska redovisningar	59
<i>Rebecka Heinonen, Eveliina Tolvanen & Camilla Wide</i> Språket inom vården En jämförelse av språkprogram för tre tvåspråkiga sjukvårdsdistrikt i Finland.....	74
<i>Sanna Heittola, Hans Landqvist, Niina Nissilä & Nina Pilke</i> TNC och Finland Korrespondens inom terminologiområdet 1940–1999	88
<i>Sofie Henricson</i> Svenskan i Helsingfors inofficiella lingvistiska landskap	104
<i>Martina Huhtamäki, Jan Lindström, Inga-Lill Grahn, Jenny Nilsson, Catrin Norrby & Camilla Wide</i> Tankar som styr kroppen Instruktioner med verbet <i>tänka</i> vid personlig träning	118
<i>Mikko Kauko</i> Källhänvisningar i Mechtilds uppenbarelser	133
<i>Jaana Kolu</i> Vad tänker du om det? Verbet <i>tänka</i> som epistemisk markör i tidningsspråk	149
<i>Anne-Maria Kuosa</i> Behovet av svenskkunskaper i juristyrken i Egentliga Finland	163
<i>Klaus Kurki</i> Uttryckstypen <i>vi... med X</i> ('jag och X') i finlandssvenskt språkbruk.....	178
<i>Marion Kwiatkowski</i> Om partikelbruk hos andra generationens invandrare i Sydösterbotten Fokus på <i>som</i>	189

<i>Hans Landqvist</i> Finlandssvenska översättare i <i>Svenskt översättarlexikon</i> utifrån översättnings- sociologiska utgångspunkter	203
<i>Therese Lindström Tiedemann, David Alfter & Elena Volodina</i> CEFR-nivåer och svenska flerordsuttryck	218
<i>Ronja Mannström, Sigrid Ducander & Ria Heilä-Ylikallio</i> Utveckling av skrivundervisning på svenska i Finland Lärare reflekterar.....	234
<i>Marianne Nordman</i> Skriftspråket hos en "vanlig" man kring sekelskiftet 1900	244
<i>Eeva-Liisa Nyqvist</i> En svårighetshierarki för inversion En jämförelse mellan språkbad och traditionell undervisning.....	255
<i>Lena Rogström & Catrin Norrby</i> När Östersjön skiljer oss åt Om likheter och skillnader i dödsannonsens uttryck i <i>Dagens Nyheter</i> och <i>Hufvudstadsbladet</i>	272
<i>Paula Rossi</i> Uleåborgsflickor som brevskrivare på 1860- och 1870-talen "Som du ser måste jag fundera mycket för att få ett bref sammansatt på finska"	286
<i>Camilla Rosvall, Ria Heilä-Ylikallio & Siv Björklund</i> Lärarstuderandes examensarbeten om stöttning av elevers skrivande	301
<i>Anders Stendahl</i> Standardiseringstendenser i finländsk handskriften 1700-talssvenska	318
<i>Sofia Stolt & Marina Bergström</i> Studentperspektiv på drag som utmärker professionell kommunikation i skrift	331
<i>Anders Westerlund, Ann-Christin Randahl & Ria Heilä-Ylikallio</i> Prov och praktik i otakt? Fyra gymnasielärares kollegiala samtal om skrivande och skrivundervisning i anslutning till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur.....	346
<i>Camilla Wide & Catrin Norrby</i> Duande eller niande? Uppfattningar om tilltal på svenska i Finland	361
<i>Jan-Ola Östman</i> Plats och ställe på vykort från Wasa 1900–1920 Om ansvar och framväxten av "det moderna"	375

Förord

Nittonde sammankomsten för Svenskan i Finland skulle enligt de ursprungliga planerna ha ordnats våren 2020. På grund av de restriktioner som covid-19 medförde måste konferensen flyttas fram ett år och den arrangerades i stället den 6–7 maj 2021. Det fortsatta pandemiläget i Finland gjorde dock att det för första gången i konferensseriens historia blev en digital konferens. Som värd stod Åbo Akademi, genom Språk- och kulturämnenas didaktik vid Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier i Vasa. Svenskan i Finland har också tidigare ordnats i Vasa men detta var första gången i Åbo Akademis regi.

Temat för Svenskan i Finland 19 var "Att skriva på svenska – privat och professionellt". Under de båda digitala konferensdagarna hölls plenarföreläsningar av inbjudna föreläsare. Åsa Palviainen (Jyväskylä universitet) presenterade en delstudie i forskningsprojektet What's in the app? med rubriken "Tusen och en röst. Barn och deras föräldrar om familjen, språk och appar", medan Ulrika Magnusson och Katarina Rejman (Stockholms universitet) under rubriken "Att skriva, och att skriva på svenska, i Sverige" gav en överblick över aktuell skrivforskning. Utöver plenarföreläsningarna hölls sammanlagt drygt 40 sektionsföredrag. Konferensens tema, skrivande på svenska, belystes i olika kontexter från förskola till vuxen ålder. I denna konferensvolym publiceras ett av plenarföredragen och hela 25 övriga artiklar i alfabetisk ordning enligt författarnamn. Samtliga artiklar har genomgått en refereegranskning av utomstående, anonyma granskare.

Konferensen hade inte kunnat genomföras utan den lokala arrangörskommittén som bestått av Siv Björklund (ordf.), Bodil Haagensen, Ria Heilä-Ylikallio, Sofie Henricson (våren 2020), Maria Kvist, Marianne Nordman, Annika Peltoniemi, Camilla Rosvall, Linda Storås och Anders Westerlund. Ett varmt tack till alla! Tack också till Sofia Lindkvist som i rollen som teknisk redaktör bistått med att sammanställa denna konferensvolym!

På konferensarrangörernas vägnar vill vi tacka plenartalare och föredragshållare, konferensdeltagare och refereegranskare. Ett stort tack också till personalen vid Centret för livslångt lärande (CLL) vid Åbo Akademi i Vasa för all teknisk assistans. Likaså är vi tacksamma för ekonomiskt stöd från Aktia-stiftelsen i Vasa, Högskolestiftelsen i Österbotten, Svenska kulturfonden, Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svensk-Österbottniska Samfundet och Åbo Akademi. Ett särskilt tack önskar vi rikta till Svensk-Österbottniska Samfundet för det understöd som gjort det möjligt att ge ut den här volymen såväl digitalt som i tryckt pappersversion.

Vi i Vasa överlämnar nu ansvaret för nästa konferens i serien till Östra Finlands universitet. Lycka till med Svenskan i Finland 20!

Vasa i maj 2022

Siv Björklund, Bodil Haagensen, Marianne Nordman och Anders Westerlund

Tusen och en röst

Barn och deras föräldrar om familjen, språk och appar

Åsa Palviainen & Tiina Räisä

1 INLEDNING

Under åren 2017–2019 samlade The EU Kids Online research network in data från över 25 000 nio- till sextonåringar i 19 europeiska länder om deras onlinevanor (Smahel m.fl. 2020). Av den finländska delstudien (där 11- till 16-åringar deltog) framgick att 85 % av barnen var online dagligen vilket var mer än det europeiska genomsnittet. Den höga siffran är knappast förvånande då den digitala utvecklingen länge har legat i framkant i Finland och att vara uppkopplad har blivit en naturlig del av ungas vardag. Ytterligare en förklaring till den höga siffran är tillgången till smarttelefoner; hela 97 % av de finländska barnen meddelade att de hade en (egen) smarttelefon i bruk (Smahel m.fl. 2020, 141). Utöver den generellt höga ekonomiska levnadsstandarden i Finland, som gör att familjer faktiskt har råd att tillhandahålla barnen egna mobiltelefoner, fyller telefonen också praktiska funktioner. Finländska barn har i internationella jämförelser visat sig ha en hög grad av frihet och kan självständigt röra sig omkring i samhället från en relativt tidig ålder (Cui m.fl. 2019; Kyttä m.fl. 2015). Mobiltelefonen fungerar då som medel för att hålla kontakt inom familjen, för att skapa trygghet och möjliggöra kontroll, och för att koordinera aktiviteter och rörelser (Christensen 2009; Palviainen 2021).

Trots att det numera börjar finnas ganska gott om enkätstudier som kartlägger digitala vanor bland unga, så vet man mindre om språkval och språkbruk inom dessa. I projektet *What's in the App?* som undersöker digitalt medierad kommunikation i flerspråkiga familjer i Finland, ville vi i en delstudie närmare kartlägga hur familjer, där svenska spelar en central roll, kommunicerar med varandra med hjälp av olika mobilapplikationer (hädanefter *appar*). För detta syfte utvecklade vi en enkät med två målgrupper: barn i åldern 9 till 12 år samt föräldrar till barn i dessa åldrar. Under tre veckor hösten 2019 reste två medarbetare i projektet runt i Svenskfinland och besökte 15 finlandssvenska skolor i 13 kommuner och förmedlade vår enkät om familj, språk och appar. Totalt kom 1 002 barn i årskurserna tre till sex att delta i studien och dessutom 168 föräldrar.¹

¹ Projektet *What's in the App? Digitalt medierad kommunikation över tid och rum i nutida flerspråkiga familjer (WhatsInApp)* finansieras av Finlands Akademi under 2018–2022 (vidare information om projektet finns på www.jyu.fi/whatsinapp). Enkätstudien var ett resultat av ett intensivt samarbete mellan många aktörer (se Palviainen & Räisä 2021) och vi vill här rikta ett tack till alla skolor och familjer som deltog.

Enkäten var en så kallad sociolingvistisk survey som är till för att samla in information om en viss populations språkliga beteenden genom att ställa frågor som vem talar vilket språk med vem, under vilka förhållanden och med vilket syfte (Cooper 1980; Djité 2013). Undersökningen genomfördes i inledningen av forskningsprojektet och syftet var därför explorativt och deskriptivt snarare än att söka orsakssamband mellan variabler (Cooper 1980). I denna artikel kommer vi att presentera resultaten från enkäten och ge en inblick i hur familjer av idag använder sig av appar för att kommunicera med varandra och hur multimodala och språkliga resurser kommer till användning. Vi kommer särskilt att zooma in på syskonkommunikationen och hur föräldrar håller kontakt med sina barn.

2 FAMILJER, SPRÅK OCH APPAR

Barn i åldrarna 9 till 12 år har vuxit upp i en medierad värld och kan sägas tillhöra en generation av digitala nativer (Hänninen m.fl. 2021). De har också hunnit att utveckla kunskaper och litteracitet i ett eller flera språk genom sin skolgång. De är fortfarande tätt knutna till familjen, men då de är på god väg mot sina tonår är de mer socialt självständiga än yngre barn (Lim 2016). De är därför i en slags mellanålder vad gäller den psykosociala utvecklingen. Inom den sociolingvistiska familjeforskningen har denna åldersgrupp kommit att hamna i skymundan.

Såväl internationellt som nationellt finns det en lång forskningstradition att studera barns språkutveckling (Berglund 2008; Brown 1973; De Houwer 2009), familjers flerspråkighet (Palviainen & Bergroth 2018; Schalley & Eisenclas 2020) och föräldrars medvetna språkplanering (Curdt-Christiansen 2009; King m.fl. 2008; Palviainen & Boyd 2013). Mycket fokus har legat på barnens första år och den tidiga språkutvecklingen vare sig det har handlat om ett (eller flera) förstaspråk eller tidig successiv inläring av ett andraspråk. Barn i den lägre skolåldern har visserligen ofta undersökts ur pedagogiska synvinklar (t.ex. Hellgren m.fl. 2020) men mer sällan ur familjeperspektiv (se dock Emilsson Peskova 2021 för en innovativ studie där dessa kombineras). Det är vidare vanligt i intervju- och enkätstudier att det är föräldrarna (särskilt mammor) som rapporterar om familjens språkbruk snarare än barnen själva (Hollebeke m.fl. 2020).

Forskningen släpar efter vad gäller den potentiellt stora roll som digitalt medierad kommunikation inom familjen har för språkutveckling, litteracitet och emotionella relationer (Lanza & Lexander 2019; Ochs & Kremer-Sadlik 2015; Palviainen 2020). Little (2019) visade i en föräldraenkätstudie i Storbritannien att familjer med ett annat hemspråk än engelska ibland använde digitala spel och appar för att stimulera språkutvecklingen hos barnen. Barnen i studien var dock förhållandevis små och appar för interpersonell kommunikation var inte aktuella för den åldersgruppen. Omfattande projekt som EU Kids Online (jfr ovan) har å sin sida varit mycket viktiga för att skapa tidsenlig kunskap om barns och ungdomars aktiviteter på nätet. Syftet med det projektet, liksom för andra inom forskningsfältet digitalt föräldraskap (Mascheroni m.fl. 2018), är dock snarare att

kartlägga möjligheter och synliggöra risker som kommer med att vara uppkopplad än att undersöka språkets/-ens roll i sammanhanget.

Det finns också enkätstudier som kartlägger specifika appvanor utan att hänvisa till språk. I Audience Projects (2019) undersökning deltog över 13 000 respondenter från sex länder. När ungdomar mellan 15 och 25 år i det finländska samplet tillfrågades om de mest outhärliga kommunikationsapparna kom WhatsApp på förstaplats, följt av Instagram och Snapchat. Dessa resultat bekräftades i SoMe ja Nuorets (2019) surveyundersökning med 6 247 finländska respondenter i åldrarna 13 till 29 år: WhatsApp användes av 89 %, Instagram av 79 % och Snapchat av 74 % av respondenterna. Även om deltagarna var något äldre än målgruppen i föreliggande studie och användningen inte specifikt berörde kommunikation inom familjen, är resultaten intressanta då de handlar om unga i Finland.

3 SPRÅK OCH DET DIGITALA I SVENSKFINLAND

De allra flesta familjer i Finland har finska som hemspråk: i 85 % av de finländska familjerna har båda vuxna finska som modersmål och i 9 % har båda ett annat/andra språk som registrerat modersmål *eller* den ena parten svenska/finska och den andra ett annat språk (Statistics Finland 2020).² I 4 % av fallen (motsvarande ca 54 000 familjer) har båda vuxna svenska som registrerat modersmål och i 3 % (ca 43 000 familjer) talar de finska respektive svenska. Förhållandena är givetvis annorlunda om vi enbart tittar på Svenskfinland. En viss fingervisning om detta kan vi få utifrån den kartläggning av finlandssvenska skolor i årskurserna 1–6 som Utbildningsstyrelsen genomförde 2013 (Westerholm & Oker-Blom 2016). I den svarade rektorer (och lärare) från 182 skolor på en enkät där de uppskattade elevernas språkliga bakgrunder (Hyvönen & Westerholm 2016). I denna uppgavs 51 % av eleverna komma från helt svensk-språkiga och 40 % från tvåspråkigt finsk-svenska hem. Av de övriga kom 4 % från finskspråkiga hem medan resterande 5 % representerade "annat". I den senare kategorin ingick svenska och/eller finska i kombination med annat eller andra språk samt hem där endast något annat eller några andra språk än svenska och/eller finska talades. Svenska är således tydligt närvarande i de flesta familjer, antingen som enda talade språk hemma eller i kombination med annat/andra språk.

Svenskans starka roll bland unga bekräftas i den nyligen publicerade ungdomsbarometern, där 545 svenskregistrerade 15–19-åringar svarade på frågor bl.a. om hur de använder språk och medier (Kepsu & Markelin 2021). Svenska språket var särskilt viktigt inom familjen och med vänner. Vidare kunde man se att nära hälften av respondenterna tog del av finlandssvenskt medie-innehåll – definierat som "radio, musik, tv-serier, tidningar, på nätet, i sociala

² I denna statistik räknas en familj som en konstellation med två vuxna som är gifta, sambos eller i registrerat partnerskap och med eller utan barn. Ensamstående föräldrar räknas som en separat kategori. (Statistics Finland 2020, 6)

medier osv” – minst ett par gånger per vecka (Kepsu & Markelin 2021, 8). I den föregående ungdomsbarometern från 2018 kunde man slå fast att de svenskspråkiga ungdomarna mest använde svenska i sociala medier, följt av engelska medan finska användes i liten mån (Stenberg-Sirén 2018). Andra språk användes i princip inte alls. Mönstret bekräftades i en uppföljande kvalitativ intervjustudie med 26 finlandssvenska 14–19-åringar (Stenberg-Sirén 2021). När man var på sociala medier, chattade och spelade med vänner på sin fritid använde man framförallt svenska men även engelska och finska beroende på samtalspartner. Även kodväxling förekommer: Lindewall (2020) visade i sin fallstudie av två 18-åringar och deras Snapchat-konversationer att det kodväxlades framförallt mellan svenska och finska, men även engelska användes. I en studie av en grupp 17-åringar i finlandssvensk skola och deras användning av smarttelefoner, fann Rusk (2019) att de uttryckte sin flerspråkiga identitet genom den digitalt medierade kommunikationen.

Gemensamt för de nyss nämnda studierna är att det handlar om tonåringars digitalt medierade språkbruk med jämnåriga. I det följande ska vi istället undersöka hur det förhåller sig med barn i det vi kallar mellanåldern (9–12 år) och med fokus på kommunikationen inom familjen.

4 METOD OCH MATERIAL

4.1 Datainsamling

Elektroniska enkäter är på många sätt behändigare än pappersenkäter. De har bland annat den fördelen att inmatade data automatiskt sänds till en dataserver. Elektroniska enkäter kan vara webbaserade, med en länk till internet som de som vill delta klickar på. Denna typ av internetbaserad enkät har dock begränsningar som att samplet kan bli alltför litet eller snedvridet (Evans & Mathur 2018). Det är även etiskt problematiskt när målgruppen är minderårig (Hokke m.fl. 2018). Vi valde därför att utforma en enkät med mjukvaran Webropol för surfplattor som vi förde med oss till skolorna.³ Denna hybriddesign, med elektroniska enkäter som delades ut på plats, gjorde att forskarna på ett lättfattligt sätt kunde berätta för barnen vad undersökningen gick ut på, gav dem möjligheten att ställa frågor och frihet att själva bestämma om de ville delta (för en detaljerad beskrivning av datainsamlingsprocessen och de etiska procedurerna, se Palviainen & Räisä [2021]). Enkäten fanns tillgänglig på svenska, finska och engelska och tog cirka tio minuter att besvara. Det var fullständigt anonymt att besvara enkäterna; inga data där enskilda individer eller skolor kunde identifieras samlades in. De inmatade data sändes automatiskt till en skyddad

³ Enkäten planerades gemensamt av medlemmarna i WhatsInApp-projektet medan datainsamlingen på plats genomfördes av en av oss forskare (Tiina Räisä) i samarbete med projektassistenten Polina Vorobeva. Vi väl här rikta ett särskilt tack till Polina för detta arbete.

universitetsserver i Excel-form. I god tid före skolbesöken fick även barnens föräldrar information via skolplattformen Wilma om undersökningen. I detta informationsbrev fanns även en länk till en snarlik webbaserad enkät för intresserade föräldrar att besvara.

4.2 Informanter

Då målgruppen var familjer där svenska används i vardagen valde vi att samla in materialet i svenskspråkiga lågstadieskolor i Finland. Vi tillämpade ett strategiskt icke-slumpmässigt urval vilket betyder att urvalet fungerar som ett tvärsnitt av den population som ska beskrivas (Trost 2012). De 15 skolorna som deltog fanns inom ett vidsträckt område i västra Nyland, Åboland, östra Nyland, Österbotten samt en språkö i en finsk kommun. Både små och större skolor från såväl tätort som landsbygd fanns representerade i urvalet och deltagarna var jämnt fördelade mellan årskurserna 3–6.⁴ Bortfallet var litet; färre än tio föräldrar meddelade skolan på förhand att de inte ville att deras barn skulle delta och ytterligare sex barn valde vid datainsamlingen själva att inte medverka. Totalt besvarade 1 002 barn enkäten och urvalet kan sägas vara representativt för populationen den ska beskriva (Trost 2012).

Som framgår av tabell 1 var informanterna jämnt fördelade mellan könen och åldersgrupperna. Som en bakgrundsfråga bad vi barnen att uppge vilka som ingår i deras familj och den klart vanligaste konstellationen var en kärnfamilj med (en eller) två föräldrar och ett eller flera syskon (80 %). Nära 9 % av barnen uppgav att de lever i en ombildad familj med styv-, halv-, bonus-, låtsas- eller plastmedlemmar och 5 % bodde utan syskon med en eller två föräldrar. Procentandelarna stämmer i hög grad överens med officiell statistik över familjestrukturer i Finland som helhet (Statistics Finland 2020). Vi gav dock barnen en friare ram att ange vem de ansåg höra till den egna familjen och nära 7 % av barnen räknade in släktingar såsom t.ex. mor- och farföräldrar eller kusiner i den (jfr *utvidgad familj* i tabell 1).

Barn i denna ålder har en inkluderande syn på husdjur: vart femte barn (20 %) räknade in ett eller flera husdjur i den egna familjen (ingår ej i statistiken i tabellen). Detta gällde allt från hundar och kaniner till grisar och vandrande pinnar.

⁴ Även skolor tillhörande Helsingfors skoldistrikt bjöds in att delta men proceduren att ansöka om forskningstillstånd var mer komplex och tidskrävande än i de övriga distrikten och dessa blev därför beviljade först efter att datainsamlingen slutförts. Fördelning av deltagare i studien enligt årskurser var 22 % (åk 3), 30 % (åk 4), 26 % (åk 5) och 22 % (åk 6).

TABELL 1 Barnen och deras familjekonstellationer⁵

		n	%
Kön	Flicka	509	51,0
	Pojke	483	48,4
	Annat	6	0,6
	Totalt	998	100,0
Ålder	9	247	24,7
	10	283	28,3
	11	258	25,8
	12	211	21,1
	Totalt	999	100,0
Familje- konstellation	Förälder/-rar	52	5,2
	Förälder/-rar + 1 syskon	382	38,5
	Förälder/-rar + 2 eller fler syskon	404	40,7
	Ombildad familj	87	8,8
	Utvidgad familj	67	6,8
	Totalt	985	100,0

Antalet föräldrar som valde att svara på webbenkäten som förmedlades via Wilma var 168 stycken och alltså klart färre än barnen. Samplet är litet och inte representativt för populationen som helhet. Av föräldrarespondenterna var 84 % kvinnor, alla var födda i Finland (utom tre som kom från Sverige) och till skillnad från barnsamplet fanns inga exempel på familjer som varken hade svenska eller finska som hemspråk. Urvalet begränsar direkta kvantitativa jämförelser och de slutsatser som kan dras om populationen, men föräldrarapporterna innehåller ändå intressanta utsagor och data som kommer att behandlas i resultatdelen.

4.3 Enkät och analys

Barnenkäten bestod av 17 frågor och föräldraenkäten av 19 (den senare innehöll två kompletterande bakgrundsfrågor om utbildning och yrke). Innehållsmässigt var de båda enkäterna mycket lika varandra men med språk anpassat efter mottagargruppen. Enkätens första del bestod av bakgrundsfrågor om informanten, dess familj och språk som talas i familjen medan enkätens andra del fokuserade på bruket av appar. Det fanns såväl frågor med fasta svarsalternativ som öppna frågor. För denna artikel fokuserar vi på svaren till en delmängd av frågorna. För tydlighetens skull har de här numererats och ges enbart på svenska även om enkäterna även fanns på finska och på engelska.

Några frågor hade fasta svarsalternativ som medger kvantitativa analyser och ger en översiktlig beskrivning av populationen gällande app- och språkbruk.

⁵ Alla barn svarade inte på alla frågor varför totalsiffran varierar i tabellen.

I avsnitt 5.1 nedan ligger fokus på appvanorna och baseras på frågorna i tabell 2. I avsnitt 5.2 ligger fokus på språkbruket inom familjen, dels talade språk hemma och dels när man kommunicerar via appar inom familjen. En fråga löd *Vilket/-a språk talar du med vem i familjen?* och en annan *Vilket/-a språk använder du i apparna med familjen?* I båda fallen fanns svarsalternativen *Svenska; Finska; Annat/Andra* och med möjlighet att välja flera alternativ.

TABELL 2 Enkätfrågor om appvanor

Fråga	Svarsalternativ
<i>Hur ofta använder du följande appar? Discord; FaceTime; Instagram; Messenger; Skype; SMS; Snapchat; TikTok; Viber; WhatsApp</i>	<i>Dagligen; Någon gång i veckan; Någon gång i månaden; Aldrig (Ange för varje app)</i>
<i>(Om Dagligen eller Någon gång i veckan) Använder du denna app inom familjen?</i>	<i>Ja; Nej</i>
<i>(Om Ja) Vad gör du med denna app?</i>	<i>Ringer vanliga samtal; Ringer videosamtal; Chattar/textar; Skickar röstmeddelanden; Skickar bilder/videoklipp/memes; Postar stories (Flerval möjliga)</i>

Informanterna fick också möjlighet att närmare kommentera och beskriva sina app- och språkvanor med specifika familjemedlemmar i en öppen fråga. Frågan var anpassad efter mottagargrupp. Från barnen önskade vi veta mer om bruket av språk och appar specifikt med syskon: *Vilken/-a appar använder du med ditt/dina syskon och på vilket/-a språk?* Av de vuxna ville vi få insikt i hur de använde appar i kommunikationen med sina barn: *Vilken/-a appar använder du med din 9–12-åring, hur och på vilket/-a språk?* Utöver kvalitativ innehållsanalys av dessa öppna svar, gjordes en kodning och klassificering av de appar och språk som omnämndes. Detta möjliggör viss deskriptiv statistik. Analyserna presenteras i avsnitt 5.3 nedan.

Sist i enkäten gavs även en möjlighet att lämna övriga kommentarer: *Är det något mer du vill berätta för oss?* (barnenkäten) och *Är det något du skulle vilja lägga till eller kommentera?* (föräldraenkäten). En förhållandevis liten andel av respondenter valde att skriva något, men då frågan öppnade för delgivande av tankar och åsikter man bar på, är svaren viktiga att behandla. Vi kommer tematiskt att redogöra för och diskutera dessa barn- och föräldraröster i avsnitt 5.4.

5 RESULTAT

5.1 Vilka appar?

I enkäten hade vi på förhand plockat ut och namngett tio appar som barnen och föräldrarna skulle ta ställning till. Dessa valdes ut på basis av vad vi kände till från tidigare undersökningar av tonåringar och yngre vuxna (jfr ovan) och för att de innehåller en interpersonell meddelandefunktion som innebär att individer språkligt kan hålla kontakt med varandra genom text, bild och/eller röst. En av apparna – TikTok – skiljer sig ur det avseendet då det främst är en tjänst för skapande och delning av videor, men appen blev extremt populär bland barn och unga under 2019 då enkätstudien designades så vi valde att ta med den. I tabell 3 kan vi se hur pass vanliga de här tio apparna var bland barnen. I topp fem bland apparna som användes dagligen eller minst en gång i veckan finner vi WhatsApp (93 %), TikTok (65 %), Snapchat (53 %), Instagram (39 %) och SMS (38 %). Mönstret påminner i hög grad det som man fann i Audience Projects (2019) och SoMe ja Nuorets (2019) undersökningar med den skillnaden att Snapchat var vanligare än Instagram hos de här yngre användarna. Vi kan också notera att TikTok är vanlig i åldersgruppen 9–12 år. Två tredjedelar av respondenterna svarade att de använder TikTok regelbundet (denna app ingick inte i de tidigare nämnda kartläggningarna).

TABELL 3 Barnens rapporterade appbruk: *Hur ofta använder du följande appar?*

	Discord		FaceTime		Instagram		Messenger		Skype	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Dagligen	32	3,5	35	3,8	214	21,4	28	3,1	6	0,7
Någon gång i veckan	53	5,9	147	16,1	179	17,9	79	8,7	21	2,3
Någon gång i månaden	71	7,9	218	23,9	75	7,5	83	9,2	66	7,3
Aldrig	748	82,7	513	56,2	462	46,1	717	79,1	813	89,7
Totalt	904	100,0	913	100,0	930	100,0	907	100,0	906	100,0

	SMS		Snapchat		TikTok		Viber		WhatsApp	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Dagligen	103	11,1	354	38,1	428	44,9	18	2,1	754	76,5
Någon gång i veckan	251	26,9	134	14,4	188	19,7	13	1,5	163	16,5
Någon gång i månaden	260	27,9	51	5,5	47	4,9	14	1,6	18	1,8
Aldrig	318	34,1	391	42,0	290	30,4	819	94,8	50	5,1
Total	932	100,0	930	100,0	953	100,0	864	100,0	985	100,0

När barnen svarade på uppföljningsfrågan om vilka av dessa appar som används inom familjen blir mönstret något annorlunda. WhatsApp fortsatte att vara den utan tvekan vanligaste appen: 882 av 9–12-åringarna angav att de använder appen inom familjen dagligen eller varje vecka. På andra plats kom sedan SMS (n = 293) och på tredje Snapchat (n = 250). De annars populära apparna Instagram och TikTok användes sällan för just familjekommunikation (n = 146 respektive n

= 119). Resultaten förstärker föreställningen om att i synnerhet TikTok främst är för underhållning och används inom kompiskretsar.

På basis av svaren på frågan *Vad gör du med appen?* kunde vi för alla de tre vanligaste familjeapparna (WhatsApp, SMS och Snapchat) se att barnen mestadels skickade textmeddelanden i dem. I Snapchat skickade de dessutom ofta bilder/videoklipp/memes och ringde videosamtal. WhatsApp visade sig dock vara den mest mångsidiga appen. Med hjälp av den skickade man inte bara textmeddelanden och bilder/videoklipp/memes, utan man ringde också röst- och videosamtal. Det var också ganska vanligt att lämna röstmeddelanden till mottagaren i WhatsApp.

5.2 Vilka språk?

Två av enkätfrågorna rörde vilket eller vilka språk som talades respektive användes i appar familjemedlemmar emellan. Som framgår av tabell 4 nedan rapporterade drygt 41 % av barnen att man endast talar svenska hemma och knappt 40 % svenska och finska. Det var ovanligt att man kom från ett helt finskspråkigt hem eller från hem där man enbart talade ett annat språk än svenska eller finska (totalt 4 %).

TABELL 4 Barnens rapporterade språkbruk i familjen

	Talas inom familjen		I appar med familj		I appar med syskon	
	n	%	n	%	n	%
Svenska	412	41,3	488	51,5	302	65,7
Finska	19	1,9	53	5,6	47	10,2
Annat	23	2,3	28	3,0	12	2,6
Svenska+finska	397	39,8	267	28,2	69	15,0
Svenska+annat/andra	87	8,7	73	7,7	26	5,7
Svenska+finska +annat/andra	59	5,9	39	4,1	4	0,9
Total	997	100,0	948	100,0	460	100,0

Om man grupperar svaren efter om ett eller flera språk talas hemma är det slående hur vanligt det är att tala mer än ett språk hemma och att svenska då *alltid* är ett av språken: i drygt 54 % av familjerna rapporterades ett två- eller flerspråkigt bruk. I samplet fanns 26 olika språk representerade utöver finska och svenska.⁶ Föräldraurvalet (N = 168) är som tidigare konstaterats inte

⁶ Vid svar *Annat/Andra* uppmanades man att specificera vilket/-a. Språken som nämndes var albanska, arabiska, armeniska, bosniska, engelska, estniska, farsi, grekiska, franska, japanska, kurdiska, lettiska, nederländska, norska, persiska, rumänska, ryska, serbiska, somaliska, spanska, swahili, teckenspråk, thailändska, turkiska, tyska, vietnamesiska. Det ska också nämnas att några barn och föräldrar valde att ange dialekt eller grundspråksi som annat språk. För enkelhetens skull har dessa inlemmats i kategorin svenska här.

representativt för hela populationen. Bland dessa rapporterades svenska vara det enda talade språket i 61 % av familjerna, svenska+finska i 24 % och finska enbart i 7 %.

Om vi jämför barnens rapporter om det talade språkbruket i familjen med dem i Utbildningsstyrelsens kartläggning från 2013 (Hyvönen & Westerholm 2016), är andelen tvåspråkigt finsk-svenska familjer i de båda studierna likartad, nämligen 40 %. Andelarna enspråkigt svenska och enspråkigt finska familjer var emellertid högre 2013 (51 % respektive 4 %). En tydlig skillnad är det som i Utbildningsstyrelsens kategori räknades in i kategorin "annat" – dvs alla familjer som talade åtminstone ett annat språk än svenska eller finska hemma – år 2013 var 5 % medan motsvarande siffra i vår studie från 2019 är 17 %. Detta kan peka på att barnen i finlandssvenska skolor idag lever i en mer flerspråkig familjevårdag än tidigare (Hellgren m.fl. 2020). Det är dock viktigt att påpeka att metodologierna bakom rapporterna om familjespråk skiljer sig åt. Medan det i Utbildningsstyrelsens kartläggning var skolpersonal som uppskattade barnens hemspråk, något som kan vara vanskligt att göra (jfr Bergroth & Palviainen 2016), var det barnen själva som berättade om språken i familjen i den här studien. Urvalen var också olika stora. Jämförelser och tendenser över tid ska därför tolkas med viss försiktighet.

Om vi sedan tittar på hur de språkliga resurserna användes av barnen i appkommunikationen inom familjen ser vi en tydlig tendens: barnen hade generellt ett mer enspråkigt bruk i apparna (se mittersta kolumnen i tabell 4). Av de två- eller flerspråkiga barnen visade sig en tredjedel hålla sig till ett av sina språk i apparna. En närmare kvalitativ analys av dessa fall har visat att tvåspråkigt finsk-svenska familjer i lika mån valde svenska och finska som appspråk och barn i familjer med ett annat hemspråk utöver svenska (och finska) i hög grad valde att använda hemspråket i den medierade kommunikationen med andra familjemedlemmar (Palviainen & Räisä Under arbete). Som vi ska se nedan gällde detta även i syskonkommunikationen.

5.3 Appar och språk – med vem?

De allra flesta barnen (89 %) uppgav att de hade ett eller flera syskon och 460 av dessa svarade också på den öppna frågan: *Vilken/-a appar använder du med ditt/dina syskon och på vilket/-a språk?* I genomsnitt användes 1,4 appar med syskonen och nästan alla använde WhatsApp (93 %) men även Snapchat (19 %) och SMS (11 %). Av föräldrarna svarade 116 stycken på motsvarande fråga om vanorna med de 9-12-åriga barnen och de rapporterade något färre appar, i genomsnitt 1,1. Även här var WhatsApp vanligast (90 %) men även SMS (12 %) användes. Intressant nog var Snapchat mycket ovanlig (användes endast av sju föräldrar) vilket visar att det är en app som främst används av barn och unga för kommunikation dem emellan.

I tabell 4 ovan, i kolumnen längst till höger (*i appar med syskon*), ser vi en sammanställning av vad barnen rapporterade gällande språkbruk i app-kommunikation med syskon. Kolumnen är gråskuggad då siffrorna dels bygger på kategorisering av öppna svar (snarare än fasta svarsalternativ) och dels bygger på vad man använder med en enskild individ (snarare än en hel familj). Detta gör att siffrorna inte fullt ut kan jämföras med dem för *talas inom familjen* respektive *i appar med familj*. Det blir ändå mycket tydligt att barnen i första hand kommunicerar på *ett* visst språk med syskonet/-en. Två tredjedelar av dessa barn använde endast svenska. Svenska är ju barnens skolspråk och i många fall det gemensamma familjespråket och det språk som används mest med jämnåriga och på fritiden (Kepsu & Markelin 2021; Stenberg-Sirén 2018). Även finska var ett relativt vanligt syskonspråk (i vart tionde fall) och i några enstaka fall ett annat språk. Nedan följer några exempel på vad barnen berättade. Åldern inom parentes är barnets egen ålder och i de fall respondenterna har svarat på finska eller engelska har vi översatt till svenska. Eventuella stavfel är också korrigerade.

- Snapchat storebror svenska; WhatsApp med syskonen svenska (10 år)
- Med min syster använder jag Snapchat, WhatsApp, FaceTime på svenska (12 år)
- SMS Viber finska (9 år)
- Med min lillebror kommunicerar jag via WhatsApp på finska för det mesta (12 år)
- Bror, bror Telegram, WhatsApp tyska (11 år)
- Instagram ryska (9 år)
- Arabiska WhatsApp (12 år)
- WhatsApp kurdiska (11 år)
- Storasyter bosniska Messenger (11 år)
- FaceTime språk albanska (9 år)

Som sagt var det vanligt att använda svenska med syskonet, men även finska och här ser vi även språk som tyska, ryska, arabiska, kurdiska och bosniska. I finlandssvenska skolor anordnas i mån av möjlighet undervisning i elevens eget modersmål (utöver svenska och finska) men det har visat sig att det på grund av bristande resurser inte alltid realiseras (Hellgren m.fl. 2020). Vi vet inte hur det förhöll sig med barnen i vår studie, dvs i vilken mån de hade fått formell modersmålsundervisning genom skolan. Vi kan dock konstatera att de genom apparna underhöll sina modersmål genom att t.ex. chatta med syskon på tyska eller arabiska via WhatsApp eller videosamtala på albanska via FaceTime.

Det fanns också syskon som använde två eller flera språk i apparna:

- Lillebror WhatsApp svenska/finska (10 år)
- Jag använder Telegram, och SMS. Finska och svenska (12 år)
- WhatsApp bror, svenska: Snapchat och WhatsApp, bror svenska; WhatsApp, halvbror, finska och lite svenska (11 år)
- TikTok = svenska WhatsApp = svenska finska Snapchat = svenska (12 år)
- Jag använder WhatsApp, Snapchat, Instagram. Och på svenska, engelska och finska (12 år)

- Discord, WhatsApp, engelska och svenska (10 år)
- Snapchat och WhatsApp. Språken vi använder är farsi och engelska och svenska (11 år)

Vi kan här notera att engelska dyker upp som ett syskonspråk. En 10-åring skriver att hen använder SMS och TikTok på svenska med storasyskonet och att de också "berättar hemlisar på engelska så att lillasyster inte ska förstå". I exemplet ovan anger en 10-åring också engelska i anslutning till appen Discord. Discord är en app för kommunikation som är vanlig bland gejmare (dataspelare). Appen Telegram nämns av några barn och föräldrar i de öppna svaren. Det är en meddelandetjänst som är vanlig utomlands men mindre utbredd i Finland.⁷

I den motsvarande frågan i vuxnenenkäten efterfrågades inte bara vilka appar och språk som användes med barnen utan också *hur*. Detta genererade en hel del detaljerade svar.

- WhatsApp, skickar vanliga meddelanden och bilder på finska, ibland på svenska och engelska (förälder, 12-åring)
- WhatsApp med dottern på finska, på Instagram med dottern också engelsk- och svenskspråkiga memes och inlägg (förälder, 12-åring)
- WhatsApp-meddelanden och bilder i informationssyfte och för lättisam kommunikation. Alltid på svenska (förälder, 10- och 11-åring)
- Telegram, textar och skickar bilder på svenska (förälder, 11- och 12-åring)
- Snapchat mest bilder, WhatsApp på finska, hon svarar på svenska (förälder, 10-åring)
- Skriver meddelanden, ringer samtal och har videosamtal på svenska i WhatsApp (förälder, 9-åring)
- WhatsApp textar dagligen om saker och ting på finska, skickar bilder/videor (förälder, 10-åring)

Kommunikationen är alltså multimodal och involverar utöver text även bilder, videoklipp och videosamtal. I vissa familjer håller man sig istället till traditionella röstsamtal: "Nej, dottern har ingen smartphone, bara en vanlig mobiltelefon. Vi ringer oftast bara vid behov" (förälder, 10-åring). Även om de flesta föräldrar meddelade att de bara talar ett språk hemma - de allra flesta svenska - kan vi se att även t.ex. finska och engelska användes i apparna. Några föräldrar berättade också att de använder dialekt i apparna, antingen som enda varietet eller parallellt med standardsvenska:

- "WhatsApp, grundspråksi alltså dialekt" (förälder, 12-åring)
- "WhatsApp, chattar på dialekt" (förälder, 9- och 11-åring)
- "WhatsApp - svenska/dialekt" (förälder, 10- och 12-åring)
- "WhatsApp - språk svenska samt på dialekt" (förälder, 10-åring)
- "SMS på svenska/dialekt" (förälder, 11-åring)

⁷ Andra appar som nämndes i öppna frågor var YouTube, Reddit, Google Hangouts, Netflix, Facebook (i föräldraenkäten enbart) och olika data- eller mobilspel.

Vissa finlandssvenska dialekter avviker ganska kraftigt från den så kallade standardsvenskan som lärs ut i skolan så dessa bruk är exempel på ett slags tvåspråkighet (Nyman-Koskinen 2016). En förälder berättade ingående hur hon och den yngsta dottern kommunicerade på såväl dialekt som "traditionell svenska" genom WhatsApp:

Med yngre dottern (8 år) sker kommunikationen mer genom röstmeddelanden i WhatsApp. Barnet själv ringer ofta WhatsApp-videosamtal. Korta svenskspråkiga meddelanden möjliga. Detta är den enda gången man använder traditionell svenska och beror på barnets ålder alltså kan inte ännu läsa/skriva långa historier. Då är det vettigt att använda skriftspråket när man skriver för att det är lätt att förstå och för att barnet skulle lära sig att skriva. (Förälder, 8- och 12-åring)

Föräldern utnyttjade textande via WhatsApp som en medveten väg att stimulera barnets tillägnande av "skriftspråket" (i det ursprungliga finska citatet: *kirjakieli*). Genom att skriva enkla svenskspråkiga meddelanden menade hon att barnets läsförståelse och skrivutveckling gynnas. Denna språkutvecklande sida av informellt chattande har vi kunnat påvisa även i en annan studie av flerspråkiga familjer som använder WhatsApp (Palviainen & Kędra, 2020).

5.4 Barnens och föräldrarnas egna röster

I enkätens avslutande del ställde vi en öppen fråga där barn och föräldrar fick ta upp vad de ville. En tematisk analys av barnens svar visar att de ville berätta mera om sina *hobbyer* - "JAG ÄLSKAR ATT SPORTA!" (11 år) men också om *språkbruk*, *digitala vanor* och *familjen*. En 11-åring skrev att hen pratade mest svenska därhemma men "ryska med mamma på WhatsApp" och en 10-åring använde "lite arabiska och engelska ibland". Flera barn kungjorde vilka appar som var favoriter - "Snapchat är bäst!!!" (11 år), "Jag är TikTok-beroende 🤖😄" (10 år) - eller motsatsen: "TikTok suger" (12 år). Det kom också fram i några av svaren att appar främst används med jämnåriga och vänner, som en 12-åring konstaterade: "Jag chattar mycket mer med mina vänner än familjen, jag säger det hemma till dom om jag vill något men ibland så på WhatsApp med familjen men också med vänner". En 10-åring berättade att hen använder Discord när hen spelar med kompisar och kusiner och en annan att "Jag spelar spel på telefonen medan jag pratar videosamtal med mina vänner".

Ett par av föräldrarna berättade om gemensamma familjchattar. I en familj med en 11- och en 14-åring hade de en "'familjen-chatt' på WhatsApp" som de ofta använde för att skicka en bild av något fint, texta till varandra om något de höll på med eller ville berätta om något speciellt som hade inträffat (Hänninen m.fl. 2021). I en annan familj hade man skapat en gemensam familjchatt där svenska och finska användes om vartannat. En sådan typ av tvåspråkig familjchatt har tidigare beskrivits av Joutsalainen (2021).

Vissa av barnen ville berätta om familjekonstellationer där inte alla nödvändigtvis bodde tillsammans: "Jag bor två veckor hos pappa och två veckor

hos mamma" (9 år); "Min pappa är turkisk men han bor i X-stad och jag ser honom vartannat/varje veckoslut och mina alla släktingar bor i Turkiet och jag ser dem (nästan) varje sommar" (12 år). I vissa ombildade familjer kunde mobiltelefonen rentav komma att fungera som sammanhållande länk. En mamma berättade:

Dottern ska få en smartphone till julklapp, så då kan det hända att kommunikationen via appar ökar inom familjen. Dottern bor varannan helg hos sin pappa (varannan vecka sommartid) och det skulle nog vara ett enkelt sätt att hålla kontakten då. För småsaker ids man inte ringa, men en bild kan man ju lätt och smidigt skicka utan att det känns som att man "inkräktar på pappans tid" med dottern. (Förälder, 10-åring)

I en närstudie av WhatsApp-kommunikation mellan barn och föräldrar (Palviainen 2021) ingick den mellan en far och hans dotter i lågstadieåldern. Dottern bodde omväxlande hos honom och barnets mamma och det visade sig att de bibehöll en nära och emotionell kontakt via WhatsApp även under de perioder de inte bodde tillsammans. WhatsApp möjliggjorde med andra ord ett medierat och närvarande förälderskap över tid och rum. I citatet ovan kan mamman med enkla medel ("en bild") upprätthålla kontakt med dottern även under den tid de är ifrån varandra.

Sammantaget ger de tusen barnrösterna och nära tvåhundra föräldrarösterna en bild av appanvändningen som en naturlig, självklar och ganska oproblematiske del av barnens och familjens vardag. Det fanns dock tecken på att användning av telefoner och appar också skapade viss stress och vaksamhet, såväl hos barn som hos föräldrar. Ett sätt för föräldrar att skydda sina barn var att hålla koll på barnens konton och aktiviteter på nätet: "Jag följer barnens användning av olika sociala medier-appar men jag använder inte dem själv" (förälder, 11- och 17-åring). En förälder berättade om vilka ramar som hade förhandlats fram mellan föräldrarna och familjens 12-åring, en aktiv användare av Petshop, YouTube och TikTok:

Vi har kommit överens om att ansiktet inte får synas i YouTube och [att hon] hänvisar [till] kontots namn och inte till hennes eget namn. Dottern visar gärna sina videor åt oss. Dessutom kollar jag regelbundet vad hon publicerar där. Min 9-åring är ibland med och skapar Petshop- och TikTok-videor men hon har inga egna konton. (Förälder, 9- och 12-åring)

Mycket av debatten kring digitalt föräldraskap har tenderat att handla om skärmtid, dvs. hur mycket tid barn (inte) får/kan/bör sitta framför en skärm, vare sig det är TV, en dator, surfplatta eller en mobiltelefon (Björkqvist 2016; Twenge & Campbell 2018). Detta togs dock inte upp i enkätsvaren, vare sig av föräldrar eller av barn. Ett undantag fanns, en 9-åring som skrev: "Jag tycker inte om family time för att jag har inte likadant som mina kompisar för jag har begränsad tid". "Family time" är en app som installeras på telefonen och där föräldrarna kan ställa in skärmtiden. Uppenbarligen såg barnet detta som orättvist.

Några barn tog tillfället i akt att berätta om saker som oroade dem med app- och internetanvändning och det är viktigt att lyfta fram dessa röster.

- Jag tycker det är obehagligt att prata om sociala medier när det finns så många olyckliga risker (12 år)
- Jag försöker vara försiktig på nätet och jag låter inte alla följa mig (10 år)
- Jag talar med främmande folk i spel (10 år)
- Jag har fake friends (12 år)
- Jag får lite näthat på TikTok, den personen som hatar går i min skola (9 år)

Barnen upplevde alltså ett visst obehag med nätet och uttryckte att man måste vara lite försiktig. Barnens vittnesmål visar hur det digitala utrymmet inte bara möjliggör virtuella kontakter med främmande personer och "fake friends" utan också en risk att utsättas för nätmobbning och näthat från personer man känner i verkliga livet. För vårdnadshavares del finns det en inte alldeles enkel balansgång mellan uppdragen i det digitala föräldraskapet (Livingstone & Helsper 2008; Mascheroni m.fl. 2018) som består i såväl att sätta gränser, skydda och minimera risker som att möjliggöra delaktighet, att vägleda barnen och att visa intresse och respekt för deras aktiviteter online (MLL 2021).

Idag medieras många av de sociala kontakterna mellan kompisar via appar som Snapchat, i digitala spel och i sociala medier. Det blir en virtuell, men högst verklig, plats man vistas på och utvecklas i. En förälder funderade på smarttelefonens roll i dotters sociala liv:

Dottern säger att hon är den enda i sin klass som inte har en smartphone. Det har inte tidigare varit ett problem, men nu när hon går i fyran, börjar hon känna sig utanför. Mycket av barnens sociala liv sker ju där på sociala medier. Speciellt när man bor på landet och på grund av avstånd inte har möjligt att träffa kompisarna när man vill. (Förälder, 10-åring)

Det kan alltså finnas ett socialt tryck på att man ska ha en smarttelefon och att man annars riskerar att hamna utanför de sociala kretsarna. Men det finns också en praktisk dimension i det hela. I glesbygd är det helt enkelt inte alltid möjligt att träffas fysiskt och smarttelefonen kan då fylla en viktig funktion.

6 DISKUSSION

Syftet med den här enkätstudien var att kartlägga app- och språkvanor hos familjer där svenska spelar en viktig roll i vardagen och att i synnerhet ge röst åt en åldersgrupp som ofta glöms bort i sociolingvistisk familjeforskning: 9-12-åringar. Resultaten visade att WhatsApp var den överlägset mest använda familjeappen: 88 % av barnen (och 90 % av föräldrarna) använde WhatsApp regelbundet för att hålla kontakt med andra i familjen. Även SMS användes ganska frekvent av både föräldrar och barn medan Snapchat i första hand användes syskon emellan. Svenskan spelade en särskilt stor roll i familjerna –

både som talat språk hemma och i apparna – antingen som enda språk eller i kombination med ett annat/andra språk. Ett rikt spektrum av andra språk än svenska eller finska fanns representerade i urvalet och dessa speglades även i den medierade kommunikationen. I många fall användes dessa språk även i apparna, till och med syskon emellan. Apparna ger alltså ytterligare ett utrymme för att använda andra språk än det (eller de) som förmedlas i skolan, vare sig det är i skrift (som i chattande) eller i talad form (som i video- eller röstsamtal). I forskning kring språkbevarande av minoritetsspråk är konsensus stark kring att familjen är fundamental för att språk ska föras vidare från en generation till nästa (Schalley & Eisenclas 2020) och för samtida familjer tycks alltså digitalt medierad kommunikation spela en viktig roll (Little 2020; Said 2021). Potentialen hos meddelandetjänster som WhatsApp för språkutvecklande av litteracitet lyftes särskilt fram av en förälder i vår studie.

Kartläggningen inkluderade en bra bit över tusen respondenter och ger på så sätt en bra överblick. Samtidigt blir det i viss mån endast ett skrap på ytan och vi behöver mer detaljerad kunskap om vad familjer faktiskt gör i och med de digitala medierna. Androutsopoulos (2021, 707) talar om behovet av "empirical downscaling towards private data and small-scale social units such as families" i framtida medieforskning. I det andra steget av *What's in the App?*-projektet har vi följt sex familjer närmare och genomfört fältarbete i form av digital etnografi (Räisä & Palviainen 2020). Bland de data vi har samlat in ingår ett stort antal WhatsApp-chattar mellan enskilda eller flera familjemedlemmar samt WhatsApp-meddelanden som utväxlats mellan en forskare och enskilda personer i familjerna (Räisä 2022). I dessa har vi kunnat se att familjerna via chattarna bland annat sköter praktiska saker och koordinerar aktiviteter; de förhandlar om ansvar, gränser och solaktiviteter; de koordinerar och engagerar sig i datorspel, underhållning och plattformar; och genomför hälsningsritualer (Palviainen 2021; Räisä 2022). En ansenlig del av kommunikationen går ut på att mediera känslor, omtanke och oro och i synnerhet att uttrycka kärlek gentemot varandra (Palviainen 2021; Räisä 2022; se även Joutsalainen 2021). Det tycks vara så att chattande gör det enkelt (och måhända enklare än i ansikte mot ansikte-kommunikation) att uttrycka varma känslor, t.ex. genom affordanser som emojis och memes. Det kan också underlätta för ventilerings av negativa känslor. En 9-åring skrev i vår enkät: "Ibland när jag och min syster bråkar så kan det hända att vi skriver lite fula saker till varandra på Snapchat 😊" (9-åring).

Det är viktigt som lingvist i forskning av digitalt medierad kommunikation att inte fastna i det skriftligt medierade innehållet endast. Enkätsvaren gav i själva verket vid handen att appar i hög grad används multimodalt. Våra fältstudier visade att WhatsApp-konversationer dessutom ofta är integrerade i annan familjekommunikation som ägt och äger rum "utanför" själva appen. Det är utmanande att studera kommunikation i appar som något separat och utan kontext; i själva verket ingår dessa i en större väv av "familjeprat" (Ochs & Kremer-Sadlik 2015). Vi har hänvisat till detta som en nödvändig strävan efter att beskriva den fulla familjekommunikationsekologin (Palviainen & Kędra 2020; Räisä & Palviainen 2020). Androutsopoulos (2021, 707) beskriver på ett liknande

vis behovet av att "move beyond the on/offline divide and focus on the integration of mediated interaction in everyday communication on micro-levels of social structure". Detta är såväl etiskt som forskningsmetodologiskt utmanande. Hur kommer man in i dessa privata sfärer och hur ger man en rättvisande bild av dessa komplexa familjepraktiker?

7 AVSLUTNING

Forskning kring digitalt medierad kommunikation i familjer är ännu helt i sin linda och det finns mycket kvar att utforska. Den här enkäten har gett ett gott utgångsläge för vidare forskning om hur familjer kommunicerar med varandra och i synnerhet då i familjer där svenska används. Det gör det också möjligt att upprepa efter en viss tid för att se vad som eventuellt förändras över tid.

Vårt uttryckliga syfte med enkäten var att ge en röst åt barn i åldrarna nio till tolv år genom att be dem berätta om sin verklighet där det digitala spelar en naturlig roll. I enkätens avslutande del, där man fick välja fritt vad man ville förmedla till oss, var det flera barn som gav oss positiv återkoppling och tackade för att de hade fått vara med. En 12-åring skrev: "Detta var en bra survey och lätt att svara på. Också bra frågor. Hoppas detta hjälper er med er vackra forskning". Det visar hur viktigt det är att vi gör forskning *med* barn, inte endast om dem. Samtidigt är det viktigt att vi är medvetna om vad vi gör och att vi gör det begripligt. En 11-åring undrade lite misstänksamt (eller nyfiket): "Varför undrar ni vad jag och alla andra använder?" Det är sannerligen en bra och tänkvärd fråga.

LITTERATUR

- Androutsopoulos, Jannis 2021. Polymedia in interaction. I: *Pragmatics and Society*, 12(5). S. 707-725.
- Audience Project 2019. Insights 2019. App and social media usage. US, UK, Germany, Denmark, Sweden, Norway, Finland. Hämtad 27.9.2021. https://www.audienceproject.com/wp-content/uploads/audienceproject_study_apps_social_media.pdf.
- Berglund, Raija 2008. *Ett barns interaktion på två språk: En studie i språkval och kodväxling*. Doktorsavhandling. Vasa: Vasa universitet.
- Bergroth, Mari & Palviainen, Åsa 2016. The early childhood education and care partnership for bilingualism in minority language schooling: Collaboration between bilingual families and pedagogical practitioners. I: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 19(6). S. 649-667.
- Björkqvist, Johannes 2016. Skärmtid och fysisk aktivitet. En kvantitativ undersökning bland elever i årskurs 5-6. Magisteravhandling. Åbo: Åbo Akademi.

- Brown, Roger 1973. *A first language: The early stages*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Christensen, Toke Haunstrup 2009. 'Connected presence' in distributed family life. I: *New Media & Society*, 11(3). S. 433–451.
- Cooper, Robert L. 1980. Sociolinguistic surveys: The state of the art. I: *Applied Linguistics*, 1(2). S. 113–128.
- Cui, Ming, Janhonen-Abuquah, Hille, Darling, Carol A., Carlos Chavez, Fiorella L. & Palojoki, Päivi 2019. Helicopter parenting and young adults' well-being: A comparison between United States and Finland. I: *Cross-Cultural Research*, 53(4). S. 410–427.
- Curdt-Christiansen, Xiao Lan 2009. Invisible and visible language planning: Ideological factors in the family language policy of Chinese immigrant families in Quebec. I: *Language Policy*, 8(4). S. 351–375.
- De Houwer, Annick 2009. *Bilingual first language acquisition*. Bristol: Multilingual Matters.
- Djité, Paulin G. 2013. Sociolinguistic surveys in language planning. I: Chapelle, Carol (red.), *Encyclopedia of Applied Linguistics*. Hoboken, NJ, USA: Wiley-Blackwell.
- Emilsson Peskova, Renata 2021. *School experience of plurilingual students: A multiple case study from Iceland*. Doktorsavhandling. Reykjavik: University of Iceland.
- Evans, Joel R. & Mathur, Anil 2018. The value of online surveys: A look back and a look ahead. I: *Internet Research*, 28(4). S. 854–887.
- Hellgren, Jan, Silverström, Chris, Lepola, Laura, Forsman, Liselott & Slotte, Anna 2020. *Hur hanteras två- och flerspråkigheten i de svenskspråkiga skolorna? Resultat av en utvärdering i åk 1–6 läsåret 2017–2018*. Helsingfors: Nationella centret för utbildningsutvärdering.
- Hokke, Stacey, Hackworth, Naomi J., Quin, Nina, Bennetts, Shannon K., Win, Hnin Yee, Nicholson, Jan M., Zion, Lawrie, Lucke, Jayne, Keyzer, Patrick & Crawford, Sharinne B. 2018. Ethical issues in using the internet to engage participants in family and child research: A scoping review. I: *PLoS ONE*, 13(9), e0204572.
- Hollebeke, Ily, Struys, Esli & Agirdag, Orhan 2020. Can family language policy predict linguistic, socio-emotional and cognitive child and family outcomes? A systematic review. I: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, (ahead-of-print). S. 1–32.
- Hyvönen, Sonja & Westerholm, Annika 2016. Elevernas språkbakgrund i årskurs 1–6 i de svenskspråkiga skolorna. I: Westerholm, Annika & Oker-Blom, Gun (red.), *Språk i rörelse – skolspråk, flerspråkighet och lärande*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen. S. 12–35.
- Hänninen, Riitta, Taipale, Sakari & Korhonen, Armi 2021. Refamilisation in the broadband society – the effects of ICTs on family solidarity in Finland. I: *Journal of Family Studies*, 27(2). S. 161–177.
- Joutsalainen, Soila 2021. "Perillä monacossa. creme de la creme... pusi till alla!" en fallstudie av tvåspråkig kommunikation och språkväxling i en familj. Magisteravhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.

- King, Kendall A., Fogle, Lyn & Logan-Terry, Aubrey 2008. Family language policy. I: *Language and Linguistics Compass*, 2(5). S. 907–922.
- Kepsu, Kaisa & Markelin, Lia 2021. *Den svenska ungdomsbarometern 2020. Del 2. Språk, medier och hobbyer*. Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Kyttä, Marketta, Hirvonen, Jukka, Rudner, Julie, Pirjola, Iris & Laatikainen, Tiina 2015. The last free-range children? Children's independent mobility in Finland in the 1990s and 2010s. I: *Journal of Transport Geography*, 47. S. 1–12.
- Lanza, Elizabeth, & Lexander, Kristin Vold 2019. Family language practices in multilingual transcultural families. I: Montanari, Simona & Quay, Suzanne (red.) *Multidisciplinary perspectives on multilingualism*. Berlin, Boston: De Gruyter. S. 229–252.
- Lim, Sun Sun 2016. Through the tablet glass: Transcendent parenting in an era of mobile media and cloud computing. I: *Journal of Children and Media*, 10(1). S. 21–29.
- Lindewall, Kiia 2020. "Pommittaa i wa, fb, ig o som vanliga tekstarin liksom wtf" – en fallstudie av språk i snapchat. Magisteravhandling. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Little, Sabine 2019. 'Is there an app for that?' Exploring games and apps among heritage language families. I: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40(3). S. 218–229.
- Little, Sabine 2020. Social media and the use of technology in home language maintenance. I: Schalley, Andrea C. & Eisenclas, Susana A. (red.), *Handbook of home language maintenance and development*. Berlin, Boston: De Gruyter. S. 257–273.
- Livingstone, Sonia & Helsper, Ellen J. 2008. Parental mediation of children's internet use. I: *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4). S. 581–599.
- Mascheroni, Giovanna, Ponte, Cristina & Jorge, Ana 2018. *Digital parenting*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- MLL 2021. Barn och medier. 7 tips åt fostrare i en digital tid. Helsingfors: Mannerheims Barnskyddsförbund. Hämtad 27.9.2021. https://cdn.mll.fi/prod/2021/05/04094517/mll_-barn-och-medier-7-tips-at-fostrare-i-en-digital-tid.pdf.
- Nyman-Koskinen, Paulina 2016. Svenska knappen, flickor! Förhandling av språkpolicyer i ett klassrum i Kronoby kommun. I: Kolu, Jaana, Kuronen, Mikko & Palviainen, Åsa (red.) *Svenskan i Finland 16*. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 138–152.
- Ochs, Elinor & Kremer-Sadlik, Tamak 2015. How postindustrial families talk. I: *Annual Review of Anthropology*, 44(1). S. 87–103.
- Palviainen, Åsa 2020. Future prospects and visions for family language policy research. I: Schalley, Andrea C. & Eisenclas, Susana A. (red.), *Handbook of social and affective factors in home language maintenance and development*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 236–253.
- Palviainen, Åsa. 2021. Lek och allvar i förälder-barn-whatsapp-chattar. I: Laakso, Minna, Nylund, Annette, Kautto, Anna, Kanto, Laura & Tolonen, Anna-

- Kaisa (red.), *Kieli, leikki ja pelillisuus*. Helsingfors: Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistyksen julkaisuja. S. 59–75.
- Palviainen, Åsa & Bergroth, Mari 2018. Parental discourses of language ideology and linguistic identity in multilingual Finland. In: *International Journal of Multilingualism*, 15(3). S. 262–275.
- Palviainen, Åsa & Boyd, Sally 2013. Unity in discourse, diversity in practice. the one-person one-language policy in bilingual families. I: Schwartz, Mila & Verschik, Anna (red.), *Successful family language policy: Parents, children and educators in interaction*. Dordrecht: Springer. S. 223–248.
- Palviainen, Åsa & Kędra, Joanna 2020. What's in the family app? Making sense of digitally mediated communication within multilingual families. I: *Journal of Multilingual Theories and Practices*, 1(1). S. 89–111.
- Palviainen, Åsa & Räisä, Tiina 2021. The winding road to accessing the voices of one thousand schoolchildren: A nexus analysis of collecting data for a survey. I: *Scandinavian Journal of Educational Research* (ahead-of-print). S. 1–15.
- Palviainen, Åsa & Räisä, Tiina Under arbete. Digitally-mediated family language practices: A sociolinguistic survey about app and language use among Swedish-speaking pre-teens in Finland.
- Rusk, Fredrik 2019. Digitally mediated interaction as a resource for co-constructing multilingual identities in classrooms. I: *Learning, Culture and Social Interaction*, 21. S. 179–193.
- Räisä, Tiina 2022 (publiceras i maj 2022). Family relation. Emotional overload. I: Kopecka-Piech, Katarzyna & Sobieh, Mateusz (red.), *Mediatization of Emotional Life*. Routledge Studies of Cultural and Media Studies. Routledge.
- Räisä, Tiina & Palviainen, Åsa 2020. How to map ecologies of multilingual family communication. Föredrag på *The Second Conference on Internet Pragmatics (NetPra2)*. Helsingfors universitet, 22–24 oktober 2020.
- Said, Fatma F. S. 2021. 'Ba-SKY-aP with her each day at dinner': Technology as supporter in the learning and management of home languages. I: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* (ahead-of-print). S. 1–16. doi:10.1080/01434632.2021.1924755.
- Schalley, Andrea C. & Eisenclas, Susana A. (red.) 2020. *Handbook of social and affective factors in home language maintenance and development*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Smahel, David, Machackova, Hana, Mascheroni, Giovanna, Dedkova, Lenka, Staksrud, Elisabeth, Olafsson, Kjartan, Livingstone, Sonia & Hasebrink, Uwe 2020. *EU Kids Online 2020. Survey results from 19 countries*. London: EU Kids Online, LSE.
- SoMe ja Nuoret, 2. 2019. Suomessa asuvien 13-29 -vuotiaiden nuorten sosiaalisen median palveluiden käyttäminen ja läsnäolo [13-29-åringar i Finland och deras användning av och närvaro i sociala medier]. Hämtad 27.9.2021. <https://wordpress.ebrand.fi/somejanuoret2019>.

- Statistics Finland. 2020. Families [e-publication]. Helsingfors: Finlands officiella statistik. Hämtad 27.9.2021. http://www.tilastokeskus.fi/til/perh/2018/02/perh_2018_02_2020-01-31_en.pdf.
- Stenberg-Sirén, Jenny 2018. *Den svenska ungdomsbarometern 2018: Unga och språk*. Helsingfors: Tankesmedjan Magma.
- Stenberg-Sirén, Jenny 2021. Söka på engelska och chatta på svenska – språkliga behov och val i mediebruket. Presentation på *Svenskan i Finland 19*, 6–7 maj 2021, Åbo Akademi i Vasa.
- Trost, Jan 2012. *Enkätboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Twenge, Jean M., & Campbell, W. Keith 2018. Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. I: *Preventive Medicine Reports*, 12. S. 271–283.
- Westerholm, Annika & Oker-Blom, Gun (red.) 2016. *Språk i rörelse – skolspråk, flerspråkighet och lärande*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Fanny Nysténs lokala och språkliga identitet i privata brevtexter 1892

Melina Bister

1 INLEDNING

Syftet med min artikel är att beskriva på vilka sätt den svenskspråkiga Fanny Nystén (1852–1943) ger uttryck för sin *lokala* och *språkliga identitet* i sina privata brevtexter. Med lokal identitet avses här den lokala tillhörighet som skribenten synliggör i sina brev. Den språkliga identiteten byggs upp med hjälp av de språkligt och interaktivt utmärkande drag som skribenten har. Fanny Nystén var gift med borgmästaren Alfred Nystén (1843–1901) och bodde hela sitt vuxna liv i Joensuu. Mitt material består av de brev som hon skrev till sin make under sin vistelse i Helsingfors vårvintern 1892. Analysen fokuserar på vilka slags teman hon behandlar i sina brev och hurdan inställning hon har till dem. Även några av de för henne utmärkande språkliga dragen diskuteras. Mitt sekundära syfte är att lyfta fram en svenskspråkig kvinnas språkliga biografi eller livshistoria som hittills föga utforskats inom den historiska forskningen om språklig identitet.

Den östfinländska svenskspråkiga identiteten vid sekelskiftet 1900 har mig veterligen hittills inte blivit föremål för utförlig forskning, även om den östfinländska flerspråkigheten har behandlats i Kolehmainen, Riionheimo och Uusitupa (2020). Uusitupa (2020, 156–157) beskriver i korthet svensk-språkigheten i Gräns-Karelen och konstaterar att även om användningen av svenska i trakten minskade, var svenskan ännu i början av 1900-talet hem-, arbets- eller skolspråk för många tjänstemän och individer som hörde till medelklassen i regionen. Kolehmainen (2020) beskriver det språkliga landskapet på några kyrkogårdars gravstenar i Varkaus och visar hur svenskan är ett av de synliga språken där. De svenska gravstenarna berättar om den svenskspråkiga historien i trakten. Ikonen och Bister (2020) har belyst svenskans roll i staden Joensuu historia, i synnerhet i slutet av 1800-talet. Det behövs dock flera detaljerade analyser av språkanvändningen och dess drag. Därför är min avsikt att bidra till kännedomen om användningen av svenska i östra Finland och på finskspråkiga orter överhuvudtaget och därmed presentera nya perspektiv på den svenskspråkiga identitetens historia i Finland.

1.1 Brev som forskningsobjekt

Både brevskrivande i allmänhet och användningen av svenska i brev vid sekelskiftet 1900 har utforskats ur olika perspektiv. I det följande presenterar jag sådana undersökningar som stöder min egen forskning.

Persson (2008, 24) som har undersökt familjbrevskrivning hos en familj i Sverige på 1800-talet konstaterar om brevens topiker att familjemedlemmarna närmast förmedlade nyheter, diskuterade gemensamma angelägenheter och praktiska frågor, såsom resor, pengar och kläder. I hennes material är samhällliga teman inte alls så vanliga som personliga (a.a.). Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen och Vehkalahti (2011, 16–17) belyser användningen av brev i historieforskningen och framhäver att det är viktigt att ta i beaktande vilken slags människa skribenten varit. Textens stil och innehåll har påverkats av skribentens kön, sociala klass, ålder, uppfostran och utbildning, kulturkrets och hemort. Kvinnor utbildades inte till tjänstekarriär och det kan ha syns i deras skrivfärdigheter (a.a.). En för min studie central, metodologisk aspekt som Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen och Vehkalahti (2011, 21–22) lyfter fram är utmaningen med sanningsenligheten i brev – skribenten kanske framför det sagda på ett visst sätt, utelämnar något och betonar något annat. Detta kan hen göra medvetet eller omedvetet, men i alla fall ska forskaren komma ihåg att ett brev relation till verkligheten blir representativ och performativ. I det följande diskuterar jag på vilket sätt språkforskare undersökt gamla brev ur interaktionens synvinkel.

Saari (2003; 2005; 2006; 2009) har forskat i bland annat syntaktiska och diskursiva drag, finlandismer och finska inslag i svenskt brevmaterial i autonomitidens Finland, i synnerhet i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. En väsentlig del av hennes material utgörs av brev som är skrivna av ursprungligen svenskspråkiga kvinnor som gått i det finskspråkiga lärarseminariet i Jyväskylä i slutet av 1860-talet och i början av 1870-talet. Det är således fråga om personer som senast i sin lärarutbildning nått flytande tvåspråkighet och kan använda båda språken som resurser i interaktionen. Kosunen (2016, 85), som analyserat språkbruket hos en finlandssvensk dagboksskribent som bött på en språkö, visar att skribentens regionala (finska) bakgrund syns i själva språket – i form av finlandismer, kodväxling till finska samt interferens från finska.

Nordlund-Laurent (2007) har undersökt topikutvecklingen i två systrars brevväxling i slutet av 1800-talet och kommer fram till att systrarna mestadels skriver om vardagliga teman. Därtill har hon (Nordlund 2006) behandlat breven ur interaktionens synvinkel och analyserat på vilka sätt muntligheten och tilltalet kommer fram i dem. I sin artikel visar Nordlund att även små partiklar ger en stark interaktiv prägel för brevtexterna, t.ex. användningen av *nog* och *vet du* (a.a., 180). Även Rossi (2014; 2016) har analyserat brev från tilltalets, talspråkets och topikernas synvinkel. Lindström och Lindström Tiedemann (2020, 299–301) har beskrivit användningen av *nog* i ett stort brevmaterial, som tillhör Paul Sinebrychoffs brevsamling, och kommit till en tredelad kategorisering av detta

satsadverbials funktion: *nog* i referentiell användning (i betydelsen 'tillräckligt'), *nog* i subjektiv användning (anger talarens perspektiv) och *nog* i intersubjektiv användning (orientering mot lyssnaren/läsaren). Därtill resulterar studien i att användningen av *nog* hänger ihop med hurdana roller och relationer brevskribenterna har (a.a., 320). Silén och Lehti-Eklund (2020) har också undersökt affärsbrev i Paul Sinebrychoffs brevsamling genom att fokusera på affärskommunikation som institutionell interaktion, typiska drag i breven och vilka slags personliga inslag som finns i breven. Undersökningen visar bland annat att ungefär en tredjedel av brevens innehåll inbegriper personliga topiker (a.a., 55), även om materialet består av affärsbrev vars stil inte är personlig.

Såsom framgår av de nämnda undersökningarna, inbegriper brev många sådana interaktiva drag som är typiska för muntlig interaktion. Genom att forska i språket i brev får man insikter om skribentens interaktiva stil, inställning till topikerna och roll gentemot mottagaren. Med hjälp av dem kan man även skapa sig en bild av skribentens språkliga identitet.

1.2 Om Fanny Nysténs liv

Borgmästarinnan Fanny Wilhelmina Nystén (f. Holmström) bodde största delen av sitt liv i Joensuu. Hon var dotter till handelsmannen Henrik August Holmström som hade börjat som handlande i Joensuu år 1863 och som var en central figur i det svenska sällskapslivet i staden under senare delen av 1800-talet (Ahonen 1985, 145). Fanny kommer således från en borgerlig familj. Tyvärr finns inte uppgifter om huruvida Fanny fick någon slags utbildning – ifall hon gick i skola eller om hon fick hemundervisning. Det fanns flera förberedande skolor för småbarn i Joensuu redan på 1850-talet, såväl svenskspråkiga som tvåspråkiga. Privata fruntimmersskolan för flickor grundades 1865 men Fannys namn fattas i elevlistan. Som 19-åring gifte hon sig. Hennes man, Johan Alfred Nystén (1843–1901), blev Joensuus långvarigaste borgmästare som under 30 års tid (1871–1901) arbetade flitigt och troget för staden. Det språkliga landskapet på den tiden präglades av finskans frammarsch både i förvaltningen och i kulturlivet. Men som följd av svenskspråkigheten hos en del tjänstemän och borgare levde svenska och finska sida vid sida i staden Joensuu under flera decennier, något som blivit relativt utforskat (Ikonen & Bister 2020).

Familjen Nystén tycks ha förhållit sig neutralt och pragmatiskt till tidens språkideologier. Alfred Nystén använde såväl svenska som finska i sitt arbete (Ahonen 1985, 414). Sannolikt använde Fanny också finska i vardagen eftersom majoriteten i staden var finskspråkig och Fanny deltog aktivt i sälls-kaps- och föreningslivet. Men inom familjen var det svenska som gällde, det visar det material som finns bevarat i Riksarkivet om familjens interna brevväxling. Fanny skrev på svenska till sina barn ända till sin död. Även barnen skrev alltid på svenska till henne. Den lokala historieskrivningen berättar dock inte mycket om Fanny som person.

Fanny och Alfred fick fyra barn. Ines (1873–1963; gift Nevanlinna) var äldst. Hon skrevs in i Privata fruntimmersskolan i Joensuu år 1882, då hon var 9 år gammal. Ett år tidigare hade skolan bytt undervisningsspråket från svenska till finska. När Fanny vistas i Helsingfors på vårvintern 1892 bor Ines i Helsingfors och går i Helsingfors läroverk för gossar och flickor, ett svenskspråkigt läroverk och Finlands första samskola. Ines är då 18-år. Det framgår inte när och varför Ines bytt skola från Joensuu till Helsingfors. Det är dock anmärkningsvärt att familjen bytt Ines finskspråkiga flickskola i hemstaden till en svenskspråkig samskola i Helsingfors. Varför de yngre barnen inte gått i svensk skola i Helsingfors kan man bara spekulera över. Sönerna Alarik ("Alli", 1875–1936) och Bruno (1879–1928) gick i det finskspråkiga läroverket för gossar i Joensuu. Det fanns inget svenskspråkigt läroverk för pojkar i Joensuu. Det yngsta barnet, dottern Ingrid ("Inni", 1886–1967; gift Ingman), har antagligen gått i skola i Joensuu. Det är således bara det äldsta barnet Ines som gått i svenskspråkig skola och som skickats hemifrån till Helsingfors för skolgångens skull.

Efter studentexamen studerade Ines vid Kejserliga Alexanders-universitetet och arbetade senare som språklärare i olika läroverk i Joensuu, Kuopio och Helsingfors (Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899). År 1910 gifte sig Ines med professor och senator Ernst Nevanlinna (f.d. Neovius) som också ursprungligen kom från Joensuutrakten. Båda sönerna, Alarik och Bruno, studerade juridik. Alarik blev bankdirektör och var gift två gånger, Bruno blev hovrättsråd vid Viborgs hovrätt och var ogift. Ingrid blev gift 1915 och arbetade som lärare i teckning.

Fanny levde ett långt liv, hon dog 91 år gammal vintern 1943. Hon hade hunnit leva som änka i 42 år och dessutom jordfästa sina båda söner. Döttrarna Ines och Ingrid dog på 1960-talet.

1.3 Om svenska språket på finska orter vid sekelskiftet 1900

För att kunna tolka den historiska och speciellt språkliga kontexten för den tid då Fanny skrev sina brev är det viktigt att förstå tidens ideal om svenska språket och hur begreppet *finlandssvenska* föddes. I och med den nationalistiska ideologins frammarsch på 1800-talet blev finskans ställning allt starkare mot århundradets slut. Det blev aktuellt att försvara och framhäva svenskans betydelse i landet samt systematiskt granska och synliggöra dess särdrag.

Den kände språkvårdaren Hugo Bergroth (1928) betonade att finlandssvenskan borde följa den standardsvenska normen, speciellt i skriftspråket (se även af Hällström-Reijonen 2019). Han konstaterade redan för hundra år sedan att den svenska som talas och skrivs i Finland ingalunda bildar någon enhetlig grupp, och fördelade den finländska svenskan i fyra olika kategorier (Bergroth 1928, 17). Den här fördelningen baserar sig inte på dialektala drag utan på huruvida och hur användningen av svenska påverkas av andra språk (se även af Hällström-Reijonen 2019, 123, 126). För det första urskiljer han *finsk-svenskan*, den variant av svenska som talas av finskspråkiga finländare som lärt sig svenska. De

övriga kategorierna representeras av svenskspråkiga finländare. *Viborgssvenskan* var den svenska som talades av svenskspråkiga i Viborg och som därmed var starkt påverkad av finskan, tyskan och ryskan. *Herrgårds- och stadssvenskan i landets finska bygder* ("bakom-Kuopio-svenskan") var den svenska som talades av svenskspråkiga som bodde på finskspråkiga orter, antingen i städer eller på landsbygd, och deras språkbruk påverkades av finskan. *Den egentliga finlandssvenskan* representerades enligt Bergroth av sådana svenskspråkiga som vuxit upp på orter där det finska inflytandet varit litet. Bergroth (1928, 17) lyfter fram den egentliga finlandssvenskan som den rätta varieteten och konstaterar att de andra varieteterna inte ska räknas som riktig finlandssvenska av utländska, särskilt svenska språkvetare (af Hällström-Reijonen 2019, 126). Det brevmaterial som jag undersöker kan sägas representera *herrgårds- och stadssvenskan i landets finska bygder*, dvs. den så kallade bakom-Kuopio-svenskan, eftersom skribenten Fanny Nystén har både vuxit upp och bott på orter där finska alltid varit majoritetsspråket och där antalet svenskspråkiga varit litet. Man skulle således kunna anta att Fannys brev oftare innehåller finlandismer och även rena finska inslag än t.ex. brev skrivna av samtida som levt hela sitt liv i Åbo eller Helsingfors. Bergroths syn går hand i hand med den allmänna utvecklingen av den svenska politiken i Finland på den tiden; "Svensk-Finland" blev territorialiserat till svenskbygdena och de områden där svenska språket hade en stark minoritetsställning. De grupper av svenskspråkiga som blev utanför dessa områden blev en slags anomali (Engman 2016, 266–267).

Med utgångspunkt i Bergroth representerar Fannys språkliga drag antagligen sådant språk som då inte upplevdes av språkpurister som eftersträvansvärt. Redan benämningen "bakom-Kuopio-svenskan", som har tagits från Gustaf von Numers komedi ([1890] 1892) med samma namn, vittnar om detta (se af Hällström-Reijonen 2019, 126). Pjäsen handlar om människor på en prästgård någonstans på landsbygden "bakom" Kuopio och deras åtminstone delvis misstänksamma inställning till samhällliga förnyelser som kommer från huvudstaden. Dikotomin huvudstaden och det övriga landet lever alltså starkt redan då, före självständighetstiden. Sådana repliker som "Till Helsingfors, voj, voj! Men jag slipper nog inte -!" (von Numers [1890] 1892, 44) innehåller finlandismer och påverkan från finska språket och representerar därmed den ovärdade svenska som talas utanför Svenskfinland.

2 MATERIAL, METOD OCH ANALYSPROCESS

Mitt material består av sammanlagt 19 brev (drygt 19 000 ord) skrivna på vårvintern 1892 i Helsingfors där 40-åriga Fanny befann sig under drygt två månaders tid av olika hälsoskäl. Vistelsen i Helsingfors blev längre än vad Fanny hade önskat och det framkommer tydligt i breven att hon saknade hemmet och familjen.

De undersökta breven är alla riktade till maken Alfred. Tyvärr finns Alfreds brev till Fanny från samma tid inte bevarade i familjearkivet. Alla de undersökta

breven är placerade i Riksarkivet i Joensuu i familjen Nysténs arkiv. Jag har själv fotograferat breven och transkriberat dem så att man kan läsa och studera dem i digital form.

I min närläsning av breven har jag använt olika historiska källor och nätkällor för att utreda kontexten och bland annat identiteten för de personer som nämns i Fannys text så långt det har varit möjligt. Att dra egna slutsatser, göra tolkningar eller till och med gissningar om personerna har varit oundvikligt men också nödvändigt med tanke på analysen. På grund av sin privata natur och den omfattande *common ground* (Clark 1996), dvs. den gemensamma kunskapen (se Nordlund 2006, 173; 2009, 172) som brevsribenten (Fanny) och brevens mottagare (maken Alfred) delar med varandra, förklarar eller markerar skribenten inte alltid personerna, topikbytena eller de kontextuella faktorerna tydligt. Därför har det ställvis varit mödosamt för en utomstående läsare att bli säker på tolkningen. Tolkningen av händelser och personer i breven har krävt en noggrann närläsning i flera omgångar i syfte att nå en så klar förståelse som möjligt av händelser och personer.

I kapitel 3 analyserar jag materialet. Först beskriver jag de centralaste händelserna i Helsingfors under Fannys vistelse. Sedan belyser jag de mest typiska innehållsliga dragen i breven med hjälp av exempelutdrag ur brevtexterna. I samband med diskussionen analyseras även olika språkliga och interaktiva drag i texterna. Exempelen numreras löpande, likaså raderna i exemplen. Med fet stil markeras sådana ord eller uttryck som diskuteras i analysen.

3 FANNYS BREV FRÅN HELSINGFORS VÅREN 1892

3.1 Händelserna i Helsingfors på basis av breven

Enligt sina brev anländer Fanny till Helsingfors fredagen den 19 februari 1892. Enligt Hufvudstadsbladet (HBL 23.2.1892, "Anmälde resande") bor Fanny i ett privat hem på Berggatan 16. Av breven framgår att Fanny stannar hos Robert och Hanna, vilka antagligen är kollegieassessor Gustaf Robert Wegelius och hans fru Johanna Alexandra Wegelius (f. Holmström), Fannys syster. Enligt breven vistas Fanny hos läkaren för första gången redan måndagen 21.2 och flera gånger efter det. Hon opereras på ett privat sjukhus 24.3 och vilar där ett par dagar.

17.4.1892 byter Fanny kvarter och flyttar till prostinnan Bonsdorff som bor på Michaelsgatan (Mikaelsgatan) 22. Orsaken till flytten förklaras inte direkt i breven men Fanny tycks ha velat hitta ett lugnare ställe. Dessutom tycks det ha uppstått någon slags konflikt mellan Hanna och Ines vilket försvårar Fannys boende eftersom Ines besöker henne dagligen. Fanny vill dock inte förklara konflikten mera detaljerat i breven utan konstaterar att hon berättar mera när hon återvänder hem. Hon verkar mycket nöjd med Bonsdorffs kvarter. Sista bevarade brevet från Fanny är daterat 29.4 där hon själv beräknar sig kunna fara hem i

början av maj. Brevet är delvis sönderrivet och därför fattas en del av texten. Det blir oklart när och hur Fanny sist och slutligen far tillbaka till Joensuu.

I Helsingfors tillbringar Fanny mycket tid med dottern Ines. Därtill umgås hon flitigt med Adèle (antagligen hennes syster Adèle Mustonen), Emerik (antagligen Adolf Emerik Nystén, Alfreds bror; 1849–1896) och senare på våren får hon sällskap av Lilly som också besöker olika läkare och som under sin vistelse bor mittemot Fanny. Antagligen kommer också Lilly från Joensuu eftersom kvinnorna tycks vara vänner.

3.2 Om Fannys stil och typiska topiker

Fanny använder en förhållandevis privat, personlig och ställvis till och med humoristisk stil i sitt skrivande. Breven har ofta vardagliga och talspråkliga drag mitt i den skriftliga stilen. Speciellt märks de talspråkliga dragen på de ställen i breven där skribenten återberättar någon händelse (se ex. (2) senare). Lehti-Eklund (2007, 30), som forskat i brev och andra privata texter från 1800-talets början, påpekar att personer som inte varit vana vid att skriva eller som inte blivit utbildade och inte känner till olika skriftliga genrer sannolikt producerat texter med typiska talspråkliga drag. Fanny Nystén har antagligen inte haft någon längre skolgång. I sina brev nämner hon dock att hon läser böcker. Hon verkar också vara en flitig brevsribent. Jag antar sålunda att hon är självlärd som läsare och skribent och genom praktisk erfarenhet blivit tämligen medveten om olika genrer. Den talspråkliga stilen i hennes brev kanske också vittnar om hennes okonstlade personlighet och det faktum att breven ersätter vardagliga samtal med maken. För Fanny tycks det vara naturligt att skriva intimt och därigenom nå en så naturlig och nära förbindelse med maken som möjligt. Fanny använder flitigt direkt tilltal, speciellt i inledningsfasen men också på andra ställen (t.ex. *Hjertligt tack min egen gubbe för dina båda kärkomna brev [...] / Tack älskade Alfred för paketet samt Ditt kärkomna brev [...] / Kom ihåg Alfred att Du genast telegraferar åt mig om Inni sjuknar så kommer jag genast hem.*).

Topikerna eller innehållet i Fannys brev kan grovt indelas i fem kategorier: hälsorelaterade topiker, topiker som handlar om släktingar och bekanta från östra Finland, topiker som relaterar till vardagen i Joensuu (t.ex. barn, mat, husdjur, väder, sjukdomar, människor), topiker som bygger på Fannys upplevelser av Helsingfors och sist men icke minst, topiker där Fanny uttrycker sin hemlängtan och diskuterar hur och när hon kan komma hem. Därtill innehåller breven också vissa rutiner som inledningar och avslutningar samt enstaka andra topiker, bland annat korta svar på något som antagligen Alfred frågat i sitt föregående brev. Största delen av topikerna är personliga och relaterar till familjen, i det avseendet liknar Fannys brev innehållsligt de familjebrev som Persson (2008) undersökt.

Topikövergångarna sker på många ställen abrupt, därtill återkommer Fanny ofta till en redan behandlad topik. Ordningen mellan de olika topikerna är således inte alltid logisk utan tycks ställvis följa snabba associationer. Därför

liknar brevtexterna på många ställen muntligt, oförberett berättande där även konkreta skeenden i skrivsituationen ges utrymme. I detta avseende har breven något gemensamt med systrarna Westermarcks brev som Sara Nordlund (2006; se även Nordlund-Laurent 2007) undersökt.

Följande exempel är ett utdrag ur Fannys sjunde brev, skrivet 23.3.1892. Brevet är åtta sidor långt och utdraget börjar i mitten av sidan sju och fortsätter till sista sidan. Utdraget infaller således i slutet av brevet, vilket kan vara en förklaring till varför Fanny hastigt övergår från en topik till en annan – hon kanske ännu försöker få resten av nyheterna att få plats i brevet. Därför förverkligas många av topikerna som enstaka meningar:

- (1)
- 1 Enqvists yngsta pojke som är 4 år gammal har
 - 2 difteri, i går skall han ha varit hopplös, i dag har ej
 - 3 höras något huru det är. –
 - 4 Säg åt fru Fagergrén och Riika att de ej ännu lem
 - 5 na bort ylle byxorna af Inni, ty när hon
 - 6 skidar och plumpsar in i snön kan hon nog
 - 7 ännu ha ylle byxor och damasker. –
 - 8 Ines hade i dag tysk skrifning med student
 - 9 kandidaterna.
 - 10 Ingenting vann Du på lotteriet, inte vann
 - 11 Nestor heller fastän han hade tio lotter. Så att dålig
 - 12 tur hade Du min käraste gubbe. **Sku** Du kunna
 - 13 flyga lika bra som Du skidar så **sku** du säkert
 - 14 flyga till mig på ett skutt tills operation vore undan.
 - 15 Stackars Åkermans hvart må de nu ska taga vägen
 - 16 besvärligt bler det ju att bo hos Axelsons så långt
 - 17 från staden de som ej ha häst.
 - 18 Nej nu börja pappersarken ble full skrifven. Helsa
 - 19 så hjertligt de kära kära barnen, pussa dem
 - 20 å mammans vägnar. [sjunde brevet, 23.3.1892]

Utdraget med 20 rader ovan inrymmer sju olika topiker. På raderna 1–3 berättar Fanny om en grannes son som insjuknat i difteri. Av ett senare brev framgår att pojken tyvärr dött. Fanny återvänder ofta i sina brev till olika smittsamma sjukdomar som härjar både i Helsingfors och i Joensuu och hon är väldigt orolig för sina barns hälsa, i synnerhet för yngsta barnet Inni. På raderna 4–7 tas en ny topik upp; Fanny diskuterar Innis ytterkläder och ber maken se till att fru Fagergrén (som tar hand om hushållet medan Fanny är i Helsingfors) och Riika (pigan i huset) inte låter Inni gå ut i för tunna kläder. Fanny kanske kommer på detta då hon först skriver om den insjuknade pojken i Innis ålder och sedan blir orolig för att Inni kan bli förkyld och insjukna i det opålitliga vårvädret. Det kan alltså vara fråga om en slags perspektivändring på den föregående topiken, dvs. en rekontextualisering (Korolija & Linell 1996, 148; se även Bister 2014, 76) där Fanny fokuserar på en aspekt som relaterar till föregående topik. På raderna 8–9 nämner Fanny en detalj som handlar om Ines och på raderna 10–12 berättar hon att Alfreds lotter inte vann någonting på ett lotteri. På raderna 12–14 uttrycker Fanny en önskan om att Alfred skulle kunna komma till Helsingfors för att lugna ner sin fru inför operationen. Övergången från lotteritemat känns ändå något

osammanhängande för en utomstående läsare, i synnerhet när man inte har tillgång till Alfreds brev. Men eftersom Fanny också i några andra brev kommenterar Alfreds skidande, kan man gissa att Alfred berättat om att han skidat och Fanny här kommenterar det och förenar temat till sin längtan till mannen och sin oro för den kommande operationen. På raderna 15–17 kommenterar Fanny antagligen någonting sådant som Alfred berättat i sitt föregående brev, om en Joensuufamiljs boendeförhållanden. På raderna 18–20 signalerar Fanny att hon tänker avsluta brevet – även om hon ännu efter det skriver en halv sida.

Allt som allt verkar exempel (1) vara ett osammanhängande utdrag, topikbytena sker snabbt och utan synliga signaler eller bindeelemant, och för en utomstående läsare kan det vara svårt att hitta sammanhanget i texten. Efter en noggrann närläsning och upprepade genomgångar av Fannys brev börjar också en utomstående läsare förstå hur dialogiska Fannys brev är och hur tätt de relaterar till maken Alfreds brev. Antagligen bildar Fannys brev en koherent helhet tillsammans med makens brev, men detta kan förstås inte bevisas, eftersom hans brev inte bevarats i Riksarkivet i Joensuu.

På grund av hälsoproblem präglas Fannys brev av hemlängtan och oron för hennes egen men också för familjemedlemmarnas hälsotillstånd. I följande exempel diskuterar Fanny sin egen hälsa och berättar om sin diskussion med doktor Engström (professor i gynekologi):

- (2)
- 1 Engström sade ju att om ej ryggen **bler**
 - 2 bra efter operation, som nog borde **ble**, så
 - 3 borde en bit skäras bort från ryggraden, det
 - 4 är ej en så liten operation som den första var.
 - 5 Jag säger naturligtvis ingenting åt honom derom
 - 6 ty nog **bler** den bra bara jag **slipper** mera i
 - 7 rörelse och kommer hem, men genom det stän=
 - 8 diga sittande så kan ju en friskare rygg
 - 9 också **ble** sjuk. Jag orkar omöjligt inte me=
 - 10 ra vara här en längre tid. Nog **bler** jag frisk
 - 11 bara jag kommer hem. [trettionde brevet, 8.4.1892]

Det som rent språkligt fäster uppmärksamheten hos läsaren ovan är den konsekventa användningen av verbformerna *ble/bler* (på raderna 1, 2, 6, 9 och 10). Fanny använder överhuvudtaget inte alls stavningsformerna *bli/blir* i sina brev. I de undersökta 19 breven förekommer infinitivformen *ble* 20 gånger och presensformen *bler* 53 gånger. Även i Fannys senare brev från 1900-talets första decennier använder hon konsekvent dessa samma former. Sannolikt vittnar de om Fannys sätt att uttala ordet. Bergroth (1928, 42) nämner dessa former av verbet *bli* och konstaterar att de förekommer i vardagstal och representerar ovårdat språkbruk.

På raderna 6–7 använder Fanny konstruktionen *bara jag slipper mera i rörelse*. Verbet *slippa* används här som finskans verb 'päästä' + elativ/allativ, alltså 'komma till/åt' eller 'få åka', 'lyckas komma'. Denna användning av *slippa* bedömer Bergroth (1928, 206) som osvenskt (se även avsnitt 1.3 i denna artikel).

Fanny använder verbet i denna finskpåverkade betydelse i dess olika former (*slippa, slipper, slapp, sluppe*) sammanlagt 36 gånger i de undersökta breven. Den vanligaste konstruktion som hon använder verbet i är *slippa hem* (jfr finskans 'päästä kotiin').

På rad 10 börjar Fanny en ny mening med det modala satsadverbiallet *nog*. Fanny är en flitig användare av *nog* – i sina 19 brev använder hon ordet 72 gånger, alltså i genomsnitt nästan 4 gånger per brev. Bara en gång används *nog* i referentiell betydelse (i betydelsen 'tillräckligt'). En tredjedel (24) av förekomsterna är satsinitiala. I de affärsbrev som Lindström och Lindström Tiedemann (2020) undersökt är förekomsten av ett satsinitialt *nog* sällsyntare; det förekommer i ungefär 18 % av fallen (a.a., 298). För mig förefaller Fannys användning av *nog* som ytterligare ett talspråkligt och dialogiskt drag, men det här fenomenet kräver en ingående fortsatt analys av materialet.

I följande fem exempel berättar Fanny om Helsingfors:

- (3) 1 Tisdags afton i går voro vi på populäran.
2 Der var öfverfullt af menniskor visst 1000. personer, ty en utmärkt violi=
3 nist professor Smith uppträdde i en nummer och Merikanto **accompag=**
4 **nera** på piano. Applåderna voro stormande, två extra numrar **spela**
5 han samt kom flera gånger in för att tacka. [första brevet, 24.2.1892]

I det här exemplet beskriver Fanny en populärkonsert som hon deltagit i. I texten upprepas ett för henne typiskt drag, nämligen att hon ofta skriver 1. konjugationens verb i preteritum i kortform (*accompagnera* på raderna 3–4 och *spela* på rad 4), antagligen såsom hon talar. I hennes brevtexter förekommer 1. konjugationens verb både i kort och i lång form och det tycks inte finnas någon logisk förklaring till denna variation av formerna.

De följande fyra exemplen belyser Fannys inställning till Helsingfors:

- (4) 1 På ingen theater har jag ännu varit, beundrar Du ej
2 mig som varit så återhållsam. Jag tycker alt är så dyrt så jag ej vill
3 nännas. [andra brevet, 29.2.1892]
- (5) 1 Jag var i dag och beställde mig visitkort, endast
2 25. sty: Inte vet jag hur här går pengar fastän jag
3 ej lagt till onödigt, jag försöker så att spara. [femte brevet, 11.3.1892]
- (6) 1 Nog äro de menniskorna förskräck=
2 liga här, man hör dessutom i tysthet den ena
3 skandal historien efter den andra. [trettonde brevet, 8.4.1892]
- (7) 1 Alla gator äro bara samt nästan torra, endast i Kajaniemi ser
2 man något snö. Grönsaker finnas här äfven af alla
3 sorter. Här har äfven funnits sallat på matbordet. [adertonde brevet,
24.4.1892]

Från början av sin vistelse har Fanny varit orolig för kostnaderna och hon kommenterar ofta hur dyrt vardagslivet i Helsingfors är. I exempel (4) och (5) klagar hon att det är dyrt att gå på teater och beställa visitkort. Fanny berättar

också om olika skvaller och återberättar händelser som hon läst om i tidningen eller hört. Hennes inställning till livet i Helsingfors och i södra Finland överhuvudtaget kan tolkas som avståndstagande. I ljuset av de här exemplen förefaller Fanny framhäva en stark Joensuudentitet och känna ett främlingskap i huvudstaden. Exempel (7) i sin tur representerar ett annat perspektiv där Fanny exotiserar och beundrar Helsingfors. Ofta handlar detta exotiserande om vädret och den rika och för Fanny exotiska växtligheten.

Ett viktigt tema som Fanny återkommer till i varje brev är hemlängtan och funderingar om när och hur hon skulle kunna resa tillbaka hem. Den kommande våren och i synnerhet föret som blir sämre är ett kärt samtalsämne – speciellt rädd är Fanny för att åka ut på isen på våren. Resan mellan Helsingfors och Joensuu var inte lätt på den tiden. Det fanns ingen järnväg till Joensuu – järnvägen mellan Wiborg och Joensuu blev färdig först 1894. Järnvägen till Kuopio togs dock i bruk 1889 så antagligen kunde Fanny åka tåg ända till Kuopio. Sträckan mellan Kuopio och Joensuu förorsakar mest oro i breven. Vintertid åkte man med häst och släde, delvis på isen. Fanny är orolig för att isarna inte längre håller när hon inte kan åka hem så tidigt som hon hade planerat. Här kryddar hon dessutom sin text med humor eller sarkasm (rad 6):

- (8)
- 1 Jag som trodde
 - 2 att jag **sku** komma hem till påsken. Nu
 - 3 reser Du väl på uppbåd till Kides och Toh=
 - 4 majärvi samt kommer hem i början af
 - 5 Maj och då kommer väl jag samtidigt hem.
 - 6 Men huru, kanske flygandes, ty isarna
 - 7 äro väl den tiden i sitt sämsta de hvarken
 - 8 bära eller bryta då. [fjortonde brevet, 11.4.1892]

Användningen av korta former som *sku*, *sa*, *sen* och *ren* vittnar om att ledigt talspråk påverkat Fannys texter i stor utsträckning. (ytterligare om reducerade ordformer, se Östman 1992) Ordet *redan* förekommer i breven 19 gånger i dess skriftspråksform, men 49 gånger i den korta formen *ren*. Ordet *sedan* förekommer 5 gånger i dess skriftspråkliga form men 43 gånger i den korta formen *sen*.

Helt finska inslag förekommer rätt så sällan i Fannys text. Då är det fråga om t.ex. pjäsers namn (på Finska Teatern) eller vissa uttryck som hon använder i vissa kontexter: *namusir* (godisar) som hon lovar köpa till barnen, *kukko* som hänvisar till en viss östfinländsk maträtt, *kultu* (i betydelsen 'gull', 'älskling') som hon använder ofta när hon hänvisar till sitt yngsta barn (*Inni kultu*) och *puuha* som närmast betyder 'sysslande' eller 'olika sysslor'.

4 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Vad kan konstateras om Fannys lokala och språkliga identitet i ljuset av de undersökta breven? Fannys brev är innehållsligt mångsidiga och levande, och även om topikskiftningen vid första anblicken ibland känns textuellt

osammanhängande, kan man anta att Fannys topiker bildar en tät och sammanhängande dialog med maken Alfreds. På grund av utmaningarna med hälsan betonas olika typer av hälsorelaterade teman i Fannys texter. Hon är orolig för sin egen hälsa men därtill uttrycker hon oro för sin familjs, i synnerhet det yngsta barnets, hälsa. Hon diskuterar smittosjukdomssituationen både i Helsingfors och hemma i Joensuu.

Den tudelade fysiska kontexten (maken i Joensuu, hon själv i Helsingfors) är central i Fannys brev. Hon berättar i varje brev om vad hon gjort, var hon varit och vilka människor hon träffat. Ofta har de här personerna som hon nämner någon förbindelse till Östra Finland eller Joensuu. Fanny deltar också aktivt i frågor om hushåll och barnuppfostran genom sina brev och ger gärna råd till maken. Till vistelsen i huvudstaden hör också en del uppköp, bland annat olika kläder, tyg och möbiltyg och dessa diskuteras utförligt i breven. Fanny går på teater och deltar i konserter samt är bjuden till flera privathem under våren.

Av dessa brev gestaltas en husmoder som upplever familjen, släkten och vännerna i hemtrakten som det allra viktigaste i livet. Hon skriver mestadels om det praktiska livet och tycks vara social och aktiv men lider av hälsoproblem och är orolig för det finansiella. Därför kan hon inte vara så aktiv som normalt och känner sig därför nedstämd och ensam i en främmande stad. Dottern Ines är en central gestalt i Fannys vardag under vistelsen. Oavsett att dottern bor och studerar i Helsingfors känner Fanny sig inte hemma där utan längtar hem till Joensuu. Hon tycks ha en stark Joensuudentitet, och saknar inte livet i huvudstaden även om hennes sociala bakgrund som borgmästarinna skulle kunna öppna möjligheter till herrskapskretsen också i huvudstaden.

BILD 1 Fanny Nystén (till vänster) med döttrarna Ingrid, dvs. Inni (i mitten) och Ines (till höger) i Joensuu i början av 1910-talet (Källa: Nysténs familjearkiv, Riksarkivet i Joensuu)

Språkligt utgör Fannys texter en kombination av både för tiden typiska skriftspråkliga och talspråkliga drag. Hennes vacklande användning av skiljetecken

och ortografi antyder om att hon inte fått någon systematisk utbildning i skrivande. Hon skriver för att hålla kontakt med sina närmaste. Fannys brev berättar en hel del om hennes användning av svenska. De vittnar om ett rikt och levande samt uttrycksfullt språkbruk. Visserligen påverkas Fannys svenska av finskan, även om hon antagligen inte själv är så flytande i finska (Ikonen & Bister 2020, 69) och inte ofta använder direkta lån från finskan.

Språkligt skulle Fanny Nystén enligt Bergroth högst sannolikt ha varit en typisk representant för bakom-Kuopio-svenska. Men även om bakom-Kuopio-svenska har blivit stigmatiserad av Bergroth (1928) är det en språkvariant som kan utvidga vår kännedom om svenska språkets historia i Finland. Det behövs fortsatt forskning i användningen av svenska på finskspråkiga orter vid sekelskiftet 1900. I den här artikeln har jag kunnat diskutera endast en del av Fannys lokala och språkliga identitet. Min avsikt är att i fortsatta studier noggrannare analysera innehållsliga, talspråkliga och dialogiska drag i Fanny Nysténs och andra svenskspråkiga kvinnors brevskrivande på finska orter i syfte att belysa deras lokala och språkliga identiteter.

UNDERSÖKNINGSMATERIAL

Familjen Nysténs familjearkiv i Riksarkivet i Joensuu: Fanny Nysténs 19 brev till maken Alfred Nystén, daterade 24.2–29.4.1892.

LITTERATUR

- Ahonen, Kalevi 1985. Joensuun kaupunki 1848–1920. I: *Joensuun kaupungin historia I*. Joensuu: Kirjapaino Oy Maakunta. S. 57–570.
- Bergroth, Hugo 1928. *Finlandssvenska*. 2. rev. och tillökade uppl. Helsingfors: Författarens förlag.
- Bister, Melina 2014. *Topikövergång i textbaserade gruppsamtal*. Nordica Helsingiensia 36. Helsingfors: Helsingfors universitet. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0105-1>.
- Clark, Herbert 1996. *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engman, Max 2016. *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Finlands svenska historia 3. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hufvudstadsbladet = HBL 23.2.1892. Hämtad 8.10.2021. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/722107?page=1>.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta 2019. Den finlandssvenska språkvården från Bergroths *Finlandssvenska* 1917 till i dag. I: Tandelfelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går III:2*. S. 121–164.
- Ikonen, Elina & Bister, Melina 2020. Svenska språket i Joensuu under borgmästare Nysténs tid 1871–1901. I: Wide, Camilla, Ingman, Eva,

- Lankinen Katri & Vaakanainen, Veijo (red.), *Svenskan i Finland* 18. Åbo: Åbo universitet. S. 58–71. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8215-8>.
- Kolehmainen, Leena 2020. Menneen monikielisyyden jälkiä nykyisyydessä – Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa. I: Kolehmainen, Leena, Riionheimo, Helka & Uusitupa, Milla (red.), *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*. Helsingfors: SKS. S. 270–315.
- Kolehmainen, Leena, Riionheimo, Helka & Uusitupa, Milla (red.) 2020. *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*. Helsingfors: SKS.
- Koroliija, Natascha & Linell, Per 1996. Episodes: Coding and analyzing coherence in multiparty conversation. I: *Linguistics* 34. S. 799–831.
- Kosunen, Riitta 2016. Flerspråkighet i en dagbok skriven av en svenskspråkig uleåborgare. I: Kolu, Jaana, Kuronen, Mikko & Palviainen, Åsa (red.), *Svenskan i Finland* 16. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 76–91.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011. Kirjeiden uusi tuleminen. I: Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (red.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsingfors: SKS. S. 9–27.
- Lehti-Eklund, Hanna 2007. Svenskan i Finland på 1800-talet: variation mellan dialekter och standard, tal och skrift. I: Wollin, Lars, Saarukka, Anna & Stroh-Wollin, Ulla (utg.), *Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Studier i svensk språkhistoria* 9. Åbo: Åbo Akademi. S. 13–33.
- Lindström, Jan & Lindström Tiedemann, Therese, 2020. "Ni minnes nog hvilka jag menar". I: Lehti-Eklund, Hanna & Silén, Beatrice (red.), *Handel med konst. Språk och dialog i Paul Sinebrychoffs brevsamling från sekelskiftet 1900*. Helsingfors: SLS. S. 293–323.
- Nordlund, Sara 2006. Talande texter: Om muntlighet i en brevväxling från sent 1800-tal. I: Muittari, Veikko & Rahkonen, Matti (red.), *Svenskan i Finland* 9. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 172–183.
- Nordlund-Laurent, Sara 2007. Att umgås i skrift. Om topiker i en brevväxling från sent 1800-tal. I: Wollin, Lars, Saarukka, Anna & Stroh-Wollin, Ulla (utg.), *Det moderna genombrottet – också en språkfråga? Studier i svensk språkhistoria* 9. Åbo: Åbo Akademi. S. 197–205.
- Nordlund-Laurent, Sara 2009. Offentligt i det privata. Om offentliga topiker i en 1800-talsbrevväxling. *Folkmålsstudier* 47. *Språket i historien – historien i språket*. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi. S. 171–186.
- von Numers, Gustaf [1890] 1892. *Dramatiska arbeten I. Bakom Kuopio*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Persson, Kristina 2008. "Äfven i dag några rader!" *Familjebrevskrivning på 1800-talet*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Rossi, Paula 2014. Älskade mamma! En dam och en styrman som brevskrivare på 1800-talet. I: *Svenskans beskrivning* 33. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 406–416. <http://hdl.handle.net/10138/144498>.
- Rossi, Paula 2016. Herr Kapten och Bäste Broder! En brevmottagare – flera brevskrivare med olika sociala positioner. I: Andersson, Daniel et al. (red.),

- Historia och språkhistoria. Studier i svensk språkhistoria 13.* Umeå: Umeå universitet/Kungliga Skytteanska Samfundet. S. 211–226.
- Saari, Mirja 2003. På väg mot blandspråk? Finska inslag i svenskan förr och nu. I: Ivars, Ann-Marie et al. (red.), *Boken om våra modersmål*. Esbo: Schildts förlags Ab. S. 294–308.
- Saari, Mirja 2005. Men det är Oululaista att ej förstå sig på präster. Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev. I: Rossi, Paula (red.), *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 271–281.
- Saari, Mirja 2006. Möten mellan finskt och svenskt under autonomitiden i Finland. I: Muittari, Veikko & Rahkonen, Matti (red.), *Svenskan i Finland 9*. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 11–26.
- Saari, Mirja 2009. Kielten kohtaaminen autonomian ajan Suomessa. I: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (red.), *Kielet kohtaavat*. Tietolipas 227. Helsingfors: SKS. S. 212–230.
- Silén, Beatrice & Lehti-Eklund, Hanna 2020. Affärsdialog och personliga inslag i brevväxlingen. I: Lehti-Eklund, Hanna & Silén, Beatrice (red.), *Handel med konst. Språk och dialog i Paul Sinebrychoffs brevsamling från sekelskiftet 1900*. Helsingfors: SLS. S. 39–68.
- Uusitupa, Milla 2020. Monikielinen Raja-Karjala. I: Kolehmainen, Leena, Riionheimo, Helka & Uusitupa, Milla (red.), *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*. Helsingfors: SKS. S. 143–190.
- Ylioppilasmatrikkeli 1853-1899. Hämtad 8.10.2021.
<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>.
- Östman, Carin 1992. *Den korta svenskan. Om reducerade ordformers inbrytning i skriftspråket under nysvensk tid*. (Diss.) Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 30. Uppsala: Uppsala universitet.

Upplevd dialektanpassning bland utflyttade Ekenäsbor

Lotta Collin

1 INLEDNING

Den här artikeln handlar om hur flyttning inom ett land kan ge avtryck i flyttarnas språkbruk. Kontexten är finlandssvensk och närmare bestämt studeras hur personer som flyttat från staden Ekenäs till olika orter runtom i Finland själva upplever att deras dialektbruk har förändrats. Undersökningen bidrar till att fylla en lucka i forskningen om det talade språkets regionala variation i Svenskfinland i och med att denna hittills i övervägande grad riktat in sig på språkbruket hos orsbofast befolkning. I Sverige och Norge har dialektanpassning bland interna migranter studerats exempelvis av Thelander (1983) respektive Omdal (1994). Också förändringar i dialektanvändningen hos finskspråkiga finländare som flyttat mellan olika delar av Finland har undersökts (t.ex. Nuolijärvi 1986; Makkonen 2005; Kailavirta 2012). Liknande forskning om finlandssvenska flyttare saknas dock i det närmaste helt. Finlandssvenskars språkliga anpassning har endast granskats hos personer som flyttat till Sverige (Ivars 1986; Löfström 2014). Här handlar det förvisso om flyttning inom samma språkområde, men i och med att en nationsgräns överskrids är situationen inte helt jämförbar med den vid intern migration. Direkta paralleller kan inte heller nödvändigtvis dras från forskning om intern flyttning i andra språkgemenskaper eftersom alla gemenskaper har sina egna särdrag (jfr Omdal 1994, 37). Både Ivars (2003, 61) och Leinonen (2015, 137) framhåller att den ökade geografiska rörligheten kan inverka på hur finlandssvenskans varieteter och användningen av och attityden till dem utvecklas och förändras. Svenskspråkiga interna flyttare i Finland utgör således ett både utforskat och angeläget studieobjekt.

Samtidigt bidrar den här undersökningen med en ny infallsvinkel på studiet av interna migranternas språkliga anpassning. Den ovannämnda nordiska forskningen undersöker nämligen uteslutande grupper där alla flyttat från en viss ort eller region till en annan för hela gruppen gemensam ort eller region. Jag har inte stött på tidigare studier av intern flyttning från en gemensam utgångsort till många olika orter, med varierande dialektsituationer.

I den här artikeln presenteras ett urval resultat av en enkätundersökning utförd bland inom Finland utflyttade Ekenäsbor. Syftet i artikeln är att granska hur den nuvarande bostadsregionen och dess dialektförhållanden syns i utflyttarnas beskrivningar och uppfattningar av sitt svenska språkbruk och förändringar i det efter flytten. Artikeln avser besvara två frågeställningar:

1. Lyfter utflyttarna själva upp den nuvarande bostadsregionens roll när de beskriver hur de upplever att deras dialektbruk förändrats efter flytten från Ekenäs? På hurdana sätt i så fall?
2. Skiljer sig utflyttarnas rapporterade dialektanpassning åt beroende på dialektsituationen i den nuvarande bostadsregionen?

Perspektivet i undersökningen är folkdialektologiskt (Preston 1999) eftersom materialet utgörs av s.k. lekmäns uppfattningar och beskrivningar av sitt eget och andras språkbruk, med regional variation som övergripande fokus. Samtidigt ingår en relativt traditionell sociodialektologisk aspekt (jfr Bockgård & Nilsson 2011, 18) i och med att språklig variation och förändring – om än i form av rapporterat bruk istället för faktiskt – diskuteras huvudsakligen på gruppnivå och i relation till en på förhand vald utomspråklig variabel.

2 TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISK FÖRANKRING

Den tidigare nordiska forskningen om hur interna migranter anpassar och förändrar sitt språkbruk har typiskt haft kvantitativt variationslingvistiska ansatser (t.ex. Nuolijärvi 1986; Omdal 1994; Makkonen 2005). Huvudsakligt fokus har legat på den relativa förekomsten av dels ursprungsortens, dels den nya ortens och/eller standardvarietetens varianter av ett urval språkliga variabler i flyttarnas språkbruk. Materialen har företrädesvis bestått av inspelade intervjuer, i något enstaka fall kompletterade med skriftliga enkäter (t.ex. Thelander 1983). För att försöka förklara olika anpassningsstrategier har man beaktat både traditionella sociala variabler som kön, ålder och yrke och mer specifika och individnära faktorer, som t.ex. informanternas egna tankar om språkliga varieteter i allmänhet och om deras eget språkbruk i synnerhet (t.ex. Omdal 1994; Makkonen 2005; Kaihlavirta 2012).

Ett generellt resultat av samtliga tidigare studier är att flyttares språkliga anpassning är en komplex process, med många involverade faktorer och ofta svårförutsedda utfall (se t.ex. Andersson & Thelander 1994; Kaihlavirta 2012). De individuella skillnaderna är med andra ord stora. Eftersom tidigare studier riktat in sig på personer som alla flyttat till en och samma ort föreligger inga forskningsresultat om flyttare från samma utgångsort som bosatt sig på olika orter med olika dialektförhållanden. Den här infallsvinkeln har ändå tangerats genom resonemang om hur flyttares språkliga anpassning hänger samman med allmänt rådande attityder till språkliga varieteter i termer av deras *status* eller *prestige* i förhållande till varandra. I Finland har Nuolijärvi (1986) och Makkonen (2005) exempelvis noterat hur inflyttning till Helsingfors från starkt dialektpräglade orter i Finland ofta resulterar i ökat bruk av en högre värderad standardnära finska. Kaihlavirta (2012) visar å andra sidan att flytt från Jyväskylä till Åbo, dvs. från ett område förknippat med en prestigefylld standardfinsk varietet till en ort med en stigmatiserad lokal dialekt, däremot inte föranleder språklig anpassning hos flyttarna. Flyttning inom Sverige, från landsbygd till stad, tenderar för sin

del enligt Thelanders (1983) undersökning leda till att flyttarna förlorar stora delar av sin ursprungsdialekt till förmån för riksspråk. Samma urbaniserings-trend i norsk kontext utgör intresset för Omdals (1994) avhandling. Här visade det sig emellertid att en stor del av informanterna, som flyttat från ett område med en starkt särpräglad, ålderdomlig dialekt till en ort med en avsevärt mer "förenklad" norska, inte hade justerat sitt språkbruk i förväntad utsträckning. Omdal spekulerar kring om det här kan förklaras med en överlag positivare attityd till dialekter i det norska samhället vid den aktuella tidsperioden.

De här tidigare forskningsexemplen har inspirerat min undersökning. Infallsvinkeln anknyter till teorier om *språklig ackommodering* (Giles m.fl. 1991) liksom till Bourdieus (t.ex. 1985) diskussion om språkliga varieteters olika värde i termer av *symboliskt kapital* på en språkmarknad. Dessa tar jag stöd av när jag reflekterar kring undersökningens resultat i det avslutande kapitlet.

3 EKENÄS OCH VÄSTNYLÄNDSKA

Valet av Ekenäs som utgångsort motiveras bland annat med att utflyttningen från staden tenderat att vara relativt sett stor (jfr Sjöblom 2015). Utflyttning sker t.ex. till studiestäderna Helsingfors och Åbo, men man flyttar också annanstans och av andra orsaker. Därtill har det forskats förhållandevis sparsamt om talspråket i Ekenäs (och västra Nyland överlag), åtminstone ur andra än kvantitativt variationslingvistiska perspektiv (jfr Ivars 2015, 356). Givetvis bidrar min undersökning inte till beskrivningen av dagens dialektanvändning i Ekenäs, men den ger synlighet åt ett område som gärna kunde studeras närmare också med avseende på den s.k. bofasta befolkningens språkliga praktiker.

Ekenäs är en starkt svensksdominerad småstad belägen på Finlands sydspets cirka 100 km sydväst om Helsingfors i västra Nyland (eller Västnyland, vilket är den benämning jag framöver använder). Staden ingår sedan 1.1.2009 i storkommunen Raseborg tillsammans med Karis och Pojo. Vid kommun-sammanslagningen hade Ekenäs totalt knappt 15 000 invånare, av vilka 82 procent var svenskspråkiga (Kommunförbundet 2021). Det svenska språket har alltså en stark ställning i Ekenäs, men alla Ekenäsbor talar inte samma varietet av svenska, eller samma slags svenska i alla situationer. En grov tudelning kan göras mellan å ena sidan (så gott som) konsekventa talare av *standardfinlandssvenska* och å andra sidan talare som i varierande utsträckning använder sig av den för hela Västnyland kännetecknande regionala varietet, *västnyländska* (Ivars 2015, 363; Leinonen 2015, 126, 129). Språkbruket uppvisar en relativt tydlig social variation (Ivars 1996, 133; Gullmets-Wik 2004, 197–211), samtidigt som enskilda talare anpassar sitt språkbruk situationellt genom att "kodglida" längs ett dialektkontinuum enligt vad som uppfattas som lämpligt i talsituationen (Nyholm 1995, 37; Gullmets-Wik 2004, 214). Bakgrunden till detta ligger i att Västnyland länge varit ett socialt heterogent område, där lokalspråket förknippats med både lägre samhällsklass och lantlighet, liksom med informella,

privata kontexter. Attityden till västnyländsk dialekt har därför haft negativt nedvärderande nyanser, där lokalspråket betraktats som sämre än den standardsvenska som talas av "bättre folk" och i formella sammanhang (Nyholm 1995, 37; Ivars 2015, 38). Även om inställningen givetvis varierar mellan olika människor och kan förändras över tid, finns det alltså skäl att uppfatta västnyländska som en varietet med förhållandevis låg prestige, både på hemmaplan och i Svenskfinland i stort.

4 MATERIAL: INSAMLING OCH REGIONINDELNING

Materialet för den här undersökningen härstammar från en webbenkät som jag i januari 2021 riktade till svenskspråkiga personer som vuxit upp och gått minst grundskolan i Ekenäs, men som numera är bosatta på någon annan ort i Finland. Enkäten bestod av totalt 40 frågor, fördelade på 10 olika kategorier, som berörde deltagarnas flytt, språkbruk, dialektattityder och regionala samhörighetskänslor.

Enkäten besvarades av 96 före detta Ekenäsbor, bosatta på 29 olika orter runtom i Finland. Information om enkäten spreds på Facebook, huvudsakligen via en offentlig grupp som samlar nuvarande men också en stor mängd tidigare Ekenäsbor. De 78 kvinnor och 18 män som besvarat enkäten bildar en heterogen informantgrupp, med olika bakgrund och livssituation, där endast uppväxtorten Ekenäs och det svenska språket är gemensamt för alla. Informanternas ålder varierar exempelvis mellan 19 och 78 år, med medelåldern 45 år. Utflyttningen från Ekenäs har skett då informanterna varit mellan 15 och 55 år, och på sin nuvarande bostadsort har de bott allt från något enstaka år till över 50 år. En stor del av informanterna har uppgett att de också bott på andra orter än Ekenäs och den ort där de nu bor, men i den här artikeln beaktas endast den ort där informanterna var bosatta då de fyllde i enkäten. Den vanligaste flyttorsaken är studier (62 st.), följd av parförhållande och arbete. Hälften av informanterna har universitetsutbildning, de övriga mestadels yrkes- eller yrkeshögskoleutbildning. Den största yrkesgruppen är lärare på olika stadier, i övrigt är ett brett spektrum av yrken representerade.

Jag upplever att enkäten, som innehöll olika typer av både öppna och slutna frågor, fungerade tillfredsställande som metod för materialinsamlingen. Vissa svagheter som är kännetecknande för enkätundersökningar förekommer dock. Till exempel är svaren på de öppna frågorna mycket brokiga vad gäller hur utförligt olika informanter besvarat dem, vilket försvårar jämförelser informanter emellan. De slutna frågorna tillhandahåller för sin del i princip jämförbar information, men ger ofta en rätt onyanserad bild av de enskilda informanternas tankar och upplevelser. Webbenkätens styrka ligger framför allt i att den möjliggjort en både geografiskt och i övriga avseenden mer heterogen och framför allt numerärt mer omfattande informantskara än vad som inom rimlig tid hade kunnat uppnås med exempelvis intervjuer.

I den här artikeln koncentrerar jag mig endast på ett litet urval av frågorna i enkäten: en bakgrundsfråga och tre sakfrågor. Av bakgrundsfrågorna är det

enkätens inledande fråga om på vilken ort informanterna för närvarande är bosatta som aktualiseras. Av sakfrågorna beaktas en sluten och två öppna frågor som alla berör enkättagarnas uppfattning om hur deras svenska språkbruk ser ut idag och hur det eventuellt utvecklats efter flytten från Ekenäs.

För att göra materialet mer hanterbart har jag delat in de orter på vilka informanterna är bosatta i sju regioner, som är tänkta att grovt återspegla den regionala talspråksvariationen inom det svenska språkområdet i Finland. De regioner jag valt att dela in orterna i är: *Västnyland*, *Helsingfors*, *övriga Nyland*, *Åboland*, *Åbo*, *Åland* och *Österbotten*. Två av de totalt 96 informanterna är bosatta på helfinska orter utanför dessa regioner och de har därmed uteslutits ur den här studien. Tabell 1 visar hur de återstående 94 informanterna fördelar sig över de sju regionerna samt vilka orter som finns representerade i respektive region. Observera att Karis och Pojo här räknas som andra orter än Ekenäs, trots att alla tre kommuner sedan år 2009 ingår i den administrativa enheten Raseborg. Däremot har Åbos kranskommuner Reso och S:t Karins med en informant var sammanförts med regionen Åbo.

TABELL 1 Översikt över de regioner i vilka informanternas nuvarande bostadsorter grupperats samt antalet informanter bosatta i respektive region

Region	Informanter	Orter
Västnyland	8	Hangö, Ingå, Karis, Pojo
Helsingfors	11	Helsingfors
Övriga Nyland	32	Borgå, Esbo, Grankulla, Kyrkslätt, Sibbo, Sjundea, Vanda
Åboland	7	Kimitoön, Pargas
Åbo	19	Reso, S:t Karins, Åbo
Åland	8	Jomala, Lemland, Lumparland, Mariehamn, Sottunga
Österbotten	9	Korsholm, Kristinestad, Nykarleby, Vasa, Vörå
TOTALT	94	27 olika orter

Som tabellen visar fördelar sig informanterna ojämnt över regionerna, vilket givetvis bör beaktas vid jämförelser. Fördelningen torde dock ge en rätt realistisk bild av vart Ekenäsbor utflyttar, med Nyland i täten och Åbo på andra plats.

Regionerna representerar alltså olika delar av det finlandssvenska språkområdet, vilket innebär att de skiljer sig åt i fråga om såväl hurdan svenska som talas där som hurdan ställning dialekter har i dagens samhälle (jfr Ivars 2015). Skillnaderna mellan regionerna knyter jag till de tre normnivåer som de regionala språkarterna i Svenskfinland med utgångspunkt i Thelander (1996) schematiskt kan indelas i, nämligen *standardspråk*, *regional dialekt* och *lokal dialekt* (jfr även Ivars 2015, 22). Finlandssvenskt standardspråk förknippas normalt med hög prestige och situationer där ett formellt språkbruk är lämpligt, t.ex. i massmedier (Stenberg-Sirén 2018). Standardvarietetet är i princip geografiskt neutral (jfr Leinonen & Henning-Lindblom 2016), men i städerna Helsingfors och Åbo uppfattas talspråket ofta som särskilt standardnära (Haapamäki & Wikner 2015). Regional dialekt avser för sin del en varietet som typiskt består av utjämnade lokala dialekter som fått spridning över ett större område (t.ex.

västnyländska, åboländska). Västnyland och det jag gett benämningen "övriga Nyland" samt Åboland och Åland kännetecknas numera övervägande av regionala dialekter, vid sidan av standardspråk. I Nyland och Åboland är inställningen till de regionala varieteterna delad, men de ges ofta en lägre status än standardvarieteten (jfr avsnitt 3 ovan). Åländskan värderas däremot vanligen relativt högt och positivt. Österbotten, slutligen, är den region där lokala dialekter bevarats i störst utsträckning. Lokala dialekter förbinds med en särskild ort (t.ex. *Larsmodialekt*) och ligger närmast det man uppfattar som s.k. *genuina* dialekter. De österbottniska dialekterna värderas i regel högt av sina användare och ses som det mest naturliga sättet att tala. (Ivars 2015, 27–38.)

De som flyttar från västnyländska Ekenäs till andra delar av det svenska språkområdet i Finland kan alltså möta varierande dialektsituationer. Hur de nya miljöerna syns i informanternas enkätsvar går jag in på i följande avsnitt.

5 RESULTAT

Nedan redovisas i tur och ordning svaren på de tre enkätfrågorna *Hurdan svenska talar du idag?*, *Hur har din svenska förändrats?* och *Varför har din svenska förändrats?* Analysen har såväl kvalitativa som kvantitativa inslag. Jag har dels kategoriserat svarstyper enligt deras innehåll, dels beräknat hur olika svarsalternativ fördelar sig inom och mellan regionerna.

5.1 "Hurdan svenska talar du idag?"

Den första frågan i enkäten som redovisas här berör deltagarnas uppfattning om sitt aktuella svenska språkbruk. På den öppna frågan *Hurdan svenska talar du idag?* ombads informanterna ge en benämning på sin svenska i form av minst ett och högst fem ord. Frågan fick många olika slags svar. Nio informanter hade närmast gett en bedömning av hur bra eller frekvent de talar svenska, som t.ex. "perfekt" och "alldeles för lite". Dessa svar beaktas inte närmare nedan. Övriga 85 svar kan grovt delas in i tre kategorier som påminner om den glidande variation mellan standard och dialekt som är typisk för språkbruket i Ekenäs.

Ungefär en tredjedel av informanterna (30 st.) uppger att de talar en standardvarietet av svenska, genom att beskriva sin svenska som t.ex. *standard*, *standardsvenska*, *högsvenska*, *dialektlös svenska*, *ren svenska utan dialekt* eller *neutral finlandssvenska*. Standardvarietet uppges som enda varietet av minst en informant i samtliga regioner, med ett undantag: Västnyland.

Motpolen till standardgruppen utgörs av 10 informanter som ger **en** regional eller lokal dialekt som svar på hurdan svenska de talar idag. Av dessa nämner nio *västnyländsk dialekt*, *Ekenäsdialekt* eller *ekenäsiska*. Två av de här informanterna bor i Västnyland, resten finns utspridda i övriga Nyland, Helsingfors, Åbo och på Åland. Den tionde informanten i gruppen, också bosatt på Åland, uppger sig tala *åländska* idag. Hen är den enda informanten i hela

materialet som anger endast den nuvarande regionens dialekt som benämning på sin svenska idag.

Ungefär hälften av alla informanter (45 st.) placerar sig dock mitt emellan standard- respektive dialektgruppen, genom att beskriva sin svenska som en blandning av olika varieteter, vilket går hand i hand med iakttagelser som exempelvis Leinonen (2015) gjort om hur finlandssvenskar benämner sitt eget språk. Den vanligaste blandningstypen som mina informanter (30 st.) uppger är standardsvenska + västnyländska. Tyngdpunkten ligger här i regel på standard-varieteteten, i vilken västnyländska inslag förekommer i varierande grad (ex. 1 och 2). Ett par informanter antyder att språkbruket skiftar beroende på situation, t.ex. genom beskrivningen *deltidsvästnylänning*. Representanter för den standardvästnyländska blandgruppen finns i alla regioner förutom på Åland och i Österbotten.

(1) Standardsvenska. Enstaka dialektala ord/fraser. [Övriga Nyland]

(2) Standardnära med tydliga västnyländska drag i intonation och vokabulär [Åbo]

En blandning som inkluderar även den nuvarande regionens dialekt uppges av totalt 15 informanter. Den här blandningstypen förekommer i tre olika varianter: standardsvenska + nuvarande region + västnyländska (3 st.), standardsvenska + nuvarande region (2 st.) och västnyländska + nuvarande region (10 st.). De två första av dessa (ex. 3 och 4 respektive 5 och 6) har företrädare bosatta i Åboland, på Åland och i Österbotten. Intressant att notera är att informanterna från Österbotten anger regionala beteckningar (*pampesiska*, *Österbottendialekt*) istället för lokala dialekter, vilket skiljer sig från infödda österbottningars praxis (jfr Leinonen 2015).

(3) Blandning av åländska/ standardsvenska/ västnyländska [Åland]

(4) Blandning av högsvenska- eknäsiska-pampesiska [Österbotten]

(5) Standard Österbottendialekt blandning [Österbotten]

(6) Standardsvenska med inslag av Åboländska [Åboland]

I den tredje blandningsvarianten som inkluderar nuvarande region kombineras denna med västnyländska, men inte med standardsvenska (ex. 7-9). Även här är de flesta som angett varianten bosatta i Österbotten eller på Åland, men varianten har spridda representanter också i övriga regioner, förutom i Åbo.

(7) I huvudsak ekenäs dialekt med en gnutta vasa dialekt [Österbotten]

(8) Västnyländsk dialekt med inslag av åländska [Åland]

(9) Ekenäs dialekt blandat med kyrkslätt svenska [Övriga Nyland]

Efter den här inledande kartläggningen av hur informanterna benämner den svenska de talar idag, där jag kunnat konstatera att den nya regionen syns i viss men inte särdeles stor utsträckning, går jag i följande avsnitt över till hur informanterna upplever att deras språkbruk har ändrat sig över tid.

5.2 "Hur har din svenska förändrats?"

I enkäten ingick en sluten fråga där informanterna ombads ta ställning till några påståenden om hur deras svenska förändrats genom åren, särskilt efter flytten från Ekenäs. Fyra av påståendena behandlas här: *Jag talar mer standardsvenska idag än tidigare*, *Jag talar mer dialektalt idag än tidigare*, *Jag varierar min svenska mer enligt situation och samtalspartner idag än tidigare* och *Jag har anpassat min svenska till hur man talar på min nuvarande hemort*. Informanterna bedömde påståendena på en fyrgradig skala: *helt enig*, *delvis enig*, *delvis oenig* och *helt oenig*. För analysen har svarsalternativen omvandlats till poängtal 4, 3, 2 och 1. Genom att beräkna poängmedelvärdet för informanterna i respektive region kan graden av enighet med påståendena jämföras regionerna emellan. I tabell 2 rangordnar jag för varje påstående de sju regionerna enligt deras poängmedelvärde. I den region där medelvärdet är högst kan informantgruppen alltså ses som mest enig med påståendet, medan informanterna i regionen med det lägsta värdet sammantaget uppgett förhållandevis minst enighet med påståendet i fråga.

TABELL 2 Graden av enighet med påståenden om upplevelse av förändring i språkbruket i de olika regionerna (svarsmedelvärden på en fyrgradig skala *helt enig-helt oenig*)

"Jag talar mer standardsvenska idag än tidigare"		"Jag talar mer dialektalt idag än tidigare"		"Jag varierar min svenska mer enligt situation och samtalspartner idag än tidigare"		"Jag har anpassat min svenska till hur man talar på min nuvarande hemort"	
Åland	3,13	Österbotten	2,11	Helsingfors	3,18	Helsingfors	3,00
Helsingfors	3,09	Västnyland	1,75	Åboland	3,14	Åbo	2,74
Åbo	3,05	Åboland	1,43	Västnyland	3,00	Åboland	2,57
Övr. Nyland	3,03	Åland	1,38	Åbo	2,79	Åland	2,50
Västnyland	2,88	Åbo	1,32	Övr. Nyland	2,66	Österbotten	2,44
Åboland	2,29	Övr. Nyland	1,25	Åland	2,63	Övr. Nyland	2,22
Österbotten	1,89	Helsingfors	1,09	Österbotten	2,56	Västnyland	2,13

Eftersom antalet informanter i de olika regionerna varierar och dessutom är relativt litet i vissa regioner, ska inte alltför stor uppmärksamhet fästas vid små skillnader i värdena. Men vilka regioner som i tabell 2 placerat sig högst upp respektive lägst ned i rangordningen är intressant att notera.

Påståendet *Jag talar mer standardsvenska idag än tidigare* är informanterna generellt relativt eniga med. Av regionerna får Åland det högsta medelvärdet tätt följd av Helsingfors, Åbo och övriga Nyland på i stort sett samma nivå, medan

informerarna som bor i Österbotten är minst eniga om ökat standardbruk. Däremot får Österbotten det högsta medelvärdet för påståendet *Jag talar mer dialektalt idag än tidigare*. Överlag håller få informanter i materialet med om ett ökat dialektbruk, vilket de förhållandevis låga medelvärdena visar. Allra minst enig med påståendet är informantgruppen bosatt i Helsingfors.

Helsingfors och Österbotten utgör ytterpolerna också för påståendet *Jag varierar min svenska mer enligt situation och samtalspartner idag än tidigare*, där man är mest enig om ökad variation i Helsingfors och minst enig i Österbotten. Noteras kan också att på Åland där man var mest enig om ökat bruk av standardspråk är man näst minst enig om ökad variation.

För det sista påståendet *Jag har anpassat min svenska till hur man talar på min nuvarande hemort* är det återigen informanterna i Helsingfors som får det högsta medelvärdet. Det lägsta värdet, alltså minst enighet, uppvisar naturligt nog informantgruppen som bor kvar i Västnyland.

Det verkar alltså vara möjligt att identifiera vissa mönster i hur informanterna i de olika regionerna uppskattar att deras sätt att tala har förändrats över tid. I följande avsnitt går jag närmare in på vad informanterna själva lyfter fram som orsaker till hur deras svenska språkbruk utvecklats.

5.3 "Varför har din svenska förändrats?"

Den sista enkätfrågan som redovisas här är en öppen fråga där informanterna ombads reflektera kring vad de uppfattar som orsaker till att deras svenska ser ut som den gör idag. Frågan lydde *Varför har din svenska förändrats? Eller varför har den inte förändrats? Vilka faktorer i ditt liv och i din omgivning har inverkat? Jag tar först upp ett par frekventa förändringsorsaker som anges av informanter oberoende av region, varefter jag riktar intresset mot sådana svar där den nuvarande orten/regionen och dess språkliga miljö mer explicit lyfts fram.*

Som vi såg ovan upplever många informanter att de börjat använda mer standardspråk med tiden. Som en orsak bakom ökat standardbruk anger många (akademiska) studier och yrkesliv. Särskilt betonas arbete inom undervisningssektorn, där ett gott standardspråk upplevs som ett krav. Därtill nämner informanter från samtliga regioner att en ny omgivning överlag, med nya gemenskaper och umgängen, inverkat på deras språkbruk. När utvecklingen i de här fallen upplevts gå mot mer standard ges bl.a. bristen på personer att tala västnyländska med som en orsak. Några informanter rapporterar emellertid också att de plockat in nya dialektala drag från flera olika håll till följd av ett geografiskt blandat umgänge, t.ex. i studiesammanhang. Den här typen av anpassning beskriver informanterna ofta som en mer eller mindre automatisk efterapning av dem man talar med.

Endast i en relativt liten del av svaren omnämns anpassning till en specifik regions dialektbruk mer explicit. Också då kan det handla om mer eller mindre omedvetet uppsnappande av ord och vändningar från den nya regionens varietet

(ex. 10–12). Ett annat alternativ är övergång mot standard om det är så man talar på den nuvarande orten, vilket en i Åbo bosatt informant antyder i exempel 13.

(10) Har blivit influerad av speciellt mina arbetskamrater som är hemma runtomifrån Österbotten och pratar olika dialekter. Blir lätt så att man börjar använda samma ord och uttryck som omgivningen. [Österbotten]

(11) Har själv inte tänkt så mycket på att den har ändrats, men familjen brukar påpeka då jag kommer hem att jag låter som en österbottning! [Österbotten]

(12) Svenskan i kslätt är annorlunda o när man hör kslätt svenskan så börjar man tala på samma sätt. [Övriga Nyland]

(13) Åbobor har egentligen ingen dialekt, och man blir nog omedvetet påverkad av hur omgivningen pratar. [Åbo]

Att en annan västnyländsk ort (Karis, Ingå, Hangö) inte inverkar nämnvärt på språkbruket eftersom dialekterna är så likadana, tas också upp av några informanter bosatta i Västnyland, som i exempel 14.

(14) Ingå och ekenäs har ju ganska likadana dialekter, det skulle säkert ha varit annorlunda om jag flyttat till helsingfors och jobbat med sådana som pratar högsvenska. [Västnyland]

Medvetet undvikande av västnyländska dialektdrag lyfts fram av en del informanter bosatta i övriga Nyland, Åbo och på Åland. Man nämner att västnyländska drag rensats bort ur det egna talspråket bland annat för att undanröja hinder för förståelse. En informant bosatt på Åland förtydligar att hen undviker finska lånord (ex. 15), vilket hänger samman med att finska inslag är tämligen vanliga i västnyländska, men förekommer ytterst sparsamt i åländska (Ivars 2015, 209, 412).

(15) Jag undviker ord som t.ex kommer från finska ("kiva" t.ex). Här var jag bor förstår man inte vad jag säger då. [Åland]

Även andras dialektattityder nämns av några informanter i övriga Nyland och Åbo. De hävdar att man riskerar att inte tas på allvar eller bli utskrattad om man talar västnyländska (ex. 16 och 17). En informant uppskattar också den anonymitet standardsvenska medför (ex. 18).

(16) Det har inverkat att folk ibland haft svårt att förstå det dialektala och att studiekompisarna skrattade åt min breda dialekt. [Övriga Nyland]

(17) Jag skäms inte för min dialekt men det känns att man tas mera på allvar då jag talar standardsvenska/åbosvenska. [Åbo]

(18) Dessutom är det ganska skönt att vara lite anonym ibland, att inte bli stämplad från varifrån man kommer. [Åbo]

Det bör avslutningsvis påpekas att frågan om orsaker till förändrat språkbruk har besvarats på väldigt olika sätt. Det finns informanter som inte alls upplever att deras svenska förändrats, och också de som gör det kan uppge sig ha svårt att sätta fingret på vilka faktorer som ligger bakom. Av den här anledningen har jag inte angett några exakta siffror för hur många som uppgett en viss orsak.

6 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Syftet i den här artikeln var alltså att granska hur den nuvarande bostadsregionen och dess dialektförhållanden syns i från Ekenäs inom Finland utflyttade personers egna beskrivningar och uppfattningar av sitt svenska språkbruk och förändringar i det efter flytten. I det här avslutande kapitlet drar jag samman undersökningens viktigaste resultat och reflekterar kring dem.

Generellt kan man säga att informanterna i enkätmaterialen relativt sällan uttryckligen lyfter fram den nuvarande bostadsregionen när de beskriver hur de upplever att deras språkbruk förändrats. Av 94 informanter inkluderar 15 en ny regions/orts dialekt när de beskriver den svenska de talar, men bara en enda informant uppger enbart den nya regionens varietet som beteckning för sitt svenska språkbruk idag. Det är också ovanligt att informanterna pekar ut en ny region som orsak till ett förändrat språkbruk, och då det sker presenteras anpassningen närmast som automatisk och oundviklig. I ackommoderingsteoretiska termer (Giles m.fl. 1991) handlar det här om *konvergens*. Konvergens, alltså det att talares språkbruk närmar sig varandra, sker ofta omedvetet och kan förklaras bl.a. med *likhetsattraktion*. Ju mer likadana vi är, också i fråga om hur vi talar, desto bättre fungerar interaktionen.

Den rapporterade dialektanpassningen uppvisar ändå också vissa mönster som kan knytas till dialektsituationen i informanternas nuvarande bostadsregioner. Här kan man börja med att påpeka att för dem som är bosatta på någon annan ort i Västnyland är frågan om dialektal anpassning till en ny region givetvis en icke-fråga. Eftersom i stort sett samma dialekt talas i hela Västnyland är det t.ex. förväntat att regionen intar en jumboplats när det gäller anpassning till talspråket på nuvarande ort. Jag valde ändå att ta med regionen eftersom informanterna här fungerar som ett slags kontrollgrupp.

De mest standardnära språkmiljöerna representeras i undersökningen av Helsingfors och Åbo. Enligt enkätsvaren anpassar sig de utflyttade Ekenäsborna i hög grad till hur man talar på de här orterna, i form av ett ökat bruk av standardsvenska. För Åbos del kan man ytterligare lägga märke till att Åbosvenskans standardkaraktär nämns av flera informanter. Det är ändå troligt att den akademiska miljön, som ofta samtidigt innebär umgänge med personer från många olika orter, i många fall har en större inverkan på de inflyttade än vad infödda Åbobors sätt att tala har.

Regionerna övriga Nyland och Åboland karakteriseras vid sidan av standardspråk av regionala dialekter med varierande status. Nästan en tredjedel av samtliga 94 informanter är bosatta i övriga Nyland, men av dem nämner

endast några få en ny ort när de beskriver sin svenska idag. I den mån deras språkbruk förändrats verkar det vara standardsvenskans andel som ökat. Inte heller den mindre informantgruppen bosatt i Åboland sticker ut på något tydligt sätt. Ingen i Åboland nämner regionen som orsak till förändrat språkbruk, men hela regionen eller en viss ort ingår i ett par informanternas benämning på sin svenska.

Också Åland kännetecknas av en regional dialekt, men den skiljer sig betydligt mer från västnyländskan än de regionala dialekterna på fastlandet både till sina särdrag och till sin värdering. Det här syns i informanternas svar. Informanterna bosatta på Åland uppger sig åtminstone i någon mån ha tagit till sig åländska språkdrag. Mest iögonenfallande är ändå att man här är enigast av alla regioner om ett ökat bruk av standardsvenska, något som troligen kan knytas till att västnyländska innehåller drag som helt enkelt inte förstås på Åland.

I Österbotten, slutligen, får man som utflyttad Ekenäsbo vänja sig vid en mångfald av lokala dialekter. Ingen informant uppger sig ha övergått helt till att tala en specifik österbottnisk dialekt, men man har plockat in ord och uttryck, kanske rentav från flera olika dialekter. Det här leder till ett generellt ökat dialektbruk, men inte till ökad användning av standardsvenska eller mer situationell variation, vilket passar väl ihop med den framträdande ställning dialekterna har i Österbotten.

Sammanfattningsvis går resultaten i relativt förväntad riktning och i stort parallellt med tidigare studier om andra interna migranter. Exempelvis tendensen hos flyttare att snarare förändra sitt språkbruk i riktning mot standardvarieteteten än mot nya regionala eller lokala dialekter (t.ex. Thelander 1983; Nuolijärvi 1986; jfr även Ivars 1986) återses här. Det är då ofta frågan om närmast omedveten konvergens, men ibland ter sig anpassningen mer medveten och tydligare knuten till regionala skillnader på den finlandssvenska språkliga marknaden (jfr Bourdieu t.ex. 1985). Från Ekenäs flyttar man med en relativt lågt värderad dialekt i bagaget. Den kanske inte helt överges, men man minskar på användningen av den. Mestadels sker detta till förmån för standardsvenska, som har en överregional användbarhet och därtill en högre värdering. Några informanter kommenterar också att västnyländskan inte alltid förstås eller att andra ser ner på den. Åländskan och österbottniska dialekter fungerar för sin del förvisso som symboliskt kapital (Bourdieu 1985) på den lokala dialektmarknaden, men det betyder inte att vuxna inflyttare blir talare av dem fullt ut. Däremot kan man anamma dem till vissa delar för att bli mer socialt accepterad av och integrerad i den nya gemenskapen, dvs. stärka sitt kapital.

Till sist vill jag understryka att den studie som rapporteras i den här artikeln har uppenbara begränsningar. För det första består materialet av informanternas skriftligen rapporterade uppfattningar om sitt språkbruk. Den faktiska språk-användningen kunde i inspelningar se helt annorlunda ut. För det andra är det självklart att många andra faktorer än den nuvarande bostadsorten påverkar en eventuell språklig anpassning. Det är därför sannolikt att skillnader jag här pekat ut i grund och botten kan handla om något helt annat än nuvarande bostadsregion, som utbildningsnivå eller antal år sedan flytten. Som man i tidigare

forskning konstaterat är interna migranternas språkliga anpassning ett komplext fenomen och individuella strategier därför svåra att förutse eller förklara. För att närmare kunna beskriva och tolka hur och varför utflyttade Ekenäsbor, lika väl som utflyttare från andra orter i Svenskfinland, anpassar och förändrar sitt språk efter flytten, krävs således en mycket mer mångfacetterad och djuplodande granskning.

LITTERATUR

- Andersson, Roger & Thelander, Mats 1994. Internal migration, biography formation and linguistic change. I: Nordberg, Bengt (red.), *The sociolinguistics of urbanization: The case of the Nordic countries*. Berlin: de Gruyter. S. 51–86.
- Bockgård, Gustaf & Nilsson, Jenny 2011. Dialektologi möter interaktionsforskning. I: Bockgård, Gustaf & Nilsson, Jenny (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen. S. 7–50.
- Bourdieu, Pierre 1985. *Sosiologian kysymyksiä*. Tammerfors: Osuuskunta Vastapaino.
- Giles, Howard, Coupland, Nikolas & Coupland, Justine 1991. Accommodation theory: communication, context, and consequence. I: Giles, Howard, Coupland, Justine & Coupland, Nikolas (red.), *Contexts of accommodation: developments in applied sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 1–68.
- Gullmets-Wik, Marie-Charlotte 2004. *Backa och backe, gläder och glad: Formväxling i talspråket i Jakobstad, Kristinestad, Ekenäs och Lovisa*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Haapamäki, Saara & Wikner, Sarah 2015. Att undersöka lyssnarnas perception av regional variation. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 35–77.
- Ivars, Anne-Marie 1986. *Från Österbotten till Sörmland: En undersökning av emigration och språklig anpassning*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie 1996. *Stad och bygd: Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv*. *Folkmålsstudier* 37. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi.
- Ivars, Anne-Marie 2003. Lokalt och regionalt i svenskan i Finland: tendenser i språkutvecklingen i norr och söder. I: Akselberg, Gunnstein, Bødal, Anne Marit & Sandøy, Helge (red.), *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus forlag. S. 51–81.
- Ivars, Anne-Marie 2015. *Dialekter och småstadsspråk: Svenskan i Finland – i dag och i går 1:1*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kaihavirta, Tero 2012. Maassamuuttajan identiteetit ja puhekieli: Jyväskylässä Turkuun muuttaneiden nuorten aikuisten paikallis- ja murreidentiteettien suhde puhekieleen. Opublicerad pro gradu-avhandling. Åbo universitet, Finska språket.

- Kommunförbundet 2021. Antalet kommuner och städer och befolkningsuppgifter. Hämtad 29.9.2021. <https://www.kommunforbundet.fi/informationsprodukter-och-informationstjanster/antalet-kommuner-och-stader>.
- Leinonen, Therese 2015. Finlandssvenskars uppfattningar och åsikter om språklig variation: en webbenkät. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 117–139.
- Leinonen, Therese & Henning-Lindblom, Anna 2016. Gymnasieelevers åsikter om standardspråk och variation i finlandssvenskan. I: Kolu, Jaana, Kuronen Mikko & Palviainen, Åsa (red.), *Svenskan i Finland* 16. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 92–107.
- Löfström, Malin 2014. En västnylänning i Stockholm. I: Bylin, Maria, Falk, Cecilia & Riad, Tomas (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12: Variation och förändring*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 123–132.
- Makkonen, Riitta 2005. Riäkkylästä Stadiin – murteesta kaupunkikieleen. I: Palander, Marjatta & Nupponen, Anne-Maria (red.), *Monenlaiset karjalaiset: Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*. Joensuu: Joensuun yliopisto. S. 125–158.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986. *Kolmannen sukupolven kieli: Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Nyholm, Leif 1995. Stadsspråk i Nyland – riksspråk och dialekt. I: Sandström, Tom (red.), *Nyländska ankarfästen*. Helsingfors: Finlands svenska hembygdsförbund. S. 36–54.
- Omdal, Helge 1994. *Med språket på flyttfot: Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Preston, Dennis 1999. Introduction. I: Preston, Dennis (red.), *Handbook of perceptual dialectology*, vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. S. xxiii–xl.
- Sjöblom, Agneta 2015. Här växer Raseborg. *Västra Nyland* 27.6.2015.
- Stenberg-Sirén, Jenny 2018. *Språk och språkideologier i radio och tv: Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Thelander, Mats 1983. Från blåknut till brakknut: om provinsiella drag i flyttares språk. I: *Nysvenska studier* 63. S. 5–126.
- Thelander, Mats 1996. Från dialekt till sociolekt. I: Moberg, Lena & Westman, Margareta (red.), *Svenskan i tusen år: Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Stockholm: Norstedt. S. 162–181.

Regeringen rapporterar om statligt ägda bolag Legitimeringsstrategier i *Ministern har ordet* i finländska redovisningar

Mona Enell-Nilsson, Merja Koskela & Iris Aarola

1 INLEDNING

Statsägandet och statsbolag är teman som regelbundet diskuteras i medierna, ofta när något negativt har hänt eller håller på att hända. I ett demokratiskt samhälle har medborgarna (och medierna som bevakare av makthavarna) rätt att kräva transparens och ansvar av politiska beslutsfattare. Det uppstår lätt en intensiv samhällsdebatt ifall statsägda bolag, eller politiker som ansvarar för dem, gör något som är emot medborgarnas förväntningar. En allmän förväntning är att statsbolagen ska vara föregångare då det gäller hållbarhet: i fråga om ekonomiska, ekologiska samt sociala och etiska frågor. Utgångsläget är komplicerat. Statsbolagen förväntas vara lönsamma och på alla sätt hållbara samtidigt. Dessutom har de flesta statsbolagen också andra ägare än den finska staten. Alla intressenter, inklusive politiker, har sina egna åsikter och krav som måste beaktas och balanseras. (Se t.ex. Kankaanpää, Oulasvirta & Wacker 2011.)

I och med att det finns olika intressen som ska beaktas, behöver staten – i praktiken regeringen – rättfärdiga både det statliga ägandet och sina enskilda handlingar och beslut i offentligheten. För detta finns det olika kanaler och dokument, av vilka regeringens redovisning för det statliga ägandet är central, eftersom den publiceras varje år och har en officiell ställning som riksdagshandling (Koskela 2020, 45). I synnerhet ministerns förord i årsredovisningen är intressant, eftersom det ger röst åt ministern som leder den politiska styrningen av ägandet. Ministerns förord liknar på många sätt *Vd:n har ordet* i början av privata företags årsredovisningar: det är en av de delar som läses allra mest och som ofta anses ha en stor betydelse för företagets intressenter. Följaktligen har *Vd:n har ordet* varit föremål för en rad undersökningar. (Se bl.a. Nickerson & Groot 2005; Tengblad & Ohlsson 2006; Sandell, Sjöblom & Svensson 2018.) I fortsättningen benämner vi ministerns förord *Ministern har ordet* i analogi med *Vd:n har ordet* i privata bolags årsredovisningar (Enell-Nilsson & Rahm 2021).

Syftet med vår artikel är att analysera hur det statliga ägandet legitimeras i *Ministern har ordet* i Finland under åren 2007–2016. I fokus för vår analys står följande tre forskningsfrågor:

1. Vilka legitimeringsstrategier uppvisar *Ministern har ordet*?
2. Hurdana typiska språkliga realiseringar tar legitimeringsstrategierna?
3. Vad är det som legitimeras i materialet?

Undersökningen som presenteras i denna artikel är en del av forskningsprojektet *RegeRa – Regeringar rapporterar om statligt ägda bolag*, som är ett samarbetsprojekt mellan forskare vid Vasa universitet och Lunds universitet. I artikeln fokuserar vi endast på det finländska materialet som samlats inom projektet.¹

2 LEGITIMERING SOM BEGREPP OCH FÖRETEELSE

Utgångspunkten för vår undersökning är att statsägandet är ett kontroversiellt ämne, och därför måste regeringen och den ansvariga ministern genom sina språkliga val *legitimera* de praktiker som regeringen står för. Med andra ord behöver regeringen stöd från medborgarna och samhället för att kunna fungera och genomföra sin uppgift. En regering kan anses vara legitim då dess handlingar är i linje med samhällets normer och värderingar. Om stödet minskar, leder det till legitimitetsproblem. Detta kan beskrivas med termen *socialt kontrakt* som råder mellan sociala institutioner och samhället. (Se t.ex. Deegan 2014.) Kommunikationen i form av årsberättelser för statligt ägande är ett sätt att visa att det sociala kontraktet följs.

Utgående från den sociokonstruktivistiska synen definieras legitimering som ett sätt att överföra och upprätthålla *institutioner*, i betydelsen allmänt accepterade och självklara samhällsliga strukturer och företeelser, till personer som inte ser dem som självklara (Berger & Luckmann 1979, 111–114). Det statliga ägandet av bolag kan anses vara en sådan institution, och så kan eventuellt också skrivandet och godkännandet av en årsredovisning. Enligt Westberg (2016, 25) används legitimering för att reproducera kunskaper om sociala praktiker. I vårt material innebär detta att *Ministern har ordet* i årsberättelsen innehåller språkliga och textuella drag genom vilka skribenten motiverar varför vissa handlingar (eller beslut) bör eller inte bör göras på ett visst sätt. Legitimitet kan således skapas eller förstärkas genom att man rättfärdigar olika beslut och tillvägagångssätt: man svarar på frågan "varför görs detta på detta sätt" (se Skoglund 2014, 64).

Den teoretiska referensramen för vår analys baserar sig på den institutionella teorin och legitimeringsteorin (DiMaggio & Powell 1983; Suchman 1995; Deegan 2014). Enligt den institutionella teorin formas organisationer och deras praktiker av förväntningar som omvärlden har på dem. Legitimering av statligt ägande har tidigare undersökts i den svenska kontexten av Skärlund (2020) samt Rahm och Thelander (2021). Skärlunds studie är en korpusanalys med fokus på hur hållbarhet framställs i svenska verksamhetsberättelser för statligt ägande. Hon visar att ordet *hållbart* är positivt laddat för alla intressenter och att texterna upprepar målet att statsbolag *ska vara* föredömliga i stället för att påstå att de redan är det. Rahm och Thelander (2021)

¹ Vi tackar Svensk-Österbottniska Samfundet r.f. och Aktiastiftelsen i Vasa för bidrag som har möjliggjort arbetet med denna undersökning.

har studerat hur införandet av Agenda2030 har påverkat svenska verksamhetsberättelser för statligt ägande åren 2014 och 2016. Deras fokus ligger på målen för det statliga ägandet ur en hållbarhetssynvinkel. Resultaten visar en ändring från 2014 till 2016 på så sätt att hållbarheten blir ett argument för det statliga ägandet. Därtill har Roininen (2019) i sin magisteravhandling studerat den retoriska strukturen i finska *Ministern har ordet*. Vår artikel bygger på Skärlunds (2020) samt Rahms och Thelanders (2021) analyser, men vårt fokus är inte på hållbarhet, utan vi bidrar med en helhetssyn på legitimering i *Ministern har ordet* i de finländska rapporterna.

I vår artikel tillämpar vi legitimeringsanalys enligt den modell för diskursiv legitimering som presenterats av van Leeuwen (t.ex. 2007). Det är inte meningsfullt att i vår artikel strikt skilja på teoretisk referensram och metod med tanke på att van Leeuwen (t.ex. 2007) kan ses både som en teoretisk och som en metodisk utgångspunkt. Modellen har tidigare tillämpats på ett svenskspråkigt material av bland annat Gustafsson (2009), Westberg (2016) och Poutanen (2020). Gustafssons (2009) avhandling gäller det politiska språket i Sveriges tidiga politiska debatt i pamfletter. Hon har studerat hur diskursiva strategier som avser att legitimera eller delegitimera personer, handlingar och argument realiserar språkligt i den politiska debatten. Westbergs (2016) studie är en diakron legitimeringsanalys som visar hur föräldraskap har representerats i form av legitima sanningar och förgivettaganden i Sverige från 1800-talet till 2000-talet. Poutanen (2020) studerar hur ekologisk produktion och konsumtion legitimeras i finlandssvenska kundtidningar och visar att marknadsföringens språkliga strategier är rätt stabila och bäddas in i varandra.

Vi tillämpar legitimeringsanalys för att studera på vilket sätt och med vilka språkliga formuleringar regeringar och ministrar har legitimerat olika aspekter av det statliga ägandet. Vi fokuserar på van Leeuwens fyra huvudkategorier av legitimering som metodiska kategorier. De beskrivs närmare i avsnitt 4. Med hjälp av en legitimeringsanalys är det möjligt att visa om och hur ministrar använder språkliga formuleringar för att legitimera olika aspekter av det statliga ägandet och vilka aspekter som framhävs.

3 MATERIAL

Regeringens årsberättelse för statligt ägande liknar privata bolags årsredovisningar både till innehåll och utseende. Dokumentet innehåller en redovisning om vad staten – i praktiken regeringen – har gjort som ägare under det gångna året och vad som har hänt i företagen. Motsvarande rapporter ges ut i många länder. Dessa rapporter är intressanta inte minst eftersom ekonomiska och politiska aspekter kombineras i dem på ett unikt sätt, vilket syns bland annat i den retorik som används i texterna. Som vanligt då det gäller statliga dokument i Finland utarbetas texterna på finska och översätts till svenska. Redovisningen översätts även till engelska.

Rapporten börjar med *Ministern har ordet*, som vissa år följs eller föregås av en hälsning från kanslichefen. Därefter följer en ekonomisk redovisning av helheten samt en beskrivning av resultaten och strategiska beslut för varje statsbolag. Bild 1 visar ett exempel på *Ministern har ordet* från rapporten för år 2016.

Nya principbeslutet omsattes i praktiken

Året 2016 var betydande för statens ägarstyrning ur ett nykterande perspektiv. Statsrådet offentliggjorde det nya ägarpolitiska principbeslutet 13.5.2016. I det ingår regeringens riktlinje om att bolagsinnehavets balansräkning måste fås att bättre tjäna tillväxten och sysselsättningen än den gör i dag. Det statliga ägandet är samhällets verktyg för aktivt ägande, där omvandlingen av kapital är effektiv och skapar ny ekonomisk aktivitet i Finland.

Med hjälp av det statliga innehavet kan man utöka investeringarna och stödja en snabbare utveckling av ny företagsverksamhet. Det statliga ägandet kan vara till särskild nytta i det tidiga skedet i en marknads uppkomst eller då en bransch genomgår en omvandling och man behöver testa nya sätt att agera på marknaden. Som ägare kan staten också påverka tillkomsten av sådana bolagsstrukturer som har förutsättningar att nå framgång och utvecklas i den nya miljö som uppstår efter omvandlingarna och som präglas av starka nätverk och global konkurrens.

Regeringen strävar efter att genom sina egna åtgärder stärka det finiska ägandet. Statens ägande är ett medel för att trycka det finiska ägandet. Ägandet tar sikte på att företa-

gens värde ska öka på lång sikt, inte på att optimera kortfristiga vinster.

Principbeslutet som offentliggjordes i maj omsattes till väsentliga delar i praktiken under återstoden av året. I augusti grundades statens utvecklingsbolag Vakion kehitysyhtiä Vake Oy. Det är ett verktyg som gör det möjligt att använda frigjort kapital för att skapa ny företagsverksamhet, stärka kapitalstrukturen i de bolag som ingår i utvecklingsbolagets portfölj och genomföra effektiva företagsarrangemang. I slutet av året utfärdade statsrådet ett handlingsdirektiv för Vake med närmare anvisningar om bolagets verksamhet och grunderna för dess beslutsfattande.

Den första fastslagna bolagsöverföringen till Vake var Etokoin Abp. Överföringen skedde bolaget dock till Fortum Abp, men i enlighet med sin roll slutförde Vake försäljningen. Senare kommer man med separata statsrådsbeslut att föra över statliga innehav till bolaget från Altha Abp, Arctic Ab, Kemppi Oy, Neste Abp, Nordk-Morring Abp, Fost Group Abp, Raskone Ab och Vapo Ab.

Lagen om statens bolagsinnehav och ägarstyrning reviderades i slutet av verksamhetsåret så att de tidigare gränserna för bolagsinnehav, 100 och

50,1 procent, kompletterades med en gräns på 33,4 procent. Med den nya innehavsgränsen på en tredjedel skapas bättre möjligheter att utnyttja bolagsinnehavets balansräkning till att skapa ny tillväxt och utveckling, men samtidigt trycka det strategiska intresset i innehaven. Det här kommer man att utnyttja i sänkrigen av innehavsgrensarna i Vapo och Neste från 50,1 till 33,4 procent. Det är riksdagen som bestämmer om innehavsgrensarna och ändringarna av dem.

Staten har ett betydande innehav i bolag för vilka det finns ett strategiskt intresse. Att säkerställa strategiska intressen är kritiskt för hela samhället, eftersom de i typiska fall bygger på försörjningsberedskap eller annan samhällsverksam-

Även placeringsbolaget Solidium Ab fick ett nytt handlingsdirektiv som står fast bland annat samarbetet mellan bolagets styrelse och den statliga ägaren, statens förväntningar på avkastning, innehavskändisar i portföljbolagen och styrelseval. De bolag som innehas av Solidium spelar en viktig roll för hela Finlands ekonomi. Ett aktivt ägande tar sikte på att utveckla bolagen och påverka därmed samhällsekonomi, sysselsättningen och bolagens tillväxt positivt. Solidium är en finisk ankarägare som har ett nationellt intresse i sin verksamhet men som ändå alltid handlar på marknadsvillkor.

Utgående från det som hänt under det gångna året kan jag upptrikt konstatera att det statliga ägandet i enlighet med visionen i regeringsprogrammet gjordes till ett verktyg för aktiv samhällsförnyelse. Bland annat Vake, innehavsgrensarna på en tredjedel, den parlamentariska delegationen och de nya riktlinjerna för företagsansvar och premiering betonas den statliga ägarens ansvar och roll som förtroendeägare. Året var inte lätt, den allmänna ekonomiska situationen innebar utmaningar för såväl bolagen som ägaren, men ändå lyckades vi skapa en väg och ta fasta steg på den. Vårdringen mot det bättre har redan skett och nu måste vi målmedvetet fortsätta framåt längs samma väg.

Mika Lintilä
riktingsminister

het som måste tryggas. I samband med beredningen av principbeslutet gjordes en genomgång av alla strategiska intressen och de uppdaterades för att bättre svara mot behoven i dagens situation.

I december inrättades en parlamentarisk delegation som stöd för statens ägarstyrning och för att stärka riksdagens roll. Statens ägarpolitik är en långsiktig verksamhet som kräver ett engagemang som sträcker sig över valperioderna. Delegationens uppgift är att vara ett rådgivande organ som behandlar verksamhetspolitiken för statens bolagsinnehav och verksamhetsprinciperna för ägarstyrningen och frågor som gäller gränserna för riksdagsfullmakterna på ett allmänt plan. Bolagsspecifika

ändringar hör inte till delegationens ansvarsområde.

I principbeslutet drog den statliga ägaren också upp riktlinjer för företagsansvar och sträpte sin syn på premiering. Från och med våren 2017 har de företag som staten äger helt eller är majoritetsägare i på sina bolagsstämmor rapporterat om hur de uppnått sina omfattande företagsansvarsmål och om de åtgärder som vidtagits för att uppnå målen. På bolagsstämorna har bolagen också rapporterat om premieringspolitiken och grunderna för rätlig ersättning. Den statliga ägarens riktlinjer botten både i direktiven på överdetch i statens egen vilja att vara förtroendeägare. Vi vill handla som en ansvarfull ägare också i de här frågorna.

BILD 1 Exempel på *Ministern har ordet* (FIN 2016)

Vårt material består av *Ministern har ordet* i regeringens redovisningar från åren 2007–2016. Det handlar sammanlagt om 10 texter som omfattar 0,5–2 sidor var; sammanlagt ett material på ca 5 000 ord. Tidsperioden 2007–2016 motiverar vi med att årsredovisningen publicerades som ett självständigt dokument i Finland under dessa år. Senare, från och med 2017, blev årsberättelsen för statligt ägande en av bilagorna till *Regeringens årsberättelse*. Denna förändring har inneburit att berättelsen som sådan finns kvar, men den är numera en del av en större helhet. I sin nya form innehåller årsredovisningen inte längre någon text av ministern som ansvarar för statsbolagen (se Koskela 2020).

4 METOD

Vår analysmetod utgår från van Leeuwens (2007) modell för diskursiv legitimering. Huvudkategorierna är auktoritetslegitimering ("authorization"), moralisk legitimering ("moral evaluation"), rationalisering ("rationalization") och mytopoesis ("mythopoesis"). I det svenska termbruket följer vi Westberg (2016). Utgångspunkten är att de diskursiva strategierna förklarar legitimeringsprocessen utifrån ett spåkligt perspektiv och erbjuder ett konkret tillvägagångssätt för att analysera *Ministern har ordet* i årsredovisningarna. Van Leeuwens

(2007) modell utarbetades ursprungligen utgående från en analys av österrikiska invandringsbestämmelser (van Leeuwen & Wodak 1999), men den har sedan dess tillämpats på en rad olika textsorter av många olika forskare. I vår analys har vi också beaktat analyser av sverigesvenska och finlandssvenska texter där van Leeuwens modell tillämpats (Gustafsson 2009; Westberg 2016; Poutanen 2020).

Den första huvudkategorin i van Leeuwens modell, auktoritetslegitimering, handlar om att man legitimerar något genom att hänvisa till olika typer av auktoriteter såsom traditioner, vanor, lagar eller viktiga personer. Auktoriteten kan således vara opersonlig eller personlig, och det handlar ofta om en slags institutionaliserad auktoritet (van Leeuwen & Wodak 1999; Gustafsson 2009). Språkligt realiserar auktoritetslegitimering ofta med verbala processer, som exempelvis *säger, tycker, anser*, eller med attribueringar som innehåller till exempel *enligt, utgående från*.

Den andra huvudkategorin, moralisk legitimering, har en koppling till specifika diskurser för moraliskt värde. I och med att moraliska värden är kopplade till språkanvändarnas kännedom om omvärlden och den aktuella kulturen, betonar van Leeuwen (2007) att det är svårt att strikt lingvistiskt identifiera moraliska värden. Tre typer av moralisk värdering som realiserar med vissa typiska språkliga element kan dock enligt van Leeuwen (2007) urkiljas. Den första typen är evalueringar ("evaluation"), som oftast realiserar språkligt med värderande adjektiv. Den andra typen är abstraktion, som handlar om att hänvisa till vanor och handlingar via en abstraktion som innebär en moralisk värdering. Som svenskt exempel på detta ger Gustafsson (2009: 52) uttrycket *bli självständig*. Den tredje typen är enligt van Leeuwen (2007) jämförelser och analogier, som typiskt baserar sig på värden. Gustafsson (2009, 52) betonar att ideologiska slagord är typiska för moralisk legitimering. De kan därmed uppfattas som en fjärde typ av språklig realisering av moralisk legitimering. Den spelar en roll i vår undersökning då *Ministern har ordet* innehåller just sådana ord och uttryck.

Den tredje huvudkategorin, rationalisering, handlar om att framställa något som rationellt, vilket innebär att det är fråga om något logiskt, förnuftigt eller en oomtvistad sanning. Rationalisering är rätt lik moralisk legitimering, men då det handlar om rationalisering sker en eventuell moralisering endast indirekt. Van Leeuwen skiljer på två typer av rationalisering, instrumentell och teoretisk rationalisering. Instrumentell rationalisering innebär hur syften förmedlas i diskursen, och teoretisk rationalisering baserar sig på vad som är "sant" och hur saker "är". Bland andra Gustafsson (2009, 122–125) problematiserar möjligheterna till att i en konkret analys lingvistiskt göra avgränsningar mellan rationalisering och moralisering utgående från de typer av rationalisering som van Leeuwen (2007) åtskiljer. Hon väljer därför att arbeta med fyra möjliga språkliga realiseringar av rationalisering, vilka hon benämner syfteskonstruering, explicit formulering av axiom, orsaksförklaringar och räkneexempel. I vår analys har vi utgått från detta synsätt då det gäller huvudkategorin rationalisering.

Den fjärde huvudkategorin, mytopoesis, innebär enligt van Leeuwen (2007) att moraliska berättelser eller fabler inkluderas i texten med syftet att legitimera något. Det kan antingen handla om berättelser där hjälten belönas för att ha handlat korrekt, eller om varnande exempel med historier om tråkiga konsekvenser då någon handlat på fel sätt.

Kategoriseringen av språkliga formuleringar på basen av van Leeuwens modell som vi använder i vår analys är i första hand kvalitativ, men analysen kompletteras med vissa kvantitativa resultat för att visa på skillnader i hur vanliga de olika legitimeringsstrategierna är. Analysen genomfördes i praktiken så att en av artikelförfattarna gick igenom undersökningsmaterialet noggrant och markerade realiseringar av de olika legitimeringsstrategierna i materialet med olika färger. Som analysenhet valdes ett textstycke, i och med att textskribenterna med styckeindelningen markerar vad som uppfattas som en innehållsmässig helhet. För att validera kategoriseringen gick de två andra artikelförfattarna igenom materialet separat, och därefter diskuterade alla artikelförfattare tillsammans eventuella oklarheter och gränsfall.

5 LEGITIMERING I *MINISTERN HAR ORDET*

Vår analys av legitimeringsstrategier i *Ministern har ordet* i de finländska årsredovisningarna visar att tre av de fyra huvudkategorierna som van Leeuwen beskriver förekommer i materialet. Förekomsten av de olika strategierna i hela materialet både då det gäller antal och andel av alla analysenheter framgår av tabell 1.

TABELL 1 Förekomsten av legitimeringsstrategier i *Ministern har ordet*

Strategi	Antal	Andel av alla analysenheter (N = 98)
Auktoritetslegitimering	50	51 %
Moralisk legitimering	23	23 %
Rationalisering	61	62 %
Mytopoesis	0	0 %

I undersökningsmaterialet finns inga exempel på mytopoesis, dvs. moraliska berättelser. Det finns i viss mån berättande drag, men inte något som kan kategoriseras som moraliska berättelser med lycklig eller olycklig utgång. Av de tre andra legitimeringsstrategierna förekommer auktorisering i ungefär hälften (50/98) och moralisk värdering i ungefär en fjärdedel (23/98) av de 98 analysenheterna (textstyckena, se avsnitt 4) i materialet. Den mest förekommande legitimeringsstrategin är rationalisering, som finns i 62% av alla analysenheter (61/98). När det gäller de procentuella andelarna måste det betonas att det är vanligt att strategierna förekommer tillsammans med varandra i olika kombinationer (se t.ex. Poutanen 2020). Därför är den sammanlagda

procentuella andelen större än 100 i tabell 1. Tabell 2 visar hur de förekommande legitimeringsstrategierna fördelas i antal mellan de olika rapporteringsåren som undersökningsmaterialet omfattar.

TABELL 2 Förekomsten av legitimeringsstrategier de analyserade rapporteringsåren

År	Auktoritetslegitimering	Moralisk legitimering	Rationalisering
2007	7	0	5
2008	5	2	6
2009	5	3	10
2010	3	2	2
2011	4	5	4
2012	3	3	4
2013	3	2	10
2014	3	2	2
2015	8	3	8
2016	9	1	10
Totalt	50	23	61

I avsnitten 5.1, 5.2 och 5.3 presenterar vi närmare de tre legitimeringsstrategierna som förekommer i undersökningsmaterialet och går in på hur de typiskt realiseras språkligt i materialet (forskningsfråga 1 och 2). I avsnitt 5.4 diskuterar vi vad som legitimeras (forskningsfråga 3) och visar att legitimeringen kan delas in på olika nivåer.

5.1 Auktoritetslegitimering

Auktoritetslegitimering förekommer i *Ministern har ordet* alla år som analyserades, men antalet förekomster varierar i de olika texterna. De flesta år finns auktoritetslegitimering med 3–5 gånger, flest förekomster, 9 gånger, finns i *Ministern har ordet* år 2016 (FIN 2016). Det bör dock betonas att texterna de olika åren är olika långa, vilket påverkar antalet förekomster per år. Samma gäller även de andra legitimeringsstrategierna som presenteras nedan.

Auktoritetslegitimering handlar om att man legitimerar något genom att hänvisa till olika typer av auktoriteter. I *Ministern har ordet* är det dels vanligt att auktoriteten är en person, som *minister* eller *ansvarig minister*. Dels handlar det om att man hänvisar till institutioner samt olika dokument och beslut, såsom *riksdag*, *regering*, *statsrådet*, *regeringsprogram*, *långsiktig ägarpolitik* eller *ägarpolitiskt principbeslut*. Som det framgår av de här exemplen är det vanligt att man auktoriserar med hjälp av statens egna institutioner eller statliga dokument och beslut, se exempel (1):

- (1) Inom statsrådet har det fattats beslut om att alla bolag i vilka staten är majoritetsägare ska redovisa sina skatter i rapporterna om företagsansvaret. (FIN 2013)

I *Ministern har ordet* förekommer även auktorisering via tradition, som van Leeuwen (2007) beskriver som en form av auktoritetslegitimering (*authority of tradition*). Exempel (2) finns i rapporten för år 2009:

(2) Genom sitt agerande visade den statliga ägaren trots utmaningarna att de mål och verksamhetsprinciper för ägarpolitiken som uppstod i början av 1990-talet fortfarande står sig. (FIN 2009)

I *Ministern har ordet* realiseras auktoritetslegitimering sällan genom verbala processer som *säger* och *tycker* och liknande verb, i och med att texterna inte är refererande till sin natur utan snarare formulerade som den ansvariga ministerns konstateranden. Attribueringar eller direkta formuleringar som hänvisar till auktoriteter är däremot typiska språkliga realiseringar. Ett exempel på attribuering med frasen *i enlighet med* finns i exempel (3):

(3) I enlighet med statsrådets beslut bolagiserades försvarsmaktens förplägnadstjänster och det nya bolaget Leijona Catering Oy inledde sin verksamhet 2.1.2012. (FIN 2011)

Som ett specialfall av auktoritetslegitimering uppfattar vi den ansvarige ministerns namn som avslutar *Ministern har ordet* och som vissa år står tillsammans med ministerns underskrift. Att den ansvariga ministern undertecknar texten innebär att texten som helhet uppfattas som ministerns budskap och att det budskapet får en annan tyngd i och med att ministern är en auktoritet som på nationell nivå ansvarar för verksamheten som regeringen på detta sätt rapporterar om.

5.2 Moralisk legitimering

Moralisk legitimering är ett regelbundet förekommande drag i *Ministern har ordet*, men den används rätt sparsamt, vanligen 1-3 gånger per text. Detta kan bero på att en förvaltningstext förväntas ha neutral stil. Också årsredovisningens ton är vanligen objektiv och rapporterande trots att man gärna framhäver det positiva. I vårt material finns en text (FIN 2007) där moralisk legitimering inte används alls, och en text, 2011 (FIN 2011), där den används hela fem gånger. En eventuell orsak till den höga frekvensen kan vara den ekonomiska situationen som var svår på grund av skuldskrisen. Med andra ord tycks konjunkturen påverka användningen av legitimeringsstrategier.

Moralisk legitimering handlar om att något legitimeras genom hänvisning till diskurser för moraliska värdesystem. I vårt material kommer dessa fram både explicit och implicit: i vissa ordval eller vissa teman och val av innehåll. I synnerhet värdeladdade ord och ord och uttryck som kan anses vara ideologiska kopplas samman med moraliska värderingar. Gränsdragningen mellan vad som

är evalueringar eller ideologiska slagord i den politiska kontexten är dock inte helt entydig.

Exempel 4 illustrerar hur vissa förhållanden anses vara moraliskt goda ur en finländsk synvinkel. Trots en viss försiktighet (en bidragande orsak bland andra) grundar sig legitimeringen av statsägandet i exemplet på argumentet att huvudkontoret finns i Finland tack vare att staten äger en stor del av företaget. Därav följer vidare att kapitalmarknaden blir starkare, vilket är bra för Finland.

(4) Den starka ägarförankringen kan vara en bidragande orsak till att huvudkontoren hållits i hemlandet och kan dessutom ha inverkat positivt effekt (sic!) på den inhemska kapitalmarknaden. (FIN 2011)

Moralisk legitimering åstadkoms språkligt med en kombination av evalueringar och ideologiska slagord: adjektiven *stark* och *positiv* och ordvalet *hemlandet* och *inhemska* är positivt färgade i kontexten. En stor del av den moraliska legitimeringen i vårt material är sammanbunden med det nationella (syns också i ordval som *blåvit* och *fosterland*), vilket förklaras delvis av "högtidligheten" i kontexten: det är Finlands regering som tilltalar riksdagen, så det kan förväntas att det nationella framhävs. Enligt tidigare forskning (Roininen 2019, 58) är det ett återkommande retoriskt mönster i slutet av *Ministern har ordet* att man framhäver det finländska samtidigt som man ser positivt på framtiden.

Kontexten möjliggör också att man explicit diskuterar värderingarna bakom statsägandet. I exempel 5 kan ministerns ordval tolkas som så kallad "aspirational talk" som ofta förekommer i företagstexter. Det är alltså fråga om tal där man framhäver framtida målsättningar i stället för att säga hur saken är nu (se t.ex. Penttilä 2020; Skärlund 2020).

(5) Värderingarna utgör ett fundament på vilket allt beslutsfattande vilar. Statsbolagen måste föregå med gott exempel inom ledning genom värden och samhällsansvar. Uppbärandet av samhällsansvar utgår från principen att företaget är en del av samhället och klarar sig bättre, ju bättre det omgivande samhället mår. (FIN 2015)

Moralisk legitimering uttrycks explicit: *måste*, *gott exempel*, *ledning genom värden*, *samhällsansvar*. Värdeordet *bättre* upprepas två gånger vilket ger texten en högstilig prägel typisk för festtal snarare än ekonomiska redovisningar. I van Leeuwens (2007) termer kan man här tala om *abstraktion*: uppbärandet av samhällsansvar är en moralisk handling. Bakom den explicit moraliska diskursen där samhällsansvaret starkt framhävs finns emellertid i exempel 5 också ett ekonomiskt motiv: det är moraliskt att företaget klarar sig bra, eftersom det är bra för samhället.

Moralisk legitimering förekommer ibland i sådana sammanhang där regeringens beslut har väckt eller förmodas väcka medborgarnas uppmärksamhet, och kan eventuellt anses vara omoraliska. En sådan debatt gäller frågan om belöningen av företagsledningen i statsbolag (se exempel 6).

(6) Belöningssystemet ska möjliggöra rekryteringen av en kompetent ledning och ålägga ledningen lojalitet mot bolaget. För ett gott resultat räcker det med måttfullhet.

De senaste årens resultatbaserade belöningsnivåer har legat ungefär halvvägs under maximinivåerna, vilket visar att den linje vi har valt är rätt. (FIN 2012)

I exempel 6 legitimerar regeringen med moraliska argument sitt beslut att höja belöningen som betalas till ledningen. Evaluering uttrycks med positiva adjektiv som *kompetent* och *gott* och kombineras med ett värde som i den finländska kontexten kan anses vara moraliskt bra, nämligen *måttfullhet*. I exemplet gäller legitimeringen regeringens beslut angående statsbolagen, inte statsägandet i sig.

5.3 Rationalisering

Rationalisering är den vanligaste typen av legitimering i vårt material. Den förekommer i varje text, oftast 5 till 10 gånger. Som rationalisering har vi kategoriserat legitimering genom hänvisning till mål och konsekvenser, samt fall där något representeras som nyttigt, rimligt och vettigt. Hänvisningar till siffror har vi också räknat som rationalisering (se Rahm, Skärlund & Svensson 2019). I *Ministern har ordet* hör rationalisering ofta samman med moralisk evaluering och uttrycks språkligt med syftesformuleringar och orsaksförklaringar.

När det gäller statsbolagen framhävs de ekonomiska målen och statsägandet legitimeras med det finländska samhällets intressen. Dessa omfattar lönsamhet, produktivitet, strategiskt intresse och ekonomisk tillväxt. En förklaring till den höga andelen rationaliseringslegitimeringar är att det i början av *Ministern har ordet* i allmänhet finns en sammanfattning av årets resultat (se Roininen 2019, 58). I exempel 7 finns ett uttryck (*öka till x euro*) som kan anses vara typiskt för årsredovisningar.

(7) Utdelningen till staten från de bolag som står under statsrådets kanslis ägarstyrning ökade 2012 till 1,3 miljarder euro. (FIN 2012)

I exemplet övertygar man läsaren med siffror som fakta och statsägandet legitimeras implicit med ökad produktivitet. Det är med andra ord fråga om *teoretisk rationalisering* enligt van Leeuwens (2007) kategorisering. Det finns emellertid också fall där man explicit rationaliserar statsägandet med det som man kan åstadkomma med ägandet, dvs. samhällets intressen. I exempel 8 beskriver ministern syftet med det statliga innehavet och använder på så sätt *instrumentell* rationalisering.

(8) Med hjälp av det statliga innehavet kan man utöka investeringarna och stödja en snabbare utveckling av ny företagsverksamhet. Det statliga ägandet kan vara till särskild nytta i det tidiga skedet i en marknads uppkomst eller då en bransch genomgår en omvälvning och man behöver testa nya sätt att agera på marknaden. Som ägare kan staten också påverka tillkomsten av sådana bolagsstrukturer som har förutsättningar att nå framgång och utvecklas i den nya miljö som uppstår efter omvälvningarna och som präglas av starka nätverk och global konkurrens. (FIN 2016)

Rationalisering används också när ministern legitimerar regeringens beslut. Ett sådant beslut gällde centraliseringen av ägarstyrningen år 2007. Så som typiskt är för rationalisering, löper argumentationen enligt formeln "vi gjorde x för att möjliggöra y". Det är alltså fråga om en orsaksformulering.

(9) Redan ett års erfarenheter visar att lagreformen behövdes. Behörighetsfördelningen mellan riksdagen och statsrådet i fråga om statens bolagsinnehav har förtydligats, vilket i sin tur gynnar förutsättningarna för en aktiv ägarstyrning. De nya bestämmelserna möjliggör smidigare företagsregleringar och aktieförsäljningar. (FIN 2008)

I exempel 9 kan man bakom rationaliseringslegitimeringen ana också moralisk legitimering som ofta förknippas med positivt värderande ord som *gynnar*, *aktiv* och *smidig*. Användningen av sådana positivt värderande ord representerar den aktiva ägarstyrningen som något som erbjuder nya möjligheter, vilket är bra för finländare. I exemplet representeras smidigare åtgärder som effektiva och därmed som rationella.

5.4 Legitimering på olika nivåer

Vår analys av legitimeringsstrategier i *Ministern har ordet* visar hur de olika strategierna som van Leeuwen (2007) beskriver används i texterna, men den visar också att legitimeringen gäller olika nivåer. Vår analys visar att man i texterna legitimerar verksamheten i allmänhet, enskilda handlingar och bara till en mindre andel statligt ägande i sig. Legitimeringen i *Ministern har ordet* kan alltså delas in på dessa tre nivåer enligt vad det är som legitimeras. Här drar vi en parallell till Gustafsson (2009, 53) som säger att det finns en glidning mellan att legitimera en sak, en aktivitet eller en handling, men även en person med rätt att träda fram. Det sistnämnda finns med som en fjärde nivå av legitimering via ministrarnas underskrift, dvs. underskriften legitimerar i vårt fall ministern med rätt att träda fram i den aktuella kontexten.

I *Ministern har ordet* verkar det finnas mest behov av att legitimera verksamheten i allmänhet, dvs. regeringens egen verksamhet och olika åtgärder och handlingar som vidtagits. Detta är förståeligt i den politiska kontexten där makthavarna ska övertyga medborgarna (och deras representanter med olika politiska åsikter) om att de är pålitliga och tar bästa möjliga beslut i det rådande läget.

På alla tre nivåer är rationalisering den vanligaste strategin, auktorisering den näst vanligaste, och moralisk värdering den som förekommer minst. Detta vittnar om att *Ministern har ordet* i regeringens redovisning över det statliga ägandet är en genre som står i tvärsnittet mellan det politiska och det ekonomiska.

6 DISKUSSION

När regeringen årligen rapporterar till riksdagen om hur den har lyckats förvalta statens finanser, är det fråga om en social praktik genom vilken regeringen svarar på frågan "varför situationen är som den är" (se Deegan 2014). I den finländska kontexten finns det i stort sett enighet om att statsägandet, i en viss utsträckning, är berättigat. Denna enighet leder emellertid inte automatiskt till en låg förekomst av legitimering i *Ministern har ordet*. Våra resultat visar att legitimering är rätt vanlig i materialet, i synnerhet när det gäller den politiska ägarstyrningen och regeringens beslut. Regeringar avspeglar på så sätt tidigare regeringars sätt att rapportera och följer en institutionaliserad praktik (se DiMaggio & Powell 1983).

De språkliga realiseringarna av legitimering återspeglar genren och de teman som diskuteras. Rationalisering är typisk för ekonomisk diskurs; där använder man siffror som fakta och upprepar nyckelord som effektivitet och resultatorientering. Auktoritetslegitimering däremot tycks höra ihop med det politiska, och det byråkratiska, eftersom man ofta legitimerar genom att hänvisa till statens institutioner och politiska dokument, vilket är typiskt för politisk diskurs (se också Westberg 2016, 201–210). Moralisk legitimering koncentrerar på att framhäva det finländska och inhemska genom positiva adjektiv och andra värdeord, vilket påminner om festtal (se Gustafsson 2009, 52). Som helhet är det den ekonomiska diskursen som framhävs, även i samband med moraliska värderingar.

I vårt material ingår texter över en period på 10 år. I de första självständiga rapporterna tycks det ha funnits behov att legitimera och förklara också genren i sig, men i stort sett förblir andelen olika legitimeringsstrategier stabil. Under de 10 åren har 6 olika ministrar haft ordet, vilket gör att texterna är olika och har olika betoningar enligt det politiska och ekonomiska läget. Den institutionaliserade praktiken verkar alltså effektivt motverka förändring (se DiMaggio & Powell 1983; Suchman 1995).

Det är bland annat intressant att moralisk legitimering är vanligast i en rapport (FIN 2011) där man rapporterar om svåra ekonomiska förhållanden. Som slutsats kan vi konstatera att legitimering av statsägandet i vårt material inte bara består av logisk och rationell argumentation som man kunde vänta sig av en ekonomisk rapport eller en förvaltningstext, utan också av retoriskt språkbruk där rationalisering baserar sig på moralisk grund och moralen på det som är ekonomiskt lönsamt.

I vår analys har vi fokuserat på den finländska kontexten och det finländska sättet att legitimera statsägandet. Detta kan ses som en begränsning och i framtiden är det intressant att jämföra det finländska materialet med motsvarande svenska texter där genren *Ministern har ordet* också förekommer. Den sociala och politiska kontexten syns i texterna och behovet av legitimering kan variera och legitimeringsstrategierna kan bilda olika mönster eftersom det finns skillnader i varför något ska vara som det är.

LITTERATUR

Primärlitteratur

- FIN 2007 = *Avdelningen för ägarstyrning. Årsberättelse 2007–2008* 2008. Hämtad 14.1.2019.
https://valtioneuvosto.fi/documents/10616/1108389/OMO_vuosikertomus_2007-2008_sv_Word.pdf/e2b56d9a-1d2d-45fd-8e53-a7a5d8e6f9ad.
- FIN 2008 = *Statsrådets kansli. Avdelningen för ägarstyrning. Årsberättelse 2008* 2009. Hämtad 14.1.2019.
<https://mmm.fi/documents/10616/7796306/2008+%C3%85rsber%C3%A4ttelse/b55d7076-812c-4819-965d-d3eb2c2337ca?version=1.1>.
- FIN 2009 = *Statsrådets kansli. Avdelningen för ägarstyrning. Årsberättelse 2009* 2010. Hämtad 14.1.2019.
<https://vnk.fi/documents/10616/7796306/2009+%C3%85rsber%C3%A4ttelse/113d47a8-198e-4b77-b909-8dd55ab0edab?version=1.1>.
- FIN 2010 = *Statsrådets kansli. Avdelningen för ägarstyrning. Årsberättelse 2010* 2011. Hämtad 14.1.2019.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79355/O0211_Statsr%C3%A5dets%20kansli%20avdelningen%20f%C3%B6r%20%C3%A4garstyrning%20%C3%A5rsber%C3%A4ttelse%202010.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- FIN 2011 = *Statsrådets kansli. Avdelningen för ägarstyrning. Årsberättelse 2011* 2013. Hämtad 14.1.2019.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79445/O0212_Statsr%C3%A5dets%20kansli%20avdelningen%20f%C3%B6r%20%C3%A4garstyrning%20%C3%A5rsber%C3%A4ttelse%202011.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- FIN 2012 = *Statsrådets kansli. Avdelningen för ägarstyrning [sic!]. Årsberättelse 2012* 2013. Hämtad 14.1.2019.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79534/J0613_OM_vsk_sv.PDF?sequence=1&isAllowed=y.
- FIN 2013 = *Statens ägarstyrning. Årsberättelse 2013* 2014. Hämtad 14.1.2019.
<https://vnk.fi/documents/10616/7796306/2013+%C3%85rsber%C3%A4ttelse/61ce0f7f-a579-46fa-af41-573908edb45c?version=1.1>.
- FIN 2014 = *Statens ägarstyrning. Årsberättelse 2014* 2015. Hämtad 14.1.2019.
<https://vnk.fi/documents/10616/7796306/2014+%C3%85rsber%C3%A4ttelse/989b19d9-c2cf-49f1-b6cb-ae51774cce4e?version=1.1>.
- FIN 2015 = *Statens ägarstyrning. Årsberättelse 2015* 2016. Hämtad 14.1.2019.
<https://vnk.fi/documents/10616/7796306/2015+%C3%85rsber%C3%A4ttelse/c839769b-329d-497e-8adb-e410c7ffd818?version=1.1>.
- FIN 2016 = *Statens ägarstyrning. Årsberättelse 2016* 2017. Hämtad 14.1.2019.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80052/VOO_2016_sv_low_.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Sekundärlitteratur

- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1979. *Kunskapssociologi – Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Deegan, Craig 2014. *Financial accounting theory*. Australia: McGraw-Hill Education Pty Ltd.
- DiMaggio, Paul J. & Powell, Walter W. 1983. The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. I: *American Sociological Review* 48(2). S. 147-160.
- Enell-Nilsson, Mona & Rahm, Henrik 2021. Genremönster i *Ministern har ordet*. Regeringar rapporterar om bolag med statligt ägande. I: Katajamäki, Heli, Enell-Nilsson, Mona, Kauppinen-Räsänen, Hannele, Kääntä, Liisa & Salovaara, Harri (red.), *Workplace Communication IV*. Vaasa: VAKKI Publications 13. S. 46–62.
- Gustafsson, Anna 2009. *Pamfletter! en diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Kankaanpää, Jari, Oulasvirta, Lasse & Wacker, Jani 2011. *Valtion omistajaohjauksen valvonta ja raportointi eduskunnalle. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 2/2010*. Tampere: Eduskunnan tarkastusvaliokunta.
- Koskela, Merja 2020. Institutionaalista tekstilajia laatimassa – Valtionhallinnon henkilöstön näkemyksiä vuosikertomuksen synnystä. I: Hirsto, Heidi, Enell-Nilsson, Mona & Keng, Nicole (red.), *Työelämän viestintä III, Arbetslivskommunikation III, Workplace Communication III, Kommunikation im Berufsleben III*. Vaasa: VAKKI Publications 12. S. 32–45.
- Leeuwen, Theo van 2007. Legitimation in discourse and communication. I: *Discourse & Communication* 1. S. 91–112.
- Leeuwen, Theo van & Wodak, Ruth 1999. Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. I: *Discourse Studies* 1. S. 83–118.
- Nickerson, Catherine & de Groot, Elizabeth 2005. Dear shareholder, dear stockholder, dear stakeholder: The business letter genre in the annual general report. I: Gillaerts, Paul & Gotti, Maurizio (red.), *Genre Variation in Business Letters*. Bern: Peter Lang AG. S. 325–346.
- Penttilä, Visa 2020. Aspirational Talk in Strategy Texts: A Longitudinal Case. I: *Study of Strategic Episodes in Corporate Social Responsibility Communication. Business and Society* 59(1). S. 67–97.
- Poutanen, Heidi 2020. Legitimeringar av ekologisk produktion och konsumtion i finlandssvenska kundtidningar. I: Haapamäki, Saara, Forsman, Ludvig & Huldén, Linda (red.), *Svenskans beskrivning 37. Åbo 8–10 maj 2019*. Åbo: Åbo Akademi. S. 254–266.
- Rahm, Henrik, Skärlund, Sanna & Svensson, Peter 2019. Monopolets moral: de nordiska alkoholmonopolens legitimeringsarbete. I: *Sakprosa* 11(2).
- Rahm, Henrik & Thelander, Åsa 2021. A New Narrative about Sustainability or a Sustainable Narrative? Legitimation Practices in Swedish Consolidated

- Government Accounts before and after Agenda 2030. I: *Fachsprache - Journal of Professional and Scientific Communication* 43(1+2). S. 2–21.
- Roininen, Heli 2019. Kun julkinen ja yksityinen kohtaavat. Retorinen rakenne ministerin ja toimitusjohtajan katsauksissa. Magisteravhandling. Vaasan yliopisto.
- Sandell Niklas, Sjöblom, Mikael & Svensson, Peter 2018. Berättelserna i "VD har ordet" - i dialog med omvärlden. I: *Balans Fördjupning* 1. S. 14–17.
- Skoglund, Astrid 2014. *Kommunikativa strategier i texter om tobaksavvänjning: Innehåll, argumentation och modellläsare*. Linnaeus University Dissertations No 181.
- Skärlund, Sanna 2020. Minskade kostnader och ökad lönsamhet. Hållbarhet och föredömlighet som mål och medel hos svenska företag med statligt ägande. I: *Sakprosa* 12(2). S. 1–34.
- Suchman, Mark C. 1995. Managing legitimacy: strategic and institutional approaches. I: *Academy of Management Review* 20(3). S. 571–610.
- Tengblad, Stefan & Ohlsson, Claes 2006. När VD har ordet: om förtroendeskapande kommunikation och att vara en etisk företagsledare. I: Johansson, Inga-Lill, Jönsson, Sten & Solli, Rolf (red.), *Värdet av förtroende*. Lund: Studentlitteratur. S. 360–383.
- Westberg, Gustav 2016. *Legitimerade föräldraskap 1870–2010: En diskurshistorisk undersökning*. Stockholm: Stockholms universitet.

Språket inom vården

En jämförelse av språkprogram för tre tvåspråkiga sjukvårdsdistrikt i Finland

Rebecka Heinonen, Eveliina Tolvanen & Camilla Wide

1 INLEDNING

I denna artikel¹ diskuteras hur språkliga rättigheter tas i beaktande i språkpolicydokument för tre sjukvårdsdistrikt i Finland: Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt, Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt och Vasa sjukvårdsdistrikt.² Samtliga dessa sjukvårdsdistrikt representerar flerspråkiga organisationer med uttalade språkprinciper och en språkpolicy (jfr Moring m.fl. 2013). De tre sjukvårdsdistrikten är alla centrala för den svenskspråkiga befolkningen i Finland eftersom de ansvarar för merparten av den specialsjukvård som ska ges också på svenska.

Fokus i vår studie ligger på hur språkpolicyerna för de tre sjukvårdsdistrikten, som alla definieras som språkprogram, är formulerade. Att jämföra hur språkprogrammen skiljer sig från varandra innehållsmässigt och till sin språkliga och grafiska utformning ger värdefull kunskap om sjukvårdsdistriktens värderingar och mål. Som tidigare studier har visat kan utformningen av språkpolicyer påverka implementeringen av dem och de handlingsmodeller som väljs i praktiken (Ricento 2005; Moring m.fl. 2013). Potentiella skillnader i hur råd ges i de tre språkprogrammen är sålunda intressanta, eftersom de kan antyda olika tillvägagångssätt och även avspegla olika sätt att beakta och hantera språkliga rättigheter och skyldigheter i praktiken inom sjukvårdsdistrikten.

Vårt primära syfte är att analysera språkprogrammen ur svenskspråkiga finländares perspektiv. I den empiriska analysen fokuserar vi på hur tillgängliga de tre programmen är för allmänheten, vilken grafisk layout de har, hur behovet av dem motiveras, hur patienter omtalas i dem och hur de är språklig-stilistiskt anpassade till läsarna. Innan vi redogör för resultaten av analysen presenterar vi kort studiens bakgrund, material och metod i de två näst följande avsnitten.

¹ Den empiriska studien har utförts av Rebecka Heinonen med finansiering från Svenska Kulturfonden och Svenska litteratursällskapet i Finland. Alla författarna har deltagit i planeringen av studien och tolkningen av resultaten. Vi tackar konferensdeltagarna och de anonyma granskarna för värdefulla kommentarer om studien.

² När artikeln färdigställdes i januari 2022 hade den nya modellen med välfärdsområden inom social- och hälsovården inte ännu trätt i kraft.

2 BAKGRUND

Språkliga rättigheter hör till de mest grundläggande mänskliga rättigheterna (May 2011, 265). De upprätthålls bl.a. genom statusvård, vilket ur en finlandssvensk synvinkel betyder att både finska och svenska ska samexistera i samhället (af Hällström-Reijonen 2012, 19). I flerspråkiga länder och särskilt inom flerspråkiga organisationer är det emellertid en utmaning att skapa flerspråkiga praktiker som utgör en naturlig del av systemet utan negativa följder i form av t.ex. ökade kostnader (Schyve 2007, 361). Tidigare studier av flerspråkiga organisationer har lyckats urskilja både lyckade och mindre lyckade handlingsmodeller (se Lindström 2015, 412). Som framkommit bl.a. inom det EU-finansierade DYLAN-projektet (2007–2011), där fokus låg bl.a. på högskolesektorn, saknas det ofta konsekvens i hur språkpolicyer implementeras i praktiken i organisationer där det råder en språklig mångfald (Moring m.fl. 2013).

Att som patient få använda båda nationalspråken i Finland, finska eller svenska, är en språklig rättighet som garanteras i den finländska lagstiftningen. Denna rättighet blir särskilt viktig i akuta situationer inom sjukvården (Mustajoki m.fl. 2020). Samtidigt är det väl dokumenterat att språkbarriärer mellan patient och vårdpersonal kan orsaka problem. Eftersom också andra faktorer (t.ex. patientens socioekonomiska status eller kulturella bakgrund) kan påverka kommunikationen i vårdsituationen, har få studier fokuserat enbart på språket (Mustajoki 2020, 15). Föreliggande studie, som utgör en del av förstaförfattarens blivande doktorsavhandling, bidrar således till att fylla en lucka inom forskningen. Som framkommit ovan ligger fokus i studien på hur språkprogrammen i de tre sjukvårdsdistrikten är formulerade och hur innehållet i dem har anpassats till mottagarna (se Koskela 2009).

De tre sjukvårdsdistrikten som undersöks skiljer sig från varandra gällande både antalet och andelen svenskspråkiga som hör till distriktet. Alla tre sjukvårdsdistrikt har även sina egna särdrag och profiler, t.ex. i fråga om ansvarsuppgifter. Dessa beskrivs oftast i språkprogrammen eller i strategin för centralsjukhusen inom distriktet.

Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt (HUS)³, som är landets största producent av tjänster inom den specialiserade sjukvården, vill vara en föregångare gällande vård och service på svenska (HUS 2020). Till distriktet hör vissa kommuner som är starkt svenskspråkiga och i framtiden förväntas antalet svenskspråkiga öka även i Helsingfors (*Hufvudstadsbladet* 2019). Också Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt är språkpolitiskt intressant eftersom en klar majoritet i Åbo har finska som modersmål och antalet svenskspråkiga totalt sett är litet,

³ För Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt används numera förkortningen HUS allmänt också på svenska (och engelska): "HUS, dvs. Samkommunen Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt, består av fem sjukvårdsområden: HUCS, Hyvinge, Lojo, Borgå och Västra Nyland. HUS är Finlands största aktör inom hälso- och sjukvårdsbranschen och den näst största arbetsgivaren i landet" (<https://www.hus.fi/sv/om-oss>, hämtad 27.1.2022).

samtidigt som distriktet omfattar starkt svenskspråkiga orter som Pargas. Åbo universitetscentralsjukhus (ÅUCS) ansvarar även för krävande specialvård av svenskspråkiga patienter från Åland och Österbotten.⁴ I den pågående stora vårdreformen ska Egentliga Finlands välfärdsområde dessutom få uppdraget att koordinera ett samarbetsavtal för specialsjukvården på svenska (Johansson 2020). Den språkliga situationen i Vasa sjukvårdsdistrikt skiljer sig klart från de två andra sjukvårdsdistrikten genom att 50,5 % av invånarna i distriktet har svenska som modersmål. Alla tre sjukvårdsdistrikt har dock enligt lagen samma ansvar att producera tjänster på två språk, trots att den lokala situationen skiljer sig åt. Det är därför intressant att se vilka anvisningar det ges i språkprogrammen och hur de eventuellt återspeglar skillnaderna mellan sjukvårdsdistrikten.

3 MATERIAL OCH METOD

Språkprogrammen som analyseras omfattar hela sjukvårdsdistrikten och gäller endast service på finska och svenska. Materialet presenteras närmare i tabell 1.

TABELL 1 Språkprogrammen för de tre sjukvårdsdistrikten

Språkprogrammets namn	Färdigställt/uppdaterat	Antal sidor	Antal ord
<i>Tvåspråkighetsprogram för HUS</i> (Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt)	2007/2010/2020	7	1358
<i>Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts (VSSH) språkprogram 2021–2022/25</i>	2010/2021	5	1104
<i>Språkprogram, Vasa sjukvårdsdistrikt</i>	2011/2014	16	1249

Som tabell 1 visar har språkprogrammen skapats 2007, 2010 respektive 2011 och alla har omarbetats minst en gång sedan dess. Medan Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikts språkprogram innehåller 7 sidor och Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts 5 sidor, är Vasa sjukvårdsdistrikts språkprogram längre och omfattar 16 sidor. Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts språkprogram kompletteras med ett handlingsprogram på tre sidor som presenterar de mål som ska nås, hur man kan mäta om de har nåtts och vem som ansvarar för implementeringen. Språkprogrammen omfattar totalt 1104–1358 ord och är sålunda väl jämförbara med varandra som texter. För läsbarhetens skull hänvisar vi i analysen till de tre sjukvårdsdistrikten enbart med *Helsingfors-Nyland*, *Egentliga Finland* och *Vasa*.

Vi analyserar de tre sjukvårdsdistrikternas språkprogram kvalitativt för att urskilja centrala likheter och skillnader mellan dem. För det första ser vi på hur de är språkligt formulerade, dvs. vilka språkliga och stilistiska val som gjorts. För

⁴ Se t.ex. <https://www.vssh.fi/sv/sairaanhoitopiiri/media-tiedotteet-viestinta/tiedotteet/Sidor/Sjukvardsdistriktet-utreder-mojligheter-till-att-forbatta-svensksprakig-service.aspx> (hämtad 27.1.2022).

det andra diskuterar vi hur språkprogrammen presenteras multimodalt. Vi utgår från att såväl den språkliga som den multimodala utformningen av språkprogrammen påverkar både själva läsoplevelsen och hur läsarna identifierar den väsentligaste informationen (se Holsanova 2014).

Som ovan framgått inleder vi med att analysera språkprogrammets tillgänglighet (avsnitt 4), och diskuterar därefter layouten (avsnitt 5), argumenten för varför programmen behövs (avsnitt 6) och hur patienten omtalas (avsnitt 7). Sist analyserar vi hur ordvalen bidrar till den språklig-stilistiska mottagaranpassningen (avsnitt 8). Resultaten sammanfattas och diskuteras i avsnitt 9.

4 SPRÅKPROGRAMMENS TILLGÄNGLIGHET

Alla tre språkprogram finns på webben och kan nås via centralsjukhusens webbplatser. Vilken språkprogrammets målgrupp är konstateras antingen i själva språkprogrammet eller på sjukvårdsdistriktens hemsidor. Mottagarna för språkprogrammen utgör en heterogen grupp i alla tre sjukvårdsdistrikt. Egentliga Finlands och Helsingfors-Nylands språkprogram verkar vara avsedda främst för personalen. Egentliga Finlands språkprogram konstaterar detta explicit, medan Helsingfors-Nylands språkprogram även nämner patienterna som en av målgrupperna:

- 1) Det nya reviderade språkprogrammet ska utgöra ett stöd för hela personalen, från gräsrotsnivå till den högsta ledningen för att uppnå de i lagen stadgade språkliga rättigheterna på ett strukturerat och systematiskt sätt. (Egentliga Finland, s. 2)
- 2) Tvåspråkighetsprogrammet har byggts upp kring två huvudmålgrupper: patienterna som ska få vård och service på sitt eget språk, finska eller svenska, och personalen som ska tillhandahålla vården och servicen på dessa språk. (Helsingfors-Nyland, s. 3)

Vasa språkprogram är tydligast skapat både för personalen och för patienterna. Detta framgår bl.a. av att webbsidan där programmet finns har rubriken *Vårt tvåspråkiga sjukhus*. Den avsedda läsaren duas ett antal gånger på webbsidan, t.ex. *Du har rätt att använda ditt modersmål, Om du behöver översättning*. Duande förekommer inte på motsvarande webbsidor vid de två andra sjukvårdsdistrikten.

Språkprogrammet för Vasa sjukvårdsdistrikt motiveras med hänvisningar till patientens språkliga rättigheter:

- 3) Dessa vården omfattar även patientens rätt att få vård på det egna modersmålet, vilket i det här språkprogrammet innebär svenska eller finska. Det här har också varit utgångspunkten för språkprogrammet. (Vasa, s. 3)

När det finns fler än en tänkt mottagargrupp måste olika språkliga register samexistera i samma text (Ström 2017, 93). Beroende på vem mottagaren eller läsaren är tjänar texten olika syften, vilket påverkar språkbruket. Att

myndighetstexter som finns på webben är tillgängliga för alla skapar förväntningar på mottagaranpassning (Koskela 2009, 69). Om den tänkta läsaren är patient är textens primära syfte oftast att informera. Personalen läser i sin tur texten för att få råd och stöd. Olika mottagargrupper har sålunda olika förväntningar på texter (Ström 2017, 230). När ett språkprogram är avsett både för personal och för patienter måste det samtidigt vara en allmänt informerande och dokumenterande myndighetstext.

Den tänkta mottagaren spelar även en roll för var texter placeras på organisationers webbplatser. Med *inhållslig mottagaranpassning* avses hur innehållet organiseras, t.ex. om man har haft som mål att göra det lätt att hitta texterna (Koskela 2009, 69). En analys av språkprogrammets lättillgänglighet visar att det finns variation i var de är placerade på sjukvårdsdistriktens eller centralsjukhusens webbsidor. Medan Egentliga Finlands språkprogram finns bland andra styrdokument, hittar man Helsingfors-Nylands och Vasa språkprogram på en sida med information om sjukhuset för patienter. Det är sålunda inte lika lätt för patienter att hitta språkprogrammet på Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts webbsidor. Detta ger en fingervisning om att språkprogrammet är avsett just för personalen och inte för patienterna. Utomstående har ofta begränsad kännedom om organisationers webbsidor och hur dispositionen återspeglar organisationerna i fråga (Nyström Höög 2009, 16). Behovet av lättillgänglighet är därför större hos patienter än hos personal då de letar efter samma information.

Språkprogrammen öppnas antingen i ett eget fönster (Egentliga Finland, Vasa) eller kan alternativt även laddas ner som pdf direkt från webbplatsen (Helsingfors-Nyland). När ett dokument på detta sätt öppnas i ett eget fönster eller finns i pdf-format är det svårare att hitta rätt information än om dokumentet är en integrerad del av organisationens webbsidor (Koskela 2009, 78).

Sjukhusdistrikten nämner i språkprogrammen också vilka riktlinjer det finns för just webbsidor. I Helsingfors-Nylands språkprogram konstateras att kommunikation som inte är individspecifik ska finnas tillgänglig på båda språken. Elektronisk kommunikation nämns som ett exempel på detta. I Egentliga Finlands språkprogram nämns webbsidor i beskrivningen av hur kontaktpersoner ansvarar för att informera ledningen om svenskspråkigt material. Kommunikationstjänsten ser i sin tur till att det finns en svenskspråkig version av webbsidorna. I Vasa språkprogram nämns vid elektronisk kommunikation även broschyrer som finns såväl i skriftligt som i elektroniskt format. Bådadera ska enligt riktlinjerna vara tillgängliga på båda språken.

Riktlinjerna för webbsidor är antagligen en orsak till att webbtexterna på finska och på svenska är nästan helt identiska. Detta är t.ex. fallet på Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts webbsidor om coronaviruset. När man jämför de finskspråkiga sidorna⁵ med de svenskspråkiga⁶ kan man se att layouten och formateringen till största del är desamma. De som arbetar med webbsidorna

⁵ <https://www.vsshp.fi/fi/Sivut/Koronavirusepidemia-2020.aspx>.

⁶ <https://www.vsshp.fi/sv/Sidor/Coronavirusepidemin-2020.aspx>.

strävar uppenbarligen efter att sidorna ska ge samma information på båda språken, se lika ut och kunna uppdateras samtidigt.

5 LAYOUT

Egentliga Finlands språkprogram är indelat så att det finns separata versioner av dokumentet på finska och svenska. Dokumentet är svartvitt och innehåller endast löpande text. Språkprogrammet kompletteras med ett handlingsprogram i form av en tabell. I Helsingfors-Nylands språkprogram finns båda språken i samma dokument. I programmet används färger för att skilja mellan språken och för att framhäva rubriker men det innehåller endast löpande text, inga tabeller eller bilder.

Layouten i Vasa språkprogram ger däremot intrycket av att det är avsett specifikt för webben. Programmet innehåller färger och bilder (se bild 1) och även många tabeller och citat. Det finns separata versioner av programmet på svenska och finska.

Varje patient är viktig

Utgångspunkten för språkprogrammet har varit att säkerställa att **patientens rättigheter förverkligas**. Detta språkprogram fokuserar därför på patienten i egenskap av kund. Vården av varje patient är lika viktig oberoende av vilket språk patienten använder. Vården bör vara holistisk, vilket innebär att patienten ska få information på sitt modersmål.

Förverkligandet av språkprogrammet uppföljs med patientenkäter, anmärkningar gjorda av patienter och respons från patientombudsmannen.

”

Vården av varje patient är lika viktig oberoende av vilket språk patienten använder.

BILD 1 En bild i Vasa språkprogram

Att använda bilder och dra nytta av de möjligheter som webbtexter erbjuder kan beskrivas som *visuell-hypertextuell mottagaranpassning* (Koskela 2009). Begreppet syftar på texter som är typografiskt tilltalande och lätta att ta del av. I en text som innehåller bilder kan man även analysera hur bilderna förankras med det som sägs i texten. Spatial närhet och kontextualisering kan åstadkommas på olika sätt (Holsanova 2007). Man kan t.ex. använda bildtexter eller citat för att belysa för läsaren vad det centrala budskapet i bilden är. Bilder används endast i Vasa språkprogram, som bara har en sida utan bilder. Bilderna illustrerar livet i sjukhusmiljön och visar leende personal och patienter. Syftet verkar vara att visa vilket resultatet är om man följer det som står i språkprogrammet: både patienterna och personalen mår bra.

6 ARGUMENT FÖR BEHOVET AV SPRÅKPROGRAMMEN

Alla tre språkprogram innehåller argument för varför de behövs och hur språkfrågan berör distriktet i fråga. Det finns en del likheter i hur detta formuleras. I alla språkprogram nämns t.ex. den lagliga grunden och det hänvisas också till lagen, t.ex. språklagens 35 § och grundlagen. Det fastläs vidare att sjukvårdsdistriktet är tvåspråkiga. I Vasa språkprogram betonas detta särskilt när det nämns att 50,5 % av befolkningen inom sjukvårdsdistriktet är svenskspråkig. I alla program nämns även språkets påverkan på vårdkvaliteten och patientens erfarenhet av vården. Sjukvårdsdistriktets värdegrunder, som presenteras i hela sjukvårdsdistriktets strategi, sammanfattas också kort i inledningarna till Helsingfors-Nylands och Vasa språkprogram.

Att språkprogrammen samtidigt delvis skiljer sig från varandra klarnar när man analyserar argumenten närmare. I Helsingfors-Nylands språkprogram betonas sjukhusets roll som föregångare inom specialsjukvården och det ansvar som detta för med sig. Vasa språkprogram skiljer sig från både Egentliga Finlands och Helsingfors-Nylands språkprogram i fråga om syftet. Medan språkprogrammen för Egentliga Finland och Helsingfors-Nyland främst tryggar rätten att kunna använda också svenska inom distriktet poängterar Vasa språkprogram att båda nationalspråken – svenska och finska – ska kunna användas. Endast i Vasa språkprogram nämns därtill språkets betydelse som identitetsmarkör som argument. Språkets betydelse för kulturen betonas, vilket kommer fram i språkprogrammets inledande ord:

- 4) Språket utgör en fundamental del av människans identitet och kultur. (Vasa, s. 3)

När den uppdaterade versionen av Egentliga Finlands språkprogram godkändes 2021 meddelade sjukvårdsdistriktet att målet med det nya språkprogrammet är att förbättra svenskans ställning inom distriktet genom att stödja personalen så att båda språken ska kunna leva sida vid sida i alla funktioner. Sjukvårdsdistriktets mål är att i framtiden profilera sig inte bara som ett tvåspråkigt universitetssjukhus och sjukvårdsdistrikt, utan också som ett tvåspråkigt välfärdsområde. Sjukvårdsdistriktets direktör konstaterade i samband med detta att det på grund av sjukvårdsdistriktets självklara ställning som tvåspråkigt inte egentligen borde finnas behov av ett språkprogram (VSSHIP 27.4.2021).

Helsingfors-Nylands nuvarande språkprogram presenterades med följande ord då det lanserades 2020: "Vårt mål är att patienten känner sig trygg att tala sitt eget språk, finska eller svenska i sina vårdkontakter." HUS meddelade vid publiceringen att ett av programmets mål är att sjukvårdsdistriktet ska vara en föregångare inom hälso- och sjukvård också när det gäller tvåspråkighet (HUS 2.11.2020).

Vasa stad håller för tillfället på att förbereda ett nytt språkprogram som ska omfatta hela staden, vilket möjligtvis också kommer att påverka de språkliga strategierna inom det nya välfärdsområdet som staden ingår i. Det nya språkprogrammet skiljer sig från tidigare program i att *flerspråkighet* står i fokus.

Staden har meddelat att detta i praktiken kan öka användningen av engelska inom den service som erbjuds (Vasa stad 7.5.2021).

7 HÄNVISNINGAR TILL PATIENTEN I SPRÅK-PROGRAMMEN

Alla språkprogram innehåller ett avsnitt där patienten står i fokus. I texterna används olika benämningar för att syfta på patienten. Mest används ordet *patient* i någon form: 56 gånger i Vasa, 33 gånger i Helsingfors-Nylands och 14 gånger i Egentliga Finlands språkprogram. I språkprogrammet för Vasa sjukvårdsdistrikt används även ordet *kund* som underrubrik för ett avsnitt. Användningen av ordet *kund* i institutionella sammanhang är omdiskuterad. Olovsson (2007) rekommenderar att *kund* används endast när det verkligen är fråga om en kundrelation i dess traditionella bemärkelse, dvs. i ett affärsmässigt sammanhang. Ordet kan dock användas i sammansättningar som beskriver organisationens verksamhet, såsom *nöjdkundindex*. I Egentliga Finlands språkprogram finns däremot ett motsvarande avsnitt som har rubriken *Klienten*.

Vårdsituationen beskrivs ur patienternas synvinkel i alla språkprogram när det talas om deras erfarenhet av vårdkvaliteten. I Vasa språkprogram betonas hur patienten upplever vårdssituationer där service ges på modersmålet (exempel 5). Detta förstärker intrycket av att också Vasa språkprogram är riktat till de anställda och att målet är att motivera dem att använda patientens språk, antingen svenska eller finska.

- 5) Patienten värdesätter att personalen anstränger sig att ge betjäning på patientens modersmål. (Vasa, s. 12)

I Egentliga Finlands språkprogram konstateras att ett aktivt betonande av språkliga rättigheter i både den externa och den interna verksamheten leder till en synlig och levande tvåspråkighet:

- 6) Det gäller för Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts (VSSHP) del att aktivt betona de språkliga rättigheterna både i sin interna och externa verksamhet, så att tvåspråkigheten är synlig och levande för såväl allmänheten, patienten som personalen. (Egentliga Finland, s. 1)

Patienten ges en aktiv roll i alla språkprogram. Detta åstadkoms genom uttryck som *patienten avgör* (Helsingfors-Nyland) och *på det språk han eller hon väljer* (Egentliga Finland, Vasa). Patienten tilldelas dock ibland även en passiv roll i språkprogrammen. Helsingfors-Nylands och Vasa språkprogram innehåller uttryck som *patienten får vård* och *vård ges*. Patientens roll är således oftast aktiv i fråga om språk, men passiv i fråga om vård.

8 SPRÅKLIG-STILISTISK MOTTAGARANPASSNING I SPRÅKPROGRAMMEN

Språkprogrammen uppvisar flera belägg på *språklig-stilistisk mottagaranpassning* (Koskela 2009), dvs. uppmärksammande av läsaren (särskilt personalen), i fråga om ordval. I alla tre språkprogram syftar man till vårdssituationen med ordet *service*. I Vasa och Egentliga Finlands språkprogram används även uttrycket *vårdprocess*. Alla språkprogram nämner vidare hur de språkliga rättigheterna motiverar det som presenteras i programmet. I Helsingfors-Nylands språkprogram används ordet *krav* för att motivera varför upprätthållandet av språkliga rättigheter behövs. Till skillnad från de andra språkprogrammen framhävs språkliga rättigheter ofta explicit i Vasa språkprogram genom ord som *rätt*, *rättovisa* och *rättighet*:

- 7) Tvåspråkiga Vasa sjukvårdsdistrikt hörsammar följande värden i arbetet där patienten ställs i främsta rum; respekt för människovärdet, ansvarsfullhet och rättvisa. Dessa värden omfattar även patientens rätt att få vård på det egna modersmålet, vilket i det här språkprogrammet innebär svenska eller finska. Det här har också varit utgångspunkten för språkprogrammet. (Vasa, s. 3)
- 8) Enligt språklagen har var och en rätt att i kontakter med myndigheter använda det egna språket, svenska eller finska, samt att få betjäning på detta språk. Även i hälso- och sjukvårdslagen samt i lagen om patientens ställning och rättigheter stadgas det om patientens språkliga rättigheter. (Vasa, s. 4)

Serviceaspekten förstärks i Vasa språkprogram med orden *betjäna* och *betjäning*. I språkprogrammet för Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt fokuseras främst på hur man fördelar ansvaret för svenskspråkig service inom organisationen. Den rättsliga grunden för svenskspråkig service presenteras i inledningen, men efter det skiftar fokus. Språkprogrammet närmar sig ämnet ur ett administrativt perspektiv, vilket framgår av ordvalet. Orden *ansvara*, *övervaka* och *se till* förekommer sammanlagt 16 gånger i Egentliga Finlands språkprogram.

Den personliga nyttan för personalen när den följer språkprogrammet framhävs i Vasa och Egentliga Finlands språkprogram. I Vasa språkprogram betonas hur användningen av patientens modersmål påverkar personalen positivt: *umgänge med patienten på hennes modersmål utvecklar personalens språkkunskaper*. I Egentliga Finlands språkprogram uppmanas patienter använda svenskan för att personalens kunskaper i svenska ska förbättras och upprätthållas:

- 8) Patienter med modersmål svenska uppmanas att använda svenskan så att naturliga övningstillfällen uppstår för personalen att utveckla och upprätthålla det svenska kunnandet. (Egentliga Finland, s. 2)

Alla tre språkprogram nämner också den kollektiva nyttan i form av positiv patientrespons som distrikten får av att satsa på tvåspråkig service. Språkprogrammen innehåller vidare formuleringar som återspeglar de värderingar och attityder som distrikten har. I Egentliga Finlands språkprogram betonas på två olika ställen att svenska och finska används parallellt:

- 9) Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt är ett tvåspråkigt sjukvårdsdistrikt och ska därför se till att de språkliga rättigheterna gällande finska och svenska beaktas parallellt i alla ärenden och på så sätt täcker hela dess verksamhet. (Egentliga Finland, s. 1)

Helsingfors-Nylands språkprogram ger uttryck för liknande värderingar, men fokus ligger på kännedom i stället för beaktande:

- 10) Personalen känner till att HUS är en tvåspråkig organisation och vad det innebär. Personalen är medveten om språkets betydelse för patientens upplevelse av vården. (Helsingfors-Nyland, s. 4)

I Vasa språkprogram finns två olika avsnitt där värderingarna framhävs. Det står bl.a. följande i språkprogrammet:

- 11) Vasa sjukvårdsdistrikt är helt klart, i det hänseende som avses i lagen om specialiserad sjukvård, ett tvåspråkigt sjukvårdsdistrikt där vi satsar på en god språklig service. (Vasa, s. 4)

Det är intressant att Vasa sjukvårdsdistrikt vid värderingar har valt att använda pronomenet *vi* (se exempel 11). Pronomenet används inte i de två andra språkprogrammen och också i Vasa språkprogram förekommer det endast två gånger.

I Vasa och Helsingfors-Nylands språkprogram används ofta verb som *finns* och *får*:

- 12) Skriftliga och elektroniska patientanvisningar samt broschyrer finns att tillgå på båda språken. (Vasa, s. 6)
- 13) Patienten får sin epikris på sitt modersmål inom utsatt tid. (Vasa, s. 13)

I Egentliga Finlands och Helsingfors-Nylands språkprogram förekommer verbet *ska* ett antal gånger, även i samma stycke:

- 14) Sjukvårdsdistriktets ledning är ansvarig för att språklagstiftningen efterföljs och varje verksamhets- och serviceområde ska se till att patienternas språkliga rättigheter tillgodoses. I budgeten ska det finnas tillräckliga resurser för en jämlik språklig service som täcker de faktiska utgifterna beträffande bland annat översättningsverksamhet, språkkurser samt löne- och språkbrukstillägg. (Egentliga Finland, s. 1)
- 15) Personalens tillräckliga kunskaper i finska och svenska ska säkerställas. (Helsingfors-Nyland, s. 2)

Användningen av verbet *ska* bidrar här till ett administrativt perspektiv genom att språkprogrammet ger råd om vad sjukvårdsdistriktet ska göra. *Vara*-konstruktioner används i sin tur mycket i Vasa språkprogram:

- 16) Tyngdpunkten i språkprogrammet är att patienten betjänas på sitt modersmål. (Vasa, s. 6)
- 17) Därför är det viktigt att vården av patienten vid sjukhuset sker på patientens modersmål. (Vasa, s. 3)

Utöver detta finns det många belägg på nominaliseringar (exempel 18) och passiva konstruktioner (exempel 19) i de tre språkprogrammen:

- 18) På HUS sker kommunikationen med patienten på hans eller hennes eget språk. (Helsingfors-Nyland, s. 4)
- 19) Det bör även uppmärksammas att en betydlig insats, utöver den normala verksamheten behövs från verksamhetsområdena för att förverkliga att kraven på tvåspråkighet uppfylls. (Egentliga Finland, s. 1)

Bruket av passiv, som är typiskt för myndighetstexter, kan markera distans mellan skribenten och läsaren och vara ett sätt att framhäva myndighetens auktoritet (Koskela 2009).

Myndighetstexter som innehåller hänvisningar till lagen eller lagavsnitt kan vara svåra att förstå. Det behövs då vilja att formulera sig tydligt (Nyström Höög 2009, 19). I språkprogrammen förklaras det som sägs i lagen med hjälp av olika typer av omformuleringar. Verbet *innebär* används i Vasa och Helsingfors-Nylands språkprogram för att förtydliga lagens innehåll:

- 20) Jämlikheten innebär bland annat att HUS säkerställer en jämlik serviceproduktion både regionalt och språkligt. (Helsingfors-Nyland, s. 1)

I alla språkprogram ges det också exempel på situationer då information på svenska ska finnas tillgänglig. Till exempel har Vasa språkprogram en informationsruta där läsaren kan kontrollera vilka skriftliga dokument som ska skickas till patienten på dennas eget modersmål.

9 SAMMANFATTNING

I språkprogrammen för Egentliga Finlands, Helsingfors och Nylands och Vasa sjukvårdsdistrikt förmedlas liknande riktlinjer framför allt till personalen. Alla språkprogram betonar vikten av att planera tillräckliga resurser för fungerande tvåspråkighet. Innehållen i språkprogrammen återspeglar till stor del liknande värderingar, men skiljer sig delvis från varandra med avseende på betoningar. I Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikts språkprogram framhävs sjukhusets roll som föregångare. I Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts språkprogram

betonas ansvaret att samordna den svenska servicen inom distriktet. Vasa sjukvårdsdistrikt skiljer sig från de två övriga sjukvårdsdistrikten genom att andelen svenskspråkiga är betydligt högre i regionen. Detta kommer till uttryck i distriktets språkprogram som behandlar patientens rätt att använda något av de två nationalspråken, antingen svenska eller finska, utan att positionera svenskan i en minoritetsposition.

De möjligheter som webben ger används i varierande grad i språkprogrammen. I språkprogrammet för Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt används färger för att skilja mellan de olika språken och för att markera rubriker, medan Vasa sjukvårdsdistrikts språkprogram är det enda som innehåller bilder och citat. Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts språkprogram består endast av löpande text men har kompletterats med ett handlingsprogram i form av en tabell. Vasa sjukvårdsdistrikts språkprogram är visuellt mest tilltalande, vilket kan ses som ett tecken på att texten också riktar sig till patienter.

I Vasa sjukvårdsdistrikts språkprogram nämns flera synvinklar och språkbruket skiljer sig t.ex. vad gäller ordvalet. Användningen av pronomenet *vi* vid värderingarna (se exempel 11 ovan) är speciellt intressant. Det blir tydligt att man i språkprogrammet vill visa vad tvåspråkighet innebär för alla som t.ex. besöker sjukhus inom distriktet. Samtidigt betonar språkprogrammet inte endast patientens rätt att använda svenska, utan båda nationalspråken, som behandlas som likvärdiga.

Finskans starkare roll inom Åbo- och Helsingforsregionen avspeglas däremot i Egentliga Finlands och Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikts språkprogram som huvudsakligen verkar ha som mål att säkerställa tjänster för svenskspråkiga patienter. Till exempel används ordet *krav* i språkprogrammet för Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt (HUS) för att ge vikt åt behovet av tvåspråkig service. Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikts språkprogram närmar sig tvåspråkighet framför allt ur administrativ synvinkel, vilket återspeglas i att innehållet främst handlar om arbetsfördelningen vid service på svenska. En kvalitativ analys av de tre språkprogrammen visar sålunda att de liknar varandra på många punkter, men att det samtidigt finns vissa skillnader mellan dem. Analysen visar vidare att språkprogrammen är värda att undersöka närmare t.ex. med fokus på hur olika grader av förpliktelse uttrycks i dem. En undersökning av det översättningsarbete som görs inom distrikten (välfärdsområdena) för specialsjukvård skulle även ge viktig information om hur svenskan tas i beaktande vid bemötandet av svenskspråkiga patienter.

MATERIAL

Egentliga Finlands sjukvårdsdistrikt (VSSHP) språkprogram 2021–2022/25. Hämtad 3.9.2021. <https://www.vsshp.fi/fi/sairaanhoitopiiri/johtaminen-ja-organisaatio/saannot/Documents/Egentliga%20Finlands%20sjukvardsdistrikt%20sprakprogram.pdf>.

Språkprogram 2014. Hämtad 3.9.2021. https://www.vaasankekussairaala.fi/globalassets/hallinnon-tiedostot/potilasasiamies/sprakprogram-svenska-2014_webb.pdf.

Tvåspråkighetsprogram för HUS 2020. Hämtad 3.9.2021. <https://www.hus.fi/sites/default/files/2020-10/HUSin%20kaksikielisyysohjelma%20-%20Tvåspråkighetsprogram%20för%20HUS.pdf>.

LITTERATUR

Holsanova, Jana 2007. Användares interaktion med multimodala texter. I: Gunnarsson, B.-L. & Karlsson, A.-M. (red.), *Ett vidgat textbegrepp. TeFa rapport 46*. Uppsala Universitet. S. 41–58.

Holsanova, Jana 2014. In the eye of the beholder: Visual communication from a recipient perspective. I: Machin, David (red.), *Visual Communication*. Berlin: De Gruyter. S. 331–354.

Hufvudstadsbladet 2019. Allt fler svenskspråkiga invånare i Helsingfors. 29/10 2019.

HUS 2020. Nytt tvåspråkighetsprogram för HUS. Publicerat 2.11.2020. Hämtad: 9.8.2021. <https://www.hus.fi/sv/aktuellt/nytt-tvasprakighetsprogram-hus>.

Hällström-Reijonen, Charlotta 2012. *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Johansson, Carmela 2020. Mer samarbete kan ge bättre svenskspråkig vård i Egentliga Finland – svenskspråkig specialistsjukvård koordineras från regionen. Publicerad 15.10.2020. Hämtad 24.9.2021. Svenska Yle. <https://svenska.yle.fi/artikel/2020/10/15/mer-samarbete-kan-ge-battre-svensksprakig-var-d-i-egentliga-finland-svensksprakig>.

Koskela, Merja 2009. Skattemyndigheter på webben. I: Olovsson, Eva (red.), *Service på nätet. Rapport från en konferens om myndigheters webbplatser*. Språkrådets skrifter vol. 10. S. 65–80.

Lindström, Jan 2015. Exemplets makt. I: Sandström, Caroline, Cantell, Ilse, Grönros, Eija-Riitta, Nuolijärvi, Pirkko & Sommardahl, Eivor (red.), *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. S. 397–415.

May, Stephen 2011. Language Rights: The 'Cinderella' Human Right. I: *Journal of Human Rights*. Vol. 10. Issue 3. S. 265–289.

Moring, Tom, Godenhjelm, Sebastian, Haapamäki, Saara, Lindström, Jan, Östman, Jan-Ola, Saari, Mirja & Sylvén, Jenny 2013. Language policies in universities and their outcomes. I: Berthoud, Anne-Claude, Grin, François & Lüdi, Georges (red.), *Exploring the Dynamics of Multilingualism*. Amsterdam: John Benjamins. S. 299–322.

Mustajoki, Marianne 2020. *Language matters: A study about language communication with bilingual Swedish speakers in Finnish healthcare*. Helsingfors: Helsingfors universitet.

- Mustajoki, Marianne, Eriksson, Johan G. & Forsén, Tom 2020. Health behaviour among bilingual Swedish speaking patients in the Finnish healthcare setting. I: *Journal of family medicine and primary care*. Vol. 9. Issue 8. S. 4045–4052.
- Nyström Höög, Catharina 2009. Nya medier, nya utmaningar. I: Olovsson, Eva (red.), *Service på nätet. Rapport från en konferens om myndigheters webbplatser*. Språkrådets skrifter vol. 10. S. 13–23.
- Olovsson, Eva 2007. Kund i myndighetstexter. I: *Klarspråk. Bulletin från Språkrådet* 2007/3. S. 3.
- Ricento, Thomas 2006. Language Policy: Theory and Practice – An Introduction. I: Ricento, Thomas. (red.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Pub. S. 10–23.
- Schyve, Paul 2007. Language Differences as a Barrier to Quality and Safety in Health Care: The Joint Commission Perspective. I: *Journal of General Internal Medicine*. Vol. 22. S. 360–361.
- Ström, Peter 2017. *Utredning inleds. Språk, genredrag och ansvar i barnvårdsutredningar*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Vasa stad 7.5.2021. För första gången i Vasa förbereds ett språkprogram för hela staden – berätta vad du tycker! Hämtad 9.8.2021.
- VSSHP 27.4.2021. Sjukvårdsdistriktets nya språkprogram: "Svenska språket ska vara levande och synligt i vardagen". Hämtad 15.9.2021. <https://vsshp.fi/sv/sairaanhoitopiiri/media-tiedotteet-viestinta/tiedotteet/Sidor/Sjukvardsdistriktets-nya-sprakprogram-svenska-spraket-ska-vara-levande-och-synligt-i-vardagen.aspx>.

TNC och Finland

Korrespondens inom terminologiområdet 1940–1999

Sanna Heittola, Hans Landqvist, Niina Nissilä & Nina Pilke

1 INLEDNING

Under mer än sjuttiofem år, från första halvåret 1941 till och med årsskiftet 2018/2019, fungerade Tekniska Nomenklaturcentralen – TNC (från 2000 Terminologicentrum – TNC) som Sveriges nationella centrum för fackspråk och terminologi. Inom det pågående projektet *Termer i tid – tidens termer* kartlägger forskare vid Göteborgs universitet och Vasa universitet hur ett antal centrala institutionella aktörer agerar och interagerar med varandra i terminologiska frågor i Sverige från 1940-talet och framåt. Härigenom förväntas projektet identifiera olika möjligheter och utmaningar för terminologiskt arbete som en språklig infrastruktur i dag och i framtiden. Projektet presenteras bl.a. av Landqvist, Nissilä och Pilke (2017a), Landqvist, Nissilä och Pilke (2017b), Landqvist & Pilke (2018) samt Bendegard et al. (2019).¹

Redan från starten 1941 var TNC engagerat i internationellt terminologiarbete, först med särskilt intresse för samarbete inom Norden. Från 1940-talet hade TNC motsvarigheter i Norge och Danmark. (Selander 1972, 95–96; Bucher 2016, 71–75) Däremot fick Finland en motsvarighet först 1974 när Centralen för teknisk terminologi/Terminologicentralen – TSK inrättades (Reuter 2015, 444). Men kontakter och samarbete mellan TNC och finländska aktörer fanns tidigare än 1970-talet (jfr Selander 1972, 100; Reuter 2015, 437–442).

I denna artikel redovisar vi hur samarbetet mellan TNC och olika aktörer i Finland bedrevs från 1940-talet och framåt. Syftet med den studie som redovisas är att beskriva och diskutera detta samarbets omfattning, innehåll och betydelse med utgångspunkt i språkplanering. Detta gör vi på basis av arkivmaterial. I det närmast följande avsnittet beskrivs materialet, forskningsfrågorna presenteras och de metodiska valen redovisas.

¹ Projektet har tacksamt mottagit ekonomiskt stöd från Aktiastiftelsen i Vasa, Donationsfonderna för lärares forskning och resor vid Göteborgs universitet, Kulturfonden Finland-Sverige, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, Letterstedtska föreningen, Stiftelsen Erik Wellanders fond, Svenska Akademien, Svenska litteratursällskapet i Finland samt Svensk-Österbottniska Samfundet. Bidragen har använts för att täcka kostnader för projektmöten, insamling och katalogisering av material samt deltagande i vetenskapliga konferenser.

2 MATERIAL, FORSKNINGSPRÅG OCH METOD

Materialet för undersökningen utgörs av den delmängd av TNC:s arkiv vilken omfattar korrespondens mellan TNC och olika aktörer i Finland under tidsperioden 1940–1998, dvs. något före TNC grundades och nästan sextio år framåt. Hela TNC:s arkiv förvaras sedan årsskiftet 2018/2019 i det svenska Riksarkivet. TNC:s arkiv omfattar cirka 180 hyllmeter och är hittills okatalogiserat. (RA 2021) I arkivet ingår dokument av skilda slag och i olika format. Flertalet dokument utnyttjar verbal text, men även andra modaliteter förekommer genom ritningar och fotografier. (Landqvist & Pilke 2018, 94) Mycket TNC-material, bl.a. från Terminologacentrums webbplats, har också återpublicerats på föreningen Terminologifrämjandets webbplats, t.ex. nyhetsbrevet/tidskriften *TNC-aktuellt* (Nilsson 2021, 64).

Med *dokument* kan avses "alla möjliga former av informationsobjekt, inte endast textbärande sådana" (Järpvall 2016, 41). Två i sammanhanget centrala dokumenttyper är *blanketter* och *kontorspapper* (Järpvall 2016, 54). Blanketter, tillverkade av papper, innehåller förtryckt eller förinskriven text och blanketter erbjuder utrymme för att skriva in text i särskilt/särskilda utrymme/n, ofta avgränsade med linjer (Järpvall 2016, 166–167). I mediehistorisk forskning kan begreppet 'kontorspapper' användas för att täcka skrivpapper, brevpapper, postpapper, papper för blankettryck och konceptpapper (Järpvall 2016, 24). Det här aktuella materialet består huvudsakligen av brev i A4-format. Tillsammans med blanketter, kuvert och tidskrifter tillhör brev "de vanligaste pappersbaserade kommunikationsmedierna [...]" under 1900-talet (Järpvall 2016, 79).

Breven och annat undersökningsmaterial är samlade i tre pärmar med beteckningarna *Ufin 1941–1971*, *Ufin 1972–1989* och *Ufin 1990–1998*, där beteckningen *Ufin* ska utläsas som *Utlandskorrespondens Finland* med tillhörande årtalsintervall. De tre pärmarna med *Ufin* ingår i en större helhet av pärmar med TNC:s korrespondens utanför Sverige. Här finns särskilda helheter som gäller Danmark, Finland och Norge, betecknade med *Udan*, *Ufin* respektive *Unor*. Dessa helheter avspeglar TNC:s intresse för nordiskt termsamarbete (jfr Selander 1972). Därtill finns kategorin *Uall*, dvs. *Utlandskorrespondens allmän*. Denna korrespondens visar tydligt TNC:s internationella kontakter och intresse för internationellt samarbete (jfr Bucher 2016). I exempelvis pärmen *Uall, A–Ö, 1941–1959*, finns alfabetiskt ordnad korrespondens med aktörer i följande nationer: Australien, Brasilien, Kanada, England, Frankrike, Holland, Italien, Mexiko, Polen, Schweiz, Tyskland, USA och Österrike.

Sammanlagt innehåller de tre pärmarna med signum *Ufin* 698 brev. Begreppet 'brev' definieras i denna undersökning som ett "skriftligt meddelande från en avsändare till en adressat" (NE 2021). Därtill kommer att ett brev är adresserat till en eller flera mottagare samt inneslutet i kuvert eller något annat omslag (SFS 2010:1045, kap. 1, § 2). Breven i *Ufin* har vanligen A4-format, vilket är en pappersstandard som började användas i Sverige i mitten av 1940-talet (Järpvall 2016, 116). Också andra format än A4 förekommer dock: postkort/brevkort, trycksaker, affärshandlingar, varuprov, urklipp ur

tidningar/tidskrifter m.m. (jfr NE 2021 om olika format). I den tredje av Ufinpärmarna återfinns även utskrifter av e-brev, dvs. skrivna meddelanden som överförs med hjälp av datorer (Svenska datatermgruppen 2021). Begreppet 'brev' innefattar här även 7 anteckningar, som främst är handskrivna anteckningar från ett sammanträde eller telefonsamtal. Anteckningarna verkar inte ha skickats till någon mottagare. För att uppnå det angivna syftet har vi formulerat fyra forskningsfrågor:

1. Hur fördelar sig korrespondensen i Ufin över de olika decennierna från 1940-talet till 1990-talet?
2. Hurdan är fördelningen mellan svenska aktörer, främst TNC, och finländska aktörer, dvs. enskilda individer, företag, organisationer och myndigheter?
3. Vilka tematiska kategorier är aktuella under tidsperioden som helhet och de olika decennierna inom denna?
4. Vilken respons ger TNC på finländska initiativ, som gäller terminologiska resonemang med svenskan i Finland i centrum?

För att besvara forskningsfrågorna 1–3 genomför vi kvantitativa delstudier av materialet, vilka redovisas med hjälp av tabeller och figurer i avsnitt 4 nedan. För de två första frågorna reder vi ut hur breven i materialet fördelar sig över de aktuella decennierna samt granskar från vilket land de har skickats. För att besvara den tredje frågan klassificerar vi breven i fyra huvudkategorier, där varje huvudkategori innefattar ett antal underordnade kategorier, och klarlägger typiska initiativprofiler inom huvudkategorierna. I fokus för intresset står speciellt kategorin *Språkfrågor*, som innehåller de mer utpräglade terminologiska resonemangen.

För att besvara den fjärde och sista forskningsfrågan analyserar vi i avsnitt 4 hur en utvald termfråga, som gäller terminologi i fråga om trafiksäkerhet, diskuteras mellan TNC och finländska aktörer. De kvalitativa analyserna i detta avsnitt utgår från konkreta exempel ur materialet tillsammans med bakgrundsfakta som vi har sammanställt från källor av olika karaktär, t.ex. lagstiftning, facktidsskrifter och internetresurser, vilka sammantaget bidrar till att belysa och kontextualisera de konkreta exemplen.

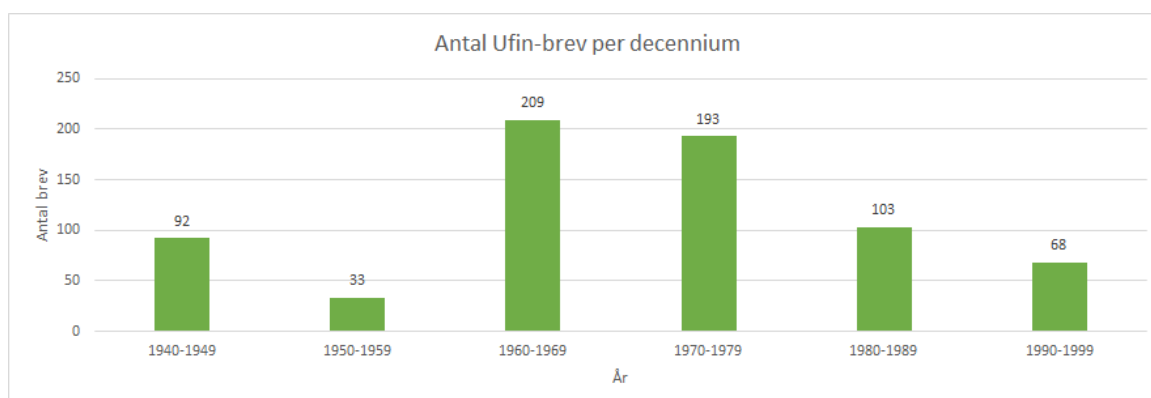
I den här studien, liksom i projektet som helhet, fungerar resultat från kvantitativa delstudier som utgångspunkt för kvalitativa delstudier (Landqvist, Nissilä & Pilke 2017b, 101). I den tematiska kategoriseringen som ligger till grund för den kvantitativa analysen tillämpar vi innehållsanalys. Vi antar att korrespondensen ökar efter att Finland får en motsvarighet till TNC år 1974 genom att TSK grundas. Den teoretiska ramen för vår studie utgörs av språkplanering (status-/korpusplanering) och terminologins teori. I resultatredovisningen diskuterar vi dels val av språklig varietet, dels lingvistiska frågor i samband med en utvald termfråga. (Se t.ex. Haugen 1982 samt Kaplan & Baldauf 1997 om språkplanering.) Som bekant är svenska ett pluricentriskt språk, men särskilt finländska språkvårdare strävar efter att undvika onödiga och störande skillnader mellan sverigesvenska och finlandssvenska (se t.ex. Reuter

1992; Slaf 2017; Tandefelt 2018). Exempelvis ska den svenska terminologin i nya finländska svenskspråkiga författningstexter "helst överensstämma med terminologin i nyare lagar, förordningar och myndighetsföreskrifter i Sverige, om detta bara är möjligt med hänsyn till vår nationella lagstiftning och den vedertagna terminologin här" (Slaf 2017, 52). TNC:s roll som nationell terminologiorganisation i Sverige kan förväntas ha betydelse för den respons som TNC ger i frågor om svenska termer i Sverige och Finland. Kriterierna för goda termer, till exempel korthet och genomskinlighet (se t.ex. Isohella & Nuopponen 2016), kan antas spela en viktig roll i TNC:s resonemang, eftersom dessa utgör grunden för praktiskt terminologiarbete.

I avsnitt 3 redovisas de kvantitativa resultaten vilka bidrar till att besvara forskningsfråga 1-3, medan de kvalitativa resultaten som bidrar till att besvara forskningsfråga 4 redovisas i avsnitt 4. Artikeln avslutas med en summering och framåtblick i avsnitt 5.

3 UFIN-BREVVÄXLING 1940-1998

Figur 1 visar hur de 698 Ufin-breven fördelar sig över tid. Av figuren framgår att 1960-talet och 1970-talet är de mest aktiva decennierna vad gäller samarbetet mellan Sverige och Finland. De två första breven skickades redan 1940, dvs. året före TNC:s första officiella verksamhetsår, medan de sex sista breven skickades 1998, det sista året i Ufin-materialet. Det genomsnittliga antalet skickade brev per år 1940-1998 uppgår till 11,8. Detta värde döljer dock en hel del variation. Under tre år inom de två första tioårsperioderna har inga brev skickats, nämligen 1950, 1952 och 1953, och under sex år finns bara ett brev per år. Detta gäller åren 1943, 1957, 1979, 1980, 1984 och 1997. Inom alla tioårsperioder finns sådana år under vilka 10 eller fler brev har skickats, och det är sammanlagt 25 av de 59 åren som uppfyller detta kriterium. Flest brev har skickats under de båda åren 1967 och 1971: 47 brev per år.

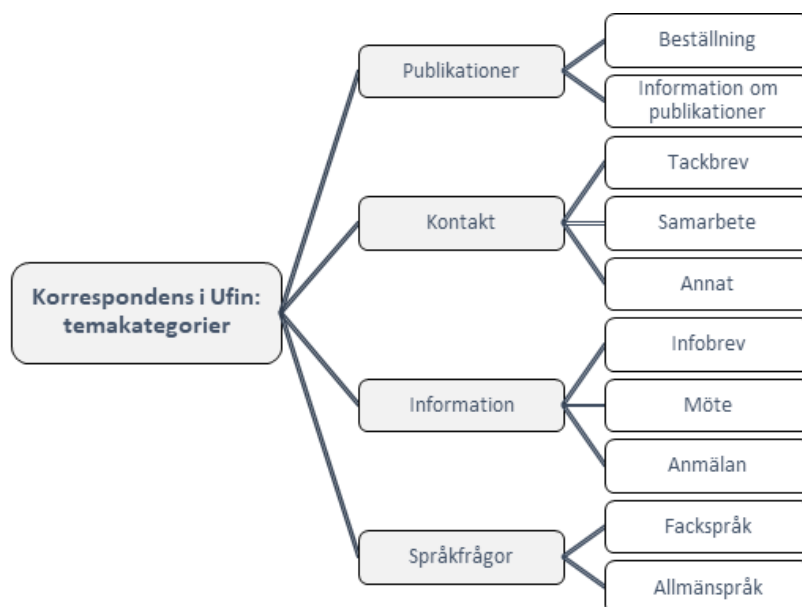
FIGUR 1 Antal Ufin-brev per decennium, 1940-1998. Absoluta tal

Tabell 1 visar att brevväxlingen har varit balanserad med hänsyn till i vilket land avsändaren befinner sig. Det är 362, vilket motsvarar 52 %, av breven som har skickats från Finland och 336, dvs. 48 %, från Sverige. Bland de 336 breven som har skickats från Sverige finns 327 brev med TNC som avsändare och 9 andra brev som skickats från föreningar eller företag i Sverige.

TABELL 1 Avsändare och antal brev från Finland respektive Sverige. Absoluta tal och procenttal

Avsändare	Antal brev
Finland	362 (52 %)
Sverige (327+9)	336 (48 %)
Sammanlagt	698 brev (100 %)

Flertalet år under perioden 1940–1998 har det skickats ungefär lika många brev per år från Finland respektive Sverige. Under fyra år har dock betydligt fler brev skickats från det ena landet. För Sverige gäller detta år 1967 med 32 skickade brev jämfört med 15 brev från Finland. För Finland gäller det åren 1975 med 19 skickade brev jämfört med 10 från Sverige, 1976 med 14 skickade brev jämfört med 2 från Sverige och 1995 med 11 skickade brev jämfört med 2 från Sverige. Vi har analyserat och kategoriserat de 698 Ufin-breven utifrån deras innehåll. Här har vi identifierat fyra huvudkategorier, med tillhörande underkategorier. En översikt av kategorierna ges i figur 2. I storleksordning är de fyra huvudkategorierna *Publikationer* (288 förekomster), *Kontakt* (184), *Information* (143) och *Språkfrågor* (83).

FIGUR 2 Temakategorier

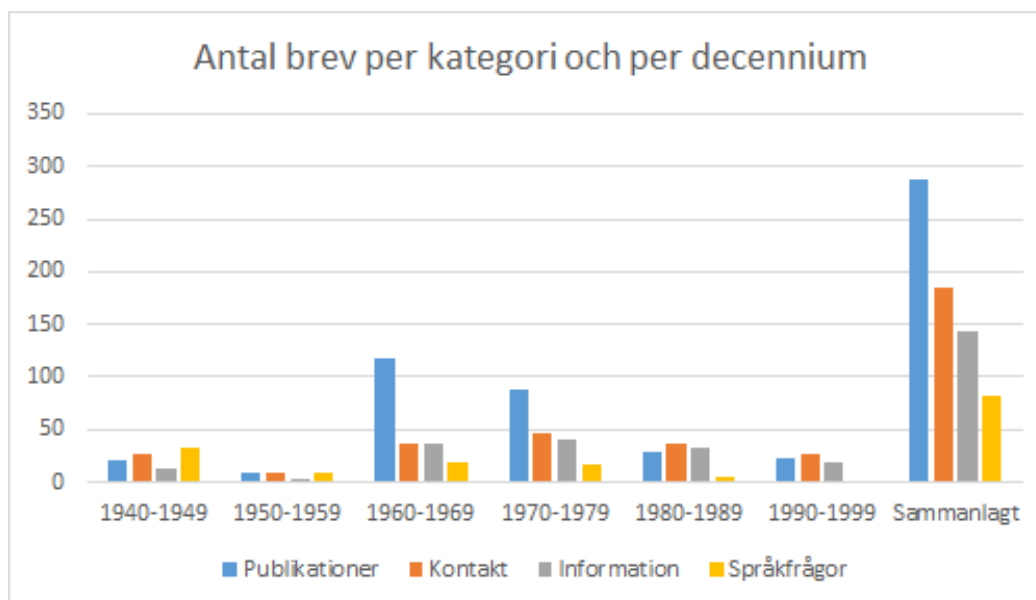
Breven inom kategorin *Publikationer* innehåller beställningar samt diskussioner kring publikationer, utgivning, korrekturgranskning, distribution och

utarbetande av ordlistor. Det är 56 % av breven i kategorin som har skickats från Finland medan TNC har skickat 43 % av breven. Största delen av breven i denna kategori har skickats mellan 1965 och 1975.

Breven inom kategorin Kontakt innehåller främst tackbrev och önskingar om samarbete. Det är 57 % av breven i kategorin som har skickats från Finland, medan TNC har skickat 41 % av breven. Kontaktbrev har skickats jämnare under åren än andra brev och det finns endast några enstaka år då inga brev har skickats.

Breven i kategorin Information gäller mötesplaner, föredrag, TNC:s verksamhet, framtida planer, anmälningar av publikationer i olika tidningar samt olika meddelanden om t.ex. organisationsförändringar och nya adresser. Det är 42 % av breven i kategorin som har skickats från Finland medan TNC har skickat 57 % av breven. Största delen av breven inom kategorin har skickats under 1960- och 1970-talen samt i slutet av 1980-talet.

Kategorin Språkfrågor innehåller 83 brev med frågor och svar om termer, begrepp, definitioner, översättningar och rekommendationer. Frågorna gäller både allmän- och fackspråk. Det är 43 % av breven i kategorin som har skickats från Finland till Sverige och TNC har skickat 53 % av breven till Finland. Tre brev (4 %) inom kategorin i Ufin-materialet har skickats från andra organisationer i Sverige till TNC. Sveriges Standardiseringskommission har skickat två av dessa medan Asea har skickat ett. Brev inom kategorin Språkfrågor har skickats förhållandevis jämnt över åren, men efter mitten av 1970-talet har endast några enstaka brev skickats och under 1990-talet har inga brev inom kategorin Språkfrågor skickats. En summering av antalet brev per huvudkategori och per decennium återfinns i figur 3:

FIGUR 3 Antal brev per huvudkategori och per decennium. Absoluta tal

I hela Ufin-materialet finns det sammanlagt 106 enskilda avsändare. Av dessa är 14 privatpersoner. Avsändarna har delats in i 7 kategorier, som presenteras i

tabell 2 nedan. Totalt är 101 avsändare från Finland och endast 5 från Sverige. Men ändå har alltså över hälften av breven skickats från Sverige eftersom TNC har skickat så många brev, nämligen 394 av 698.

TABELL 2 Avsändare, typ av organisation, antal enskilda avsändare och antal skickade brev. Absoluta tal

Avsändare, typ av organisation	Antal skickade brev	Antal enskilda avsändare
Centrum (TNC/TSK)	394	9
Affärsverksamhet	99	36
Förening	59	21
Bibliotek	51	8
Högskola	42	6
Myndighet	38	12
Privatperson	15	14
Sammanlagt	698	106

Om en avsändare har bytt namn under perioden 1940–1998, har den ändå räknats som en och samma avsändare. Till exempel har Vasa handelshögskola blivit Vasa högskola och senare Vasa universitet. Också Finlands Arkitektförbund har bytt namn flera gånger. Tekniska högskolans bibliotek har flyttat från Lönnrotsgatan i Helsingfors till Otnäs i Esbo, men biblioteket räknas ändå som en avsändare trots flytt och adressbyte. Om brev har skickats från samma organisation men från olika avdelningar har vi räknat att dessa brev har skickats från en och samma avsändare.

I kategorin Språkfrågor finns 26 olika initiativtagare. Största delen av dem (absoluta tal också, 31 %) är olika företag, men det finns också några privatpersoner, myndigheter, högskolor, föreningar och centrum, som har skickat språkfrågor till TNC. TNC har skickat över hälften av breven som hör till kategorin.

För den kvalitativa analysen i avsnitt 4 har vi valt ett exempel ur kategorin Språkfrågor, eftersom det inom kategorin finns "brevkedjor", där termfrågor diskuteras. Det valda exemplet handlar om termerna *bilbälte* och *säkerhetsbälte*. De alternativa termerna har en tydlig samhällsförankring genom att trafiklagstiftningen i flera nordiska länder förändrades vid den aktuella tidpunkten. Termerna kan därför antas ha varit av intresse även för andra än fackexperter inom området. Flera aktörer var aktiva i ärendet, och olika argument för och emot de alternativa termerna lades fram. Aktörernas argument kan relateras till studiens teoriram. Exemplet gör det även möjligt att ge läsarna av den här studien kontakt med Ufin-materialet på detaljnivå.

4 BLAND SÄKERHETSÄLTEN OCH BILÄLTEN

I detta avsnitt presenterar vi resultaten av den kvalitativa analysen i Ufin-materialet, vilken besvarar den fjärde forskningsfrågan. Det faktum att termerna *bilbälte* och *säkerhetsbälte* var aktuella just sommaren 1975 kan antas höra ihop med ändringar i lagstiftningen. Det blev obligatoriskt att installera säkerhetsanordningar i form av bälten i framsätet i personbilar i Sverige 1969 och i Finland 1970 (Laaksonen 1982). Bestämmelser om obligatorisk användning av bilbälte i framsätet på personbilar trädde i kraft i Sverige den första januari 1975 och i Finland den första juli samma år (Leden 1996, 44).²

Som uppfinning kan säkerhetsanordningar i form av bälten dateras till sent 1800-tal, då i fråga om flygplan (Laaksonen 1982). Den typ av trepunktsbälte som utgör standardutrustning i dagens bilar utvecklades på 1950-talet av säkerhetsingenjör Nils Bohlin vid biltillverkaren Volvo. Ända sedan 1920-talet hade biltillverkare försökt sälja bilar med installerade bälten, men det dröjde innan konsumenterna ville köpa sådana bilar. Bilar som behövde förses med bälten ansågs till och med ha bristfällig säkerhet. (Lappalainen 2018) Det krävdes alltså lagstiftning och sanktioner vid brott mot lagstiftningen för att ändra konsumenternas beteende.

Bälten i bilar har bidragit till färre olycks- och dödsfall i trafiken (Leden 1996; Lappalainen 2018). Termer för uppfinningen, och hur begreppet bakom termerna definieras, har haft och har fortfarande betydelse. I det följande klarlägger vi vilka argument för de alternativa termerna som förs fram av aktörerna i ärendet i Ufin-materialet samt resultaten av diskussionen.

Ärendet gäller således termerna *säkerhetsbälte* kontra *bilbälte*, och vår redogörelse för och analys av ärendet följer ärendets kronologi. Ärendet initierades av privatpersonen Kai Finell i Helsingfors och avslutades av TNC:s direktör Einar Selander.³ I Ufin återfinns tre brev, med tre tidningsklipp ur *Hufvudstadsbladet* (Hbl) som bilagor, och en intern TNC-utredning. Två av aktörerna, Finell och TNC genom Selander, kommunicerade direkt med varandra. Den tredje aktören, Per Erik von Bonsdorff i Helsingfors, bidrog till diskussionen genom två tidningstexter som Kai Finell kommenterade.⁴ En fjärde

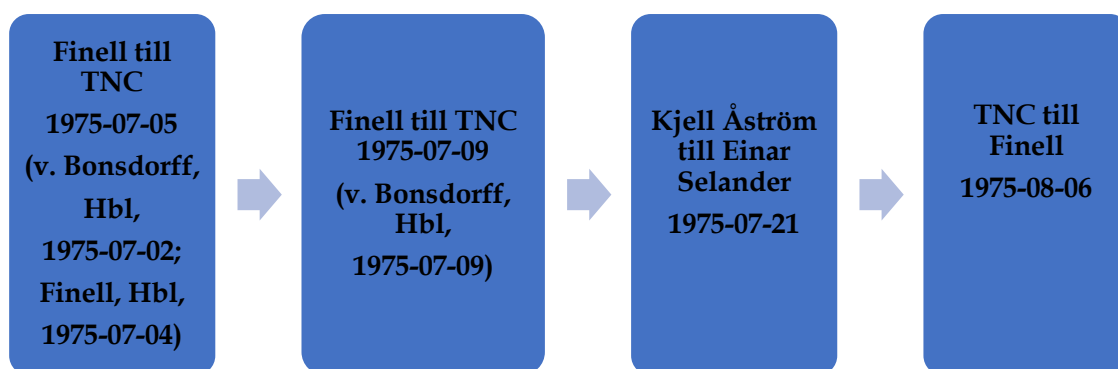
² I olika länder gäller olika regler om bälten i personbilar. Första landet med obligatorisk användning av bälten i personbilar i världen var Australien med obligatorisk användning i framsätet 1970 och i hela bilen 1971. Men i t.ex. USA är användningen av bälten fortfarande frivillig; det räcker sedan 1989 med att bilen har antingen krockkudde eller bälten. (Conybeare 1980; Roos 2020)

³ Kai Finell (troligen 1912–1984) var diplomingenjör med inriktning på elteknik, ägare av företaget Bureau Ikaros i Helsingfors och återkommande skribent i en teknisk språkspalt i den finländska svenskspråkiga ekonomi- och tekniktidskriften FORUM (jfr Geni 2021; STK 1937, 20; von Bonsdorff 1975b; Ufin 1975-07-05; Forum 2020). Einar Selander (1911–1994) var verksam vid TNC mellan 1957 och 1977. Under perioden 1960–1977 ledde han TNC:s arbete. (Bucher 1994)

⁴ Per Erik von Bonsdorff (1926–2008) var finländsk jurist, lagstiftningsråd och en av författarna av den första upplagan av handboken *Svenskt lagspråk i Finland* – Slaf från 1986 (Palmgren 2008).

aktör fanns vid TNC; på uppdrag av Einar Selander utredde Kjell Åström termerna. Uppgifter om texterna i ärendet återfinns i figur 4.

I sitt första brev, daterat 5 juli 1975, uttrycker Kai Finell främst sitt missnöje med termen *bilbälte*: "Som ett litet typexempel på att vi på finlandssvenskt håll inte är villiga till kritiklöst acceptera vilka ordbildningar som helst bifogar jag ett par tidningsklipp ur *Hufvudstadsbladet*" (Ufin 1975-07-05). Finell formulerar alltså inte någon direkt fråga till TNC om *bilbälte* kontra *säkerhetsbälte*. Inte heller efterfrågar han TNC:s uppfattning om termerna. Finells uppfattning kommer istället fram genom två bifogade texter ur *Hufvudstadsbladet*, Hbl.

FIGUR 4 Texterna i Ufin-ärendet om termerna *säkerhetsbälte* och *bilbälte*

I den första av de båda Hbl-texterna, publicerad 2 juli 1975, kommenterar Per Erik von Bonsdorff termerna. I texten redovisar von Bonsdorff innehållet i då ny finländsk lagstiftning och argumenterar för att termen *säkerhetsbälte* (S-bälte) ersätts med *bilbälte* i den svenskspråkiga lagstiftningen. Med tanke på svenska och norska termer är *bilbälte* en bättre svensk term i Finland än *säkerhetsbälte*. (von Bonsdorff 1975a) Samnordiska termer är således eftersträvansvärda. Om sådana inte är möjliga, så bör samma svenska termer användas i Sverige och Finland, antagligen i första hand så att termer myntade i Sverige skulle användas också i Finland (jfr von Bonsdorff 1975b).

I den andra bifogade Hbl-texten, publicerad 4 juli 1975, kritiserar Kai Finell termen *bilbälte*. För det första kan termen sägas vara ologisk med tanke på hur bilbälten är konstruerade: "Svenskans bälte avser ju en gördel eller en rem runt veka livet." För det andra används termer med efterleden *-bälte* eller *-sele* i fråga om skyddsanordningar med olika utformning i olika typer av fordon. I mindre flygplan finns *säkerhets-* eller *sitsbälten*, medan större flygplan med dubbelkommando är utrustade med *säkerhets-* eller *fästselar*. I mindre, snabbare motorbåtar används *säkerhetsbälten*. I segelbåtar kan det finnas *bälten* eller *selar*, vilka kopplas till linor för att minska risken att falla överbord. Därför går det inte att tala om *flygbälte* eller *båtbälte* som analogt bildade termer till *bilbälte*. (Finell 1975) Finells första argument innebär att "den tekniska verkligheten" ska styra valet av termer, medan det andra innebär att tekniska artefakter med liknande funktioner ska benämnas på liknande sätt, t.ex. termer med förleden *säkerhets-* i

olika typer av fordon. Möjligen ansåg Finell även att den mer etablerade termen *säkerhetsbälte* skulle ges försteg framför *bilbälte*.

Innan TNC hade reagerat skickade Finell ett andra brev, daterat 9 juli 1975. I brevet bifogar han också en andra text av von Bonsdorff, publicerad i Hbl samma dag, dvs. 9 juli. I sin replik till Finells inlägg i Hbl upprepar von Bonsdorff ett argument: termen *bilbälte* i svensk och finländsk lagstiftning bidrar till att förhindra att "differensen mellan rikssvenskt och finlandssvenskt språkbruk [...]" ökar. Dessutom konstaterar von Bonsdorff att *bilbälte* upptas i den då senaste upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (1973), att Finells resonemang om analogt bildade termer inte är giltigt och att teknisk och juridisk expertis har tillfrågats om och godkänt *bilbälte*. (von Bonsdorff 1975b; se Gellerstam 2009a om urvalet av ord i SAOL:s olika upplagor) Tillkommande argument från von Bonsdorffs sida innebär alltså att SAOL fungerar som en normerande kraft för svenskan, att analogt bildade termer går att bortse från och att sakkunniga inom teknik och juridik har accepterat termen *bilbälte*.

I sitt andra brev till TNC konstaterar Finell att han inte har behov av att diskutera mer med von Bonsdorff via inlägg i Hbl, utan Finell har "endast uttalat mitt personliga missnöje med termen [bilbälte] sådan den präglats i Sverige". I detta andra brev påpekar Finell dock att SAOL (1973), liksom den föregående upplagan (1950), även upptar *säkerhetsbälte* och att ordlistan är norm enbart för rättskrivningen. Med andra ord delar Finell inte von Bonsdorffs uppfattning att *bilbälte* i SAOL (1973) visar att ordet är etablerat i svenskan (se Gellerstam 2009b om uppfattningar om SAOL:s normerande roll). Finell skriver vidare att han kanske ska ta upp ämnet i tidskriften *FORUM*:s "tekniska språkspalt" och frågar därför "om TNC överhuvudtaget varit inkopplad i behandlingen av denna, i mitt tycke, nog så tekniska termfråga". (Ufin 1975-07-09)

Denna direkta fråga leder till en intern utredning vid TNC utförd av "KÅ", som sannolikt är Kjell Åström. Vid denna tidpunkt hade han varit anställd vid TNC ungefär ett år (TNC-Aktuellt 1974, 2). I utredningen gör Åström först en språklig analys av *bilbälte*. Förleden *bil-* är oproblematiskt och anger tydligt att det är fråga om just bälten alternativt selar i bilar. Kanske kan *bilbälte* sägas vara en ellips av *bilsäkerhetsbälte*. Efterleden *-bälte* är däremot lite problematisk. Med tanke på bilbältens utformning är artefakten "snarast en sele". (Ufin 1975-07-21) Åström instämmer således i Finells uppfattning att efterleden *-bälte* inte avspeglar artefaktens utformning (Finell 1975).

Åströms slutsats är att *bilbälte* är en "kort och smidig term med bra förled med något tveksam efterled". Trots efterleden skulle det dock vara svårt att rekommendera *bilsele*, eftersom *bilbälte* fått fäste i svenskan i Sverige "genom de senaste årens [trafiksäkerhets]propaganda [...]". Åström beaktar alltså förledens och efterledens semantiska innebörd, artefaktens utformning i förhållande till den semantiska innebörden och etableringen av *bilbälte* i språkbruket. Åström avslutar utredningen under den i det här sammanhanget talande rubriken *Taktiskt*:

KÅ [= Kjell Åström] finner inget i kartoteket [med termfrågor vid TNC] kring bilbälte, vilket tyder på att TNC inte har varit inkopplad. För att slippa göra KF [= Kai Finell]

besviken kunde kanske ett svar utformas mycket kort och bara redogöra för det faktum att TNC inte har haft anledning att uttala sig i frågan. (Ufin 1975-07-21, understrykning i originalet)

Ärendet avslutas genom att TNC:s direktör Einar Selander skriver ett brev till Kai Finell, daterat 1975-08-06. I brevet meddelar Selander att TNC inte har yttrat sig om införandet av termen *bilbälte* i svensk lagstiftning. Selander, liksom Åström, ger Finell rätt vad gäller artefaktens utformning och efterleden *-bälte*, eftersom "det moderna 'bilbältet' snarast är en sele, vilket don ju utmärks av att det omsluter också skulderparti eller bröstorg" (Ufin 1975-08-06, understrykning i originalet). Sedan nämner Selander en möjlig förklaring till termen *bilbälte*, en förklaring som inte ingår i Åströms utredning. Kanske vill lagstiftaren behålla "den hävdvunna efterleden i säkerhetsbälte samtidigt som man av lagtekniska skäl velat i själva termen binda användningsområdet" (Ufin 1975-08-06, understrykning tillagd). Det är fråga om just bilar, och fyra andra termer med sådan bindning är *bilbesiktning*, *bilprovning*, *bilregister* och *bilskatt*. Möjligen skulle Selander här kunna sägas skissera upp några underbegrepp i ett möjligt begreppssystem med 'bil' som toppbegrepp. Avslutningsvis påpekar Selander, liksom Åström, möjligheten att *bilbälte* ses som en elliptisk form av *bilsäkerhetsbälte* (Ufin 1975-08-06). Däremot kommenterar Selander inte ett antal andra argument i ärendet, framförda av von Bonsdorff, Finell och/eller Åström:

- strävan efter samnordiska termer (von Bonsdorff)
- strävan efter svenska termer som används i både Sverige och Finland (von Bonsdorff)
- strävan efter liknande benämningar på tekniska artefakter med liknande funktioner (Finell)
- etablerade termer framför nybildade (Finell)
- strävan efter korta och smidiga termer (Åström)
- SAOL:s eventuella normerande kraft i fråga om svenskans ordförråd (von Bonsdorff, Finell)
- fackmäns betydelse för att bedöma termer (von Bonsdorff)
- termers etablering i språkbruket i Sverige (Åström).

Det faktum att Selander avstår från att kommentera dessa argument kan tolkas som att han följer Åströms rekommendation att "svar utformas mycket kort [...]" (Ufin 1975-07-21). Finell återkom inte till TNC i ärendet.

Sammanfattningsvis diskuteras alltså de båda termerna i detta Ufin-ärende mångsidigt. Aktörerna uppmärksammar språkvetenskapliga aspekter som ordbildning och semantik liksom frågor om den pluricentriska svenskan och normering av svenskan. Aktörerna tar även upp mer terminologiska aspekter som termers längd, etablering och genomskinlighet liksom frågor om förhållandet mellan referenter, begrepp, definitioner och termer samt olika experters (kompletterande) kompetenser i terminologiskt arbete.

Ett efterspel till ärendet är en notis med rubriken "Bilbälte – säkerhetsbälte" i informationsbladet *TNC-Aktuellt*. I notisen summeras ärendet med fokus på

samnordiska termer. Liksom i TNC:s brev till Finell kommenteras de två efterlederna *-bälte* och *-sele*, förleden *bil-* och den möjliga ellipsen *bilbälte* utifrån *bilsäkerhetsbälte* (TNC-Aktuellt 1975, 5). En fråga är vad som har hänt i fråga om användningen av termerna *bilbälte* och *säkerhetsbälte* i Finland sedan Ufin-ärendet avslutades sommaren 1975. För att klarlägga detta krävs dock ett annat material än det som vi har använt för denna studie.

5 SLUTORD

I denna artikel har vi redovisat och diskuterat hur samarbetet mellan TNC och olika aktörer i Finland bedrevs från 1940-talet och framåt, som detta avspeglar sig i *Ufin 1940–1998*, dvs. *Utlandskorrespondens Finland*, som utgör en liten del av TNC:s samlade arkiv för perioden 1940–2018. I Ufin ingår totalt 698 brev.

Våra resultat visar att de mest aktiva samarbetsåren mellan Sverige och Finland har varit på 1960-talet och 1970-talet, eftersom 58 % av breven har skickats under denna tidsperiod. Knappt hälften (48 %) av breven har skickats innan den nationella terminologicalcentralen i Finland (TSK) bildades 1974. Därmed håller inte vårt antagande om att korrespondensen skulle öka när TNC fick en motsvarighet i Finland. Av de 698 breven har 52 % skickats från Finland och 48 % från Sverige. Utifrån den indelning av breven som vi har gjort är den största kategorin Publikationer (41 %). Den näst största kategorin är Kontakt (26 %), följd av Information (21 %) och den minsta kategorin Språkfrågor (12 %). Brev kan förväntas vara ett naturligt val när det gäller att beställa en publikation eller sprida information om en kurs. Är det däremot fråga om att boka in ett besök eller ställa en språkfråga, så kanske ett telefonsamtal kan vara ett bättre alternativ. Nya samarbetsformer som t.ex. Nordterm, sedan 1976, har bidragit till personliga möten, som antagligen inte alltid har dokumenterats i Ufin-materialet (se Picht 2008). Möjligheten att använda e-post från slutet av 1990-talet är också ett alternativ till korrespondens med fysiska brev (se Holmér 2016).

För den kvalitativa analysen har vi valt att diskutera termerna *bilbälte* och *säkerhetsbälte* i ett ärende i Ufin från 1975. Analysen visar att aktörerna i ärendet diskuterar termerna mångsidigt. Aktörerna tar upp ett antal språkvetenskapliga aspekter, såväl språket ur ett strukturellt perspektiv som ett samhälleligt, dvs. med fokus på både korpus och status. Vidare uppmärksammar aktörerna olika aspekter som är viktiga i terminologiskt arbete: termharmoni mellan ekvivalenter och olika kriterier som ställs på goda termer. I materialet motiveras argumenten med hur termerna passar in i existerande begreppssystem, termernas genomsynlighet och korthet. I den sista texten i kedjan förbigår TNC:s direktör Einar Selander flera aspekter som uppmärksammas i diskussionen. Selander verkar helt undvika att ta ställning till statusaspekter (termharmoni, etablering). Enligt vår tolkning tar han dock indirekt ställning även till statusaspekter genom att han i sitt svar hänvisar till "lagtekniska skäl som binder användningsområdet" (Ufin 1975-08-06).

När det gäller det fortsatta arbetet inom tematiken med just trafiksäkerhet

ser vi flera intressanta möjligheter att dels följa samarbetet mellan TNC och olika aktörer i Finland, dels reda ut hur termanvändningen ser ut på 2000-talet. Här är vi särskilt intresserade av hur termer etableras och faktorer som spelar in för etableringen.

Våra preliminära iakttagelser visar t.ex. att termen *bilbälte* verkar vara etablerad i finländsk lagstiftning i dag. De kritiska synpunkter på *bilbälte* som Kai Finell uttryckte 1975 fick alltså inget genomslag i dessa sammanhang. Såväl finländska myndigheter och organisationer som skribenter bakom finlands-svenska tidningstexter använder både *bilbälte* och *säkerhetsbälte* i Finland i dag. En orsak till denna variation kan vara att finskans *turvavyö*, utifrån termbanken TEPA (2021), kan motsvaras av båda de svenska termerna. Därför är det möjligt att vissa av de diskussioner som fördes i Ufin-ärendet under 1975, med Kai Finell och Per Erik von Bonsdorff från Finland samt Kjell Åström och Einar Selander som TNC-aktörer, fortfarande kan vara aktuella i valet mellan *bilbälte* och *säkerhetsbälte* som svenska termer i Finland.

En annan relevant aspekt i fråga om trafiksäkerhet är bilars aktiva och passiva säkerhetsanordningar. Jämförelser mellan hur äldre och nyare kompletterande utrusning som t.ex. *krockkudde* (fi. *turvatyyny*, en. *air bag*), som togs i bruk i bilar på 1990-talet, benämns och vilka kännetecknande drag hos de bakomliggande begreppen som termerna återspeglar kan antas vara intressanta för fortsatta studier av svenska termer i Finland.

LITTERATUR

- Bendegard, Saga, Landqvist, Hans, Nissilä, Niina & Pilke, Nina 2019. "Förslagsvis kunde en ren översättning av de tyska uttrycken användas". Fackexperter, språkexperter och terminologiska frågor i Sverige 1941–1983. I: Bianchi, Marco et al. (red.), *Svenskans beskrivning* 36. *Förhandlingar vid Trettiosjätte sammankomsten*. Uppsala 25–27 oktober 2017. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 102. Uppsala: Uppsala universitet. S. 25–35.
- von Bonsdorff, P[er] E[rik] 1975a. Säkerhetsbälte – bilbälte. I: *Hufvudstadsbladet* 2.7.1975.
- von Bonsdorff, P[er] E[rik] 1975b. Lagtermen bilbälte. I: *Hufvudstadsbladet* 9.7.1975.
- Bucher, Anna-Lena 1994. Einar Selander till minne. I: *TNC-Aktuellt*. *Aktuellt från Tekniska nomenklaturcentralen* 1994:1. Årgång 36. S. 3. Hämtad 12.1.2022. https://terminologiframjandet.se/h552a9FtZ/wp-content/uploads/2021/03/TNC-Aktuellt_1994_1.pdf.
- Bucher, Anna-Lena 2016. Nationella terminologicalentraler – i allmännyttans tjänst. I: Pilke, Nina & Nissilä, Niina (red.), *Tänkta termer – Terminologihänsyn i nordiskt perspektiv*. VAKKI Publications 5. Vasa: Vasa universitet. S. 72–99.

- Conybeare, John A. C. 1980. Evaluation of Automobile Safety Regulations: The Case of Compulsory Seat Belt Legislation in Australia. I: *Policy Sciences* 12. S. 27–39. Hämtad 20.9.2021. <https://www.jstor.org/stable/4531798>.
- Finell, Kai 1975. "Bilbälte". I: *Hufvudstadsbladet* 4.7.1975.
- Forum 2020. *Om tidskriften. Ekonomi och teknik på svenska*. Hämtad 15.7.2020. <https://www.forummag.fi/om-tidsskriften>.
- Gellerstam, Martin 2009a. Ordförrådets förändring i SAOL. I: Gellerstam, Martin (red.), *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*. Stockholm: Norstedts. S. 85–105.
- Gellerstam, Martin 2009b. Vad är Svenska Akademiens ordlista? I: Gellerstam, Martin (red.), *SAOL och tidens flykt. Några nedslag i ordlistans historia*. Stockholm: Norstedts. S. 11–30.
- Geni 2021 = Kai Finell's Geni Profile. Hämtad 1.3.2021. <https://www.geni.com/people/Kai-Finell/6000000084226401929>.
- Haugen, Einar 1982. The implementation of corpus planning: Theory and practice. I: Cobarrubias, Juan & Fishman, Joshua A. (red.), *Progress in Language Planning. International Perspectives. Contributions to the Sociology of Language* 31. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 269–289.
- Holmér, Åsa 2016. Något nytt nästan varje dag – mina erfarenheter som terminolog på TNC. I: *Terminfo* 2/2016. Hämtad 19.1.2022. <http://www.terminfo.fi/sisalto/nagot-nytt-nastan-varje-dag--mina-erfarenheter-som-terminolog-pa-tnc-351.html>.
- Isohella, Suvi & Nuopponen, Anita 2016. Terminologia kohtaa käytettävyyden. Terminologisen käytettävyyden ydintä rakentamassa. I: Hirvonen, Pia, Rellstab, Daniel & Siponkoski, Nestori (red.), *Text och textualitet*. VAKKI Publications 7. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 226–237.
- Järpvall, Charlie 2016. *Pappersarbete. Formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium*. Mediehistoriskt arkiv 14. Lund: Lunds universitet.
- Kaplan, Robert B. & Baldauf, Richard B. 1997. *Language Planning from Practice to Theory*. Multilingual Matters 108. Clevedon, England, etc.: Multilingual Matters Ltd.
- Laaksonen, Hannu 1982. TM-lääkäri: Turvavyön historiaa. I: *Tekniikan Maailma* 1982:1. S. 104–105.
- Landqvist, Hans, Nissilä, Niina & Pilke, Nina 2017a. "Gryta bör vara benämning för käril av kraftigt material ..." Experters bidrag för att skapa terminologiska resurser. I: Aasgard, Marianne & Våge, Ole (red.), *Hvem er brukerne av terminologiske resurser – og hvordan når vi ut til dem? Rapport fra NORDTERM 2017. Kongsberg, Norge 12.–15. juni 2017*. Nordterm 20. Oslo: Språkrådet i Norge. S. 17–30.
- Landqvist, Hans, Nissilä, Niina & Pilke, Nina 2017b. Röster i teknikens värld. Termer, fackexperter och språkexperter. I: Keng, Nicole, Nuopponen, Anita & Rellstab, Daniel (red.), *Röster*. VAKKI Publications 8. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 100–110.
- Landqvist, Hans & Pilke, Nina 2018. (O)lika? Två experters verksamhet inom ett terminologiskt nätverk. I: Käätä, Liisa, Enell-Nilsson, Mona & Keng,

- Nicole (red.), *Arbetslivskommunikation*. VAKKI Publications 9. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 92–104.
- Lappalainen, Kai 2018. Turvavyö – maanteiden hengenpelastaja. I: *Wheels*, 4.9.2018. Hämtad 2.2.2021. <https://www.wheels.fi/turvavyo-maanteiden-ruotsalainen-hengenpelastaja/>.
- Leden, Lars 1996. *En jämförelse av trafiksäkerheten i Finland, Sverige och Norge*. Vägverkets utredning 58/1996. Helsingfors: Oy Edita Ab.
- NE 2021 = *Nationalencyklopedin*. Hämtad 15.2.2021. <https://www.ne.se/sök/?t=uppslagsverk&q=brev>.
- Nilsson, Henrik 2021. Terminologifrämjandet – om att fylla ett hål i Terminologi-Sverige. I: *Begreppsarbete och informationshantering. Rapport från Nordterm 2021*. Nordterm 22. Helsingfors: Terminologicalentralen. S. 62–64. Hämtad 18.1.2022. http://www.nordterm.net/wiki/sv/index.php/Nordterm_22.
- Palmgren, Sten 2008. In Memoriam P.E. von Bonsdorff. I: *Språkråd. Statsrådets svenska språknämnd informerar. Valtioneuvoston ruotsin kielen lautakunta tiedottaa 2/2008*. S. 13.
- Picht, Heribert 2008. NORDTERM – et forum med tradition og fremtid. I: Hoel, Jan (red.), *Kunnskap og fagkommunikasjon. Rapport fra Nordterm 2007 Bergen 13.–16. juni 2007*. Nordterm 15. Oslo: Språkrådet. S. 35–47. Hämtad 19.1.2022. <http://www.nordterm.net/filer/publikationer/rapporter/Nordterm15.pdf>.
- RA 2021 = Riksarkivet AB Terminologicalentrum TNC. Hämtad 14.2.2021. <https://sok.riksarkivet.se/fritext?Sokord=nomenklaturcentralen&EndastDigitaliserat=false&AvanceradSok=True&PageSize=20&page=2&postid=Arkis+B9178DDF-DCDE-47B5-A553-28753AE10B49&tab=post&FacettState=undefined%3ac%7c#tab>.
- Reuter, Mikael 1992. Swedish as a pluricentric language. I: Clyne, Michael (red.), *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*. Contributions to the Sociology of Language 62. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 101–116.
- Reuter, Mikael 2015. Sextio år av nordiskt språksamarbete. I: Sandström, Caroline et al. (red.), *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 39. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. S. 435–461. Hämtad 21.1.2022. <https://kaino.kotus.fi/www/verkkokaisut/julk39/antologi2015.pdf>.
- Roos, Dave 2020. *When New Seat Belt Laws Drew Fire as a Violation of Personal Freedom*. Hämtad 20.9.2021. <https://www.history.com/news/seat-belt-laws-resistance>.
- Selander, Einar 1972. Terminologiarbete i Norden – erfarenheter i Sverige. I: Hamburger, Arne, Sudmann, Arnulf & Molde, Bertil (red.), *Språk i Norden 1972. Årsskrift för de nordiska språknämnderna*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 47. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård. S. 95–102.
- SFS 2010:1045 = *Postlag*. Svensk författningssamling 2010:1045. Hämtad 18.3.2021. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/postlag-20101045_sfs-2010-1045.

- Slaf 2017 = *Svenskt lagspråk i Finland Slaf Ruotsinkielinen lakikieli*. Statsrådets kanslis publikationsserie Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2017. Helsingfors: Valtioneuvoston kanslia Statsrådets kansli. Hämtad 19.1.2022. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79143>.
- STK 1937 = *Suomen teknillinen korkeakoulu. Vuosikertomus 1936–1937. Rehtorin antama*. Helsinki: Suomen teknillinen korkeakoulu. Hämtad 10.10.2020. <https://core.ac.uk/download/pdf/322691515.pdf>.
- Svenska datatermgruppen 2021. *Termado sök bland datatermer*. Hämtad 1.2.2021. <https://dataterm.termado.net>.
- Tandefelt, Marika 2018. Ett språk med rötter i flera länder – om svenskan som ett pluricentriskt språk. I: *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 36(2). S. 79–91. Hämtad 21.1.2022. <https://ugp.rug.nl/tvs/article/view/31569>.
- TEPA 2021 = *Termbanken TEPA – Terminologicalentralen TSK*. Hämtad 5.4.2021. <https://termipankki.fi/tepa/sv/>.
- TNC-Aktuellt 1974 = Ny medarbetare på TNC. I: *TNC-Aktuellt Tekniska nomenklaturcentralen* 1974:6. Årgång 16. S. 2. Hämtad 15.2.2021. https://terminologiframjandet.se/h552a9FtZ/wp-content/uploads/2021/03/TNC-Aktuellt_1974_6.pdf.
- TNC-Aktuellt 1975 = Bilbälte – säkerhetsbälte. I: *TNC-Aktuellt Tekniska nomenklaturcentralen* 1975:4. Årgång 17. S. 5. Hämtad 15.2.2021. https://terminologiframjandet.se/h552a9FtZ/wp-content/uploads/2021/03/TNC-Aktuellt_1975_4.pdf.

Svenskan i Helsingfors inofficiella lingvistiska landskap

Sofie Henricson

1 INLEDNING

I stadens offentliga rum är många olika slags texter synliga, såsom trafikskyltar, reklamaffischer och graffiti, och tillsammans bildar dessa offentligt placerade texter något som benämns ett lingvistiskt landskap.¹ De enskilda texterna som ingår i det lingvistiska landskapet brukar på svenska kallas skyltar (utifrån engelskans 'sign'), även om det inte nödvändigtvis handlar om en skylt i konkret bemärkelse, utan även kan innebära t.ex. monument, klotter eller klistermärken. I lingvistiska landskapsstudier hänvisar begreppet skylt med andra ord till olika slags texter som är allmänt synliga i stadsmiljön och som kan tolkas som en textuell enhet (se vidare diskussion och begreppsdefinitioner t.ex. i Backhaus 2007 och Syrjälä 2018).

Många av dessa skyltar är placerade i det offentliga rummet i enlighet med rådande regleringar och samhälleliga normer, men i städernas lingvistiska landskap ingår även olovligt uppsatta skyltar, t.ex. klotter på busshållplatser, postlådor och elskåp. Det är dessa olovligt uppsatta skyltar som är i fokus i den här studien. Det är en skyltkategori som på engelska har benämnts *transgressive signs* (Scollon & Scollon 2003, 146–151; Pennycook 2009, 302, 307), med anspän på att de överträder och bryter mot gränser och normer för vilka slags skyltar som får finnas i det offentliga rummet eller för var i detta rum skyltar får placeras. Skyltarnas normbrytande karaktär har därmed i grunden att göra med att de är felplacerade (Scollon & Scollon 2003, 146), snarare än med det budskap som skylten förmedlar. En möjlig svensk motsvarighet kunde vara normöverskridande eller normbrytande skyltar, men i och med att dessa begrepp inte täcker hela tolkningsspektret väljer jag att tala om *transgressiva skyltar* som en parallell till den engelska förlagan. När jag hänvisar till detta transgressiva skikt av stadens lingvistiska landskap talar jag om *inofficiella lingvistiska landskap*.

Mer specifikt undersöker jag i det här bidraget svenskans roll och synlighet i de inofficiella lingvistiska landskapen i tolv olika distrikt i Helsingfors. Studien spinner vidare på Syrjäläs (2015, 360–361) observation om att svenskan i Helsingfors metro i första hand är synlig i officiella skyltar som lagts in i gatubilden av aktörer vars kommunikation följer språkpolitiska rekommendationer. Genom att snäva in fokus på det inofficiella lingvistiska landskapet, som varken styrs av kommersiella syften eller språkpolitiska

¹ I stället för lingvistiska landskap är det möjligt att tala om språkliga landskap (se Syrjälä 2018, 15–16, för en detaljerad diskussion av de synonyma begreppen).

riktlinjer, och samtidigt vidga undersökningsmiljön till urbana distrikt av olika slag, strävar studien efter att vidga och fördjupa vår insikt om svenskans närvaro i huvudstadens lingvistiska landskap.

Studien syftar till att besvara följande frågor: Hur synlig är svenskan i det inofficiella lingvistiska landskapet i Helsingfors? I vilka slags transgressiva skyltar är svenskan inkluderad? Varierar andelen eller typen av transgressiva skyltar med svenska mellan de olika distrikten, t.ex. i relation till befolkningens språkliga struktur, eller distriktens politiska profileringar? Frågorna besvaras utifrån såväl kvantitativa som kvalitativa observationer av transgressiva skyltar i tolv distrikt i Helsingfors.

2 TEORI OCH TIDIGARE FORSKNING

Med sitt intresse för lingvistiska landskap ingår studien i ett mångvetenskapligt och brett forskningsfält, som saknar gemensamma teoretiska, metodologiska, eller materialbaserade utgångspunkter, men som enas kring ett gemensamt intresse för språkbruk i offentliga rum, t.ex. på gatan, vid tågstationen, i förorten, i skolan, eller i ett virtuellt rum (se t.ex. Järlehed 2011; Pütz & Mundt 2018; Gorter & Cenoz 2020). Inom fältet finns det dock många perspektiv på vad som ingår i t.ex. plats, språk och offentliga rum, vilket leder till att även det gemensamma intresset för språkbruk i offentliga rum kan ta många olika former, inklusive studier av bland annat dofter (Pennycook & Otsuji 2015), tatueringar (Peck & Stroud 2015) och gatudans (Stroud 2016, 10–12). I den här artikeln ligger fokus på en mer traditionell och språkvetenskaplig inriktning inom fältet, med intresse för visuella texter i stadens offentliga rum, i form av olika slags skyltar.

Den främsta analytiska ingången är ett intresse för variation i det urbana lingvistiska landskapet, och det sociolingvistiska antagandet att språkbruk inte varierar på måfå, utan kan förklaras av bland annat språkliga och sociala faktorer. I studien ingår material som öppnar upp för möjligheten att relatera variation i det lingvistiska landskapet till olika slags urbana profiler, men exakt vilka de förklarande faktorerna är bör dock studeras med öppet sinne, ur olika slags infallsvinklar och med varierade materialunderlag. I denna utforskning utgör den här artikeln endast ett litet steg på vägen.

Studien bygger på etablerade indelningar av lingvistiska landskap, som består av skyltar författade av myndigheter, s.k. *top-down signs*, skyltar uppsatta av kommersiella och andra privata aktörer, s.k. *bottom-up signs*, och olovliga skyltar, s.k. *transgressive signs* (se t.ex. Ben-Rafael m.fl. 2006, 10; Scollon & Scollon 2003, 181). Studien antar utifrån tidigare forskning att myndighetsskyltar på många sätt språkligt styrs av politiska regleringar och lokala språkförhållanden, medan kommersiella skyltar styrs av preferenser hos den lokala kundkretsen och av aktuella kommersiella trender, som i dagens läge i praktiken ofta ger en dominans för engelskan. De transgressiva skyltar som undersöks i den här artikeln styrs av andra slags krafter, och har lagts in i gatubilden av privata aktörer med en stor variation av infallsvinklar och syften. En del skyltar ger

uttryck för samhällelig aktivism, som ofta har sin grund i en kombination av gräsrotsrörelser och globala rörelser, andra utgör ett sätt att uttrycka social identitet och grupptillhörighet. Därtill förefaller en del belägg vara rent slumpmässiga inslag i gatubilden, utan uppenbart budskap eller avsikt att kommunicera (dvs. det som Blommaert 2016 kallar *'noise'*).

Bland den växande och mångfacetterade tidigare forskningen i lingvistiska landskap är bland annat studier som undersöker minoritetsspråkens närvaro i lingvistiska landskap av speciell relevans för den här studien (t.ex. Cenoz & Gorter 2006; Barni & Bagna 2010; Syrjälä 2015). Denna forskning visar bland annat att de officiella skikten av det lingvistiska landskapet ofta har en koppling till språkpolitiska regleringar och det lokala språkdemografiska underlaget (Cenoz & Gorter 2006; Syrjälä 2015), men också att det inte är alldeles enkelt att relatera synlighet i lingvistiska landskap till språkliga minoriteters livskraft (se t.ex. Barni & Bagna 2010, jfr med Landry & Bourhis 1997). Vissa studier tyder på att relationen mellan den lokala kontexten och språken som ingår i det lingvistiska landskapet inte är lika tydlig vad gäller kommersiella skyltar, där t.ex. engelskan ofta dominerar alldeles oberoende av hur den lokala kontexten ser ut (se t.ex. Backhaus 2007, 56–57; Herberts 2017). Om och hur det lokala befolkningsunderlaget påverkar synligheten av olika språk i det inofficiella landskapet är så gott som outrett, även om mindre observationer gjorts bland annat av Syrjälä (2015, 360–361), som i en studie av det lingvistiska landskapet i Helsingfors metro konstaterar att det svenska inslaget i transgressiva skyltar är så gott som obefintligt. I föreliggande studie utreds den här frågan i större detalj. Minoritetsspråkens synlighet och roll i det lingvistiska landskapet är ett forskningsspår som varit framträdande inom forskningsfältet (Gorter 2014), och listan på tidigare forskning kunde göras mycket längre.

Bland de nyare spåren i utforskningen av städernas lingvistiska landskap ingår undersökningar som fokuserar på den urbana variationen och hur den kan relateras till pågående samhälleliga processer. Detta är ingången till tre aktuella forskningsprojekt av klar relevans för föreliggande studie och det mer övergripande intresset för sociolingvistisk variation i urbana lingvistiska landskap: i ett projekt vid Göteborgs universitet studeras gentrifiering och segregation genom närstudier av fyra områden i Göteborg, med Johan Järlehed som projektledare (se t.ex. Nielsen m.fl. 2021), i ett projekt vid Helsingfors universitet, med Tuomo Hiippala som projektledare, utforskas Helsingfors lingvistiska landskap utifrån geotaggade postningar på sociala medier (se t.ex. Hiippala m.fl. 2019), medan Barbara Soukup leder ett projekt vid Wiens universitet som utforskar variationen i Wiens lingvistiska landskap utifrån lärdomar från den sociolingvistiska variationsforskningen (se t.ex. Soukup 2020). Den studie som presenteras i den här artikeln och de större uppslag som materialunderlaget öppnar upp för inspireras av dessa projekt, och har metodologiskt vägletts speciellt av Soukups (2020) infallsvinklar.

3 MATERIAL OCH METOD

Materialet är insamlat utifrån ett övergripande intresse för den sociolingvistiska variationen i Helsingfors lingvistiska landskap. Helsingfors är en stad som är indelad i 8 stordistrikt, 34 distrikt och 60 stadsdelar, och för att uppnå en lämplig geografisk spridning över hela staden har jag samlat in material från ett eller två distrikt i varje stordistrikt. Totalt ingår material från tolv fokusdistrikt.

I valet av fokusdistrikt har jag utgått från stadens statistiska rapporter² och strävat efter variation i distriktens profiler. Här har flera olika faktorer beaktats. Jag har bland annat strävat efter att inkludera distrikt med såväl höga som låga andelar talare av svenska, finska, och andra språk, men också sett på socioekonomiska faktorer som inkomst och utbildning, samt demografiska faktorer som åldersstruktur. Därtill har jag försökt få med olika slags urbana profiler, genom att bland annat inkludera förorter med många höghus och små bostäder, förorter som präglas av villor och generösa bostadsytor, glesa landsbygdsområden, stadens mest tätbefolkade innerstadsdelar, och distrikt som genomgått eller tolkats vara mitt i en pågående gentrifieringsprocess. Även om jag strävat efter mångfald ur olika synvinklar har många intressanta distrikt trots allt utelämnats.

Materialet har samlats in genom en forskardriven kartläggning av en sträcka på en central kilometer (+ 10–90 meter) från varje distrikt. Jag har inte utgått ifrån förhandskriterier som skyltstorlek eller skyltkategori, utan har fotograferat alla verbala och icke-verbala skyltar jag fått syn på. Materialet inkluderar endast skriftliga och icke-mobila skyltar, och utesluter därmed t.ex. texter på fordon eller stadens auditiva lingvistiska landskap. Materialet utgör ett synkront nedslag, där jag kartlagt samtliga distrikt i mars 2021. Fotografierna är tagna med en kamera som har inbyggd GPS, och i bildinformationen framgår det därmed var skyltarna är placerade i stadsmiljön.

I tabell 1 listas de distrikt som inkluderats, språkdemografisk information av speciell relevans för föreliggande studie och antalet fotografier tagna i de tolv distrikten. Tabellen är uppställd i fallande ordning vad gäller andelen invånare med svenska som förstaspråk (enligt officiell språkregistrering och utifrån stadens statistik).

I urvalet ingår bland annat distriktet med den högsta andelen svenskspråkiga (Östersundom), den högsta andelen finskspråkiga (Domarby) och den högsta andelen andra språk (Jakobacka). I Helsingfors finns det distrikt som varken har höga andelar svenskspråkiga eller andra språk och distrikt där språkfördelningen ligger nära stadens medelnivå, men det finns inte distrikt där såväl andelen svenskspråkiga som andelen talare av andra språk är högre än stadens medeltal. Den här kombinationen ingår därmed inte alls i urvalet.

² Här har jag i första hand informerats av den nyaste publikationen vid tiden för materialinsamlingen, dvs. *Helsingfors områdesvis 2019* (red. av Tikkanen 2020) och till den relaterade statistiska tabeller. Denna statistiska information är i första hand tillgänglig på stordistrikts- och distriktsnivå.

TABELL 1 Fokusdistrikt och materialöversikt

Distrikt	Befolkning enligt språk			Antal fotografier
	Svenska (%)	Finska (%)	Andra språk (%)	
Östersundom	19,4	74,5	6,0	195
Brändö	16,8	74,0	9,2	446
Ulrikasborg	16,2	75,7	8,2	1302
Drumsö	13,6	79,0	7,4	438
Munksnäs	10,8	81,6	7,6	640
Botby	4,7	72,9	22,4	1106
Nordsjö	4,7	70,4	24,9	865
Berghäll	4,2	86,1	9,7	889
Åshöjden	4,0	86,5	9,5	688
Äggelby	3,7	85,1	11,2	764
Domarby	2,9	92,1	5,0	167
Jakobacka	1,3	64,6	34,0	300
	Stadens medeltal: 5,6 %	Stadens medeltal: 78,6 %	Stadens medeltal: 15,7 %	tot. 7800

Materialet är stort och nyinsamlat och har inte än sorterats i sin helhet. De siffror som nämns i kolumnen för fotografier bygger därmed på råmaterial och anger antalet fotografier, inte antalet skyltar. Ett fotografi kan inkludera en skylt, men även flera. Ibland har samma skylt därtill dokumenterats i mer än ett fotografi, t.ex. i såväl en närbild som i en bild där den omgivande kontexten framgår. Antalet fotografier varierar betydligt mellan distrikten (167–1302), vilket för sin del avspeglar något av den variation som finns i distriktens profiler. En del distrikt är glesbebyggda, andra tätbefolkade, en del är residentiella, i andra finns många butiker och caféer, och det är alltså inte överraskande att skylttätheten varierar en hel del mellan distrikten.

Analyserna i studien bygger på en kartläggning av stadens lingvistiska landskap i tolv olika distrikt, så som distriktens lingvistiska landskap tedde sig i den fysiska stadsmiljön under en dag i mars 2021. I kartläggningen av skyltmaterialet kombineras kvantitativa översikter med mer kvalitativa analyser av skyltarna, utifrån en övertygelse om att den ena analytiska ingången inte utesluter den andra. Tvärtom berikar kvantitativa och kvalitativa analyser varandra och bidrar med kompletterande perspektiv (se t.ex. Blackwood 2015), som båda behövs för att kunna besvara de frågor som utreds i den här studien.

I praktiken bygger de kvantitativa iakttagelserna på en uträkning av antalet transgressiva skyltar i de olika distrikten, och av andelen transgressiva skyltar som inkluderar svenska. Detta steg ger en översikt över spridningen av transgressiva skyltar och svenska inslag i dem, men utgör inte en grund för absoluta resultat utan syftar i första hand till att rama in den kvalitativa analysen. Efter denna bakgrund studeras de transgressiva skyltar som inkluderar svensk text närmare vad gäller återkommande teman och skylttyper, språk i skyltarna, och eventuella profiler bland distrikten. Analysen har gjorts materialdrivet och den tematiska indelningen bygger på en induktiv analys av skyltmaterialet,

medan analysen av skyltarnas språkliga struktur även stöder sig på Backhaus (2007, 90–91) kategorier av skyltar som antingen *monofona* ('monophonic'), dvs. enspråkiga, *homofona* ('homophonic'), i vilka samma information ges på flera språk, *blandade* ('mixed'), där delar av informationen ges på flera språk och *polyfona* ('polyphonic'), där varje språk har sin funktion (jfr Reh 2004 och se Syrjälä 2015 för svenska termer).

4 RESULTAT

I det här avsnittet ges först en helhetsbild av svenskans synlighet i det inofficiella landskapet (4.1), utifrån beräkningar av antalet transgressiva skyltar och andelen transgressiva skyltar med svenska inslag. Därefter diskuteras de transgressiva skyltar som inkluderar svenska i större detalj (4.2).

4.1 Översikt över de transgressiva skyltarna

I det inofficiella landskapet ingår olika slags skyltar som är olovligt placerade i stadens offentliga rum av olika slags aktörer och i ett flertal olika syften. I materialet från Helsingfors består de allra flesta av dessa skyltar av graffiti och klotter eller av klistermärken, ibland även i en kombination av bägge, och därtill finns en mindre andel uppklistrade pappersark.

I tabell 2 ges en översikt över antalet transgressiva skyltar i materialet och andelen transgressiva skyltar med svensk text. I uträkningarna har jag utgått från Backhaus (2007, 66) skyltenhet, och räknar därmed varje skylt som kan avgränsas som en enhet som ett belägg, i stället för att utgå från större helheter som skyltfönster e.d. (jfr t.ex. Cenoz & Gorter 2006). Siffrorna över det totala antalet transgressiva skyltar bör dock ses som ungefärliga, eftersom det speciellt vad gäller graffiti och klotter ibland kan vara svårt att särskilja skyltenheterna, t.ex. då flera signaturer samsas om ett begränsat utrymme och är skrivna med liknande handstil och tusch.

Antalet transgressiva skyltar varierar en hel del mellan distrikten, vilket även det totala antalet fotografier per distrikt gör.³ Som framgår i tabell 2 har väldigt få av skyltarna svensk text. Här är det dock skäl att notera att det speciellt i denna skyltkategori finns ett stort antal skyltar som inte kan hänvisas till ett eller annat språk. Det här gäller speciellt graffiti och klotter, som i flera fall handlar om pseudonyma signaturer (s.k. taggar). Även i övrigt utgör graffiti och klotter ett delmaterial som skulle kräva en närmare insikt i just detta slags

³ En vidare utforskning av detta är inte relevant i denna studie, men i en annan undersökning kunde variationen i frekvens analyseras i relation till bl.a. distriktens olika profileringar, såväl vad gäller densiteten och typen av skyltar som vad gäller distriktens urbana profiler, t.ex. om det handlar om ett glesbebyggt villaområde med hög socioekonomisk profil, ett tätbefolkat höghusområde med ung befolkning eller ett centralt shoppingdistrikt som samlar människor från olika delar av staden.

material och verksamhetskulturen kring det, en utmaning som faller utanför ramarna för den här studien, inte minst i och med att materialet inte inbegriper en enda graffiti med identifierbar svensk text.

TABELL 2 Transgressiva skyltar och förekomsten av svensk text

Distrikt	Transgressiva skyltar totalt	Transgressiva skyltar med svensk text
Östersundom	53	0
Brändö	272	2 (0,7 %)
Ulrikasborg	844	13 (1,5 %)
Drumsö	272	6 (2,2 %)
Munksnäs	167	14 (8,4 %)
Botby	769	28 (3,6 %)
Nordsjö	770	11 (1,4 %)
Berghäll	629	8 (1,3 %)
Åshöjden	651	5 (0,8 %)
Äggelby	300	3 (1,0 %)
Domarby	57	1 (1,8 %)
Jakobacka	274	1 (0,4 %)
Totalt	5058	92 (1,8 %)

De transgressiva skyltar som inkluderar svenska uppgår till ett mycket litet antal, totalt 92 skyltar fördelade på tolv distrikt, vilket inte ger underlag att utifrån kvantitativa uppgifter relatera förekomsten till t.ex. socioekonomiska, lingvistiska eller urbana profiler för de olika distrikten. Utifrån spridningen av de här 92 beläggen kunde en hypotes ändå vara att det inte finns en direkt relation mellan andelen svenskspråkiga invånare i ett distrikt och andelen svenska inslag i de transgressiva skyltar som är synliga i distriktet. Det här innebär inte nödvändigtvis att variationen i Helsingfors inofficiella lingvistiska landskap är slumpmässig, men antyder att språket inte nödvändigtvis är en av de främsta förklaringsgrunderna för just denna skyltkategori.

4.2 Transgressiva skyltar med svenska inslag

I det här avsnittet behandlas skyltarna med svenskt inslag i större detalj. Genomgången är strukturerad utifrån en tematisk indelning av skyltarna, i fallande ordning från skylttyper som förekommer ofta i materialet till mer sporadiska inslag i det inofficiella lingvistiska landskapet.

Den största gruppen sett till antal skyltar är produktlappar av olika slag, med totalt 31 belägg. I praktiken är skyltarna i den här tematiska gruppen produktetiketter som klistrats upp på t.ex. en lyktstolpe eller en busshållplats. Det handlar i första hand om tobaks- och alkoholprodukter (25 skyltar), men det finns även enstaka belägg på andra produkter, t.ex. barnmat, energidrycker och läkemedel.

Produktlapparna inkluderar olika slags flerspråkighet. Sju etiketter inkluderar finska och svenska, och bland dessa finns såväl homofona skyltar där all information finns på finska och svenska som språkligt blandade skyltar med mer information på finska än på svenska. Det finns även en etikett med fem språk (engelska, svenska, danska, tyska, finska) och en trespråkig etikett med engelska, finska och svenska. Snusprodukterna sticker dock ut bland de andra produktetiketterna, dels för att de så när som på vissa produktnamn är monofona skyltar med svenska som enda språk, men också för att de förekommer i det allra största antalet belägg (20/31). Till snusetiketterna hör bland annat de två skyltar som finns i figur 1.

FIGUR 1 Snusetiketter⁴

Även om produktlappar i regel ger ett intryck av att vara uppsatta utan större eftertanke eller syfte, förekommer snuslapparna på ett sätt som antyder att de fyller ett kommunikativt syfte av ett eller annat slag, dvs. att de inte är renodlat brus i det lingvistiska landskapet (jfr 'noise' i Blommart 2016). Speciellt snusförpackningens långa remsa, som t.ex. finns på bilden till vänster i figur 1, är ofta uppsatt på ett sätt som visar att remsan inte bara klistrats upp i förbifarten. Remsan kan t.ex. ha snurrats runt en lyktstolpe, som i figur 1, eller följa stolpen i prydlig och rak linje. I vilka syften snuslappar klistras upp så pass ofta och med viss precision kan den här undersökningen inte ge svar på, det skulle kräva andra slags materialunderlag. Möjligen kunde det ändå vara relaterat till att uttrycka social identitet eller grupptillhörighet, eller mer generellt förklaras av att snus inte officiellt sett platsar i det finländska samhället. Förutom att snusskyltarna är transgressiva i sig kan även produkten som skylten hänvisar till anses vara normbrytande och normöverskridande, eftersom det i Finland sedan 1995 är förbjudet att sälja och förmedla snus (se Tobakslag 549/2016).

Snuslapparna, liksom andra produktetiketter i det inofficiella landskapet, är tagna ur den kontext de är designade till, men kan även felplacerade anses göra reklam för produkten i fråga. I och med att Sverige är det enda EU-land där det är tillåtet att sälja och förmedla snus är det naturligt att svenska har kommit

⁴ Alla fotografier i artikeln är tagna av författaren i Helsingfors i mars år 2021. Det är oklart vem som har satt upp skyltarna.

att bli snusets främsta språk. Snusetiketterna återfinns i materialet från sju olika stadsdelar, och verkar alltså finnas på många olika håll i staden.

Materialet utgörs som nämnts av en stillbild tagen vid en viss tidpunkt, i mars 2021, ett nedslag i tiden som t.ex. avspeglas av att det börjat dyka upp valreklam inför kommunalvalet som planerats till april, men sedan flyttades fram till juni. Den tvåspråkiga valreklamen uppgår till totalt 26 belägg, som består av klistermärken som gör reklam för tre olika kommunalvalskandidater från ett och samma parti. En av kandidaterna gör reklam med homofona klistermärken där all information ges parallellt på finska och svenska, medan de två andra framför sitt politiska budskap på finska, då svenskan endast är med i och med att partiets namn nämns på såväl finska som svenska. Varje kandidat representeras av ett klistermärke, som återfinns på flera olika ställen. Valreklamen är delvis placerad i distrikt där partiet i fråga har starkt understöd, men förekommer även i distrikt där partiet inte haft lika stora framgångar i tidigare val (utifrån uppgifter i Tikkanen 2020). I helhetsmaterialet ingår även ett stort antal valreklam för en fjärde kandidat från ett annat parti, men dessa är alla enspråkigt finska.

Den tredje största tematiska kategorin består av ett slags taggar, eller klottersignaturer, som är skrivna eller ritade på postens fraktsedlar. Det finns 13 belägg på den här typen av skyltar. De flesta fraktsedlarna är språkligt blandade där största delen av informationen ges på engelska, med kortare anvisningar på finska och svenska. Därtill finns fyra homofona skyltar, två finsk-svenska fraktsedlar och två finsk-svensk-engelsk-franska fraktsedlar, med samma information på alla språk. Tre fraktsedlar är uppsatta utan tagg eller bild, medan de tio övriga samtliga har ett budskap skrivet på fraktsedeln. Ett par av dessa återges i figur 2.

FIGUR 2 Post-taggar

Hur oviktigt det ursprungliga innehållet i fraktsedeln egentligen är understryks av att bilden eller signaturen i de här två skyltarna läses i annan riktning än texten på fraktsedeln. Att svenska råkar ingå i fraktsedlarna tolkar jag som något av en slump, där det innehåll som står på svenska inte i sig ingår i budskapet i den här användningen av fraktsedlarna. Dessa skyltar bryter mot den förväntade normen

för vad fraktsedlar används till och förvandlar fraktsedlarna till ett, på posten gratis tillgängligt, underlag för graffiti och klotter. Post-taggararna består av olika slags signaturer och bilder, och även om samma författare ser ut att stå bakom en del av post-taggararna, tyder helhetsmaterialet på att det här är en rutin som används av flera olika personer.

En del av de transgressiva skyltarna består av reklam. De här skyltarna är totalt åtta stycken (förutom valreklamen), och det handlar i första hand om kulturella evenemang på svenska (sex skyltar), samt en annons för cykelreparation och en för telefonnummertjänsten 118. Förutom 118-annonsen, som är ett klistermärke, är reklamskyltarna uppklistrade pappersark. Med ett undantag är annonserna för evenemang monofona svenska skyltar. Fem av de sex svenska evenemangsannonserna är uppsatta i stadens topp-fem distrikt vad gäller svenskspråkiga invånare, i Ulrikasborg, på Drumsö och i Munksnäs, där placeringen i just dessa distrikt kunde tyda på ett strategiskt val.

I det inofficiella landskapet pågår även en förhandling om aktuella och centrala samhällseliga frågor, såsom klimatförändring, mänsklig mångfald och djurens rättigheter. Det här skiktet av det urbana lingvistiska landskapet består av skyltar som tar ställning till samhällseliga frågor och syftar till att förändra läsarens beteenden eller åsikter (Henricson 2020, se även Chambers & Phelps 1993, Mamadouh 2018 och Abas & Damico 2019 för definitioner av aktivism). Inte heller bland de aktivistiska skyltarna är svenskan speciellt synlig. Inte en enda av de här skyltarna är enspråkigt svensk, utan det handlar om flerspråkiga skyltar med tre eller flera språk, där svenskan är ett av språken.

De aktivistiska skyltarna består av två olika klistermärken som tar ställning mot fascism och för mänskliga rättigheter samt fyra likadana pappersark som informerar om en demonstration mot Turkiet, som ordnats ungefär ett halvt år före materialinsamlingen. Endast en demonstrationsskylt är hel, vilket avspeglar att skyltarna varit uppklistrade ett tag, men även att aktivistiska skyltar väcker känslor och motreaktioner, t.ex. så att en skylt förstörs genom att rivs sönder eller täckas över med ett annat budskap (Henricson 2020). De två antifascistiska skyltarna är ändå hela, varav den ena visas i figur 3.

FIGUR 3 Antifascistiskt klistermärke

I den homofona skylten i figur 3 förmedlas samma budskap på tre språk. I den andra antifascistiska och likaså homofona skylten är svenskan ett av sju språk. Det är inte överraskande att det är just på klistermärken som talar för mänsklig mångfald och mot fascism som svenska språket får en plats på lika villkor (se vidare diskussion i Henricson 2020).

De resterande åtta skyltarna består av klistermärken, av vilka tre är fotbollsskyltar, tre är stjärngosses skyltar, och två är tvåspråkiga hälsningar. Fotbollsskyltarna består av tre olika monofona svenska skyltar som alla hejar på HIFK, en idrottsförening som är känd för sin tvåspråkiga profil och därtill ofta inkluderat och lekt med svenskan i sina annonser. De tre enspråkigt svenska stjärngosses skyltarna är alla likadana, och består av ett runt ljusblått klistermärke, med ett brinnande vitt ljus som omges av texten *Stjärngossarna Helsingfors* i vitt. Hälsningsskyltarna är båda finsk-svenska, där den ena önskar god jul på båda språk och med en fågel klädd i tomtemössa, medan den andra har en bild på en pandabjörn som vinkar, småler och hälsar med olika finska hälsningsord (t.ex. *moro, terve, heippa*), men som också inkluderar ett svenskt *hej på dej* och ett finlandssvenskt *morjens* (om svenska hälsningsfraser i Sverige och Finland, se Nilsson m.fl. 2016).

Sammanfattningsvis bildar de transgressiva skyltar som inkluderar svenska en ganska heterogen samling, som dock ingår i ett begränsat antal tematiska helheter. Det finns en betydande men jämnt fördelad variation då det gäller hur synlig och central svenskan är på skyltarna. På ungefär en tredjedel av skyltarna ingår svenskan endast som ett litet inslag i bakgrunden. Det här gäller speciellt post-taggar, där samma minimala betydelse dock kan tillskrivas samtliga språk, men även en del produktetiketter och en del av valreklamen. Kring en tredjedel av skyltarna kan tolkas som flerspråkiga skyltar där svenskan är med på lika villkor. Det här kännetecknar de aktivistiska skyltarna som tar ställning för mänsklig mångfald och mänskliga rättigheter, en del av valreklamen och hälsningsskyltarna. I den tredjedel där svenskan är det enda eller det klart dominerande språket ingår snusetiketter, fotbolls- och stjärngosseklistermärken och reklam för svenska evenemang.

5 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Den här artikeln har tagit avstamp i en tanke om att officiella skyltar med svensk text i stor utsträckning följer riktlinjerna för en tvåspråkig stad och därmed inte i sig säger så mycket om den lokala urbana miljön och variationen inom den, medan privata skyltar eventuellt har en större möjlighet att avslöja något om distriktens visuella språkliga miljö och lokala särdrag. I den här undersökningen har jag valt att fokusera på det minst reglerade skiktet av urbana lingvistiska landskap, nämligen transgressiva skyltar, i syfte att utreda svenskans synlighet och funktion samt eventuell variation mellan olika distrikt.

Resultaten visar att svenskan inte är ett speciellt synligt inslag i det inofficiella lingvistiska landskapet i Helsingfors, men att det trots allt förekommer både monofona transgressiva skyltar med svenska som enda språk och flerspråkiga transgressiva skyltar där svenskan utgör ett av två eller flera språk. Ett av studiens syften har varit att utreda huruvida svenskans närvaro i det inofficiella lingvistiska landskapet skiljer sig från ett urbant distrikt till ett annat, t.ex. i relation till befolkningens språkliga struktur. Analysen tyder på att det

svenska inslaget i Helsingfors inofficiella lingvistiska landskap i sin helhet inte följer specifika och tydliga mönster kopplade till olika slags urbana miljöer och deras språkliga demografi. Ett möjligt undantag utgörs av reklam för svenska evenemang, som kunde tolkas vara strategiskt placerade i distrikt med större potentiellt kundunderlag.

Ett tydligare mönster framträder utifrån en analys av skyltarnas språkliga struktur och tema, där skyltar med svenska inslag återkommer inom vissa tematiska grupper som i sin tur är relaterade till återkommande mönster vad gäller skyltarnas språkliga uppbyggnad och språkens funktion. I vissa skyltar utgör svenskan ett irrelevant bakgrundsbrus snarare än en del av skyltens egentliga budskap (t.ex. post-taggar), på andra är svenskan ett av två eller flera språk som förmedlar samma budskap parallellt (t.ex. viss valreklam och aktivistiska skyltar). Teman där svenskan lyfts upp som det enda eller klart dominerande språket inkluderar t.ex. evenemangsreklam, fotbollsskyltar och snusetiketter.

Studien bygger på en forskardriven kartläggning av ett visst skikt av det lingvistiska landskapet vid en specifik tidpunkt i tolv distrikt i Helsingfors. Detta ger en första inblick som öppnar upp nya forskningsfrågor och lägger en grund för fortsatta studier. Bland annat förtjänar även svenskan i kommersiella skyltar en närmare undersökning, såväl vad gäller andelen svenska skyltar i relation till andra språk som en mer kvalitativ analys av bland annat innehåll, språklig fördelning, målgrupp och funktion. Redan fördelningen mellan olika slags skyltar kan ge en relativt tydlig anvisning om distriktets karaktär, t.ex. som shoppingdistrikt eller villaförort. Speciellt de inofficiella lingvistiska landskapen formas i hög grad av de personer som rör sig i stadsmiljön och här skulle en utgångspunkt i invånarnas egna perspektiv och infallsvinklar därtill erbjuda ett viktigt framtida komplement.

LITTERATUR

- Abas, Suriati & Damico, James S. 2019. The language of activism. Representations of social justice in a university space in Argentina. I: Netta, Avineri, Graham, Laura R., Johnson, Eric J., Conley, Riner Robert & Jonathan, Rosa (red.), *Language and social justice in practice*. New York: Routledge. S. 157–165.
- Backhaus, Peter 2007. *Linguistic landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Barni, Monica & Bagna, Carla 2010. Linguistic landscape and language vitality. I: Shohamy, Elana, Ben-Rafael, Eliezer & Barni, Monica (red.), *Linguistic landscape in the city*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 3–18.
- Ben-Rafael, Eliezer, Shohamy, Elana, Muhammad Hasan, Amara & Trumper-Hecht, Nira 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. I: Gorter, Durk (red.), *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 7–30.

- Blackwood, Robert 2015. LL explorations and methodological challenges: Analysing France's regional languages. I: *Linguistic Landscape*, 1 (1/2). S. 38–53.
- Blommaert, Jan 2016. Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: chronicles of complexity. I: Arnaut, Karel, Karrebæk, Martha Sif, Spotti, Massimiliano & Blommaert, Jan (red.), *Engaging superdiversity: recombining spaces, times and language practices*. Bristol: Multilingual Matters.
- Cenoz, Jasone & Gorter, Durk 2006. Linguistic landscape and minority languages. I: *International Journal of Multilingualism*, 3 (1). S. 67–80.
- Chambers, Tony & Phelps, Christine E. 1993. Student activism as a form of leadership and student development. I: *NASPA Journal*, 31 (1). S. 19–29.
- Gorter, Durk 2014. Linguistic landscape studies. I: Östman, Jan-Ola & Verschueren, Jef (red.), *Handbook of Pragmatics 2014 Installment*. Amsterdam: John Benjamins.
- Gorter, Durk & Cenoz, Jasone 2020. Theoretical development of linguistic landscape studies. I: *Linguistic landscape*, 6 (1). S. 16–22.
- Henricson, Sofie 2020. Aktivistinen kielimaisema: pilottitutkimus. I: *AFinLAN vuosikirja 2020*. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 78. S. 95–114.
- Herberts, Kjell 2017. Flerspråkighet eller English only? Om språklandskapen i Vasa och Umeå. I: *Språk i Norden*. S. 39–54.
- Hiippala, Tuomo, Hausmann, Anna, Tenkanen, Henriikki & Toivonen, Tuuli 2019. Exploring the linguistic landscape of geotagged social media content in urban environments. I: *Digital Scholarship in the Humanities*, 34 (2). S. 290–309.
- Järlehed, Johan 2011. Att läsa språkliga landskap. Några teoretiska utgångspunkter och kritiska kommentarer. I: Ahlstedt, Eva (red.), *Theorising textuality. Theorising reading. Om vetenskaplig teoribildning inom kultur- och litteraturforskning*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 79–103.
- Landry, Rodrigue & Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. I: *Journal of Language and Social Psychology*, 16 (1). S. 23–49.
- Mamadouh, Virginie 2018. Transient linguistic landscapes of activism. Protesting against austerity policies in the Eurozone. I: Kraus, Peter A. & Grin, François (red.), *The politics of multilingualism: Europeanisation, globalisation and linguistic governance*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 111–142.
- Nielsen, Helle Lykke, Rosendahl, Tove, Järlehed, Johan & Kullenberg, Christopher 2021. Investigating bulletin boards with students: What can citizen science offer education and research in the linguistic landscape? I: *Language Teaching in the Linguistic Landscape*. S. 349–371.
- Nilsson, Jenny, Norrby, Catrin, Lindström, Jan & Wide, Camilla 2016. Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 136. S. 137–167.
- Peck, Amiena & Stroud, Christopher 2015. Skinscapes. I: *Linguistic Landscape*, 1 (1/2). S. 133–151.

- Pennycook, Alastair 2009. Linguistic landscapes and the transgressive semiotics of graffiti. I: Shohamy, Elana & Gorter, Durk (red.), *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York/London: Routledge. S. 302–312.
- Pennycook, Alastair & Otsuji, Emi 2015. Making scents of the landscape. I: *Linguistic Landscape*, 1 (3). S. 191–212.
- Pütz, Martin & Mundt, Neele (red.) 2018. *Expanding the linguistic landscape: Multilingualism, language policy and the use of space as a semiotic resource*. Bristol: Multilingual Matters.
- Reh, Mechthild 2004. Multilingual writing. A reader-oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda). I: *International Journal of the Sociology of Language*, 170. S. 1–41.
- Scollon, Ronald & Scollon, Suzanne B.K. 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. New York: Routledge.
- Soukup, Barbara 2020. Survey area selection in variationist linguistic landscape study (VaLLS). A report from Vienna, Austria. I: *Linguistic Landscape*, 6 (1). S. 52–79.
- Stroud, Christopher 2016. Turbulent linguistic landscapes and the semiotics of citizenship. I: Blackwood, Robert, Lanza, Elizabeth & Woldemariam, Hirut (red.), *Negotiating and contesting identities in linguistic landscapes*. London: Bloomsbury Academic. S. 3–18.
- Syrjälä, Väinö 2015. Svenskan i Helsingfors metro: En studie av ett lingvistiskt landskap. I: Forsskåhl, Mona, Kivilehto, Marja, Koivisto, Johanna & Metsä, Pasi (red.), *Svenskan i Finland 15*. Tammerfors: Tammerfors universitet. S. 350–365.
- Syrjälä, Väinö 2018. *Namn – språk – ställe. Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum*. Doktorsavhandling. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Tikkanen, Tea (red.) 2020. *Helsingfors områdesvis 2019*. Helsingfors: Helsingfors stad.
- Tobakslag 549/2016. Hämtad 27.1.2022. <https://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/2016/20160549>.

Tankar som styr kroppen

Instruktioner med verbet *tänka* vid personlig träning

Martina Huhtamäki, Jan Lindström, Inga-Lill Grahn, Jenny Nilsson, Catrin Norrby & Camilla Wide

1 INLEDNING

Under sessioner med personlig träning går mycket av aktiviteten ut på att motionären utför fysiska övningar, medan den personliga tränaren (PT:n) leder motionären genom övningarna med instruktioner och återkopplingar på prestationerna. Motionärens fysiska utförande av övningarna är i förgrunden och de verbala bidragen stödjer motionären i att utföra dem. I tidigare undersökningar av personlig träning på svenska i Finland och Sverige har vi funnit att många verbala instruktioner är korta och frasformade, till exempel säger PT:n *å axlarna* för att uppmana motionären att cirkla axlarna (se Huhtamäki m.fl. 2019).

Det finns emellertid instruktioner som är längre och mer komplexa, till exempel sådana som består av en uppmaning och en motivering, såsom *tänk på att du kan ha bollen ännu mer* [PT svänger armarna i en stor rörelse från sida till sida] *så att du får ännu mer rotation* (Lindström m.fl. 2020). I det här exemplet står uppmaningen i imperativ och följs av en förklarande, konsekutiv sats. Denna typ av instruktioner hjälper motionären att förstå syftet med övningarna. En detalj som Lindström med flera (2020) upptäckte i denna kontext var att instruktioner som innehöll sekvensen *tänk på att* var vanligare i det sverigesvenska delmaterialet än i det finlandssvenska. Detta föranledde då frågan vad tränarna gör med denna och en del andra konstruktionstyper innehållande verbet *tänka*: i vilka situationskontexter används de och i vilket interaktionellt syfte?

Fokus för den här undersökningen ligger således på instruktioner som uttalas av den personliga tränaren och riktar sig till motionären och som innehåller verbet *tänka* i någon form. Exempel på sådana är *tänk på handlederna, nu tänker du på magen* och *tänk på att du ska va helt rak också*. Vi studerar med vilka verbala, prosodiska och kroppsliga drag PT:n realiserar instruktionerna samt jämför ett finlandssvenskt och ett sverigesvenskt delmaterial. Vi undersöker instruktionerna ur ett såväl kvantitativt som kvalitativt perspektiv. Liksom i vår studie av frasformade instruktioner (Huhtamäki m.fl. 2019) använder vi termen *instruktion* som en överkategori för diverse språkliga handlingar som inbegriper uppmaningar, direktiv och kombinationer av dessa med motiverande handlingar.

2 BAKGRUND

Verbet *tänka* hör till det kognitiva betydelsefältet (SAG 1999 2, 515). Enligt Fortescue (2001) har alla världens språk något ord som refererar till en allmän mental process som inte nödvändigtvis har några yttre kännetecken. Konventionaliserade yttre kännetecken kan ändå vara t.ex. en rynkad panna eller en nickning. *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) anger många betydelser för *tänka*, varav några är relevanta för vår undersökning. Den första av dessa handlar om *tänka* i förbindelse med prepositionen *på* och förekommer speciellt i imperativ "ss. uppmaning att vara uppmärksam liktydigt med: observera, kom ihåg" (punkt 2 c α). SAOB ger bl.a. exemplen *Tänk på istapparna!* och *Tänk på att posta brevet!* Dessa uppmaningar påminner om de instruktioner vi undersöker genom att de riktar sig till mottagaren och syftar till att hen ska agera på ett visst sätt. Den andra relevanta betydelsen är att "göra sig en tanke om l. bilda sig en föreställning om (ngt l. ngn); föreställa sig (ngt), utmåla för sig; drömma om" och används då i allmänhet med indirekt reflexivt objekt, exempelvis *Det kan jag mycket väl tänka mig!* (punkt 5). Denna senare punkt tar alltså fasta på att någon skapar sig en föreställning om något, t.ex. ett sätt att agera på.

Uppmaningar med verbet *tänka* och andra kognitionsverb har i en viss utsträckning undersökts i institutionella samtal. I en jämförelse av finlandsvenska och sverigesvenska handledningssamtal vid universitet fann Henricson och Nelson (2018) att handledarna använder kognitionsverb för att linda in råden till studenterna. Deras studie gäller, till skillnad från vår, råd där verbet *tänka* hänför sig till talaren själv, dvs. handledaren, och används för att uttrycka en svagare epistemisk position än exempelvis *tycka* eller *anse*.

Verb av typen 'tänka' har noterats även i samband med röstterapi på finska, där terapeuten försöker skapa sinnebilder hos klienten för att korrigera ett felaktigt sätt att utföra övningar (Sellman 2008). Det gäller speciellt övningar där det handlar om ett problem som inte syns utåt. Sellman (2008, 147ff.) ger som exempel *joo ja taas ajattelet sen nielun monttua* 'ja och igen så ska du föreställa dig den där gropan i svalget' (vår övers.). Svalget är ju en kroppsdel man kan varken se eller ta på utan instrument, och då kan sinnebilder tänkas bidra till en önskad effekt i övningarna.

Grahn (2012) har analyserat hur verbet *tänka* och substantivet *tanke* används i sverigesvenska radiopsykologsamtal, genom att kombinera systemisk-funktionell grammatik och verksamhetsanalys. Undersökningen inkluderar inte bara uppmaningar, utan också fall då talaren själv säger sig tänka (på) något. Grahn visar att konstruktionen *tänka* i kombination med ett objekt (*Lisa tänker en tanke*) eller en huvudsats (*Lisa tänker: nu ska jag gå hem!*) skapar ett intryck av det tänkta som något befintligt, genom att det objektifieras. När *tänka* däremot kombineras med en adverbial omständighet (*Lisa tänker såhär*) eller en bisats (*Lisa tänker att hon ska gå hem nu*) konstrueras snarare ett pågående tänkande. En intressant fråga är huruvida typen av konstruktion som används med *tänka* även spelar en roll för betydelsen i vårt material.

3 MATERIAL OCH METOD

Undersökningsmaterialet utgörs av videoinspelningar av två sessioner personlig träning på svenska från Finland och två från Sverige, vilka utgör delar av en större samling interaktioner inom friskvårdskontexter insamlade i forskningsprogrammet IVIP.¹ De finlandssvenska inspelningarna utgör drygt två timmar och de sverigesvenska knappt två timmar. Sammanlagt undersöktes alltså cirka fyra timmar. De inspelade sessionerna skulle ha ägt rum oberoende av vår inspelning. I varje session deltar en PT och en motionär. I vardera delmaterialet deltar två olika motionärer, medan det i de finlandssvenska sessionerna förekommer två olika tränare och i de sverigesvenska en tränare. I materialet valdes de inspelningar av personlig träning som innehöll flest instruktioner med *tänka*.

Den teoretiska och metodologiska referensramen utgörs av interaktionell lingvistik (Couper-Kuhlen & Selting 2018) och kommunikationsetnografi (Saville-Troike 2003). Undersökningen gick till så att vi excerperade alla sekvenser i materialet där PT:n uttalar en instruktion som innehåller verbet *tänka* och riktar sig till motionären. Sedan undersökte vi både verbala, prosodiska och kroppsliga drag i sekvenserna. När det gäller transkription följer vi det system Mondada (2018) utarbetat för noteringen av kroppsligt beteende i interaktionen (för notationen, se transkriptionsnyckeln i slutet av artikeln).

Vi undersökte följande variabler:

- Syntax och typ av konstruktion
- Prosodiska drag i förhållande till föregående tur
- Samtidiga kroppsliga drag hos tränaren och motionären
- Position i övningssekvensen, dvs. före, i början av, under och efter en övning.

Vi jämförde det finlandssvenska och sverigesvenska delmaterialet när det gäller alla ovanstående drag. I resultatavsnittet nedan börjar vi med att göra kvantitativa jämförelser av de två delmaterialen och analyserar sedan några belysande exempel från vardera delmaterialet.

¹ IVIP = *Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*, finansierat av Riksbankens jubileumsfond 2013–2020. Se Norrby m.fl. 2012. För slutrapport, se Norrby m.fl. 2021; även via <https://view.publitas.com/riksbankens-jubileumsfond/rj-s-skriftserie-nr-21-2021/page/1>

4 RESULTAT

4.1 Kvantitativa jämförelser mellan delmaterialen

I materialet som helhet förekommer 65 instruktioner med verbet *tänka*. En jämförelse mellan de två delmaterialen visar att så många som 47 av dem förekommer i de två sverigesvenska inspelningarna, medan endast 18 förekommer i de finlandssvenska. Räknat per minut betyder detta 0,4 instruktioner med *tänka* per minut i det sverigesvenska delmaterialet gentemot 0,1 per minut i det finlandssvenska. Konstruktioner med *tänka* är klart vanligast i uppmaningar som involverar ett kognitionsverb: vi har kunnat belägga bara enstaka förekomster med *fundera på*, *fokusera på* och *var medveten om*.

När det gäller morfosyntax finns det klara skillnader mellan de två delmaterialen (se tabell 1). Medan deklarativer, såsom *å nu tänker du på magen*, dominerar i det finlandssvenska delmaterialet (56 %) utgörs den överlägset största andelen i det sverigesvenska delmaterialet av imperativer, t.ex. *tänk på knä nu* (68 %).

TABELL 1 Morfosyntax hos instruktionerna med *tänka* i de två delmaterialen, antal och andel

	Finland	Sverige	Totalt
imperativ	5 (28 %)	32 (68 %)	39
deklarativ	10 (56 %)	7 (15 %)	17
verbkedja	2 (11 %)	5 (11 %)	6
enbart infinitiv	1 (1 %)	3 (6 %)	3
<i>Totalt</i>	18 (100 %)	47 (100 %)	65

Om vi ser närmare på vilken typ av konstruktion som används i samband med *tänka* framträder skillnaderna i syntax ännu tydligare. Det är över lag större variation i konstruktioner i det sverigesvenska delmaterialet (se tabell 2). Det finns också skillnader i vilka konstruktioner som är vanligast i vardera delmaterialet. Medan den vanligaste konstruktionen i det sverigesvenska delmaterialet är *tänk på att* (26 %), så är den vanligaste *tänker att* i det finlandssvenska (39 %). En konstruktion som förekommer bara i det finlandssvenska delmaterialet är *tänka från* eller *tänker från*, exempelvis *tänka från bäckenbottne* (se ex. 2 nedan), dvs. att tänkandet har en riktning (bort från ett riktmärke). Det är möjligt att denna konstruktion hänför sig till en mer frekvent användning av prepositionen *från* i finlandssvenskan än i sverigesvenskan (se Reuter 2014, 109).

TABELL 2 Konstruktioner i samband med *tänka* i de två delmaterialen

	Finland	Sverige	Totalt
<i>tänk att</i>	4 (22 %)	10 (21 %)	15
<i>tänk på att</i>	1 (6 %)	12 (26 %)	13
<i>tänker att</i>	7 (39 %)	5 (11 %)	12
<i>tänk på + NP</i>	0	9 (19 %)	9
<i>kan tänka att</i>	1 (6 %)	1 (2 %)	2
<i>kan tänka på att</i>	0	2 (4 %)	2
<i>tänker på + NP</i>	2 (11 %)	1 (2 %)	3
<i>tänka på (att)</i>	0	3 (6 %)	3
<i>tänka från/tänker från</i>	2 (11 %)	0	2
<i>försök tänka att</i>	1 (6 %)	0	
<i>tänker på att</i>	0	1 (2 %)	1
<i>tänk som</i>	0	1 (2 %)	1
<i>kan tänka dig</i>	0	1 (2 %)	1
<i>ska tänka på</i>	0	1 (2 %)	1
Totalt	18 (101 %)²	47 (99 %)	

En jämförelse av prosodin visar likaså vissa skillnader (se tabell 3). I det finlandssvenska delmaterialet är prosodin hos instruktionen med *tänka* i hälften av fallen den samma som hos föregående tur, och uppgraderad³ i 39 procent av fallen. I det sverigesvenska delmaterialet är prosodin däremot uppgraderad i nästan hälften av fallen, nedgraderad⁴ i 32 procent och samma som i föregående tur i 17 procent av fallen. Kategorin *annat* i tabellen syftar på fall där det inte finns någon direkt föregående tur eller där det är svårt att avgöra prosodin. Resultatet gällande prosodin i förhållande till föregående tur tyder på att instruktionerna med *tänka* i större utsträckning är prosodiskt integrerade i det föregående i det finlandssvenska materialet, medan de skiljer sig från denna i det sverigesvenska genom att vara antingen mer framträdande eller mindre framträdande.

TABELL 3 Prosodin hos instruktioner med *tänka* i förhållande till föregående tur

	Finland	Sverige	Totalt
Uppgraderad	7 (39 %)	23 (49 %)	30
Samma	9 (50 %)	8 (17 %)	17
Nedgraderad	1 (5,5 %)	15 (32 %)	16
Annat	1 (5,5 %)	1 (2 %)	2
Totalt	18 (100 %)	47 (100 %)	65

² Den sammanlagda procenten för vardera delmaterialet är inte exakt hundra p.g.a. avrundning.

³ Med *uppgraderad prosodi* avser vi en tur som har högre tonhöjd, större ljudstyrka och/eller längre duration hos segmenten än talarens föregående tur.

⁴ Med *nedgraderad prosodi* avser vi en tur som har lägre tonhöjd, mindre tonomfång, mindre ljudstyrka och/eller kortare duration hos segmenten än talarens föregående tur.

Om vi jämför instruktionernas position i förhållande till en övning ser vi att en stor andel i det finlandssvenska delmaterialet förekommer medan motionären utför en övning, närmare bestämt i början (39 %) eller under (39 %) en övning. I det sverigesvenska delmaterialet förekommer däremot en stor andel före (30 %) respektive efter (30 %) en övning, dvs. när motionären inte är upptagen med att utföra en övning. Instruktionens förekomst i förhållande till övningsfas sammanhänger också med vissa instruktionsformat och deras betydelser:

1) Konstruktionen *tänk att* har i båda delmaterialen att göra med både sinnebilder och fokusering av en viss position eller rörelse. I det sverigesvenska delmaterialet förekommer uppmaningar med denna konstruktion i alla faser av övningen, i det finlandssvenska före, i början av och inne i en övning.

2) Konstruktioner med *tänka* i presens indikativ, *(du) tänker att*, eller som en del av en verbkedja, *(du) börjar tänka att*, används i det finlandssvenska delmaterialet mest för att förmedla sinnebilder och förekommer då speciellt inne i en övning. I det sverigesvenska delmaterialet har den både med sinnebilder och fokusering av rörelse eller position att göra och används speciellt i början av och inne i en övning.

3) Konstruktionen *tänk på* + NP förekommer övervägande i det sverigesvenska materialet och används där för att fokusera en rörelse eller position, speciellt före och efter en övning.

4) Konstruktionen *tänk på att* förekommer i första hand i det sverigesvenska delmaterialet och funktionen är att fokusera en viss rörelse eller position. Den används speciellt efter en övning, vilket tyder på att det handlar om en utvärdering av motionärens utförande eller en övergång till en ny fas i träningen.

I de följande exempelanalyserna utgår vi från denna principiella konstruktionsfördelning.

4.2 Kvalitativa analyser av instruktionssekvenser

Vi analyserar här närmare tre exempel där tränaren använder instruktioner med *tänka* i olika konstruktionsvarianter och övningsfaser: före en övning (*tänk att; [du] börjar tänka*) och efter en serie av en övning (*tänk på att*). De två första exemplen kommer från det finlandssvenska delmaterialet och det tredje från det sverigesvenska.

I det första exemplet ser vi hur PT:n leder motionären in i en ny övning med verbala instruktioner och kroppslig demonstration. Det är tydligt att det är en övning som de har gjort tidigare, eftersom PT:n benämner övningen *den här fjärilen* (r. 1) och motionären genast prövar att utföra övningen (r. 1-2; se bild 1). Detta innebär att PT:ns instruktioner i det följande syftar till att precisera utförandet. I sekvensen talar enbart PT:n medan motionären ligger på golvet med böjda knän och börjar utföra övningen.

BILD 1 PT:n börjar demonstrera övningen i ex. 1 medan motionären ligger på golvet

EXEMPEL 1 Fjärilen (PT5fi 25:54) – *tänk att*

- 01 PT: .h vi fortsätter med den här &fjärilen,
börjar stiga upp, lyfter armarna på sidorna-->
 mo *Örör sina armar-->*
- 02 så du börjar här nerifrån,
sänker armarna
 mo *-->mot huvudet längs golvet*
- 03 (0.3)
 pt *lyfter vänster arm rakt ut från kroppen*
- 04 PT: *under nitti graders * %vinkel nånstans.
rör vid vänster arm med höger hand
 %lyfter höger arm
 *
 mo *rör armarna mot sidorna längs golvet*
- 05 (1.5)
 pt *tar ett steg till höger*
 pt *sänker armarna, skakar axlarna lite*
- 06 PT: → **tänk att de e mycke luft** ***här mellan öronen å %axlarna** %
för höger hand nedanför halsen och lyfter hakan
 *sänker händerna %tar några steg %
- 07 **å de hålls hela tiden s-**
- 08 (0.3)
- 09 å sen på utandningen så drar du händerna &lå::ngt ti sidan.
lyfter långsamt armarna
 mo *Örör armarna mot huvudet*

Efter att PT:n introducerat övningen ger hon en konkret anvisning om hur den ska utföras, *så du börjar här nerifrån*, medan hon sänker och höjer armarna (r. 2–3). Hon fortsätter med specificeringen *under nitti graders vinkel nånstans*, vilket hon visar med handen (r. 4). Därefter producerar PT:n instruktionen *tänk att de e mycke luft här mellan öronen å axlarna å de hålls hela tiden s-* medan hon gör en gest mot sina axlar (r. 6–7; bild 2). Här används alltså *tänka* i imperativ och har ett objekt som består av en *att*-sats. Satsen med *tänka* följs av en samordnad sats som

- 03 PT: &jå-å? (0.4) *OKEJ? (0.3) * &
vänder huvudet mot MO
hoppar till på bollen
tittar bort från MO
mo &ler &
- 04 → &nå nu när du börjar int känns alls,
mo &tittar bort från PT
- 05 **så då börjar du *tänka från bäckenbottne,**
*rör höger hand *knyter näven-->*
- 06 **mt (0.4) *&suga, (0.5)**
 --> **tittar på sin hand*
mo &rör kroppen lite från bollen
- 07 **&å pressa magen in?**
mo sätter tillbaka handen på bollen och rör kroppen lite från bollen
&flyttar handen upp på bollen-->
- 08 (0.4) &
mo --> &
- 09 PT: .h å så d- (0.5) känslan som nån sku *dra din hä:l (dit).
stiger upp och ställer sig på huk bakom MO, vänster hand ännu på bollen
**drar i MO:s häl*

PT och motionär har båda intagit övningspositionen på varsin boll när PT:n uttrycker hur avspänd man ska känna sig med *lite så här att äsch ändå* och motionären visar att hon förstår genom att avspänt trumma med fingrarna mot bollen (r. 1). Sedan hoppar PT:n till på bollen, samtidigt som hon yttrar ett högt och starkt *OKEJ* (r. 3), vilket signalerar början på något nytt (jfr Couper-Kuhlen 2004). Hon fortsätter sedan *nå nu du börjar int känns alls* (r. 4),⁵ vilket pekar på ett problem om man bara passivt lutar mot bollen. Genom fortsättningen anger PT:n hur man ska lösa problemet, *så då börjar du tänka från bäckenbottne*, och samtidigt som hon säger *tänka* knyter hon handen och avbildar på så sätt rörelsen som ska ske i bäckenbotten (bild 4).

BILD 4 PT:n knyter sin hand för att visa aktiviteten i bäckenbotten

⁵ Tränaren uttalar verkligen turen på detta sätt, vilket kan bero på en kontamination mellan *du börjar inte känna* och *det börjar inte kännas*.

PT:n inleder med en beskrivning av det felaktiga utförandet, dvs. hur motionären höll bollen under övningen, samtidigt som hon demonstrerar utförandet: *nu, (0.3) har du bollen här ganska nära dig?* (r. 1; se bild 5). Beskrivningen är i presens och både *nu* och *här* har kontrastiv betoning. Motionären producerar instämmande uppbackningar under PT:ns tur (r. 2).

BILD 5 PT:n (th) demonstrerar hur motionären nyss utfört en övning och han tittar på

Sedan demonstrerar PT:n det korrekta utförandet medan hon producerar instruktionen *tänk på att du kan ha bollen ännu mer* (r. 4). Satsen avslutas inte, men den fysiska demonstrationen kompletterar den verbala och förmedlar att det handlar om att göra större rörelser (bild 6) (se Keevallik 2014).

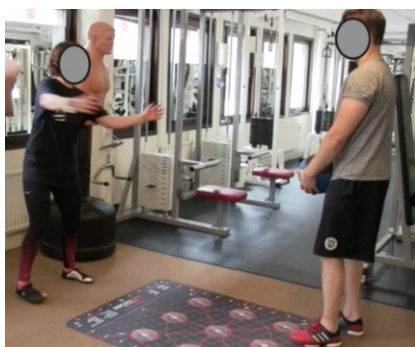

BILD 6 PT:n demonstrerar det korrekta utförandet av rörelsen

Konstruktionen som används här är verbet *tänka* i imperativ följt av prepositionen *på* och ett objekt i form av en *att*-sats. Prosodin hos instruktionen är nedgraderad jämfört med föregående tur genom att tonen är något lägre och ljudstyrkan lite svagare här. Motionären tar emot även denna tur med en instämmande uppbackning (r. 6). PT:n fortsätter med en konsekutiv sats där hon ger en motivering, *så att du får ännu mer rotation* (r. 5). Instruktionen med *tänk på att* har alltså en korrigerande funktion i denna sekvens och betydelsen kunde omskrivas med 'kom ihåg att' eller 'se till att'. Genom att använda denna konstruktion uppmanar PT:n motionären till självreflektion och får instruktionen att låta som ett tips snarare än en direkt uppmaning. Det kan också tolkas som ett mer finkänsligt sätt att korrigera fel än att direkt påpeka dem (jfr Schegloff, Jefferson & Sacks 1977 om reparation): även om det hör till tränarens roll att

instruera och korrigera den andre är det i grunden fråga om en socialt icke-prefererad handling (Pomerantz 1984), och tendensen till att linda in sådana har belagts också i svenska handledningssamtal mellan lärare och student (Nelson & Henricson 2016).

I de tre exemplen ovan används olika konstruktioner med verbet *tänka*. I två av dem står verbet i imperativ (ex. 1 och 3). I båda fallen följs imperativformen *tänk* av en *att*-sats, men exempel 3 konstrueras med ett prepositionsobjekt, *tänk på att*. I exempel 2 används *tänka* i en verbkedja, där huvud verbet står i presens, och kombineras med prepositionen *från* och substantivet *bäckenbottne*. Betydelsen hos instruktionerna varierar från att betona att motionärerna ska föreställa sig något till att de ska fokusera på en viss detalj i övningen. Ibland är det fråga om att korrigera ett felaktigt utförande av en övning som redan avslutats. Instruktionerna med *tänka* syftar till att precisera utförandet av övningen för att den ska få avsedd effekt. I exempel 1 och 2 används instruktionen före respektive i början av en övning och fungerar således förberedande. I exempel 3 används instruktionen efter en prestation och har en korrigerande och utvärderande funktion. I alla fyra exemplen åtföljs instruktionen av en kroppslig demonstration där PT:n visar det önskade utförandet; i exempel 3 visar hon dessutom först det oönskade utförandet. PT:n kan i andra fall göra gester mot sin egen eller motionärens kroppsdel och eventuellt ta i motionären för att komplettera den verbala beskrivningen med en kroppslig.

5 SLUTDISKUSSION

Ovan har vi presenterat en undersökning av instruktioner som innehåller verbet *tänka* i ett material inspelat under sessioner med personlig träning på svenska i Finland och Sverige. Vi utförde såväl en kartläggande kvantitativ undersökning, där vi jämförde strukturella drag hos instruktionerna i de två delmaterialen, som en kvalitativ analys som tog upp några av de vanligaste konstruktionerna. Undersökningen visar hur verbet *tänka* kan fungera i instruktioner. Det går inte att dra några generella slutsatser utifrån ett så begränsat material, men variationen mellan delmaterialen antyder vissa skillnader mellan de båda nationella varieteterna som är i behov av fortsatt forskning.

Den kvantitativa analysen visar skillnader mellan de två delmaterialen gällande alla de studerade aspekterna. För det första verkar instruktioner med verbet *tänka* vara mer frekventa i det sverigesvenska delmaterialet än det finlandssvenska. De vanligaste konstruktionerna skiljer likaså mellan de två delmaterialen, så att *tänk på att* är den vanligaste i det sverigesvenska delmaterialet men sällsynt i det finlandssvenska. När det gäller prosodin används både uppgraderad och nedgraderad prosodi i förhållande till föregående tur oftare i det sverigesvenska delmaterialet än i det finlandssvenska. Det är alltså en större variation hos instruktionernas prosodi i det sverigesvenska delmaterialet, vilket kan hänga ihop med instruktionernas större funktionella bredd, bl.a. genom en mer varierande placering i förhållande till övningen. I det finlandssvenska

delmaterialet produceras en stor andel av instruktionerna medan motionären utför en övning, medan instruktionerna i det sverigesvenska delmaterialet uttalas före eller även efter en övning som en typ av utvärdering.

Den större användningen av instruktioner med *tänka* i det sverigesvenska delmaterialet kan ha att göra med att direkta råd verkar ses som en mindre prefererad handling i den varietet. Genom att formulera sig med verbet *tänka* riktat till motionären kan PT:n framställa ett problem som något motionären själv får processa och ta ansvar för. På så sätt lindas en icke-prefererad handling in och fördröjs. I andra fall handlar det om att motionären ska fokusera på en viss kroppsdel eller aspekt av rörelsen och skapa en mental bild av den. Både när instruktionerna används för att fokusera en viss kroppsdel eller rörelse och skapa sinnebilder handlar det om att styra motionärens kropp. De kroppsliga demonstrationerna som åtföljer många av instruktionerna bidrar till att koppla ihop motionärens kroppsliga utförande med det "tänkta" i PT:ns instruktion. Studien visar alltså hur personliga tränare använder ett verb som hänvisar till mentala processer för att styra motionärens kropp.

TRANSKRIPTIONSNYCKEL

[överlapp inleds	.h	inandning
]	överlapp slutar	(ett)	transkriptionen osäker
[[samtidigt inledda turer	.	fallande slutintonation
(.)	mikropaus (under 0,2 s)	,	jämn slutintonation
(1.3)	paus i sekunder	?	stigande slutintonation
<i>sista:</i>	förlängt ljud	+ <i>stiger upp</i> % <i>stiger upp</i>	PT:ns kroppsrorelser
<i>foten</i>	starkt betonad stavelse	† <i>tittar på mo</i>	PT:ns blickriktning
<i>BRA</i>	högre ljudstyrka än föregående	* <i>stiger upp</i> & <i>stiger upp</i>	MO:s kroppsrorelser
° <i>bra</i> °	lägre ljudstyrka än föregående	>> <i>sitter</i>	pågår före transkriptionen
> <i>upp</i> <	snabbare än föregående	<i>sitter</i> >>	fortsätter efter transkription
< <i>upp</i> >	långsammare än föregående	<i>sätter sig</i> ->	fortsätter på nästa rad
↑ <i>bra</i>	högre ton än föregående	-> <i>sätter sig</i>	fortsätter från föregående rad
↓ <i>bra</i>	lägre ton än föregående		

LITTERATUR

Couper-Kuhlen, Elizabeth 2004. Prosody and sequence organization in English conversation. The case of new beginnings. I: Couper-Kuhlen, Elizabeth & Ford, Cecilia E. (red.), *Sound patterns in interaction: cross-linguistic studies from interaction*. Typological studies in language 62. Amsterdam: Benjamins. S. 335–376.

- Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret 2018. *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: CUP.
- Grahn, Inga-Lill 2012. *Tala om att tänka. Om processer och projekt vid användning av orden 'tänka' och 'tanke' i tre samtal*. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Henricson, Sofie & Nelson, Marie 2018. Vem tänker, tycker och tror i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal? I: *Folkmålsstudier* 56. S. 9–38.
- Huhtamäki, Martina, Grahn, Inga-Lill, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny, Norrby, Catrin & Wide, Camilla 2019. Frasformade instruktioner med uppföljningar under personlig träning. I: *Språk och stil* 29. S. 9–34.
- Keevallik, Leelo 2014. Turn-organization and bodily-vocal demonstrations. I: *Journal of Pragmatics* vol. 65. S. 103–120.
- Lindström, Jan, Lindholm, Camilla, Grahn, Inga-Lill & Huhtamäki, Martina 2020. Consecutive clause combinations in instructing activities. Directives and accounts in the context of physical training. I: Maschler, Yael, Pekarek Doehler, Simona, Lindström, Jan & Keevallik, Leelo (red.), *Emergent syntax for conversation. Clausal patterns and the organization of action*. Amsterdam: Benjamins. S. 245–274.
- Mondada, Lorenza 2018. Multiple temporalities of language and body in interaction: challenges for transcribing multimodality. I: *Research on language and social interaction* 51:1. S. 85–106.
- Nelson, Marie & Henricson, Sofie 2016. Hur språkliga råd motiveras och förklaras i finlandssvenska och sverigesvenska handledningssamtal. I: Kolu, Jaana, Kuronen, Mikko & Palviainen, Åsa (red.), *Svenskan i Finland* 16. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 124–137.
- Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla 2021. *Interaktion och variation i pluricentrika språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Slutrapport från ett forskningsprogram*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Santerus förlag.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2012. Finland-Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: Muhr, Rudolf (red.), *Non-dominant varieties of pluricentric languages. Getting the picture*. Frankfurt am Main: Peter Lang International Academic Publishers. S. 49–62.
- Pomerantz, Anita 1984. Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shapes. I: Heritage, John & Atkinson, J. Maxwell (red.), *Structures of social action: Studies in conversation analysis*. Cambridge: CUP. S. 57–101.
- Reuter, Mikael 2014. *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. Vasa: Scriptum.
- SAG = U. Teleman, S. Hellberg & E. Andersson red. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893–.

- Saville-Troike, Muriel 2003. *The ethnography of communication. An introduction.* Malden, MA: Blackwell.
- Schegloff, Emanuel, Jefferson, Gail & Sacks, Harvey 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. I: *Language* 53:2. S. 361-382.
- Sellman, Jaana, 2008. *Vuorovaikutus ääniterapiassa. Keskustelunanalyttinen tutkimus harjoittelun rakenteesta, terapeutin antamasta palautteesta ja oppimisesta.* Institutionen för talvetenskaper, Helsingfors universitet.

Källhänvisningar i Mechtilds uppenbarelsen

Mikko Kauko

1 INLEDNING

I denna artikel fokuserar jag på källhänvisningar i Jöns Buddes svenska översättning av Mechtild von Hackeborns (ca 1241–1299) uppenbarelsen¹. Jag söker svar på följande forskningsfrågor: 1) Vilka typer av källhänvisningar finns det i den svenska översättningen av Mechtilds uppenbarelsen?, 2) Har källhänvisningarna tagits direkt från förlagan eller har de lagts till av översättaren?, 3) Vilket värde har källhänvisningarna för vår kännedom om Budde som person och hans personliga insats?, 4) Vilken funktion har källhänvisningarna i texten? och 5) Hur kan jämförelser mellan olika versioner av Mechtilds uppenbarelsen utnyttjas vid tolkningen av beläggen?

Artikeln är uppbyggd så att jag i avsnitt 2 ger bakgrundsinformation om uppenbarelsen, Buddes översättning av dem och källhänvisningar i gamla texter i allmänhet. I avsnitt 3 analyserar jag källhänvisningar i den svenska översättningen av Mechtilds uppenbarelsen i jämförelse med valda tyska och latinska versioner av uppenbarelsen.² I avsnitt 4 sammanfattar jag resultaten och svarar på de ovan presenterade forskningsfrågorna.

2 MATERIAL OCH TIDIGARE FORSKNING

Mechtild von Hackeborn var en mystiker som var verksam i klostret Helfta och fick uppenbarelsen under sina sista levnadsår på 1290-talet. Uppenbarelsen, som nedtecknades av Mechtilds närstående, omfattade ursprungligen fem böcker på latin. I vissa bevarade handskrifter och tryckta editioner har två oäkta böcker lagts till men de utgör senare tillägg och saknas i de flesta bevarade textvittnena, dvs. de konkreta bevarade varianterna av Mechtilds uppenbarelsen (för begreppet textvittne, se Wendt 2006, 255, 258). Mechtilds uppenbarelsen finns bevarade på latin i ett antal medeltida handskrifter, varav de tidigaste är från

¹ Artikeln utgör en del av en serie artiklar om Mechtilds uppenbarelsen (Kauko 2020a, Kauko 2020b, Kauko u.u.) som jag även översätter till finska. Mitt arbete finansieras av Konestiftelsen (2019–2021) och av Svenska kulturfonden (2021–2022). Jag tackar den anonyma granskaren och Camilla Wide för värdefulla kommentarer.

² Olika versioner av Mechtilds uppenbarelsen har digitaliserats (<https://www.digitale-sammlung.de/de/>, hämtad 20/8 2021). Jämförelsematerialet i denna undersökning utgörs av Mecht. 1503, Mecht. 1510, Mecht. 1558 och Mecht. 1597 som är lätt tillgängliga, hör till de äldsta existerande tryckta utgåvorna och inte är nära beroende av varandra. Mecht. 1877, som därtill tagits med i undersökningen och som oftast används inom forskning, följer en handskrift som hör till de äldsta latinska handskrifterna av texten.

1300-talet. Utöver handskrifterna finns det tryckta editioner på latin, av vilka den äldsta mig tillgängliga gavs ut i Leipzig (Mecht. 1510).³ De latinska textvittnena kan delas in i tre grupper (Bromberg 1965, 105–118). Den fullständigaste varianten finns bevarad i textvittnen som tillhör grupp A medan den något förkortade men mest kopierade texten finns i textvittnen av grupp B. Handskrifterna i grupp C innehåller en radikalt förkortad och bearbetad text.

Från latin översattes uppenbarelsen under förra hälften av 1400-talet till nederländska och till engelska (Bromberg 1965, 119–123; Voaden 2005, 11; Rydel 2014, 194, 200). 1469 översattes de till svenska och kring år 1500 till tyska. Medeltida fragment ur Mechtilds uppenbarelsen finns bevarade även på katalanska men det är oklart om det funnits en fullständig översättning till detta språk (Romero 2017, 588–589). Till italienska översattes de 1589 och till franska 1623 (Geete 1899, XVII–XVIII). Översättningarna går i regel tillbaka på den latinska gruppen B (Romero 2017, 587). Enligt Rydel (2014, 193) har vi sammanlagt 103 gamla handskrivna eller tryckta textvittnen på latin och 195 på de olika folkspråken.

Till svenska översattes Mechtilds uppenbarelsen av Jöns Budde (ca 1437–ca 1491) som var klosterbroder i Nådendal och nära påsktiden 1469 på besök i Vadstena. Budde räknas som det svenska språkområdets första vid namn kända professionella översättare och hans texter är värdefulla för vittnesmålet om den medeltidssvenska som skrevs i det nuvarande Finland (Tarkiainen 2008, 234; Wollin 2011, 30; Kauko 2020a, 72). Buddes produktion består närmast av översättningar, utöver vilka han endast anses stå för några korta originaltexter (Ahlbäck 1952, 100; Lamberg 2007, 12–14; Kauko 2020a, 72). Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelsen har bevarats i Cod. Holm. A 13 som torde vara en avskrift av Buddes autograf och som tros ha tillkommit på 1470-talet (Laurén 1972, 21, 26; se Geete 1899, XXXIX–XL för avvikande datering).⁴ De fyra första böckerna och början av den femte boken av uppenbarelsen finns bevarade på svenska medan slutet av den femte boken gått förlorat. Den latinska handskrift som Budde använde sig av som sin förlaga har inte bevarats men två av de bevarade handskrifterna (Cod. Ups. C 198 och Cod. Ups. C 522) verkar stå den nära (Laurén 1972, 45, 53). Eftersom alla textvittnen skiljer sig från varandra, kan vi inte veta exakt hur den handskrift som Budde använde sig av såg ut, men om vi jämför många bevarade versioner systematiskt med varandra, kan vi få en bild av hur Buddes förlaga ungefär måste ha sett ut. Förlagan måste ha varit en handskrift som tillhörde gruppen B i vilken böckerna 2–5 hade förkortats. Mecht. 1877 som i regel används i forskningen följer en handskrift som tillhör gruppen A i vilken böckerna 2–5 inte har förkortats. Om vi jämför Mecht. 1877 med Buddes översättning, hittar vi därför kapitel och avsnitt som finns i Mecht. 1877 men som saknas hos Budde. Att de saknas hos Budde verkar genomgående bero på att han översatte från ett textvittne som innehöll en förkortad version. Jämförelserna mellan Buddes översättning och tyska och latinska textvittnen som

³ Enligt Romero (2017, 587) gavs den latinska texten ut i Toledo i Spanien redan 1505.

⁴ A 13 är tillgänglig digitalt (<https://www.manuscripta.se/ms/100212>, hämtad 20/8 2021).

jag har utfört visar att de kapitel eller avsnitt som fattas hos Budde alltid fattas även i någon annan version. Det är osannolikt att samma uteslutningar gjorts både av Budde och i de andra versionerna oberoende av varandra. Det är snarare troligt att Budde inte utelämnat något utan översatt allt som fanns i den handskrift som han använde sig av som sin förlaga.

Samtidigt som Budde inte tenderade att stryka något verkar han ofta ha gjort tillägg (Laurén 1972, 128). Buddes tillägg, som inte sällan avviker stilistiskt från den övriga texten, är ofta placerade i slutet av ett kapitel som slutkläm. Tilläggen utgörs ofta av förklaringar eller sammanfattningar, vilket visar att Budde velat göra texten lättare att förstå än förlagan. Vilka hjälpmedel som Budde använt sig av vet vi nästan ingenting om med undantag av att han möjligen hade något att göra med latinsk-svenska glossariet som bevarats i Cod. Ups. C 20 (Noreen 1944, 6, 58; Ejder 1945, 77; Wollin 1992, 97; Lamberg 2007, 268; Kauko 2020b, 75). Som ovan framkommit, består Buddes produktion främst av översättningar och utöver dem av endast få originaltexter. I ljuset av detta är de av Budde gjorda tilläggen värdefulla eftersom de utgör sällsynta exempel på Buddes personliga insats. Uppgifterna om Budde som person är så få att vi måste läsa mellan raderna för att nå mannen bakom översättningarna.

De ställen som är gemensamma för Buddes version och andra versioner av Mechtilds uppenbarelser har Budde i regel översatt troget även om medeltida översättare hade en stor frihet att ingripa i texten, exempelvis för att betona något. Som konstateras av Kauko (2020a, 74–76), förekommer endast några små missförstånd i Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelser.

Mechtilds uppenbarelser innehåller många nästan eller helt ordagranna citat från andra texter. I tidigare forskning (t.ex. Laurén 1972, 76–87) definieras begreppen *citat* och *källhänvisning* inte explicit utan det som avses med dem framgår implicit av anförda exempel. Begreppen är svåra att definiera entydigt bl.a. därför att citattecken inte användes och upphovsrätt inte existerade under medeltiden (Feather 2007; Varila 2016, 8). I Mechtilds uppenbarelser används citat och källhänvisningar emellertid i hög grad i överensstämmelse med det som i vardagsspråket i dag avses med termerna – jag har funnit mycket få svårtolkade gränsfall. Med citat hänvisar jag därför i denna studie till formuleringar som tagits från en annan text och hållits oförändrade (eller modifierats bara lite). Som citat tolkar jag däremot inte fall där innehållet i en annan text refereras fritt. Med källhänvisningar avser jag i enlighet med detta att det vid vissa citat nämns explicit vilken författare eller text citatet ursprungligen härstammar ifrån, även om uppgifterna inte alltid är pålitliga (Varila 2016, 7). Omnämmandet av en viss författare eller text betyder inte alltid att den angivna skribenten eller texten utgjorde Mechtilds eller Buddes direkta källa eftersom citat från kyrkofäder, antikens författare och Bibeln ofta plockades från citatsamlingar under medeltiden (Clanchy 2007, 200; Varila 2016, 62; Kauko 2019, 240–241). Den som anförde citaten behövde med andra ord inte ha läst källtexten som helhet, utan kunde utgå från citatsamlingarna. Källhänvisningarna kunde samtidigt användas som vädjan till auktoriteter. Genom dem fick budskapet ökad trovärdighet trots att uppgifterna inte alltid var korrekta (Kauko 2019, 239–240).

Källhänvisningarna visar sålunda snarast vilka tankar, tänkare och källor Mechtild och Budde direkt eller indirekt kände och ville vädja till. De är källor som Budde och Mechtild antog att deras läsare kände till eller som de ville att läsarna skulle bli bekanta med. Mot bakgrund av detta utgör de ett relevant forskningsobjekt och en inblick i den intellektuella värld som Budde levde i och som Mechtilds uppenbarelsen uppstod och lästes i.

Vad gäller källhänvisningar i andra liknande texter, är de vanligen lika oprecisa som hos Budde eller saknas helt (Varila 2016, 7). Ofta hänvisas det till en viss författare (t.ex. Augustinus) eller till en viss text (t.ex. Psaltaren). Som Carlquist (2002, 132, 136) konstaterar, är det i många klostertexter vanligare att hänvisa till personer (t.ex. Augustinus) än till enskilda skrifter. Ibland hänvisas det generiskt till "poeten" eller "diktaren", vilket kan betyda Ovidius, Horatius, Vergilius eller Homeros (Mäkilähde, Alho & Johnson 2016, 334; Mäkilähde 2019, 146). På ett snarlikt sätt hänvisas det ibland till "filosofen", som vanligtvis betyder Aristoteles (Mäkilähde 2019, 303). Orsaken kan vara att det ofta var så uppenbart för publiken varifrån citaten härstammade att det inte var relevant att ange källorna explicit (Kauko 2015, 218, fotnot 223). Eftersom Aristoteles och de nämnda diktarna lästes i skolor och vid universitet, var många av citaten från dem utan vidare bekanta för läsarna eller åhörarna. Ibland var källhänvisningarna emellertid missvisande. Exempelvis hänvisades det ofta till Cicero och Seneca även om en del av citaten som tillskrevs dem inte finns i bevarade äkta skrifter av dem. Det är möjligt att de som anförde citaten trodde att de härstammade exempelvis från Cicero, men de medeltida skriftställarna kan också avsiktligt ha gett felaktiga hänvisningar (Kauko 2019, 239). Endast sporadiskt hänvisas det till exakta ställen i andra samtida eller äldre texter (Carlquist 2005, 27). Exempelvis i texten *Själen kloster*, som också hör till Buddes översättningar, återfinns följande hänvisning till *Mechtilds uppenbarelsen*:

(1) aff tässom madkenom läs i sancta mäktilda bok c ix quinte partis 'läs om dessa maskar i heliga Mechtilds verk, kapitel 9 i bok 5' (Dahlgren 1875, 120)

Hänvisningen som visas i exempel 1 är korrekt eftersom just vissa slags maskar faktiskt omtalas i kapitel 9 i Mechtilds femte bok (Kauko 2015, 223).

Sammanfattningsvis var hänvisningspraktikerna oetablerade och inkonsekventa under medeltiden eftersom det inte var obligatoriskt att ange källan och eftersom hänvisningar kunde formuleras olika noggrant (Varila 2016, 7-8). Variationen berodde på genren, författarens personliga val, publiken som togs hänsyn till och kopisternas ingripanden (Kauko 2019, 240). I dag förutsätts man hänvisa till en exakt sida i det citerade verket men under medeltiden räckte det oftast med uppgifter om författaren eller verket. Medan läsare i dag ska kunna lita på att de uppgifter som ges i källhänvisningar är korrekta och går att kontrollera hade läsare på medeltiden sålunda sällan möjlighet att kontrollera vad som stod i källskrifterna (Kauko 2019, 240). Syftet med hänvisningarna torde i stället ha varit att ge texten, dess författare och översättare ökad auktoritet och pålitlighet via anknytningen till tidigare skriftställare och verk (Carlquist 2002, 69; Johansson 2017, 216, 221, 228).

3 KÄLLHÄNVISNINGAR I DEN SVENSKA ÖVERSÄTTNINGEN AV MECHTILDS UPPENBARELSER

Mechtilds uppenbarelsor innehåller citat främst från Bibeln, ibland från andra kristna texter (Kauko u.u.). Källhänvisningar förekommer inte sällan vid citaten, om också inte regelbundet. Ofta ges nämligen ingen källhänvisning. Centrala bibelställen torde ha varit så bekanta för publiken att källhänvisningar inte alltid behövdes. Ibland ges citaten i sådana kontexter att det kanske just där inte varit så relevant att ange källan. På andra ställen verkar det viktigaste ha varit att vädja till någon som auktoritet, dvs. själva källhänvisningen har varit viktigare än innehållet som citeras. Å andra sidan verkar det ibland ha varit centralt att återge fakta och mindre viktigt att ange varifrån de var tagna.

En stor del av bibelböckerna, för att inte tala om de andra citerade texterna, fanns inte i sin helhet i fornsvensk översättning. Exempelvis de ofta citerade psalmerna och evangelierna översattes inte till svenska under medeltiden, med undantag av korta, lösryckta citat ur dem (jfr Pettersson 2019, 133). En funktion som källhänvisningar har är möjligheten att kunna ta fram den citerade texten och betrakta den citerade passusen i sin ursprungliga kontext. Detta var knappast syftet med hänvisningarna i Mechtilds uppenbarelsor, eftersom läsarna hade begränsade möjligheter att kontrollera vad som stod i de citerade verken eller om hänvisningarna var korrekta. Alla kunde inte konsultera latinska texter eftersom de inte kunde tillräckligt mycket latin eller hade en begränsad tillgång till böcker (Lamberg 2007, 313–314). Som Carlquist (2002, 132) påpekar var klosterstexterna ofta avsedda för högläsning i systrakonvent. Högläsningen innebar att systrarna hörde texten läsas upp utan att se den. De hade knappast möjlighet att genast konsultera en annan text, vilket innebär att syftet med hänvisningarna snarast måste ha varit att vädja till auktoriteter för att ge den upplästa texten högre status (Carlquist 2002, 69).

Ofta verkar Budde ha tagit källhänvisningen från förlagan, men ibland verkar de vara tillagda av honom själv. Ställvis är även citatet sannolikt tillagt av Budde, men det förekommer också fall där citatet är taget från förlagan medan Budde lagt till källhänvisningen (Laurén 1972, 76–84). Vad som lagts till av Budde har jag kunnat undersöka närmare än Laurén som inte jämförde Buddes översättning med andra versioner av Mechtilds uppenbarelsor i lika stor utsträckning (efter tiden då Laurén gav sina bidrag till forskningen kring Budde har svårtillgängliga versioner blivit lättare att få tag i).

Nedan diskuterar jag representativa belägg på källhänvisningar i Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelsor i jämförelse med valda latinska och tyska versioner. Beläggen är utvalda så att de visar vad som är typiskt för texten och samtidigt representerar olika typer av fall. Med hjälp av de exempel som visas söker jag svar på forskningsfrågorna som jag ställde ovan i inledningen till artikeln. Exempelen visar dels hur källhänvisningar ibland tagits från förlagan medan de ibland lagts till av Budde, dels att bara namn på personer och verk anges i källhänvisningarna (vilket inte ger uppgifter om exakta textställen) och att de uppgifter som ges i hänvisningarna ofta är korrekta men ibland

missvisande. Exempelen visar vidare att källhänvisningarna hade som funktion att anpassa texten efter de birgittinska systrarnas behov och att vädja till auktoriteter. Därtill illustrerar exemplen hur jämförelser mellan olika versioner av Mechtilds uppenbarelser kan utnyttjas vid tolkning av beläggen (i exempel 7 visas namnet David och i exempel 5 två källhänvisningar som alla är tillagda av Budde, vars insats skulle ha varit svår att bekräfta utan jämförelser med andra versioner).

Exempel 2 visar ett vanligt förekommande fall av citat och hänvisningar i Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelser.

(2a) **som prophetin ysayas foresagdhe** requiescet super eum spiritus domini spiritus sapiencie et intellectus etra (Geete 1899, 96)⁵

Citatet i exempel 2a är från Jesaja 11: 2 och betyder 'och på honom skall Herrens ande vila, vishets och förstånds ande'. Som framgår av exempel 2b–2f finns källhänvisningen i alla undersökta versioner av Mechtilds uppenbarelser.

(2b) **noch dem spruch Ysaie.** auff ym wirt rugen der geist der weißheit (Mecht. 1503, 25v)

(2c) **iuxta illud. Ysaie.** Requiescet super eum spiritus d(omi)ni (Mecht. 1510, 25v)

(2d) **Iuxta illud Esaie.** Requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientiae & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiae & pietatis: & replebit eum spiritus timoris domini (Mecht. 1558, 45v)

(2e) **Nach dem das inn Esaia gesagt wirdt.** Ob jm wirt ruhen der Gaist deß Herren/ der Gaist der Weißhait vnnd Verstandts/ der Gaist deß raths vnd der sterck/ der Gaist der Kunst vnd göttigkait/ jn wirt erfüllen der Gaist der Furcht deß Herren. (Mecht. 1597, 59r)

(2f) **juxta illud Isaiaë:** Requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus sapientiae (Mecht. 1877, 73)

Som framgår av exempel 2a–2f finns samma källhänvisning i alla undersökta textvittnen, varför det är sannolikt att Budde tagit källhänvisningen i 2a direkt från sin förlaga. Exemplet visar en källhänvisning som är korrekt men samtidigt oprecis, eftersom bara bibelboken anges som källa, inte det exakta stället. Som ovan framkommit, var syftet med källhänvisningen troligen inte att läsaren skulle kunna ta fram originaltexten och betrakta citatet i dess ursprungliga kontext. Däremot var det viktigt att vädja till Jesaja som auktoritet, men det var inte så relevant att ange det exakta stället i Jesajas bok. Med andra ord kastar exempel 2 ljus på flera av mina forskningsfrågor. Jämförelser med andra versioner av Mechtilds uppenbarelser visar sig här vara nyttiga eftersom vi med hjälp av dem kan konstatera att källhänvisningen tagits från förlagan. Exempel 2 visar vidare att en vanlig typ av källhänvisningar utgörs av hänvisningar som är korrekta men inte exakta. Därtill visar exempel 2 vilken funktion hänvisningarna kunde ha. I exempel 3a hänvisas till Salomo.

⁵ Fet stil används för att skilja mellan källhänvisningen och den övriga texten i exemplet.

(3a) **som salomon aff mik scriffwar j kärlecx bokinne** ludens coram eo omni tempore delectabar Jak frögdadhis lekandes for honom j allom thima (Geete 1899, 135)

Citatet i exempel 3a är från Ordspråksboken 8:30. Som framgår av exemplet anges Salomos kärleks bok som källa i Buddes översättning. Ordspråksboken har tillskrivits Salomo, vilket gör det naturligt att det hänvisas till honom. Höga visan som också ibland tillskrivits Salomo har även kallats Kärleks bok. Eftersom citatet är från Ordspråksboken och inte från Höga visan, är källhänvisningen missvisande, även om hänvisningen till Salomo är korrekt. Som framgår av exempel 3b–3f saknas hänvisningen till Salomos kärleks bok i andra versioner av Mechtilds uppenbarelser.

(3b) **noch de(m) spruch.** spilend vor dem hern czu aller czeit (Mecht. 1503, 41v)

(3c) **iuxta ill(u)d.** Lude(n)s cora(m) eo om(n)i t(em)p(or)e (Mecht. 1510, 34v)

(3d) **iuxta illud.** Ludens coram eo omni tempore (Mecht. 1558, 64v)

(3e) **nach dem das gesagt wirdt:** Ludens coram eo omni tempore: Ich kurtzweilet vor jm allzeit (Mecht. 1597, 82v)

(3f) **juxta illud:** Ludens coram eo omni tempore (Mecht. 1877, 99)

Jämförelsen med andra versioner (exempel 3b–3f) visar att hänvisningen till Salomo troligen är bifogad av Budde som kanske lagt till den direkt ur minnet. Eftersom både Höga visan och Ordspråksboken associerats med Salomo, är det förklarligt att Budde felaktigt hänvisar till Höga visan, även om citatet är från Ordspråksboken. I vilket fall som helst gav Salomos namn troligen citatet auktoritet. Som framgår av exempel 3, finns det fall där Budde tagit citatet direkt från förlagan men lagt till en källhänvisning som i detta fall inte är felfri. Budde tenderar som konstaterats att försöka göra texten tydligare. Han verkar ha tagit hänsyn till sin publik och försett texten med förklarande tillägg, i detta fall i form av en källhänvisning. Sålunda belyser exempel 3 flera av mina forskningsfrågor. Dels lägger Budde till källhänvisningar som inte finns i andra versioner, dels är källhänvisningarna delvis missvisande. Exemplet illustrerar även hänvisningars funktion och Buddes agenda.

I exempel 4a visas ett fall där Budde gjort ett längre tillägg.

(4a) **altidh minnandhis wppa [...] thz waar härra sigher til sanctam birgittam in reuelacionibus** nec minimum ad quod tenentur in religione dimittam impunitum Ey thz minzsta som the äru til bwndne och pliktoghe äru at halda j renliffueno, skal wara onäffst thz är eth hart oc gömande ordh (Geete 1899, 161–162)

I exempel 4a ingår ett citat från Heliga Birgittas uppenbarelser. Citatet finns inte i andra versioner av Mechtilds uppenbarelser. Eftersom Birgitta (1303–1373) levde senare än Mechtild (ca 1241–1299), är det självklart att Mechtild inte kunnat citera henne. Sålunda måste citatet i 4a ha lagts till i texten senare. Eftersom citatet inte påträffas i andra textvittnen, är det sannolikt att just Budde lagt till det i översättningen. Buddes läsare eller åhörare var främst birgittinska systrar och originalet för översättningen hade tillkommit i ett annat land cirka 170 år tidigare. Sålunda fick Budde anpassa texten enligt läsarnas behov så att den

bättre passade in i deras miljö och kultur (Carlquist 2002, 30; Lamberg 2007, 172). Hänvisningen till och citatet från Birgitta gjorde sannolikt texten relevantare för just birgittinska läsare (Lamberg 2007, 333). Kontexten för citatet är värd att notera. Det tillagda citatet ingår i kapitel 76 i första boken av Buddes översättning. Det sägs där att det är viktigt att följa ordensregeln och att hålla klosterlöftet. Budde verkar ha velat betona att detta är viktigt och i det syftet vädjade han till Birgitta som auktoritet. Som ordensgrundare var Birgitta viktig för systrarna och citatet med källhänvisningen utgör samtidigt ett medel att uttrycka originalets budskap på ett nytt sätt. Budde verkar ha kommit ihåg eller kunnat hitta citat som passade in i kontexten och som bidrog till att framhäva budskapet i förlagan. Budde anger källan för citatet i exempel 4a genom att nämna författaren och verket. Eftersom Budde inte anger det exakta stället, krävs en genomgång av olika Birgitta-utgåvor för att hitta stället som han citerar. Genomgången som jag utfört visar att citatet är från kapitel 93 i bok 4 av Birgittas uppenbarelser:

(4b) Oc ey skal jak nakat minzsta lata opinat, thæt the æru bundne til j reghlonne
(Andersson 2018, 269)

Skillnaden mellan formuleringen i 4a och den i 4b visar att Budde inte utnyttjade den äldre översättningen av Birgittas uppenbarelser (Widmark 2001, 171–172). I stället verkar Budde självständigt ha översatt passusen och lagt till den i Mechtilds text. Som ovan framkommit vet vi inte vilka hjälpmedel Budde använt sig av men det är möjligt att han kunde lämpliga citat utantill eller hade tillgång till citatsamlingar (Clanchy 2007, 200; Kauko 2015, 203). Efter citatet skriver Budde i exempel 4a att vi fått höra *eth hart oc gömande ordh*. Därmed ville Budde betona att hans läsare ska komma ihåg Birgittas stränga ord. Exempel 4 illustrerar sålunda frågan om Buddes personliga insats.

Det intressanta citatet från Birgitta är inte det enda citatet som Budde lagt till i texten. Två andra tillagda citat med källhänvisningar visas i exempel 5.

(5) See kære wener här fulbordhar war hærre **sancti pauli ordh som sigher** Per multas tribulaciones oportet nos jntrare regnum dei Ginom mykla pinor oc dröffwilse skulum wi jngaa j gudz rike **Ok thy sighiom mz sancto jeronimo** Hic seca hic vre vt jn eternum parcas O hærre gudh här skær här bræn at thu oss äwærdhelika spari (Geete 1899, 325–326)

Passusen i exempel 5 finns inte i de andra undersökta versionerna. Som Laurén (1972, 75, 84) påpekar, har den sannolikt lagts till av just Budde. Passusen finns i slutet av kapitel 20 i bok 4 i Buddes översättning. Budde inleder passusen med orden *See kære wener*. Därmed tilltalar han läsarna eller åhörarna och drar med dem så att texten kommer dem nära. Sedan vädjar Budde till auktoriteter. Det första citatet är från Apostlagärningarna 14:22 (i Vulgata 14:21) men Budde hänvisar till Paulus. Förklaringen till hänvisningen till Paulus kan vara att Budde trodde att Apostlagärningarna skrivits av Paulus. Sannolikare är dock att Budde citerade direkt från minnet och trodde att citatet var från något av Paulus brev

även om det egentligen är från Apostlagärningarna. Därefter kommer ett annat citat och Budde hänvisar nu till Hieronymus. Samma citat finns också i två andra skrifter som Budde översatte, nämligen *Själen kloster* (Dahlgren 1875, 104) och *Om den heliga frun Kadrin* (Hultman 1895, 211). Som Laurén (1972, 84, fotnot 50) konstaterar, är det sannolikt att just Budde i tre olika sammanhang och vid tre olika tidpunkter lagt till citatet i texterna. I alla tre fallen hänvisar Budde till Hieronymus. Laurén (1972, 84) verkar inte ha kontrollerat uppgiftens pålitlighet, men som Lamberg (2007, 236, fotnot 70) påpekar, är citatet inte från Hieronymus utan tillskrivs Augustinus. Det exakta stället i Augustinus skrifter som citatet är taget ifrån har jag inte hittat och citatet är möjligen oäkta. Eftersom Augustinus produktion är omfattande och det inte hänvisas till en viss passus eller ens en viss skrift av honom, vore det en krävande uppgift att i hans skrifter hitta en viss mening som han sägs ha skrivit. En systematisk genomgång av Augustinus skrifter har inte varit möjlig inom ramen för denna undersökning och frågan kvarstår sålunda tills vidare som outredd.

Citat från Augustinus eller Hieronymus kan Budde ha plockat från citatsamlingar men det är å andra sidan möjligt att han läst Hieronymus eller Augustinus skrifter också i sin helhet eftersom deras texter var centrala i den lärda världen. Huvudsaken i passusen var innehållet, men hänvisningarna till kända auktoriteter var viktiga oberoende av om de var korrekta eller felaktiga. De flesta av Buddes läsare torde dessutom som ovan diskuterats ha haft dåliga förutsättningar att kontrollera om källhänvisningen var korrekt. I synnerhet om källan inte var biblisk eller inte fanns i svensk översättning, var tillgången till källlitteraturen begränsad för kvinnor som Buddes översättningar närmast var avsedda för (Lamberg 2007, 313–314). Texter på folkspråk var främst avsedda för olärda systrar och lekmän, medan latinska texter närmast var riktade till präster och andra lärda (Andersson 2021, 70). Systrarnas kompetens i latin verkar emellertid ha varit bättre än man tidigare trott och de hade bättre möjligheter att utbilda sig än andra kvinnor (Carlquist 2005, 22; Lehmijoki-Gardner 2007, 177). Samtidigt utgjorde folkspråkliga texter en del av den latinska bokkulturen och hade i vissa fall samma auktoritet som latinska texter (Johansson 2015, 225; Johansson 2017, 216; Andersson 2021, 71–72).

En missvisande källhänvisning gällande just Bibeln i exempel 5 är vid första anblicken överraskande eftersom Budde måste ha känt Bibeln som sin egen ficka. Som Laurén (1972, 81) konstaterar, var det troligen ingen svår uppgift för en beläst person att lägga till upplysningar om källor för citat i texten. Om Buddes beläsenhet och studier vet vi emellertid litet (Kauko 2015, 119–121). Att han var en beläst person vet vi indirekt bl.a. just därför att han lagt till citat och förklaringar i sina översättningar. Lauréns resonemang är sålunda problematiskt eftersom det finns en risk för cirkelargument. Därtill kunde även belästa personer bygga sin bildning på lösryckta citat i stället för att läsa litteratur i original (Clanchy 2007, 196, 200). Hur lätt det i så fall var för en beläst person att lägga till källangivelser i en text är inte självklart. Å andra sidan blev hänvisningen missvisande möjligen just därför att Budde kände Bibeln så väl och därför litade för mycket på sitt minne och inte bemödade sig att kontrollera om hänvisningen

blev korrekt. Det finns inte sällan felaktiga hänvisningar till Bibeln också i andra texter, vilket närmast beror just på att Bibeln citerades direkt ur minnet (Ejder 1976, 182; Pihlajamaa 2012, 100, 113; Kauko 2015, 178; Välimäki 2016, 108–109; Kauko 2019, 240).

Just Paulus namn spökar i exempel 5 möjligen därför att man ofta hänvisade till honom. Ett exempel på detta visas i 6a nedan.

(6a) **som sanctus paulus wpräknar in epistola** som är kärleken fredher glädhi (Geete 1899, 184)

I exempel 6a visas en hänvisning till Paulus. Denna gång anges källan något närmare eftersom det sägs att de uppräknade orden finns *in epistola* 'i ett brev'. Denna information är emellertid innehållsfattig eftersom de enda bevarade texterna som skrivits av Paulus eller tillskrivits honom är just brev (jfr Freed 2014 [2005], 5). Citatet i exempel 6a är från Galaterbrevet 5:22 och källhänvisningen är korrekt. Som framgår av exempel 6b–6f finns samma källhänvisning i alla undersökta textvittnen, vilket bekräftar att Budde tagit hänvisningen från förlagan.

(6b) **die sanct(us) Paul(us) in seiner epistel erczelet.** lib frid (Mecht. 1503, 56r)

(6c) **q(ua)s b(eatus) Paul(us) in epistola sua enumerat:** sc(ilicet) caritas. pax. gaudiu(m) (Mecht. 1510, 46r–46v)

(6d) **quae beatus Paulus enumerat in epistola sua,** quae sunt, charitas, pax, gaudium, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas (Mecht. 1558, 86r)

(6e) **welche der H: Paulus inn einer seiner Epistel erzelet/** als Lieb/ Frewd/ Frid/ Geduldt/ Miltigkait/ Gütigkait/ Langmüetigkait/ Senfftmüetigkait/ Glaub/ Messigkait/ Abbruch/ Keuschhait (Mecht. 1597, 112v–113r)

(6f) **quas beatus Paulus in Epistola sua enumerat:** scilicet, charitas, pax, gaudium (Mecht. 1877, 137)

I exempel 7a hänvisas det till David.

(7a) **äpther thy dauid scriffuar,** Misericordia et veritas precedent faciem tuam
Miskunden oc sanheten the skulu gaa fore thit änlite (Geete 1899, 346)

Citatet i exempel 7a är från Ps. 89:15 (i Vulgata Ps. 88:15). Som Laurén (1972, 81) konstaterar har källan för citatet lagts till av Budde. Hänvisningen till David är ur Buddes synvinkel korrekt, eftersom en stor del av psalmerna tillskrivits David trots att attributionen numera anses vara problematisk (Carr 2010, 66). Som framgår av exempel 7b–7f nämns David inte vid namn i andra textvittnen.

(7b) **noch de(m) spruch** barmherczikeit vnd warheit werde(n) vorgeen deynem
angesicht (Mecht. 1503, 128v)

(7c) **iuxta ill(u)d.** Mis(eri)c(or)dia & veri(tas) p(raecedent) f(aciem) (Mecht. 1510, 97r)

(7d) **Iuxta illud.** Misericordia & veritas praecede(n)t faciem tuam (Mecht. 1558, 146v)

(7e) **nach dem das gesagt wirt/** Barmhertzigkait vnnnd Warhait werden vorher gehen
vor deinem Angesicht (Mecht. 1597, 259r)

(7f) **juxta illud**: misericordia et veritas praecedent faciem tuam (Mecht. 1877, 325)

Eftersom David inte nämns vid namn i exempel 7b–7f, är det sannolikt att han inte angavs som källa i Buddes förlaga.

De ovan presenterade exemplen illustrerar hur källhänvisningar i Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelser i allmänhet ser ut och ger svar på forskningsfrågorna som presenterats i början av artikeln. Av utrymmesskäl har en fullständig genomgång av alla källhänvisningar i Mechtilds uppenbarelser inte varit möjlig inom ramen för denna artikel och det har sålunda varit nödvändigt att välja vissa belägg som diskuterats närmare. De rön som vi kommit fram till kunde nyanseras med hjälp av flera exempel som emellertid vore belägg på samma fenomen som ovan diskuterats. Med hjälp av de anförda exemplen kan vi skönja två tendenser hos Budde. Ett tydligt mönster är att han verkar ha velat förklara texten och ta hänsyn till publiken med hjälp av tillägg. Om vi bortser från Buddes tillägg, är citat från och hänvisningar till andra källor än Bibeln sällsynta i Mechtilds uppenbarelser (Kauko u.u.). Att Budde lagt till hänvisningar till andra källor än Bibeln är intressant med tanke på att publiken utgjordes av klostersistrar (jfr Carlquist 2005, 22; Lehmijoki-Gardner 2007, 177). Deras indirekta kontakt med lärda källor, skriftställare och tankar är anmärkningsvärd och nyanserar bilden av hur Budde förhöll sig till sin publik.

4 AVSLUTNING

Vad källhänvisningarna beträffar är Buddes översättning av Mechtilds uppenbarelser en för sin genre typisk text, eftersom den uppvisar likheter med andra medeltida och tidigmoderna undervisande texter som diskuterats av tidigare forskare. Den första av de i inledningen presenterade forskningsfrågorna handlade om vilket slags källhänvisningar som finns i Mechtilds uppenbarelser. Källhänvisningar saknas ofta helt men det är heller inte sällsynt att det ges i sig korrekta men samtidigt oprecisa källhänvisningar. Budde hänvisar exempelvis till en viss bibelbok eller en viss författare men det exakta stället som han citerar anges inte. Källhänvisningarna som ges är därtill ibland missvisande. Som ovan framkommit finns det belägg där Budde hänvisar till en viss författare och en viss text. I vissa fall är uppgiften om författaren korrekt men uppgiften om texten felaktig eftersom citatet som ges är taget från en annan text som samma författare skrivit.

Min andra forskningsfråga handlade om huruvida Budde tagit källhänvisningarna från förlagan eller lagt till dem själv. Som ovan framkommit, är både Buddes citat och källhänvisningar ofta tagna från förlagan. Det finns emellertid också fall där Budde tagit citatet från förlagan men lagt till en källuppgift. Ibland är även citaten tillagda av Budde. Min tredje forskningsfråga gällde källhänvisningarnas värde för kännedomen om Buddes personliga insats. De tillagda källhänvisningarna och citaten utgör en källa för vårt vittnesmål om vad Budde kunde och om hur han arbetade. Eftersom det utöver Buddes

översättningar finns få texter som är författade av honom och eftersom vi har få uppgifter om Budde som person, är information som indirekt kan öka kännedomen om honom intressant. Det är möjligt att Budde lagt till citat och hänvisningar direkt ur minnet, vilket förklarar varför källuppgifterna inte alltid är korrekta. Det är emellertid också möjligt att Budde hade tillgång till hjälpmedel. Tilläggen tyder vidare på att Budde ville göra texten tydligare för sina läsare.

Min fjärde forskningsfråga handlade om källhänvisningarnas funktioner. Oberoende av om källhänvisningarna är korrekta eller inte, utgör de en direkt anknytning till auktoriteter och därmed ger texten en ökad trovärdighet. Som ovan framkommit finns det ett belägg på att Budde lagt till en hänvisning till och ett citat från Heliga Birgitta, vilket troligen gjorde texten mer relevant för birgittinska läsare. Att Budde var mån om att ta hänsyn till sin publik på detta sätt är ett rön som bekräftar och nyanserar det som vi annars vet om Budde.

Min femte forskningsfråga gällde olika versioner av Mechtilds uppenbarelser och deras utnyttjande vid tolkningen av beläggen. Jämförelser mellan olika versioner har visat sig vara nyttiga. Om samma källhänvisning påträffas i alla eller de flesta undersökta textvittnena är det säkert att Budde tagit källhänvisningen från förlagan. De källhänvisningar som förekommer hos Budde men saknas i de andra undersökta versionerna är däremot troligen tillagda av Budde. Jämförelser mellan olika versioner som åtminstone inte direkt är beroende av varandra gör det möjligt att skilja mellan Buddes personliga insats och det som tagits över från förlagan. Utan jämförelser skulle det vara svårare och delvis omöjligt att veta vad som är ett resultat av Buddes ingripande. Eftersom många textvittnen digitaliserats, är det numera lätt att utföra jämförelser av detta slag. Här har digitaliseringen öppnat nya, delvis outnyttjade möjligheter för forskningen om Budde.

LITTERATUR

- Ahlbäck, Olav 1952. Jöns Buddes språk och landsmannskap. I: *Studier i nordisk filologi*, nr 40–41. S. 1–152.
- Andersson, Roger 2018. *Heliga Birgittas texter på fornsvenska. Birgittas Uppenbarelser. Bok 4*. Stockholm: Sällskapet Runica & Mediaevalia (Editiones 12).
- Andersson, Roger 2021. Språkväxling och språkval i senmedeltida religiösa handskrifter. I: Andersson, Roger, Hedström, Ingela & Retsö, Dag, *Nya studier i utgivna fornsvenska handskrifter*. Uppsala: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 103. S. 59–139.
- Bromberg, Richard Louis Jean 1965. *Het boek der bijzondere genade van Mechtild van Hackeborn. Uitgegeven naar een Nijmeegs handschrift alsmede een beschrijving van haar mystiek en een onderzoek naar de geschiedenis der middelnederlandse vertalingen*. Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink.

- Carlquist, Jonas 2002. *Handskriften som historiskt vittne. Fornsvenska samlingshandskrifter – miljö och funktion*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia (Opuscula 6).
- Carlquist, Jonas 2005. Den fornsvenska handskriftens bilinguala karaktär. Latinets funktion i folkspråklig kontext. I: Mård-Miettinen, Karita & Niemelä, Nina (red.), *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XXV. Våren 12–13.2.2005*. Vasa: Vasa universitet. Humanistiska fakulteten (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet. Nr 32). S. 10–30.
- Carr, David M. 2010. *An Introduction to the Old Testament. Sacred Texts and Imperial Contexts of the Hebrew Bible*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Clanchy, M. T. 2007. Parchment and Paper: Manuscript Culture 1100–1500. I: Eliot, Simon & Rose, Jonathan (red.), *A Companion to the History of the Book*. Oxford: Blackwell Publishing (Blackwell Companions to Literature and Culture 48). S. 194–206.
- Dahlgren, Fredrik August 1875. *Skrifter till läsning för klosterfolk. Efter gamla handskrifter*. Stockholm: P. A. Norstedt & söner (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 20).
- Ejder, Bertil 1945. *Adjektivändelsen -er i de nordiska språken, särskilt i svenskan*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri.
- Ejder, Bertil 1976. *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken*. Lund: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 73.
- Feather, John 2007. Copyright and the Creation of Literary Property. I: Eliot, Simon & Rose, Jonathan (red.), *A Companion to the History of the Book*. Oxford: Blackwell Publishing (Blackwell Companions to Literature and Culture 48). S. 520–530.
- Freed, Edwin D. 2014 [2005]. *The Apostle Paul and His Letters*. London & New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
- Geete, Robert 1899. *Hel. Mechtilds uppenbarelser (Liber spiritualis gratiæ) öfversatta från latinets år 1469 af Jöns Budde. Efter gamla handskrifter*. Stockholm: Kungl. boktryckeriet. P. A. Norstedt & söner (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 32).
- Hultman, Oskar Fredrik 1895. *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet (Skrifter 31).
- Johansson, Karl G. 2015. Om att bryta gränser: Gudsordet på skandinaviska folkspråk från mission till reformation. I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*. Odense: Syddansk Universitetsforlag (Selskab for østnordisk filologi, nr 1). S. 219–233.
- Johansson, Karl G. 2017. St Jerome and the Authority of Medieval East Scandinavian Texts. I: Adams, Jonathan & Bampi, Massimiliano (red.), *Beyond the Piræus Lion. East Norse Studies from Venice*. Odense: Syddansk Universitetsforlag (Selskab for østnordisk filologi, nr 2). S. 215–235.

- Kauko, Mikko 2015. *Jöns Budde och hans skrifter – Yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det*. Turku: Turun yliopisto (Annales universitatis Turkuensis B 402).
- Kauko, Mikko 2019. Latinet och antiken i centrala birgittinska texter. I: Skovgaard Boeck, Simon & Vrieland Seán D. (red.), *A Copenhagen Miscellany. Studies in East Norse Philology*. Odense: Syddansk Universitetsforlag (Selskab for østnordisk filologi, nr 3). S. 235–249.
- Kauko, Mikko 2020a. Granatäpplen och ärter – om sällsynta ord och missförstånd i Jöns Buddes version av Mechtilds uppenbarelser. I: Wide, Camilla, Ingman, Eva, Lankinen, Katri & Vaakanainen, Veijo (red.), *Svenskan i Finland 18*. Åbo: Åbo universitet, Nordiska språk. S. 72–87.
- Kauko, Mikko 2020b. Latinska kasusändelser i den fornsvenska versionen av Mechtilds uppenbarelser. I: *Arkiv för nordisk filologi 135*. S. 57–94.
- Kauko, Mikko u.u. De bibliska citaten i Mechtilds uppenbarelser. I: *Östnordisk filologi 4*. Odense: Syddansk Universitetsforlag (Selskab for østnordisk filologi, nr. 4).
- Lamberg, Marko 2007. *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Toimituksia 1115).
- Laurén, Christer 1972. Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version – handskrift och översättningsteknik. I: *Folkmålsstudier 21*. S. 1–162.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju 2007. *Kristillinen mystiikka. Läntinen perinne antiikista uudelle ajalle*. Helsinki: Kirjapaja.
- Mecht. 1503 = *Das buch geistlicher gnaden, offenbarunge, wunderliches vnde beschawlichen lebens der heiligenn iungfrawen Mechtildis vnd Gertrudis, Closter iungfrawen des closters Helffede*. Leyptzk: Lotter. Hämtad 20/8 2021. <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10859996-4>.
- Mecht. 1510 = *Speculum spiritalis gracie ac mirabiliu(m) reuelationu(m) diuinitus factaru(m) sacris virginibus Mechtildis ac Gertrudis. Monialiū(m) Cenobij Helffede p(ro) saluberrima in christo p(ro)ficentiu(m) instructione comportatus*. Liptzk: Jacobi Thanners Herbipolen. Hämtad 20/8 2021. <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00007332/images/index.html?id=00007332&groesser=150%&fip=193.174.98.30&no=&seite=5>.
- Mecht. 1558 = *Liber gratiae spiritoalis visionvm et revelationvm beatae Mechtildis virginis deuotissimæ, ad fideiū instructionem*. Venetiis: In cœnobio sanctæ Mariæ Magdalænæ per monialiū pœnitentium manus. Hämtad 20/8 2021. https://reader.digital-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10188744_00001.html?zoom=0.5.
- Mecht. 1597 = *Fundgrub der gaistlichen gnaden. Vor Dreihundert Jaren von Gott der Seligen Junckfrawen Mechtild von Hakenborn geoffenbaret vnd gelehret*. Thierhaupten: Closter zu Thierhaupten. Hämtad 20/8 2021. https://reader.digital-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10685988_00005.html.
- Mecht. 1877 = *Revelationes Gertrudianæ ac Mechtildianæ II: Sanctæ Mechtildis virginis ordinis Sancti Benedicti liber specialis gratiæ. Accedit sororis Mechtildis ejusdem ordinis lux diuinitatis. Opus ad codicum fidem nunc primum integre*

- editum Solesmensionum O.S.B. monachorum cura et opera. Pictavii & Parisiis: Apud H. Oudin fratres.*
- Mäkilähde, Aleks, Alho, Tommi & Johnson, Anthony W. 2016. Performative Grammars: Genre and Allusion in a Restoration Manuscript. I: *Neuphilologische Mitteilungen* 117 (2). S. 315–344.
- Mäkilähde, Aleks 2019. *The Philological-Pragmatic Approach. A Study of Language Choice and Code-Switching in Early Modern English School Performances.* Turku: University of Turku (Annales universitatis Turkuensis B 499).
- Noreen, Erik 1944. Studier i Jöns Buddes ordförråd. I: *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 6. S. 1–72.
- Pettersson, Jonatan 2019. The Swedish Bible Translations and the Transition from Old Swedish to Early Modern Swedish. I: Kauko, Mikko, Norro, Miika, Nummila, Kirsi-Maria, Toropainen, Tanja & Fonsén, Tuomo (red.), *Languages in the Lutheran Reformation. Textual Networks and the Spread of Ideas.* Amsterdam: Amsterdam University Press (Crossing Boundaries 10). S. 129–148.
- Pihlajamaa, Lauri 2012. Raamatunlauseet ”Sielun lääkkeessä”. I: Häkkinen, Kaisa (red.), *Tutkimuksia Westhin koodeksista.* Turku: Turun yliopisto (Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2). S. 93–116.
- Romero, Tomàs Martínez 2017. De les revelacions de Santa Melchides. A Partial Translation of Mechtild of Hackeborn’s *Liber specialis gratiae*. I: *Aevum* 91, fasc. 2. S. 585–610.
- Rydel, Courtney E. 2014. Inventing a Male Writer in Mechtild of Hackeborn’s *Booke of Gostlye Grace*. I: *Journal of Medieval Religious Cultures.* Vol. 40, No. 2. S. 192–216.
- Tarkiainen, Kari 2008. *Finlands svenska historia 1. Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Varila, Mari-Liisa 2016. *In Search of Textual Boundaries. A Case Study on the Transmission of Scientific Writing in 16th-Century England.* Turku: University of Turku (Anglicana Turkuensia 31).
- Voaden, Rosalynn 2005. Who Was Margaret Thorpe? Reading Mechtild of Hackeborn in Fifteenth-Century England. I: *Religion & Literature.* Vol. 37, No. 2. S. 9–25.
- Välimäki, Reima 2016. *The Awakener of Sleeping Men. Inquisitor Petrus Zwicker, the Waldenses, and the Retheologisation of Heresy in the Late Medieval Germany.* Turku: University of Turku, Cultural History.
- Wendt, Bo-A. 2006. En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet. I: *Arkiv för nordisk filologi* 121. S. 253–274.
- Widmark, Gun 2001. *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid.* Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi LXXVI).
- Wollin, Lars 1992. Hat Jöns Budde im ’Catholicon’ geblättert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch. I: Elmevik, Lennart & Schöndorf, Kurt Erich (red.), *Niederdeutsch in Skandinavien III.*

Berlin: Erich Schmidt Verlag (Beihefte zur Zeitschrift für deutsche Philologie 6). S. 77-99.

Wollin, Lars 2011. Jöns Budde och eftervärlden. En presentation, en forskningsrapsodi – och några spekulationer. I: Wollin, Lars (utg.), *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär*. Uppsala: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 95. S. 9-35.

Vad tänker du om det?

Verbet *tänka* som epistemisk markör i tidningsspråk

Jaana Kolu

1 INLEDNING

Den som studerat svenska som andra eller främmande språk (eller som det andra inhemska i Finland) har ofta lärt sig verbens *tycka*, *tänka* och *tro* betydelser så att betydelseinnehållen har jämförts med varandra. Exempelvis ger läroboken *Rivstart* (Levy Scherrer & Lindemalm, Övningsbok A1 + B1, 2014, 88) verbens betydelser följande förklaringar i en uppgift där inläraren ska välja mellan de tre verben i en luckövning: *tycker* 'har en åsikt/värdering/erfarenhet', *tror* 'vet inte säkert/har ingen erfarenhet', *tänker (på)* 'fokuserar tankarna på någon/något'. Idag har verbet *tänka* dock börjat förekomma i funktioner som kommer närmare funktionerna hos verben *tycka* och *tro*, när det gäller att uttrycka en åsikt eller ett omdöme, speciellt i talspråk men även i tidningstexter. I *Språktidningen* påpekar Kristian Blensenius (2014) att vissa retar sig på formuleringen *jag tänker att* när den används för att uttrycka en åsikt. Denna irritation uttrycks även av en läsare på insändarspalten i *Dagens Nyheter* (2.10.2020): "Hur kommer det sig att ingen tycker och tror något längre, alla bara tänker så det knakar? Kan det bero på ängsligheten att stå för sitt ord?"

Aijmer (1988; 1997) har jämfört betydelseomfånget mellan svenskans *tycka* och engelskans *think*. Hon (1988, 87) menar att det görs ett antal lexikala distinktioner med verben *tänka*, *tycka* och *tro* som inte behöver göras med *think* som har ett bredare användningsområde. Även Nelson och Henricson (2019, 49) påpekar att det behövs tre verb i svenskan för att täcka motsvarande semantiska fält som engelskans *think* har: *tänka*, *tycka* och *tro* (Se även Aijmer 1988; Viberg 2005; Grahn 2012). Enligt Viberg (2005, 121) representerar differentieringen mellan de tre mentala verben i svenskan "one of the major language specific characteristics of Swedish mental verbs".

Syftet med föreliggande studie är att ur ett lexikalisk-semantiskt perspektiv redogöra för användningen av verbet *tänka* som *epistemisk markör* i dagstidningarna *Dagens Nyheter* (DN), *Svenska Dagbladet* (SvD) och *Hufvudstadsbladet* (Hbl). Med epistemiska markörer avses ord som används för att kvalificera egna eller andras yttranden i fråga om grad av säkerhet eller sannolikhet (jfr Aijmer 1988; Karlsson 2006; Kärkkäinen 2006). I föreliggande studie ligger fokus på verbet *tänka* som uttryck för en åsikt eller en uppfattning i de tre tidningarna. Därtill jämförs verbet *tänka* med de två andra mentala verben *tycka* och *tro* i

epistemisk funktion för att redogöra för den lexikala differentieringen mellan verben.

De frågor som jag söker svar på är: 1) I vilka kontexter och funktioner påträffas verbet *tänka* som epistemisk markör i dagstidningarna *Svenska Dagbladet*, *Dagens Nyheter* och *Hufvudstadsbladet*? 2) Går det att särskilja funktionella profiler mellan verben *tänka*, *tycka* och *tro* som epistemiska markörer? I så fall, vilka?

Även om konstruktionen *tänka* + *att*-sats blivit allt vanligare i samtalspråk och till och med i tidningstexter, har den ännu inte tagits upp i samtidsordböckerna *SAOL* och *SO*. Orsaken till detta är, enligt ordboksredaktören Kristian Blensenius¹, att "konstruktionen är ett i sammanhanget ganska sentida fenomen och har blivit vanligare i tidningstexter först på 2000-talet". Därtill påpekar Blensenius att konstruktionen ännu inte är helt accepterad i alla sammanhang, och att "konstruktionsmönster har varit svåra att tilldela bruklighetsmarkeringar (t.ex. 'vardagligt')" i ordböcker. Blensenius antar vidare att konstruktionen *tänka att* kommer att medtas i samtidsordböcker i framtiden, då den har blivit så vanlig. Han påpekar att verbet *tänka* i exempelmeningen i *SO* "Vad tänker du om detta?" motsvarar den epistemiska betydelse som står i fokus i denna studie. Problemet är dock, enligt honom, att bara konstruktionen "tänka något (om ngn/ngt)'ges där. Enligt honom bör den kompletteras med *tänka plus* en *att*-bisats, och även i presens.

Avsikten med denna studie är att bidra med ökad förståelse av *tänka*-verbets användningsomfång gentemot de två andra kognitiva verben *tycka* och *tro* i dagstidningstexter. Detta tema är av intresse då det tycks vara en viss betydelseglidning och betydelseutvidgning på gång hos ett av de tre centralaste kognitiva basverben i svenskan. Enligt Strömquist (2011, 19, 235) är betydelseglidningar, där ett ord får en ny betydelse vid sidan av det gamla, ett vanligt fenomen. Fokus i föreliggande studie ligger på konstruktionen *tänker att* i presens, då i synnerhet presensformen tycks stå för denna betydelseglidning.

2 MATERIAL OCH METOD

Materialet som ligger till grund för denna studie består av verbens *tänka* och *tycka* och *tro* förekomster i ett slumpmässigt urval av upplagorna av dagstidningarna *Svenska Dagbladet*, *Dagens Nyheter* och *Hufvudstadsbladet* från åren 2020–2021 (Se tabell 1). Jag har gått igenom sammanlagt 90 dagstidningar, närmare bestämt 30 nummer av respektive tidning. Materialet har avgränsats att omfatta verben *tänka*, *tycka* och *tro* i epistemisk funktion. Den kvalitativa studien går ut på att analysera verbet *tänka* i följande positioner där verbens epistemiska funktion tämligen tydligt kommer fram (jfr Aijmer 1988): (1) i indirekt anföring (Ex. 1), (2) som parentetiskt inskott (Ex. 2), (3) som påhäng (Ex. 3) och (4) i en fråga (Ex. 4). Exempelen på vardera typen är hämtade ur mitt material:

¹ e-post, personlig kommunikation 29.4.2021

- (1) Jag **tänker att** Simon med sitt mod kan vara ett föredöme för andra i liknande situationer. (SvD 9.2.2020)
- (2) Möjligen, **tänker jag**, kunde man ändra den till "Demokrati i journalistikens tjänst". (SvD 14.9.2021)
- (3) På min äng kan de inte drabbas av någonting värre än yrsel inför rymdens djup, **tänker jag**. (DN 30.9.2020)
- (4) Vad har du **tänkt** om exitplanen? (Hbl 15.4.2021)

Analysen är även kontrastiv, då verben *tänka (att)*, *tycka (att)* och *tro (att)* i epistemisk funktion jämförs i tidningarna för att utreda om det går att urskilja några skillnader i deras användning.

Materialinsamlingen har skett med hjälp av tidningarnas digitala arkiv som jag som prenumerant av *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Hufvudstadsbladet* har haft tillgång till. I praktiken har jag använt pdf-formatet av tidningarna och genom att använda sök-kommandot gått igenom den redaktionella texten, insändarna, bilagorna och annonserna i en tidning åt gången. I sökrutan har jag skrivit verbstammen *tänk-*, *tyck-* och *tro-* för att få med alla tempusformerna av respektive verb. Därefter har jag excerperat verben i epistemisk funktion och jämfört betydelser och funktioner hos verben samt deras kontexter i tidningarna. Betydelsena hos beläggen jämförs i vissa fall även med de betydelser som ordböckerna *SAOL*, *SO* och *SAOB* tillskriver dessa verb. Studien har också kvantitativa drag i och med att vissa frekvensuppgifter anges.

3 TÄNKA, TYCKA OCH TRO I EPISTEMISK FUNKTION

Kognitiva verb har undersökts flitigt speciellt ur ett interaktionellt perspektiv i olika språk under de två senaste decennierna (t.ex. Kärkkäinen 2003, 2012; Deppermann & Reineke 2017; Nelson & Henricson 2019; Tolvanen 2021). Nelson och Henricson (2019) använder termen *kognitionsverb* om verb med vilka "talaren positionerar sig gentemot det som sägs". I sin studie undersökte de vilka kognitionsverb sverigesvenska och finlandssvenska studenter och handledare använder i akademiska handledningssamtal och i vilken omfattning de olika verben förekommer. I handledningssamtal kan kognitionsverben, enligt Nelson och Henricson (2019, 49), användas bland annat för att "framföra synpunkter på texten som subjektiva ställningstaganden (jag tycker), eller för att tona ner en åsikt genom att framföra den som ett antagande (jag tror) eller en tankegång (jag tänker)". Verbet *tänka* används frekvent av handledarna i Nelsons och Henricsons material. Tolvanen (2021) å sin sida undersöker i en pågående studie hur konstruktionerna *jag tänker* och *jag tänkte* används vid talarpositionering i olika samtal.

Viberg (1980, 2005) placerar verben *tänka*, *tycka* och *tro* i samma semantiska fält, det vill säga det *mentala* fältet och *kognition*. Viberg (1980, 17) ger ett exempel på hur en direkt tanke kan omvandlas till en indirekt anföringsats med hjälp av

dessa kognitionsverb. Det direkta citatet "'Vad läskigt!' tänkte Peter", som återger tankeinnehållet hos Peter, kan ändras till en indirekt anföring. Viberg (1980, 17) konstaterar dock att det i den indirekta anföringssatsen ofta förefaller "lämpligt att byta ut verbet *tänka* mot något annat kognitivt predikat med en mer laddad betydelse: Peter tyckte/?tänkte, att det var läskigt." Viberg (1980, 31) konstaterar vidare att verbet *tycka* används vid omdömen som baserar sig på personlig erfarenhet eller på en subjektiv värdering hos erfarenheten som utgör subjektet till verbet, medan verbet *tro* används vid omdömen eller uppfattningar som bygger på föreställningar av en situation som man saknar erfarenhet av. Viberg (1980, 32) exemplifierar detta: "Jag tycker att det känns kallt idag" och "Jag tror att det känns kallt idag." Viberg tar inte upp verbet *tänka* i denna kontext, och då uppstår frågan om huruvida konstruktionen ?Jag **tänker att** det känns kallt idag vore möjlig (Artikelförfattarens egen hypotetiska konstruktion). I enlighet med Kristian Blenselius (2014) resonemang i *Språktidningen* skulle kanske följande lite längre utläggning vara tänkbar: Nja, jag vet inte, jag ?**tänker att** det känns kallt idag. Här antyder formuleringen att det pågår en längre tankeprocess.

4 EPISTEMISKA BETYDELSER HOS VERBEN TÄNKA, TYCKA OCH TRO I SAOL, SO OCH SAOB

I detta avsnitt redogörs för definitioner och förklaringar som ges i ordböckerna *Svenska Akademiens ordlista (SAOL)*, *Svensk ordbok (SO)* och *Svenska Akademiens ordbok (SAOB)* för verbet *tänka* i de grundbetydelser som är relevanta för denna studie. Jag har således exempelvis utelämnat betydelsen 'ha för avsikt, ämna' och det reflexiva verbet *tänka sig* samt olika konstruktioner med verbpartiklar som exempelvis *tänka efter* och *tänka om*. Därtill jämförs de aktuella betydelserna i ordböckerna hos verbet *tänka* med de betydelser som getts i ordböckerna för verben *tycka* och *tro* i epistemisk funktion.

I *SAOL* ges verbet *tänka* betydelseinnehållet "ägna sig åt tankeverksamhet". I *SO* ges verbet förklaringen "ofta med prep. på låta sin (omedelbara) intellektuella verksamhet vara inriktad på visst problem, kunskapsstoff el. förhållande SYN. fundera JFR grubbla". Dessutom ges tillägget "i några uttryck ha som sin uppfattning t.ex. vad *tänker* du om NN:s avhopp?". Den sistnämnda betydelsen motsvarar närmast den epistemiska betydelsen som står i fokus i denna artikel.

I *SAOB* får verbet *tänka* flera betydelseförklaringar, t.ex. "utöva l. ägna sig åt intellektuell verksamhet, samla o. ordna tankar l. föreställningar (i syfte att komma till klarhet i l. om ngt), fundera l. överlägga l. resonera (med sig själv); grubbla.; äv. konkretare, särsk. om sätt att tänka". Därtill ges verbet betydelseinnehållet "mena l. anse l. tycka (något); ana l. förmoda l. tro; med obj. som utgörs av bisats, jag tänkte att han var bortrest." I det sistnämnda exemplet med preteritumkonstruktionen av *tänka att* tas verbet upp som synonymt till verben *tycka* och *tro* i epistemisk funktion. Det är av särskilt intresse för denna studie att

verbet i exemplet står i preteritum, något som diskuteras vidare längre fram i artikeln.

Verbet *tycka* får följande betydelser i SAOL: "ha som sin åsikt: jag tyckte att filmen var bra" och "ha visst sinnesintryck: jag tyckte det var Olle, men jag kan ha sett fel". I SO ges *tycka* betydelserna "ha åsikten eller inställningen som framgår av el. efterfrågas i sammanhanget; ofta mer känslomässigt än rationellt grundad" och "ha (sinnes)intrycket som framgår av sammanhanget". I SAOB ges verbet *tycka* betydelserna "ha l. omfatta viss (mer l. mindre rationellt grundad) åsikt l. uppfattning l. vara mer l. mindre fast övertygad om (ngt); anse, mena; äv.: uttala ss. sin åsikt, särsk. försvagat, ss. anföringsverb, närmande sig l. övergående i bet.: säga; särsk. i förb. med att-sats (ä. med utelämnat att)". Verbet *tro* får i SAOL och SO ungefär samma betydelseinnehåll "hålla för sannolikt" (SAOL) och "hålla för sannolikt med avseende på något sakförhållande (som det i och för sig kan finnas säker kunskap om)" (SO). I SAOB har verbet *tro* fått betydelseförklaringen "(utan full visshet) föreställa sig (ngt) vara fallet; (på grundval av kända omständigheter) hålla (ngt) för mer l. mindre sannolikt".

5 VERBET TÄNKA SOM EPISTEMISK MARKÖR I DAGENS NYHETER, SVENSKA DAGBLADET OCH HUFVUDSTADSBLADET

I det följande presenteras representativa kontexter där verbet *tänka* fungerar som epistemisk markör i dagstidningarna *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Hufvudstadsbladet*. Konstruktionen *tänka att*, som är vanligt förekommande i informellt talspråk (Grahn 2012, 55; Nelson & Henricson 2019), är tämligen frekvent även i mitt tidningsmaterial från 2020–2021. Som det framgår av tabell 1 har verbet *tänka* i olika tempusformer sammanlagt 254 belägg i epistemisk funktion i de tre tidningarna. Verbet har 115 belägg i *Dagens Nyheter*, 77 belägg i *Svenska Dagbladet* och 62 belägg i *Hufvudstadsbladet* i denna funktion. Verbet *tycka* har däremot 531 belägg i *Dagens Nyheter*, 442 belägg i *Svenska Dagbladet* och 207 belägg i *Hufvudstadsbladet* i samma funktion. Verbet *tro* som epistemisk markör har 697 belägg i *Dagens Nyheter*, 599 belägg i *Svenska Dagbladet* och 288 belägg i *Hufvudstadsbladet*. Totalt har de tre verben 3018 belägg i epistemisk funktion. Verbet *tänka* utgör cirka 8,5 procent av beläggen, medan *tycka* utgör ungefär 39 procent och *tro* 52,5 procent. Textmängden i tidningarna är inte densamma, och således är frekvenserna inte jämförbara mellan tidningarna, men procentandelarna är relativt analoga.

Verbet *tänka* som epistemisk kvalifikator förekommer i tidningarna oftast i kombination med pronomenen *jag*, *du* eller *vi* som subjekt i intervjuer, debattinlägg, insändare, recensioner, kolumner, kåserier, krönikor, frågespalter och annonser vars innehåll ofta är åsiktsbaserat. Stilen i dessa texttyper är ofta mer informell.

TABELL 1 Verben *tänka*, *tycka* och *tro* i epistemisk funktion i materialet

Verb som epistemisk kvalifikator	DN (N = 30)	SvD (N = 30)	Hbl (N = 30)	Totalt (N = 90)
<i>Tänka</i> (att)	115 (9 %)	77 (7 %)	62 (11 %)	254 (8,5 %)
<i>Tycka</i> (att)	531 (39 %)	442 (39,5 %)	207 (37 %)	1180 (39 %)
<i>Tro</i> (att)	697 (52 %)	599 (53,5 %)	288 (52 %)	1584 (52,5 %)
Totalt	1 343	1118	557	3018

I exempel (5), (6) och (7) används verbet *tänka* i en intervjufråga där journalisten efterfrågar en åsikt.

- (5) Vad **tänker** du om den tuffa starten i april i dag? (DN 15.6.2021)
- (6) Vad **tänker** du om det? (SvD 8.1.2020)
- (7) Vad **tänker** du om händelsen i dag? (Hbl 27.1.2020)

Verbet *tänka* förekommer nio gånger i epistemisk funktion i intervjufrågor där det ungefär motsvarar betydelsen 'ha för sin uppfattning' (jfr SO). I DN förekommer frågan av typen *Vad tänker du om det?* fem gånger, medan SvD har bara ett belägg på samma typ av fråga och Hbl har tre belägg. Då står pronomen *du* som subjekt till verbet. I exemplen (5), (6) och (7) återges troligen den fråga som ställts muntligt till den intervjuade vid intervjutillfället. På motsvarande sätt förekommer verbet *tänka* som uttryck för en åsikt eller ett omdöme i intervjuaren, något som illustreras i citat (8).

- (8) Jag är besviken! Jag borde vara integrationsminister, **tänker** jag. (SvD 30.1.2020)

Indirekta anföringssatser är vanligt förekommande i materialet. I exemplen (9)-(15) är verbet *tänka* konstruerat med *att* och följs av ett citat som innehåller skribentens eller talarens egen uppfattning. Sammanlagt finns 221 belägg av denna typ av indirekta anföringar i hela materialet. Det finns 103 belägg i DN, 67 belägg i SvD och 51 belägg i Hbl. I exempel (9) och (10) använder två olika psykologer *tänka* som uttryck för en åsikt i frågespalter där psykologerna svarar på läsarnas frågor.

- (9) Jag kan verkligen förstå att ni är oroliga och jag **tänker att** ni behöver någon att prata med om det. (DN 2.5.2021)
- (10) Jag **tänker att** du behöver hitta ett sätt att acceptera de skuld- (och eventuellt skam-) känslor som du har just nu. (SvD 30.1.2020)

Aijmer (1997, 10) påpekar att verbet *tänka* kan ha både en expressiv funktion då det uttrycker talarens känslor (Se ex. 8) eller en mer informativ funktion (Se ex. 9 och 10) där talaren hänvisar till sig själv och sina egna uppfattningar som innehåller snarare faktakunskaper än känslor. Det är dock svårt att dra en skarp gräns mellan dessa två funktioner, då konstruktionen *tänka att* ofta innebär

subjektiva värderingar, åsikter och uppfattningar. Exempel (11) har hämtats från en ledartext i *SvD*. Det är således fråga om en argumenterande text, ett debattinlägg där skribenten uttrycker sina subjektiva åsikter och värderingar om ett aktuellt ämne. I exempel (12) används *tänka* i en filmrecension som även den representerar en argumenterande stil. Såsom Kristian Blensenius (2014) påpekar förefaller konstruktionen *jag tänker att* motsvara uttrycket som "jag resonerar som så att".

- (11) Jag **tänker att** om ett officiellt krav på självförsörjning skulle vara alltför betungande för migranterna får de väl ta med det i sina överväganden innan de väljer Sverige. (*Svd* 11.1.2020)
- (12) Ibland **tänker jag att** det där närgångna porträttet av oligarken som blev dissident hade varit estetiskt och berättarmässigt intressantare. (*Hbl* 26.1.2020)

Verbet *tänka* används som uttryck för åsikt i synnerhet i sportnyheter (Se ex. 5 och 13), kultursidor (Se ex. 12 och 14) och annonser (15) som kan tänkas ha en ledigare stil än något annat redaktionsmaterial.

- (13) Nu är jag ju här, så jag **tänker att** jag får försöka lägga allt fokus på min brottning. (*Svd* 12.2.2020)
- (14) Jag **tänker att** Hamlet är en analytiker som går och funderar men aldrig kommer till skott. (*Hbl* 12.2.2020)
- (15) För vi **tänker att** förändringen börjar i det lilla. (*DN* 21.4.2021)

Som Aijmer (1988, 78) konstaterat, kommer verbets speciella epistemiska funktion att kvalificera ett påstående särskilt tydligt fram som ett parentetiskt inskott i ett yttrande (16) eller ett påhäng till det (17). Det går även att konstruera en satsfläta med verbet *tänka* (18) på samma sätt som med verben *tycka* och *tro* (jfr Språkriktighetsboken 2005, 307–308).

- (16) Om själen finns, **tänker jag**, befinner den sig utanför kroppen. (*Svd* 25.1.2020)
- (17) Foilande tävlingsseglare eller svävarförare känner sig säkert hemma i en Candela Seven, **tänker jag (...)** (*Hbl* 6.2.2020)
- (18) Framför allt Carl Jan **tänker jag att** programmet blev en chock för. (*Svd* 20.4.2021)

Parentetiskt inskott med *tänka* påträffas i materialet bara en gång (ex. 16), men som påhäng förekommer *tänka* sammanlagt 22 gånger: 8 gånger i *DN*, 6 gånger i *Svd* och 8 gånger i *Hbl* (ex. 17). Dessutom finns det ett belägg på en satsfläta (ex. 18).

I vissa fall placeras "så här tänker jag" som en "signalfras" före ett direkt citat som innehåller en direkt rapport om de egna tankarna (jfr Grahn 2012, 55). Även om direkta anföringar av denna typ inte tagits med i mitt material, presenteras här ett sådant fall, eftersom formuleringen står så nära indirekta anföringssatser med *jag tänker att*: "Jag **tänker så här**: jag accepterar inte problem i mitt liv." (*Hbl* 9.2.2020).

Konstruktionen *jag tänker att* verkar inte förekomma i mer formella texttyper med undantag av återgivning av talspråk och direkta citat i intervjuer. Även tempusformen kan vara av betydelse för konstruktionens godtagbarhet och stilistiska nyans. I tidningsmaterialet är det tämligen vanligt att tanke-innehållet hos en person återges med verbet *tänka* i preteritum. Då får verbet en refererande funktion då upplevaren rapporterar och beskriver hur hen tänkt vid ett visst bestämt tillfälle:

- (19) Jag var helt nykter och gjorde inget motstånd då jag **tänkte att** de kanske drar fram knivar då (...). (*Hbl* 27.4.2021)

Betydelseinnehållet hos *tänka*-verbet tycks i vissa fall förändras då det används i preteritumformen *jag tänkte att* jämfört med presensformen *jag tänker att*. Även Tolvanen (2021) tar upp detta i sina preliminära resultat där hon jämfört *tänka att* i presens och i preteritum i olika typer av samtal och menar att preteritumformen *tänkte att* eventuellt kan ha egna speciella funktioner. I exemplen (20), (21) och (22) har *tänka att* emellertid epistemisk funktion i preteritumform. Preteritumformen kan jämföras med *tänka* i presens i motsvarande kontexter (jfr ex. 13 och 18).

- (20) Länge **tänkte jag att** min bokhylla var framtiden (*DN* 5.10.2020)
(21) Jag **tänkte nog att** Siw som var äldst i gänget skulle kunna minst, och jädrar i havet vad jag fick på fingrarna där. (*SvD* 20.4.2021)
(22) Vi ville börja trappa ner från arbetslivet och **tänkte att** det kunde vara vettigt och bra att göra det i en ny omgivning (...) (*Hbl* 17.4.2021)

Av de 254 beläggen förekommer verbet *tänka* i epistemisk funktion oftast i presens. Verbet har 112 belägg i epistemisk funktion i presens: 55 gånger i *DN*, 38 gånger i *SvD* och 19 gånger i *Hbl*. *Tänka* som epistemisk markör har 102 belägg i preteritum: 47 belägg i *DN*, 24 belägg i *SvD* och 31 belägg i *Hbl*. Dessutom förekommer *tänka* sammanlagt 12 gånger i supinum (perfekt eller pl. perfekt) i epistemisk betydelse: 4 gånger i *DN*, 5 gånger i *SvD* och 3 gånger i *Hbl*. I infinitiv har *tänka* i denna funktion totalt 28 belägg: 9 i *DN*, 10 i *SvD* och 9 i *Hbl*.

6 DISTINKTIONERNA MELLAN VERBEN TÄNKTA, TYCKA OCH TRO I DAGENS NYHETER, SVENSKA DAGBLADET OCH HUVUDSTADSBLADET

I detta avsnitt jämförs verbet *tänka* med verben *tycka* och *tro* i epistemisk funktion i *DN*, *SvD* och *Hbl* för att utreda om det går att särskilja funktionella profiler mellan verben. Viberg (1980, 31) har konstaterat att "[s]vårigheten med att beskriva betydelskillnaden mellan *tycka* och *tro* består i att de kan bytas ut med varandra i de flesta meningar, där de förekommer med en att-sats som objekt". Det stämmer även in på verbet *tänka* gentemot verben *tycka* och *tro* då det används i epistemisk funktion. Anders Svensson skriver i *Dagens Nyheter*

(7.9.2020): "Tänka används i dag ofta när det hade varit möjligt att säga tycka eller tro". Exempelvis skulle *tänka* i exempelmeningarna (23), (24) och (25) ur mitt material kunna tänkas bytas ut mot både *tycka* och *tro*, men det skulle innebära såväl semantiska som stilistiska ändringar i meningarna.

- (23) Jag **tänker att** detta är början på det definitiva slutet för skolkatalogerna. (DN 3.10.2020) Jfr Jag **tycker/tror att**...
- (24) Men jag **tänker att** man kanske ska ha lite olika approach, beroende på relation. (SvD 17.01.2020) Jfr Men jag **tycker/tror att**...
- (25) - Jag **tänkte att** det skulle vara oerhört spännande att samarbeta, säger Saariaho. (Hbl 1.2.2020) Jfr Jag **tyckte/ trodde att**...

I de ovannämnda exemplen uttrycks med konstruktionen *jag tänker/ jag tänkte att* en uppfattning eller en fortfarande pågående *mental process*, ungefär i betydelsen 'det är så här jag tänker/tänkte'. Graden av säkerhet hos verbet *tänka* är också mindre i jämförelse med verbet *tycka* (jfr Viberg 1980, 17; Nelson & Henricson 2019, 49). *Tycka* signalerar en mer bestämd åsikt och således ett *tillstånd* snarare än en tankeprocess:

- (26) Jag **tycker att** frågan måste ha samma uppmärksamhet i regeringen som gängkriminalitet. (SvD 21.4.2021)

Såsom ovan konstaterats, kan åsikter enligt Nelson och Henricson (2019, 49) "tonas ner" genom att uttrycka en tankegång med konstruktionen *jag tänker att*. I exempel (27) och (28) framförs med verbet *tänka* en uppfattning som framgår av sammanhanget och som snarare är känslomässigt än logiskt grundad. I exempel (29) efterfrågas en uppfattning. Skillnaden mellan verben *tänka* och *tycka* kan bestå i att verbet *tänka* inbjuder till ett djupare resonemang och en längre utläggning.

- (27) Jag **tänker att** det är fullständigt nödvändigt att ni slutar förvandla er till mr Hyde. (SvD 26.1.2020)
- (28) Få av dem som HBL talar med **tänker att** det vore till någon skada att köpa heliumballonger. (Hbl 30.4.2021)
- (29) Vad **tänker** du om att din föregångare är så säker på behovet av en ny bana? (DN 30.4.2021)

Verbet *tro* däremot används vid påståenden där talaren eller skribenten ställer något slags hypotes som senare kan verifieras eller falsifieras. I citat (30) påträffas både verbet *tro* och *tänka* i samma mening. Med verbet *tro* framställs ett antagande, medan *tänka* beskriver en uppfattning eller ett tänkesätt.

- (30) Jag **tror att** många **tänker att** vi just nu står i ett sådant ögonblick i svensk politik. (DN 15.6.2021)

Arbetsfördelning mellan de tre epistemiska markörerna kan således anses vara förknippad med funktionen och graden av säkerhet i ett yttrande: hypotes (*tro*)

< uppfattning (*tänka*) < åsikt (*tycka*). Graden av säkerhet är minst hos verbet *tro* och störst hos *tycka*. Säkerhetsgraden hos *tänka* placeras någonstans mellan dessa två verb. Det finns även viss stilistisk variation. Såsom Blensenius (2014) konstaterar upplevs konstruktionen *jag tänker att* fortfarande vardaglig och accepteras inte i alla kontexter, men även verben *tycka* och *tro* kännetecknar en ledig och "pratig" stil. Enligt Aijmer (1988, 85) är verbet *tycka* starkt subjektivt och har drabbats av en viss "stigmatisering" i jämförelse med verbet *anse* (t.ex. Aijmer 1988, 85–86).

I preteritumform kommer verbet *tänka* närmare verbet *tro* i samma tempusform, något som framgår av exemplen (31) och (32). Som ovan konstaterats tar SAOB upp verbet *tänka* i preteritumform i betydelsen 'förmoda' eller 'tro' med att-bisats som objekt.

- (31) Han sa att han **tänkte att** mannen han chattade med skulle "lösa det". (DN 5.4.2021)
(32) Det **trodde** han skulle bli "superlätt". (Hbl 18.4.2021).

Preteritumformen *trodde att* verkar oftare ha ett inbyggt "krav" på att påståendet senare vederläggs (ex. 32) än *tänkte att* (jfr ex. 19, 22, 25) som i preteritum används mer i rent refererande funktion, dvs. man återger sina tankar i en tidigare situation. Konstruktionen *tänkte att* kan dock också uttrycka likadan förmodan som senare dementeras som *trodde att* (jfr ex. 21).

Sammantaget tycks den särskiljande epistemiska betydelsen hos verbet *tänka* vara (gentemot *tycka* och *tro*) att man uttrycker att man kommit till en viss uppfattning efter en längre tankeprocess (Se ex. 33 och 34) eller att tankeprocessen fortfarande är pågående när det är fråga om presens (35):

- (33) Jag **tänkte att** om jag själv dricker en massa alkohol så kommer han att se hur någon man älskar förstör sig själv med att bli jättefull. (DN 1.10.2020)
(34) Det var inte ätstörningarna som styrde mig, utan jag som styrde dem, **tänkte** jag. (Hbl 1.2.2021)
(35) När jag funderar över mitt liv så **tänker** jag **att** det aldrig kommer göras en film om mina erfarenheter. (DN 2.10.2020)

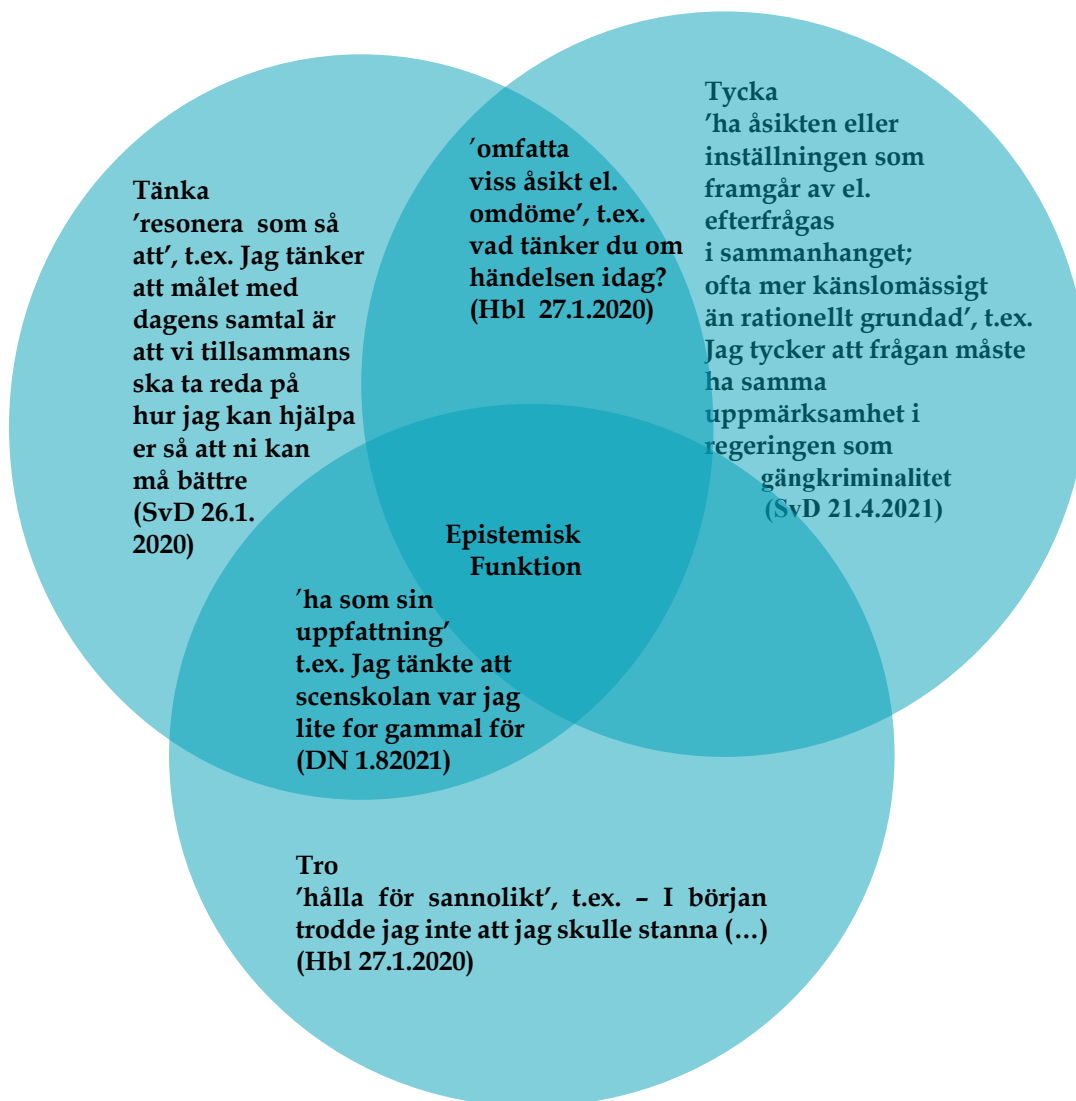
Konstruktionen *jag tänker att* motsvarar således ungefär "jag resonerar/resonerade som så att" (jfr Blensenius 2014).

7 SAMMANFATTNING

I föreliggande artikel har jag studerat användningen av verbet *tänka* som epistemisk markör i ett urval av dagstidningarna *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Hufvudstadsbladet* från åren 2020–2021. Därtill har jag jämfört verbets betydelseomfång med de två andra mentala verben *tycka* och *tro* i epistemisk funktion för att redogöra för eventuella skillnader i deras funktionella profiler.

Sammantaget används verbet *tänka* som epistemisk markör i *DN*, *SvD* och *Hbl* i ledig stil, exempelvis i återgivning av talspråk från intervjuer. Därtill används verbet *tänka* i sin speciella epistemiska betydelse i debattinlägg, insändare, recensioner, kolumner, kåserier, krönikor, frågespalter och annonser vars innehåll är åsiktsbaserat och vars stil är mer informell och subjektiv. Verbet *tänka* förekommer speciellt i kultur- och sportsidor.

Enligt Anders Svensson (*DN* 7.9.2020) har användningen av *tänka* som uttryck för en åsikt eller uppfattning i svensk press ökat tio gånger snabbare än bruket av *tycka* och *tro* sedan 2000. Han menar att det kan bero på engelskans inflytande, men påpekar samtidigt att *tänka* har använts i svenskan i denna funktion åtminstone sedan 1840-talet. Det ökade bruket av *tänka* i dagstidningar är antagligen också en följd av den allmänna tendensen av att acceptera talspråkliga drag i skriftspråk och i tidningar (jfr Strömquist 2011, 18).

FIGUR 1 Det semantiska fältet: Verben *tänka*, *tycka* och *tro* i epistemisk funktion

I figur 1 har jag gjort ett försök att illustrera differentieringen mellan verben *tänka*, *tycka* och *tro* i epistemisk funktion i det semantiska fältet. Verben delar till en viss del samma epistemiska betydelseomfång, men tycks ändå ha egna speciella funktionella profiler. Här är det också av intresse att diskutera huruvida verbet *tänka* kan tänkas fylla en viss lucka i det epistemiska fält som verben *tycka* och *tro* inte täcker. Sammanfattningsvis går det att skönja ett slags arbetsfördelning mellan verben, där (något förenklat) verbet *tro (att)* uttrycker någon slags förmodan eller hypotes, *tycka (att)* en mer bestämd åsikt och *tänka (att)* en uppfattning och en längre tankeprocess. Det verkar även finnas en glidning i säkerhetsgraden i den modala betydelsen mellan verben från en mindre grad av säkerhet som yttras med verbet *tro* till en större (subjektiv) säkerhet i form av en åsikt som uttrycks med verbet *tycka*. Konstruktionen *jag tänker att* i betydelsen 'ha som sin uppfattning' och 'resonera som så att' tycks hamna någonstans mellan motsvarande epistemiska formuleringar med *tro* och *tycka*. Konstruktionen kan syfta på en uppfattning som resultat av en längre mental process som fortfarande pågår när det är fråga om presensformen *jag tänker att*. Användningen av presensformen signalerar således att talarens tankeprocess ännu inte är avslutad så att talaren exempelvis skulle kunna komma med en färdigt uttänkt bestämd åsikt i en intervjusituation. Konstruktionen *jag tänker att* motsvarar då betydelseinnehållet 'jag resonerar som så att' (jfr Blensenius 2014). I preteritumformen *jag tänkte att* kommer verbet *tänka* närmare verbet *tro* i samma tempus i epistemisk funktion, men skillnaden är att talaren eller skribenten med *tänkte att* kan hänvisa till sina tankar i en tidigare situation utan att så ofta ha anspråk på att tanken behöver verifieras som falsk.

Avslutningsvis kan det konstateras att betydelseutvidgningen hos verbet *tänka* i epistemisk funktion tycks fylla en viss lucka i det semantiska fältet mellan verben *tro* och *tycka* när det gäller att markera vilken hållning man har gentemot yttranden i fråga om grad av säkerhet eller sannolikhet. Denna studie gav en inblick i en pågående språkförändring, men mer omfattande studier med varierande material är på gång (t.ex. Tolvanen 2021) och fortsatt forskning kommer troligen bidra med nya kunskaper om verbet *tänka* och dess epistemiska funktion.

MATERIAL

Dagens Nyheter 30.9–5.10.2020, 3.11.2020, 9–11.11.2020, 5.4–6.4.2021, 21.04.2021, 23.4–4.5.2021, 13–17.6.2021

Svenska Dagbladet 6.1–8.1.2020, 11–13.1.2020, 17.1.2020, 25–26.1.2020, 30.1.2020, 5.2–6.2.2020, 9.2.2020, 11–12.2.2020, 5–7.3.2021, 14.4.2021, 19–21.4.2021, 1–3.6.2021, 12–16.9.2021

Hufvudstadsbladet 26.1–27.1.2020, 30.1.2020, 1.2–3.2.2020, 5.2–13.2.2020, 2.1.2021, 11.4.2021, 13.4–18.4.2021, 24.4–27.4.2021, 30.4.2021, 1.5.2021, 3.5.2021.

LITTERATUR

- Aijmer, Karin 1988. Tyck inte så mycket – Om användningen av verbet 'tycka'. I: Linell, Per, Adelswärd, Viveca, Nilsson, Torbjörn & Per A. Pettersson (red.), *Svenskans beskrivning 16*. Linköping: Linköpings universitet. S. 76–88.
- Aijmer, Karin 1997. I think – an English Modal Particle. I: Swan, Toril & Jansen Westvik, Olaf (red.), *Modality in the Germanic Languages: Historical and Comparative Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 1–47.
- Dagens Nyheter 2020. Ett meddelande på insändarspalten "Noterat". 2.10.2020.
- Deppermann, Arnulf & Reineke, Silke 2017. Epistemische Praktiken und ihre feinen Unterschiede: Verwendungen von ich dachte in gesprochener Sprache. I: Deppermann, Arnulf, Proske, Nadine & Zeschel, Arne (Hg.), *Verben im interaktiven Kontext. Bewegungsverben und mentale Verben im gesprochenen Deutsch*. (Studien zur deutschen Sprache -74). Tübingen: Narr Francke Attempto. S. 337–375.
- Grahn, Inga-Lill 2012. *Tala om att tänka. Om processer och projekt vid användning av orden tänka och tanke i tre samtal*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Blensenius, Kristian 2014. Jag tänker att... *Språktidningen* 2015/1 18.12.2014. Hämtad 11.8.2021. <https://spraktidningen.se/2014/12/jag-tanker-att/>.
- Blensenius, Kristian 2021. <saol@svenska.gu.se>. "SV: BETYDELSEN HOS VERBET TÄNKA" [e-post]. Personligt e-brev till Jaana Kolu, 29.4.2021.
- Karlsson, Susanna. 2006. *Positioneringsfraser i interaktion. Syntax, prosodi och funktion*. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 5. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kärkkäinen, Elise 2003. Epistemic stance in English conversation: A description of its interactional functions, with a focus on I think. *Pragmatics & beyond, New series*, v. 115.
- Kärkkäinen, Elise 2006. Stance taking in conversation: From subjectivity to intersubjectivity. *Text and Talk*. 26. S. 699–731.
- Kärkkäinen, Elise 2012. I thought it was very interesting. Conversational formats for taking stance. *Journal of Pragmatics* 44(15). S. 2194–2210.
- Levy Scherrer, Paula & Lindemalm, Karl 2014. *Rivstart: A1 B1 Övningsbok*. 2 uppl. S. 88.
- Nelson, Marie & Henricson, Sofie 2019. Kognitionsverb i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal. *Puhe ja kieli*, n:o 39, 1. S. 45–68.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok 1898–*: Utg. av Svenska Akademien. Lund.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket 2015*. 14 uppl. Utg. av Svenska Akademien. Stockholm.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009*. Hämtad 26.8.2021. <https://www.gu.se/svenska-spraket/svensk-ordbok>.
- Språkriktighetsboken 2005. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Strömquist, Siv 2011. *Vart är vart på väg? Och andra språkfrågor i tiden*. Stockholm: Norstedts.

- Svensson, Anders 2020. Språkkronika: Redan på 1800-talet tänkte man i svenskan. *Dagens Nyheter* 7.9.2020. Hämtad 30.12.2021. <https://www.dn.se/kultur/sprakkronika-redan-pa-1800-talet-tankte-man-i-svenskan/>.
- Tolvanen, Eveliina 2021. "I think" and "I thought" in Swedish talk-in-interaction. En presentation (på nätet) vid konferensen ECCA (European Conference for Conversation Analysis). 2.7.2021.
- Viberg, Åke 1980. *Tre semantiska fält i svenskan och några andra språk*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Viberg, Åke 2005. The lexical typological profile of Swedish mental verbs. I: *Languages in Contrast*, nr 5. S. 121–157.

Behovet av svenskkunskaper i juristyrken i Egentliga Finland

Anne-Maria Kuosa

1 INLEDNING

Språk- och kommunikationsfärdigheter har fått en allt större betydelse i samhället och språkkunskaper är därför en viktig del av arbetslivsfärdigheterna. Detta kommer fram till exempel i en rapport där Nationella centret för utbildningsutvärdering har låtit utvärdera den högre utbildningen inom det juridiska utbildningsområdet. Enligt rapporten är språk- och kommunikationsfärdigheter en väsentlig del av juristers expertis (Mähönen m.fl. 2021, 39, 84). Språket kan till och med betraktas som juristers viktigaste verktyg; jurister kan handskas med kunskapen endast genom språket (Nordman 2008, 253).

Dagens arbetsliv är mångkulturellt, flerspråkigt och ständigt föränderligt. Språkanvändningen i arbetslivet ska således anpassas enligt de varierande kraven i olika arbetslivssituationer. (Jalkanen & Taalas 2013, 76; Vaattovaara 2017, 311.) Detta gäller också användningen av finska och svenska i Finland, och realiserar särskilt i hur svenska används i den offentliga och privata sektorn. I den offentliga sektorn har användningen av svenska ett starkt skydd. Var och en har enligt språklagen rätt att använda sitt eget språk hos myndigheter (Språklagen 423/2003, 2§). Därför ska de som avlagt en högre eller lägre högskoleexamen påvisa kunskaper i både finska och svenska i en statlig anställning (Lag om de språkkunskaper som krävs av offentligt anställda 424/2003, 6§). Syftet med de här lagarna är att säkerställa att språkliga rättigheter förverkligas i praktiken. Rätten att använda sitt eget språk är till exempel en avgörande del av en rättvis rättegång (Frände 1998; Grönqvist 2013). Däremot berör språklagstiftningen inte språkanvändningen i den privata sektorn. Kunskaper i svenska är dock fortfarande viktiga även i denna sektor. Sverige är en av Finlands viktigaste handelspartner och svenska används både i den interna och externa kommunikationen i företag (Barner-Rasmussen 2011, 15; Tanner & Lassus 2018, 119, 127).

I denna artikel redogör jag för finskspråkiga juristers rapporterade användning av svenska i juristyrken¹. Jag fokuserar i synnerhet på skriftliga kommunikationssituationer enligt konferenstemat. Resultaten rapporterar jag utifrån en detaljerad behovsanalys (se t.ex. Long 2005) som bygger på en enkätundersökning och intervjuer med jurister som är verksamma både i den

¹ De resultat som rapporteras i den här artikeln utgör en del av min doktorsavhandling vid filosofiska fakulteten vid Östra Finlands universitet. Svenska Kulturfonden har gett understöd till forskningen.

offentliga och privata sektorn. Mina forskningsfrågor är följande: I vilka arbetsuppgifter behöver jurister svenska? Hurdana kunskaper i svenska behöver jurister? Hur utvecklas svenskkunskaperna i arbetslivet?

Eftersom förutsättningarna för användningen av svenska är olika i den offentliga och privata sektorn är det viktigt att granska användningen av svenska i båda. Med offentlig sektor menar jag domstolsverket, staten och kommunen samt universitet och högskolor, med privat sektor advokatbyråer, bank- och finanssektorn och företag. Jag undersöker respondenternas skriftliga kommunikation med jurister och lekmän. Med jurister menar jag personer som har avlagt juris magister examen och är sysselsatta i juristyrken, med lekmän icke-jurister som inte har någon juridisk utbildning, t.ex. parterna i ett mål eller advokaternas klienter.

2 FORSKNINGSÖVERSIKT

Juridiskt språk kan definieras på många olika sätt. Det har många syften och används av flera olika juristgrupper som till exempel lagstiftare, tjänstemän, domare, advokater och forskare (Eriksson 1999, 35–36; Mattila 2002, 5). Även myndigheternas språk har en anknytning till juridiskt språk (Nordman 2008, 251). I den här artikeln definierar jag juridiskt språk som det språk som jurister verksamma både i den offentliga och privata sektorn använder i sina arbetsuppgifter. Jag betraktar juridiskt språk således ur en funktionell och pragmatisk synvinkel (se t.ex. Engberg 2013, 27–28; Galdia 2009, 37). Centralt är då språkanvändningen och kommunikationen (Kalverkämper 1998, 42). Juristers arbete består av att utreda och analysera samt att hitta lösningar på olika rättsliga problem (Jensen m.fl. 2007, 13), och i det här arbetet har juridiska texter en avgörande roll (Busse 2000, 664).

Juridiska textgenrer är mångfacetterade. Landqvist (2016) betonar de olika syften som juridiska texter har och talar om texter för lagstiftning, till exempel texter som meddelar och tolkar rättsregler, texter för rättskipning, exempelvis domar och beslut samt juridiska handböcker för lekmän. Även avtal och dokument (Hoffman 1998) och vetenskapliga texter inom juridiken (Busse 2000) kan definieras som juridiska texter. Juridiska textgenrer är ofta av formell karaktär (Mattila 2002, 60). Utöver juridiska texter skriver jurister också andra arbetslivstexter. Exempel på arbetslivstexter är mötesanteckningar och protokoll samt brev och meddelanden (Ehrenberg-Sundin m.fl. 2008). De här texterna är av varierande formalitetsgrad. Till exempel protokoll kan vara formella, e-postmeddelanden till klienter däremot till och med mycket informella.

I sina arbetsuppgifter kommunicerar jurister med andra jurister, experter inom andra områden och lekmän (Landqvist 2010, 4). För att kunna kommunicera också med personer som saknar juridisk utbildning behövs kunskapen att förklara komplicerade juridiska detaljer, till exempel komplexa avtalsvillkor. För att förmedla det juridiska innehållet räcker således inte endast

förändringar i språkets yttre struktur och ordval (Gunnarsson 2009, 125; Engberg & Janich 2007, 219).

Särskilt i arbetslivets utmanande situationer är olika kommunikationsstrategier nödvändiga. Exempel på strategier är parafrasering eller att man ber om hjälp eller klarifikation (Dörnyei & Scott 1997, 188–194). I arbetslivet används därtill allmänna strategier som till exempel förberedelser och efterarbete samt samarbete med andra (Heittola 2017, 275–276). I synnerhet när det är fråga om andraspråksanvändning kan dessa strategier bidra till att man klarar av utmanande situationer även med bristande språkkunskaper (Härmälä 2008, 239). Om man kan utföra sina arbetsuppgifter på ett ändamålsenligt sätt är språkkunskaperna funktionella även om språket inte är fullständigt (Suni 2011, 16). I arbetslivet kan således även måttliga språkkunskaper bidra till att en del av arbetsuppgifterna kan utföras på ett främmande språk (Engberg 2016, 430).

3 MATERIAL OCH METOD

Användningen av svenska i juristyrken rapporteras utifrån en enkätundersökning (N = 43) samt semistrukturerade intervjuer (N = 8) av finskspråkiga jurister verksamma i den offentliga och privata sektorn. I undersökningen följer jag forskningsetiska principer. Alla informanter gav tillstånd till att deras svar får användas som forskningsmaterial och informanterna deltog frivilligt i undersökningen.

Enkätfrågorna utformades utifrån tidigare enkäter (Karjalainen & Lehtonen 2005) och tidigare forskning om juridiskt språk och arbetslivskommunikation. Enkäten innehåller 13 flervalsfrågor varav fem fokuserar på skriftliga kommunikationssituationer och två korta fria svar som kompletterar de numeriska svaren. Därtill innehåller enkäten sju frågor om respondenternas bakgrund och en fråga om deltagande i intervjun. Det var möjligt att lämna frågorna obesvarade och på de flesta frågorna fanns möjligheten att välja flera alternativ. Inbjudan att besvara Webropol-enkäten riktades till medlemmar av lokalavdelningen i Egentliga Finland i Suomalainen lakimiesyhdistys i maj 2013. Jag valde att fokusera på den lokala avdelningen i Egentliga Finland eftersom andelen svenskspråkiga i Åbo (5,5 %) motsvarar andelen svenskspråkiga i hela landet (5,2 %) (år 2020) (Statistikcentralen 2022).

Enkäten besvarades av 43 jurister, varav 33 arbetade i den offentliga sektorn och tio i den privata sektorn. Sjutton av respondenterna i den offentliga sektorn arbetade i domstolsverket, tio vid ett universitet eller högskola, fyra hos staten och två i kommunen. I den privata sektorn arbetade sex respondenter på en advokatbyrå, tre inom bank- och finanssektorn och en på ett företag. Den största delen av respondenterna (38/43) hade varit i arbetslivet längre än sju år.

Syftet med de semistrukturerade intervjuerna var att få mera detaljerad information om användningen av svenska i juristyrken. Intervjun innehåller följande fyra teman: den upplevda användningen av svenska i juristyrken och användningen av strategier, svenskans ställning på arbetsplatsen, tillräckligt bra

kunskaper i svenska i arbetslivet och utvecklandet av svensk kunskaperna i arbetslivet. Intervjuerna utfördes hösten 2016. Hälften av respondenterna arbetade i den privata och hälften i den offentliga sektorn. I den offentliga sektorn var två respondenter sysselsatta av domstolsverket och en av kommunen. En respondent arbetade vid ett universitet. I den privata sektorn arbetade två respondenter i bank- och finanssektorn, en på ett företag och en på en advokatbyrå. Intervjuerna utfördes på finska. Längden på intervjuerna varierade mellan 39 och 87 minuter och data består av 154 sidor transkriberat material.

Frågorna i enkäten och i intervjuerna formulerades på ett sådant sätt att data kunde analyseras både utifrån en kvalitativ och kvantitativ ansats. Detta val av analysmetoder bidrog till att användningen av svenska kunde kartläggas på en djupare nivå. Det kvantitativa materialet i denna studie består av både numeriska enkätsvar och kvantifiering av intervjuerna. Dessa data analyserades med icke-parametriska metoder för små data (se t.ex. Metsämuuronen 2010) och resultatet presenteras med hjälp av frekvenser. I analysen utgår jag ifrån textens mål och syfte och delar de texter som jurister skriver i juridiska texter och arbetslivstexter, det vill säga texter som inte kan definieras som juridiska texter i en speciell betydelse. Juridiska texter delar jag in i domar och beslut, juridiska dokument som till exempel avtal och vetenskapliga texter. Arbetslivstexter delar jag in i utlåtanden, mötesanteckningar och e-postmeddelanden.

De transkriberade intervjuerna och de fria enkätsvaren analyseras med hjälp av kvalitativ materialbaserad innehållsanalys. Data kategoriserades, abstraherades och tolkades på en högre abstraktionsnivå (se t.ex. Tuomi & Sarajarvi 2018). Denna tolkningsprocess resulterade i teman som beskriver användningen av svenska i arbetslivet i de olika branscherna. Jag redogör för användningen av svenska med hjälp av tabeller och illustrerar resultatet med citat ur intervjuerna. Kodan Int hänvisar till intervju och Enk till enkät, koden O till offentlig och P till privat sektor.

Som fenomenografisk forskning har studien som mål att beskriva olika uppfattningar om det undersökta fenomenet (se Kakkori & Huttunen 2014). Eftersom data är begränsade kan resultaten inte generaliseras. Studien ger dock värdefull information om den rapporterade användningen av svenska i juristyrken.

4 RESULTAT

4.1 Hur viktiga är svensk kunskaper i juristyrken?

Kunskaper i svenska kan anses vara viktiga i juristyrken. Alla respondenter rapporterade att de använder svenska på något sätt i olika muntliga eller skriftliga kommunikationssituationer, även om de inte använder svenska dagligen. Enligt enkätsvaren ansåg drygt tre fjärdedelar (32/42) av respondenterna att kunskaper i svenska är en betydande del av deras expertis

och drygt hälften (26/41) berättade att deras svenkunskaper hade förbättrat deras karriärmöjligheter.

Respondenterna uppgav att de gärna arbetar på svenska men var oroliga över att det inte alltid är möjligt att använda svenska i arbetslivet. I synnerhet i den offentliga sektorn kan svenskspråkiga ärenden överföras till dem som har svenska som modersmål. Detta ifrågasatte respondenterna och efterlyste flera möjligheter också för finskspråkiga jurister att arbeta på svenska (ex. 1).

(1) jag tycker att det [att arbeta på svenska] skulle kunna basera sig på frivillighet eller typ tidsbundenhet och de [arbetsgivaren] skulle kunna ge en möjlighet att försöka (IntO4)²

Att arbeta på svenska skulle enligt den här respondenten kunna stödja utvecklandet av de egna språkkunskaperna. Om möjligheten att använda svenska fanns upplevde respondenterna att deras kunskaper hade utvecklats i arbetslivet (ex. 2).

(2) I början av var det utmanade att arbeta på svenska, nuförtiden är det en del av min vardag. (EnkP3)

Den här respondenten berättade att det i början av karriären hade känts svårt att arbeta på svenska. Hen hade ändå ansträngt sig och språkkunskaperna hade utvecklats till en sådan nivå som är tillräckligt bra för att utföra olika sakkunniguppdrag inom juridiken.

4.2 Vilka texter skriver jurister på svenska?

Jag var intresserad av vilka texter respondenterna skriver på svenska när de sköter sina arbetsuppgifter. Respondenterna kunde välja flera texter och specificera vilka juridiska texter eller arbetslivstexter de skriver. Textgenrerna illustreras i tabell 1.

TABELL 1 Texter som skrivs på svenska i arbetet (enkät N = 43)

texter	offentlig sektor	privat sektor	totalt
e-postmeddelanden	17	9	26
domar och beslut	13	2	15
texter på basis av ett samtal eller ett anförande	10	5	15
juridiska dokument	3	6	9
vetenskapliga texter	7	1	8
mötesanteckningar	2	4	6
utlåtanden	1	5	6
jag skriver inte alls på svenska	6	1	7
totalt	33	10	43

² Översättningen av citaten från finska till svenska Anne-Maria Kuosa.

Nästan alla respondenter uppgav att de skriver texter på svenska. Endast sju respondenter berättade att de inte alls skriver på svenska. E-postmeddelanden utgör den vanligaste textgenren; över hälften (26/43) av respondenterna skriver e-postmeddelanden. Detta stämmer överens med tidigare forskning av bland annat Karjalainen och Lehtonen (2005) samt Vaattovaara (2017). E-postmeddelanden är vanliga texter i arbetslivet.

Cirka en tredjedel (15/43) rapporterade att de skriver domar och beslut och nio (9/43) att de skriver juridiska dokument. Respondenterna nämnde köpebrev, familjerättsliga dokument, processuella dokument som till exempel besvär, utsaga samt stämningsansökan. Enstaka respondenter berättade att de skriver vetenskapliga texter, mötesanteckningar och utlåtanden. Också andra textgenrer nämndes, till exempel undervisningsmaterial, föredrag, förkortningar av revisionsberättelser samt översättningar från finska till svenska och svenska till finska. Cirka en tredjedel (15/43) uppgav att de skriver texter utgående från ett samtal eller ett muntligt anförande. Detta tyder på att i olika arbetslivssituationer behövs både muntliga och skriftliga kunskaper.

Att skriva på svenska var något vanligare i den privata sektorn än i den offentliga sektorn. Till exempel uppgav nästan alla respondenter (9/10) i den privata sektorn att de skriver e-postmeddelanden, i den offentliga sektorn däremot cirka hälften (17/33). Detta tyder på att det finns flera direkta kontakter med kunder i den privata sektorn. Arbetsuppgifterna i den privata och offentliga sektorn varierar, vilket förklarar skillnaden i frekvenserna i juridiska dokument och domar och beslut.

Alla intervjuade jurister berättade att de skriver på svenska. I tabell 2 illustreras de texter respondenterna uppgav. Siffran i den högra spalten hänvisar till hur många respondenter nämnde texten i fråga.

TABELL 2 Texter som skrivs på svenska i arbetet (intervjuer N = 8)

texter	antalet respondenter
juridiska dokument (t.ex. avtal)	5
e-postmeddelanden	3
domar och avgöranden	2
mötesprotokoll	1

Intervjuerna stöder analysen av enkätsvaren. Respondenterna nämnde juridiska texter som dokument (5/8) och domar och avgöranden (2/8) samt arbetslivstexter som e-postmeddelanden (3/8) och mötesprotokoll (1/8). Det här resultatet berättar om mångfalden av olika textgenrer i juristyrken.

4.3 Vem skriver jurister till?

Dagens arbetsliv förutsätter kommunikation med olika slags mottagare. Detta kom fram också när respondenterna svarade på frågan "Till vem skriver du texter på svenska?". Svaren illustreras i tabell 3.

TABELL 3 Texter skrivna till olika mottagare

mottagare	offentlig sektor	privat sektor	totalt
till lekmän	17	9	26
till jurister	14	6	20
till andra	3	3	6
totalt	28	9	37

Något flera respondenter uppgav att de skriver till lekmän (26/37) än till andra jurister (20/37). Sex respondenter berättade att de skriver till andra. Dessa var finska och svenska myndigheter, andra kolleger än jurister, huvudmän och studerande. Kontakter med lekmännen var vanligare i den privata sektorn (9/9) än i den offentliga sektorn (17/28). Detta tyder på att det finns flera kontakter med klienter i den privata sektorn.

Intressant är om det finns skillnader i språkanvändningen när jurister skriver till de ovan nämnda grupperna (tabell 4).

TABELL 4 Skillnader i texter till olika mottagare

	offentlig sektor	privat sektor	totalt
ingen skillnad i språkanvändningen	8	1	9
vet inte	6	2	8
det finns skillnader i språkanvändningen	2	5	7
totalt	16	8	24

Svaren mellan "ingen skillnad i språkanvändningen" och "det finns skillnader i språkanvändningen" fördelade sig jämnt. Det finns dock små skillnader mellan den offentliga och privata sektorn. I den offentliga sektorn uppgav endast enstaka respondenter (2/16) att de skriver på ett annat sätt till olika mottagare. I den privata sektorn däremot uppgav över hälften (5/8) att det finns skillnader. Den här skillnaden kan tyda på att det finns mera variation i skriftlig kommunikation i den privata sektorn. Arbetsuppgifterna kan kräva mera kommunikation per e-post med till exempel huvudmannen. I den offentliga sektorn, i synnerhet i domstolsverket, är språkanvändningen däremot formell och reglerad och detta kan påverka också språket i direkta kontakter med allmänheten. Detta var respondenterna medvetna om och kritiserade den traditionsenliga språkanvändningen (ex. 3).

(3) jag tycker att det borde vara lätt att förstå förvaltningspråket, och inte bara att krångliga meningar är ett självändamål (IntO3)

Jag tolkar detta citat som ett tecken på att språkanvändningen i den offentliga sektorn är i förändring.

Mottagaranpassad språkanvändning berör inte endast språkets yttre struktur eller ordval utan är snarare förknippad med mottagarens juridiska kunskaper, vilket framgår av följande två citat:

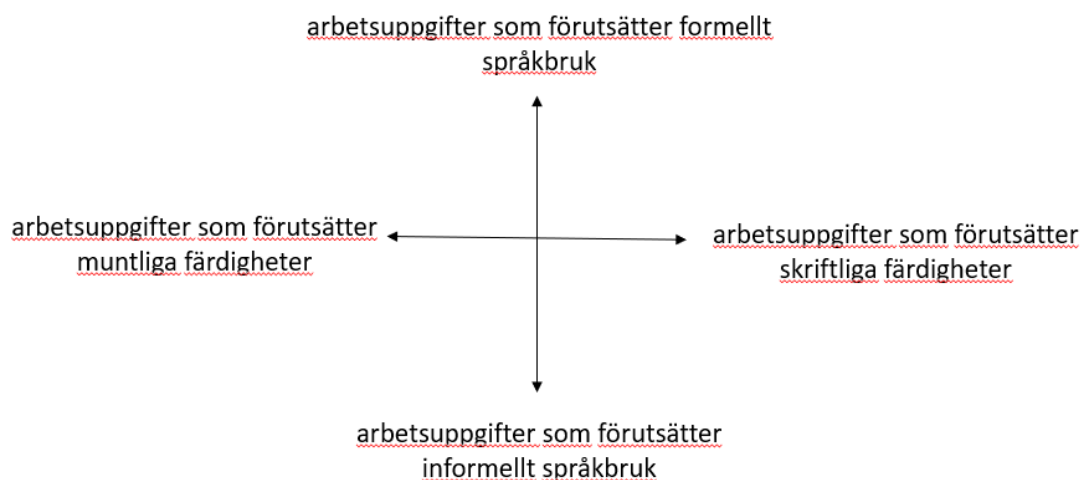
(4) man behöver inte förklara mycket till juristerna, de liksom vet vad jag menar om de är förtrogna med det här rättsområdet (IntP7)

(5) för lekmännen kan ärenden vara svåra, därför tar det mycket tid att förklara dem (EnkO2)

Dessa respondenter upplevde att det är lättare att kommunicera med en jurist än med en lekman. En jurist förstår juridiska termer och det juridiska innehållet. Lekmannen, till exempel klienten, behöver däremot ofta en förklaring av innehållet och denna förmedling av kunskap upplevs ofta som tidskrävande. Enligt tidigare forskning om arbetslivskommunikationen har till exempel poliserna likadana utmaningar när de använder svenska i kontakter med kunder. Poliserna var ofta vana vid att använda fackspråkliga termer men att förklara komplicerade ärenden på vardagsspråk kändes svårt (Heittola 2017, 134).

4.4 Hurdana kunskaper i svenska behövs i juristyrken?

Ovan har jag beskrivit vilka texter och till vem respondenterna skriver i sina arbetsuppgifter. I det här avsnittet går jag närmare in på hurdan bild som kan tecknas av svensk-kunskaperna i juristyrken. Analysen visar att svensk-kunskaperna i arbetslivet är varierande. Följande fyrfältstabell (figur 1) belyser den här variationen.

FIGUR 1 Arbetsuppgifter som förutsätter svenska i juridiska yrken (Kuosa 2020, 163).

Juridiska uppgifter förutsätter både skriftliga och muntliga färdigheter, och ofta en kombination av dessa. Ett avtal uppstår som resultat av avtalsförhandlingar, domaren skriver domen utgående från den bevisning som lagts fram i en muntlig huvudförhandling. Utöver den här dimensionen är formellt och informellt språkbruk centrala faktorer både i muntliga och skriftliga kommunikationssituationer. Vissa arbetsuppgifter förutsätter formellt språkbruk, t.ex. att skriva domar och avgöranden, medan i vissa arbetslivssituationer är mera informellt språk naturligare, t.ex. i e-postmeddelanden till kollegerna och klienterna. Den här variationen ger en bild av språket som ett kontextbundet fenomen (jfr Vaattovaara 2017).

Intressant att notera är hurdan attityd respondenterna hade till grammatiska fel. Respondenterna var mera benägna att godkänna grammatikfel när de skriver informella arbetslivstexter till lekmännen (ex. 6).

(6) när jag skriver till lekmännen bryr jag mig inte så mycket om grammatiken (EnkP29)

Samma inställning till grammatikfel kom fram när respondenterna berättade om informella muntliga kommunikationssituationer. Däremot är kravet på grammatisk korrekthet högre i formella juridiska texter, som till exempel i domar och beslut. Det är ytterst viktigt att innehållet förmedlas på ett förståeligt sätt och språkfelen får inte äventyra detta (ex. 7).

(7) att om jag gör ett sådant språkfel att man inte kan förstå vad jag menar [--] men om det är fråga om ordföljden eller annat så spelar det ju ingen roll (IntO2)

Som den här respondenten betonade, påverkar grammatikfel som till exempel fel i ordföljden inte nödvändigtvis innehållet i texterna. Andra likadana grammatikfel som respondenterna nämnde var substantiv- och adjektivändelser och artikelbruket. Viktigare än grammatiskt korrekt språk tycks vara att arbetsuppgifterna kan utföras på ett ändamålsenligt sätt.

4.5 Vilka strategier använder jurister när de skriver på svenska?

Respondenterna rapporterade om de strategier de använder när de skriver på svenska. Utöver de traditionella hjälpmedlen som till exempel ordböcker uppgav respondenterna att de använder också andra strategier. I ett tvåspråkigt land har vi tillgång till lagar och myndighetstexter på både finska och svenska, och den här möjligheten utnyttjar respondenterna (ex. 8).

(8) jag kollar i Finlex och ibland är det bara så att jag tittar på nätsidorna av någon tvåspråkig kommun (IntO3)

Eftersom många juridiska texter följer en viss struktur är det möjligt att använda färdiga mallar eller tidigare avgöranden i skrivprocessen, som den här respondenten berättar:

(9) eftersom man kan hitta alla avgöranden och använda sökord och då hittar du någon text som du kan titta på (IntO4)

I domstolarna används färdiga mallar för t.ex. kallelser. Om det är fråga om en dom eller ett beslut kan tidigare texter användas som hjälpmedel, och detta underlättar arbetet. Respondenterna var medvetna om att språket i äldre texter kan vara ålderdomligt och krångligt och betonar därför en kritisk inställning till de texter som används som modeller.

Samarbetet med svenskspråkiga kolleger uppskattas i arbetslivet, som den här respondenten rapporterar:

(10) om vi har haft någon svenskspråkig [--] domare så har jag bett hen att korrekturläsa (IntO3)

Genom att skriva tillsammans och att läsa varandras texter eftersträvas kvalitet både i den offentliga och privata sektorn. Klienten har rätt att få en så felfri dom eller ett så felfritt beslut eller avtal som möjligt. De respondenter som arbetade i den offentliga sektorn berättade att de tidigare hade kunnat anlita en översättare men att detta hade blivit sällsyntare. I den privata sektorn rapporterade respondenterna att de anlitar översättare om det är fråga om något främmande språk men inte när det är fråga om en text på svenska.

Respondenterna berättade att arbetet på svenska kräver mera tid än arbetet på deras modersmål finska eller på engelska. I den privata sektorn används engelska regelbundet, och då upplevs språket som ett naturligt arbetspråk. Svenska används däremot inte dagligen och därför är användningen av svenska mer tidskrävande (ex. 11).

(11) att skriva texter på svenska, också e-postmeddelanden, kräver åtminstone fem gånger mera tid och nerver än att skriva motsvarande texter på finska, och det är nog ganska harmligt (EnkP2)

Att skriva på svenska kräver ihärdighet och tid, men respondenterna tycks anstränga och anpassa sig och klarar av arbetsuppgifterna även på svenska. Det faktum att arbetet på svenska kräver mera tid kan dock upplevas som en belastande faktor i dagens hektiska arbetsliv.

5 SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Ovan har jag utifrån enkät- och intervju svaren utrett finskspråkiga juristers användning av svenska i skriftliga kommunikationssituationer i Egentliga Finland. Resultaten visar att svenska upplevs som ett viktigt språk i juristyrken på det här området. Undersökningen är lokal och därför kan resultaten inte generaliseras. De språkliga förhållandena varierar i Finland, och en motsvarande undersökning i andra delar av landet skulle kunna ge andra resultat.

Undersökningen bidrar ändå till ökad förståelse av användningen av svenska i synnerhet i tvåspråkiga områden men resultaten kan också användas som utgångspunkt för framtida undersökningar i juristyrken i andra delar av landet.

Den rapporterade svenskanvändningen i skriftliga kommunikations-situationer är mångfacetterad. De texter respondenterna skriver på svenska representerar olika genrer och är av varierande formalitetsgrad. Respondenterna rapporterade att de skriver både juridiska texter, som till exempel domar och beslut, och arbetslivstexter som till exempel e-postmeddelanden och mötes-anteckningar. Juridiska texter är av hög formalitetsgrad och det ställs höga krav på de här texterna. Däremot är arbetslivstexter, i synnerhet e-postmeddelanden, mera informella. Respondenterna var mera benägna att godkänna grammatikfel som till exempel fel i substantiv- och adjektivändelserna i de här informella arbetslivstexterna. I den privata sektorn var det något vanligare att skriva på svenska än i den offentliga sektorn, vilket var överraskande. Kunskaper i svenska är ett behörighetsvillkor i den offentliga sektorn, medan det i den privata sektorn inte ställs några formella krav på svenskkunskaperna.

Respondenterna rapporterade att de skriver texter på svenska till andra jurister, experter inom andra områden och lekmän. De är medvetna om att lekmän behöver mera stöd för att förstå det juridiska innehållet medan jurister med hjälp av sin juridiska expertis lättare förstår innehållet och syftet med texterna. De respondenter som arbetar i den privata sektorn uppgav att de anpassar texterna beroende av målgruppen. I den offentliga sektorn berättade däremot endast enstaka respondenter att det finns skillnader i deras språk-användning. Detta tyder på att språk-användningen i den privata sektorn är ledigare, vilket å sin sida kan bero på att det finns flera direkta kundkontakter. I den offentliga sektorn, i synnerhet i domstolsväsendet, har jurister mera sällan direkta kontakter med till exempel parterna. Språkbruket i juridiska texter, som till exempel domar och beslut är formellt, till och med ålderdomligt och krångligt, och detta kan leda till ett formellt språkbruk också i arbetslivstexter som till exempel e-postmeddelanden. Respondenterna var dock medvetna om detta och efterlyste enklare och tydligare språk-användning i arbetslivet.

I den här artikeln ligger fokuset på finskspråkiga juristers svensk-användning, med andra ord andraspråkskommunikation. Det kan kännas utmanande att arbeta på svenska, vilket respondenterna också rapporterade om. För att klara av sina arbetsuppgifter använder de olika kommunikations-strategier och allmänna strategier. Till exempel användningen av färdiga mallar samt myndighetstexter och lagar på båda inhemska språken underlättar skrivprocessen. Därtill bidrar samarbetet med svenskspråkiga kolleger till att finskspråkiga jurister kan skriva till exempel domar på svenska. När respondenterna hade haft möjligheten att arbeta på svenska, hade deras kunskaper i svenska utvecklats och de upplevde att de kan arbeta på svenska. Strategisk kompetens i arbetslivet utgör således en betydande del av utvecklingen av de egna språk- och kommunikationsfärdigheterna.

Enligt en färsk rapport om juristutbildningen i Finland finns det brist på sådana jurister som kan arbeta på svenska (Mähönen m.fl. 2020, 94). För att

garantera en levande tvåspråkighet i Finland behöver vi således jurister som arbetar på båda språken, finska och svenska (Grönqvist 2013, 322; Landqvist m.fl. 2016, 33). Problematiken gällande användningen av dessa språk i juristyrken är de finskspråkigas möjligheter att använda svenska. Respondenterna rapporterade att i synnerhet i den offentliga sektorn är tillfällena att arbeta på svenska inte en självklarhet. De efterlyste flera möjligheter för finskspråkiga jurister att arbeta på svenska och att utveckla sina svenskkunskaper. Genom att öka förståelsen av den mångfacetterade språkanvändningen i juristyrken kan vi bidra till att både finsk- och svenskspråkiga jurister i framtiden vill, kan och vågar arbeta på båda språken.

LITTERATUR

- Barner-Rasmussen, Wilhelm 2011. *Affärer eller business? En studie av språkanvändningen i det ekonomiska samarbetet mellan Finland och Sverige*. Magma-studie, nr 5. Hämtad 23.2.2013. <http://magma.fi/uploads/media/study/0001/01/6fde10e5af59645b22c447d7af23cde62a81a3b1.pdf>.
- Busse, Dietrich 2000. Textsorten des Bereichs Rechtswesen und Justiz. I: Antos, Gerd, Brinker, Klaus, Heinemann, Wolfgang & Sager, Sven F. (red.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Berlin/New York: de Gruyter. S. 658–675.
- Dörnyei, Zoltán & Scott, Mary Lee 1997. Communication strategies in a second language: definitions and taxonomies. *Language Learning*, nr 47 (1). S. 173–210.
- Ehrenberg-Sundin, Barbro, Lundin, Kerstin, Wedin, Åsa & Westman, Margareta 2008. *Att skriva bättre i jobbet. En basbok om brukstexter*. Stockholm: Nordstedts juridik.
- Engberg, Jan 2013. Legal linguistics as a mutual arena for cooperation. Recent developments in the field of applied linguistics and law. *AILA Review*, nr 26. S. 24–41. Hämtad 10.11.2017. doi:10.1075/aila.26.03eng.
- Engberg, Jan 2016. Fachkommunikation in Fremdsprachen: hinreichend breit, aber auch effizient genutzt? I: Tinnefeld, Thomas (red.), *Fremdsprachenvermittlung zwischen Anspruch und Wirklichkeit: Ansätze – Methoden – Ziele*. S. 425–438. Hämtad 23.1.2017. <https://drive.google.com/file/d/0B-2HUXwM3-xiU1F4Y2R2YTFJb0E/view>.
- Engberg, Jan & Janich, Nina 2007. Über die Komplexität fachkommunikativer Sprachkompetenz und ihrer Beschreibung. I: Heller, Dorothee & Ehlich, Konrad (red.), *Studien zur Rechtskommunikation. Linguistic Insights. Volume 56*. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 209–234.
- Eriksson, Lars D. 1999. Oikeuden polyfonia. I: A. Jyränki (red.), *Oikeus ja kieleet. Oikeus ja oikeudellinen ajattelu monikielisessä maailmassa*. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja B. Muut kokoomateokset n:o 7. S. 35–41.

- Frände, Dan 1998. Straffprocess på svenska: realitet eller illusion? *Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland*, nr 134 (1). S. 23–33.
- Galdia, Marcus 2009. *Legal linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Grönqvist, Kaj 2013. Redogörelse för en empirisk undersökning gällande det svenska språkets ställning i de tvåspråkiga tingsrätterna i södra Finland. *Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland*, nr 4. S. 314–323.
- Gunnarsson, Britt-Louise 2009. *Professional Discourse*. London: Continuum International Publishing Group.
- Heittola, Sanna 2017. "Poliisista päivää, från polisen god dag" *Språkliga yrkespraktiker vid de tvåspråkiga polisinnrättningarna i Finland*. Vaasan yliopisto. Acta wasaensia 392. Hämtad 20.12.2017. https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-781-1.pdf.
- Hoffmann, Lothar 1998. Fachtextsorten der Institutionensprachen III: Verträge. I: Hoffmann, Lothar, Kalverkämper, Hartwig & Wiegand, Herbert Ernst (red.), *Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung*. 1. Hallband. Berlin: Walter de Gruyter. S. 533–539.
- Härmälä, Marita 2008. Riittääkö Ett ögonblick näytöksi merkonomilta edellytetystä kielitaidosta? Kielitaidon arviointi aikuisten näyttötutkinnoissa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in humanities 101.
- Jalkanen, Juha & Taalas, Peppi 2013. Yliopisto-opiskelijoiden oppimisen maisemat: haasteita ja mahdollisuuksia kielenopetuksen kehittämiseksi. I: Keisanen, Tiina, Kärkkäinen, Elise, Rauniomaa, Mirka, Siitonen, Pauliina & Siromaa, Maarit (red.), *AFinLA-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia*, nr 5. S. 74–88. Hämtad 3.12.2019. <https://journal.fi/afinla/issue/view/1107>.
- Jensen, Ulf, Rylander, Staffan & Lindholm, Per Henrik 2006. *Att skriva juridik. Regler och råd*. Uppsala: Iustus förlag.
- Kakkori, Leena. & Huttunen, Rauno 2014. Fenomenologia, hermeneutiikka ja fenomenografinen tutkimus. I: Saari, Antti, Jokisaari, Olli-Jukka & Värri, Veli-Matti (red.), *Ajan kasvatustutkimus. Kasvatustutkimusfilosofia aikalaismetodologianäkökulmasta*. Tampere: Tampereen yliopistopaino. S. 367–401.
- Kalverkämper, Hartwig 1998. Rahmenbedingungen für die Fachkommunikation. I: Hoffmann, Lothar, Kalverkämper, Hartwig, Wiegand, Herbert Ernst (red.), *Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung*. 1. Hallband. Berlin: Walter de Gruyter. S. 24–47.
- Karjalainen, Sinikka & Lehtonen Tuula (red.) 2005. *Että osaa ja uskaltaa kommunikoida - akateemisissa ammateissa tarvittava kielitaito työntekijöiden ja työnantajien kuvaamana*. Helsingin yliopisto. Hallinnon julkaisuja 13/2005. Helsinki: Helsingin yliopisto, kielikeskus.
- Kuosa, Anne-Maria 2020. *Työelämässä koetut moninaiset ja muuttuvat kielitaitotarpeet ruotsin kielen opintojen lähtökohtana oikeustieteen opinto-ohjelmassa*. Dissertations in education, humanities and theology no 161. University of Eastern Finland. Jyväskylä: Grano.
- Landqvist, Hans 2010. Juridiska genrer på svenska. I: Mattila, Heikki. E. S., Piehl, Aino & Pajula, Sari (red.), *Oikeuskieli ja säädöstieto. Suomalainen lakimiesyhdistys. Sarja C, nr 41*. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy. S. 55–72.

- Landqvist, Hans 2016. *Texter för lagstiftning, rättskipning och rättsinformation*. I: Landqvist, Hans, Laurén, Christer, Nordman, Lieselott, Nordman, Marianne & Kvist, Maria (red.), *Juridik på svenska i Finland*. Vaasa: Scriptum. S. 111–171.
- Landqvist, Hans, Laurén, Christer, Nordman, Lieselott, Nordman, Marianne & Kvist, Maria 2016. *Juridik på svenska i Finland: Bakgrund, introduktion och disposition*. I: Landqvist, Hans, Laurén, Christer, Nordman, Lieselott, Nordman, Marianne & Kvist, Maria (red.), *Juridik på svenska i Finland*. Vaasa: Scriptum. S. 12–39.
- Long Michael. H. 2005. *Methodological issues in learner needs analysis*. I: Long, Michael, H. (red.), *Second language needs analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 19–76.
- Mattila, Heikki E.S. 2002. *Vertaileva oikeuslingvistiikka*. Helsinki: Kauppakaari.
- Metsämuuronen, Jari 2010. *Pienten aineistojen tilastollinen testaaminen*. I: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (red.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittellevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus. S. 251–273.
- Mähönen, Jukka, Airaksinen, Manne, Korte, Atte, Mattsson, Albert, Mielityinen, Sampo, Niemi, Johanna, Paso, Mirjami, Rantanen, Johanna, Moitus, Sirpa, Partanen, Laura & Huusko, Mira 2021. *Oikeustieteellisen alan korkeakoulutuksen arviointi*. Kansallisen koulutuksen arviointikeskus. 22:2021. Hämtad 8.11.2021. https://karvi.fi/wp-content/uploads/2021/11/KARVI_2221.pdf.
- Nordman, Marianne 2008. *Juridisk text på svenska – ett gebit för språkforskare och språkvårdare*. I: Foley, Richard, Salmi-Tolonen, Tarja, Tukiainen, Iris & Vehmas, Birgitta (red.), *Kielen ja oikeuden kohtaamisia. Heikki E. S. Mattilan juhlakirja*. Helsinki: Talentum. S. 251–264.
- Statistikcentralen 2022. Hämtad 12.1.2022. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/sv/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/statfin_vaerak_pxt_11ra.px/.
- Suni, Minna 2011. *Missä ja miten maahanmuuttajat kehittävät ammatillista kielitaitoaan? Ammattikasvatuksen aikakauskirja, nr 2*. S. 8–22. Hämtad 15.11.2019. <https://akakk.fi/ammattikasvatuksen-aikakauskirja-22011/>.
- Tanner, Johanna & Lassus, Jannika 2018. *Kotimaiset kielet työelämässä: suomenruotsalaisten raportoimat kokemukset työelämän viestintätilanteista ja saamastaan kielenopetuksesta*. I: Lehti, Lotta, Peltonen, Pauliina, Routarinne, Sara, Vaakanainen, Veijo & Virsu, Ville (red.), *Uusia lukutaitoja rakentamassa – building new literacies. AfinLan vuosikirja, nr 76*. Jyväskylä. S. 115–133. Hämtad 5.12.2019. <https://journal.fi/afinlavk/issue/view/5333>.
- Tuomi, Jouni. & Sarajärvi, Anneli 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Jyväskylä: Tammi.
- Vaattovaara, Johanna 2017. *Akateemisten asiantuntijoiden kertomaa: viestintä, kielitaito ja kielitietoisuus asiantuntijatyössä*. I: Latomaa, Sirkku, Luukka, Emilia & Lilja, Niina (red.), *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa – Language awareness in an increasingly unequal society. AfinLan vuosikirja, nr 75*. S. 298–319.

Lagar och författningar

Lag om de språkkunskaper som krävs av offentligt anställda 424/2003. Given i Helsingfors den 6 juni 2003. Hämtad 4.6.2017. <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030424>.

Språklag 423/2003. Given i Helsingfors den 6 juni 2003. Hämtad 14.6.2017. <http://www.finlex.fi/sv/laki/alkup/2003/20030423>.

Uttryckstypen *vi... med X* ('jag och X') i finlandssvenskt språkbruk

Klaus Kurki

1 INLEDNING

I denna artikel diskuterar jag ett karakteristiskt särdrag för finlandssvenskt språkbruk, uttryckstypen *vi... med X* i betydelsen 'jag och X' (Bergroth 1917; 1928; Holmberg & Kurki 2019). I uttryckstypen används plurala pronomen, särskilt *vi*, på ett tvetydigt sätt. Meningar som den i exempel 1 förekommer inte i standardsvenska i singular betydelse, men är rätt vanliga i ledigare finlandssvenska register, i synnerhet i talat språk.

- (1) **Vi** for **med Anna** till stan.
'Jag och Anna for till stan.'
'Vi och Anna for till stan.'

Det speciella för uttryckstypen *vi... med X* är tolkningen 'jag och någon annan'. I exempel 1 innebär tolkningen att *Anna* ingår i den grupp som pronomenet *vi* syftar på. När *Anna* nämns i meningen, lägger man alltså inte till en deltagare utan syftar på en deltagare som redan ingår i gruppen. Man kunde därmed säga att *vi* egentligen betyder 'jag'. Det plurala pronomenet har alltså en singular tolkning. Fenomenet har kallats bl.a. för *inclusory coordination* (Dékány 2009). Vid sidan av den mer speciella tolkningen av *vi* som 'jag' kan pronomenet emellertid också tolkas som pluralt i uttrycket *vi... med X*, vilket jag hänvisar till som *plural tolkning* i denna artikel (Holmberg & Kurki 2019).

Uttryckstypen är känd från ett antal språk runt världen (se Sigurdsson & Wood 2020 och referenser där). Den finns i finskan (se exempel 2), och är vanlig bland flera språk i de östra delarna av Europa.¹

- (2) **Me** mentiin **Annan** **kanssa** kaupunkiin.
vi for Anna.GEN med stan.ILL
'Jag och Anna for till stan.'
'Vi och Anna for till stan.'

¹ Uttrycket finns bl.a. i ryska (Vassilieva & Larson 2005), estniska (Erelt 2008), lettiska (Schwartz 1988), polska (Cable 2017) och ungerska (Dékány 2009). I tillägg har följande lingvister bekräftat genom personlig kommunikation att en liknande konstruktion finns i följande språk: lulesamiska (Hanna Danbolt Ajer), nordsamiska (Sirkka Saarinen), litauiska (Marija Girulienė), belarusiska (Lena Borise), tjeckiska (Ludmila Veselovská), slovakiska (Michal Starke), slovenska (Adrian Stegovec), albanska (Dalina Kallulli), bulgariska (Iliyana Krapova), grekiska (Georg Höhn) och turkiska (Kadri Kuram).

Den finlandssvenska uttryckstypen, liksom den finska, verkar alltså representera ett arealt fenomen i östra Europa. Ett liknande uttryck finns också i isländskan (Sigurdsson & Wood 2020), men det är strukturellt annorlunda i och med att det inte innehåller en preposition (se exempel 3).²

- (3) **Við** **María** fórum.
vi.NOM María.NOM gick.1PL
'Jag och Maria gick.'

Uttryckstypens semantik har diskuterats av Vassilieva och Larson (2005). Iakttagelserna om det ryska uttryckets egenskaper är relevanta också i fråga om finlandssvenska. De viktigaste egenskaperna presenteras i följande avsnitt.

I denna artikel diskuterar jag uttryckstypens ursprung, variation och historia i finlandssvenska med utgångspunkt i tidigare iakttagelser, förekomster i korpusar och svar från en enkätundersökning. Syftet är att utreda vem som använder uttrycket för att diskutera vilken typ av variation det antyder. En relevant hypotes är att uttrycket är ett resultat av språkkontakt med finska (Bergroth 1928). Artikeln ansluter sig till min pågående doktorsavhandling om finlandssvensk syntax ur generativt perspektiv.

2 TIDIGARE IAKTTAGELSER

Enligt Bergroth (1928) är det vid uttryckstypen *vi... med X* fråga om ett finskt uttryck som inte hör hemma i vårdat språk, till exempel *vi va' med honom på teatern*. I stället för det föreslår Bergroth (1917; 1928) *vi va' på teatern, han och jag*. Iakttagelsen visar samtidigt att uttryckstypen har använts i (mindre vårdat) tal redan i början av 1900-talet. Han ger emellertid ingen beskrivning av uttryckets geografiska spridning, varför det är oklart hur vanligt uttrycket var inom det finlandssvenska språkområdet i början av förra seklet. Också Levälahti (2020) nämner finskan som uttryckets ursprung och rekommenderar att undvika det i skrift och i vårdat talspråk av klarspråksskäl.

Den finlandssvenska språkvården har sålunda noterat uttryckstypen *vi... med X* och sett den som ett resultat av språkkontakt. Uttryckstypen har ändå inte lyfts fram särskilt ofta inom språkvården, trots att den tydligt skiljer sig från standardsvenskt språkbruk. En orsak till detta kan vara att uttryckstypen typiskt förekommer i talat språk och mindre formella situationer som inte utgör lika tydliga objekt för institutionaliserad språkvård som vårdat skriftspråk. På en allmän nivå har fenomenet dock tidvis diskuterats i t.ex. språkkolumner (Levälahti 2020), och slutsatsen har då varit att uttrycket har sitt ursprung i finskan.

Ser man på vad som har sagts om uttryckstypen i finskan kan man emellertid konstatera att den ägnats förvånansvärt lite uppmärksamhet både inom språkvård och grammatikor. Till exempel diskuteras den inte i *Iso suomen*

² Typen utan preposition förekommer också i färöiska (Sigurdsson & Wood 2020).

kielioppi (2004) (ISK), som är en detaljerad deskriptiv grammatik. Den nämns inte heller i några grundläggande handböcker (t.ex. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* 2012). I diskussioner kring språkriktighetsfrågor har den kommenterats bara sporadiskt (t.ex. i kommentarerna till en blogg vid Institutet för de inhemska språken, se Koskela 2014). Själva uttryckstypen verkar samtidigt vara vanligare i finskan och också användas i mer formella register än i finlandssvenskan, vilket diskuteras kort i slutet av den här artikeln.

Vi... med X kan resultera i mycket varierande konstruktioner. Det plurala pronomenet behöver inte nödvändigtvis vara just *vi*: *ni* och *de* används också i kontexter där de får en singular tolkning på ett liknande sätt som *vi* (se exempel 4). Typiskt är det ändå *vi* som används i uttryckstypen (Holmberg & Kurki 2019).

- (4) Varför har **ni** inte **med Anna** besökt biblioteket?
'Varför har inte du och Anna besökt biblioteket?'
'Varför har inte ni och Anna besökt biblioteket?'

Likaledes kan också uttryckets andra del, den komitativa prepositionsfrasen *med X*, variera. Typiskt innehåller den ett egennamn eller betecknar en familjemedlem (så som i isländskan, se Sigurðsson & Wood 2020), men andra alternativ är också möjliga (se exempel 5). Entiteten i fråga kan också stå i pluralis (Holmberg & Kurki 2019).

- (5) **Vi** stod **med en annan passagerare** och väntade på en buss som aldrig kom.
'Jag och en annan passagerare stod och väntade på en buss som aldrig kom.'
'Vi och en annan passagerare stod och väntade på en buss som aldrig kom.'

Placeringen av prepositionsfrasen verkar vara fri och båda tolkningarna är tillgängliga oberoende av var den placeras (se exempel 6).

- (6) **Vi** har (**med Anna**) aldrig (**med Anna**) varit (**med Anna**) till Lanzarote (**med Anna**).
'Jag och Anna har aldrig varit till Lanzarote.'
'Vi och Anna har aldrig varit till Lanzarote.'

Prepositionsfrasen kan, som exempel 6 visar, förekomma i positioner mot slutet av meningen. En allmän tendens verkar vara att den plurala tolkningen föredras. Samma tendens finns i tjeckiska och bulgariska (Ludmila Veselovská, personlig kommunikation; Iliyana Krapova, personlig kommunikation). Den bekräftas även av materialet som analyseras i den här artikeln.

3 MATERIAL OCH METOD

Att hitta relevanta belägg i korpusdata är en central utgångspunkt vid forskning kring grammatiska konstruktioner. Vid uttryckstypen *vi... med X* visade det sig emellertid svårt att hitta några belägg alls i de korpusar som finns allmänt

tillgängliga. Både Språkbanken Text och Språkbanken i Finland har finlandssvenska korpusar, men de omfattar inte de register som är mest typiska för denna uttryckstyp. På grund av uttryckstypens ambivalens är det också utmanande att tolka de enstaka träffarna som belägg på just den aktuella uttryckstypen. Oftast ger träffarnas kontext inte tillräcklig information om betydelsen, och det blir oklart vilka referenter som ingår i gruppen som pronomenet *vi* hänvisar till. En enkätundersökning framstod därför som en nödvändig och motiverad metod.

Studien jag presenterar i den här artikeln bygger således på en enkätundersökning jag genomförde som webbenkät i slutet av 2019. Undersökningen omfattade både en finsk och en finlandssvensk enkät. Den resulterade i 618 svar av finlandssvenska informanter och 810 av finska informanter. Alla informanter som deltog fick bedöma exempelmeningar som hade skapats för att syntaktiskt testa uttryckstypen *vi... med X*. Informanternas uppgift var att bedöma om de skulle kunna använda testmeningarna själva och vad de i så fall skulle betyda. Svaren omfattar svar från olika åldersgrupper och regioner, vilket gör det möjligt att analysera variation ur olika synvinklar. I den här artikeln fokuserar jag främst på svaren gällande uttryckstypen i finlandssvenskan.

Webbenkäterna nåddes av informanter via olika sociala medier (Twitter, Facebook) där de hade annonserats. Planen var att sprida information om länkarna via enskilda personers konton, men det visade sig att den snabbt spreds vidare via delningar. Som ett resultat av detta blev antalet informanter relativt stort.

I enkäterna fick informanterna bedöma exempelmeningar på svenska respektive finska så att de fick se en mening i taget. Den första frågan kontrollerade om de själva skulle kunna använda den aktuella meningen. De som kunde tänka sig att göra det (eller var osäkra) fick bedöma båda tolkningarna. Det var möjligt att acceptera bara den ena eller båda.

Webbenkäten bestod av 14 finlandssvenska exempelmeningar, varav sju diskuteras i den här artikeln. En del av exempelmeningarna var mycket experimentella och avsiktligt nästan ogrammatiska. Det är inte motiverat att inkludera dem här eftersom fokus ligger på variationen i de meningstyper där uttrycket används.

I den analys som presenteras nedan diskuteras informanternas bedömningar av följande sju meningar:³

- (7) **Vi** tycker **med Anna** att luftkvaliteten har blivit bättre.
- (8) **Vi** ska fara på semester **med Anna**.
- (9) **Med Anna** stod **vi** där på bryggan och vinkade.
- (10) Varför kom **ni** inte **med Anna** på besök?
- (11) Bilden av **er med Anna** står därborta.
- (12) - Var är Elsa?
- **De** for **med Anna** till stan.
- (13) **Med vem** var **ni** på Lanzarote förra året?

³ Numreringen följer numreringen av exempel i denna artikel, inte webbenkätens struktur.

I fråga om betydelsen skiljer sig meningarna 7–13 från varandra rätt mycket: en del av dem har en tydligare singular tolkning (t.ex. mening 9) medan andra nästan enbart kan få en plural tolkning (mening 10 och 13). I den här artikeln diskuterar jag inte närmare de grammatiska faktorer som påverkar preferensordningen för singular/plural tolkning (se Kurki u.a. för en analys av detta). Fokus ligger på hur uttrycket *vi... med X* accepteras mer generellt av olika informantgrupper som jämförs sinsemellan. Syftet är att utreda hur informanternas ålder och regionala bakgrund påverkar bedömningarna, för att kunna diskutera vilken variation det finns.

4 BEDÖMNINGAR INOM OLIKA ÅLDERSGRUPPER

Bergroths (1917; 1928) iakttagelser visar att *vi... med X* förekom allmänt i finlandssvenskt språkbruk redan för hundra år sedan. Uttryckets historia i finlandssvenskan kan sålunda inte utredas via enkätmaterialen. Hur olika åldersgrupper förhåller sig till uttrycket ger ändå en hänvisning om den historiska utvecklingen och visar hur utbrett det är.

Tabell 1 sammanfattar bedömningarna hos olika åldersgrupper i enkätundersökningen. Den visar den genomsnittliga andelen för informanter som accepterar den singulara tolkningen av alla informanter som säger sig kunna använda uttrycket själva. (Det var frivilligt att ange ålder i enkäten; 614 informanter av de 618 som deltog gjorde det.)

TABELL 1 *Vi... med X* i betydelsen 'jag och X' enligt åldersgrupp

Åldersgrupp	Antal deltagare	Andel som accepterar den singulara tolkningen
11–30 år	46	56,01 %
31–50 år	278	61,29 %
51–70 år	265	62,43 %
71–90 år	25	51,39 %

Som tabell 1 visar finns det inte några radikala skillnader mellan undersökningens åldersgrupper. Bland 11–30- och 71–90-åriga informanter är andelen som accepterar den singulara tolkningen något mindre, men det lägre antalet informanter i dessa grupper utgör en osäkerhetsfaktor.⁴ Genomsnittet i hela materialet är 61,06 %.

Den jämna fördelningen av andelarna över olika åldersgrupper ger ett intryck av stabilitet i acceptansen av uttrycket *vi... med X*. Att de äldre åldersgrupperna känner till fenomenet överensstämmer med de iakttagelser Bergroth (1917; 1928) gjorde redan i början av 1900-talet. Senare generationer har också lärt

⁴ Skillnaderna i antalet informanter illustrerar utmaningen med att nå olika åldersgrupper jämnt på sociala medier (Twitter, Facebook).

sig uttrycket, så att över 50 % kan tänka sig att använda det i den singulara betydelsen.

5 GEOGRAFISK VARIATION

I detta avsnitt analyseras geografisk variation enligt deltagarnas uppväxtorter, som slagits ihop till följande större områden: Österbotten, Nyland och Åboland samt städerna Vasa, huvudstadsregionen och Åbo som egna kategorier. Tabell 2 visar fördelningen enligt denna indelning. *Andel som accepterar den singulara tolkningen* visar också här den genomsnittliga andelen för informanter som accepterar den singulara tolkningen av alla informanter som säger sig kunna använda uttrycket själva. Svar av informanter från språköar och finskspråkiga områden (12 informanter), Åland (3 informanter), utomlands (2) samt kombinationer av flera olika orter (35) har utelämnats på grund av för stor heterogenitet och för lågt antal informanter för att kunna göra meningsfulla jämförelser. (Det var frivilligt att ange sin uppväxtort och 616 informanter av de 618 som deltog gjorde det.)

TABELL 2 *Vi... med X* i betydelsen 'jag och X' enligt geografiskt område

Uppväxtområde/ort	Antal deltagare	Andel som accepterar den singulara tolkningen
Vasa	32	55,46 %
Övriga Österbotten	128	46,21 %
Huvudstadsregionen	204	62,53 %
Övriga Nyland	115	68,42 %
Åbo	37	67,59 %
Övriga Åboland	48	69,41 %

Tabell 2 visar att det finns en tydlig skillnad mellan informanterna från Österbotten och informanterna från Åboland och Nyland. I de sistnämnda grupperna är andelen som accepterar den singulara tolkningen 60–70 %, medan andelen i Österbotten (exklusive Vasa) är märkbart mindre, 46,21 %. Den singulara tolkningen är vanligare i Vasa, men 55,46 % ligger ändå klart under genomsnittet för hela materialet som är 61,06 %. Helhetsbilden man får är sålunda att uttrycket *vi... med X* uppfattas på ett annorlunda sätt i Österbotten. Detta diskuteras i det följande närmare med hjälp av bedömningar av enskilda exempel.

Hela 66,18 % av informanterna tyckte att meningen *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* (exempel 9) är något de skulle kunna säga och 11,49 % angav att de är osäkra. Sedan fick 480 informanter bedöma de två tolkningarna: 'jag och Anna' och 'vi och Anna'. Tabell 3 visar vilka bedömningar informanterna från olika områden gjorde.

TABELL 3 Tolkningar av meningen *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade*

Uppväxtområde/ort	'Jag och Anna stod där på bryggan och vinkade.'	'Vi och Anna stod där på bryggan och vinkade.'
Vasa	78,57 %	64,29 %
Övriga Österbotten	48,31 %	86,52 %
Huvudstadsregionen	84,34 %	66,27 %
Övriga Nyland	88,76 %	60,67 %
Åbo	79,31 %	68,97 %
Övriga Åboland	89,74 %	53,85 %

Österbotten (exklusive Vasa) skiljer sig tydligt från de andra områdena också här, liksom i fråga om hela materialet (se tabell 2). Det tabell 3 vidare visar tydligt är att skillnader kan realiseras som olika preferensordning gällande de två tolkningarna. Bland informanterna från Österbotten (exklusive Vasa) är det vanligare att meningen *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* betyder 'vi och Anna' än att den syftar på 'jag och Anna', medan de andra grupperna föredrar tolkningen 'jag och Anna'.

Också meningen *Varför kom ni inte med Anna på besök?* (exempel 10) kan en hög andel tänka sig att använda i någondera betydelsen: 72,81 % svarade *ja* medan 7,93 % var osäkra. Fördelningen mellan de två tolkningarna är mycket jämn hos informanterna från huvudstadsregionen, övriga Nyland, Åbo, övriga Åboland och Vasa, även om det förekommer en viss variation gällande preferensordningen för tolkningarna. För informanterna från andra delar av Österbotten än Vasa syftar meningen däremot klart oftare på 'ni och Anna' än på 'du och Anna'.

TABELL 4 Tolkningar av meningen *Varför kom ni inte med Anna på besök?*

Uppväxtområde/ort	'Varför kom inte du och Anna på besök?'	'Varför kom inte ni och Anna på besök?'
Vasa	77,78 %	81,48 %
Övriga Österbotten	51,02 %	85,71 %
Huvudstadsregionen	72,02 %	77,98 %
Övriga Nyland	79,38 %	77,32 %
Åbo	72,41 %	72,41 %
Övriga Åboland	80,49 %	73,17 %

Bedömningarna av meningarna *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* och *Varför kom ni inte med Anna på besök?* visar sålunda att andelen informanter från Österbotten (exklusive Vasa) som accepterar den singulära tolkningen är klart mindre än motsvarande andel för andra områden. Samtidigt är andelen informanter från Österbotten (exklusive Vasa) som accepterar den plurala tolkningen högre, vilket innebär att det inte enbart är fråga om lägre acceptans av den singulära tolkningen utan en klar preferens av den plurala tolkningen. Den genomsnittliga preferensen hos informanterna från Österbotten antyder en större andel informanter som inte använder uttrycket. Om den singulära

tolkningen saknas i ens språkbruk, kan uttryck av typen *vi... med X* bara tolkas pluralt. Slutsatsen blir sålunda att uttrycket inte är lika vanligt i Österbotten (med undantag av Vasa, där den singulara tolkningen accepteras oftare).

6 JÄMFÖRELSE MED FINSKA

Parallellt med den finlandssvenska webbenkäten samlade jag som framgått ovan bedömningar också i en finsk version av samma enkät. Resultaten från de finskspråkiga informanterna visar att det inte förekommer en lika klar regional variation vid uttryckstypen på finska. Den singulara tolkningen accepteras generellt oftare i finskan. I genomsnitt accepteras den av 73,14 % av de finska informanterna i motsvarande meningar som testades på svenska (se exempel 7–13). Skillnaden är inte stor om man jämför med de högsta andelarna för meningarna på svenska (tabell 2), men genomsnittet för de finlandssvenska informanterna är klart lägre, 61,06 %. Finskan tillåter också mycket mer flexibel användning av uttrycket i andra meningar än de som diskuterats i den här artikeln (se Holmberg & Kurki 2019; Kurki u.a.). Till exempel uppger endast en liten andel av de finlandssvenska informanterna i undersökningen att de skulle kunna använda uttrycket som objekt, t.ex. *De känner inte oss med Anna* (se även Kurki u.a.), medan motsvarande exempel accepteras generellt i finskan.

Skillnaden mellan finskan och svenskan kan illustreras genom en jämförelse av meningarna *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* och *Varför kom ni inte med Anna på besök?* med motsvarande meningar i den finska enkäten (exempel 14 och 15). Som framgår av exempel 14 är den singulara tolkningen av den första meningen mer accepterad av de finskspråkiga informanterna än någon av grupperna i det finlandssvenska materialet (i tabell 3). Samtidigt är den plurala tolkningen mindre accepterad av de finskspråkiga informanterna som helhet än alla grupper i det finlandssvenska materialet.

- (14) **Annan** **kanssa** **me** seisottiin siellä laiturilla ja heilutelttiin.
Anna.GEN med vi stod där brygga.ADE och vinkade
'Jag och Anna stod där på bryggan och vinkade.' (95,25 %)
'Vi och Anna stod där på bryggan och vinkade.' (51,42 %)

En liknande skillnad finns mellan *Miksi te ette tulleet Annan kanssa vierailulle?* i exempel 15 och motsvarande mening på finlandssvenska (se tabell 4). Bland de finska informanterna är andelen som accepterar den singulara tolkningen 8,16 procentenheter större än den största motsvarande andelen bland de finlandssvenska informanterna i tabell 4 (övriga Åboland, 80,49 %). Också här är alltså skillnaden mellan tolkningarna tydligare i finskan än i finlandssvenskan.

- (15) Miksi **te** ette tulleet **Annan** **kanssa** vierailulle?
Varför ni inte kom Anna.GEN med besök.ALL
'Varför kom inte du och Anna på besök?' (88,65 %)
'Varför kom inte ni och Anna på besök?' (66,84 %)

En annan karakteristisk skillnad mellan språken är som konstaterats tidigare att den finska konstruktionen kan användas i mer formella register. Ett tydligt exempel på detta finns i republikens presidents nyårstal den 1 januari 1995: *tunsimme puolisoni kanssa erityisen rohkaisevana sen, kuinka...* (exempel 16). Den finlandssvenska konstruktionen *vi... med X* används som framgår inte i den officiella översättningen.

- (16) Kuluneen vuoden aikana eri maakuntiin tekemilläni vierailuilla **tunsimme puolisoni kanssa** erityisen rohkaisevana sen, kuinka monet vaikeissa elämäntilanteissa kamppailevat lähimmäisemme ovat jaksaneet säilyttää elämänmyönteisyytensä (Ahtisaari 1995).

Under mina besök i olika delar av landet fann **min hustru och jag** det speciellt uppmuntrande att konstatera att många medmänniskor – trots att de befinner sig i en svår livssituation – har lyckats bevara sin positiva livsinställning (Ahtisaari 1995).

7 SLUTSATSER

Undersökningen bekräftar att båda tolkningarna av uttryckstypen *vi... med X*, det vill säga 'jag och X' och 'vi och X', är tillgängliga för många finlandssvenskar. Den förra, 'jag och X', är den speciella tolkning som innebär att betydelsen för *vi* förstås på ett annat sätt än när pronomenet används ensamt. En likadan singular tolkning finns också för andra plurala pronomen (*ni... med X*, *de... med X*). När den är tillgänglig och används, är det fråga om en egen konstruktion. Att konstruktionen *vi... med X*, som inte finns i standardsvenska, förekommer i finlandssvenska har dokumenterats inom språkvårdslitteratur (Bergroth 1928; Levälahti 2020) samt av Holmberg och Kurki (2019). Föreliggande undersökning visar att finlandssvenska informanter i alla åldersgrupper känner till och använder konstruktionen, vilket förstärker uppfattningen om att den inte har uppkommit nyligen utan har en längre, antagligen oavbruten, historia.

Både Bergroth (1917; 1928) och Levälahti (2020) antar att konstruktionens ursprung är kontakt med finskan. Undersökningen som redogjorts för i denna artikel bekräftar att starkare kontakt med finskan (demografiskt sett) korrelerar med högre andel finlandssvenska talare som kan tänka sig att använda konstruktionen. Där kontakten är svagare (dvs. andelen svenskspråkiga är högre), är andelen mindre. Det är därmed en välmotiverad hypotes att konstruktionen verkligen kommer från finskan. Ett annat alternativ är att konstruktionen är ett urgammalt fenomen i de nordiska språken, som numera är försvunnet från hela språkområdet utom i de perifera varianterna isländska, färöiska och finlandssvenska. Det är emellertid svårt att hitta stöd för det här. Det verkar inte finnas några andra perifera dialekter i det nordiska språkområdet som har konstruktionen (Lars-Olof Delsing, personlig kommunikation; Görel Sandström, personlig kommunikation). För tillfället är det mest sannolika därför att konstruktionens ursprung i finlandssvenskan är finskt. Det faktum att

konstruktionen förekommer i ett stort antal språk i östra Europa, tyder samtidigt på att den inte ursprungligen är finsk, utan härstammar från andra språk.

LITTERATUR

- Ahtisaari, Martti 1995. Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe. *Suomen tasavallan presidentin puheet* 1.1.1995. Hämtad 19.9.2021. <https://www.presidentti.fi/ahtisaari/puheet-1995/p9501.uv.html> och <https://www.presidentti.fi/ahtisaari/puheet-1995/p9501.uvr.html>.
- Bergroth, Hugo 1917. *Finlandssvenska: handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Vasa: Schildts Förlags Ab.
- Bergroth, Hugo 1928. *Finlandssvenska: handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. 2 rev. och tillökade uppl. Vasa: Schildts Förlags Ab.
- Cable, Seth 2017. Some observations on the plural pronoun construction of Tlingit, Polish, and Russian. I: Halpert, Claire, Kotek, Hadas & van Urk, Coppe (red.), *A pesky set: Papers for David Pesetsky*. Cambridge, MA: MITWPL.
- Dékány, Éva 2009. Comitative adjuncts: Appositives and non-appositives. I: Kiss, Katalin E. (red.), *Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 231–244.
- Erelt, Mati 2008. Concerning the Relationship of the Comitative Construction to the Coordinating Construction in Estonia. I: *Linguistica Uralica*, 44(2). S. 97–107.
- Holmberg, Anders & Kurki, Klaus 2019. We ...with Anna: Inclusive coordination in Finnish and Fenno-Swedish. I: Christensen, Ken Ramshøj, Jørgensen, Henrik & Wood, Johanna L. (red.), *The Sign of the V: Papers in Honour of Sten Vikner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag. S. 243–266.
- ISK = Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta, & Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsingfors: Finska litteratursällskapet.
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken.
- Koskela, Lasse 2014. Kun kieli alkaa kiinnostamaan. *Kotus-blogi – kaikkea kielestä* 11.2.2014. Hämtad 19.9.2021. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/lasse_koskela/kun_kieli_alkaa_kiinnostamaan.10688.blog.
- Kurki, Klaus u.a. We... with Anna: Inclusive plural pronominal construction in Finnish and Fenno-Swedish.
- Kurki, Klaus u.a. "Me... Annan kanssa" merkityksessä 'minä ja Anna' suomessa ja suomenruotsissa.
- Levälahti, Minna 2020. Om "vi" gör något med Emma måste vi vara minst tre. *Hufvudstadsbladet* 12.5.2020. Hämtad 19.9.2021. <https://www.hbl.fi/artikel/om-vi-gor-nagot-med-emma-maste-vi-vara-minst-tre>.
- Schwartz, Linda 1988. Asymmetric feature distribution in pronominal

- ' coordinations'. I: Barlow, Michael & Ferguson, Charles (red.), *Agreement in natural language: Approaches, theories, descriptions*. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information. S. 237–249.
- Sigurðsson, Halldór Ármann & Wood, Jim 2020. "We Olaf": Pro[(x-)NP] constructions in Icelandic and beyond. I: *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 5(1).
- Vassilieva, Masha & Larson, Richard K. 2005. The semantics of the plural pronoun construction. I: *Natural Language Semantics*, 13(2). S. 101–124.

Om partikelbruk hos andra generationens invandrare i Sydösterbotten Fokus på *som*

Marion Kwiatkowski

1 INLEDNING, FORSKNINGSBAKGRUND OCH SYFTE

Pragmatiska partiklar¹ är språkliga uttryck som är en del av talares "tysta" språkliga kompetens, dvs. de används enligt oskrivna regler och konventioner som kopplas till sociokulturella uppfattningar. Pragmatiska partiklar är oftast obetonade ord eller fasta uttryck som skjuts in främst i talspråket. Partiklarna bidrar inte explicit till det propositionella innehållet, dvs. de förändrar inte den textuella betydelsen av en utsaga. Snarare relaterar de utsagan till dess utomspråkliga kontext, dvs. till den sociokulturella, interaktionella och emotiva kontexten (jfr Östman 1981). Detta betyder att talaren exempelvis ger uttryck för sin hållning till det sagda genom att föra in en pragmatisk partikel. Jämför t.ex. utsagan *vi är färdiga kl. 6* med *vi är ju färdiga kl. 6*: Genom att sätta in partikeln *ju* modifierar talaren pragmatiskt utsagan så att den uttrycker att talaren utgår ifrån att sakförhållandet att de blir färdiga vid den tiden redan är bekant för samtalsdeltagarna (jfr Lindström 2008, 96). Pragmatiska partiklar är förankrade i kommunikativa konventioner som man orienterar sig mot för att en interaktion ska bli lyckad. Dessa konventioner påverkas i sin tur av kulturen och samhället som talaren rör sig i (Östman 1981).

Eftersom pragmatiska partiklar är så tätt bundna till kulturellt betingade kommunikativa konventioner kan deras användning åskådliggöra den sociolingvistiska dynamiken i ett samhälle. På grund av detta har pragmatiska partiklar också blivit ett viktigt forskningsobjekt bland forskare som undersöker språkbruket i språkkontaktsituationer bland talare med invandrabakgrund. Torgersen m.fl. (2011) menar att innovationer vad gäller pragmatiska partiklar i Londonengelskan uppstår främst bland talare med invandrabakgrund. Forskarna presenterar en spridningsmodell där talare med invandrabakgrund står i centrum som språkliga innovatörer. Nya pragmatiska partiklar används främst av denna talargrupp och sprids sedan till talgemenskapen genom kontakt med andra människor i deras sociala nätverk (Torgersen m.fl. 2011, 113f). Torgersen m.fl. (2011, 114) drar slutsatsen att kontakt mellan talare med olika etniciteter och olika språklig bakgrund är den främsta orsaken till språklig förändring och innovation vad gäller pragmatiska partiklar i Londonengelskan.

¹ Det finns många olika beteckningar för liknande språkliga fenomen beroende på forskarens teoretiska infallsvinkel och hur fenomenet definieras (se t.ex. Svensson 2009, 24 för en kort översikt av svenska termer).

Talare i språkkontaktsituationer har inte bara identifierats som innovatörer som introducerar nya pragmatiska partiklar i talgemenskapen, utan de kan också vara ledande vad gäller nya funktionella användningssätt av redan etablerade partiklar. Wiese (2011) konstaterar att den innovativa funktionen av tyskans *so* som fokusmarkör uppträder mer frekvent bland talare av Kiezdeutsch, en varietet som talas i mångkulturella förorter i Berlin. Även om Wiese (2011, 1005) inte ser Kiezdeutsch och dess talare som innovationskälla till den nya funktionella användningen av *so*, menar hon ändå att den nya funktionen är mer framträdande och etablerad hos dem. De flesta talarna av Kiezdeutsch har mer än ett modersmål och Wiese (2011, 1005) menar att den mångspråkiga miljön som dessa talare rör sig i gynnar i synnerhet uppkomsten och etableringen av pragmatiska innovationer. Hon (ibid.) förklarar att talare i språkkontaktsituationer tenderar att förlita sig mera på pragmatiska drag för att uttrycka sig eller göra sig förstådda i ett samtal. Dessutom är talare i mångspråkiga miljöer mer benägna att ta upp nya språkutvecklingar, eftersom de är utsatta för och vana vid en högre grad av språklig variation och varierande språkliga repertoarer (Wiese & Rehbein 2016). Svenssons (2009) studie om användningen av pragmatiska partiklar bland talargrupper med och utan invandrabakgrund i Malmö ger ytterligare förklaringar till varför partikelbruket bland de här två talargrupperna varierar. Även om Svensson betonar att båda talargrupperna i hennes studie använder de undersökta partiklarna till stor del på samma sätt, hittar hon ändå skillnader i frekvens och placering av enstaka pragmatiska partiklar bland talargrupperna. Liksom Torgersen m.fl. (2011) nämner Svensson (2009, 237f) det sociala nätverket som en nyckelfaktor vad gäller partikelbruket: talare anpassar sitt partikelbruk för att uttrycka gruppsamhörighet. Vidare argumenterar Svensson (2009, 236ff) för att skillnaderna i hennes talspråksmaterial, främst vad gäller avvikande placering av pragmatiska partiklar, kan bero på att talarna med invandrabakgrund inte exponeras för svenska i lika hög grad i hemmet, vilket gör att dessa talares placering av partiklar är mindre automatiserad och således mer varierad. Användningen av pragmatiska partiklar avspeglar således inte bara variation i språkbruket utan den kan också åskådliggöra den sociolingvistiska dynamiken i ett samhälle. På makronivå kan partikelbruket ge oss inblick i den språkliga miljön en talare rör sig i och en förståelse för hur olika språkliga varieteter med olika interaktionella och kulturella konventioner påverkar en individs språkbruk. På mikronivå kan partikelbruket vara uttryck för en talares identifikation och lojalitet med hens sociala nätverk eller en större talgemenskap (jfr Saari 1994).

Syftet med denna studie är att bidra till en fördjupad förståelse av partikelbruket bland talare med invandrabakgrund genom att undersöka användningen av den pragmatiska partikeln *som* bland andra generationens invandrare i Sydösterbotten. I motsats till tidigare forskning gäller den här studien språkbruket på landsbygden, där det traditionellt finns tätare sociala band, som mestadels grundar sig på släktskap, som upprätthåller och tillämpar lokala språkliga konventioner (Milroy & Wei 1995,139). Ändå är den region jag undersöker känd för sin stora andel invånare med invandrabakgrund (i

jämförelse med Finland som helhet) (Statistikcentralen 2021), vilket medför en språklig diversitet och mångkulturalitet. Spänningsfältet mellan täta sociala band i förhållandevis små bysamhällen och ett stadigt flöde av invandring skapar en unik social dynamik som kan förväntas ta sig uttryck i språkbruket i allmänhet och möjligen även i pragmatiska aspekter, såsom just partikelbruket. Studiens syfte preciseras med följande två frågeställningar:

1. Skiljer sig bruket av *som* vad gäller partikelns placering och funktion bland andra generationens invandrare i Sydösterbotten från dess funktion och placering bland talare utan (omedelbar) invandrarbakgrund?
2. Om det finns skillnader, är partikelbruket bland andra generationens invandrare då mer traditionellt, så att det följer etablerade mönster, eller är det mer innovativt?

Jag försöker besvara de här frågorna genom att göra en jämförande analys av material av talare med och utan omedelbar (första eller andra generationens) invandrarbakgrund. För att kunna utreda den andra frågeställningen föreslår jag en möjlig pragmatikaliseringsväg av *som*, som baserar sig på studier om pragmatiska partiklar i andra språk med en liknande semantisk och pragmatisk innebörd. Avslutningsvis reflekterar jag kring hur den lokala sociokulturella dynamiken möjligen kan ha påverkat partikelbruket bland talare med invandrarbakgrund i Sydösterbotten.

2 DEN PRAGMATISKA PARTIKELN SOM I ÖSTERBOTTNISKA DIALEKTER

Den pragmatiska partikeln *som* förekommer i en rad dialekter i Österbotten och dess synlighet och regionala markering kan ses bland annat i att den används i skönlitteraturen som ett stilistiskt drag för att markera österbottniskt talspråk (Helenelund 2005, 3, 94). Vidare används partikeln också av talare med invandrarbakgrund i Sydösterbotten (Kwiatkowski 2016; 2020), vilket tyder på att *som* är etablerat och frekvent i talspråket. Partikeln har olika funktioner² i de österbottniska dialekterna vilket jag illustrerar i det följande med hjälp av exempel.³

(1) å de var ju nog **som** (.) lite tufft

² Partikeln *som* överlappar i sin funktionella användning med den pragmatiska partikeln *liksom* i den mer standardiserade svenskan i Finland (jfr Londen 1997), vilket också förmodas vara anledningen till att *liksom* ytterst sällan används i österbottniskt talspråk (Helenelund 2005; Kwiatkowski 2016).

³ Alla exempel i avsnitt 2 är hämtade från material som ingår i forskningsprojektet *Language and Integration in Rural Areas* (LIRA, Ekberg & Östman 2017).

I exempel (1) fungerar *som* som **approximerare**, ett språkligt element som tonar ner den semantiska innebörden av ett led i ett yttrande eller av hela yttrandet. Talaren berättar om sin uppväxt i Sydösterbotten och att hen var den enda med invandrarbakgrund i klassen i yrkesskolan, vilket hen kommenterar med ovanstående yttrande. Efter *som* följer en kort paus som tyder på att talaren försöker hitta det rätta ordet för att beskriva sin skoltid. Här tonar partikeln *som* ner innebörden av det ord som följer, nämligen adjektivet *tufft*. Talaren använder sig av partikeln *som* som en planeringsmarkör, som pragmatiskt indikerar att det efterföljande elementet inte är helt träffsäkert. I exemplet relativiserar talaren predikativet ytterligare genom att skjuta in ordet *lite*.

Som kan även förekomma som en del av en **citatmarkör** (jfr Kwiatkowski 2020). I detta fall fungerar *som* ännu som en approximerare, men med en avgränsad och tämligen specialiserad effekt.

(2) men nu e de **som** "nä jag vill stanna här ännu som längre"

I exempel (2) ingår *som* i konstruktionen *de e som*, som används som ett nästan formelmässigt element som markerar ett efterföljande citat. Själva citatet verbaliserar i det här fallet talarens tankar eller möjligtvis även en känsla av att höra hemma. Den approximerande potentialen hos *som* finns med genom att citatmarkören signalerar att citatet som följer inte utgör en ordagrann återgivning av vad någon har sagt utan citatet fungerar snarare som ett stilmedel för att illustrera talarens känslor och tankar och därmed för att skapa en livlig berättelse (Kwiatkowski 2020).

Slutligen kan *som* också fungera som **fokusmarkör** (exempel 3), där den placeras intill ett element som innehåller viktig och/eller ny information för att framhäva den (jfr Underhill 1988, 238).

(3) nu vill jag mer visa att jag e **som** bosnier

I exempel (3) berättar talaren om hens identitet som finlandssvensk med invandrarbakgrund. *Bosnier* är det sista elementet i yttrandet, dvs. det betonas mest genom att det har satts i en typisk fokusposition. Talaren betonar ordet ytterligare med hjälp av utomspråkliga drag i inspelningen – hen bankar i bordet samtidigt som hen yttrar ordet. Konstituenten *bosnier* står alltså tydligt i fokus; den presenterar viktig och möjligtvis okänd information. Partikeln *som* fungerar här som ett ytterligare medel för att rikta uppmärksamhet mot den efterföljande konstituenten, och när man tar i beaktande samtalskontexten, där talaren berättat om hur hen tidigare kände en större tillhörighet med den finlandssvenska kulturen, kan man dra slutsatsen att *som* även markerar kontrastivt fokus. I den här perioden av livet är alltså hens identitet som bosnier viktigare för hen. Fokusmarkören *som* placeras mestadels prefokalt, dvs. omedelbart före ett fokuserat ord eller en fras (SAG IV, 152), men ibland förekommer *som* både pre- och postfokalt så att partikeln inramar det fokuserade elementet.

3 MATERIAL OCH METOD

Materialet för denna studie består av två delar: Den första materialdelen utgörs av inspelningar med unga talare som är andra generationens invandrare i Finland (härefter benämnda "talare med invandrarbakgrund"), i den här studien innebär det att deras föräldrar härstammar från ett annat land eller att talarna själva kom till Finland när de var tämligen unga (max. fem år). Talarna har därmed levt i Finland hela eller största delen av sina liv. Alla talare är mellan 12 och 22 år gamla och alla har en annan språklig bakgrund utöver finskan och svenskan, och det är detta andra språk som talas aktivt i hemmet. Inspelningarna kommer från två olika insamlingsprojekt, nämligen från LIRA-projektet (se Ekberg & Östman 2017 för en närmare beskrivning av projektet) och mitt eget kompletterande insamlingsprojekt, som jag genomförde år 2018. Alla inspelningar är fokusgruppsdiskussioner bland talare från Sydösterbotten som diskuterar språklig identitet och tillhörighet.

Den andra materialdelen består av inspelningar med talare utan omedelbar invandrarbakgrund, dvs. de har föräldrar som är födda och uppvuxna i Österbotten, och delvis har talarnas släkt långa rötter på orten. Åtminstone en av föräldrarna är svenskspråkig, men i de flesta fallen (17 av 19) är informantens båda föräldrar svenskspråkiga. Materialet kommer från *Talko*-korpusen⁴ (Södergård & Leinonen 2017). För att få ett jämförbart material till den första materialdelen begränsades sökningen i *Talko* till projektet *Spara det finlands-svenska talet*, som genomfördes under åren 2005–2008, och dessutom till yngre talare (mellan 20 och 30 år gamla) från Sydösterbotten. Inspelningarna som ingår i projektet berör olika ämnen eftersom dess främsta syfte var att samla in vardagligt tal av svensktalande finländare. I excerperingen av materialet valde jag vidare att ytterligare begränsa materialet genom att utesluta alla belägg av ordet *som* där det klassificerades som en (underordnande) konjunktion (*conjunction* i den engelskspråkiga annoteringen), eftersom *som* i denna funktion inte är relevant för studien.

Tabell 1 nedan ger en översikt av hela materialet som ingår i denna studie och förekomsten av *som* i de två materialdelarna. Som framgår av tabellen var syftet att analysera ett lika stort antal talare för att minimera effekten av individuella stilistiska preferenser och därmed få en tydligare bild av *soms* allmänna funktionella användning.

⁴ Talko - korpus över den talade svenskan i Finland, version 2.1, Svenska litteratursällskapet i Finland. Tillgänglig via www.sls.fi/talko. Dessutom ingår inspelningar i materialet som ställdes till författarens förfogande av Svenska litteratursällskapet (malax_yw_02, narpes_ym_02, overmark_yw02, som nu finns tillgängliga i version 3.0).

TABELL 1 Materialöversikt

	Talare med invandrarbakgrund	Talare utan invandrarbakgrund
Antal talare	19	19
Inspelningstid	9t 20min	5t 21min
Belägg på <i>som</i> som pragmatisk partikel	430	336

Jag har manuellt excerperat och klassificerat varje belägg på *som* enligt dess funktion och placering inom ett yttrande. För att kunna identifiera de enskilda partiklarnas pragmatiska funktion och för att kunna urskilja vilka led i yttrandet de modifierar, tog jag hänsyn till partiklarnas kontext både inom och utanför yttrandet. Således har jag i analysen beaktat prosodiska aspekter som betoning samt pauser i tillägg till yttrandets innehållsmässiga kontext. Partikeln tilldelades funktionen som *approximerare* när kontexten gjorde det tydligt att talaren använder *som* för att tona ner en del av eller hela yttrandets propositionella innehåll. Partikeln klassificerades som *fokusmarkör* när det inte kunde ses någon approximerande semantik hos partikeln och när *som* placerades framför ett (mestadels) betonat led i yttrandet som innehöll ny och viktig information. Några belägg på *som* utelämnades från analysen eftersom deras funktion inte entydigt kunde klassificeras eftersom en del av yttrandet var ohörbar eller otydlig. För att bestämma partikelns position inom yttrandet placerades varje yttrande in i ett satsschema (jfr Diderichsen 1946; SAG IV). Även om talspråk inte alltid följer skriftspråkets uppbyggnad och därmed avviker från den rigida strukturen som fastslås i ett satsschema, kan man även i talat språk hitta satsdelar som objekt, adverbial och satsadverbial (Lindström 2008; se även Anward & Nordberg 2005 om talspråkets *inre syntax*). Vidare har satsdelarna i talspråket samma syntaktiska roll och samma syntaktiska relation till de andra leden som i skrivet språk, vilket gör satsschemat till ett lämpligt verktyg.

4 FUNKTION OCH PLACERING AV SOM BLAND TALARE MED OCH UTAN INVANDRARBAKGRUND

I de följande avsnitten utreder jag om användningen av den pragmatiska partikeln *som* bland talare med invandrarbakgrund i Sydösterbotten avviker från dess användning bland talare utan invandrarbakgrund. Här tar jag hänsyn både till den funktionella användningen av *som* (avsnitt 4.1) och till dess placering inom ett yttrande (avsnitt 4.2). I avsnitt 4.3 försöker jag ge svar på om eventuella skillnader vad gäller funktion och placering tyder på ett mer innovativt eller ett traditionellt partikelbruk bland talare med invandrarbakgrund genom att jag föreslår en möjlig pragmatikaliseringsväg för *som*. Avslutningsvis diskuterar jag vilka sociokulturella faktorer som kan ligga bakom eventuella skillnader i partikelbruket hos de två talargrupperna.

4.1 Funktionen av *som*

Vad gäller den funktionella användningen av partikeln *som* finns det inga stora skillnader mellan talare med och utan invandrabakgrund. Som framgår av tabell 2 används *som* av båda grupperna till övervägande del som approximerare. *Som* som fokusmarkör utgör endast en femtedel (hos talare med invandrabakgrund) respektive en fjärdedel (hos talare utan invandrabakgrund), och verkar således mindre använd bland båda grupperna. Därefter följer belägg på *som* där partikeln fokuserar ett led inom ett yttrande, samtidigt som den innehar en approximerande semantik. Minst frekvent i det undersökta materialet är *som* med funktionen citatmarkör. Här skiljer sig ändå antalet belägg samt procentandelen bland talare med och utan invandrabakgrund. Det kan dock hänföras till talsituationen: Talarna utan invandrabakgrund intervjuades vanligtvis en och en, medan talarna med invandrabakgrund interagerade i fokusgrupper vilket kan leda till en mer avslappnad samtalsstil som innehåller iscensättningar i form av citat.

TABELL 2 Fördelning enligt funktion av partikeln *som*

	Talare med invandrabakgrund		Talare utan invandrabakgrund	
	N	%	N	%
totalt	430	100	336	100
approximerare	277	64,4	193	57,4
approximerare och fokusmarkör	63	14,7	54	16,1
fokusmarkör	75	17,4	88	26,2
citatmarkör	15	3,5	1	0,3

Även om skillnaderna är förhållandevis små, vill jag ändå peka ut vissa tendenser som kan ses i den funktionella användningen av partikeln *som*. Om man jämför användningen av de olika funktionerna i de två talargrupperna, finns det en tendens till att talare med invandrabakgrund använder *som* oftare som approximerare, medan talare utan invandrabakgrund oftare markerar fokus med *som*. Om dessa tendenser i den funktionella användningen tyder på ett mer innovativt eller traditionellt partikelbruk återkommer jag till i avsnitt 4.3.

4.2 Placeringen av *som*

Placeringen av den pragmatiska partikeln *som* visar sig vara ganska enhetligt fördelad i de två talargrupperna. Av tabell 3 kan utläsas att båda talargrupperna

föredrar att placera partikeln i satsadverbialposition i mittfältet, före det infinita verbet (SAG IV, 89), som utgör den vanligaste placeringen av partikeln *som* (Helenelund 2005, 46, 51). Satsadverbialpositionen följs av objektpositionen (V+2), där *som* modifierar objektet av ett yttrande (SAG IV, 14). Resten av beläggen på *som* fördelar sig förhållandevis jämnt mellan placering i förfältet, där partikeln endast har en lös anknytning till de följande elementen i yttrandet, och i adverbialpositionen (V+3), där *som* modifierar ett adverbial i verbfrasen (jfr SAG IV, 6, 14). En placering i efterfältet, där *som* fungerar som en relativiserande kommentar till den föregående delen av yttrandet, är tydligen disprefererad bland båda grupperna (jfr SAG IV, 24).

TABELL 3 Positionsfördelning av partikeln *som*

	Talare med invandrarbakgrund		Talare utan invandrarbakgrund	
	N	%	N	%
totalt	430	100	336	100
förfält	26	6,0	28	8,3
satsadverbial	261	60,7	188	56,0
objekt (V+2)	104	24,2	93	27,7
adverbial (V+3)	37	8,6	26	7,7
efterfält	2	0,5	1	0,3

I motsats till den funktionella användningen går det inte att hitta några avvikande tendenser mellan de två grupperna vad gäller placeringen av partikeln. Båda talargrupperna placerar *som* huvudsakligen i ett inre segment av yttrandena (dvs. inte i för- eller efterfältet), vilket är i enlighet med dess funktionella användning: En approximerare placeras antingen i satsadverbialpositionen, där den på samma sätt som ett satsadverbial modifierar hela yttrandet (jfr SAG IV, 84) eller framför ett led vars semantiska innebörd ska tonas ner. Som fokusmarkör placeras *som* intill det led som ska framhävas (och anses därmed befinna sig i samma position). Detta är vanligtvis led som står i objekts- (V+2) eller adverbialpositionen (V+3), i enlighet med basordföljden i svenskan där ett rematiskt och/eller informationstungt led kommer i slutet av ett yttrande (jfr SAG IV, 25). Den liknande placeringen av fokusmarkörer och approximerare gör det rimligt att det inte finns skillnader i *soms* placering bland de två olika talargrupperna, även om man kan skönja små skillnader i den funktionella användningen av *som*.

4.3 En möjlig pragmatikaliseringsväg för *som*

För att kunna reda ut om den funktionella användningen av *som* visar innovativa eller traditionella tendenser bland talare med invandrarbakgrund måste det slås fast vilka funktioner av partikeln *som* är nyare och vilka *som* redan finns etablerade sedan en längre tid tillbaka. I det följande skissar jag upp en möjlig pragmatikaliseringsväg av *som* som baserar sig på skildringar av uppkomsten av pragmatiska partiklar med samma eller liknande semantiska innebörd i andra språk.

Utvecklingen av pragmatiska partiklar har även diskuterats som grammatikalisering. Jag anser ändå att utvecklingen till pragmatiska partiklar borde benämnas pragmatikalisering, eftersom den handlar om processer som berör diskursorganisation och informationshantering, som jag inte anser ingår i grammatik. I denna studie fokuserar jag på funktionen av *som* som fokusmarkör och approximerare och diskuterar inte utvecklingen av *som* till (en del av) en citatmarkör. I Kwiatkowski (2020) argumenterar jag för att citatmarkören *de e som* (ljudenlig transkription av *det är som*) sannolikt är en produkt av analogisk omtolkning av hela satsen, snarare än en pragmatikaliserad form av det lexikala elementet *som* som sådant.

I standardsvenskan är lexemet *som* mest synligt och tämligen frekvent⁵ som en subjunktion som inleder relativsatser (exemplifierad i (4) nedan). Men den användning som jag anser ger grunden till den pragmatiska partikeln är *som* som en komparativ subjunktion som inleder komparativa fraser (exempel (5)).⁶

(4) YIT:s arbetschef Marko Reiman, **som** var med på besöket, säger att materiel nu finns bland annat i Sagu.

(5) Då man kastar bad tutar bastun **som** en avgående båt.⁷

Anledningen till att jag menar att *soms* funktion som komparativ subjunktion utgör utgångspunkten till lexemets pragmatikalisering är att den semantiska potentialen av komparation och likhet ändå finns kvar när *som* fungerar som en approximerare. Därutöver identifierar Stroh-Wollin (2002, 16) den komparativa funktionen av *som* som utgångspunkt för lexemets diakrona funktionsspridning i standardsvenskan, vilket tycks indikera att *som* i denna funktion har varit tämligen produktivt och gör det ännu mer sannolikt att den komparativa

⁵ En sökning i KORP (Borin m.fl. 2012, <https://spraakbanken.gu.se/korp/>) i finlandssvenska tidnings- och bloggtexter visar att *som* används som inledare till relativa bisatser i 73 procent (626 807) av alla beläggen (860 922) på *som*. (Sökningen i KORP begränsades till finlandssvenska texter och där till bloggtexter och tidningstexter. Korpusarna genomfördes efter *som* som ord (CQP-fråga: [word = "som"])] och *som* som taggats som "frågande/relativt pronomen" (CQP-fråga: [word = "som" & pos = "HP"])).

⁶ Observera att *som* har olika funktioner utöver en komparativ subjunktion och en subjunktion i relativsatser som inte kan behandlas här på grund av det begränsade utrymmet. Se t.ex. Stroh-Wollin (2002) för en översikt.

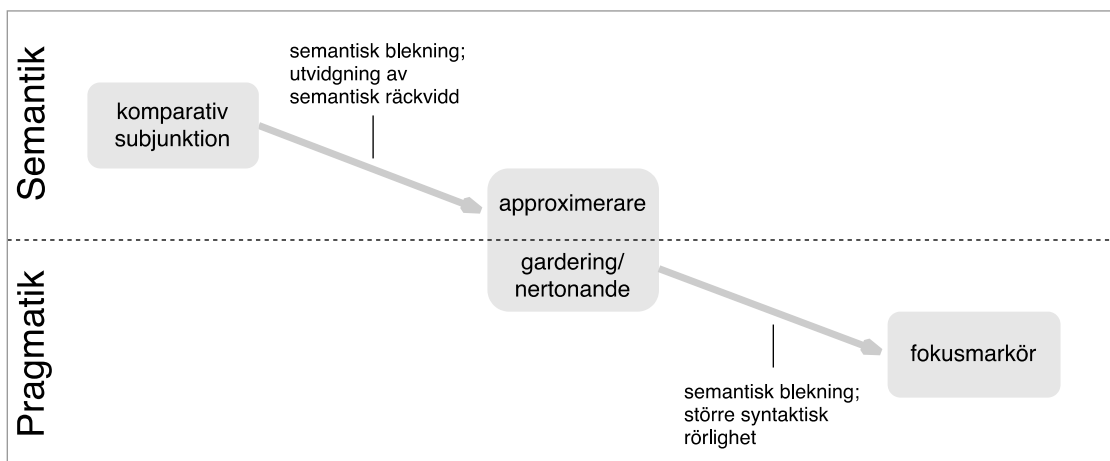
⁷ Exemplet är tagna ur korpuserna "Åbo Underrättelser 2012" som finns tillgänglig genom KORP (Borin m.fl. 2012) som en av korpuserna i samlingen "Finlandssvenska texter".

funktionen även ligger till grund för pragmatikaliseringsen av *som*. Som approximerare skjuts partikeln in för att tona ner den semantiska innebörden av ett led i ett yttrande eller av hela yttrandet. Talaren garderar sig mot eventuell kritik genom att hen pragmatiskt markerar att ordvalet inte är helt träffsäkert och att ledet i fokus således inte borde tas bokstavligen. Snarare handlar det om en approximation, dvs. något som liknar men inte är helt identiskt med något annat – i det här fallet motsvarar ledets semantiska innebörd inte helt det talaren vill kommunicera.

Eftersom den komparativa semantiken fortfarande finns kvar när *som* fungerar som approximerare menar jag att denna funktion föregår *som* när den fungerar som en fokusmarkör. Som fokusmarkör har partikeln endast en pragmatisk funktion och ingen lexikal-semantisk innebörd, vilket skulle betyda att *som* har genomgått ytterligare semantisk blekning. I detta avseende skiljer sig *som* från andra fokusmarkörer som beskrivits i svenskan, t.ex. *bara*, *liksom* och *typ*, som fortfarande semantiskt modifierar ett yttrande (jfr Lindström 2008, 93f), och därmed snarare interagerar med fokus än att de markerar det (jfr Wiese 2011, 1026). När den utvecklingen som här föreslagits har ägt rum är oklart, men jag kan ändå konstatera att partikeln är ett etablerat dialektalt drag i de österbottniska dialekterna.⁸

Samma funktionella potential, dvs. som approximerare och fokusmarkör, har observerats hos partiklar i olika språk som dessutom också härstammar från ett lexem med en komparativ semantik (jfr t.ex. Meehan 1991; Maschler 2002; Fleischman & Yaguello 2004; Wiese 2011). Snarare än att betrakta de olika funktionerna som ett nätverk som utformats över tid, föreslår Wiese (2011) en linjär uppkomstväg som diakront relaterar de olika funktionerna till varandra. Hon menar att det är partikelns placering som gör att vägen från approximerare till fokusmarkör inte är lång: En approximerare placeras antingen i satsadverbiallets position eller framför ett innehållsbärande led i yttrandet. När partikeln placeras framför viktig information kan den lätt tolkas om till fokusmarkör (Wiese 2011, 1023). Som fokusmarkör är *som* inte längre syntaktiskt fast (dvs. att den inte längre oftast placeras i satsadverbialposition) utan mer variabel och kan placeras framför olika led i yttrandet. Det som stöder en sådan analys är att *soms* båda funktioner, som approximerare och som fokusmarkör, inte utesluter varandra i mitt material. *Som* kan markera fokus samtidigt som partikeln tonar ner ett elements semantiska styrka (14,7 procent av beläggen bland talare med invandrarbakgrund och 16,1 procent av beläggen bland talare utan invandrarbakgrund). Den tvetydiga betydelsepotentialen samt den överlappande placeringen av *som* gör dess övergång från approximerare till fokusmarkör möjlig och sannolik.

⁸ En sökning i Ordregistret för Ordbok över Finlands svenska folkmål (FOreg) gav belägg på *som* som pragmatisk partikel i nedteckningar daterade redan på slutet av 1800-talet.

FIGUR 1 En möjlig pragmatikaliseringsväg för *som*

Figur 1 sammanfattar mitt förslag på en pragmatikaliseringsväg för lexemet *som*.⁹ I ett första steg utvecklas *som* från en komparativ subjunktion genom semantisk blekning till approximerare. Samtidigt utvidgas ordets semantiska räckvidd, så att den inte längre modifierar endast det element som följer utan partikeln opererar nu på en pragmatisk nivå och kan modifiera ett helt yttrande när den sätts i satsadverbialposition. Till följd av ytterligare semantisk blekning och i kombination med en ökad syntaktisk rörlighet utvecklas *som* till en fullvärdig fokusmarkör. Även om uppkomstvägen är linjär övergår lexemet inte helt till en ny funktion utan *som* förekommer fortfarande i alla sina funktioner (jfr *layering* (Hopper 1991)).

5 DISKUSSION

Med hänsyn till den ovan beskrivna pragmatikaliseringsvägen visar den jämförande analysen i min studie av talare med och utan invandrarbakgrund att talare med invandrarbakgrund *inte* driver pragmatikaliseringsvägen av *som* framåt. Partikeln fungerar fortfarande främst som approximerare och placeras mestadels i satsadverbialposition även i deras svenska. Partikelbruket i båda talargrupperna är i det stora hela närmast identiskt och uppvisar endast en svag tendens bland talare med invandrarbakgrund till att använda partikeln mer traditionellt. Talarna med invandrarbakgrund placerar *som* något oftare i satsadverbialposition och använder partikeln oftare som approximerare, vilket är en äldre funktion enligt uppkomstvägen för *som*. Detta är intressant, eftersom det skiljer sig från tidigare studier om partikelbruk bland talare med invandrarbakgrund som visat att dessa talare är innovatörer som introducerar och etablerar språkliga nyheter som sedan sprids till andra talargrupper. Man kan fråga sig varför detta inte gäller användningen av *som* i Sydösterbotten. Jag

⁹ Figuren är baserad på Wiese (2011) som beskriver en möjlig pragmatikaliseringsväg för tyskans *so* 'så'.

avslutar med att peka på olika faktorer som kan ha påverkat talarnas partikelbruk och som möjligen kan förklara deras liknande användning av *som* där det ändå kan skönjas en viss tendens till en mer traditionell placering och funktionell användning.

Den första potentiella faktorn har att göra med den status som partikeln *som* har i det lokala samhället. Partikeln *som* är ett påfallande drag i de österbottniska dialekterna som uttryck för, och starkt förknippad med, regional österbottnisk identitet. Partikeln *som* är alltså inte bara ett dialektalt drag utan även ideologiskt laddad som identitetsmarkör. Detta ger *som* en unik status jämfört med de partiklar som analyserats i tidigare studier om partikelbruk i språkkontaktsituationer, som förekommer i olika varieteter och fungerar således inte som regionala identitetsmarkörer. Den status som partikeln *som* har kan på det sättet vara avgörande för talarnas användning av partikeln så att de, även om de talar den lokala dialekten, inte känner att de är så legitimerade som talare att de får förändra och variera dess användning. Tvärtom finns det en tendens att talare med invandrabakgrund tar det säkra före det osäkra och varierar partikelbruket ännu mindre än talare utan invandrabakgrund.

En annan förklaring till att det nästan inte finns någon skillnad i partikelbruket mellan de två grupperna kan vara att talarna med invandrabakgrund i mitt material inte utsätts för någon hög grad av språklig variation. Torgersen m.fl. (2011) och Wiese & Rehbein (2016) nämner kontakten med talare med olika språklig bakgrund som förklaring till variation och innovation i partikelbruket i varieteter som talas i storstäder. Mitt material härstammar dock inte från en storstad utan från små kommuner på den sydösterbottniska landsbygden. En gles befolkning och infrastruktur gör en språkkontaktsituation med talare av många olika språk som liknar den som beskrivits för storstäder ganska osannolik. Möjligheterna att tala och höra ett annat språk är därmed ytterst begränsade på den finlandssvenska landsbygden vilket leder till en högre grad av exponering av svenska – här i form av en sydösterbottnisk dialekt – hos talare med invandrabakgrund. Exponering av svenska är enligt Svensson (2009) en möjlig orsak till ett partikelbruk som avspeglar det som talare utan invandrabakgrund använder, vilket verkar sannolikt med tanke på att pragmatiska partiklar är kulturbundna och vanligtvis blir del av en talares repertoar genom att talaren utsätts för och interagerar på en varietet (jfr Östman 1981,45f om inläringen av pragmatiska partiklar hos barn).

Partiklarnas kulturbundenhet utgör också grunden för min tredje förklaring: Det likartade partikelbruket i de två grupperna kan tolkas som tecken på att talarna kulturellt identifierar sig med lokalsamhället och känner sig tillhöra det till den grad att de inte har något behov av att avgränsa sig från den del av befolkningen som inte har invandrabakgrund. Detta tyder i sin tur på att båda talargrupperna ingår i en talgemenskap som delar på kommunikativa konventioner (jfr Saari 1994). Ekberg och Östman (2017), som undersöker identitetskonstruktionen hos talare med invandringsbakgrund i Närpes, bekräftar en sådan tolkning. Studien visar att dessa talare känner till en viss del att de tillhör lokalsamhället eller åtminstone önskar att de vore tillhöriga, även

om de intar olika positioner med hänsyn till lokalsamhällets kultur och deras egna kulturella arv.

Även om alla de här nämnda tolkningarna är rimliga och stöds av tidigare forskning, kan inga definitiva slutsatser dras i detta skede, utan fortsatta studier behövs för att bekräfta att dessa tolkningar är riktiga. Den studie som här presenterats är avsedd som en utgångspunkt för vidare undersökningar samt för en diskussion kring språkbruket och språklig identitet bland andra generationens invandrare på den svenskspråkiga landsbygden i Finland.

LITTERATUR

- Anward, Jan & Nordberg, Bengt 2005. *Samtal och grammatik: studier i svenskt samtalspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: Calzolari, Nicoletta m.fl. (red.), *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Diderichsen, Paul 1946. *Elementær Dansk Grammatik*. Köpenhamn: Gyldendahl.
- Ekberg, Lena & Östman, Jan-Ola 2017. Medlare – eller dubbelt marginaliserad? Identitetskonstruktion hos immigranter i Österbotten. I: Sköldberg, Emma m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 35*. Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 81–91.
- Fleischman, Suzanne & Yaguello, Marina 2004. Discourse markers across languages? Evidence from English and French. I: Moder, Carol Lynn & Martinovic-Zic, Aida (red.), *Discourse Across Languages and Cultures*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 129–147.
- FÖreg = Register för Ordbok över Finlands svenska folkmål. Institutet för de inhemska språken, Helsingfors.
- Helenelund, Johanna 2005. "De går som int utan man e ändå som bästa kompisar me nån". En analys av användningen av diskurspartikeln som i österbottniskt talspråk. Opubl. avhandling pro gradu. Åbo: Åbo Akademi.
- Hopper, Paul 1991. On some principles of grammaticization. I: Closs Traugott, Elizabeth & Heine, Bernd (red.), *Approaches to Grammaticalization: Volume I. Theoretical and methodological issues*. Philadelphia: John Benjamins. S. 17–35.
- Kwiatkowski, Marion 2016. The pragmatic particle *som* among adolescents with a migrant background in Närpes, Finland. Opubl. avhandling pro gradu i europeisk språkvetenskap. Freiburgs universitet.
- Kwiatkowski, Marion 2020. Den approximerande semantiken hos citatmarkören *de e som* i svenskan i Österbotten. I: *Folkmålsstudier, nr 58*. S. 37–65.
- Lindström, Jan 2008. *Tur och ordning*. Stockholm: Norstedts.
- Londen, Anne-Marie 1997. Då e man ju fri liksom. Om användningen av partikeln liksom i ett finlandssvenskt radiosamtal. I: Haapamäki, Saara (red.), *Svenskan i Finland 4*. Åbo: Åbo Akademi. S. 101–118.

- Maschler, Yael 2002. On the grammaticization of ke'ilu 'like', lit. 'as if', in Hebrew talk-in-interaction. I: *Language in Society*, nr 31:2. S. 243–276.
- Meehan, Teresa 1991. It's like, 'What's happening in the evolution of like?': A theory of grammaticalization. I: *Kansas Working Papers in Linguistics*, nr 16. S. 37–51.
- Milroy, Lesley & Li, Wei 1995. A social network approach to code-switching: the example of a bilingual community in Britain. I: Milroy, Lesley & Muysken, Pieter (red.), *One Speaker, Two Languages: Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 136–157.
- Saari, Mirja 1994. Diskurspartiklar i sociokulturell belysning. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring: en festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 65–74.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Statistikcentralen. 2021. Härkomst och bakgrundsländ efter åldersgrupp och kön enligt landskap, 1990–2020 (tabell 11rt). Hämtad 14.09.2021. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/sv/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/statfin_vaerak_pxt_11rt.px/.
- Stroh-Wollin, Ulla 2002. *Som-satser med och utan som*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Svensson, Gudrun 2009. *Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 67. Lund: Lunds universitet.
- Södergård, Lisa & Leinonen, Therese 2017. *Talko - korpus över den talade svenskan i Finland: Korpusbygge i teori och praktik*. I: Östman, Jan-Ola, Sandström, Caroline, Gustavsson, Pamela & Södergård, Lisa (red.), *Ideologi, identitet, intervention: Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. S. 331–340.
- Torgersen, Eivind N., Gabrielatos, Costas, Hoffmann, Sebastian & Fox, Susan 2011. A corpus-based study of pragmatic markers in London English. I: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, nr 7:1. S. 93–118.
- Wiese, Heike 2011. So as a focus marker in German. I: *Linguistics*, nr 49:5. S. 991–1039.
- Wiese, Heike & Rehbein, Ines 2016. Coherence in new urban dialects: A case study. I: *Lingua*, nr 172–173. S. 45–61.
- Underhill, Robert 1988. Like is, like, focus. I: *American Speech*, nr 63:3. S. 234–246.
- Östman, Jan-Ola 1981. *You know: a discourse functional approach*. Amsterdam: John Benjamins.

Finlandssvenska översättare i *Svenskt översättarlexikon* utifrån översättningssociologiska utgångspunkter

Hans Landqvist

1 INLEDNING

Den digitala resursen *Svenskt översättarlexikon*, fortsättningsvis SÖL, har varit allmänt tillgänglig sedan 2009 och från och med 2018 ingår lexikonet i Litteraturbanken vid Göteborgs universitet. SÖL är ett "biobibliografiskt uppslagsverk med artiklar om [sverige]svenska och finlandssvenska översättare från äldsta tid till idag". Det övergripande målet för verket formuleras som "[i] princip kan alla betydelsefulla översättare till svenska språket – hittills endast avlidna personer – sägas förtjäna en plats i vårt lexikon". (Kleberg u.å.) Lembke (2006) beskriver övervägandena och arbetet inför lanseringen 2009, medan Kleberg (2009) ger en mera utförlig beskrivning av SÖL.

Det finns inga allmänt tillgängliga uppgifter om principerna för urvalet av översättare i lexikonet (Vainiomäki 2017, 6), och det finns inga helt entydiga kriterier för vad som krävs för att en översättare ska karakteriseras som *betydelsefull* och därmed förtjäna att ingå i verket (Landqvist 2019, 1-2). De gällande riktlinjerna för artiklar i SÖL behandlar artiklarnas omfång, struktur och innehåll (biografi, översättargärning, karakteristik av översättargärningen, fotografi, översättarens bibliografi, eventuella skrifter om översättaren) samt formalia (Manusanvisningar 2015). Ingenting sägs om principer för att klassificera översättare som [sverige]svenskar eller finlandssvenskar eller för att ange en översättares tillhörighet till en kategori (jfr Håkanson 2019). Håkanson (2021) konstaterar i sin historik över översättning, översättande och översättare i Sverige, vilken tar sin utgångspunkt i just SÖL, att han *inte* behandlar ett antal möjliga teman och att ett sådant tema är "finlandssvenskarnas betydelse som förmedlande instans av litteratur till Rikssverige [...]" (Håkanson 2021, 5, 329-331).

Mot denna bakgrund söker jag i den här studien svar på dessa tre forskningsfrågor:

- (1) Vilka översättare i den nu tillgängliga versionen av SÖL kan sägas vara "finlandssvenska översättare från äldsta tid till idag"?
- (2) Varför kan dessa översättare sägas vara "betydelsefulla översättare till svenska språket [...]"?
- (3) Vilka ytterligare finlandssvenska betydelsefulla översättare till svenska kan vara aktuella att inkludera i SÖL?

I artikelns avsnitt 2 presenteras forskningssammanhanget för undersökningen, medan temat för avsnitt 3 är material och metod för denna. I avsnitt 4 redovisas resultaten av undersökningen. I det avslutande avsnitt 5 summeras studien och några möjligheter till fortsatta studier av temat föreslås.

2 FORSKNINGSSAMMANHANG

Genom SÖL sätts översättare till svenska och deras arbete i fokus. Motsvarande gör digitala "systerprojekt" till SÖL, vilka gäller översättare till danska (2012–), norska (2016–), nederländska (2013–), turkiska (2017–) och tyska (2014–) (Landqvist 2019, 21–22; Kaindl 2021, 15–16). Det finns också tryckta verk som fokuserar på översättare, bl.a. *The Oxford History of Literary Translation in English* (hittills 1–4, 2005–2010), *Suomennoskirjallisuuden historia* (1–2, 2007, sv. Historia om översättning av litteratur till finska) och *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle* (2013, sv. Historia om den till finska översatta facklitteraturen från 1800-talet till 2000-talet) (Paloposki 2013, 219–220, 226–234; Landqvist 2019, 7–8; Kaindl 2021, 23–24). Paloposki (2013, 217) konstaterar att "[t]he interest in translators, as agents, seems to have become stronger as of lately". Intresset för översättare som aktörer kan kopplas till framväxten av den översättningssociologiska inriktningen inom forskningstraditionen deskriptiva översättningsstudier (eng. Descriptive Translation Studies) (Bendegard 2014, 38). Översikter av inriktningar inom översättningsvetenskapen ges av t.ex. Lindqvist (2002, 13–23) och Axelsson (2016, 31–61).

Det övergripande forskningssammanhanget för denna studie av SÖL är således översättningssociologi. Inom denna skiljer Chesterman (2009, 16–18) mellan *översättningarnas sociologi*, *översättarnas sociologi* och *översättandets sociologi* (eng. the sociology of translations, the sociology of translators, the sociology of translating). Min studie kan betecknas som en översättARstudie, utifrån Chestermans "*TranslatOR Studies*" (Chesterman 2009, 13, kursiv stil och versaler i originalet). Härigenom avgränsas ett mera precist forskningssammanhang, nämligen det forskningsfält som kan benämnas "(Literary) Translator Studies". En översikt ges av Kaindl (2021), enligt vilken SÖL är ett forskningsprojekt om/studier av översättare utifrån ett biografiskt perspektiv (Kaindl 2021, 15).

3 MATERIAL OCH METOD

Materialet för att besvara forskningsfråga (1) och (2) är SÖL. Detta är sammanställt 1 augusti 2021, och eventuella uppdateringar av lexikonet har inte beaktats. Det finns tre huvudkategorier av artiklar i SÖL, nämligen "Översättare A–Ö", "Tema" och "Priser". Artiklar i den första kategorin behandlar enskilda översättare. I den andra ingår tematiska artiklar om bl.a. indirekt översättning,

översättning av japansk litteratur till svenska och schlageröversättning. Den tredje huvudkategorin ägnas artiklar om priser för översättare. (Kleberg u.å.)

Antalet översättare i materialet är 429, varav det stora flertalet återfinns i kategorin "Översättare A-Ö". Till 419 individer i denna kommer tio översättare i fem artiklar inom kategorin "Tema". De fem artiklarna ägnas vad jag kallar *översättarpar*, dvs. två översättare som lever i äktenskap/parrelation med varandra och behandlas i en gemensam SÖL-artikel (Landqvist 2019, 15). Däremot har kategorin, "Priser", inte bidragit med några översättare.

Här bör det sägas att översättare utöver de 429 uppträder i vissa artiklar inom "Översättare A-Ö". Dessa översättare ägnas (ännu) inte egna artiklar inom kategorin eller utgör ena parten i en (möjlig) artikel om ett översättarpar inom "Tema". Exempel är translatoren Konstantin Salamatin, som nämns i artikeln om systemen och översättaren Olga Aspelin, respektive Ezaline Boheman, som antas ha hjälpt maken Mauritz med hans översättningar och även utförde egna översättningar (Olga Aspelin, 1846–1910; Mauritz Boheman, 1858–1908).¹

För att besvara forskningsfråga (3) behövs ett material som kompletterar SÖL. Här används *Biografiskt lexikon för Finland – BLF* och *Uppslagsverket Finland*, fortsättningsvis *BLF* respektive *UvF*. I båda verken uppmärksammas översättare till och/eller från svenska. *BLF* utgavs i tryckt form 2008–2011 och i digitalt format 2014 (SLS). Den första tryckta upplagan av *UvF* utkom 1982–1985 och den andra 2003–2007. Den digitala utgåvan utgavs 2012. (*UvF Historia*.)

För att besvara forskningsfråga (1) måste jag identifiera *finlandssvenska* översättare i SÖL. Enligt *UvF* avses med *finlandssvenskar* "i allmänhet invånare i Finland som har svenska som modersmål" men också finländska svenskspråkiga emigranter kan benämnas som *finlandssvenskar* (*UvF*, *finlandssvenskar*). Av t.ex. Engman (2016) framgår dock att det, åtminstone sedan andra halvan av 1800-talet, är omdiskuterat vem som (inte) är finlandssvensk. Klinkmann m.fl. (2017, 17) påpekar att alla finlandssvenskar inte identifierar sig själva, eller identifieras av andra, enbart utifrån att de är finländare med svenska som modersmål. Därför förespråkar Klinkmann m.fl. (2017, 15) ett intersektionellt perspektiv på *finlandssvenskhet*, vilket beaktar "språk, etnicitet, region, religion, klass, yrke och generation, men också frågor om historia och minne (både individuellt och kollektivt) [...]" (jfr Yläjärvi 2021 om "den finlandssvenska identiteten"). För min studie väljer jag att anlägga ett sådant mer mångsidigt perspektiv.

Med utgångspunkt i Klinkmann m.fl. (2017) har jag gjort sökningar på "signalord" i SÖL, vilka tillsammans kan sägas avspegla (möjlig) finlandssvenskhet utifrån de tematiska kategorierna *Språk och individ/Språk och översättning*, *Etnicitet*, *Region* och *nation*, *Yrke* samt *Historia och minne*. Jag har alltså använt kategorierna *Etnicitet*, *Yrke* samt *Historia och minne* från Klinkmann m.fl., modifierat kategorierna *Språk* och *Region* till *Språk och individ/Språk och översättning* respektive *Region* och *nation* samt uteslutit kategorierna *Religion*, *Klass* och *Generation*. Signalorden, här i trunkerad form, är valda av mig:

¹ Hänvisningar till artiklar i SÖL, liksom till artiklar i *Biografiskt lexikon för Finland – BLF* och *Uppslagsverket Finland* (*UvF*), görs med artiklars titelrubriker.

Språk och individ/Språk och översättning: svenskspråk*; finskspråk*; ryskspråk*; tvåspråk*; finsk*; rysk*²; finlandism*; fennicism*; russicism*
Etnicitet: finländ*³; finlandssvensk*; finn*; ryss*/sovjet*
Region och nation: Finland*; Svenskfinland*; finländska orter och landskap, t.ex. Helsingfors*, Vasa*, Åbo* respektive Nyl*, Åbol*, Österbott*; Ryssland*/ Sovjet*
Yrke: translator*³
Historia och minne: fennomän*; finsksinnad*; svekoman*; svensksinnad*

Resultaten av sökningarna måste givetvis granskas kritiskt. Exempelvis var Ebba Ramsay, som främst översatte religiösa skrifter, gift med en *finlandssvensk* man, men hon var född i Stockholm och levde hela sitt liv i Sverige (Ebba Ramsay, 1828–1922). Inte heller är värmlänningen och Lundaprofessorn Sigurd Agrell aktuell, även om han var en pionjär i fråga om översättning från *ryska* till svenska (Sigurd Agrell, 1881–1937).

Forskningsfråga (2) gäller varför finlandssvenska översättare till svenska, vilka ingår i SÖL, kan sägas vara betydelsefulla. Utifrån Lembke (2006, 7), Kleberg (2009, 181) och Kleberg (u.å.) föreslår Landqvist (2019, 1–2) att en betydelsefull översättare i SÖL uppfyller antingen ett eller två icke-uteslutande kriterier. *Kvalitetskriteriet* tar fasta på att översättare kan översätta högprestigelitteratur och/eller belönas med priser och utmärkelser för sitt arbete, medan *kvantitetskriteriet*, tar fasta på att översättare av lågprestigelitteratur kan nå många läsare, även om distinktionen mellan högprestige- och lågprestigelitteratur inte är helt tydlig i fråga om nordiska förhållanden (jfr Lindqvist 2002, 57–58, och Axelsson 2016, 22–23).⁴ Genom närläsning av aktuella artiklar kan jag bedöma ifall de finlandssvenska översättarna i SÖL kan sägas uppfylla det första, det andra eller båda de föreslagna kriterierna.

För att besvara forskningsfråga (3) gör jag sökningar i BLF och UvF på egna signalord, vilka gäller översättares verksamhet och yrkesroll, dvs. kategorin *Yrke* ovan (Klinkmann 2017, 15). De trunkerade ordformerna för signalorden är:

översätt*; översättning*; översatt*; translator*

Också resultaten av dessa sökningar måste självfallet granskas kritiskt, vilket jag uppmärksammar i anslutning till redovisningen av aktuella resultat i avsnitt 4.3.

Sammanfattningsvis kan finlandssvenska översättare i SÖL identifieras utifrån sökningar på aktuella signalord, och forskningsfråga (1) kan besvaras. Med hjälp av de aktuella artiklarna kan jag bedöma varför identifierade finlandssvenska översättare kan anses vara just betydelsefulla översättare till

² Träffar för de trunkerade signalorden *finsk** och *rysk** kan föras till *Språk och individ*, nämligen översättares kunskaper ifråga om finska och ryska, eller till *Språk och översättning*, då finska och ryska som källspråk/målspråk vid översättning.

³ Signalordet *översättar** skulle inte bidra till att identifiera *finlandssvenska* översättare i SÖL.

⁴ Kleberg (2009, 181) talar om tre kategorier av översättare som är aktuella att inkludera i SÖL: [1] "översättare av högprestigelitteratur, 'kanonöversättarna', [...]", [2] översättare som verkar mer i skymundan, kallade "massproducerande lågprestigeöversättare [...]" samt [3] "översättare som överskridit genregränserna". Kleberg problematiserar inte de båda första kategorierna och preciserar inte hur översättare i den tredje kategorin kan identifieras.

svenska, vilket gör att forskningsfråga (2) kan få ett svar. Genom sökningar på aktuella signalord i BLF och UvF kan betydelsefulla översättare till svenska, vilka ingår i en av eller båda resurserna, identifieras. Jämförelser mellan BLF och UvF kontra SÖL visar likheter och skillnader och ytterligare översättare som skulle kunna ingå i SÖL kan identifieras, och forskningsfråga (3) kan besvaras.

4 RESULTAT

Resultaten av studien redovisas i avsnitt 4.1–4.3, ett avsnitt för var och en av forskningsfrågorna i avsnitt 1.

4.1 Befintliga "finlandssvenska översättare från äldsta tid till idag" i SÖL

Tabell 1 visar antalet förekomster inom de fem kategorierna för att uttrycka finlandssvenskhet, antalet förekomster för enskilda signalord i respektive kategori samt det totala antalet förekomster för signalord:

TABELL 1 Kategorier och signalord för att identifiera befintliga finlandssvenska översättare i SÖL. Antal förekomster anges i absoluta tal

Enskilda kategorier (sammanlagt antal förekomster av signalord)	Signalord inom respektive enskild kategori (antal förekomster)
<i>Språk och individ/Språk och översättning</i> (24)	svenskspråk* (5); finskspråk* (5); ryskspråk* (0); tvåspråk* (2); finsk* (8); rysk* (2); finlandism* (1); fennicism* (1); russicism* (0)
<i>Etnicitet</i> (36)	finländ* (6); finlandssvensk* (25); finn* (1); ryss* (4); sovjet* (0)
<i>Region och nation</i> (46)	Finland* (6); Svenskfinland* (1); namn på finländska orter och landskap (32); Ryssland* (3); Sovjet* (4)
<i>Yrke</i> (1)	translator* (1)
<i>Historia och minne</i> (0)	fennoman* (0); finsksinnad* (0); svekoman* (0); svensksinnad* (0)
Samtliga kategorier (sammanlagt antal förekomster av signalord) (107)	

I samtliga artiklar med "möjliga finlandssvenska översättare" förekommer minst två signalord om en och samma översättare. Exempelvis sägs det om Jöns Budde, den äldste översättaren i SÖL som helhet, att han var *finlandssvensk* munk och verksam i *Nådendals kloster i Finland* (Jöns Budde, 1437–1491), dvs. signalord inom Etnicitet samt Region och nation. Det sammanlagda antalet förekomster av signalord i tabell 1 knutna till "möjliga finlandssvenska översättare" är alltså 107. Dessa 107 signalord fördelar sig på totalt 34 "befintliga finlandssvenska översättare", samtliga inom SÖL:s kategori "Översättare A–Ö". I en tidigare studie identifierades 8 "befintliga finlandssvenska översättare" (Landqvist 2014,

324). Antalet SÖL-artiklar var dock mindre och sökningarna gällde enbart signalorden *finlandssvensk* och *finlandssvenska* (Landqvist 2014, 316, 323). Därför går det inte att avgöra ifall andelen finlandssvenska översättare är större 2021 än 2014. Samtliga 34 finlandssvenska översättare återfinns i tabell 2 i avsnitt 4.3.

Tabell 1 visar att det främst är signalord inom tre av kategorierna som gör att jag klassificerar en "möjlig finlandssvensk översättare" som en "befintlig finlandssvensk översättare" i SÖL. Kategorierna är Region och nation, särskilt namn på finländska orter och landskap, med sammanlagt 46 förekomster, Etnicitet, särskilt signalordet *finlandssvensk**, med totalt 36 förekomster samt Språk och individ/Språk och översättning med sammanlagt 24 förekomster. Bland dessa finns signalord knutna till individens språk, främst *svenskspråkig**, *finskspråkig** och *tvåspråkig**, respektive till översättning: källspråken *finska** och *ryska** samt särdrag för svenska måltexter med *finlandismer* och *fennicism*. Kategorin Yrke har ett enda belegg, *translator**, medan det inte finns några belegg för Historia och minne. I det följande presenterar jag exempel på de tre vanligaste kategorierna i SÖL-artiklar om finlandssvenska översättare.

Upplysningar om Region och nation kan vara mer eller mindre utförliga, vilket exempel (1) och (2) visar (alla markeringar med fet stil i exempel är mina):

(1) Meurman föddes den 28 januari 1817 i byn **Jokiois i Padasjoki, Finland** [...] (Otto Adolf Meurman, 1817–1850)

(2) Torbjörn Lorenz Gustaf Gunnar von Numers föddes den 25 januari [1913] i **Åbo**. (Lorenz von Numers, 1913–1994)

Det är antagligen få SÖL-läsare som känner till Otto Adolf Meurmans födelseby Jokiois i Padasjoki, och det får sägas vara motiverat att nämna också Finland. Däremot bör Lorenz von Numers födelsestad Åbo vara bekant också för icke-finländska läsare. Vad gäller Harry Järvs födelseort i exempel (3) kan finländska SÖL-läsare antagligen lättare lokalisera Korsholm i Österbotten, t.ex. i förhållande till staden Vasa, än icke-finländska läsare:

(3) Harry Järv föddes den 27 mars 1921 i **Korsholm, Österbotten** och avled den 21 december 2009 i Stockholm. (Harry Järv, 1921–2009)

Kategorin Etnicitet uttrycks särskilt med signalordet *finlandssvensk**, t.ex. i artikeln om Dante-översättaren Aline Pipping (exempel 4). Även andra signalord, bl.a. *finländsk**, används, exempelvis om översättaren, läraren och forskaren Holger Petersen Dyggve (exempel 5):

(4) Den **finlandssvenska** översättaren Aline Pipping är idag nästan enbart ihågkommen för sin översättning av Dantes *Divina Commedia*. (Aline Pipping, 1863–1963, kursiv stil i originalet)

(5) Vid sidan av [...] hör Holger Petersen Dyggve till en av mest betydande **finländska** utforskarna av medeltida romanska texter och medeltidskultur. (Holger Petersen Dyggve, 1880–1954)

Inom kategorin Språk och individ/Språk och översättning finns signalord knutna till individens språk, bl.a. den *svenskspråkige* Henning Söderhjelm och den *tvåspråkiga* Olga Aspelin (exempel 6 och 7):

(6) Han hade den privilegierade uppväxten som en **svenskspråkig** adlig gosse i det ryska storfurstendömet Finland. (Henning Söderhjelm, 1888–1967)

(7) De biografiska uppgifterna om Olga Aspelin är ytterst knapphändiga. Hon föddes den 18 juni [1846] i Helsingfors av **ryska** föräldrar. [- - -] Man kan anta att hon i likhet med sin bror, translatorn Konstantin Salamatin, gick i **svensk** skola och i praktiken var helt **tvåspråkig**. (Olga Aspelin, 1846–1910)

Speciellt för Olga Aspelin är att *ryska* är både hennes modersmål och källspråk, medan *svenska* är såväl bildningsspråk som målspråk. Inom samma kategori uppträder också signalord entydigt knutna till Språk och översättning. Ett exempel erbjuder Elmer Diktonius, som översatte mellan svenska och finska i båda språkriktningarna (exempel 8):

(8) Jan Fridegårds *Lars Hård* läses på **finska** i hans version (1943). [- - -] Hans halvtannat årtionde långa kamp med att försvenska Volter Kilpis monumentala bygdeepos *Alastalon salissa* (översatt 1997 som *I salen på Alastalo* av Thomas Warburton) hör till den **svenska** översättningslitteraturens mest utdragna ickeevenemang. (Elmer Diktonius, 1896–1961, kursiv stil i originalet)

Inom denna kategori återfinns även signalord som gäller kvaliteten hos översättares arbete. Exempelvis bedöms Rafael Lindqvist behärska sitt källspråk väl, medan hanteringen av målspråket har brister (exempel 9):

(9) Lindqvists kunskaper i **ryska** var obestriddigt goda, men hans språkkänsla var vacklande. Föråldrade, styva uttryck samsades med **finlandssvenska** talspråksformer. (Rafael Lindqvist, 1867–1952)

I artikeln om författaren, kritikern och översättaren Hagar Olsson uppmärksammas hennes översättning av Frans Eemil Sillanpääs roman *Hurskas kurjuus* (1919) – *Det fromma eländet* (1920). Vid utgivningen recenserades Olssons översättning av översättarkollegan Henning Söderhjelm (exempel 10):

(10) Hagar Olssons tolkning är av intresse därför, att den synbarligen behärskas av en viss avsikt att bibehålla den **finska** språkmelodien också i svenskan [- - -] Man läser icke svenska, man läser **finska** på **svenska**. Detta ehuru inga beskyllningar för **finlandismer** och tanklös efterapning av ordställningen kunna läggas översättarinnan till last. (Hagar Olsson, 1893–1978)

Söderhjelm anser alltså att Olssons måltext ligger alltför nära källtexten genom att "den finska språkmelodien [...] slår igenom i måltexten. Söderhjelm ger dock inga exempel, i alla fall inte i SÖL-artikeln. Men positiva kvaliteter är att Olsson undviker finlandismer och att den svenska syntaxen inte är finskpåverkad.

4.2 Befintliga finlandssvenska "betydelsefulla översättare till svenska språket [...]" i SÖL

Som framgår i avsnitt 1 har skribenter bakom SÖL-artiklar relativt stor frihet. För att avgöra ifall befintliga finlandssvenska översättare i lexikonet kan sägas vara "betydelsefulla översättare till svenska" utifrån kvalitetskriteriet och/eller kvantitetskriteriet i avsnitt 3 använder jag elementen *biografi*, *översättargärning*, *karaktäristik av översättargärningen* samt *översättarens bibliografi* i aktuella artiklar. I fråga om det sista elementet lägger jag störst vikt vid hela verk av aktuell översättare men beaktar också andra bidrag, t.ex. översättningar av enskilda dikter och noveller liksom otryckta pjäsöversättningar (jfr Kleberg u.å.).

Materialet ger inte underlag för några säkra kvantitativa resultat vad gäller hur väl översättarna uppfyller de föreslagna kriterierna. Mitt övergripande intryck är dock att flertalet av de 34 finlandssvenska översättarna kan sägas uppfylla både kvalitetskriteriet och kvantitetskriteriet, ett mindre antal uppfyller främst kvalitetskriteriet och några få uppfyller kvantitetskriteriet. Därtill finns det ett antal översättare där det är svårt att med bestämdhet avgöra ifall ett, båda eller inget av de föreslagna kriterierna uppfylls.

En av de översättare som jag anser uppfyller både kvalitetskriteriet och kvantitetskriteriet är Claës Gripenberg, som mestadels översatte från engelska och inom ett antal genrer: "romaner och barnböcker, facklitteratur och underhållningslitteratur". På hans verklista återfinns bl.a. tre romaner av 1991 års Nobelpristagare i litteratur Nadine Gordimer, vilka Gripenberg översatte mellan 1956 och 1965, och John Fowlers bästsäljare *Den franske löjtnantens kvinna* (1969 och senare). (Claës Gripenberg, 1911–1976.) Även Cilla Johnson kan sägas uppfylla båda de föreslagna kriterierna. Hon mottog priser för sin översättargärning och översatte bl.a. verk av betydelsefulla norska och danska författare som Knut Hamsun, Tom Kristensen och Tarjei Vesaas. Men i Johnsons bibliografi förtecknas också Helen MacInnes spänningsroman *Jag och min stora kärlek* (1953) och Helen Wells flickbok *Cherry Ames, sköterskeelev* (1956 och senare), vilka kan antas ha nått många läsare. (Cilla Johnson, 1911–2002.)

Till de översättare som i första hand kan sägas uppfylla kvalitetskriteriet räknar jag bl.a. Bo Carpelan och Aline Pipping. Bo Carpelans stora insats gällde "samtida finskspråkig litteratur, i första hand lyrik och [han] var som sådan den viktigaste introduktören i det svenska språkområdet efter 1945". Detta var Carpelan genom bl.a. antologin *Modern finsk lyrik* (1984). (Bo Carpelan, 1926–2011.) Aline Pippings översättargärning domineras av Dante Alighieris *Divina Comedia*. Hela Dantes gudomliga komedi, med förklarande noter, publicerades 1924 i de tre volymerna *Helvetet*, *Luttringsberget* och *Paradiset*. Därefter arbetade Pipping vidare med revision av sin översättning, och den slutliga reviderade utgåvan utkom efter hennes bortgång. (Aline Pipping, 1863–1963.)

Otto Adolf Meurman och Lars Arnell är de två översättare i materialet som i första hand kan sägas uppfylla kvantitetskriteriet. Under 1840-talet översatte Meurman "ett flertal ryska äventyrsromaner [...]", karakteriserade som "rafflande romantisk prosa [...]". Översättningarna utgavs på Thomsons förlag i

Stockholm, vilket sökte utländska författare för att fånga läsares intresse. (Otto Adolf Meurman, 1817–1850.) Lars Arnell var född i Sverige, flyttade till det ryska storfurstendömet Finland 1827, avsåg sig sitt svenska medborgarskap 1830 för att bli rysk undersåte och verkade som bokhandlare, tidningsredaktör och översättare i Åbo. Arnells översättningar av hela verk tillkom i Sverige under 1820-talet: populära reseskildringar och "titlar av författare på modet som Walter Scott, Washington Irving och James Fenimore Cooper". (Lars Arnell, 1781–1856.)

Det finns även finlandssvenska översättare där jag är osäker på hur väl de uppfyller de föreslagna kriterierna för "betydelsefulla översättare till svenska". Ett första exempel är Karin Mandelstam, som nästan översatte enbart radiopjäser och "[e]ftersom dessa inte trycktes förblev hon ganska obekant i den rollen". Mellan 1941 och 1978 översatte Mandelstam hörspel från danska, engelska, finska, franska och tyska. (Karin Mandelstam, 1908–1982.) Även Ulla Hornborg översatte många radiopjäser perioden 1953–1977, men hon inledde sin bana som översättare med 20 prosaverk mellan 1934 och 1952 (Ulla Hornborg, 1910–2000). Frågan är om de båda översättarna fick arbetsvillkor som möjliggjorde en hög kvalitet och/eller om många radiolyssnare tog del av deras pjäsöversättningar.

Mitt andra exempel gäller Sigfridus Aronus Forsius och Abraham Niclas Clewberg Edelcrantz. Forsius översatte religiösa texter, psalmer och en folkbok, "ett allegoriskt diktverk om en slug och skrupelfri rävs äventyr, *Reyncke Fosz [...]*" (kursiv stil i originalet). Forsius översatte främst från latin, men också från danska, plattyska och tyska, och översättningarna utgavs mestadels anonymt. (Sigfridus Aronus Forsius, 1560–1624.) Clewberg Edelcrantz översatte lyrik och var medöversättare av librettot till en opera, men hans rykte vilar på en enda översättning: "år 1805 översatte Edelcrantz 'God save the King' med titeln 'Bevare Gud vår kung'." Översättningen fungerade som kungssång/folksång till 1893. (Abraham Niclas Clewberg Edelcrantz, 1754–1821.) Frågan är hur dessa översättare förhöll sig till sina källtexter, hur samtiden uppfattade översättarna och måltexterna liksom hur eftervärlden bedömer insatserna.

Mitt tredje och sista exempel är Johan Ludvig Runeberg och Hagar Olsson, båda mest kända som författare. Under sin tid som redaktör för *Helsingfors Morgonblad* på 1830-talet översatte och publicerade Runeberg översättningar av folksånger och samtida diktare. Hans enda översättning i bokform är *Serviska Folksånger, öfversatta af Joh. Ludv. Runeberg* (1830) utifrån *Serbische Volkslieder ins Deutsche übertragen von P. von Goetze* (1827). Runeberg behärskade inte serbiska och tycktes inte se något problem med att hans översättning gjordes från den tyska. (Johan Ludvig Runeberg, 1804–1877.) Frågan är hur samtida uppfattade, och efterkommande uppfattar, denna indirekta översättning.⁵ Även Hagar Olssons insatser som författare och kritiker har gjort att hennes arbete som översättare av finsk dramatik, lyrik och prosa har kommit i skymundan. Olsson fick dock viss uppmärksamhet, t.ex. genom att hennes översättning av Frans Eemil Sillanpääs roman *Det fromma eländet* (1920) utkom i en andra upplaga 1930

⁵ *Indirekt översättning* (alternativt *sekundäröversättning*, *kedjeöversättning* och *reläöversättning*) uppmärksammas i en artikel i SÖL-kategorin "Tema" (SÖL, indirekt översättning). Se även t.ex. Assis Rosa, Pięta & Maia (2017) om olika aspekter på indirekt översättning.

och att Sillanpää tilldelades Nobelpriset i litteratur 1939. (Hagar Olsson, 1893–1978.) Såväl vad gäller Runeberg som Olsson är frågan hur de begränsade insatserna som översättare värderas i förhållande till deras andra verksamheter.

Bilden av de 34 finlandssvenska översättarna, och grunderna för att beteckna dem som betydelsefulla översättare, ligger i linje med den generella bilden av SÖL som en översättarencyklopedi som behandlar fler översättare av högprestigelitteratur än översättare av lågprestigelitteratur (jfr Landqvist 2014, 323). Två finlandssvenska översättare som främst ägnade sig åt högprestigelitteratur är Bo Carpelan och Aline Pipping. Trots Otto Adolf Meurman och Lars Arnell, vilka översatte i samtiden populär litteratur, finns det inte några finlandssvenska översättare i SÖL som kan jämföras med t.ex. Karl-Rune Östlund i Sverige.⁶ Denne arbetade ”med de författare som betraktades som de värsta av de värsta. Östlund översatte 25 böcker av Mickey Spillane, 26 av Peter Cheyney, över 40 av James Hadley Chase”. (Karl-Rune Östlund, 1921–1979.) Två finlandssvenska översättare som översatte både högprestige- och lågprestigelitteratur är Claës Gripenberg och Cilla Johnson. Slutligen visar genomgången att de föreslagna kriterierna för att bedöma ifall en översättare är betydelsefull måste diskuteras vidare. Här visar sig detta i fråga om översättningar som inte är tryckta (Mandelstam, Hornborg), äldre översättningar med/utan uppgifter om översättare (Forsius, Clewberg Edelcrantz) samt översättare som bedriver också andra verksamheter (Runeberg, Olsson).

4.3 Möjliga tillkommande finlandssvenska ”betydelsefulla översättare till svenska språket [...]” i SÖL

Som framgår i avsnitt 3 uppmärksammas översättare i de finländska encyklopedierna BLF och UvF. Därför är det fruktbart att jämföra resurserna med SÖL, detta genom sökningar på angivna signalord i BLF och UvF. Kritisk granskning krävs dock, eftersom de finländska resurserna upptar översättare som översätter till olika målspråk, inte enbart svenska, och eftersom resurserna förtecknar både avlidna och levande personer. SÖL:s fokus är översättare *till* svenska, även om det finns ett mindre antal översättare i lexikonet vilka översatte såväl *till* som *från* svenska. Flertalet översättare i SÖL är avlidna, men några översättare som är i livet ingår. (Landqvist 2014, 315, 319.) Sammantaget identifierar jag 48 översättare till svenska i BLF och 38 i UvF, vilka är aktuella i detta sammanhang. En jämförelse mellan de befintliga 34 finlandssvenska översättarna i SÖL samt uppgifter för BLF och UvF redovisas i tabell 2.

⁶ Bland översättare till finska kan det däremot finnas finländska motsvarigheter till Östlund. Ett möjligt exempel är Arto Tuovinen (1933–1968), som översatte bl.a. ett antal böcker av James Hadley Chase och Mickey Spillane (fi.wikipedia).

TABELL 2 De befintliga finlandssvenska översättarna i SÖL (N = 34), alfabetiskt ordnade efter efternamn, med uppgifter om översättarnas eventuella förekomst i BLF och/eller UvF

Arnell, Lars [BLF]	Hertzberg, Rafaël/Rafael [BLF] [UvF]	Olsson, Hagar [BLF] [UvF] ⁷
Aspelin, Olga	Hirn, Karin ⁸	Parland, Ralf [BLF]
Budde, Jöns [BLF] [UvF]	Hornborg, Ulla	Petersen, Dyggve, Holger
Carpelan, Bo [BLF] [UvF]	Jernström, Harald	Pipping, Aline
Dahl, Hjalmar [UvF]	Johnson, Cilla [UvF]	Rundt, Joel [UvF]
Diktonius, Elmer [BLF] [UvF]	Järv, Harry [BLF] [UvF]	Runeberg, Johan Ludvig [BLF] [UvF]
Edelcrantz, Abraham Niclas Clewberg	Lindqvist, Rafael [BLF]	Runeberg, Nino [UvF]
Ekelund, Ragnar [BLF] [UvF]	Mandelstam, Karin [UvF] ⁹	Schildt, Runar [BLF] [UvF]
Forsius, Sigfridus Aronus [BLF]	Meurman, Otto Adolf	Stormbom, Nils-Börje [UvF]
Gripenberg, Bertel [BLF]	Nohrström, Holger [UvF]	Söderhjelm, Henning [UvF] ¹⁰
Gripenberg, Claës [BLF]	Nohrström, Holger [UvF]	Warburton, Thomas [BLF] [UvF]
Hemmer, Jarl [BLF]	von Numers, Lorenz [BLF] [UvF]	

Överensstämmelser mellan SÖL och BLF och/eller UvF i tabell 2 kan sägas vara indicier för att aktuella översättare är betydelsefulla översättare till svenska. De översättare som är unika för SÖL kanske har förbisetts av ansvariga för BLF och UvF alternativt har översättarna inte bedömts vara så betydelsefulla att de bör ingå i respektive encyklopedi. I tabell 3 summeras kvantitativa uppgifter utifrån tabell 2 tillsammans med kvantitativa uppgifter om antal översättare i BLF och/eller UvF:

TABELL 3 Antal översättare i SÖL, SÖL och BLF, SÖL och UvF, SÖL, BLF och UvF, BLF, UvF samt BLF och UvF, absoluta tal (N = 34, SÖL; N = 48, BLF; N = 38, UvF)

SÖL	SÖL och BLF	SÖL och UvF	SÖL, BLF och UvF	BLF	UvF	BLF och UvF
11	7	6	10	26	17	5

Tabell 3 visar att 11 översättare förekommer enbart i SÖL, att sammanlagt 13 förtecknas i SÖL och BLF respektive SÖL och UvF, att 10 översättare ingår i samtliga tre resurser, att 43 översättare upptas enbart i BLF eller UvF och att 5 översättare finns i BLF och UvF men inte i SÖL. Utifrån forskningsfråga 3 är

⁷ I BLF och UvF sägs dock ingenting om Hagar Olssons verksamhet som översättare.

⁸ Karin Hirns verksamhet som översättare omnämns mycket kortfattat i BLF-artikeln om hennes make Yrjö Hirn.

⁹ Det ges dock inga upplysningar om Karin Mandelstam som översättare i UvF.

¹⁰ I UvF meddelas emellertid ingen information om Henning Söderhjelm som översättare.

särskilt den sista gruppen intressant. Dessa fem översättare går att ordna i tre grupper: [1] Lars Huldén (1926–2016), [2] Karl Collan (1828–1871) och Olaf Homén (1879–1949) samt [3] Ivar August Heikel (1862–1951) och Emil Zilliacus (1878–1961).¹¹

Som översättare ägnade sig Lars Huldén åt olika genrer, bl.a. Shakespeares och Moliéres dramer, verk av finskspråkiga författare som Paavo Haavikko och det finska nationaleposet *Kalevala*, det senare i samarbete med sin son Mats Huldén (f. 1949). Därtill översatte Huldén välkända finska schlagertexter, t.ex. *Kultainen nuoruus – Ljuvliga ungdom* och *Satumaa – Sagolandet*. (BLF, Huldén, Lars; UvF, Huldén Lars.) Också inom sina verksamheter som forskare, universitetslärare och författare hade Huldén stor bredd (Kukkonen 2004).

Både Karl Collans och Olaf Homéns betydelse som översättare vilar på översättningar av *Kalevala*. Collans översättning utkom 1864 (förra delen av verket) och 1868 (senare delen) samt i ny upplaga 1922 (hela verket) (BLF, Collan, Karl; UvF, Collan, Karl). Detta var den första fullständiga översättningen till svenska (Häkli 2003). Homéns kraftigt förkortade *Kalevala*-utgåva utkom 1944 (reviderad upplaga 1947) (BLF, Homén, Olaf; UvF, Homén, Olaf). Utgåvan utkom samtidigt i Sverige och Finland och trycktes flera gånger (Kalevalaseura).

Gemensamt för Ivar August Heikel och Emil Zilliacus är att de översatte verk från klassiska språk. Exempel är Heikels översättning av Xenofons *Anabasis* (1943, 2 uppl. 1954) och Zilliacus' översättningar av Aischylos' samtliga bevarade dramer (1929–1934). (BLF, Heikel, Ivar August; UvF, Heikel, Ivar; Libris 2021a; BLF, Zilliacus, Emil; UvF, Zilliacus, Emil.) Zilliacus' översättningar har utkommit i flera utgåvor, vissa så sent som på 2000-talet (Libris 2021b).

Dessa fem översättare är avlidna, översatte till svenska och kan sägas uppfylla (främst) kvalitetskravet för betydelsefulla översättare. Därför bör de ägnas egna artiklar i SÖL.

5 AVSLUTNING

I artikeln redovisas en studie av den digitala encyklopedin *Svenskt översättarlexikon* (SÖL) utifrån översättningssociologiska utgångspunkter.

Av de 429 översättarna i SÖL-versionen tillgänglig 1 augusti 2021 identifierar jag 34 individer som finlandssvenska "betydelsefulla översättare till svenska". De 34 översättarna framstår som finlandssvenskar genom förekomsten av s.k. signalord, främst inom de tre analyskategorierna Region och nation, Etnicitet samt Språk och individ/Språk och översättning. Flertalet av översättarna försvarar sina platser som betydelsefulla översättare i SÖL genom att de har översatt högprestigelitteratur, eventuellt i kombination med översättning även av lågprestigelitteratur. En jämförelse mellan den svenska encyklopedin SÖL och de finländska resurserna *Biografiskt lexikon för Finland – BLF* och

¹¹ Fritextsökningar i SÖL ger dock träffar för Huldén (1), Collan (1), Homén (1) och Zilliacus (5). De fyra översättarna nämns i artiklar inom kategorierna "Översättare A-Ö" och "Tema".

Uppslagsverket Finland (UvF) visar likheter och skillnader vad gäller urvalet av översättare. Likheter kan sägas öka tilltron till att översättarna i SÖL är just betydelsefulla finlandssvenska översättare till svenska, medan skillnader kan vara en grund för att diskutera tillkommande översättare i SÖL.

Resultaten av studien ger upphov till nya forskningsfrågor, och avslutningsvis formulerar jag tre sådana. Mot bakgrund av att 'finlandssvensk' är ett omdiskuterat begrepp är den första forskningsfrågan vilka uppfattningar det kan finnas om att klassificera även översättare som verkade före 1800-talets senare halva, t.ex. Jöns Budde (1437–1491) och Otto Adolf Meurman (1817–1850), som *finlandssvenskar*. Även Lars Arnell (1781–1856) kan diskuteras. Han flyttade till Finland, avsåg sig sitt svenska medborgarskap och blev rysk undersåte samt verkade som bl.a. översättare i Finland, men hans översättningar i bokform tillkom före flytten till Finland. Den andra forskningsfrågan är hur svenska och finländska skribenter bakom SÖL-artiklar använder signalord, och vilka signalord de använder, för att upplysa om att översättare är finlandssvenskar. Den tredje och sista forskningsfrågan är om, och i så fall vilka, finlandssvenska "betydelsefulla översättare till svenska språket" som de båda finländska resurserna BLF och UvF kan komplettera SÖL med. Sådana kompletteringar kan bidra till det högt ställda målet för verket: "[i] princip kan alla betydelsefulla översättare till svenska språket – hittills endast avlidna personer – sägas förtjäna en plats i vårt lexikon" (Kleberg u.å.).

LITTERATUR

- Assis Rosa, Alexandra, Pięta, Hanna & Maia, Rita Bueno 2017. Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview. I: *Translation Studies* 10(2). S. 113–132. Hämtad 21.12.2021. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14781700.2017.1286254>.
- Axelsson, Marcus 2016. "Kalla mig inte mamsell!" *En jämförelse av tre skandinaviska översättares behandling av kulturspecifika element i fransk- och engelskspråkig skönlitteratur*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 96.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Bendegard, Saga 2014. *Begriplig EU-svenska? Klarspråksarbetets förutsättningar inom den interinstitutionella översättningsprocessen*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 89.) Uppsala: Uppsala universitet.
- BLF = *Biografiskt lexikon för Finland – BLF*. Elektronisk utgåva. Svenska litteratursällskapet i Finland 2014. Hämtad 1.8.2021. <https://www.blf.fi>.
- Chesterman, Andrew 2009. The Name and Nature of Translator Studies. I: *Hermes. Journal of Language and Communication Studies* 42. S. 13–22. Hämtad 1.8.2021. <https://tidsskrift.dk/her/article/view/96844>.
- Engman, Max 2016. *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:3.)

- Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- fi.wikipedia = Arto Tuovinen. Hämtad 21.12.2021. https://fi.wikipedia.org/wiki/Arto_Tuovinen.
- Håkanson 2019 = E-brev från forskningsredaktör Nils Håkanson, Svenskt översättarlexikon, till Hans Landqvist 28.11.2019.
- Håkanson, Nils 2021. *Dolda gudar. En bok om allt som inte går förlorat i en översättning*. Stockholm: Nirstedt/Litteratur.
- Häkli, Esko 2003 [uppdaterad 2016]. Collan, Karl. I: *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (Studia Biographica 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hämtad 1.8.2021. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4433>.
- Kaindl, Klaus 2021. (Literary) Translator Studies: Shaping the field. I: Kaindl, Klaus, Kolb, Waltraud & Schlager, Daniela (red.), *Literary Translator Studies*. (Benjamins Translation Library - BLT 156.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 1-38.
- Kalevalaseura = Kalevalan ruotsinkielistä käännöshistoriaa 1900-luvulta 2000-luvulle. Hämtad 1.8.2021. <https://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi/kalevalan-ruotsinkielista-kaannoshistoriaa-1900-luvulta-2000-luvulle/>.
- Kleberg, Lars 2009. Att göra översättningar synliga. Om översättningshistoria och databasen Svenskt översättarlexikon. I: Jansson, Erland (red.), *En bok om böcker och bibliotek tillägnad Louise Brunes*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 173-186. Hämtad 1.8.2021. <http://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:213960/FULLTEXT01.pdf>.
- Kleberg, Lars u.å. Om Svenskt översättarlexikon. Hämtad 1.8.2021. https://litteraturbanken.se/oversattarlexikon/artiklar/Om_Svenskt_oversattarlexikon.
- Klinkmann, Sven-Erik, Henriksson, Blanka & Häger, Andreas 2017. Introduktion. I: Klinkmann, Sven-Erik, Henriksson, Blanka & Häger, Andreas (red.), *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 811.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet. S. 9-25.
- Kukkonen, Pirjo 2004 [uppdaterad 2016]. Huldén, Lars. I: *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. (Studia Biographica 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hämtad 1.8.2021. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4890>.
- Landqvist, Hans 2014. Pionjärprojekt om svenska översättare. [Recension av] Svenskt översättarlexikon, Södertörns högskolebibliotek, 2009, <www.oversattarlexikon.se>. I: *LexicoNordica* 21. S. 311-329.
- Landqvist, Hans 2019. *Kvinnorna i Svenskt översättarlexikon. En ögonblicksbild utifrån översättningsvetenskapliga och metalexikografiska utgångspunkter*. (Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet - GU-ISS-2019-04.) Göteborg: Göteborgs universitet. Hämtad 1.8.2021. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/60525>.

- Lembke, Jonas 2006. *Svenskt översättarlexikon. Rapport om ett nytt projekt*. Huddinge: Södertörns högskola. Hämtad 1.8.2021. <https://docplayer.se/6264925-Svenskt-oversattarlexikon.html>.
- Libris 2021a = Sökning i Libris på "ivar+august+heikel". Hämtad 1.8.2021. [https://libris.kb.se/hitlist?q=f%C3%B6rf:\(Ivar+August+Heikel\)&r=&f=&t=v&s=b&g=&m=25](https://libris.kb.se/hitlist?q=f%C3%B6rf:(Ivar+August+Heikel)&r=&f=&t=v&s=b&g=&m=25).
- Libris 2021b = Sökning i Libris på "emil+zilliacus+aischylos". Hämtad 1.8.2021. [https://libris.kb.se/hitlist?q=emil+zilliacus+aischylos&r=;pers:\(Aischylos+ca+525+456+f.+Kr.\)&p=1&f=ext&g=&s=r&t=&m=10&d=libris](https://libris.kb.se/hitlist?q=emil+zilliacus+aischylos&r=;pers:(Aischylos+ca+525+456+f.+Kr.)&p=1&f=ext&g=&s=r&t=&m=10&d=libris).
- Lindqvist, Yvonne 2002. *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska*. (Acta Universitatis Stockholmiensis Stockholm Studies in Scandinavian Philology New Series 26.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Manusanvisningar 2015 = *Manusanvisningar för artiklar i Svenskt översättarlexikon 11 november 2015*. Bilaga till e-brev från forskningsredaktör Nils Håkanson, Svenskt översättarlexikon, till Hans Landqvist 28.11.2019.
- Paloposki, Outi 2013. Translation history: audiences, collaborations and interdisciplinarity. I: Vega Cernuda, Miguel Ángel & Pulido, Martha (red.), *La historia de la traducción y de la teoría de la traducción en el contexto de los estudios de la traducción – The history of translation and of the theory of translation in the context of translation studies*. MonTi. Monografías de Traducción e Interpretación 5. Alicante: Universitat de València. S. 213–239. Hämtad 1.8.2021. <https://www.e-revistas.uji.es/index.php/monti/article/view/1571>.
- SLS = [Om] Biografiskt lexikon för Finland. Hämtad 1.8.2021. <https://www.sls.fi/sv/utgivning/biografiskt-lexikon-finland>.
- SÖL = *Svenskt översättarlexikon*. Hämtad 1.8.2021. <https://litteraturbanken.se/oversattarlexikon>.
- UvF = *Uppslagsverket Finland. Webbutgåva. Schildts förlags Ab, 2009–2012, SFV 2012–*. Hämtad 1.8.2021. <https://uppslagsverket.fi>.
- UvF Historia = *Uppslagsverket Finlands historia. Uppslagsverket Finland. Webbutgåva. Schildts förlags Ab, 2009–2012, SFV 2012–*. Hämtad 1.8.2021. <https://uppslagsverket.fi/sv/historia/>.
- Vainiomäki, Kim 2017. Fokus på den skönlitterära översättaren. En innehållsanalys av finska och svenska översättarprofilartiklar. Avhandling pro gradu i ämnet Svensk översättning. Helsingfors: Helsingfors universitet. Hämtad 1.8.2021. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/229618/Vainiomaki_Kim_Pro%20gradu_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- Yläjärvi, Erja 2021. Det odefinierbara Svenskfinland. I: *Hufvudstadsbladet* 18.12.2021.

CEFR-nivåer och svenska flerordsuttryck

Therese Lindström Tiedemann, David Alfter & Elena Volodina

1 INLEDNING¹

När vi lär oss ett nytt språk ska vi inte bara lära oss enstaka ord och hur vi använder dessa, utan vi måste också lära oss vilka ordkombinationer som är "fasta uttryck" till betydelsen (t.ex. *hälsa på någon*) eller till formen (t.ex. *lättare sagt än gjort*) eller båda delarna (t.ex. *huller om buller*). Enligt en del studier kan dessa uttryck utgöra så mycket som 50 % av vokabulären i ett språk som förstaspråk (L1) eller ännu mer (Jackendoff 1997; Erman 2007, 28). Men det är möjligt att de är vanligare i vardagligt språk och talspråk (Prentice & Sköldberg 2013). Flerordsenheter kan vara problematiska för andraspråkstalare (Nesselhauf 2003, 223) till och med på avancerad nivå (jfr Pawley & Syder 1983; Wray & Perkins 2000; Nesselhauf 2003; Prentice 2010). Samtidigt är de en helt nödvändig del av språket (Nesselhauf 2003, 223) och kan utmärka andraspråkstalarna som icke-modersmålstalare (Pawley & Syder 1983; Wray 2002). Flerordsuttryck är alltså en värdefull del av andraspråkskompetensen (se även Paquot 2019) och något som är viktigt att studera hur vi på bästa sätt introducerar för L2-talaren och om de kan kopplas till nivåer i bedömning.

I den här studien presenterar vi resultat kring förståelsen av flerordsuttryck i svenska som andraspråk i relation till färdighetsnivåerna enligt *Gemensam Europeisk Referensram för Språk* (GERS eller CEFR, *Common European Framework of Reference*) (COE 2001; 2018; Skolverket 2009; Utbildningsstyrelsen 2018). Vår analys består av många olika typer av data:

1. Data från ett crowdsourcingexperiment som vi gjort med andraspråkstalare (B1-nivå och uppåt, nedan kallade *L2-talare*) och lärare, forskare och bedömare (nedan kallade *L2-lärare*) i svenska som andraspråk (L2).
2. Förekomsterna i kursbokskorpusen *Coctail* (*Corpus of CEFR-based Textbooks as Input for Learner Levels' modelling*, Volodina m.fl. 2014).
3. Förekomsterna i andraspråkstalares produktion i *SweLL-pilot-korpusen* (*Swedish Learner Language*, Volodina m.fl. 2016a).
4. Explicit nivåannotering av tre L2-lärare med god kännedom om CEFR (nedan kallade *CEFR-expert*).
5. Förekomsterna i referenskorpusar för L1-svenska (se vidare i avsnitt 2).

¹ Studien har finansierats av Riksbankens jubileumsfond, och är en del av projektet *Utveckling av lexikala och grammatiska kompetenser i invandrarsvenska* (dnr P17-0716:1). Vi vill också tacka för kommentarer från konferensdeltagare och granskare.

Vi har i tidigare studier kvantitativt jämfört hur L2-talare och L2-lärare ser på flerordsuttryckens receptiva svårighetsgrad på basis av samma crowdsourcing-experiment och samma direkta nivåannotering från CEFR-expert som vi analyserar här. Vi konstaterade då att L2-talare och L2-lärare är relativt överens i sina *relativa* bedömningar enligt kvantitativa analyser (Alfter m.fl. 2020; Alfter m.fl. 2021). Här gör vi en mer kvalitativ analys av delar av datan och undersöker dessutom hur resultaten relaterar till uttryckens förekomster i bruket baserat på olika korpusar.

Den här typen av kvalitativ analys kräver att vi begränsar oss till endast en viss del av alla data från crowdsourcingexperimentet eftersom det blir för komplext att kvalitativt jämföra rankningarna av alla 60 uttrycken i alla tre grupperna mellan de tre deltagargrupperna ($60 \times 3 \times 3 = 540$ relativa rankningar plus lika många explicita nivåannoteringar). En kvantitativ analys har som sagt redan gjorts av alla rankningar, men en mer kvalitativ analys behövs för att bättre förstå vad datan säger oss om vilka uttryck som upplevs som lätta eller svåra att förstå och hur pass tillförlitliga de olika metoderna är för att uppskatta färdighetsnivån. Som urval fokuserar vi på de uttryck som rankades som lättast eller svårast av de olika deltagargrupperna. Det kan tyckas som de som borde vara enklast att bestämma och därför som de minst intressanta, men det finns skillnader även här och därför anser vi att det är bäst att först analysera dessa för att bättre förstå hur vi kan nå en så bra nivåannotering som möjligt.

Vårt syfte är att i längden uppnå en metod för nivåannotering av svensk lexis enligt färdighetsnivåer såsom CEFR-skalans för att detta ska kunna användas för inlärning, undervisning och examination. Vi vill förstå vilka uttryck som upplevs som lätta och svåra att förstå och när olika grupper är mest överens om detta. Hur samspelar det med förekomster i kursböcker och med input från allmäntillgängligt skriftligt inflöde, såsom tidnings- och bloggkorpusar? Våra forskningsfrågor är:

1. Hur eniga är de tre deltagargrupperna om vilka uttryck som rankats som lättast och svårast *att förstå* i de olika grupperna av flerordsuttryck?
2. Hur relaterar de lättaste respektive de svåraste uttrycken i ranknings-experimentet till förekomsterna i kursböckerna i COCTAILL?
3. Hur relaterar rankningen av uttrycken till deras förekomst i L2-talares produktion baserat på SweLL-pilotkorpusen?
4. Hur överensstämmer rankningen med CEFR-experternas explicita nivåannotering?
5. Finns det en korrelation med uttryckens förekomst i tidningskorpusar och bloggkorpusar och sålunda med sannolikheten att man kommer i kontakt med dem i bruket utanför språkundervisningen?

Avsnitt 2 beskriver studiens metod och material. I avsnitt 3 presenteras sedan en analys av våra resultat. Avsnitt 4 sammanfattar och diskuterar kort våra resultat och ger förslag på kommande forskning.

2 METOD OCH MATERIAL

Den här studien baserar sig på många olika data som vi försöker relatera till varandra. Vi utgår först och främst från resultat från ett crowdsourcing-experiment² kring rankning av hur lätt eller svårt det är för en andraspråkstalare av svenska att *förstå* vissa flerordsuttryck. Det är således *receptiv kunskap* vi fokuserar på.

Crowdsourcingexperimentets design baserades på Čibej m.fl. (u.a.) och flerordsuttrycken valdes ut från Coctailkorpussen. Coctailkorpussen är en korpus över sverigesvenska kursböcker i svenska som andraspråk, för vuxna L2-talare. Böckerna har annoterats med CEFR-nivåer (A1-C1) baserat på lärares beskrivning av vilken nivå de används för i undervisning av svenska som andraspråk (Volodina m.fl. 2014). Baserat på Coctail och inlärarkorpussen SweLL-pilot har vi skapat en ordlista, *Sen*Lex* (Alfter m.fl. u.a.), som är en vidareutveckling av *SvaLex* och *SweLLex* (François m.fl. 2016; Volodina m.fl. 2016b). *Sen*Lex* består av ord och flerordsenheter som förekommer i kursböcker (Coctailkorpussen) och texter skrivna av L2-talare av svenska (SweLL-pilotkorpussen). Varje ord eller flerordsenhet har med hjälp av Sparv (Borin m.fl. 2016) annoterats med lemma, ordklass, lemgram, betydelse och flerordsenheter. Flerordsenheterna har identifierats på basis av flerordsenheter som finns med i Språkbankens lexikon, *Saldo*, (Borin m.fl. 2013; jfr Borin 2021; jfr Sag m.fl. 2002). Två annoterare³ har sedan manuellt klassificerat alla flerordsenheter enligt olika typer. Baserat på den klassifikationen har vi sedan valt ut flerordsenheter till de tre olika grupperna i crowdsourcingexperimentet:

Grupp 1: Fasta uttryck, idiom och interjektioner (*lycka till, på pin kiv*)

Grupp 2: Verbala uttryck inkl. reflexiva verb och partikelverb (*tycka om, ta illa upp*)

Grupp 3: Adverbiella, adjektiviska och icke-lexikala uttryck (*i alla fall, på håret*).

Vi valde 60 uttryck från varje grupp, 12 per CEFR-nivå baserat på första förekomsten i kursbokskorpussen Coctail och vi försökte välja så jämnt som möjligt mellan de olika kategorierna i den manuella annoteringen.

CEFR-nivåerna är främst kopplade till kommunikativa färdigheter och nivåerna bör snarast ses som ett kontinuum (COE 2018, 34, jfr även i relation till färdighet generellt Ortega 2012). Kommunikativa färdigheter innefattar specifika lingvistiska kompetenser såsom vokabulär (2001, 108), vokabulärens omfång och lexikal kontroll (2001, 112). Trots detta kan man säga att vad man kan göra kommunikativt med språket kan göras med olika lexis och grammatik och att det är svårt att koppla CEFR-nivåer till exakta ord och uttryck. Men redan i den ursprungliga CEFR-publikationen (COE 2001, 30) menade författarna att

² För närmare beskrivning av experimentet se Alfter m.fl. (2021).

³ Annoterarna var modersmålstalare av svenska (finlandssvenska). En med en MA i nordiska språk och en var disputerad i nordiska språk.

detaljerade listor över bl.a. vokabulär kunde specificeras per språk (t.ex. *Threshold Level* 1990). De säger explicit att användare av CEFR kan vilja specificera "vilka lexikala enheter (fasta uttryck och enskilda ord) som inläraren behöver/har förutsättningar att/måste känna igen och/eller använda" (Skolverket 2009, 109; jfr COE 2001, 112) och hur de ska väljas ut och ordnas. CEFR-författarna uppmuntrar till analys som försöker koppla kommunikativa uppgifter i CEFR till specifik vokabulär (2001, 33) och flerordsenheter (*fixed expressions*) och lexikal kompetens behandlas i CEFR (2001, 110–111), inte bara generell kommunikativ färdighet.

Uttryck som baserat på förekomsten i kursböckerna i Coctail kunde associeras med A1 valdes som uttryck för A1-nivån med målet att undersöka om L2-talare och L2-lärare (lärare, forskare, bedömare i L2-svenska) också såg dessa som bland de enklaste och var eniga om sin rankning. Detta gjordes med förhoppningen om att hitta nya tids- och kostnadseffektiva rankningssätt som även kunde ses som tillförlitliga. För uttryckets kursboksnivå utgick vi från den första förekomsten eftersom det visat sig att relativ förekomst, dispersion och *significant onset of use* inte nödvändigtvis ger mer korrekta nivåer och dessa metoder är mer komplicerade (jfr Alfter 2021, kap. 5–6, Alfter m.fl. 2016 för produktiv nivå; Alfter & Volodina 2018; jfr också Gala m.fl. 2014). Det är förstas möjligt att ord och uttryck förekommer i kursböcker på en nivå där man inte behöver kunna dem produktivt, men kursboksförfattarna antas utgå från att de flesta orden och uttrycken kan läras in, *förstås* och/eller behövas på den nivån. Vi återkommer i analysen och diskussionen till hur pass första förekomst utan beaktan av dispersion kan ge bra nog resultat.

Även tidigare ordlistor har oftast utgått från *receptiv* kompetens och frekvenser i texter skrivna av och för L1-talare. I likhet med *English profile*-projektet, som arbetat med att utveckla *Reference Level Descriptions* (RLD)⁴ för engelska, har vi baserat oss på empiriska korpusdata och anser att vi på så sätt kopplar till CEFR:s *can-do*-koncept då uttryck faktiskt förekommer i kursböcker som lärare säger (se Volodina m.fl. 2014) används för undervisning på vissa CEFR-nivåer och som i vissa fall explicit är ämnade för vissa nivåer enligt förlaget. *English profile* använder dock primärt inlärardata dvs. L2-talares produktion, men de tar också ordlistor i kursböcker i beaktan (jfr Capel 2010; 2012; 2015; Hawkins & Buttery 2010; Hawkins & Filipović 2012). Vi har sett ett intresse i att kunna jämföra receptiva (Coctail) och produktiva (SweLL-pilot) data. Men liksom *English Profile* utgår vi från att baserat på informationen om förekomster i inlärardata kan ord och uttryck kopplas till CEFR-nivåer (Capel 2012, 1). Ett annat internationellt projekt som använt kursboksdata för att studera CEFR-nivåer för lexis är CEFRLex-projektet (t.ex. François m.fl. 2016). För svenska har även KELLY-listan länkat ord med CEFR-nivåer, men baserat på frekvenser och dispersion i en L1-webbkorpus och med en indelning över nivåerna enligt lika stora delar (Volodina & Johansson Kokkinakis 2012a; 2012b; Kilgariff m.fl. 2014).

⁴ <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/cefr-reference-level-descriptions-language-by-language-components-and-forerunners>

I den här studien jämför vi nivån i kursböckerna med en explicit rankning av CEFR-experter (jfr Capel 2015, 14 om *Cambridge English Lexicon* som kompilerats av Hindmarsch (1980) främst utifrån intuition). I kalkylark med alla uttrycken ombads de tre CEFR-experterna explicit annotera uttrycken med en CEFR-nivå (A1–C2 eller högre) efter att de rankat alla uttrycken i pyBossa (326 x 3 projekt). Varje grupp med 60 uttryck utgjorde grunden för ett av tre crowdsourcingprojekt som vi utförde i Språkbankens installation av pyBossa.

Deltagare i crowdsourcingexperimentet fick miniuppgifter med fyra flerordsuttryck där de skulle bedöma vilket som var lättast att förstå för en andraspråkstalarare av svenska och vilket som var svårast att förstå. All rankning och bedömning skedde utan kontext, vilket är en onaturlig situation men eftersom kontexten lätt gör att meningen som helhet bedöms använde vi isolerade uttryck. Samma design hade dessutom valts tidigare i Čibej m.fl (u.a.) som vi tog inspiration ifrån. Varje uttryck förseddes med en definition baserad på t.ex. *Svensk ordbok* som kunde tas fram genom att klicka på uttrycket.

I vår analys här fokuserar vi på de sju lättaste och de sju svåraste uttrycken i varje grupp av uttryck och från varje deltagargrupp, vilket ändå innebär fler än 7 x 3 uttryck eftersom grupperna inte är helt eniga. Antalet sju är valt för att inte bli alltför omfattande men ändå omfatta en någorlunda stor andel av vardera gruppen av flerordsuttryck. Det innebär att vi granskar ca 25 % av alla rankningar (14 av totalt 60 per grupp). Rankningen från experimentet jämförs kvalitativt mellan de tre olika deltagargrupperna, men också med förekomster i kursbokskorpusen Coctail, inlärarkorpusen SweLL-pilot samt med direkta nivåannoteringar av tre CEFR-experter. Till sist jämför vi med bruket i tidningskorpusar och bloggkorpusar, som ett sätt att studera en annan del av inflödet som en L2-talare kan tänkas få. Tidnings- och bloggkorpusarna vi har använt är både finlandssvenska (Hufvudstadsbladet (Hbl) 1991–2014 och Bloggtexter 2006–2013) och sverigesvenska (Göteborgsposten (GP) 1994–2013 inkl. 2 dagar och Bloggmix 1998–2017, samt okänt år). Alla korpusarna finns tillgängliga via Språkbanken Text och sökningarna har gjorts med hjälp av användargränssnittet Korp (Borin m.fl. 2012).

3 RESULTAT OCH ANALYS⁵

Vi presenterar här vår jämförelse av vardera deltagargrupps rankning i crowdsourcingexperimentet. Vi behandlar först de sju lättaste uttrycken (3.1) och sedan de sju svåraste (3.2). I båda avsnitten presenterar vi först jämförelsen mellan deltagargrupperna. Sedan undersöker vi vilka kursboksnivåer som orden förekommer på, och huruvida orden förekommer även i inlärartexter (3.1.1 resp.

⁵ En förteckning över de lättaste och svåraste uttrycken, samt hur CEFR-experterna annoterat dem med CEFR-nivåer och deras förekomster i olika korpusar finns på: <https://researchportal.helsinki.fi/sv/publications/cefr-niv%C3%A5er-och-svenska-flerordsuttryck>

3.2.1). Ibland är det en förvånande skillnad mellan rankningen och förekomstnivån i kursböckerna där den uppskattade nivån kan vara lägre än kursboks-nivån. För att bättre förstå detta jämför vi med hur CEFR-experterna bedömde uttryckens nivå i det direkta annoteringsexperimentet där de tilldelade varje uttryck en specifik CEFR-nivå från A1 till C2+ (3.1.2, 3.2.2). I sista avsnittet i varje del jämför vi sedan alla dessa resultat med referenskorpusar för svenska som förstaspråk (3.1.3, 3.2.3).

3.1 De sju lättaste uttrycken

Bland de sju lättaste uttrycken förekom nästan bara uttryck som vi valt ut från A1-nivån i kursböckerna. Men det fanns två uttryck som inte förekom på A1-nivå: *inga problem* (B1) och *logga in* (A2). De olika deltagargrupperna var mest eniga vad gäller verbuttryck (grupp 2) och adverbiala /adjektiviska uttryck (grupp 3) där fem av sju uttryck fanns bland de lättaste sju i alla tre deltagargrupper. Interjektioner m.m. (grupp 1) hade bara tre av sju uttryck gemensamt bland alla tre deltagargrupper. Dessutom var det två uttryck i varje uttrycksgrupp som bara fanns bland de sju lättaste uttrycken i en av deltagargrupperna: *ingen fara*, *pommes frites*⁶; *hälsa på*, *ta med*; *i alla fall*, *mitt i*.

Med tanke på att Spearman-koefficienten var högst för grupp 1 enligt våra tidigare studier (Alfter m.fl. 2020; 2021) så är det här lite förvånande. Men vi kan notera att det är endast i grupp 1 som vi har uttryck som rankats *exakt* lika av alla tre deltagargrupperna bland de lättaste: *god morgon*, *god natt* som sågs som de två allra lättaste i alla deltagargrupperna.

3.1.1 Förekomst i kursböcker och andraspråksproduktion

Bland de uttryck som hade rankats bland de lättaste sju av *alla* deltagargrupperna var de flesta från A1-nivå i kursböckerna (11 st., 85 %). Det fanns två undantag *inga problem* (B1) och *logga in* (A2). *Inga problem* förekommer i kursboksdialog på B1-nivå och finns totalt 4 gånger på den nivån, men det förekommer också på högre nivåer (B2, C1). *Logga in* förekommer på A2-nivå, men då bara i en översättningsövning och sedan i några texter på C1-nivå.

Flera (10 st., 77 %) av de lättaste uttrycken återfinns även i inläraruppsatser i SweLL-pilotkorpuser, dvs. används även *produktivt*. De uttryck som alla var eniga om att de var bland de lättaste sju finns dessutom på de lägsta nivåerna i inlärankorpuser: A1-nivå (4) och A2-nivå (6), men vissa finns inte med i inlärankorpuser överhuvudtaget (3). Här måste vi dock ha i åtanke att det finns en risk att något missats i inlärankorpuserna p.g.a. felstavning (jfr t.ex. Stemle m.fl. 2019). Men lemmatiseringen har visat sig vara bra även i inläraruppsatser och inte så

⁶ Lånade uttryck undveks men det här togs med eftersom det inte fanns fler uttryck på nivån och det trots allt är ett uttryck som används frekvent i svenska.

annorlunda från kursbokstexterna eller normaliserade versioner av inläraryppsatser (Volodina m.fl. 2021).

Att inte alla de lättaste uttrycken finns på A1- eller A2-nivå i inläraryppsatserna kan ha flera orsaker. Även om dessa uttryck har rankats bland de som är lättast att förstå så kan de vara svåra att lära sig producera. Förekomsterna i inläraryppsatser påverkas dessutom av de ämnen som inläraryppsatserna fått skriva om (se t.ex. Caines & Buttery 2017; Capel 2015, 15). Därför är det mycket intressant att de två uttrycken som inte förekom på A1-nivå i kursböckerna förekommer redan på A2-nivå i inläraryppsatsernas egna texter. Så trots att de kommer upp lite senare än A1 i kursböckerna behärskas de relativt tidigt produktivt och kanske då faktiskt förstås ännu tidigare. Här misstänker vi att det kan påverka att det här är uttryck som är vanliga i vardagsspråket (jfr Prentice och Sköldberg 2013 om att flerordsuttryck ofta är vanliga i talspråk och vardagsspråk). Dessutom påverkas *logga in* troligen av att det är ett internationellt uttryck som kan kännas igen från andra språk L2-talaren kan.⁷

3.1.2 Jämförelse med experternas nivåannotering

I direktannoteringen av nivå, som tre CEFR-experter gjorde, rankades 7 (54 %) av de lättaste uttrycken som A1 av *alla* tre CEFR-experterna. Fyra till rankades som A1 av två men A2 av den tredje (*laga mat, tycka om, till höger, inga problem*). Två rankades som A2 av två och A1 av den tredje (*för sent* och *logga in*). Alla var alltså eniga om att *alla* 13 av dessa uttryck var från A-nivå.

Av de två undantagen från tidigare, *logga in* och *inga problem*, var *logga in* ett av de uttryck som rankades som lite svårare (A2) av två CEFR-experter vilket är helt i överensstämmelse med den första kursboks-förekomsten. Dessutom var *inga problem* ett av de fyra som rankats som A2 av en av CEFR-experterna och som först förekom på B1-nivå i kursböckerna. Dessa kom alltså lite senare än A1 i kursböckerna och var inte så vanliga där heller, dessutom var de lite svårare enligt den explicita nivåbedömningen av CEFR-experterna, men ändå inte speciellt svåra vilket stämmer bra med den relativa rankningen i crowdsourcing-experimentet. *Inga problem* rankades som bland de svåraste av de lättaste sju i den relativa rankningen (plats 6-7), men *logga in* såg L2-lärarna och CEFR-experterna som bland de allra lättaste (plats 3) medan L2-talarna rankade det som lite svårare (plats 6). Lite förvånande är det att *logga in* hamnade på plats 3 relativt men explicit bedömdes som A2 av två experter. Det här är dock antagligen ett tecken på att den direkta annoteringen är mycket mer subjektiv och mer kognitivt belastande än relativ rankning (för mer diskussion se Alfter m.fl. 2021). Med tanke på att uttrycken upplevdes som så pass lätta i experimentet även om de ibland kom på högre nivåer i kursböcker, undersöker vi om det kan vara relaterat till inflöde från andra kanaler än kursböcker och om vi där kan se något som stöder Prentice och Sköldberg (2013) och deras idé om att flerordsuttryck kan vara vanligare i mer vardagligt språk.

⁷ Jfr eng. *log in*, ty. *einloggen*.

3.1.3 Jämförelse med L1-referenskorpusar, tidningstexter och bloggtexter

Merparten av de lättaste uttrycken (10 st., 77 %) används mer i kursbokskorpusen än i tidningstexter. Det här skulle kunna bero på genreskillnaden där tidningstext är en viss genre och kursböcker innehåller flera olika genrer, men kanske allt på de teman som uttrycken kan kopplas ihop med. Kursböckerna utgår specifikt från de teman som kopplas till olika färdighetsnivåer: t.ex. A1 berätta om sig själv, A2 berätta om omgivningen, osv. Tidigare studier har påpekat att hög frekvens i allmänspråkliga korpusar utelämnar vissa viktiga uttryck för inlärare (se t.ex. Volodina & Johansson Kokkinakis 2012b, 10; Capel 2015, 13; François m.fl. 2016). Men uttrycken som förekommer på B1-C1-nivå i kursböckerna (dvs. *logga in*, *inga problem*) är lite mindre vanliga i kursböcker och infrekventa även i tidningskorpusarna, speciellt *logga in*. Men frekvensen för *logga in* liknar den för *god natt* som alla var eniga om var lätt. Båda är ovanliga i tidningstexter (*god natt* GP 0,7, Hbl 2,8 och *logga in* GP 2,7, Hbl 2).⁸ Eftersom tidigare forskning (Prentice & Sköldberg 2013) menat att flerordsuttryck ibland är vanligare i talspråk och vardagligt språk kan det vara intressant också att jämföra med förekomsten i mer informella texter. Bloggkorpusar innehåller åtminstone delvis mer informellt språk än tidningstexter. Det är tydligt att många uttryck verkligen förekommer betydligt mer där än i tidningskorpusar och även mer än i kursböckerna. *Logga in* Bloggmix 15,5, Bloggtexter 8 och *god natt* Bloggmix 26,6, Bloggtexter 8,8.

Varför är det då främst A1-ord som uppfattas som lättast att förstå för en andraspråkstalare? Uttryck på A1-nivå kan förväntas vara vardagsuttryck. De är också oftast frekventa i kursböcker, tidningskorpusar och/eller bloggtexter. Vissa av uttrycken kan dock förväntas vara vanliga främst i tal vilket kan förklara varför många av uttrycken verkar vanligare i kursböckerna än i tidningstexter som kan vara fel genre för den här typen av uttryck, speciellt vad gäller interjektioner, men de kan ändå övas i dialoger i kursböckerna.

3.2 De sju svåraste flerordsenheterna

De olika deltagargrupperna i experimentet var allra mest eniga om de svåraste uttrycken i grupp 1 *interjektioner m.m.*, vilket stämmer väl överens med våra tidigare kvantitativa resultat som visat högst enighet för grupp 1 mätt med Spearmankoefficient (Alfter m.fl. 2021). Fyra av uttrycken var med bland alla gruppernas sju svåraste i grupp 1. I de andra två grupperna var det flera uttryck som fanns med i två av tre deltagargrupper, men endast tre uttryck i grupp 2 och två uttryck i grupp 3 var sådana att *alla* deltagargrupperna var eniga om att det hörde till de svåraste sju.

Deltagargrupperna var helt eniga om att *åka snålskjuts* var det allra svåraste uttrycket i grupp 2 och nästan helt eniga om det svåraste i grupp 1 *på pin kiv* (det blev svårast eller nästsvårast). Intressant nog så fanns det trots den någorlunda

⁸ Frekvenser anges i relativa frekvenser per 1 miljon ord.

höga samstämmigheten i grupp 1 två-tre uttryck från varje deltagargrupp som inte kom med i någon av de andra gruppernas svåraste sju.

3.2.1 Förekomst i kursböcker och andraspråksproduktion

De uttryck som rankades bland de svåraste sju förekom i kursböckerna på många olika nivåer och gav således en spretigare bild än de lättaste. Bland de fyra som alla var eniga om i grupp 1 kom *ett* från C1 i kursböckerna (*på pin kiv*), medan resterande tre förekom för första gången på B2-nivå (*veta hut, så det stod härliga till, med nöd och näppe*). I de två andra grupperna fanns det också ett uttryck i vardera från C1 (*åka snålskjuts, på sin höjd*), men de andra uttrycken som alla tre grupper hade placerat bland de sju svåraste kom från B2 (*rabbla upp*) och A2 (*slå läger*) i verbgruppen och från B1 i gruppen med adverbiala och adjektiviska uttryck (*på håret*). Varför blev vissa uttryck från lägre nivåer än C1 i kursböckerna, ändå placerade bland de svåraste sju av alla tre deltagargrupperna? För att försöka förstå det här bättre tar vi en närmare titt på kursboks-förekomsterna och undersöker också förekomsterna i andraspråksproduktion genom SweLL-pilotkorpuser.

Inga av de svåraste uttrycken finns med i inlärarkorpuser (SweLL-pilot). Produktiv kompetens ses ofta som något som kommer efter receptiv. Men som påpekades ovan så kan förekomsten i inlärarkorpuser också bero på de ämnen som inlärarna fått skriva uppsatser om (jfr Caines & Buttery 2017). Det skulle dock vara intressant att testa produktionen på annat sätt än genom fri produktion, exempelvis genom vokabulärtest där L2-talare med olika färdighetsnivå ska definiera eller använda uttrycken, men också test där de får definitioner och ska identifiera uttryck t.ex. i flervalsfrågor.

Om vi tittar på de uttryck som grupperna sett som svårast och som ändå förekommer på en klart lägre nivå än C1 i kursbokskorpuser: *slå läger* (A2) och *på håret* (B1), så är de ovanliga över lag i kursbokskorpuser och förekommer inte heller ofta på högre nivåer. *På håret* förekommer tre gånger totalt men endast två gånger i den här betydelsen (B1, C1). Intressant nog finns det med i olika böcker men böcker som enligt lärare används på väldigt olika nivåer (*Svenska utifrån B1, Skrivtrappan C1*⁹). Förekomsterna är slumpmässiga och att de är på olika nivåer gör det svårt att uppskatta den receptiva nivån för uttrycken baserat på förekomsterna i kursbokskorpuser något som borde tas i beaktan i eventuella automatiska rankningar på basis av kursböcker (jfr tidigare experiment som beaktat dispersion, t.ex. Alfter m.fl. 2016). Att de förekommer i flera olika böcker visar på att det är ett uttryck som man kan förväntas lära sig kring den nivån. Det vore intressant att titta närmare på kontexten som flerordsuttrycken förekommer i i de olika läromedlen för att få en bättre förståelse för hur det kan vara att det varierar så vilken nivå på läromedel som de förekommer i:

⁹ Fetstil är tillagd i alla exempel om inte annat påpekas. *På håret* finns även med i *Nya mål 3 B2* men i en bokstavlig användning: "Min världsmästare sitter och suger **på håret**, tänker han..." (berättelse)

- (1) det var **på håret** (uppgift, Skrivtrappan, C1)
- (2) Många gånger var jag **på håret** att falla, jag viftade med stavarna... (anekdot, Svenska utifrån, B1)

Bruket visar här att exempel (1) snarast är något som L2-talare förväntas kunna använda produktivt på C1-nivå, medan förekomsten i boken på B1-nivå är rent receptiv. Nivåskillnaden stämmer alltså överens med förväntan om att receptiv kompetens ska komma innan produktiv. Med detta i åtanke är det dock intressant att det här ändå setts som ett av de svåraste uttrycken.

Slå läger förekommer likaså sällan i kursböckerna, totalt två gånger och i olika böcker, på olika men angränsande nivåer (*Svenska utifrån A2, På svenska! 2 B1*):

- (3) ... när man har tältat eller **slagit läger** någonstans (fakta, Svenska utifrån, A2)
- (4) De tre männen bestämde sig för att vandra med sina släddar över is och snö [...] till Vitön där de **slag läger** i oktober. (faktaberättelse, På svenska! 2, B1)

Här är båda förekomsterna rent receptiva, och båda från liknande genre. Att de råkar förekomma i kursböcker på olika nivåer är troligen en effekt av att färdighet ska ses som ett kontinuum. Men det är också tydligt att det är svårt att säga något om svårigheten baserat på första förekomsten i kursböcker om uttrycket förekommer väldigt sällan och i få böcker samt på olika nivåer i de olika böckerna. När nivåerna är angränsande är det ändå ett tydligt tecken att uttrycket förväntas kunna förstås *kring* en viss nivå, och troligen inte bör ses som mycket lättare eller svårare än så.

Crowdsourcingexperimentet är en relativ rankning, så det är inte sagt att de svåraste ska ses som C1-nivå. Det kan också vara att alla uttrycken i själva verket kan ses som så lätta att förstå att en L2-talare på A1-nivå skulle kunna förstå dem, men att man ändå uppskattar vissa som svårare än andra (jfr tanken om färdighet som ett kontinuum t.ex. Ortega 2012). CEFR är en skala även om nivåerna ofta ses som kategoriska av olika skäl (COE 2018, 34). Ibland förekommer det också att man delar in nivåerna i undernivåer såsom A1.1 och A1.2 (jfr finska nivåskalan Utbildningsstyrelsen 2019; 2021; Hildén & Takala, 2007). Om något ska ses som olika svårt *inom* en CEFR-nivå eller som *olika* CEFR-nivåer kan en relativ rankning inte säga oss. Men vi kan jämföra med den rankning som CEFR-experterna gjorde där de för varje uttryck bedömde på vilken CEFR-nivå uttrycket kunde förstås genom att välja nivå (A1-C2+) i en dropdownmeny för varje uttryck i ett kalkylark.

3.2.2 Jämförelse med experternas nivåannotering

Bland de uttryck som alla grupperna tyckte var bland de sju svåraste varierade den direkta nivåannoteringen från CEFR-experterna mellan A2 och C2+. Vi ser att det är endast ett uttryck som alla tre bedömer som samma nivå, nämligen *på pin kiv* som bedöms som C2+. Intressant med tanke på att den sammantagna poängen från CEFR-experternas crowdsourcingresultat var att *på pin kiv*

hamnade på en andra plats, medan det kom på första plats, dvs. som allra svårast, för L2-talare och L2-lärare. Alla är alltså mycket överens om att det här är ett svårt uttryck. De uttryck som i CEFR-experternas crowdsourcingresultat blev svårast var *så det stod härliga till*, *åka snålskjuts* och *av och till vilka* i den direkta nivåannoteringen sågs som C1/C2+, B1/C1 respektive C1/C2+. Vi har tidigare visat kvantitativt att CEFR-experterna inte var överens med sig själva i en jämförelse av crowdsourcingrankningen och direktannoteringen (Alfter m.fl. 2021), och här ser vi alltså att detsamma är sant om vi tittar närmare på resultatet för vissa uttryck. Detta beror med all sannolikhet på att uppgifterna är så pass olika och att direktannotering är betydligt mer kognitivt krävande (se vidare diskussion i Alfter m.fl. 2021).

I tre andra fall inom de sju svåraste uttrycken som alla hade med, är alla CEFR-experterna överens om C-nivå: *veta hut*, *på håret* och *så det stod härliga till*. Mest oeniga är de vad gäller *slå läger* (A2-C1) vilket också hade en markant låg första förekomst i kursböckerna (A2).

3.2.3 Jämförelse med L1-referenskorpusar

Uttryck som har rankats som svåra är ofta ganska ovanliga i kursbokskorpusen och inget av dem förekommer i inlärarkorpusen. De flesta uttrycken är dessutom ganska ovanliga i referenskorpusarna medan vissa av uttrycken förekommer väldigt mycket mer i kursböckerna i jämförelse med referenskorpusarna. Vi ser dock ingen markant skillnad i frekvensen i referenskorpusarna i relation till kursboks-nivån för första förekomsten för de olika uttryck som rankats bland de svåraste.

4 SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Som vi har visat i tidigare studier (Alfter m.fl. 2020; 2021) så är de relativa rankingarna av flerordsuttrycks receptiva nivåer väldigt lika enligt L2-talares och L2-lärares intuitioner om svenska som andraspråk. I den här studien har vi visat att moderat samstämmighet också finns bland de svåraste och lättaste sju i vardera gruppen av flerordsuttryck. Totalt 28 uttryck finns bland dem som av någon av deltagargrupperna har rankats som de lättaste sju uttrycken, vilket ska jämföras med 21 (dvs. 7×3 grupper) om grupperna varit helt eniga om uttrycken. Tretton (46,4 %) av alla de lättaste uttrycken fanns i alla tre grupperna. Fem (17,9 %) fanns både i L2-talargruppen och en av de andra grupperna som båda representerar lärare, forskare och bedömare. Det innebär att 18 (64,3 %) uttryck hade minst partiell samstämmighet.

De svåraste uttrycken var deltagargrupperna mindre eniga om, vilket syns i att de svåraste sju ger totalt 35 olika flerordsuttryck (i stället för $7 \times 3 = 21$ uttryck om de varit helt eniga). Av dessa var dessutom endast nio (25,7 %) desamma i alla tre deltagargrupperna. Och för endast sju (20 %) fanns en enighet mellan L2-talare och en av de andra grupperna, vilket innebär att endast 16 (45,7 %) hade

minst partiell samstämmighet. Deltagargrupperna var alltså klart enigare om de lättaste uttrycken (46,4 % - 20 % total enighet; 64,3 % - 45,7% partiell).

I en jämförelse av rankningen och kursboks förekomsten förekom 18 (18/21, 85,7 %) av L2-talarnas lättaste sju på A1-nivå, 16 (76,2 %) av L2-lärarnas och 15 (71,4 %) av CEFR-experternas. L2-talarnas rankning verkar således stämma bäst överens med kursböckernas för de *lättaste* uttrycken. För de svåraste uttrycken var dock samstämmigheten med kursböckerna svårare att bedöma och det var inte bara uttryck med första förekomst på C1-nivå i kursböckerna som rankades bland de svåraste sju. L2-talarna hade 9 (43 %) uttryck från C1-nivå bland sina svåraste sju, L2-lärarna 11 (52 %) och CEFR-experterna 7 (33 %). L2-lärarna var alltså mest överens med C1 i kursböckerna, men vidare studier skulle behöva säkerställa hur svåra uttryck på högre nivåer kan uppskattas vara, vilket sannolikt relaterar till en större variation i inflödet på högre nivåer. Det här är ett ganska väntat resultat eftersom det är tydligt att det som behandlas på A1-nivå är ett mycket mer begränsat tematiskt område, vilket också torde göra uttrycken mer lika mellan olika böcker och olika klassrum än på C1-nivå. På C1-nivå ska man kunna täcka en mängd olika ämnen och det är ytterst sannolikt att vokabulären varierar mer mellan olika kursböcker och inlärsituationer och det kan också göra att det finns en risk att L2-talare på den nivån har större variation i sin lexikala kompetens om man ser den i relation till specifika uttryck (jfr COE 2001, 112) som noterar ett fokus på områden av intresse på B2-nivå, men på C-nivå förväntas man lösa produktiva vokabulärproblem genom omskrivningar. Upp till B2-nivå ser man ett fokus på allmän vokabulär (COE 2001, 28)). Det vore intressant att studera vidare hur rankningen skiljer sig mellan kärnuttryck som förekommer oftare och i fler kursböcker på en nivå eller angränsande nivåer, och perifera uttryck som förekommer sällan och endast i enstaka böcker.

Vissa uttryck som förekom sent i kursböckerna rankades ändå som lätta vilket vi misstänker har att göra med att de är talspråkliga, vardagliga uttryck som man stöter på i klassrummet och samhället vilket finner stöd i Prentice och Sköldbergs (2013) konstaterande om att flerordsuttryck ofta är vanliga i dessa genrer. Vi kan se att en del av de lätta uttrycken också förekommer mer i blogg-korpusar än i tidningskorpusar och kursböcker vilket skulle kunna vara ett tecken på att de hör till vardagsspråket. Vissa av de "lätta" uttrycken är också sådana att deras rankning säkerligen påverkas av tidigare kända språk och hur internationella orden är, som t.ex. *logga in* som förekom först på C1-nivå i text i kursböckerna men i en övning på A2-nivå och det var bland de lättaste sju i alla grupperna och nivåannoterades med A1- och A2-nivå av CEFR-experterna i den direkta nivåannoteringen.

L2-talare och L2-lärare verkar ha en mer enhetlig bild av svårighetsnivån vad gäller *lätta* flerordsuttryck, vilket stämmer väl med vad man kan förvänta sig baserat på vad som är känt om ordkunskapen på olika nivåer (jfr COE 2001). Det skulle vara intressant att studera nivårankning vidare i relation till enkla ord och hela texter (jfr CLAP-projektet¹⁰). Eftersom vi ser en större oenighet bland de svårare uttrycken både mellan deltagargrupperna och i hur pass uttrycken

¹⁰ <https://perso.uclouvain.be/magali.paquot/research-projects/>

förekommer på C1-nivå i kursböckerna vore det intressant att titta mer på vilken vokabulär som övas i kursböcker och i undervisning på mer avancerade nivåer och hur detta relaterar till bedömning enligt CEFR-nivåer. För de lägsta nivåerna är potentialen att kunna uppskatta nivån baserat på första kursboks-förekomsten bra men dispersionen tycks bra att ha i åtanke. L2-talare ger dessutom en bra uppskattning, men även L2-lärare.

De lättaste uttrycken var tydligt mer frekventa i bruket än de svåraste. Många lätta uttryck var speciellt vanliga i bloggar. Med andra ord finns god anledning att vidare undersöka hur bruket i inflödet korrelerar med L2-talares färdighet. Vår studie visar att det här kan göras väl genom en kombination av crowdsourcing och korpusstudier, men lexikala test som testar förståelse i kontext och förmåga att kombinera uttrycken med definitioner, eller definiera dem vore intressanta för jämförelser och validering av nivåer.

LITTERATUR

- Alfter, D. 2021. *Exploring natural language processing for single-word and multi-word lexical complexity from a second language learner perspective*. PhD Thesis. Data Linguistica 31. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Alfter, D., Bizzoni, Y., Agebjörn, A., Volodina, E. & Pilán, I. 2016. From Distribution to Labels: A Lexical Proficiency Analysis using Learner Corpora. I: *Proceedings of the joint workshop on NLP for Computer Assisted Language Learning and NLP for Language Acquisition*. SLTC, Umeå. Linköping: Linköping University Electronic Press. S. 1-7.
- Alfter, D., Lindström Tiedemann, T. & Volodina, E. 2020. *Expert judgments versus crowdsourcing in ordering multi-word expressions*. Eighth Swedish Language Technology Conference (SLTC). <https://gubox.app.box.com/v/SLTC-2020-paper-16>.
- Alfter, D., Lindström Tiedemann, T. & Volodina, E. 2021. Crowdsourcing Relative Rankings of Multi-Word Expressions: Experts versus Non-Experts. I: *Northern European Journal of Language Technology (NEJLT)*, vol. 1 2021. DOI: 10.3384/nejlt.2000-1533.2021.3128.
- Alfter, D., Lindström Tiedemann, T. & Volodina, E. u.a. Sen*Lex.
- Alfter, D. & Volodina, E. 2018. Towards single word lexical complexity prediction. I: *Proceedings of the Thirteenth Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications*. New Orleans, USA. S. 79-88.
- Borin, L., Forsberg, M. & Roxendal, J. 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474-478.
- Borin, L., Forsberg, M. & Lönngrén, L. 2013. SALDO: a touch of yin to WordNet's yang. I: *Language resources and evaluation*, volume 47, issue 4. S. 1191-1211.
- Borin, L., Forsberg, M., Hammarstedt, M., Rosen, D., Schäfer, R. & Schumacher, A. 2016. Sparv: Språkbanken's corpus annotation pipeline infrastructure. I: *The Sixth Swedish Language Technology Conference (SLTC)*, Umeå University.

- Borin, L. 2021. Multiword expressions – a tough typological nut for Swedish FrameNet++. I: Dannélls, D., Borin, L. & Friberg Heppin, K. (red.), *The Swedish FrameNet++ harmonization, integration, method development and practical language technology applications*. John Benjamins. S. 221–259.
- Caines, A. & Buttery, P. 2017. The effect of task and topic on opportunity of use in learner corpora. I: *Learner corpus research: New perspectives and applications*. S. 5–27.
- Capel, A. 2010. A1–B2 vocabulary: insights and issues arising from the English Profile Wordlists project. I: *English Profile Journal* 1 (1). DOI:10.1017/S2041536210000048.
- Capel, A. 2012. Completing the *English Vocabulary Profile*: C1 and C2 vocabulary. I: *English Profile Journal* 3 (1). DOI:10.1017/S2041536212000013.
- Capel, A. 2015. The English Vocabulary Profile. I: Harrison, J. & Barker, F. (red.), *English Profile Studies 5. English Profile in Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 9–27.
- CEFRLex u.å. <https://cental.uclouvain.be/cefrlex/>.
- Čibej, J., Alfter, D., Kosem, I. & Volodina, E. u. a. Multi-word expressions and language learning: validity of a crowdsourcing approach.
- Council of Europe [COE]. 2001. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Council of Europe [COE]. 2018. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Hämtad 19.10.2021. <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>.
- Erman, B. 2007. Cognitive processes as evidence of the idiom principle. I: *International journal of corpus linguistics*. 12(1).
- François, T., Volodina, E., Pilán, I. & Tack, A. 2016. *SVALex: a CEFR-graded lexical resource for Swedish foreign and second language learners*. Proceedings of LREC 2016, Slovenia.
- Gala, N., François, T., Bernhard, D. & Fairon, C. 2014. Un modèle pour prédire la complexité lexicale et graduer les mots. I: *TALN 2014*. S. 91–102.
- Hawkins, J. A. & Buttery, P. 2010. Criterial Features in Learner Corpora: Theory and Illustrations. I: *English Profile Journal*. 1 (1). DOI:10.1017/S2041536210000103.
- Hawkins, J. A. & Filipović, L. 2012. Criterial Features in L2 English. I: *English Profile Studies 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hilden, R. & Takala, S. 2007. Relating descriptors of the Finnish school scale to the CEF overall scales for communicative activities. I: Koskensalo, A., Smeds, J., Kaikkonen, P. & Kohonen, V. (red.), *Foreign languages and multicultural perspectives in the European context = Fremdsprachen und multikulturelle Perspektiven im europäischen Kontext*. Dichtung - Wahrheit - Sprache; Vuosikerta Band 9–10. Lit Verlag. S. 291–300.
- Hindmarsch, R. 1980. *Cambridge English Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. 1997. *The architecture of the language faculty*. MIT Press.

- Kilgarriff, A., Charalabopoulou, F., Gavrilidou, M., Bondi Johannessen, J., Khalil, S., Johansson Kokkinakis, S., Lew, R., Sharoff, S., Vadlapudi, R. & Volodina, E. 2014. Corpus-based vocabulary lists for language learners for nine languages. I: *Language Resources and Evaluation*, 48: 121–163. DOI: 10.1007/s10579-013-9251-2.
- Korp u.å. <https://spraakbanken.gu.se/korp/>.
- Nesselhauf, N. 2003. The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. I: *Applied linguistics*. 24. S. 223–242.
- Ortega, L. 2012. Interlanguage complexity. I: Kortmann, B. & Szmrecsanyi, B. (red.), *Linguistic complexity: Second language acquisition, indigenization, contact*. De Gruyter. S. 127–155.
- Paquot, M. 2019. The phraseological dimension in interlanguage complexity research. I: *Second Language Research*, 35(1). S. 121–145.
- Pawley, A. & Syder, F. 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. I: Richards, J.C. & Schmidt, R.W. (red.), *Language and Communication*. London: Routledge. S. 203–239.
- Prentice, J. 2010. *Käppen i hjulen. Behärskning av svenska konventionaliserade uttryck bland gymnasieelever med varierande språklig bakgrund*. Rapporter i svenska som andraspråk (ROSA 12). Göteborg: Institutet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet.
- Prentice, J. & Sköldbberg, E. 2013. Flerordsenheter – ur ett andraspråksperspektiv. I: Hyltenstam, K. & Lindberg, I. (red.), *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 197–220.
- PyBossa u.å. <https://pybossa.com/>.
- Sag, I. A., Baldwin, T., Bond, F., Copestake, A. & Flickinger, D. 2002. Multiword expressions: A pain in the neck for NLP. I: *International Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics*. S. 1–15. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Skolverket 2009. *Gemensam europeisk referensram för språk: lärande, undervisning och bedömning*. Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=2144>.
- Stemle, E. W., Boyd, A., Jansen, M., Lindström Tiedemann, T., Mikelić Preradović, N., Rosen, A., Rosén, D. & Volodina, E. 2019. Working together towards an ideal infrastructure for language learner corpora. I: Abel, A., Glaznieks, A., Lyding, V. & Nicolas, L. (red.), *Widening the Scope of Learner Corpus Research: Selected Papers from the Fourth Learner Corpus Research Conference*. Corpora and Language in Use, Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve, 4th Learner Corpus Research Conference, Bolzano, Italien, 05/10/2017.
- Svensk ordbok* 2009. Stockholm: Norstedts ordbok. <https://svenska.se>.
- Utbildningsstyrelsen 2018. *Den gemensamma europeiska referensramen för språk: lärande, undervisning, bedömning. Kompletterande del och tilläggsdeskriptorer. Sammanfattning*. Utbildningsstyrelsen.
- Utbildningsstyrelsen 2019. *Grunderna för gymnasiets läroplan 2019*. Utbildningsstyrelsen. Hämtad 20.10.2021. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/grunderna_for_gymnasiets_laroplan_2019.pdf.

- Utbildningsstyrelsen 2021. *Nivåskalan för språkkunskap och språkutveckling*. Hämtad 19.10.2021. <https://www.o-ph.fi/sv/utbildning-och-examina/nivaskalan-sprakkunskap-och-sprakutveckling>.
- Volodina, E., Alfter, D., Lindström Tiedemann, T., Piipponen, D. & Lauriala, M. 2021. Reliability of automatic linguistic annotation: native vs non-native texts. I: Monachini, M. & Eskevich, M. (red.), *CLARIN Annual Conference 2021. Proceedings*. Virtual edition. S. 90–94. https://office.clarin.eu/v/CE-2021-1923-CLARIN2021_ConferenceProceedings.pdf.
- Volodina, E. & Johansson Kokkinakis, S. 2012a. Introducing the Swedish Kelly-list, a new lexical e-resource for Swedish. I: *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*, 1040–1046.
- Volodina, E. & Johansson Kokkinakis, S. 2012b. *Swedish KELLY: Technical report*. Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket. GU-ISS-2012-01. <http://hdl.handle.net/2077/28860>.
- Volodina, E., Pilán, I., Rødven Eide, S. & Heidarsson, H. 2014. You get what you annotate: a pedagogically annotated corpus of coursebooks for Swedish as a Second Language. I: *Proceedings of the third workshop on NLP for computer-assisted language learning*. S. 128–144.
- Volodina, E., Pilán, I., Enström, I., Llozhi, L., Lundkvist, P., Sundberg, G. & Sandell, M. 2016a. SweLL on the rise: Swedish Learner Language corpus for European Reference Level studies. I: *Proceedings of LREC 2016, Slovenia*.
- Volodina, E., Pilán, I., Llozhi, L., Degryse, B. & François, T. 2016b. SweLLex: second language learners' productive vocabulary. I: *Proceedings of the workshop on NLP4CALL&LA*. NEALT Proceedings Series / Linköping Electronic Conference Proceedings.
- Wray, A. 2002. *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wray, A. & Perkins, M. R. 2000. The functions of formulaic language: an integrated model. I: *Language and Communication* 20 (1). S. 1–28.

Utveckling av skrivundervisning på svenska i Finland Lärare reflekterar

Ronja Mannström, Sigrid Ducander & Ria Heilä-Ylikallio

1 INLEDNING

Den här artikeln handlar om utveckling av skrivundervisning i ett lärarperspektiv. Ofta riktas blickarna mot skolan då ungdomars försämrade prestationer i internationella PISA-literacy-test rapporteras. Även nationella utvärderingar av inlärningsresultat i modersmål och litteratur har pekat på försämrade resultat i skrivfärdigheter i synnerhet i de svenska skolorna i Finland. I en av de senaste rapporterna av Nationella centret för utbildningsutvärdering om lärresultat i svenska och litteratur i slutet av årskurs 9 av Hellgren och Marjanen (2020) ges rekommendationer för utveckling av skrivundervisning inom den grundläggande undervisningen:

Det finns elever som av allt att döma skulle ha behövt en mer målmedveten och långsiktig skrivundervisning. Elevernas texter kring sitt eget skrivande visar att eleverna har massor med tankar och känslor kring skrivandet som borde få komma fram som en del av skrivpedagogiken. Skapa redan från de första skolåren möjligheter för både lustfyllt och målmedvetet skrivande. (Hellgren & Marjanen 2020, 198)

Utvärderingen och diskussionen i samhället överlag är samstämmiga om att goda läs- och skrivfärdigheter är viktiga i många olika sammanhang, rent av en förutsättning för att individen kan fungera i ett demokratiskt samhälle. Uppdraget till forskare, lärarutbildare och lärarfortbildare är tydligt: utveckla en mer systematisk och långsiktig skrivundervisning inom den grundläggande utbildningen.

Fortbildningshelheten Gränsland var således ett svar på ett uttalat behov av att höja verksamma lärares kompetenser inom läs- och skrivprocesser. Målet för projektet var att de deltagande lärarna utvecklar den egna kompetensen och samtidigt för över de nya kunskaperna till kolleger. Gränsland som genomfördes med statlig finansiering och pågick under tre terminer åren 2018–2019 utgör kontexten för den här studien. Fortbildningshelheten bestod av tre moduler där den första var en MOOC med videoföreläsningar om läs- och skrivprocesser. Den andra modulen fokuserade på deltagarnas processarbete och handledning medan den tredje modulen erbjöd ett urval av temakurser med olika infallsvinklar till läs- och skrivarbetet (Gränsland och Gränsland Light u.å.).

Enligt Wermke (2013) sker en kompetensutveckling inom alla de aktiviteter som läraren engagerar sig i för att bygga på och utveckla sin yrkeskunnighet som

lärare. I det här sammanhanget handlar kompetensutvecklingen om att lärare parallellt utvecklar sin kunskap om skrivpedagogik, sitt eget skrivande och sin skrivundervisning.

Syftet med den här studien är att bidra med ökad kunskap om lärares reflektioner om skrivpedagogik, närmare bestämt hur de vill utveckla sin skrivundervisning. Lärarna har reflekterat över sin skrivundervisning såväl i kollegiala handledningssamtal som i skrift. Därtill har uppföljande intervjuer med några av lärarna gjorts. Forskarna har haft möjlighet att på mycket nära håll följa lärarnas kompetensutveckling.

Inledningsvis ges en bakgrundsteckning av tidigare forskning om skrivpedagogik som varit av betydelse för analysen och resultatdiskussionen.

2 SKRIVUNDERVISNING

De perspektiv på skrivpedagogisk forskning som är aktuella inom ramen för den här studien är främst sociokulturell skrivteori (Bazerman 2015), skrivdiskurser (Ivanič 2004) och responsteorier (Hillocks 1978; Kronholm-Cederberg 2009; Skolforskningsinstitutet 2018). Även mer traditionell processkrivning som den beskrivs av till exempel Strömquist (2007; 2016) finns med som en bakomliggande kunskap om stödstrukturer för skrivning.

Processkrivning bidrog till utvecklingen av skrivpedagogiken och sedan 1980-talet riktade lärares uppmärksamhet från en produktorienterad skrivundervisning allt mer mot en processororienterad skrivundervisning. Till exempel Hansens (1991, 22–25) analys visade att eleverna var mer passiva i en produktorienterad skrivundervisning som i stort sett bestod av en uppgiftsgivning, själva skrivandet och en korrigering än i en processororienterad skrivundervisning som i sin tur bestod av en förberedelsefas, en skrivfas med delfaser, en bearbetningsfas med två varv av respons och utkast och till slut en produktfas innehållande publicering och evaluering. Skrivprocessen synliggjordes i klassrummen genom att faserna beskrevs och namngavs, ofta i affischer på klassrumsväggarna.

Även om diskussionen om processkrivning har flera årtionden på nacken, finns den tydligt med i nyare verk om skrivundervisning. Till exempel Juvonen och Routarinne (2020, 134–146) lyfter fram faserna i processkrivning, respons och kamratrespons, genreskrivning och kollaborativt skrivande som metoder för skrivundervisning i en nyligen utkommen forskningsrapport i Finland. Tjernberg i Sverige har skrivit fram en mycket handfast bok om skrivundervisning, *Skrivundervisning. Processinriktat skrivande i klassrummet* där hon redogör för processinriktat skrivande i klassrummet och olika stödformer som läraren kan använda. Tjernberg (2016, 36) beskriver dessa stödformer i fem olika nivåer. Det lättaste stödet handlar om att ställa frågor som för lärandet framåt, det lätta stödet handlar om att förklara och ge exempel, det lättare stödet handlar om att modellera och tänka högt, det höga stödet ges genom ett interaktivt skrivande och det högsta stödet handlar slutligen om ett delat skrivande.

Stöttning som begrepp har fått allt större utrymme också inom förstaspråksdidaktik. Pauline Gibbons (2016) har genom sin forskning medverkat till att stöttning som begrepp fått fotfäste, och vägen har gått via andraspråks- och flerspråkighetsdidaktiken. Stöd, stödformer och stödstrukturer används ibland som synonymer till stöttning (Slotte & Forsman 2017). I en artikel av Rosvall m.fl. i samma volym fördjupas begreppet skrivstöttning. Begreppet är viktigt att notera eftersom lärarna i studien uttryckligen väljer att tala om stöttning då de beskriver hur de önskar utveckla sin skrivundervisning. Lärarna har inom ramen för fortbildningshelheten kommit i kontakt med ovan nämnda teoretiker vid en föreläsning.

Eftersom lärarna i studien är aktivt involverade i ett fortbildningsprojekt är andra sådana projekt där lärarnas kompetensutveckling utforskats av särskilt intresse för analysen. I ett stort kompetensutvecklingsprojekt i Norge, *Normprojektet*, som rapporterats av Matre m.fl. (2021) framkom vikten av närheten till praxis i fortbildning. I Norm-projektet har både tid och rum utgjort centrala faktorer för att ge lärare möjligheter att utveckla sin kompetens i skrivundervisning i samspel och samtal med kolleger och involverade forskare. För att fördjupa sina kunskaper om skrivundervisning behöver lärare få möjligheter för kollegial reflektion men också utveckla sitt eget skrivande.

Cremin och Locke (2017) har i boken *Writer identity and the teaching and learning of writing* argumenterat för vikten av att lärare identifierar sig som skribenter. I samma bok konstaterar Morgan (2017, 40–41) att "a writing teacher needs to write", och utvecklar sedan resonemanget om att läraren, för att undervisa i skrivning, också behöver förstå både hur och varför skrivande personer gör som de gör. Själva skrivandet skall vidare enligt Morgan (2017, 50) synliggöras. I skrivundervisningen skall det pratas mycket om skrivande, om möjligheter och val och om processen och hantverket.

Morgans resonemang stämmer väl överens med karakteristika för sociokulturell skrivteori enligt Bazerman (2015). Här har forskargruppen tillsammans med lärarna sökt svar på de frågor Bazerman ställer: Varför skriver vi? Hurdana konsekvenser har skrivandet? Hur går skrivandet till? Hur lär vi oss skriva?

Mot bakgrund av ovanstående forskningsgenomgång har vi i vår studie uppmanat lärare både att skriva och prata om sitt skrivande med andra lärare. Inom ramen för den här analysen står lärarnas skrivna reflektioner om hur de kommer att utveckla sin skrivundervisning i fokus. I det följande redogör vi mer ingående för datainsamling och analys.

3 MATERIAL OCH METOD

Analysen grundar sig på reflektionstexter skrivna av 34 lärare som deltog i fortbildningshelheten Gränsland. Reflektionstexterna skrevs efter att lärarna tagit del av fortbildningsmaterialet som bland annat innehöll en videoföreläsning med Catharina Tjernberg. I reflektionstexten, som skulle bestå av cirka 500 ord,

ombads lärarna kommentera hur de kommer att utveckla sin skrivundervisning. Lärarna var verksamma på olika stadier i svenska skolor i Finland. Datamaterialet samlades in, anonymiserades och lagrades av en av forskarna i gruppen. I analysen görs ingen skillnad mellan klasslärare som vanligtvis undervisar i åk 1–6 och ämneslärare som undervisar i åk 7–9 eller i gymnasiet, utan alla medverkande lärare kallas för "lärare". Lärarna presenteras anonymt med var sitt nummer (1–34) i textmaterialet och en bokstav (A–D) i intervju-materialet. Varken region, skola, stadium, ålder eller kön avslöjas. Samtliga lärare har gett sitt medgivande till att delta.

Eftersom syftet med studien var att tolka lärares reflektioner om skrivpedagogik, närmare bestämt hur de önskar utveckla sin skrivundervisning, valdes en kvalitativ ansats och ett andra ordningens perspektiv för analysarbetet. Vi forskare observerade till exempel inte lärarnas undervisning, utan baserade våra tolkningar på det lärarna skrev och berättade för oss. Hermeneutiken lämpade sig eftersom tolkningsarbetet gjordes på skrivna och talade texter och dessutom i flera lager. Vi tillämpade således den hermeneutiska spiralen som konkretiserar hermeneutikerns ständiga utveckling och skapandet av nya tolkningar (Debesay m.fl. 2007). Våra tolkningar expanderades i de olika varven, eftersom både undersökningsmaterialet och antalet forskare ökade medan tolkningsarbetet pågick.

Först gjordes en kvalitativ innehållsanalys av sju reflektionstexter (rapporterad av Mannström 2020a) och senare kompletterades materialet med ytterligare texter (rapporterad av Mannström 2020b). Fyra kategorier om hur lärarna vill utveckla sin skrivundervisning identifierades genom en dialog mellan två av forskarna. Sedan intervjuades fyra av lärarna. Intervjuerna inleddes med att lärarna fick ta del av och reflektera kring de fyra kategorierna. Genom intervjuerna fick vi som forskare möjlighet att ta del av informanternas kommentarer på ett unikt sätt i tillägg till att analysera deras skrivna texter. På så sätt ökas också undersökningens trovärdighet.

En tredje forskare granskade slutligen hela materialet och bidrog till tolkningen med utgångspunkt i sin nära insikt i lärarnas kollegiala handledningsprocess. Handledningssamtal genomfördes såväl individuellt som i grupp under de två första modulerna av fortbildningshelheten. Sålunda eftersträvades en fördjupad förståelse av det undersökta fenomenet (Debesay m.fl. 2007; Denscombe 2018).

4 RESULTAT

Fyra övergripande sätt att resonera om hur lärarna kommer att utveckla sin skrivundervisning identifierades i reflektionstexterna. De flesta lärare har bidragit till flera olika kategorier, men ingen av lärarna har i sin reflektionstext skrivit om samtliga fyra stödformer. Antalet belägg anges i tabell 1 endast i illustrativt syfte för att läsaren ska få en bättre bild av analysmaterialet.

TABELL 1 Lärares fyra övergripande sätt att resonera om hur de önskar utveckla sin skrivundervisning

<u>Kategori</u>	<u>Antal belägg/antal texter</u>
Stöttning utgående från eleven	(22/34)
Stöttning genom strukturering	(24/34)
Stöttning genom respondering	(27/34)
Stöttning genom visualisering	(25/34)

Stöttning utgående från eleven karakteriseras av de flesta lärare som en ambition för god skrivundervisning. Det gäller att identifiera varje elevs individuella nivå i skrivutvecklingen och att sätta in stödet där. Lärarna menar att detta i sin tur är tidskrävande. Stöttning utifrån eleven förutsätter också att lärarna känner sina elever väl. Stöd ges inte endast till svaga skribenter, utan lärarna för fram att alla elever behöver bli bemötta på den nivå de är. Följande citat illustrerar kategorin.

Här är det såklart viktigt att känna eleverna väl så man vet deras kunskapsnivå. Med den processinriktade läs- och skrivundervisningen går man in på individnivå i undervisningen. Jag hoppas att jag lyckas plocka upp varje elev där hen är och försöker gå vidare därifrån. (Lärare 27)

Att individualisera undervisningen är ett sätt att se alla elever på deras nivå och kunna stöda där det behövs och utmana där det behövs. De duktiga skribenterna behöver också utmanas och ges möjlighet att utveckla sitt skrivande. (Lärare 1)

Med *stöttning genom strukturering* avsåg lärarna hur skrivlektionerna är upplagda och vilka rutiner som etablerats bland eleverna. Lärarna menar att en väl strukturerad undervisning ger eleverna ökade möjligheter till ett mer självständigt arbete då de känner till lektionens upplägg och vad som förväntas av dem. Rutinerna ger också läraren möjlighet att rikta uppmärksamhet mot handledning av enskilda elever. Lärarna nämner olika visuella guider, modelltexter och minilektioner som arbetsform och menar att lärare inte skall vara rädda för att återkomma till samma arbetsform i skrivundervisningen. Med minilektion avser de i likhet med Tjernberg (2016) ett sätt att koncentrerat föra fram nya skrivstrategier för eleverna.

I fall jag repeterar samma mönster flera gånger så blir eleverna vana och behöver inte lika mycket stöd i fortsättningen i processens olika delar. (Lärare 14)

Att inte vara rädd för att använda samma guide i flera olika uppgifter så att eleverna känner igen sig och skapar en vana. (Lärare 5)

Innan eleverna börjar skriva har jag presenterat en tydlig arbetsgång och specificerat allt eleverna ska ha med i sin text. Dessutom har vi bekantat oss med modelltexter för den genre vi skriver (visuella guider), för att ge inspiration och visa på valmöjligheter inom ramen för texten. Sedan ger jag eleverna fria händer att skapa sin text. (Lärare 23)

Respondering som stöd i skrivundervisningen används av nästan samtliga lärare, men de varierar i sina sätt att beskriva och genomföra responderingen. En del talar för kamratrespons. Andra funderar på hur de skall föra fram responsen till sina elever på bästa möjliga sätt för att inte sänka elevens motivation till skrivandet. Lärarna uttrycker också en oro över att eleverna inte är intresserade av att utifrån responsen revidera sin text. Praktiska frågor som brist på tid eller resurser lyfts också fram i responsförfarandet.

Inte heller är det alltid lätt att veta hur jag ska ge respons på elevernas texter och ganska sällan känns det som om de är intresserade av att förbättra sina texter. (Lärare 28)

Det som jag skulle vilja utveckla mer i min skrivundervisning är kamratresponsen. Jag tror nämligen att en sådan respons kunde vara enklare att ta emot och mildare att ge. (Lärare 5)

Jag skulle vilja sitta bredvid eleverna och tillsammans gå igenom texten, men det är inte praktiskt möjligt. Kamratresponsen kommer in här. Eleverna läser varandras texter och ger varandra "two stars and a wish", dvs två bra saker och ett förbättringsförslag. (Lärare 22)

Med *stöttning genom visualisering* avser lärarna att tabeller eller figurer som underlättar elevernas skrivprocesser finns upphängda i klassrummet och då kan eleverna när som helst vända sig till dem för att komma vidare i skrivarbetet. Med visuellt stöd avses också de modelltexter som eleverna och läraren tillsammans har skapat.

Min utmaning här ligger i att våga prova på att göra mera visuella och konkreta guider för själva skrivandet. (Lärare 5)

En väldigt enkel sak som dels skulle underlätta för mig, dels klargöra för eleverna, är att göra standardiserade checklistor som kan användas oberoende av genre. Den skulle jag kunna dela med eleverna på Classroom, men också sätta upp på klassrumsväggen som en ständig påminnelse. (Lärare 8)

Efter att de fyra kvalitativa kategorierna skapats, definierats och exemplifierats har forskargruppen ytterligare tolkat dem i förhållande till tidigare forskning och teori samt i relation till lärarnas kommentarer. Fyra lärare (dessa lärare kallas för A, B, C, D) som bidragit med texterna intervjuades. Lärarna uttryckte att de väl kände igen kategorierna, men att de inte längre exakt minns vad de skrev i sina reflektionstexter. Det var heller inte avsikten att informanterna behöver komma ihåg sina bidrag, i synnerhet eftersom intervjuerna gjordes ett drygt år efter att reflektionstexterna hade skrivits.

Jag tycker jag har fått väldigt handfast undervisning om sånt som verkligen fungerar och det är roligt att handleda i skrivning då man vet hur man ska göra. Och det har också inspirerat mig att stötta andra lärare och såhär i våra team kunna hjälpa mina

kolleger och kanske, ja det har blivit lättare att samarbeta också om olika uppgifter. (Intervju A).

Lärarna kommenterade att de efter fortbildningen insåg skrivundervisningens och stöttnings betydelse för eleverna. Lärare B nämner även att hen tack vare Gränsland har delat med sig av sina nya kunskaper till kolleger, dessutom har Lärare B utformat olika visuella stöd som kan användas i skrivundervisningen och dessa stöd har hen även delat med sig av till kolleger för att de ska kunna utveckla sin skrivundervisning och stöttning.

Dessutom har jag dragit fortbildningar för mina kolleger här och de tyckte det var roligt! (Intervju B).

I intervjumaterialet stiger också lärarnas motivation fram. En motivation som sträcker sig utöver skrivundervisningen i den egna klassen. Lärare C funderar också över hur man på bästa sätt kunde organisera skrivundervisningen på en skola så att alla elever skulle få ta del av så god undervisning som möjligt.

Jag har nu dessutom fått ansvar för vissa andra lärares skrivlektioner så det är någonting jag nog nu gärna undervisar i. Jag vet att endel lärare kanske inte brinner för det eller sådär och kanske gör det [skrivundervisningen] där ribban är lägst. Det som jag kanske tycker att man borde fundera mera på i skolor är, eftersom det nu är så att någon lärare som är bra på historia drar alla historialektioner, men det är sällan som man funderar på att inom ett ämne dra vissa sekvenser eller så att någon annan lärare skulle kunna ta hand om det. (Intervju C)

De intervjuade lärarnas kommentarer av kategorierna var en viktig del i den hermeneutiska tolkningsprocessen. Genom att låta undersökningens deltagare ta ställning till resultaten eller delar av resultaten ökas undersökningens trovärdighet och tillförlitlighet. Lärarna kommenterade också hur de gått vidare med att utveckla sin skrivundervisning bland annat genom att skapa kollegiala grupper för reflektion.

Även handledningssamtalen och närheten till de medverkande lärarnas praktik bekräftar att dessa fyra stödformer utgör en central del av de sätt lärare vill arbeta vidare med inom ramen för sin skrivundervisning.

5 DISKUSSION

Nu återstår en självkritisk diskussion av studiens kunskapsbidrag. Hur vill lärarna utveckla sin skrivundervisning? Hur kan studiens resultat ha betydelse för utvecklandet av en långsiktig skrivundervisning inom grundläggande utbildning som efterlystes i inledningen av utbildningsutvärderarna? Vilka implikationer för fortsatt lärarfortbildning inom det skrivpedagogiska området ger studiens resultat?

Lärarna i vår studie vill utveckla sin skrivundervisning genom fyra olika former av stöttning: stöttning utgående från eleven, stöttning genom

respondering, stöttning genom strukturering och stöttning genom visualisering. De stödformer som lärarna skriver om återfinns i litteraturen av Tjernberg (2016; 2018) och också i den föreläsningens video som lärarna tagit del av inom ramen för fortbildningshelheten Gränsland. I handledningssamtal uttrycker många lärare att de känner sig säkrare på skrivundervisningen då de kan stöda sig på Tjernbergs nivåer av stöttning och modeller för undervisning (Tjernberg 2018). Hur hade lärarnas reflektionstexter skrivits fram ifall de inte sett Tjernbergs föreläsning eller om de introducerats för någon annan skrivpedagogisk litteratur inom ramen för fortbildningen? Detta kan vi inte svara på mot basis av den empiri vi har eftersom vi inte gjort jämförelser mellan lärare som deltagit eller inte deltagit i detta fortbildningsprogram och det har heller inte varit avsikten med studien. Dock kunde vi se att till exempel genre och diskurs (Ivanič 2004) som också introducerats för lärarna inte kommenterades alls i samma utsträckning som de olika stödformerna. Under handledningssamtal ville dock många lärare diskutera genre. Vi kan alltså se att t.ex. genre upptar lärares tankar även om det inte syntes i de analyserade reflektionstexterna.

Lärarna är pragmatiska i sitt sätt att reflektera över en god skrivundervisning då de lyfter fram bristen på tid och resurser för individualiserad skrivhandledning. Lärarna önskar också att så kallade duktiga skribenter skall få stöd i sin skrivprocess. Behovet av mer tid och resurser för individuell skrivhandledning för alla elever kan utgöra ett svar på den önskan om en målmedveten och långsiktig skrivundervisning som Nationellt center för utbildningsutvärdering för fram (2020). Lärarna har klara ambitioner för hur de önskar organisera skrivundervisning och olika stödformer, men de behöver mer resurser för att genomföra detta i praktiken.

Lärarna reflekterar inte så mycket kring skrivandets funktion utifrån de övergripande frågeställningarna som vi tillsammans med dem diskuterat (Bazerman 2015). Å andra sidan var uppgiften att reflektera hur de vill utveckla sin skrivundervisning och det begränsade antalet ord inbjöd kanske heller inte till mer genomgående utläggningar om skrivandets funktion. Dock hade vi möjlighet att fördjupa dessa frågor via de intervjuer som gjordes med fyra av informanterna. Intervjuerna ökar trovärdigheten i vår analys, eftersom lärarna under intervjun fick förhålla sig till de fyra kategorierna som skapats på basis av reflektionstexterna. Intervjuerna och de handledningssamtal som forskarna förde med deltagarna både individuellt och i grupp kompletterar bilden av hur lärare önskar utveckla sin skrivundervisning. Under dem har lärarna kunnat ta initiativ och ställa frågor. Säkrandet av möjlighet till kollegiala samtal kan ses som ett resultat med tanke på fortsatta lärarfortbildningar som studien ger anledning till. Lärare önskar utveckla sin kompetens tillsammans med andra lärare.

LITTERATUR

- Bazerman, Charles 2015. What do sociocultural studies of writing tell us about learning to write? I: MacArthur, C.A., Graham, S. & Fitzgerald, F. (red.), *Handbook of writing research* S. 11–23. New York: The Guilford Press. https://books.google.fi/books?id=oq0oCwAAQBAJ&hl=sv&source=gbs_ViewAPI&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Cremin, Theresa & Locke, Terry 2017. *Writer identity and the teaching and learning of writing*. London and New York: Routledge.
- Debesay, Jonas, Nåden, Dagfinn & Slettebø, Åshild 2007. How do we close the hermeneutic circle? A gadamerian approach to justification in interpretation in qualitative studies. *Nursing inquiry*, 15(1). S. 57–66. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1800.2008.00390.x>.
- Denscombe, Martyn 2018. *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. 4 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Gibbons, Pauline 2016. *Stärk språket, stärk lärandet. Språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråks elever i klassrummet*. 4 uppl. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Gränsländ och Gränsländ Light u.å. <https://www.abo.fi/centret-for-livslangt-larande/pedagogik-och-lararfortbildning/gransland-light/>.
- Hansen, Elisabeth 1991. *Elever og lærere arbejder med procesorienteret skrivning og tekstbehandling. Forløb og erfaringer*. København: Danmarks Lærerhøjskole. Institut for Dansk Sprog og Litteratur/Institut for Småbørns pedagogik.
- Hellgren, Jan & Marjanen, Jukka 2020. *Svenska och litteratur i slutet av årskurs 9. Resultat av en utvärdering av lärresultat våren 2019*. Helsingfors: Nationella centret för utbildningsutvärdering. Publikationer 18:2020.
- Hillocks, George 1987. Synthesis of Research on Teaching Writing. *Educational leadership* 44(8), S. 71–82.
- Hoel, Torlaug, Løkensgard 2001. *Skrive og Samtale: Responsgrupper som læringsfelleskap*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ivanič, Roz 2004. Discourses of Writing and Learning to Write. *Language and Education* 18(3), S. 220–245. <http://eprints.lancs.ac.uk/3948/>.
- Juvonen, Riitta & Routarinne, Sara 2020. Kirjoittaminen. I: Tainio, L. m.fl. (toim.), *Suomen kieli ja kirjallisuus koulussa. Ainedidaktisia tutkimuksia* 18. Helsinki: Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja.
- Kronholm-Cederberg, Annette 2009. *Skolans responskultur som skriftpraktik: Gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen*. Diss. Åbo: Åbo Akademi förlag.
- Mannström, 2020a. Lärares syn på stöttning i skrivundervisningen i de lägre årskurserna. Opublicerad kandidatavhandling i pedagogik. Vasa: Åbo Akademi.
- Mannström, 2020b. Lärares syn på stöttning av skrivning i grundskolan. Opublicerad magisteravhandling i pedagogik. Vasa: Åbo Akademi.

- Matre, Synnøve, Solheim, Randi & Otnes, Hildegunn (red.) 2021. *Nye grep om skriveopplæringa. Forskningsfunn og praksiserfaringar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skolforskningsinstituttet 2018. Resultatkapitlet. *Feedback i skrivundervisningen* S. 15-36. https://www.skolfi.se/wp-content/uploads/2018/08/Feedback_fullständig-rapport-pdf-1.pdf.
- Slotte, Anna & Forsman, Liselott 2017. Skriva av och skriva eget - samtal om skrivande i den svenskspråkiga skolan i Finland. I: Tandefelt, M. (red.), *Svenskan i Finland - i dag och i morgon*. II:2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland; no. 810. S. 15-51. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Strömquist, Siv 2007. *Skrivprocessen: teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömquist, Siv 2016. *Skrivboken: Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. 7 uppl. Malmö: Gleerups.
- Tjernberg, Catharina 2016. *Skrivundervisning. Processinriktat skrivande i klassrummet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Wermke, Wieland 2013. *Development and autonomy. Conceptualising teachers' continuing professional development in different national contexts*. Stockholm: Stockholm University.

Skriftspråket hos en "vanlig" man kring sekelskiftet 1900

Marianne Nordman

1 BAKGRUND

Ibland kan skåp, lådor och gamla gömmor ruva på oväntade skatter. Så kom jag av en slump att hitta min morfars slitna anteckningshäften i ett skåp hemma hos mig. Det är de anteckningshäftena som gett mig material till den inblick i en "vanlig" människas sätt att skapa text som jag här kommer att studera ur språklig synvinkel. Syftet med studien är att granska vilka språkliga särdrag texten har såväl på ett rent lingvistiskt som på ett formellt plan.

Materialet för min studie består av all den skrivna text som finns kvar efter min morfar, dvs. fyra enkla handskrivna anteckningshäften, där han tecknat ner viktiga data under sitt liv som emigrant, husbonde och botare under åren 1890–1899 och 1911–1948, då anteckningshäftena är daterade. Materialet som analyserats omfattar 6 000 ord i löpande text sedan några uppställningar och tabeller uteslutits.

BILD 1 Tre av de handskrivna anteckningshäftena i materialet

Materialet representerar en form av vardagligt skrivande. Studien utgår från en närläsning av texterna och görs som en kvalitativ analys av det lingvistiska

materialet och behandlar texternas yttre drag, språklig påverkan, stavning, fraser, ord och form.

2 BONDEDAGBÖCKER OCH VARDAGLIGT SKRIVANDE

Inom forskningsinriktningen New Literacy Studies (NLS) (se t.ex. Barton 2007) ser man skriftbruket ur ett maktperspektiv där det vardagliga bruket ligger lägst på den sociala skalan och karakteriseras av låg status. Vardagligt skrivande utövas i vardagslivet och uppstår t.ex. genom olika vardagliga behov som för att lösa problem och uppgifter i tillvaron, för att utöva privat kommunikation och för att dokumentera livet (Barton & Hamilton 1998, 10–11, 248–253; jfr också Greggas Bäckström 2011, 25–28). Dagboksskrivande kan således ses som en form av vardagligt skriftbruk (*vernacular literacy*) (jfr Barton & Hamilton 1998, 247). Skrivandet är förankrat i skribentens vardagliga erfarenhet, har en klar koppling till vardagslivet och fyller vardagliga syften (A-C. Edlund & L-E. Edlund 2020, 52–53). Inte bara texten i sig utan också de människor som deltagit i skriftpraktiken och de platser där praktiken ägt rum spelar roll, eftersom skrivandet ses om en del av individens sociala och kulturella liv (Barton & Hamilton 1998, xiv).

Språkvetaren Ann-Catrine Edlund har definierat dagboksskrivandet som en regelbunden, ofta daglig, skrivande aktivitet, där skribenten och mottagaren av texten är en och samma person och där den som skriver noterar händelser och ibland sina egna tankar. Hennes definition tar fasta på regelbundenheten i skrivandet och på det faktum att endast en deltagare finns med i processen. Händelserna som noteras kan vara sådana som skribenten själv upplevt eller sådant som hen fått vetskap om. (För en utförligare diskussion se A-C. Edlund 2007, 46–49.)

Bonedagböcker är, som benämningen antyder, ofta skrivna av jordägande män. De har intresserat forskare framför allt ur historiska synvinklar, men språkforskare har sällan fokuserat på dem (A-C. Edlund 2007, 31; A-C. Edlund 2017, 146). Ändå har de också ett lingvistiskt intresse, eftersom dessa dagböcker ofta skrivs på ett språk som ligger nära den lokala dialekten och bygger på det talade språkets syntax (L-E. Edlund 2013a, 442–443; L-E. Edlund 2013b, 461). Dagboksskrivandet i bondemiljö var inte bara en innehållslig återgivning utan tränade också skribenten i skrivandets konst och i en förmåga att närma sig standardspråket och hantera det (A-C. Edlund 2007, 30). Skillnaden mellan de talade dialekterna och skrivna svenska var ju rätt stor på 1800-talet såväl till ordförråd som till grammatik och även till ortografi.

Dagboksformen, renodlad eller mer sporadisk, gör skribenten till en centralfigur i det vardagliga skrivandet. Barton och Hamilton (1998, 253) anser att det vardagliga skriftbruket i många avseenden är frivilligt och innovativt eftersom det inte regleras av formella instanser så som fallet är med det dominanta skriftbruket som utövas av socialt starka och inflytelserika institutioner i samhället. Den vardagliga skribentens sociala och språkliga

bakgrund liksom även graden av skolbildning sätter spår i texterna i fråga om innehåll men också i fråga om språklig utformning. Detta gäller i hög grad även för dem som skrev bondedagböcker eller som gjorde bara vardagliga anteckningar.

3 SKRIBENTEN

Min morfar, som skrev ner sina anteckningar i några enkla häften, hette Edvard Abrahamsson Holm (1873–1955). Han växte upp i Karperö, en by strax utanför Vasa. Där levde han sitt liv förutom under två resor till Amerika i början av 1900-talet. Hans modersmål var Karperödialekten och i Karperö gick han också i skola. Men det finns inte några exakta uppgifter om hur omfattande hans skolgång var. Jag utgår från att han följde den praxis som på den tiden var rådande i hans närsamhälle. (För en utförligare presentation av morfar och av hans liv och skrivande se Nordman 2020, 153–182.)

Skolundervisningen började vanligen i stugorna så att en läskunnig person samlade barn omkring sig och undervisade dem i hur bokstäver skulle uttydas och samordnas, och som läroböcker använde man psalmboken och katekesen. När morfar kom i skolåldern var skolsystemet ändå rätt etablerat i hans hemby med "skolmästare" eller "lärfar" som hade hand om undervisningen. Redan 1868 hade byamännen beslutat att inrätta en fast byskola i byn där eleverna skulle få lära sig innan- och utanläsning, stilskrivning, välskrivning och räkning. (Åkerblom 1856, 335–380; Svedlin 1983, 41–44) Det var den undervisningen som morfar uppenbarligen hade i bagaget när han producerade texter på egen hand och på så sätt utövade en "självständig eller kvalificerad skrivkompetens" (A-C. Edlund & L-E. Edlund 2020, 50).

Morfars anteckningshäften är skrivna med blyerts så när som på det första häftet som han skrev med bläckpenna. Morfar har tydligen inte haft något radergummi. Om texten blev fel drog han bara ett streck över det felskrivna ordet och började på nytt som i hundnamnet *Båpbe Måpbe* som egentligen står för *Moppe*, och i *rusk finska krigt kriget* för *rysk-finska kriget*.

Morfar daterar inte sina anteckningar med datum, endast med årtal och det är han noggrann med. Ofta finns årtalet angivet i början av anteckningen och även i slutet av den som i år 1931 *första stugan bugdes på vällan år 1931*. Också sin namnteckning är han ganska frikostig med. Den dyker ofta upp på sidorna i anknytning till hans texter, i början, i slutet och t.o.m. i marginalerna. Officiellt i hans pass tecknas namnet *Edvard Abraham Andersson Holm*, men själv skriver han konsekvent bara *Edvard Abrahamsson Holm*. Någon gång ger han sitt förnamn en mer uttalsnära form och skriver *Edvardt* i stället för *Edvard*. Normalt uttalas slut-*d* i namnet med ett *t* i dialekten. Morfar nöjer sig inte alltid bara med namnteckningen utan tillägger ibland byns namn och ytterligare data som t.ex. i *Edvard Holm Karperö by Mustasaari Sockn Wasa Finland* i en notering från 1911. Så skriver han också på försättsbladen i de böcker som han skaffat sig. Genom sin namnteckning markerar han sin identitet och synliggör sig som skrivande

individ (jfr A-C. Edlund 2007, 226). Att flitigt och utförligt teckna ner sitt namn var ett ganska vedertaget bruk hos många skribenter på den tiden.

4 TEXTERNAS YTTRE DRAG

I en dagbok finns det vanligen en tidsmässig struktur på texterna. Så är det inte i morfars anteckningar. Hans texter som ju inte bygger upp en egentlig, följdriktig dagbok består, så när som på ett par undantag, av självständiga textbitar. Det han skriver är korta anteckningar eller bara uppställningar. Meningsbyggnaden i hans texter är vanligen klar och tydlig i strukturell bemärkelse. Han bygger upp meningarna i enkla välformulerade satser. Det som ändå gör texterna speciellt svårtillgängliga för läsaren är att han aldrig sätter ut skiljetecken, inte punkt, kommatecken, utropstecken, frågetecken. Ett lite längre textavsnitt ser ut så här:

heska vara för ostan och bröst tå ska han ta inne så varmt han tål peparet ska han rifsönder och läg i bränvinet tå ska he stå i tre 3 dagar tå ska han ta hin halft glas var gång berätta ringon blom bränvinet och sbirron blad eller blomster skall vara tå han får slag på kroppin te gnog och ta hin

[det ska vara för hosta och bröst då ska man ta in det så varmt man tål pepparn ska man riva sönder och lägga i brännvinet då ska det stå i tre dagar då ska man ta in ett halvt glas varje gång berätta (?) ringblomsbrännvinet och liljekonvaljeblad eller blomster ska vara då man får slag på kroppen för att gnugga och ta in]

Det borde ändå inte ha varit främmande att sätta ut t.ex. punkt. I Anders Fryxells *Svensk språklära*, elfte upplagan, 1857, sägs det att punkt sätts ut då "en sats är fullkomligt avslutad". Också direktiven för när kommatecken ska användas är klara och utförliga hos Fryxell. (Fryxell 1857, 23, 19–21)

Morfar använder inte heller stor bokstav när man kunde vänta sig att en ny mening börjar. (Jfr A-C. Edlund 2007, 161) Däremot skriver han månadernas och dagarnas namn som t.ex. *Mars, Maj, Desember* och *Söndagen* med stor bokstav. Vid namn på städer och länder har han varierande praxis: *min hela resan tog 19 dager från Portland oregon i amerika till Wasa i Finland*.

Inte heller gränserna mellan ord är helt klara. Ibland skriver morfar samman flera ord till ett och ibland skriver han ett ord i flera delar som i *om julldagen vardevinter såvardeispelagd och snö värder år 1936*. Om ett ord i sin helhet inte ryms på en rad i häftet fortsätter han med att skriva resten av ordet till höger på följande rad. Det kan skapa problem för läsaren då det på den följande raden också finns en fortsättning på hela texten, och då med regelrätt början från vänster.

5 SPRÅKLIG PÅVERKAN

Eftersom morfar vistats i två repriser i Amerika kunde man vänta sig att hans språk skulle ha tagit intryck av vistelsen "over there". Men de amerikanska inslagen är mycket få. När han berättar om sitt äktenskap strax efter den andra Amerikaresan använder han de amerikanskinfluerade uttrycken *gick hin i märri* och *gick in i min vedneng fest* samtidigt som han också ger en svensk version av texten, *jag gick i mitt äktenskap*. I konstaterandet *jag gett hen farm bå år 1911* kan man kanske spåra en amerikansk influens från *got a farm*.

Då morfars modersmål var Karperödialekten kan man vänta sig att den påverkar hans språkbruk i stor utsträckning. Den talade dialekten har ju sina principer för ljud, form, ord och fraser (se Ivars 2015, 103–120, 156–165). Den knappa skolundervisningen i att skriva och läsa och den ringa lästräningen därutöver gjorde att skriftproduktionen hos skribenterna sällan följde standardspråkets regler. Många av de gamla bondedagböckerna är därför skrivna på ett språk som ligger nära skribentens egen dialekt (jfr L-E. Edlund 2013b, 461). Så är det också i morfars fall. Därför blir många ord och uttryck i hans anteckningar svårtolkade, och kan vara det också för en dialektkunnig. Till detta kommer dessutom att hans sätt att stava orden många gånger följer en uttalsnorm och inte en skriftnorm. Man känner som läsare att han "skriver som det låter", precis som informanterna gör i en studie av dagens Närpesungdomars sätt att skriva sms (Greggas Bäckström 2011, 107–112). Också för A. J. Nygren, en av de första i Svenskfinland som skrev sin litteratur på dialekt, gällde devisen "Skrif som du hör!" (Wiik & Östman 1983, 187). Ibland kan man, när det gäller morfars anteckningar, inte ens tala om en norm, eftersom stavningen varierar från tillfälle till tillfälle.

6 STAVNING

Lingvisten Wim Vandenbussche (2007, 279) har studerat skriftspråket hos belgiska skribenter på 1800-talet bl.a. ur ett korrekthetsperspektiv och konstaterar utgående från sitt material att skribenternas texter karakteriseras av en stor variation i fråga om stavning bl.a. därför att de kanske inte behärskade en konsekvent stavning och inte var speciellt intresserade av den. Varje skribent hade sitt eget sätt att stava och det förekom variation både i samma text och i samma mening utan att variationen skapade kaos.

I standardiserade skriftspråk råder alltid ortografiska och normativa ideal med konstans och enhetlighet som riktlinjer (A-C. Edlund & L-E. Edlund 2020, 54). Men också bland språkvetare på svenskt håll fanns det ännu i slutet av 1800-talet en oenighet när det gällde stavningsprinciper. En ljudenlig stavning förespråkades bl.a. av lärare. Ett stavningscirkulär 1906 skapade ändå stabilitet i systemet. (Teleman 2003, 78–86) Men det hade morfar knappast tagit del av.

Morfars skrivande styrs av det dialektala uttalet. När han omsätter sin dialekt i skrift blir det ofta med variation, men självklart också med konstans. Han gör sina självständiga ortografiska val och det leder ibland till heterografiska stavningsmönster, till att enskilda ord skrivs på flera olika sätt. (Om ortografiska val och heterografiska stavningsmönster se A-C. Edlund & L-E. Edlund 2020, 55–56.) Fjärden blir *fjällin*, *fiällin*, *fgällin* eller *fjällen*. Och orden *mått* och *kall* får olika stavning t.o.m. inom samma kontext: *4 mott korn 3 mått råg, Wi ade en kalld sommar och torr men kald blåstt*.

Dialektens diftonger gör sig påmindas ibland (jfr L-E. Edlund 2013b, 468) som i *kofv* (ko) och *ofv farbart* (ofarbart) där morfar väljer att skriva en dialektnära konsonantkombination i stället för att fullfölja en diftong. I de närliggande dialekterna (Koskö, Kvevlax) har man ännu i dag ett alternativt uttal med dels *kåo* dels *kåov* (*Kvevlaxbygden – åm byyan å ho vi segär* 2016). Det är tydligen det senare av dessa två som morfar ville återge med sitt *kofv*. I *hey* (hö) har han däremot använt diftongen *ey* där Karperödialekten normalt skulle använda *öy*. Ibland sker utjämningar som i *ruhmatisk*, *rumatisk* (reumatisk).

Morfars rättstavning har flera andra särdrag. Användningen av bokstaven *h* i början av ord varierar. Ibland utelämnar han ett *h* där det egentligen borde finnas med som i *vi ar afft* (vi har haft), *ampfrö* (hampfrö), *ud sjukdomar* (hudsjukdomar), *ta hin on* (ta in henne/den), *äson* (heshet). Ett dylikt *h*-bortfall förekommer naturligt i Karperödialekten. Men ibland sätter morfar till ett *h* i början av ord där det egentligen inte borde finnas som i *häng* (äng) och *häker blommor* (åkerblommor), *ho saltat smör* (osaltat smör), *vänster hörra* (vänster öra), *hyr näsan* (ur näsan). (Jfr resonemangen om *h*-bortfall och tillagt *h* i L-E. Edlund 2018, 18–19.) I meningen *vi butt om dett gamla hemmanett och fick dett Nyja emmanett* stavas *hemmanet* både utan *h* och med *h*. (Jfr fenomenet också hos informanterna i Greggas Bäckström 2011, 112.)

Morfar hade också problem med att välja rätt i fråga om konsonanterna *p* och *b*. Ibland blir ett normenligt *b* till ett *p* i hans text som i *prunnen* (brunnen), *oktooper* (oktober) och *far port* (fara bort). Betydligt oftare skriver han ett *b* i stället för ett *p* som i prepositionen *bå* (på) och i *sbrang* (sprang), *velosibeden* (velocipeden), *Abrill* (april) och *sbirronblad* för *spiron-* i den dialektala benämningen på liljekonvalj.

Bokstaven *t* i slutet av ord skriver han ofta dubbelt som i *dett*, *hemmanett*, *bröstit*, *matt sjed* (matsked), *mukett bra* (mycket bra), *brödett*, *bliffoitt tagitt kortt afv* (blivit taget kort av).

Morfar har svårt att komma till rätta med *sje-* och *tje-*ljuden. Då blir lösningarna olika, dvs. heterografiska, som för *sje-*ljudet i *siykon*/*sjukon* (sjukan), *siukdom* (sjukdom), *sjellnad* (skillnad), *matt sjed* (matsked) och *stor sjäfte* eller *stor siäfte* (storskiftet). Verbet *skära* skriver han antingen *stgär* eller *sktgär*. *Tje-*ljudet är speciellt besvärligt i verbformen *köpt* som blir *tjöft*, *tgiöft* eller *tgoift*. Verbformen *körde* blir *tgiörde* och ordet *kängan* skriver han *ktgängon*. Men i den tidens rättskrivningsläror fanns handledning också för hur man skriver *sje-*ljud och *tje-*ljud, fastän morfar kanske inte hade bekantat sig med dem (t.ex. K. J. Hagfors bok *Svensk Rättskrifning* 1905).

Återgivningen av dialektala *sje-* och *tje-*ljud har gett också andra skribenter huvudbry. Så var det när A. J. Nygren skrev sina byrallor och så är det också när dagens Närpesungdomar producerar sina sms (Wiik & Östman 1983, 211; Greggas Bäckström 2011, 194–195).

Ordet *ljumt* med sitt *j*-ljud skapar också problem för morfar. I ett sammanhang skriver han *igomt*, i ett annat bara *gomt*.

Ett alldeles speciellt och stort utrymme i morfars anteckningar får olika benämningar på läkemedel och ingredienser i dem. En del av dem är svårtolkade, eftersom morfars sätt att stava namnen inte är lätt att komma till rätta med för en som inte är så väl insatt i den tidens folkmedicin och läkekonst.

I en sammanställning över botesätt och läkemedel som användes inom folkmedicinen (West 2000, 33–53) hittar man i standardspråklig gestalt en del av det som ingår i morfars repertoar. Exempelen nedan visar på morfars brokiga och ibland inkonsekventa sätt att stava namnen, någon gång också heterografiskt. Han skriver *bjelkens droppar*, *Diväl stek* (dyvelsträck), *johannes olja*, *glusarij* (glycerin), *hjordron liljament* (hjordhorns liniment?), *blyg hvit salvo* (blyvit salva), *kamfärt* och *kamfärt olja* (kamfer), *salm jakt* (salmiak), *hetterktebertin* (-terpentin), *brinsens gula droppar*, *sbick olja* (beckolja), *sink salv* (zinksalva), *Benselstiernas Bröst saft*, *salosi bolver* (salicylpulver), *asberins bolver* (aspirinpulver), *ota pulvär* (hotapulver), *Samrit balsam*, *salosunatron bolver*, *resin olja* (ricinolja), *vettsupratocid* eller *vetesypraocid* (vätesuperoxid), *anonijag* (ammoniak), *iktyoli salvaa* (iktyolsalva), *ursins magdroppar* och *rosen bröst droppar* (Roséns bröstdroppar?). De brokiga stavsätten kan tyda på att morfar direkt eller indirekt har tillägnat sig benämningarna genom muntlig tradition, inte i skriven form.

7 FRASER, ORD OCH FORM

Ofta dubblerar morfar räkneorden så att han först skriver ut siffran och sedan tecknar det samma i ord som i *var 3 trede gång* (var tredje gång), *3 tri droppor* (tre droppar), men siffran kan också stå efter utskriften som i *nijo 9 gångar* (nio gånger).

Verbformen *föddes* eller *blev född* får många olika lösningar: *vard förđ*, *vard föđ*, *var föđ*, *vartt föđ*, *bleft förđ* och *födes*. Ordet *förđ* förekommer flera gånger i sammanhanget och kan därför inte vara resultat av en slumpmässig felskrivning. Men morfars tveksamhet inför uttrycket dokumenteras tydligt i de många varianterna.

De dialektala orden och framför allt de dialektala uttrycken i anteckningarna är många (jfr L-E. Edlund 2013b, 468). En del av dem finns upptagna i den regionala sammanställningen "*Såje segä vi! Ho segä ni?*" (2002–04), en samling dialektord från Karperö, Singsby, Jungsund och Koskö, och i *Kvevolaxbygden – åm byyan å ho vi segär* (2016). Morfar skriver fraser som *tåle de* (sådant där), *i lame* (tillsammans med), *tå ska han* (då ska man), *ga åsta slå* (gå för att slå), *tå he bullder hin värtes* (då det bullrar invärtes), *tå ge he bra* (då är det bra), *skåd bak sig* (se bakom sig), *vi var intet him* (vi var inte hemma), *då de* [korna] *intet*

vill höra utt (inte är brunstiga). Han använder dialektala ord som *kristna* i frasen *bleft kristna* (blev döpt) men också ett standardnära *bleft dopett*.

I morfars dialektala vokabulär ingår *ga* (gå), *bräda* (smälta fett), *yvello* (gräs som växer upp efter höbärgningen), åkomman *sträckt/sträk* (sträckning) hos hästar och folk, *sulmna* (svullnad), *allt berganskap* (redskap av olika slag), *brandstod* (brandförsäkring), *gladvatten* (öppet, isfritt vatten), *dunkka sprit* (denaturerad sprit), *pabirås* (papyross, cigarett), *sbirronblad* (liljekonvaljblad), *to* (småvägar) i uttrycket *gemnade alla to med snö drivoor*, *teft* (tätt tillslutet) i *skall kokkas teft*, och kanske också *ringon blombrännvoinet* (ringblomsbrännvoinet).

Den bestämda formen av vissa substantiv blir också dialektal som i *droppon* (droppen), *svölun* (svalan), *siykon/sjukon* (sjukan), *bägge sortren* (båda sorterna), *föttren* (fötterna), *lappin* (lappen), *kroppin* (kroppen), *stövolin* (stöveln), *vintren* (vintern). (Om substantiven och deras böjningsparadigm i österbottniska dialekter se Wiik 2002, 284–305 och med anknytning till morfars närregion också Rabb 2007, 113–139.)

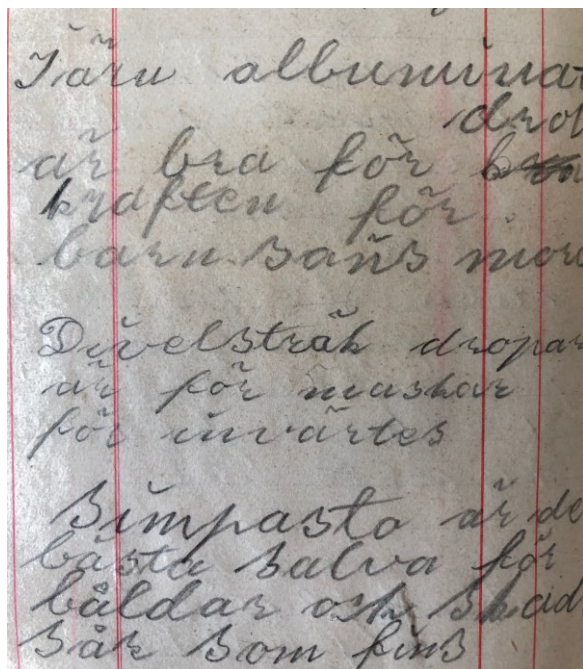

BILD 2 Ett utdrag ur ett av anteckningshäftena med prov på handstil, formuleringar och stavsätt

8 AVSLUTNING

Fastän morfar inte var någon hejare på att skriva så skrev han ändå, och på sitt hemvävda sätt förde han vidare kunskap om sin tid, sitt liv och om sin tankevärld på ett haltande skriftspråk där normer och icke-normer, talspråk, dialekt och standardspråk samsades om utrymme i anteckningshäftena. Studien av hans vardagliga skriftbruk (jfr Barton & Hamilton 1998) rör sig således på ett

mikroplan och berättar om skriften hos en enskild individ. Materialet är trots sin begränsning värt en kvalitativ analys även om man naturligtvis inte kan dra långtgående och mer allmängiltiga slutsatser av det språkliga perspektiv som den sparsamma och mycket personliga texten för i dagen. Häftena är det enda som finns kvar av morfars skriftliga produktion och de berättar på sitt anspråkslösa sätt om en "vanlig" mans dokumentation av det vardagliga livet omkring honom.

Vad var det då som var språkligt svårt för honom och som gav upphov till hans personliga, egenartade text, till hans skriftliga "röst"? Min analys visar att två influenser har stor genomslagskraft i hans textproduktion: det talade språket och dialekten. (Jfr bl.a. L-E. Edlund 2013a och 2013b, Greggas Bäckström 2011 och Wiik & Östman 1983.)

Talspråkets påverkan, dess flöde, kommer till synes i den ibland obefintliga gränsdragningen mellan meningar, satser och ord. Han markerar inte satsgränser och meningsgränser med skiljetecken och versaler, och gränserna mellan ord i meningarna flyter ibland. I båda fallen har talet med sin gränslöshet inverkat på hans skrivna text. När avstavningen skapar problem tyder det på hans okunskap om den praxisen och tekniken, men hans lösningar är enkla och rationella. Han delar orden när det behövs.

Dialektens påverkan märks i ordvalet där dialektord får ta utrymme framom standardsvenska. Även dialektala ordformer förekommer. Men de dialektala influenserna är tydliga också i hur orden stavas. Morfar har ofta sökt sig fram till ett skrivsätt som står så nära det muntliga, dialektala uttalet som möjligt. Hans osäkerhet och dialektala trevanden märks i ordbörjan, ordslut, diftonger, vacklan mellan *p* och *b* och i hur han förverkligar stavningen av *sje*- och *tje*-ljud.

Men varför blev det just så att *p* blev *b* och tvärtom och att *sje*- och *tje*-ljuden blev som de blev? Det är intressanta frågor som måste få sina svar i ett annat, mer djupgående sammanhang.

För morfar gällde det att skapa skriven text genom det som han lärt sig under sin knappa skoltid men också genom hans egna föreställningar om hur ljud och ord blir till skrift, en skrift på talets grund. I den bästa av världar har kanske morfars lite valhända strävan att göra tal till skrift något att ge också dem som nu jobbar med skrivinläring hos dagens nybörjare.

LITTERATUR

- Barton, David 2007. *Literacy: An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Barton, David & Hamilton, Mary 1998. *Local Literacies. Reading and Writing in One Community*. London: Routledge.
- Edlund, Ann-Catrine 2007. *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. Umeå: Forskningsprogrammet Kulturgräns norr.

- Edlund, Ann-Catrine 2017. "Den 17 oktober hade vi två predikanter". I: *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok 2017*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 137–170.
- Edlund, Ann-Catrine & Edlund, Lars-Erik 2020. "Den 1 mars då dog och stran fredrika". I: *HumaNetten Nr 44 Våren 2020*. Växjö: Linnéuniversitetet. S. 45–75.
- Edlund, Lars-Erik 2013a. Introduktion. Några reflektioner om vardagligt skriftbruk. I: Jacobsson, Roger (red.), *Morfars karta visar vägen. Ett uroal språkvetenskapliga texter 1979–2013 Av Lars-Erik Edlund. Festskrift tillägnad professor Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 441–444.
- Edlund, Lars-Erik 2013b. "Jag får aldrig tid att skriva om veckorna men nu är det söndag". En dagbok från Storkågeträsk från slutet av 1800-talet. I: Jacobsson, Roger (red.), *Morfars karta visar vägen. Ett uroal språkvetenskapliga texter 1979–2013 Av Lars-Erik Edlund. Festskrift tillägnad professor Lars-Erik Edlund på 60-årsdagen den 16 augusti 2013*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 461–473.
- Edlund, Lars-Erik 2018. Birkasvenskan/Hedebynordiskan – kring en språkhistorisk konstruktion. I: Lönnroth, Harry, Haagensen, Bodil, Kvist, Maria & Sandvad West, Kim (red.), *Studier i svensk språkhistoria 14*. Vaasa: Vaasan yliopisto. S. 1–51.
- Fryxell, Anders 1857. *Svensk språklära samt kort öfversigt af svenska språkets och litteraturens historia, till skolornas tjänst*. 11 uppl. Stockholm: L. J. Hjerta.
- Greggas Bäckström, Anna 2011. "Ja bare skrivar som e låter". En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Umeå: Institutionen för språkstudier. Umeå universitet.
- Hagfors, K. J. 1900. *Svensk rättskrifning och uppsatsskrifning*. 3 uppl. Nykarleby: Författarens förlag.
- Ivars, Ann-Marie 2015. *Dialekter och småstadsspråk*. Svenskan i Finland – i dag och i går I:1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kveolaxbygden – åm byyan å ho vi segär* 2016. Utgivare: Dialektgrupperna i f.d. Kveolax kommun/Koskö hembygdsförening rf.
- Nordman, Marianne 2020. Morfar – emigranten, husbonden och botaren. I: Edlund, Lars-Erik, Laurén, Christer & Nordman, Marianne (red.), *Egna vägar och andras. Elva essäer om liv och bildning i det bottniska området*. Bottniska studier 6. Vasa/Umeå: Svensk-Österbottniska Samfundet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 153–182.
- Rabb, Viveca 2007. *Genuskongruens på reträtt. Variation i nominalfrasen i Kveolaxdialekten*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Svedlin, Alf 1983. Från Ralins stuga till 6-lärarskola. Undervisning i Karperö 184?[5]–1983. I: *Karperö. Byn vid fjärden*. Utgiven av hembygdsinventeringsgruppen i Karperö. Vasa: Hembygdsinventeringsgruppen i Karperö. S. 41–49.
- "Såje segä vi! Ho segä ni?" *Samling av dialektord från Karperö, Singsby, Jungsund, Koskö* 2002–04. Utgiven av Hembygdsinventerarna i Karperö.

- Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Vandenbussche, Wim 2007. "'Lower Class Language' in 19th Century Flanders". I: *Multilingua* 26, 2-3. S. 279-290.
- West, Kurt A. 2000. *Från allmogemagi till hjärtkirurgi. Om läkekonsten genom tiderna i svenska Österbotten*. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Wiik, Barbro 2002. *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Studier i nordisk filologi 80. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wiik, Barbro & Östman, Jan-Ola 1983. Skriftspråk och identitet. I: *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983*. Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut. Nr 85. Åbo: Åbo Akademi. S. 181-216.
- Åkerblom, K. V. 1956. *Korsholms historia. Andra delen*. Vasa: Korsholms kommuns förlag.

En svårighetshierarki för inversion

En jämförelse mellan språkbad och traditionell undervisning

Eeva-Liisa Nyqvist

1 INLEDNING OCH SYFTE

Såväl utländska (Harley 1993, 1998; Ó Duibhir 2009) som inhemska studier (Nyqvist 2018ab, 2020, 2021abc; Nyqvist & Lundkvist 2020; Nyqvist & Lahtinen 2021; Nyqvist & Lindström Tiedemann 2021) har visat att den grammatiska kompetensen bereder vissa problem i tidigt fullständigt språkbad (i forts. *språkbad*), trots att inlärningsresultaten i allmänhet varit utmärkta (Lyster 2007; Bergroth 2015). En studie om subjekt-verb-ordföljden i huvud- och bisatserna i uppsatser av språkbadselever och av elever utan språkbadsbakgrund (Nyqvist 2021b) visade att inversionen i påståendesatserna var den svåraste aspekten av huvudsatsordföljden. Denna studie fokuserar därför en speciell aspekt av subjekt-verb-ordföljdens problematik, dvs. fundamentets roll för det normenliga bruket av inversionen i huvudsatser. Informanterna är finskspråkiga språkbadselever i årskurserna 6 och 9 (i fortsättningen *SB6* respektive *SB9*), samt svensk-inlärare i traditionell undervisning (i fortsättningen *jämförelsegrupp*, *JG*¹). Testet de har skrivit består av 20 huvudsatser vilkas fundament består av ett element annat än subjektet (frågeord, olika typer av adverbial och bisatser) och som därför bör ha inversion (SAG4: 6). I testet finns alltså belägg på fem olika konstruktioner (t.ex. [frågeord + inversion])

Inversion har studerats mycket ur såväl grammatikens som L2-inläringens synvinkel. Brautaset (2004) och Bohnacker (2006) har visserligen påstått att inversionen inte är speciellt svår förutsatt att den förekommer också i inlärares L1. Flera studier (se 3.2 nedan) med både skriftligt och muntligt material av informanter med varierande L1 har dock visat att inversionen bereder svårigheter för L2-inlärare vars L1 saknar obligatorisk inversion, såsom finskan. Inversionen är en utmaning för t.o.m. mycket avancerade inlärare, låt vara att deras normavvikelse är mer sällsynta än hos mindre avancerade inlärare (Hyltenstam 1988, 1992), och detta mönster upprepas även i uppsatser skrivna av språkbadselever (Nyqvist 2021b).

¹ Denna undersökning ingår i ett forskningsprojekt som jämför grammatisk kompetens hos språkbadselever och elever i traditionell undervisning. Projektets material består av både spontana skrivuppgifter och grammatiktest som eliciterar konstruktioner som visat sig vara sällsynta i de spontana skrivuppgifterna. Informanterna i JG är första årets gymnasister, dvs. ett år äldre än de äldsta språkbadseleverna p.g.a. att eleverna i traditionell undervisning vanligen inte skriver längre uppsatser i grundskolan. En jämförelse mellan niondeklassare i traditionell undervisning och språkbadselever skulle därför inte vara ändamålsenlig.

Faktorerna bakom grammatisk svårighet beror på inherent språkliga drag, såsom frekvens, inlärningssättet (t.ex. språkbud vs traditionell undervisning) eller inlärarens egenskaper, såsom åldern (Housen & Simoens 2016). Denna studie tangerar alla dessa synvinklar, då yngre och äldre språkbudselever jämförs med varandra och med inlärare utan språkbudsbakgrund. Det som ännu i slutet av språkbudet bereder problem för eleverna ger dessutom en värdefull information om det som är inherent svårt med inversionen.

2 MATERIAL OCH METOD

Informanterna i denna pseudolongitudinella undersökning representerar alltså två olika inlärningskontexter. Språkbudseleverna lär sig svenska sedan 4–5 års ålder², dvs. de har lärt sig svenska i 8–9 år (SB6) respektive 11–12 år (SB9). Språkbudsdagvård sker enbart på svenska, medan andelen skolundervisning på svenska varierar i de olika årskurserna³ (50 % i årskurs 6 och 45 % i årskurs 9). Sammanlagt 50 % av all undervisning i grundskolan sker på svenska. (Bergroth & Björklund 2013) Informanterna i JG lär sig s.k. A2-svenska, dvs. de har börjat lära sig svenska vid 11 års ålder och har efter första året på gymnasiet haft totalt 550 svensklektioner (Utbildningsstyrelsen 2014).

Materialet insamlades på våren 2016. Språkbudsmaterialet har insamlats i de tre finländska landskap (Nyland, Åboland och Österbotten) där svenskt språkbud erbjuds. Jämförelsegruppens material härstammar från södra Finland. Samma informanternas förmåga att bilda indirekta frågesatser har tidigare analyserats i Nyqvist (2020, 2021a). Alla informanter talar finska som L1 och de lär sig engelska sedan nio års ålder (Utbildningsstyrelsen 2014). Engelskan är alltså ett L3 för SB6 och SB9 och ett L2 för JG. Explicit grammatikundervisning har troligen spelat en större roll i JGs svenskinläring än för språkbudsgруппerna. Den kommunikativa kompetensen betonas dock i dagens läge kraftigare än grammatiken även i traditionell undervisning (Jaakkola 2000), och även språkbudsundervisningen innehåller vanligen explicit grammatikundervisning i de senare årskurserna (Bergroth & Björklund 2013).

Materialet består av ett skriftligt test (se bilaga) som informanterna skrivit på en lektion i svenska. Det består av 5x4 exempel där informanterna skulle bilda meningar av givna ord/ uttryck. Uttrycket som skulle inleda meningen (ett tidsätts- eller platsadverbial, ett frågeord eller en bisats) hade markerats med fet stil, t.ex. *troligen - i morgon - soligt - det - blir* → *I morgon blir det troligen soligt*). Materialet från SB6 (n = 70) består av 1400 meningar, från SB9 (n = 86) av 1720 meningar och från JG (n = 44) av 800 meningar.

Ett grammatiktest som eliciteringsmetod kan kritiseras för att det förbiser informanternas kommunikativa kunskaper. Med hjälp av ett test är det dock möjligt att få informanterna att producera tillräckligt med belägg på de undersökta konstruktionerna och testsvaren kan tolkas återspegla inlärares

² För genomsnittliga startåldrar, se Bergroth (2007).

³ För andelarna i de olika årskurserna, se Bergroth och Björklund (2013).

kunskapsnivå vid en viss tidpunkt (R. Ellis & Barkhuizen 2005). Ett test möjliggör inte heller undvikandet av en konstruktion: i ett spontant material kan däremot en individ med enbart rak ordföljd i sin repertoar ge intryck av en hög kompetensnivå ifall hen lyckas undvika de obligatoriska kontexterna för inversion. Det bör dock noteras att några långtgående slutsatser om informanternas praktiska språkkunskaper inte kan dras utgående från ett test, låt vara att det finns evidens om att informanterna anlitar sitt "språköra" också i grammatiktest (Nyqvist 2013).

Analysen på individnivå utnyttjar implikationell skalning. Metoden visar antalet informanter som behärskar inversion i samband med de olika konstruktionerna och om behärskning av inversion t.ex. efter ett tidsadverbial förutsätter behärskning av något annat, såsom inversion efter ett frågeord. Om detta är fallet, drar man den slutsatsen att informanterna behärskar konstruktionen [ett frågeord + inversion] innan konstruktionen [ett tidsadverbial + inversionen], dvs. en inlärningsgång kan etableras.

Behärskningen har operationaliserats som normenligt 75-procentigt bruk. Producenterar en informant den normenliga ordföljden i minst tre av de fyra beläggen på ett frågeord i fundamentet, anses hen uppfylla kriteriet för 75-procentigt bruk, alltså behärska konstruktionen. Därför använder jag i det följande begreppen *75-procentigt bruk* och *behärskning* synonymt. I tidigare forskning har 80 % och 50 % ofta använts som kriterier (t.ex. Philipsson 2007). Eftersom varje konstruktionstyp har fyra belägg i testet tillåter det inte användning av 80-procentigt bruk, och 50-procentigt bruk ter sig som ett alltför lågt kriterium med tanke på att språkbadseleverna är erfarna språkinlärare.

De procentuella andelarna informanter som använder de undersökta konstruktionerna 75-procentigt jämförs med varandra med hjälp av det statistiska testet Pearson's χ^2 som inte kräver normalfördelat material. Värdet för p har traditionellt varit $>0,05$, men jag kommer i det följande att tillämpa Bonferroni-korrektion, som sänker gränsvärdet då p -värdet divideras med antalet gjorda parvisa test (Jensen 2020, se 4.1–4.3 nedan). De centrala frågorna är:

1. I vilken konstruktion är 75-procentigt bruk vanligast resp. minst vanligt?
2. Hurdana skillnader förekommer mellan informantgrupperna?

3 TEORI OCH TIDIGARE FORSKNING

3.1 Inversion ur L2-synvinkeln

Svensk ordföljd varierar "inom tämligen snäva ramar" (SAG 4:5). Den används för att skilja mellan huvud- och bisatser, fråge- och påståendesatser samt objekt och subjekt. Dessutom är svenskan ett V2-språk, dvs. bara en satsdel kan föregå det finita verbet (i fortsättningen *verb*), som alltid står i den andra positionen i

huvudsatsen. Om någon annan satsdel än subjektet (t.ex. ett adverbial) står i fundamentet, har huvudsatsen en obligatorisk subjekt-verb inversion (i fortsättningen *inversion*), t.ex. *I morgon kommer han*.

Det går att hitta paralleller mellan L1-inläringen och L2-inläringen i språkbåd, eftersom båda börjar i en tidig ålder och sker implicit. En central skillnad är dock att språkbådseleverna tillägnar sig ett L2, dvs. de har redan ett L1 som spelar en roll för tillägnandet. Bruksbaserad grammatik ser grammatiken som en implicit kognitiv organisation av språkbrukarens erfarenhet av språket, och den utvecklas när nya konstruktioner läggs till i inventariet (Bybee 2008). Tillägnandet av ett språk börjar som memorering av konkreta form-betydelsekombinationer (morfem, ord eller längre yttranden) och leder till upptäckten av regelbundenheter i dessa kombinationer och förmågan att variera dem enligt ens kommunikativa behov: de konkreta konstruktionerna utvecklas till abstrakta konstruktioner. (Lieven & Tomasello 2008)

Tvårspråkligt inflytande från L1 kan komplicera L2-inläringen om L2 är mer komplext än L1 (Harley 1993; Collins m.fl. 2009). Inversion i svenskan är ett typexempel på detta, eftersom finskan saknar obligatorisk inversion (Karlsson 2017). Även de övriga L2 som inläraren behärskar kan påverka inläringen (De Angelis 2007). Det är sannolikt att engelskan spelar en central roll i livet till informanterna i denna studie både som ett obligatoriskt skolämne och en central del av ungdomskulturen och spelar därför sannolikt en stor roll även för deras svenskinläring. Engelskan saknar dock obligatorisk inversion, varför den inte kan förväntas befrämja tillägnandet av inversion i svenskan.

Samtidigt är det klart att många L2-konstruktioner inte kan tillägnas utan explicit undervisning (Skehan 1998), även om detta sker i L1-inläringen. Språkbådseleverna har dock skaffat sina språkkunskaper i huvudsak implicit, dvs. genom praktiskt språkbruk, varför deras kunskaper är tillgängliga för omedveten användning, men svåra att ändra efteråt ifall de innehåller icke-normenliga drag. (Bybee 2008; R. Ellis 2008). I traditionell undervisning är problemet vanligen det motsatta: en inlärare kan besitta digra explicita faktakunskaper i ett språk, men sakna förmåga att utnyttja dem i kommunikationen (R. Ellis 2008).

Flera faktorer påverkar en konstruktions svårighetsgrad i implicit L2-inläring (R. Ellis 2006). Frekvensen spelar en central roll, eftersom språkdrag som ofta förekommer i inflödet leder till mer lättillgängliga minnesrepresentationer. Cirka 30–40 % av de deklarativa huvudsatserna i olika genrer i både talad och skriven svenska har inversion, dvs. den är sällsyntare i inflödet än rak ordföljd (Jørgensen 1976). Lärare kan även undvika inversion i klassrumsspråket (Håkansson 1987), vilket begränsar informanternas möjlighet att höra belägg på den. Frekventa sekvenser som tillägnats som oanalyserade helheter hjälper också inläraren att analysera likartade yttranden (Bybee 2008): tillägnar en svenskinlärare sig t.ex. en sats med inversion som helsekvens (såsom *I morgon kommer han*) kan hen senare utnyttja den som modell för att producera andra satser som inleds med ett tidsadverbial.

Även högfrekventa element kan dock vara svåra att tillägna sig om de är svåra att lägga märke till i inflödet, dvs. de har låg saliens (DeKeyser 2005;

Goldschneider & DeKeyser 2005; Bybee 2008; N. Ellis 2016). Detta är fallet med inversion i påståendesatser, där den saknar kommunikativ betydelse jämfört med de direkta frågesatserna där inversionen är ett centralt kännetecken för den interrogativa betydelsen (Lund 1997).

Även förhållandet mellan formen och betydelsen kan vara svårt att uppfatta, om en form har flera funktioner (t.ex. inversionen förekommer i både frågor och påståenden) eller om flera former har samma betydelse (t.ex. påståendesatser kan ha både rak och omvänd ordföljd⁴, jfr DeKeyser 2005). Slutligen påverkas svårigheten av konstruktionens processbarhet: svenskan har enligt processbarhetsteorin fem nivåer, och behärsknigen av en högre nivå förutsätter behärskning av de lägre nivåerna. (Pienemann & Håkansson 1999). Inversionen behärskas först på nivå 4, medan huvudsatserna med rak ordföljd (SVO) tillhör nivå 2, dvs. inversionen tillägnas betydligt senare än rak ordföljd.

Om en konstruktion är svår att tillägna sig implicit är det motiverat att befrämja inläringen med hjälp av explicit undervisning (DeKeyser 2003, 2005). Då spelar den grammatiska regelns genomskinlighetsgrad en central roll. Mest användbara är enkla, lättbegripliga regler (R. Ellis 2006), men metaspråk är vanligt i ordföljdsreglerna: de flesta formuleringarna innehåller terminologi såsom *huvud-* och *bisatser*, *subjekt*, *verb* osv. som är grundläggande för en grammatiker men eventuellt problematiska för en L2-inlärare, i synnerhet för de yngre.

3.2 Inversion hos andraspråksinlärare i tidigare forskning

L1-inlärare verkar inte ha svårigheter med att tillägna sig inversion (Lange & Larsson 1973; Håkansson 1988), trots att barnen använder inversion mer än de vuxna (ca 50 % vs. ca 40 %, Jörgensen 1976). Däremot finns det gott om evidens om att inversion är svår för L2-inlärare i synnerhet om deras L1 saknar obligatorisk inversion (bl.a. Lund 1997; Saarik 2006). I det följande presenterar jag centrala resultat om inversion i svenska, norska och danska som L2.

Utebliven inversion var vanlig i en lucktext skriven av Hyltenstams (1978) informanter med varierande utbildningsbakgrund och L1. Subjektstypen (dvs. pronomen eller nominalfras) eller typen av det finita verbet (hjälp- eller huvudverb) spelade ingen roll för resultaten. Denna ordning följer även processbarhetsteorins principer (Pienemann & Håkansson 1999).

Flera forskare har undersökt om satsledet i fundamentet påverkar inlärarens förmåga att använda inversion. Enligt Bolander (1988) är objektet i fundamentet den lättaste typen, medan bisatser i fundamentet är de svåraste. Det vanligaste objektet i hennes material var dock *det* (t.ex. *Det vill jag inte*), varför helsekvensinläring (t.ex. Wray 2012) kan förklara fenomenet. Bisatser i fundamentet beredde problem också för Åbergs (2020) informanter, medan olika slags adverbial behärskades i en större utsträckning. Överanvändning av rak

⁴ Även betydelskillnaden mellan rak och omvänd ordföljd är ofta rätt subtil, jfr *Imorgon kommer han* och *Han kommer i morgon*.

ordföljd efter en bisats i fundamentet förekommer även i uppsatser av tonåriga svenskinlärare, i synnerhet hos elever utan språkbadsbakgrund (Nyqvist 2021b). Likadana resultat har upptäckts i L2-norska, vilket förstärker antagandet att bisatser i fundamentet belastar inlärarens processeringsförmåga (Hagen 1992). Ur L2-undervisningens synvinkel är det intressant att Åbergs (2020) vuxna informanter i skriftlig produktion nådde en signifikant högre behärskningsnivå vad gäller inversion efter att ha fått explicit undervisning, och den positiva inverkan syntes även i posttestet efter kursen.

Direkta frågor har undersökts i en mindre utsträckning än påstående-satserna, men Salameh m.fl. (1996) har upptäckt att inversion behärskas i direkta frågor innan påståenden (se även Åberg 2020; Nyqvist 2021b, se även Lund 1997 för L2-danska).

4 ANALYS

I detta avsnitt presenterar jag inlärningsgången för inversion i huvudsatserna med de fem olika konstruktionerna (tabellerna 1–3 nedan). Den lättaste av de undersökta konstruktionerna (dvs. den med flest informanter som använder den 75-procentigt) har placerats längst till vänster och den svåraste längst till höger. De informanter som använder flest konstruktioner 75-procentigt står högst i tabellen och de som använder minst konstruktioner står lägst: exempelvis i tabell 1 har 63 av de 70 informanterna uppfyllt kriteriet för meningar med ett frågeord i fundamentet medan 52/70 har uppfyllt kriteriet i meningar med ett tidsadverbial i fundamentet, varför meningarna med frågeord betraktas som lättare. I samma tabell har 43 informanter uppfyllt kriteriet för alla undersökta typer, varför de står på högsta raden. Två informanter har däremot inte uppfyllt kriteriet i någon av de undersökta typerna och står därför på lägsta raden. Eftersom informanterna är många representerar raderna i tabellerna grupper: alla informanter som använder samma konstruktioner 75-procentigt står på samma rad: t.ex. grupp 1 i tabell 1 (SB6) omfattar 43 informanter och grupp 1 i tabell 2 (SB9) 66 informanter (se spalten "Totalt") som använt alla konstruktionerna 75-procentigt.

Plustecknen (+) anger att informanterna använder konstruktionen 75-procentigt korrekt, medan minustecknet (-) visar det motsatta. Avvikelsena, dvs. former som behärskas trots att en lättare form inte behärskats, anges med utropstecken efter plustecknet (+!). Exempelvis i grupp 3 i tabell 1 har fem informanter behärskat tidsadverbialen 75-procentigt trots att de inte har behärskat bisatser i fundamentet. Skalornas validitet testas genom att kalkylera reproduktionskoefficient- och skalabilitetsvärdena⁵ (Hatch & Lazaraton 1991).

⁵ Se förkortningarna C_{rep} (gränsvärdet $\geq 0,9$) och C_{scal} ($\geq 0,6$) i tabellerna 1–3.

4.1 Årskurs 6

Tabell 1 nedan åskådliggör det 75-procentiga bruket av de undersökta formerna i SB6.

TABELL 1 75-procentigt bruk i SB6

Gr.	fråge- ord	sätts- adv.	rums- adv.	bi- sats	tids- adv.	Totalt	%	avvikel- serna
1	+	+	+	+	+	43	61 %	0
2	+	+	+	+	-	4	6 %	0
3	+	+	+	-	+!	5	7 %	5
4	+	+	-	+!	+!	1	1 %	2
5	+	+	-	+!	-	1	1 %	1
6	+	+	-	-	-	4	6 %	0
7	+	-	+!	+!	+!	1	1 %	3
8	+	-	+!	-	-	1	1 %	1
9	+	-	+!	-	+!	1	1 %	2
10	+	-	-	+!	-	1	1 %	1
11	+	-	-	-	-	1	1 %	0
12	-	+!	+!	+!	+!	1	1 %	4
13	-	+!	+!	+!	-	2	3 %	6
14	-	-	+!	+!	-	1	1 %	2
15	-	+!	-	-	-	1	1 %	1
16	-	-	-	-	-	2	3 %	0
	63	62	59	55	52	70	100 %	28
	90 %	89 %	84 %	79 %	74 %			

$C_{rep} = 0,92$, $C_{skal} = 0,89$

Över 60 % av sjätteklassarna använder alla undersökta konstruktioner 75-procentigt, medan två informanter inte använder någon av dem 75-procentigt. Andelen informanter som använder de olika konstruktionerna 75-procentigt överskrider 70 % i alla konstruktionerna och är högst (90 %) i direkta frågor. Resultatet är i detta avseende sammanfallande med tidigare forskning (Salameh m.fl. 1996; Åberg 2020; Nyqvist 2021b) och förefaller logiskt med tanke på att språkbadseleverna torde få rikligt med inflöde i frågor på svenska varje dag.

Den lättaste adverbialtypen är sättsadverbial (*med kastspö, med resultatet, genom vår skicklighet, helst*), där 75-procentigt bruk är nästan lika vanligt som i frågeorden, och som används 75-procentigt i lite större utsträckning (89 %) än rumsadverbialen (84 %, *hemma, i skolan, i Spanien, i vardagsrummet*). Andelen informanter med 75-procentigt bruk är näst lägst i bisatser (79 %), som berett svårigheter för svenskinlärare även i tidigare forskning (Bolander 1988; Åberg 2020; Nyqvist 2021b, se även Hagen 1992) och lägst i tidsadverbialen (74 %, *i morgon, för tre år sedan, förra december, efter en vecka*). Tidsadverbial i fundamentet var vanliga i samband med utebliven inversion (70 % av alla uteblivna

inversioner) även hos de språkbads elever i åk 6⁶ vars skrivna svenska analyserades med hjälp av spontana skrivuppgifter (Nyqvist 2021b). Att inversionen är svårare efter tidsadverbialen än efter rumsadverbialen har dokumenterats även av Åberg (2020). Alla skillnader mellan procenttalen i de olika konstruktionstyperna i tabell 1 är dock icke-signifikanta, när Bonferroni-korrekturen tillämpas⁷.

Skalan är valid trots de 28 avvikelserna, varför följande inlärningsgång kan etableras:

frågeord < sättsadverbial < rumsadverbial < bisats < tidsadverbial

Inlärningsgången är alltså likartad som i tidigare forskning med undantag av att tidsadverbialen är svårare än bisatserna. Alla skillnader är dock icke-signifikanta.

4.2 Årskurs 9

Tabell 2 nedan sammanfattar det 75-procentiga bruket av de undersökta formerna i SB9.

TABELL 2 75-procentigt bruk i SB9

Gr.	fråge- ord	rums- adv.	sätts- adv.	tids- adv.	bi- sats	totalt	%	avvikel- serna
1	+	+	+	+	+	66	77 %	0
2	+	+	+	+	-	6	7 %	0
3	+	+	+	-	+	2	2 %	2
4	+	+	+	-	-	2	2 %	0
5	+	+	-	+	+	1	1 %	2
6	+	+	-	+	-	2	2 %	2
7	+	+	-	-	-	1	1 %	0
8	+	-	+	+	+	1	1 %	3
9	+	-	+	-	-	1	1 %	1
10	+	-	-	-	-	2	2 %	0
11	-	+	+	-	+	1	1 %	3
12	-	+	-	-	+	1	1 %	2
	84	82	79	76	72	86	100 %	15
	98 %	95 %	92 %	88 %	84 %			

$C_{rep} = 0,97$, $C_{skal} = 0,96$

Upp till 77 % av informanterna använder alla de undersökta konstruktionerna 75-procentigt i slutet av språkbad, vilket är signifikant flera än i SB6 ($p = 0,038$).

⁶ Det bör dock påpekas att informanterna i Nyqvist (2021b) inte var desamma som i denna studie.

⁷ Gränsvärdet för $p = 0,05/10$ (där 10 är antalet gjorda Pearson's χ^2 -test)

Två informanter använder visserligen inversionen 75-procentigt enbart i direkta frågor. Skillnaderna mellan de olika konstruktionerna är även i SB9 små och vanligen icke-signifikanta med undantag av att inversion efter en bisats behärskas av signifikant färre (84 %) än i direkta frågor (98 %, $p = 0,002$)⁸, dvs. bisatsen i fundamentet är relativt svår ännu i slutet av språkbadet, medan inversion i direkta frågor behärskas av nästan alla. Skillnaderna mellan de olika adverbialtyperna är däremot icke-signifikanta (95 % i rumsadverbialen, 92 % i sättsadverbialen och 88 % i tidsadverbialen). Andelen informanter som använder de olika typerna av adverbial 75-procentigt är mycket hög, men tidsadverbialen behärskas även i SB9 av färre än de övriga typerna: i spontant skriftligt material innehöll 50 % av huvudsatserna med utebliven inversion hos språkbadseleverna i åk 9 ett tidsadverbial (Nyqvist 2021b)⁹. Även denna skala är valid trots avvikelserna. Den implikationella ordningen är dock annorlunda än i SB6:

frågeord < rumsadverbial < sättsadverbial < tidsadverbial < bisats

Ordningen i SB9 är alltså identisk med den som upptäckts i tidigare forskning (Salameh m.fl. 1996; Åberg 2020, se även Hagen 1992). 75-procentigt bruk är i alla konstruktioner vanligare i SB9 än i SB6, men skillnaderna mellan årskurserna är icke-signifikanta.¹⁰

4.3 Jämförelsegruppen

Tabell 3 uppvisar det 75-procentiga bruket av de undersökta formerna i JG.

TABELL 3 75-procentigt bruk i JG

Gr.	rums-adv.	bi-sats	tids-adv.	sätts-adv.	fråge-ord	Totalt	%	avvikelserna
1	+	+	+	+	+	23	52 %	0
2	+	+	+	+	-	9	20 %	0
3	+	+	+	-	-	2	5 %	0
4	+	+	-	+!	+!	1	2 %	2
5	+	+	-	+!	-	1	2 %	1
6	+	+	-	-	-	1	2 %	0
7	-	-	-	-	+!	3	7 %	1
8	-	-	-	-	-	4	9 %	0
	37	36	34	34	27	44	100 %	4
	84 %	82 %	77 %	77 %	61 %			

$C_{rep} = 0,98$, $C_{skal} = 0,97$

⁸ Bonferroni-korrektionen har tillämpats i dessa beräkningar, gränsvärdet för $p = 0,05/10$ (där 10 är antalet gjorda Pearson's χ^2 -test)

⁹ Se fotnot 6 ovan.

¹⁰ Bonferroni-korrektionen har tillämpats i dessa beräkningar, gränsvärdet för $p = 0,05/5$ (där 5 är antalet gjorda Pearson's χ^2 -test)

Drygt hälften (52 %) av informanterna i JG använder alla undersökta konstruktioner 75-procentigt, vilket är signifikant färre än i SB9 ($p=0,004$) och icke-signifikant färre än i SB6 ($p=0,335$). Fyra informanter använder ingen av de undersökta konstruktionerna 75-procentigt. Andelen informanter med 75-procentigt bruk överstiger 80 % i rumsadverbialen (84 %) och bisatserna (82 %) och 75 % i tids- och sättsadverbialen (77 % i båda), men är så lågt som 61 % i direkta frågor. Resultaten för JG avviker alltså tydligt från språkbadsgrupperna, eftersom inversion efter en bisats behärskas av flera informanter medan inversionen i direkta frågor behärskas av den minsta andelen informanter. Resultatet avviker också kraftigt från tidigare forskning med spontana skrivuppgifter som material där informanterna utan språkbadsbakgrund behärskade direkta frågor på en hög nivå och bisatserna i fundamentet på en lägre nivå (Nyqvist 2021b)¹¹. Skillnaderna mellan de olika typerna av fundament är dock även i JG små och icke-signifikanta¹².

Även denna skala är valid, men den avviker betydligt från båda språkbadsgrupperna:

rumsadverbial < bisats < tidsadverbial, sättsadverbial < frågeord

75-procentigt bruk av inversion är i JG alltid sällsyntare än i SB9 samt i rums- och sättsadverbial och i direkta frågor sällsyntare än i SB6. Skillnaderna är dock signifikanta enbart i direkta frågor ($p < 0,001$ i jämförelserna med båda språkbadsgrupperna), eftersom 75-procentigt bruk är i JG betydligt mer sällsynt än i språkbadsgrupperna¹³.

5 SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Språkbad siktar på funktionell tvåspråkighet, dvs. förmåga att använda ens språk effektivt och ändamålsenligt (Genesee 2004). Därför kan metoden inte bortse från grammatiken. Syftet med denna studie har varit att undersöka hur elementet i fundamentet (ett frågeord, en bisats, eller ett sätts-, rums- eller tidsadverbial) påverkar det normenliga bruket av inversion hos 12- och 15-åriga språkbadselever och 16-åriga första årets gymnasister som lär sig A2-svenska. Enligt tidigare forskning är inversion en central problemkälla för L2-inlärare av svenska, norska och danska (Hyltenstam 1978; Bolander 1988; Hagen 1992; Lund 1997; Åberg 2020; Nyqvist 2021b).

Resultaten i denna studie visar dock att 75-procentigt bruk av konstruktioner med inversion hos framför allt språkbadseleverna är vanligt

¹¹ Se fotnot 6.

¹² Bonferroni-korrekturen har tillämpats i dessa beräkningar, gränsvärdet för $p = 0,05/10$ (där 10 är antalet gjorda Pearson's χ^2 -test)

¹³ Bonferroni-korrekturen har tillämpats i dessa beräkningar, gränsvärdet för $p = 0,05/5$ (där 5 är antalet gjorda Pearson's χ^2 -test)

oberoende av innehållet i fundamentet. Andelen informanter med 75-procentigt bruk av konstruktionerna överstiger alltid 70 % i SB6 och 80 % i SB9. 75-procentigt bruk är något lägre i JG, men överstiger 60 % även där. SB9 når de högsta procenttalen troligen på grund av att de äldsta språkbadsseleverna fått mest inflöde i språket (jfr individuella faktorer i Housen & Simoens' taxonomi (2016)). Två informanter i SB6 och fyra i JG använder ingen av de undersökta konstruktionerna 75-procentigt.

75-procentigt bruk är i alla konstruktioner vanligast i SB9, men när språkbadsseleverna jämförs med jämförelsegruppen (jfr inlärningsättet i Housen & Simoens (2016)) är skillnaderna inte entydiga. Skillnaderna mellan både SB6, SB9 och JG är nämligen icke-signifikanta med undantag av inversionen i direkta frågor, som språkbadsseleverna behärskar på en mycket högre nivå än jämförelsegruppen ($p < 0,001$ i både jämförelsen mellan SB6 och JG och mellan SB9 och JG). Den höga andelen 75-procentigt bruk i språkbadsgrupperna kan troligen förklaras med det faktum att språkbadsseleverna har hört synnerligen många direkta frågor, men en annan förklaring är att inversionen har kommunikativ betydelse i frågor, vilket höjer dess saliens jämfört med inversionen i påståendesatserna (Lund 1997, se även Goldschneider & DeKeyser 2005; DeKeyser 2005).

Att inversion i direkta frågor behärskas av signifikant färre i JG än i språkbadsgrupperna beror antagligen på att samma informanter behärskade ordföljden i indirekta frågor (Nyqvist 2020, 2021a). Det är möjligt att de fått explicit undervisning i indirekta frågor (där ordföljden alltså är rak, SAG1) innan testtillfället. Detta är dock omöjligt att fastslå utan att ha intervjuat deras lärare. Över 70 % av informanterna i JG behärskade dock inversionen även efter adverbialen och bisatserna i fundamentet, vilket bevisar att de behärskar inversionen på en högre nivå i andra kontexter och att deras höga behärskningsnivå i indirekta frågor (Nyqvist 2020, 2021a) inte berodde på att de skulle använda rak ordföljd eftersom inversionen inte har etablerats i deras inlärnarsvenska.

Det finns inga signifikanta skillnader mellan de olika adverbialtyperna som behandlats i denna studie. Sätts- och rumsadverbialen behärskas i SB6 och SB9 i en större utsträckning än tidsadverbialen, men i ljuset av det aktuella materialet verkar variationen i procentandelarna vara slumpmässig. Det är dock möjligt att resultaten skulle bli annorlunda med ett större antal informanter och med spontant material – en utmaning med spontant material är dock hur man kan säkra att de olika typerna av adverbial får lika många belägg för en pålitlig jämförelse. Bisatser i fundamentet som tidigare forskning utpekade som en svår kontext för inversion behärskas på en hög nivå i det aktuella materialet: andelen informanter som behärskar den överstiger 80 % i både SB9 och JG, och andelen är 79 % även i SB6.

Normavvikelserna i ordföljden kan äventyra yttrandets begriplighet om t.ex. frågor p.g.a. dem tolkas som påståenden, men de stämplar också språkbukaren som L2-talare. Därför finns det skäl att fokusera de problematiska kontexterna i L2-inläringen, eftersom explicit undervisning har bevisats befämja tillägnet av inversion, åtminstone i skrivet språk (Åberg 2020). Då språkbadsselevernas kunskaper vanligen är implicita, dvs. de har uppstått genom

kommunikation och kan därför användas utan medveten ansträngning, är de utmanande att ändra efteråt om de innehåller icke-normenliga drag.

Skriftlig input är synnerligen nyttig för utvecklingen av implicit kunskap (Kim & Godfroid 2019), och skriftlig input är lätt att bearbeta för att stöda inlärningen på ett idealiskt sätt. Typiskt för problematiska konstruktioner är att de är lågfrekventa, varför inlärares minnesrepresentationer tenderar att förbli svagare. Detta går att åtgärdas med hjälp av så kallad *skeved input* som innehåller rikligt med belägg på den konstruktion som behöver framhävas. (DeKeyser, 2005; Goldberg & Casenhiser, 2008) Att inversionen dessutom saknar kommunikativ betydelse i påståendesatserna gör den också mindre salient i inflödet, men saliensens kan ökas t.ex. med hjälp av olika fonter, färger och understrykningar.

DeKeyser (2005) rekommenderar även medvetna analyser av inputen som en del av undervisningen, då inlärare annars kan nonchalera grammatiken i det inflöde de får. Även svenska forskare (Prentice m.fl. 2016; Håkansson m.fl. 2019) har under den senaste tiden betonat mönsterigenkänningens effektivitet som en undervisningsmetod för andraspråken. Dessa analyser kan ytterligare skapa effektiva stöd för minnet som inlärare kan utnyttja när de analyserar nya belägg på samma konstruktion (Bybee, 2008; N. Ellis & Wulff 2015).

Normenligt bruk av inversion behöver även intensiv övning, och s.k. *interleaving*, dvs. att en och samma övning innehåller flera olika konstruktioner har visat sig vara nyttigare i det långa loppet än övningar som koncentrerar sig på en konstruktion åt gången. Övningar som blandar olika konstruktioner påminner nämligen om verkliga språkbrukssituationer och leder därför till en djupare processning, i synnerhet om inlärares redan har tidigare kunskaper om de konstruktioner som håller på att övas (såsom språkbadseleverna, jfr Nakata & Suzuki 2019).

Lyster (2007) betonar vikten av att även andra lärare än språklärare deltar i språkundervisningen inom språkbad, åtminstone som en språklig modell. Det är dessutom både möjligt och effektivt att låta inlärares uppmärksamhet flyttas mellan lektionens egentliga tema och språkliga frågor t.ex. när språkliga problem uppstår. Inlärares uppmärksamhet kan styras bl.a. med hjälp av explicita kommentarer eller tumregler som inte behöver innehålla avancerad grammatisk terminologi ("Märkte ni att den där meningen inleds med ett tidsuttryck? Då ska man ha omvänd ordföljd."). På detta sätt kan exempelvis uttrycken som förekommer på en historiektion generera helsekvenser som stöder själva språkinlärningen.

LITTERATUR

- Bergroth, Mari 2007. *Kielikylpyperheet Valokeilassa. Taustat ja odotukset*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 145. Vasa: Vasa universitet.
- Bergroth, Mari 2015. *Kotimaisten Kielten Kielikylpy*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 202. Vasa: Vasa universitet.

- Bergroth, Mari & Björklund, Siv 2013. Kielikylpyohjelman tutkimustuloksia Suomessa. I: Tainio, Liisa & Harju-Luukkainen, Heidi (red.), *Kaksikielinen koulu – tulevaisuuden monikielinen Suomi/Tvåspråkig skola – ett flerspråkigt Finland i framtiden*. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatusalan tutkimuksia 62. S. 91–114.
- Bohnacker, Ute 2006. When Swedes begin to learn German: From V2 to V2. I: *Second Language Research*, nr 22–4. S. 443–486.
- Bolander, Maria 1988. Nu hoppas ja inte så mycke. Om inversion och placering av negation och adverb i svenska som andraspråk. I: Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.), *Första symposiet om svenska som andraspråk, Vol 1*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 203–21.
- Brautaset, Anne 2004. Er inversjon vanskelig å laere? I: Ekberg, Lena & Håkansson, Gisela (red.), *Nordand 6. Sjätte konferensen om Nordens språk som andraspråk*. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk. S. 1–13.
- Bybee, Joan 2008. Usage-based grammar and second language acquisition. I: Robinson, Peter & Ellis, Nick C. (red.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York: Routledge. S. 216–236.
- Collins, Laura, Trofimovich, Pavel, White, Joanna, Cardoso, Walcir, & Horst, Marlise 2009. Some input on the easy/difficult grammar question: An empirical study. I: *Modern Language Journal*, nr 93–3. S. 336–353.
- DeAngelis, Gessica 2007. *Third or additional language acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- DeKeyser, Robert 2003. Implicit and explicit learning. I: Doughty, Catherine J. & Long, Michael (red.), *The Handbook of Second Language Acquisition*. Oxford: Blackwell Publishing. S. 313–348.
- DeKeyser, Robert 2005. What makes learning second language grammar difficult? A review of issues. I: *Language Learning*, nr 55–S1. S. 1–25.
- Ellis, Nick C. 2016. Salience, cognition, language complexity, and complex adaptive systems. I: *Studies in Second Language Acquisition*, nr 38–2. S. 341–351.
- Ellis, Nick C. & Wulff, Stephanie 2015. Usage-based approaches to SLA. I: VanPatten, Bill & Williams, Jessica (red.), *Theories in second language acquisition: An introduction*. New York: Routledge. S. 75–93.
- Ellis, Rod 2006. Modelling learner difficulty and second language proficiency: The differential contributions of implicit and explicit knowledge. I: *Applied Linguistics*, nr 27–3. S. 431–463.
- Ellis, Rod 2008. *The study of second language acquisition*. 2 uppl. Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, Rod & Barkhuizen, Gary 2005. *Analysing learner language*. Oxford: Oxford University Press.
- Genesee, Fred 2004. What do we know about bilingual education for majority language students? I: Bhatia, Tej K. & Ritchie, William C. (red.), *Handbook of bilingualism*. Malden, MA: Blackwell. S. 547–576.
- Goldberg, Adele & Casenhiser, Dean 2008. Construction learning and second language acquisition. I: Robinson, Peter & Ellis, Nick C. (red.), *Handbook of*

- cognitive linguistics and second language acquisition*. New York: Routledge. S. 197–215.
- Goldschneider, Jennifer M. & DeKeyser, Robert 2001. Explaining the “natural” order of L2 morpheme acquisition in English: A meta-analysis of multiple determinants. I: *Language Learning*, nr 51–1. S. 1–50.
- Hagen, Jon Erik 1992. Feilinvetering, overinvetering og underinvetering. I: *Norsk som andrespråk* nr 15. S. 27–36.
- Harley, Birgit 1993. Instructional strategies and SLA in early French immersion. I: *Studies in Second Language Acquisition*, nr 15–2. S. 245–260.
- Harley, Birgit 1998. The role of focus-on-form tasks in promoting child L2 acquisition. I: Doughty, Catherine & Williams, Jessica (red.), *Focus on form in classroom second language acquisition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. S. 156–174.
- Hatch, Evelyn Marcussen & Lazaraton, Anne 1991. *The Research Manual: Design and Statistics for Applied Linguistics*. Boston: Heinle & Heinle.
- Housen, Alex & Simoens, Hannelore 2016. Introduction: cognitive perspectives on difficulty and complexity in L2 acquisition. I: *Studies in Second Language Acquisition*, nr 38–2. S. 163–175.
- Hyltenstam, Kenneth 1978. Variation in interlanguage syntax. *Working papers* nr 18. Lund: Department of General Linguistics, Lunds universitet.
- Hyltenstam, Kenneth. 1988. Att tala svenska som en infödd – eller nästan. I: Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.), *Första symposiet om svenska som andraspråk. Volym 1: Föredrag om språk, språkinläring och interaktion*. Stockholm: Stockholms universitet. S. 138–156.
- Hyltenstam, Kenneth 1992. Non-native Features of Near-native Speakers. On the Ultimate Attainment of Childhood L2 Learners. I: Harris, Richard Jackson (red.), *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers. S. 351–368.
- Håkansson, Camilla, Lyngfelt, Benjamin & Brasch, Matilda (2019). Typfall och mönsterigenkänning – konstruktionsbaserad andraspråksundervisning i praktiken. I: Bianchi, Marco, Håkansson, David, Melander, Björn, Pfister, Linda, Westman, Maria & Östman, Carin (red.), *Svenskans beskrivning 36*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 107–117.
- Håkansson, Gisela 1987. *Teacher Talk. How teachers modify their speech when addressing learners of Swedish as a second language*. Lund: Lund University Press.
- Håkansson, Gisela 1988. “Hungry I Am - Breakfast I Want” On the Acquisition of Inverted Word Order in Swedish. *Working Papers* Nr 33. Lund: Lunds universitet, 123–130.
- Jaakkola, Hanna 2000. Kielitiedosta kielitaitoon. I: Kaikkonen, Pauli & Kohonen, Viljo (red.), *Minne menet kielikasvatus? Näkökulmia kielipedagogiikkaan*. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 145–156.
- Jensen, Bård Uri 2020. Hypotesetesting versus utforskende statistikk i språkforskning. I: NOA- *Norsk som andrespråk* nr 36. S. 39–71.
- Jørgensen, Nils 1976. *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Fred 2017. *Finnish: A comprehensive grammar*. New York: Routledge.

- Kim, Kathy Minhye & Godfroid, Aline 2019. Should we listen or read? Modality effects in implicit and explicit knowledge. I: *The Modern Language Journal* nr 93-3. S. 648-664.
- Lange, Sven & Larsson, Kenneth 1973. *Syntactic development of a Swedish girl Embla between 20 and 24 months of age. Part 1*. Report no 1. Stockholm. Institutionen för nordiska språk.
- Lieven, Elena & Tomasello, Michael 2008. Children's first language acquisition. I: Robinson, Peter & Ellis, Nick C. (red.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York: Routledge. S. 168-196.
- Lund, Karen 1997. *Lærer alle på samme måde? En længdeundersøgelse af voksnes tilegnelse af dansk som andetsprog*. Köpenhamn: Special-pædagogisk Forlag.
- Lyster, Roy 2007. *Learning and Teaching Languages through Content: A Counterbalanced Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nakata, Tatsuya & Suzuki, Yuichi 2019. Mixing grammar exercises facilitates long-term retention: Effects of blocking, interleaving, and increasing practice. I: *The Modern Language Journal* nr 103-3. S. 629-647.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2013. *Species och artikelbruk i finskspråkiga grundskoleelevers inlärarsvenska. En longitudinell undersökning i årskurserna 7-9*. Åbo: Åbo universitet.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2018a. Definiteness and Use of Articles in Written Swedish by Finnish-speaking Immersion Pupils at the End of Immersion: A Comparison with Non-immersion Students. I: *Journal of Immersion and Content-based Language Education* nr 6-1. S. 57-84.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2018b. Species och artikelbruk hos finska språkbads elever i årskurs 6. I: *Folkmålsstudier* nr 56. S. 73-104.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2020. Interrogativa bisatser hos 12- och 15-åriga språkbads elever. En jämförelse med traditionell undervisning. I: Wide, Camilla, Ingman, Eva, Lankinen, Katri & Vaakanainen, Veijo (red.), *Svenskan i Finland 18*. Åbo: Åbo universitet. S. 164-180.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2021a. Interrogative Subordinate Clauses in Swedish by 12- and 15-Years-Old Finnish-speaking Immersion Students. I: *Folia Scandinavica Posnaniensia* nr 30. S. 15-25.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2021b. Subject-verb word order in narratives in Swedish by Finnish-speaking immersion and non-immersion students. I: *Journal of Language teaching and Research* nr 12-5. S. 641-653.
- Nyqvist, Eeva-Liisa 2021c. Komplexa svenska nominalfraser hos finskspråkiga språkbads elever. I: *Norsk lingvistik tidsskrift* nr 39-1. S. 69-95.
- Nyqvist, Eeva-Liisa & Lahtinen, Sinikka 2021. Grammatical gender in L2 Swedish by Finnish-speaking immersion students. A comparison with non-immersion students. I: *Nordic Journal of Linguistics* nr 44-3. S. 281-303.
- Nyqvist, Eeva-Liisa & Lindström Tiedemann, Therese 2021. Hur behärskar finska språkbads elever de svenska passivkonstruktionerna? I: *NordAnd* nr 1/2021. S. 36-56.
- Nyqvist, Eeva-Liisa & Lundkvist, Peter 2020. De lokala prepositionerna hos finska svenskinlärare i språkbad och traditionell undervisning. I:

- Haapamäki, Saara, Forsman, Ludvig & Huldén, Linda (red.), *Svenskans beskrivning 37*. Åbo: Åbo Akademi. S. 215–229.
- Ó Duibhir, Pádraig 2009. *The spoken Irish of sixth-class pupils in Irish immersion schools*. Dublin: University of Dublin, Trinity College, Centre for Language and Communication studies.
- Philipsson, Anders 2007. *Interrogative clauses and verb morphology in L2 Swedish. Theoretical interpretations of grammatical development and effects of different elicitation techniques*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Pienemann, Manfred & Håkansson, Gisela 1999. A unified approach towards the development of Swedish as L2. A processability account. I: *Studies in Second Language Acquisition* nr 21-3. S. 383–420.
- Prentice, Julia, Loenheim, Lisa, Lyngfelt, Benjamin, Olofsson, Joel & Tingsell, Sofia 2016. Bortom ordklasser och satsdelar: Konstruktionsgrammatik i klassrummet. I: Gustafsson, Anna W., Holm, Lisa, Lundin, Katarina, Rahm, Henrik & Tronnier, Mechtild (red.), *Svenskans beskrivning 34*. Lund: Lund University. S. 385–397.
- Rahkonen, Matti & Håkansson, Gisela 2008. Production of written L2-Swedish – Processability or input frequencies? I: Kessler, Jörg-Ullrich (red.), *Processability Approaches to Second Language Development and Second Language Learning*. Cambridge Scholars Publishing. S. 135–161.
- Saarik, Katrin 2006. Tilegnelsen av V2-regelen hos estisk og finsktalende innlærere av norsk som andrespråk. I: Sandoy, Helge & Tenfjord, Kari (red.), *Den nye norsken*. Oslo: Novus Forlag. S. 246–259.
- SAG1 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik. Vol. 1*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAG4 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik. Vol. 4*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Salameh, Eva-Kristina, Håkansson, Gisela & Nettelbladt, Ulrika 1996. The acquisition of Swedish as a second language in a group of Arabic-speaking pre-school children: Word order and phrasal morphology. I: *Logopedics, Phoniatrics, Vocology*, nr 21–3-4. S. 163–170.
- Skehan, Peter 1998. *A cognitive approach to language learning*. Oxford: Oxford University Press.
- Utbildningsstyrelsen 2014. *Koulutuksen tilastollinen vuosikirja 2014*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Wray, Alison 2012. *Formulaic language: Pushing the boundaries*. Oxford: Oxford University Press.
- Åberg, Anne-Maj 2020. *Effekten av explicit undervisning på inlärning av explicit och implicit kunskap om ordföljden i svenska*. Åbo: Åbo universitet.

Bilaga 1: Testuppgiften

Skriv meningar. Börja med ordet/uttrycket med **fel stil**:

1. kunde - gå - **eftersom det regnade så mycket** - ut - inte - vi
2. troligen - **i morgon** - soligt - det - blir
3. vi - så mycket - under en vecka - hinna - egentligen - **Varför** - måste ?
4. vill - **hemma** - jag - kanske - bara - vila
5. skrämnd - **när dörrklockan ringde** - ibland - blev - jag
6. nya saker - vi oss - **i skolan** - lär - förhoppningsvis
7. kan - **med kastspö** - stora fiskar - inte - man - fiska.
8. var - ännu inte - **för tre år sedan** - på högstadiet- jag.
9. Alaska - **Varför** - inte - ett fint ställe - vara - skulle ?
10. Inte - jag - **innan jag läste boken** - kände - historien
11. varje dag - **i Spanien** - regnade - tyvärr - det
12. det - **förra december** - ofta - regnade
13. alltid - **i vardagsrummet** - det - finns - vackra blommor
14. egentligen - tänker - **Vad** - göra - han ?
15. är - **med resultatet** - alltid - nöjda - vi
16. lyckats - alltid - **genom vår skicklighet** - vi - har
17. till Paris - skulle - **helst** - alltid - jag - resa.
18. hela tiden - vi - **trots att det var kallt** - roligt - hade
19. jag - **efter en vecka** - redan - hem - ville - fara
20. man - alltid - när man lagar mat - **Vad** - komma ihåg - ska ?

När Östersjön skiljer oss åt Om likheter och skillnader i dödsannonsens uttryck i *Dagens Nyheter* och *Hufvudstadsbladet*

Lena Rogström & Catrin Norrby

1 INLEDNING

Traditionen att annonsera viktiga familjetilldragelser i tidningen har mer eller mindre försvunnit i Sverige, med ett undantag – dödsannonsen. Dödsannonsen försvarar fortfarande sin plats på familjesidan, men har i den digitala publiceringens tidevarv kraftigt ändrat uttryck. Dödsannonsen är idag mer personligt utformad och har oftare ett starkare individuellt uttryck än för bara 20 år sedan. Förändringen verkar ha skett snabbast i de stora, rikstäckande dagstidningarna, särskilt i *Dagens Nyheter*, men landsortstidningarna följer efter (Rogström & Norrby 2020).

Eftersom Sverige och Finland inte bara delar ett gemensamt språk utan också en lång gemensam historia antog vi att en jämförelse mellan svenska och finländska¹ dödsannonser skulle vara intressant att göra. En snabb kontroll på Stadsbiblioteket i Göteborg gav vid handen att dödsannonser i finländska tidningar såg annorlunda ut än de svenska, och att skillnaderna, framför allt i bruket av symboler, var så pass markanta att det fanns fog för att jämföra de båda ländernas annonsskick mer systematiskt.

Syftet med undersökningen är tudelat. Vi vill dels undersöka språkbrukarnas uppfattningar om dödsannonsernas symbolbruk relaterat till respektive land, dels beskriva likheter och skillnader i faktiska dödsannonser publicerade i svenskspråkiga tidningar i de båda länderna. Vi har därför genomfört två delundersökningar. Den första är en enkätundersökning om svenskars respektive finländares uppfattningar om förekomsten av symboler i dödsannonser i två rikstäckande dagstidningar från Sverige (*Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*) samt två finländska (*Helsingin Sanomat* och *Hufvudstadsbladet*) (se avsnitt 4.1.). Den andra är en multimodal analys av ett antal dödsannonser från *Dagens Nyheter* (DN) och *Hufvudstadsbladet* (HBL) (se avsnitt 4.2). Resultaten relateras till skiftande språkbruk mellan de båda länderna och diskuteras mot bakgrund av tidigare forskning om pluricentriska språk, dvs. språk som talas som officiellt eller nationellt språk i mer än ett land (Clyne 1992).

¹ Benämningen "finländsk" används generellt för företeelser som är typiska för Finland och finländare, oavsett språklig tillhörighet.

2 TIDIGARE FORSKNING OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Den mest övergripande forskningen om dödsannonserns historia i Sverige har utförts av religionshistorikern Curt Dahlgren (2000). Hans undersökning spänner över tiden 1945–1999. Dahlgren har en religionssociologisk inriktning och gör en grundlig genomgång av dödsannonserns historik avseende förekomst, funktion och utseende kopplat till den förändring av religiositet som skett i Sverige under undersökningsperioden. Hans undersökning baseras på både symboler och text i annonserna. De flesta nordiska undersökningar av dödsannonser genomförda efter år 2000 har Dahlgrens undersökning som jämförelsematerial eller modell för den egna undersökningen. Några sådana exempel är Hiiemäe (2005), Leskelä (2015), Ryberg Modeland (2017) och Wiggen (2000). Merparten av tidigare undersökningar har inget renodlat språkligt perspektiv utan oftare ett religionshistoriskt fokus. Ett undantag utgörs av Ing-Britt Rudolf (1948) som undersöker syntax i dödsannonser med både sverigesvenskt och finlandssvenskt material. Också vi utnyttjar Dahlgrens undersökning genom att vi grundar vår kategorisering av symboler och textpartier på hans typologi med en grundläggande tudelning i religiösa och icke-religiösa symboler. Vi fokuserar dock i högre grad än Dahlgren på det personliga uttrycket i annonserna som visar sig i samspelet mellan symbol och text. Detta kan i relation till tidigare undersökningar ses som ett nytt spår i forskningen om dödsannonser (se också Fjell 2019 som bl.a. undersöker privatisering och intimisering i dödsannonser ur ett kulturanthropologiskt perspektiv).

Samspelet mellan text och andra grafiska uttryck analyseras utifrån ett semiotiskt perspektiv med hjälp av multimodal textanalys (Björkvall 2019). Denna teoribildning kan i korthet beskrivas som att bilder, eller i detta fall främst symboler, lika väl som alfabetisk text uppbär en betydelse, och att de båda modaliteterna tillsammans bidrar till betydelsen. På så sätt samspelar flera faktorer till tolkningen av annonsens budskap: den skrivna texten; symbolen; de grafiska elementens placering i förhållande till de olika textdelarna; färgval; gradstorlek etc. Resultaten relateras också till tidigare forskning om pluricentriska språk, i synnerhet till den nationella variation i språkbruket som tidigare forskning dokumenterat för svenskans del (se t.ex. Norrby et al. 2021).

3 MATERIAL OCH METOD

Enkätundersökningen bygger på ett antal, av oss, konstruerade annonser med symboler hämtade från de två svenska tidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*, den finländska, svenskspråkiga tidningen *Hufvudstadsbladet* samt den finländska, finskspråkiga tidningen *Helsingin Sanomat* (se figur 1). Syftet är att undersöka vilka symboler som svenska och finlandssvenska språkbrukare

uppfattar som vanligt förekommande i dagstidningar från respektive land för att på så sätt kunna belägga eventuella skillnader i de två nationella kontexterna.

Den multimodala analysen genomfördes på autentiska annonser tagna från *Dagens Nyheter* (DN) under november 2019 och från *Hufvudstadsbladet* (HBL) under perioden oktober–januari 2020. Antalet annonser från DN är 372 och från HBL 102. Annonserna är delvis anonymiserade. Den avlidnes för- och efternamn har svärtats, men namnen på de efterlevande står kvar då dessa endast utgörs av förnamn, vilka vi anser vara svåra att förknippa med en specifik individ.

Annonspanalysen genomfördes med hjälp av närläsning. Kategoriseringen av innehållet baseras på Dahlgrens kategorier av symboler (se avsnitt 4.2) och textelement (se avsnitt 4.3). Slutligen jämfördes resultaten från de båda tidningarna varvid likheter respektive skillnader beskrevs och analyserades utifrån en språklig samt pluricentrisk teoriram.

4 UNDERSÖKNINGARNA

4.1 Undersökning 1: Enkät om uppfattningar om symboler i dödsannonser

Utifrån symbolerna i de fyra svenska och finländska tidningarna (se avsnitt 3) konstruerade vi en kort enkät för att testa deltagarnas uppfattning om symbolerna i dödsannonser i båda länderna (se figur 1).

De fyra första symbolerna var kors i olika utföranden: ett enkelt latinskt kors, ett ortodoxt kors, ett latinskt kors tillsammans med en blomma och ett kraftigt, svart, latinskt kors. De återstående fyra symbolerna representerade dels det vi refererar till som eviga värden, här en eka på havet mot solnedgången (se avsnitt 4.2), dels symboler som ökat i användning i Sverige under de senaste decennierna: ett hjärta, en blomma och ett mer direkt personligt uttryck, här representerat av ett folkdanspar. Enkäten delades ut vid en konferens vid Åbo Akademi och till studenter där² (totalt 47 deltagare i åldrarna 19–25 år (47 procent), 26–50 år (40 procent) och 50–71 år (13 procent); medel: 32 år, median: 26 år) samt till studenter vid Stockholms universitet (30 deltagare i åldrarna 21–25 år (63 procent), 26–50 år (33 procent) och 51–63 år (4 procent); medel: 29 år, median: 25 år). Urvalet är litet och av ett speciellt slag men relativt jämförbart. Deltagarnas uppgift var att kryssa för i vilken eller vilka av de fyra dagstidningarna som de trodde att symbolerna var vanliga. Symbol 1, 3, 4 och 5 förekommer i annonsmaterialet från båda länderna. Det ortodoxa korset är ovanligt i Sverige och ingår inte i vårt svenska material. Övriga tre symboler förekommer endast i annonserna från Sverige.

² Vi tackar Sofie Henricson för hjälp att distribuera enkäten till studenter vid Åbo Akademi.

Dödsannonser har ofta en symbol. Nedan visas ett antal symboler i fiktiva annonser.

1) I vilken tidning/tidningar tror du att följande symboler är vanlig/a? Kryssa för ett eller flera alternativ:

			
1.	2.	3.	4.
Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐
Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐
Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐
Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐
			
5.	6.	7.	8.
Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐	Dagens Nyheter ☐
Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐	Helsingin Sanomat ☐
Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐	Hufvudstadsbladet ☐
Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐	Svenska Dagbladet ☐

FIGUR 1 Enkät om symboler i dödsannonser i svenska respektive finländska tidningar

Resultaten visas schematiskt i figur 2. Texten vid varje symbol anger hur deltagarna svarat. En grön bock indikerar att majoriteten av respondenterna svarat "rätt", ett rött kryss anger att de svarat "fel".

Som figur 2 visar, redovisar deltagarna från Åbo i sju av åtta fall en uppfattning som stämmer med de faktiska förhållandena, medan motsvarande svar från Stockholm är betydligt mindre träffsäkra; bara symbol 2, 4 och 5 placeras rätt. Den tydliga nationella skillnaden stödjer tidigare forskning som visat att talare av icke-dominerande varieteter av pluricentriska språk, i detta fall finlandssvenskan, generellt har mycket bättre kännedom om förhållandena i dominerande varieteter, i det här fallet svenskan i Sverige. En annan tänkbar förklaring har att göra med ålder. Det är sannolikt att yngre personer inte läser dödsannonser så ofta som äldre och med tanke på att deltagarna från Sverige procentuellt sett är fler i den yngsta ålderskategorin kan detta utgöra en bidragande orsak till resultatet.

Symbol	Svar från Åbo	Svar från Stockholm
1. Enkelt kors	Vanligt i båda ✓	Vanligast i Sverige ✗
2. Ortodoxt kors	Blandat, mest i Finland ✓	Tydligt i Finland ✓
3. Kors med blomma	Mest i Finland ✓	Blandat, liten övervikt för Sverige ✗
4. Kraftigt kors	Vanligast i Sverige ✗	Lika vanligt i båda ✓
5. Eka mot solnedgång	Båda, vanligast i Sverige ✓	Båda, vanligast i Sverige ✓
6. Hjärta	Osäkert, finns mest i Sverige ✓	Osäkert, finns i båda länderna ✗
7. Blomma	Finns i båda, vanligast i Sverige ✓	Osäkert, inga tydliga tendenser ✗
8. Folkdansare	Tydlig koppling till Sverige ✓	Tydlig koppling till Finland ✗

FIGUR 2 Resultaten från enkäten

Vi ska kort kommentera två av symbolerna: hjärtat och folkdansarparet. Att hjärtat kopplas till båda länderna av en majoritet av de svenska deltagarna kan ses som en övergeneralisering. Eftersom hjärtat är en vanligt förekommande symbol i svenska dödsannonser är det troligt att svenskarna också kopplar denna symbol till bruket i Finland. Omvänt kopplar de finländska deltagarna bruket till Sverige eftersom de inte känner igen det. Folkdansparet ges tydlig koppling till Sverige i det finländska enkätaterialet, vilket kan förklaras på samma sätt. Det är en obekant symbol och då ligger det nära till hands att utgå från att bruket förekommer i den andra nationens dödsannonser. Folkdansparet valdes som exempel på den tilltagande trenden i Sverige att med symbolen ge uttryck för den dödes liv och personliga intressen (se vidare 4.2), men att deltagarna skulle ha stött på just folkdansparet är sannolikt liten, vilket kan förklara resultatet.

De sverigesvenska deltagarna kopplar däremot folkdansarna tydligt till finländska dödsannonser och då i synnerhet till den finskspråkiga tidningen. Detta är sannolikt också ett utslag av att man tillskriver det obekanta den andra nationens seder och bruk, och här inte bara Finland utan särskilt en finskspråkig kontext vilken kan förmodas uppfattas som kulturellt mest avlägsen.

4.2 Undersökning 2: Annonsernas symboler

Den första uppdelningen av annonserna gjordes efter symbolens religiösa koppling där kategori ett omfattar *religiösa symboler*. Till dessa räknas symboler som tydligt representerar olika religioner och trosinriktningar såsom latinska kors, ortodoxa kors, davidsstjärnor och halvmånar. Den typiska symbolen i denna kategori är det latinska korset.

Kategori två har vi kallat *icke-religiösa symboler* och denna sönderfaller i sin tur i två underkategorier: *konventionella* och *personliga symboler*. De konventionella symbolerna uppfattar vi som generella uttryck för frid och evighet trots att symbolen inte har ett uppenbart religiöst uttryck. Den är också en symbol för naturens kretslopp. De konventionella symbolerna utgörs av blommor, vissa fåglar (duvor, måsar i siluett, koltrastar och småfåglar av olika art), naturscenerier (solnedgång över hav, horisonter, träddungar) och båtar (segelbåtar, roddbåtar). Typiskt för den konventionella symbolen är alltså att den ska symbolisera något generellt begrepp och inte vara kopplad till ett individuellt uttryck. Att den stora mängden symboler kopplade till naturen kan ha ett religiöst eller andligt uttryck utan att vara strikt kristet stöds också av forskning som kartlagt vilken roll naturen spelar i svenskens identitet och tankar om andlighet (Thurfjell 2020, 20f). Mer exotiska fåglar såsom pingviner och papegojor räknas därför till de personliga symbolerna, liksom racerbåtar och kanoter, som snarare uttrycker ett intresse hos den döde och därmed inte är en symbol för allmängiltiga begrepp. Kategorin *personliga symboler* innehåller därmed en mängd olika symboler som kan ha olika grad av allmängiltighet till att vara helt unika, exempelvis i form av ett fotografi av den döde. Resultatet av kategoriseringen av symboler är uppställt i tabell 1.

TABELL 1 Kategorisering av symboler i DN och HBL

	DN	HBL
Totalt antal symboler	372 (100 %)	102 (100 %)
1. Religiösa symboler	65 (17 %)	74 (73%)
2. Icke-religiösa symboler		
2a) Konventionella	202 (54 %)	24 (23 %)
2b) Personliga	105 (28 %)	2 (2 %)

Siffrorna visar att den finlandssvenska HBL har markant fler religiösa symboler än den sverigesvenska DN. Också en jämförelse mellan konventionella och personliga symboler visar att annonserna i HBL i högre utsträckning följer den konventionella linjen. Det går alltså att konstatera att annonsernas symboler i HBL är mer traditionella än i DN. Huruvida detta återspeglas också i textdelen av annonserna undersöks i följande avsnitt.

4.3 Undersökning 2: Annonsernas textdelar

Textens utformning i en dödsannons följer tämligen fastlagda ramar där olika delar i annonsen har olika funktioner. I följande redovisning undersöks främst de delar som skiljer sig åt mellan DN och HBL.

Annonsens primära funktion är att kungöra att någon avlidit. Namnet på den döde har därför en framträdande position. En tydlig skillnad mellan de båda tidningarna är att man i HBL oftare inkluderar såväl mellannamn som eventuellt smeknamn. Placeringen av namnet är beroende av var symbolen placerats i annonsen. I de svenska annonserna är det praxis att symbolen anbringas centralt, högt upp i annonsen, medan det i HBL är vanligare att symbolen sätts längs vänsterkanten. I båda fallen hamnar den dödes namn högt upp, vilket ur ett semiotiskt tolkningsperspektiv betyder att det är viktigast (Björkvall 2019, 104). De efterlevandes placering anpassas i förhållande till den dödes namn, och sätts alltid under detta. I HBL är det därför vanligt att de efterlevande placeras med rak vänstermarginal till höger om symbolen. I DN står vanligen de närmast sörjande med sina namn i versaler, och eventuella barn med gemener i raden under, varvid typsnittet har en semiotisk funktion. I HBL är det vanligare att alla namn på sörjande står med samma grad och typsnitt, vilket för en utomstående gör det svårt att avgöra hur dessa är släkt med varandra.

Själva kungörelsen av dödsfallet är i DN mer stereotyp angiven än i HBL. De vanligaste formuleringarna är att kungörelsen utgörs av någon av fraserna: *har lämnat oss i sorg och saknad* eller *har stilla somnat in*. I HBL är variationen större. Man utgår ofta från en fras uppbyggd kring huvudordet *saknad*: *Med saknad; Djupt saknad; Med tacksamhet och saknad; Vår saknad är obeskrivlig*. Också andra uttryck används: *I kärt/ljust minne bevarad; Du är med oss där vi går; Vila i frid*. (Uttrycket *Vila i frid* förekommer inte i vårt svenska annonsmaterial.)

De flesta annonser innehåller någon typ av avskedsord och här finns en bred variation i båda tidningarna. Vanligen håller avskedsorden en stram stil som uttrycker saknad och någon typ av tro på det eviga utan en uttalat kristen karaktär, men det kan också vara mer prosaiska meningar, eller rena beskrivningar av den döde. Bland avskedsorden finns alltså ett brett spektrum från rena bibelord (*Herren är min herde, mig skall intet fattas. Han låter mig vila på gröna ängar, han för mig till vatten där jag finner ro* (Psalt. 23:1-2)), till helt egna verser som antingen tar den dödes eller de efterlevandes perspektiv (*Minns mig som jag var en gång, då allting var en glädje*). En intressant typ av avskedsord som finns i både Sverige och Finland är den som Rudolf (1948) kallar *vandringsstrofen*. *Vandringsstrofen* är en vers i bunden form utan någon erkänd författare. Den har en tematik om sorg, kärlek och saknad och har slutrim. Den är lätt att komma ihåg och variera efter situationen. *Vandringsstrofen* har enligt Rudolf (1948, 59) vandrat "från dödsannons till dödsannons", och det är rimligt att tänka sig att detta skett också i Finland. Den beskriver alltid den döde, ofta med ett direkt tilltal (*I minnet Du lever, Du finns alltid kvar/I minnet vi ser Dig, precis som Du var*).

Poesi av namngivna författare förekommer i vårt material från båda tidningarna, men är något mer frekvent i HBL-materialet. Vad som är tydligt är

också att HBL har fler svenska författare bland poeterna än vad DN har finländska. Förutom Johan Ludvig Runeberg är det tunnsått med finländska poeter i DN:s dödsannonser. I HBL förekommer däremot en rad svenska författare, vanligen samma som också är frekventa i DN: Karin Boye, Nils Ferlin, Marie Fredriksson, Alf Henrikson, Pär Lagerkvist, Bo Setterlind, Evert Taube och Tomas Tranströmer. Självfallet förekommer det också en mängd finländska författare i de finländska annonserna: Gunnar Björling, Bo Carpelan, Elmer Diktonius, Hjalmar Procopé, Viola Renvall, K.A. Tavaststjerna och Zacharias Topelius.

Den del som skiljer sig mest mellan de båda tidningarna är informationen om begravningen. I svenska annonser utformas denna oerhört stereotyp och avgränsas av en heldragen linje, vilket ytterligare markerar informationstypen. Ordval och syntax är starkt formaliserat (*begravningen äger rum ...*) och bruk av passiva verbformer används frekvent, gärna med gammaldags *-es*-form: *Efteråt inbjudes; Avsked tages vid graven; Deltagande anmäles till [...]*. I de finlandssvenska annonserna är det däremot mer personlig prägel och större variation på uttryckssätten. Ibland blir stilen ganska vardaglig (*Vi ordnar minnesstund senare; Vi tar ett sista farväl av Uffe*), ibland korthuggen och nästan telegramartad (*Gravsättning i Kristinestad; Jordfästningen förrättad; Tack för vänlig hågkomst*). Vad som utmärker annonstexterna i HBL är just den stora variationen. Det som i HBL ser mest stereotyp ut är önskan om att undvika stora blomsterhyllningar utan bara komma med en ros. Det verkar också vara vanligare att annonsera efter det att begravningen ägt rum, något som blivit vanligare även i svenska tidningar i samband med coronapandemin.

4.4 Undersökning 2: Samspelet mellan dödsannonserns olika delar

En av Dahlgrens slutsatser är att det förändrade bruket av symboler i dödsannonser hänger samman med den minskande religiositeten i Sverige (2000, 109f.). Vårt antagande är att detta gett annonserna i DN ett tydligare fokus på ett personligt uttryck med koppling till både symbol och text. I HBL har annonserna ett mer frekvent bruk av kristna symboler, och frågan är om detta återspeglas också i annonsernas texter.

Analysen av samspelet mellan symbol och text utgår från ett multimodalt perspektiv där placeringen av innehållselementen är central. Högt placerad information är viktigast och lågt placerad information är mindre viktig (Björkvall *ibid.*). Motsvarande princip gäller också i horisontalläget, där element placerade till vänster är viktigare än element placerade till höger, eftersom detta stämmer med läsriktningen. Tillämpat på vårt material kan vi då konstatera att såväl symbolen som den dödes namn är placerade på positioner i annonsen som tillmäter dem högsta vikt. I HBL är korset ofta placerat längs annonsens vänstersida, och i DN högt upp i mitten. I båda tidningarna står informationen om begravningen längst ner som ur ett semiotiskt perspektiv ger den mindre betydelse än informationen om den döde.

I det svenska annonsmaterialet har annonser med icke-religiösa symboler vanligen ett icke-religiöst innehåll. I dessa annonser beskrivs det inträffade oftast som att *NN har lämnat oss* eller *somnat in*, mer sällan att *NN har hämtats hem av Gud* eller *somnat in i tron på sin Skapare*. Men det är samtidigt inte så att alla annonser med ett kors som symbol återspeglar ett tydligt religiöst budskap. I de flesta annonser symboliserar korset troligen enbart den traditionella funktion som korset alltid uppburit i dödsannonser, och är mer en symbol för döden än för återuppståndelsen. I de annonser som ändå har ett tydligt kristet uttryck förekommer alltid ett kors i vårt material.

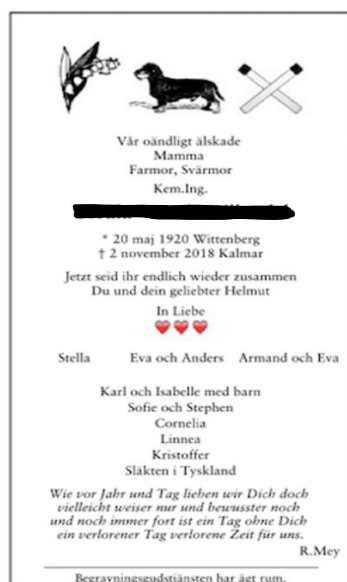
Eftersom de finlandssvenska annonserna har en mycket högre andel kors finns det anledning att fråga sig om de också har ett starkare kristet uttryck i texten. Svaret på den frågan är ett klart nej. En likhet mellan DN och HBL är att själva innehållet i annonserna inte är tydligt religiöst i någondera tidningen, trots att HBL-annonserna har fler kors än DN. Däremot syns det ganska omgående att DN-annonserna uppvisar ett mycket mer personligt uttryck i texterna, främst i bruket av symboler. Vanligen har den översta symbolen en (förmodad) anknytning till den döde beroende på symbol: landskapet (olika landskapsblommor); fritidsintressen (sportbil, vävstol, kortlek, palett, fritidshus); idrottsutövning (orienteringsskärm, fotboll, landsvägscykel, joggare); husdjur (hund, katt, undulat). Också mer udda symboler förekommer vars tolkning för den oinvigde är oklar; några exempel är rödvinsglas, hålslag, pingvin. Att det svenska bruket av personliga symboler är mycket frikostigt understryks av Fjell (2019, 39) som anger att *Bergens Tidende* inte tillåter personliga symboler i samma utsträckning. Hon exemplifierar med den sexkantsnyckel som var symbol i Ikeagrundaren Ingvar Kamprads dödsannons i *Smålandsposten* 2018 (ibid.). Svenska dödsannonser innehåller dessutom ibland flera symboler, vilket visas i figur 3. Vi antar då att de har något olika funktion. (Den döda kvinnans namn är svårtat, men eftersom namnets ursprung är av betydelse för tolkningen anger vi här att det är av tyskspråkig härkomst.)

Annonsen är inte helt representativ för vårt material men uttrycker mycket av det som annars återfinns i enskilda annonser: koppling mellan symbol och den dödas intressen eller personlighet; olika uttryck för den dödas härkomst samt uttryck för de efterlevandes känslor både i form av symboler och text.

De tre symbolerna som placerats högst upp anknyter till den döda: en liljekonvalj, en strävhaarig tax och två korslagda provrör. Liljekonvaljen är Gästriklands landskapsblomma, men kvinnan föddes i Wittenberg och dog i Kalmar, så vi antar att liljekonvaljen var en blomma som hon tyckte om. Hunden är troligen hennes och provrören anger den dödas yrkestillhörighet: *Kem. Ing.* (= kemiingenjör) som står angiven ovanför hennes namn.

I kungörelsetexten, som är på tyska, uttrycks glädje över att den döda nu är tillsammans med sin älskade Helmut och språkvalet anknyter till den dödas härkomst. Också hälsningen "In Liebe" är på tyska, och följs av tre små röda hjärtan som vi antar ska kopplas till de efterlevande som står uppradade på platsen under hjärtana. Dessa personer är troligen den dödas barn och i två fall deras partners: Stella; Eva och Anders; Armand och Eva. Nedanför barnen

återges andra släktingar. Slutligen står en dikt på tyska av författaren R. Mey. Diktens innehåll återger de efterlevandes kärlek och saknad och anknyter därmed till de efterlevandes situation och inte till den dödas. Informationen om begravningen är att den ägt rum, och detta återges i sedvanlig ordning längst ned, under det avgränsande strecket.

FIGUR 3 Annons med flerfunktionellt bruk av symboler

I anslutning till denna annons vill vi också säga något kort om den symbol som tagit allt större plats i annonsmaterialet sedan Dahlgrens uppföljande undersökning av DN år 2000 och vår undersökning 20 år senare, nämligen hjärtat. I figur 3 ser vi att den uttrycker de efterlevandes kärlek till den döda och detta är förmodligen det vanligaste bruket av symbolen. Genom att utforma hjärtat på olika sätt kan det emellertid uttrycka något skiftande förhållanden och grader av närhet till den döda, vilket troligen är förklaringen till dess snabbt växande popularitet. Ett stort, fyllt, rött hjärta ger en annan association än en svart silhuett, ett lila hjärta ger ett annat intryck än flera små, röda hjärtan i en halvcirkel etc. Vi antar att det ökade bruket av just hjärtat som symbol beror på att dess flexibilitet i uttrycket gör det så användbart samt att hjärtat som symbol redan är starkt etablerat i sociala medier och i sms-meddelanden. I HBL-annonserna har vi inte hittat denna symbol, men en gissning är att den redan gjort entré och att den kommer att sprida sig snabbt.

5 SLUTSATSER

I vår jämförelse av svenskspråkiga dödsannonser i Sverige och Finland har vi kunnat konstatera några skillnader. För det första pekar enkätstudiens resultat på att finländare har mer kunskap om, eller bättre intuitiva gissningar om,

svenskt annonsskick än vad svenskar har om den finländska motsvarigheten. För det andra pekar annonsundersökningens resultat på att dödsannonsernas utformning i DN och HBL följer samma typ av genretillhörighet men med viss variation framför allt vad gäller fördelningen av religiösa och icke-religiösa symboler samt utformning av namn och kungörelsetext. Det föreligger större skillnad mellan DN och HBL i textavsnitten om begravningsinformation, och en annan tydlig skillnad mellan de båda materialen är att finlandssvenska annonser innehåller namngivna svenska poeter, medan svenska annonser inte innehåller namngivna finska poeter i alls samma utsträckning.

En viktig förklaring till skillnaderna är att annonserna i Sverige och Finland tillkommer på delvis olika sätt. I Sverige är det absolut vanligast att en begravningsbyrå tar hand om annonsens utformning och förmedling till tidningen. De efterlevande bestämmer annonsens utformning och ett rimligt antagande är att de delar som är mest angelägna att utforma på ett personligt sätt är symbolerna samt avskedstexten. Kungörelsen, namnets utformning och placering samt information om begravningen följer däremot en exempeltext som tillhandahålls av begravningsbyrån. Av den anledningen har de texterna fått ett mer enhetligt utseende.

I Finland är det vanligt att efterlevande själva utformar annonsen i en s.k. annonskiosk. I den annonskiosk som finns tillgänglig i HBL (<https://www.hbl.fi/privatannonsering/>) finns ett antal olika symboler att välja mellan, men inte tillnärmelsevis så många som används i svenska annonser. Genom det mindre utbudet blir det alltså svårare att välja en symbol som är mer personlig. I annonskioskens mall finns förslag till hur delar av innehållet kan se ut och det finns också förslag på en del avskedsord och dikter. Däremot finns det ingen exempeltext för vare sig kungörelsen eller begravningsinformationen, vilket troligen är den viktigaste förklaringen till att just dessa texter varierar mer än de svenska motsvarigheterna. Möjligheten att få till en bra genreträff är troligen mindre för annonsören i HBL eftersom frånvaron av exempeltext gör att de typiska språkdragen är svårare att konventionalisera på samma sätt som i svenska tidningar.

Resonemanget exemplifieras tydligt med den språkliga utformningen i begravningsinformationen i de svenska annonserna, som uppvisar det mest ålderdomliga, opersonliga och minst varierade uttrycket. Placeringen under den helstreckade linjen ger en rent grafisk avgränsning som är betydelsebärande. Den passiva diatesen skapar både ett opersonligt men också artigt tilltal: (*deltagande anmäles; om svar anhålles; blommor undanbedes*). Ålderdomligt ordval ger en högtidlig stil (*begravningen äger rum; ceremonin förrättas*) och det opersonliga tilltalet upprätthålls också på ett artigt sätt genom imperativer (*Tänk gärna på [välgörenhetsorganisation]*). Den språkliga utformningen uppfyller de krav som Nordman (1987, 1994) etablerat för den s.k. *minilekten* (se också Landqvist 1996 och Rogström 2000). Informationen om begravningen i svenska annonser kännetecknas således av ett konventionaliserat mönster där fakta följer i en strikt ordning, är semantiskt fokuserad och har en ålderdomlig, syntaktiskt särpräglad språkdräkt. Genom att begravningsbyrån oftast formulerar denna del av

annonsen har dessa drag kunnat konventionaliseras i svenska annonser på ett sätt som inte genomförts i finlandssvenska annonser där man själv skriver in sin text, vilket kan förklara den större variationen i det finlandssvenska materialet.

Att de svenska annonserna generellt sett är betydligt mer personligt utformade kan tänkas hänga samman med att Sverige i undersökningar som World Values Survey (<https://www.worldvaluessurvey.org/>) intar positionen som den mest sekulariserade nationen med störst behov av självförverkligande och individualisering i världen (jfr också Fjell 2019). Också Finland, Norge och Danmark hamnar i samma område, men av de nordiska länderna är det Finland som har längst avstånd till Sverige i mätpunkterna. Troligen kan detta vara en av förklaringarna till att svenska dödsannonser har en högre grad av personlig prägel och har stort fokus också på de efterlevande.

De skillnader som vi har kunnat belägga i undersökningarna kan också tolkas utifrån ett pluricentriskt perspektiv. Tidigare forskning om pluricentriska språk har konstaterat att relationerna mellan nationella varieteter av ett och samma språk tenderar att vara asymmetriska där talare av icke-dominerande varieteter ofta har betydligt större kunskap om förhållandena i den dominerande varietetens än tvärtom (Clyne 1992). Detta skulle kunna vara en förklaring till att annonserna i HBL har långt fler namngivna svenska poeter än vad DN har finländska poeter. Enkätundersökningens resultat visar också att de finlandssvenska respondenterna har betydligt större träffsäkerhet ifråga om i vilken nationell kontext en viss symbol är typisk. Jämförande studier av interaktionella mönster i finlandssvenska respektive sverigesvenska har pekat på att personliga, närhetsskapande uttryck premieras i sverigesvenskt språkbruk medan saklighet och viss artig distans är mer utmärkande för finlandssvensk interaktion (Norrby 2020; Norrby et. al 2021). Symbolvalet och delar av annonstextens utformning ger stöd för detta där de svenska symbolerna är långt mer personliga och individualiserade medan de finlandssvenska i högre grad följer en etablerad konvention med mindre personlig variation. Ytterligare en faktor rör enhetlighet i textmönster där tidigare studier pekat på en tendens till större variation i uttryckssätt i finlandssvenskan som ett resultat av språkkontakt (Norrby et. al 2021). Vårt material ger delvis stöd för det. Det är större överensstämmelse mellan symbol och text i annonserna i DN och större variation i HBL.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Östersjön visserligen skiljer våra nationer åt, men att innanhavet trots allt inte är en tydlig kulturell vattendelare. Mot bakgrund av våra resultat vore det därför intressant att i framtiden utforska om de starkt personliga symbolerna också kommer att etableras i finlandssvenska annonser. Genom att inkludera dödsannonser i finskspråkig press skulle man också kunna belysa i vilken mån betydelsen av språkkontakt spelar in i frågor av detta slag.

LITTERATUR

- Björkqvall, Anders 2019. *Den visuella texten: multimodal analys i praktiken*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Clyne, Michael (red.) 1992. *Pluricentric Languages. Different norms in different countries*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Dahlgren, Curt 2000. *När döden skiljer oss åt... – anonymitet och individualisering i dödsannonser 1945–1999*. Lund: Teologiska institutionen. Stockholm: Databokförl.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2019. Continuities and Changes in Death Notices, the 1960s and 2010s. *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 75. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academy. S. 35–54.
- Hiiemäe, Evelin. 2005. Döden kommer med posten. Svenska och estniska dödsannonser. En jämförande studie. Magisteravhandling. Tartu universitet.
- Landqvist, Hans 1996. Hur personligt är personligt? Några synpunkter på minilektbegreppet och på en möjlig minilekt. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XVI*. Vasa. S. 124–135.
- Leskelä, Henna 2015. Älskad, saknad. Dödsannonser i Hufvudstadsbladet 1910, 1960 och 2010 ur ett genreperspektiv. Avhandling pro gradu. Enheten för språk, översättning och litteratur, Tammerfors universitet.
- Nordman, Marianne 1987. Att plöja och att så – Om fackspråk nu och då. I: *Folkmålsstudier* 31. S. 117–130.
- Nordman, Marianne 1994. *Minilekter. Om de små textgenrernas språk*. Proceedings of the University of Vaasa. Research papers nr 178. Språkvetenskap 23. Vaasa.
- Norrby, Catrin 2020. Att interagera på finlandssvenska och sverigesvenska. Hur hänger språkbruk, kultur och nation ihop? I: Wide, Camilla, Ingman, Eva, Lankinen, Katri & Vaakanainen, Veijo (red.), *Svenskan i Finland* 18. Åbo: Åbo universitet. S. 6–25.
- Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla 2021. *Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*. RJ:s skriftserie 21. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Santérus förlag.
- Rogström, Lena 2000. *När blev receptet minilekt?* MISS. Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket 32. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rogström, Lena & Norrby, Catrin 2020. *"Hämtad av Gud" eller "Lämnat oss i stor sorg och saknad". Har dödsannonserna i dagspress förändrat uttryck under de senaste 20 åren?* GU-ISS. Forskningsrapporter utgivna vid institutionen för svenska språket, 2020:1. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rudolf, Ing-Britt 1948. En stilistisk undersökning av dödsannonser. *Nysvenska Studier. Tidskrift för svensk språk- och stiltforskning* 28. S. 23–69.
- Ryberg Modeland, Alexander 2017. Att annonsera döden: En kvantitativ undersökning om symbolspråk och språkbruk i Jönköpings-postens

dödsannonser åren 1910–2010. Självständigt arbete på grundnivå. 15 hp.
Högskolan i Jönköping, Högskolan för lärande och kommunikation.

Thurfjell, David 2020. *Granskogsfolk: hur naturen blev svenskarnas religion*.
Stockholm: Norstedts.

Wiggen, Geirr 2000. *Quando corpus morietur: dødsannonser i Norge gjennom det 20.
hundreåret: et bidrag til norsk språk- og mentalitetshistorie med internasjonalt
utblikk*. Oslo: Novus.

Webbadresser:

HBL annonsering: (<https://www.hbl.fi/privatannonsering/>)

World Values Survey: (<https://www.worldvaluessurvey.org/>)

Uleåborgsflickor som brevskrivare på 1860- och 1870-talen

”Som du ser måste jag fundera mycket för att få ett brev sammansatt på finska”

Paula Rossi

1 INLEDNING

År 1859 började den första statliga flickskolan sin verksamhet i Uleåborg. Skolan fick namnet Svenska Fruntimmersskolan i Uleåborg och dess första föreståndarinna var den Uleåborgsfödda sjökaptensdottern Marie Junelius (1822–1907). Hon hade själv gått i den berömda Wallinska flickskolan i Stockholm och därefter gjort en studieresa till undervisningsanstalter i Lausanne, Genève och Paris. (Gahmberg 1911, 61–62; Silvander 2000, 7) Som lärare engagerade hon sig i elevernas uppfostran och kände också intresse för deras studier efter att de lämnat skolan. Därför eskorterade hon många av skolans före detta elever till utländska pensioner för att de där skulle förkovra sina språkkunskaper och finslipa andra färdigheter. (Gahmberg 1911, 63) En av Marie Junelius elever var Maria Sofia (i fortsättningen Sophie) Pentzin (1853–1914), vars familj var en av de ledande i staden. Hennes far var jurist och lagman, länssekreterare Leonard Pentzin, och på mödernet hörde hon till släkten Bergbom, som då ägde ett stort och framgångsrikt handelshus. Döttrarna i familjen Pentzin fick en ståndsmässig utbildning. (Ulfvens 1997, 30–31; se även Isoaho-Nousiainen 2019) Därför skickades Sophie i slutet av 1860-talet tillsammans med sin yngre syster Helena Emilia (Mili) till Gimel, Schweiz, för att gå på en internatskola (se Wolff 2020, 207–208 om borgarflickornas utbildning utomlands). Med på resan följde skolans föreståndarinna.

I Uleåborg – på samma sätt som i det övriga autonoma Finland – var svenskan bildnings-, myndighets- och kulturspråket, men på grund av den finskspråkiga majoriteten hörde finska språket starkt till stadens vardag. I denna artikel redogör jag för en del av de brev som Sophie mottog i Gimel med fokus på språkvalet i dessa brev. Det är min avsikt att undersöka språkbruket hos de brevskrivare som hade genomgått Svenska Fruntimmersskolan tillsammans med henne.

2 SYFTE, MATERIAL OCH METOD

Materialet för undersökningen utgörs av de 44 brev som Sophies fyra klasskamrater Emmy Lagus, Maria Snellman, Charlotta (i fortsättningen Lotty)

Svendelin och Selma Wåhlberg skrev till henne till Gimel under åren 1868–1870. De undersökta breven förvaras i Norra Österbottens museum i Uleåborg. Breven är huvudsakligen skrivna på svenska.

I denna undersökning redogör jag för det första för vilka andra språk än sitt modersmål brevskrivarna använde och varför. För det andra studerar jag om de kommenterade språkvalet på något sätt. För det tredje tar jag upp ett par ofta förekommande språkdrag, till exempel användningen av ordet *nog* i början av satsen, och diskuterar om man kan se finskans inverkan på dessa.

Av tabell 1 framgår att flickorna var ungefär jämnåriga: alla utom Emmy, som var tre år äldre än de övriga, var födda 1853. De genomgick Svenska Fruntimmersskolan i Uleåborg på 1860-talet och blev utexaminerade antingen våren 1867 eller 1868. Under flickornas skolgång var skolan 3-klassig med en tvåårig lärokurs i varje klass. (Silvander 2000, 106, 162, 165–168)

TABELL 1 Brevmottagarens och brevskriventernas födelseår och skoltid

Elev	Födelseår	Inskriften	Utexaminerad
Sophie Pentzin	1853	1863	1868
Emmy Lagus	1850	1865	1868
Maria Snellman	1853	1861	1868
Lotty Svendelin	1853	1863	1868
Selma Wåhlberg	1853	1864	1867

Emmy var uppvuxen i en prästfamilj i Lumijoki, som ligger nära Uleåborg. Efter avslutad skolgång fungerade hon som guvernant bland annat hos en prästfamilj i Haapavesi och därefter kom hon in i lärarseminariet i Jyväskylä. Marias familj hörde till de förmögna i staden. Hennes far var kommerserådet Johan Wilhelm Gerhardsson Snellman, ägare till ett stort handelshus. Efter Fruntimmersskolan var hon lärare i en skola för småbarn. År 1868 skickades hon tillsammans med två väninnor till Stockholm, där de gick i en tysk skola samt läste språk även privat. Lotty var dotter till en sjökaptan och skeppsredare, medan Selma var dotter till en lantmätare. Lotty tog hand om sin sjukliga mor och Selma fungerade som lärarinna i stadens fattigskola, där hon undervisade i huvudräkning och aritmetik.

Av de undersökta 44 breven är över hälften helt och hållet skrivna på svenska, vilket framgår av tabell 2. Resten av breven innehåller inslag av finska, franska eller någon enstaka gång av tyska eller latin.

TABELL 2 Antal brev per skribent

Brevskribent	Antal brev	Enspråkigt svenska brev	Flerspråkiga brev
Emmy Lagus	9	2	7
Maria Snellman	12	8	4
Lotty Svendelin	16	12	4
Selma Wåhlberg	7	3	4
Totalt	44	25	19

Hälften av breven innehåller 400–600 ord. De längsta breven omfattar nästan 1300 ord och de kortaste endast över 200 ord. Se tabell 3 nedan.

TABELL 3 Det totala antalet ord i de undersökta breven

Antal ord	Antal brev
200–400	5
401–600	22
601–800	11
801–1000	4
1001–1300	2

Metodologiskt är det fråga om en kvalitativ närläsning av breven. Denna metod innebär att forskaren läser igenom materialet många gånger, tolkar det och gör anteckningar om det lästa (Pöysä 2015, 30–31). Varje genomläsning skiljer sig från de övriga. I början läses materialet ofta kursoriskt och vid senare genomläsningar fångar olika detaljer forskarens uppmärksamhet. (Pöysä 2010, 339–340; se även Heikkilä 2021, 36, 40–41) För att uppnå mina syften i denna undersökning har jag markerat alla de ställen där brevskrivarna har använt något annat språk än svenska. Därtill har jag närgranskat den kringliggande kontexten där dessa belägg förekommer för att kunna hitta brevskrivarens möjliga kommentarer eller andra förklaringar till språkväxling. Jag har även beaktat ord som tycks vara typiska för respektive brevskrivares stil.

De undersökta breven är skrivna av tonårsflickor till en skolkamrat och vän. De är privata och måste därför behandlas med respekt. När de skrevs, var det inte meningen att några andra personer skulle få tillgång till brevens innehåll. Detta har jag tagit hänsyn till i valet av exempelcitat. (Se t.ex. Leskelä-Kärki 2011, 264–266; Heikkilä 2021, 43 om forskarens rätt att forska i andras brev.)

3 HISTORISKA OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Brevskrivarna i denna undersökning hade alla svenska som modersmål och de hade fått en svenskspråkig skolutbildning. De hade emellertid alla varit i kontakt med finska språket på grund av att Uleåborg var ett centrum för ett finskspråkigt område i norra Finland. Under denna tid var språket i de uleåborgska borgarhemmen vanligen svenska, men familjemedlemmarna talade också finska, som exempelvis användes av tjänstefolket. Stora handelshus hade byggts upp av de svenskspråkiga, som hade livliga kontakter med Stockholm och andra svenska städer. De förmögna borgarsläkterna, men även hantverkare och andra, åkte ofta till Stockholm för att lära sig den stora världens affärspraxis och för att idka handel. Även många handelsmän och hantverkare från Sverige och det svenskspråkiga Österbotten hade bosatt sig i Uleåborg. (Lönnroth & Rossi 2008b, 205–208 med anförd litteratur; Rossi 2019, 15, 16, 21, 22, 38 med anförd litteratur om språkförhållandena i staden Uleåborg)

Till Fruntimmersskolan i Uleåborg kom elever från staden men även längre bort ifrån, så att skolans elevantal växte snabbt och den blev den näst största flickskolan i landet i slutet av 1860-talet (Hautala 1976, 513). Det kan förmodas att det även bland eleverna fanns variation i behärskning av både svenska och finska språket. Om kunskaper i andra språk, kan det konstateras, att flickorna läste franska och tyska i skolan (Silvander 2000, 106).

Svenskan hade kvar sin ställning som förvaltningspråk i Storfurstendömet Finland ända till de sista decennierna på 1800-talet, även om majoriteten av befolkningen var finskspråkig. Den svenskspråkiga litteraturen var dominerande och den finskspråkiga hade oftast religiöst innehåll. (Engman 2016, 95–97; se Nieminen 2006, 91 om den s.k. bibelfinskan och det kyrkliga språkets inverkan på finskan) De fennomaner som ville byta sitt språk från svenska, tyska eller ryska till finska var tvungna att använda ord- och grammatikböcker vid inlärnin g av språket (Paunonen 2001, 229–230; se även Saari 2006, 23).

En människa som mer eller mindre behärskar flera språk kan växla språk i en kommunikationssituation. I detta sammanhang kan man tala om kodväxling där talaren använder flera språk i samma samtal eller till och med inne i en mening (Downes 2005, 80–81; Thomason 2005, 132; Kovács 2009, 24). Det finns många orsaker till detta fenomen. Det kan exempelvis färga samtalet, uttrycka samhörighet med andra eller strukturera informationen (se Gardner-Chloros 2009, 85; Saari 2009; Henricson 2015, 129; se t.ex. Lönnroth & Rossi 2008a, 130–133; Landqvist & Tingsell 2016; Tandefelt 2017, 64–69 om språkväxling i skönlitterär prosa).

Brevskrivarna i mitt material fick alla formell utbildning och det var inte främmande för dem att skriva brev (jfr Kuismin & Driscoll 2013 om icke-privilegerade människors skrivande). De hade alla lärt sig brevskrivningens formel så att de kunde datera ett brev samt att inleda och avsluta ett brev med vissa hälsningsfraser. Denna konst var viktig att behärska, eftersom brevskrivning var det enda sättet att hålla kontakt med de släktingar och vänner som inte bodde på samma ort. Det är enligt Persson (2005, 38), som studerat brevskrivning i en borgerlig familj i 1800-talets Sverige, fråga om brevets rituella funktion. Hon har även lyft fram andra orsaker till brevväxling. En av dessa är brevets informativa funktion, som syftar till att man kompenserar det vardagliga muntliga informationsutbytet med brevskrivning. Brevet har därtill en social funktion, vilket innebär att det ersätter den sociala samvaron. Med hjälp av brevväxling upprätthåller man även sitt sociala nätverk och dess normer och värderingar. Detta kallar Persson för brevets normförmedlande funktion. (Persson 2005, 39)

Brevskrivandet kan uppfattas som en typ av dialog, där det finns ett visst avstånd i tid och rum (Liljewall 2007, 17–18; Lindström & Lindström Tiedemann 2020, 293). Som Persson (2008, 122) konstaterar liknar ett brev ett samtal genom att det bland annat innehåller vissa hälsningsfraser, medan en klar skillnad mellan dessa är att samtalet sker växelvis.

4 DE FLERSPRÅKIGA BREVEN

Alla brevskrivarna i denna studie berikar sitt brevspråk med ord och fraser från andra språk. De växlar över till finska, franska och någon gång till tyska och latin. I detta avsnitt presenterar jag belegg på användning av andra språk än svenska och reflekterar över orsaker till språkväxling.

4.1 Finska inslag

De undersökta breven innehåller finska inslag, som kan vara enstaka ord, fraser, meningar eller till och med längre sekvenser. Som konstaterats ovan är brevskrivarna vana vid att höra finska i sin omgivning och språket hörde till stadens vardag (se t.ex. Kaukiainen 1998, 56–57 om språkbruket i familjen Snellman).

Det kan på basis av brevens innehåll tolkas att det finns flera orsaker till kodväxling. Det är möjligt att de finska orden och fraserna kom automatiskt, speciellt när det var fråga om rutinmässiga utrop som i exempel 1. Det tidstypiska utropet *ack!* har Lotty använt i första meningen, men i den andra har hon använt det motsvarande finska utropet *voi! voi!* (se Persson 2008, 135 om utropet *ack* i brevstil). Det kan förmodas att det blev känslomässigare att tala om Sophie och språkväxlingen kan förstärka denna känsla. (I exemplen nedan är alla kommentarer/översättningar inom hakparenteser författarens egna.)

Exempel 1

Ack! hvad hon [Sophies sjukliga syster Mili, som återkom från Schweiz tidigare än väntat] hade blifvit blek och mager, men dock var hon mycket friskare än jag hade föreställt [sic!] mig. **Voi! voi!** hvad det var roligt att sitta och prata om Dig och allt möjligt. (Lotty Svendelin 12.8.1869)

Även Selma använder samma finska utrop i exempel 2. Hon berättar först på svenska om en utflykt med sina syskon och vänner till en villa, där de hade roat sig med bland annat springlekar. Hon fantiserar om liknande gemensamma nöjen med Sophie och förstärker sin längtan efter detta på finska:

Exempel 2

Voi, voi sitä iloa jota odotan! (Selma Wåhlberg 5.4.1870)
[Ack! den glädje som jag väntar på]

Typiskt för många av de finska inslagen är således att de förekommer i känslomässiga kontexter. Emmy använder namnet *Suomi* i stället för *Finland* i poetiska och känslloframkallande situationer, vilket kan ses i exemplen 3 och 4 (jfr Wolff 2020, 215).

Exempel 3

Jag blef ytterst nedslagen då du skref det du ännu icke visste med säkerhet, när du kommer tillbakas till **Suomi** och hemmet [...] (Emmy Lagus 19.1.1870)

Exempel 4

Ljuft och bittert, gladt och smärtsamt måste det ha kännas för dig att komma till hemmet, barndoms hemmet – syskon hemmet och slutligen till **Suomi**, vårt gemensamma fädernes land, älskadt af oss begge. (Emmy Lagus 21.8.1870)

Kännetecknande för Emmy är att hon inleder eller avslutar sitt brev till Sophie antingen med en svensk (exempel 5) eller en finsk (exempel 6) dikt eller ramsa. Flickorna har troligen lärt sig dessa utantill, och de är bekanta för dem båda. Användning av dessa kan därför tänkas förstärka samhörigheten dem emellan (se Saari 2006, 19). En del av dessa inslag har ett kyrkligt ursprung, vilket är naturligt på grund av att Emmy var dotter till en präst och kyrklig litteratur hörde starkt till hennes men även till de andras vardag (se Nieminen 2006, 66; Rossi 2016, 216 om den kyrkliga litterära kontakten till folket).

Exempel 5

”I böner vill jag minnas dig,
I tysta böner glöm du icke mig.” (Emmy Lagus 19.1.1870)

Exempel 6

”Onni olkoon omanasi
Elämäsi retkellä”;
Sielun lepo kumpanisi
kuolemasi hetkellä”!
Min alltid dyrbara vän!! (Emmy Lagus 10.7.1869)
[Lyckan ska vara din
på ditt livs resa;
vilan för själen din vän
i dödens stund]

Emmy använder även det vanliga finska ordspråket *oma maa mansikka, muu maa mustikka* 'borta bra, men hemma bäst' i ett av sina brev (jfr Saari 2009, 221):

Exempel 7

Du skref att du läser sex språk; i mitt hufvud bleve det ett ”outredligt sammelsurium”. Det var snällt af gubben [Sophie] att ställa Finska språket i främsta rummet; och jag tyckte förmärka det gubben också [sic!] tycker, som ordspråket säger, ”**Oma maa mansikka, muu maa mustikka**”. (Emmy Lagus 6.4.1869)

Emmy brukar markera de finska inslagen inom citationstecken (se exemplen 6 och 7; det fattas dock ett citationstecken i exempel 6 framför ordet *Sielun*), vilket bekräftar att hon är väl medveten om språkväxlingen. I exempel 8 har hon inte bara använt citationstecknen utan hon har också översatt ordet till svenska. Användning av finska här kan bero på att hon skrivit brevet under sin guvernantstid i det starkt finskspråkiga Haapavesi.

Exempel 8

Mitt herskap [sic!] tycker jag om så ”**hirviästi**”/rysligt. (Emmy Lagus 28.3.1870)

Även Selma har översatt några finska ord till svenska och återgett dem inom parentes. Det är svårt att säga om Selma själv är osäker på de finska ordens rätta användning eller om hon misstänker att brevmottagaren inte förstår dessa finska ord.

Exempel 9

Et usko kuinka **sievä (blid)** talvi talvi [sic!] täällä on [...] Räystäät tippuvat ja **räntääkin (snöslagg)** joskus sataa. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)
[Du kan inte tro hur vacker vinter vi har [...] Det droppar från taken och ibland slaskar det.]

Lotty har i sin tur i exempel 10 anpassat det finska ordet till det svenska böjningssystemet genom att använda böjningsmorfemet *-er*. Det förefaller uppenbart att ordet har använts i samma betydelse i elevernas gemensamma diskussioner i skolan.

Exempel 10

Jag har äfven hört att han [läraren] igen har **sina kultasilmer** [favoriter/älsklingar] isynnerhet lär [namnet på en elev] höra till den sorten. (Lotty Svendelin 18.10.1868)

En viktig orsak till de finska inslagen är brevmottagaren själv, Sophie. Hon har av Marias och Selmas brev att döma uttryckligen önskat att hennes vänner skulle skriva brev på finska, vilket tydligt framgår av exempel 11 och 12. Båda brevskrivarna framhäver att de skriver på finska, eftersom Sophie så önskat eller sagt till att de ska göra det.

Exempel 11

Tahtosi jälkiin, niin minä nyt kirjotan sinulle Suomen kielellä, mutta niillä ehdoilla, että annat vikojani anteeksi ja että sinä ett' näytä tätä kirjoitukseni kellekään joka osa suomia. (Maria Snellman 16.2.1869)
[Enligt din vilja skriver jag nu till dig på finska språket på villkor att du förlåter mig mina brister och att du inte visar min skrift för någon som kan finska.]

Exempel 12

Pannaan nyt vähän ruotsia, sillä ei tahdo suomi oikeen mulla lykastyä, **mutta kun käskit mun sitä kirjoittaa** niin olen koettanut. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)
[Jag övergår nu till att skriva på svenska, eftersom jag inte riktigt lyckas med att skriva på finska, men eftersom du befallde mig att skriva på det, så har jag försökt.]

Båda dessa exempel är ur brev som inlets på finska. Maria har skrivit nästan 400 ord på finska, men brevet avslutar hon med en efterskrift på svenska. Selmas brev innehåller cirka 700 ord, varav ungefär hälften är på finska. Av exempel 12 ser man att hennes finska har tydliga talspråkliga drag (verbet *lykästyä* 'lyckas'). Selma upplever att det inte är så enkelt och lätt att skriva på finska och hon växlar därför språk till svenska. Brevet fortsätter på följande sätt:

Exempel 13

Som du ser, måste jag jag fundera mycket för att få ett bref sammansatt på finska, och det blir ändå på skrufvar, men nästa gång jag skrifver, skall det bli bättre lofvar jag. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)

De finska inslagen visar att brevskrivarna har en åtminstone någorlunda språklig kompetens i finska språket, men breven avslöjar också att de har stora svårigheter med att skriva på finska och att alla ord inte är bekanta för dem (se exempel 14 och 15). I exempel 15 räknar Maria upp vilka julklappar hon fått, men hon är inte säker på vad ordet *fingerborg* heter på finska (*sormihattu, sormustin*), vilket hon har kommenterat på svenska.

Exempel 14

Denna gång skrifver jag nu till dig på svenska, ty det vill gå mera trögt för mig, att skriva det finska språket, emedan jag ibland måste begagna lexikon. (Maria Snellman 21.3.1869)

Exempel 15

Minä sain 20 Joululaahjaa. Niiden seassa oli 2 kläninki vaatteita, yksi muffi, **yksi kulta sormihattu, (jag vet ej om det är rätt öfversättning, men du förstår väl.)** 2 paria hanskoja ja paljon muuta. (Maria Snellman 16.2.1869)

[Jag fick 20 julklappar. Bland dem fanns 2 klänningar, en muff, en fingerborg av guld, (jag vet ej om det är rätt öfversättning, men du förstår väl.) 2 par handskar och mycket annat.]

Vidare uttrycker brevskrivarna sin oro över att Sophie glömt bort finska språket i Schweiz, vilket kan ha framkallat några finska inslag:

Exempel 16

Af ditt bref ser jag, att du läser engelska också; det skall ju vara ett lätt och trefligt språk (?). Läser du ej finska numera? (Emmy Lagus 14.1.1869)

Exempel 17

Förstår du mera alls den "rara" finskan? hvarom icke så skall jag lofva blifva Din lärarmästare den dock endast praktiskt, ty grammatikaliskt kan jag det icke sjelf. (Selma Wåhlberg 5.4.1870)

Av exempel 17 framgår att Selma till och med erbjuder henne undervisning i finska språket, även om hon erkänner att språkets strukturer är obekanta för henne.

4.2 Franska, tyska och latinska inslag

I breven förekommer det sparsamt med franska inslag, som oftast är hälsningsfraser i början eller i slutet av breven (se Wolff 2020, 224). De är lätta att använda och med de här fraserna får brevsribenterna uppleva känslan av att vara närmare brevmottagaren och hennes dåvarande talgemenskap.

Exempel 18

Ma bien aimée amie! (Maria Snellman 22.5.1870)

[Min älskade vän!]

Exempel 19

Dormez bien! (Emmy Lagus 14.10.1869)

[Sov gott!]

Exempel 20

Adieu, därför åter får du nöja dig med ett kort bref, men mera nästa gång. (Selma Wåhlberg 5.4.1870)

Emmy använder ett franskt ord i exemplet nedan och markerar ordet inom citationstecken på samma sätt som hon gör i samband med de finska inslagen (jfr exemplen 6–8):

Exempel 21

Gubbens [Sophies] **”lettre”** [brev] (det enda fransyska jag numera minns.) af den 23 och 26te Appril bekom jag den 19. Maj eller Emilia-dagen. (Emmy Lagus 5.6.1870)

Den största orsaken till de franska beläggen är att brevens mottagare för tillfället bodde i den franskspråkiga delen av Schweiz och skrev – åtminstone något – till sina vänner i Finland på franska. Maria önskar att Sophie gör det därför att hon vill lära sig mera franska, även om det är mödosamt för henne att läsa franska:

Exempel 22

Skrif nu nästa bref på franska, det vore så roligt, fast jag nog vet, att jag skulle få ha lexikonet till hjälp, men derigenom skulle ju också jag lära mig litet mera. (Maria Snellman 16.2.1869)

Även Sophies nya skolkamrat i Schweiz skriver på franska till Sophies vänner i Finland. I detta sammanhang konstaterar Selma på franska att hennes brevrader gladde henne, men att hon inte längre kan franska. Maria medger också att hon inte heller kan skriva på franska:

Exempel 23

Det var rätt roligt att få hennes **”quelques mots”** [några ord] (Selma Wåhlberg 16.3.1869)

Exempel 24

Jag skall ock nu skrifva till henne [skolkamrat till Sophie i Schweiz]; om jag kunde, så skulle jag bra gerna skrifva till henne på franska, att hon sjelf skulle förstå det, men detta står ej i min förmåga [...] (Maria Snellman 23.7.1869)

Det förekommer endast ett tyskt och ett latinskt belägg i de undersökta breven:

Exempel 25

Ofta brukar jag sucka: **”Ich bin des lebens müde.”** (Emmy Lagus 28.3.1870)

Exempel 26

Du frågar om Mag. [namnet på läraren] är omtyckt och jag måste beklagligtvis svara nej, men han har dock såtillvida vunnit deras (flickornas) ynnest att de äro glada öfver att i termin få läsa Sv. Gram. för honom istället för Mlle [namnet på läraren], som alls icke åtnjuter **fides** [tillit]. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)

Emmy använder ett tyskt talesätt (exempel 25: *ich bin des Lebens müde* 'jag är trött på livet') efter att hennes far avlidit. Hon utnyttjar även här citationstecken (jfr exempel 21). Selma är den enda som använder ett ord på latin (exempel 26).

5 NÅGRA IAKTTAGELSER AV FLICKORNAS SPRÅKBRUK

I detta avsnitt väljer jag att kortfattat diskutera två små ord, nämligen *nog* och *nu*. Ett typiskt drag för alla brevskrivare i denna undersökning är den rikliga användningen av det modala satsadverbialiet *nog*. Ett bra exempel på detta är ett utdrag från Lottys brev från den 18 oktober 1868:

Exempel 27

En dag försökte hon [Lottys mor] att gå när vi ledde henne, en på hvar sida, **nog** gick det litet så mycket att hon kunde gå genom två rum, men sedan blef hon så trött. Men **nog** hoppas man att det så småningom går framåt, men icke tror jag att hon blir så frisk ännu i vinter att hon riktigt kan gå. (Lotty Svendelin 18.10.1868)

Ordet *nog* har varit föremålet för undersökningar och språkvårdsböcker, som bland annat beaktat skillnader mellan språkbruket i Sverige och i Finland och även bruket av ordet i breven (se Bergroth 1917, 144; Saari 1995; Reuter 2014, 212; Lindström & Lindström Tiedemann 2020). Enligt Bergroth (1917, 144) och Saari (1995, 77) har ordet *nog* använts på likadant sätt i äldre litteratur i båda länderna, men man kan även se inverkan av finskans *kyllä* på användningen av ordet i Finland speciellt under senare tider. När man studerar bruket av orden *nog* och *kyllä* närmare i Selmas brev, ser man att hon använder orden på samma sätt. Det är dock svårt att säga om det är fråga om svenskans eller finskans inverkan. I hennes fall kan man anta att svenskan som hennes starkare språk har inverkat på hennes finska, å andra sidan kan man förmoda att bruket av ordet varit allmänt i den omgivande finska talgemenskapen, vilket naturligtvis har påverkat hennes språkbruk (om finskans *kyllä*, se t.ex. ISK 2004, § 821). I exemplen nedan förekommer *nog/kyllä* i satsinledningen i bekräftande betydelse.

Exempel 28

Nog lär Du nu få ett slarfvigt och kort bref, men då jag är en sådan slamsa, kan det ej hjelpas. (Selma Wåhlberg 16.3.1869)

Exempel 29

Nog tasslas det om många saker här i staden som jag ej nu hinner skrifva om [...] (Selma Wåhlberg 16.3.1869)

Exempel 30

Kysyt mitä tykkään Oululaissa olla, mitä muuta kun hyvää, **kyllä** täällä toimeen tulee, ja ompa joskus lystikin. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)

[Du frågar vad jag tycker om att vara i Uleåborg, vad annat än bra, nog klarar man sig här och ibland är det lustigt.]

Exempel 31

Kyllä täällä häitä laitetaan. (Selma Wåhlberg 19.1.1869)

[Nog håller man på att förbereda sig inför bröllopet.]

Ett annat påfallande drag är det ofta förekommande adverbet *nu* i icke-temporal betydelse, vilket påstås höra till språkbruket i Finland (Bergroth 1917, 145; Saari 2005, 277; jfr ISK 2004, § 823) (se även exemplen 22 och 28 ovan):

Exempel 32

Will Du **nu** veta hvilka som gå uti skriftskolan! (Selma Wåhlberg 18.4.1869)

Exempel 33

Men **nu** nog om skolan. (Selma Wåhlberg 1.2.1870)

Detta stildrag, som förekommer i allas brev, vittnar om att breven är skrivna med en vardaglig ton. Breven fungerar som småprat mellan brevskrivaren och brev-mottagaren, eftersom brev-mottagaren – i dessa fall Sophie – får en känsla av att hon också är närvarande i situationen (se Rossi 2016, 220).

6 AVSLUTANDE DISKUSSION

Brevsamlingar erbjuder ett intressant material ur flera olika synvinklar, och de har därför börjat intressera allt fler forskare inom olika områden (Lahtinen et al. 2011, 11–12; se Lehti-Eklund 2020, 25–28 om speciellt undersökningar om svensk brevskrivning). I denna studie ingick 44 brev, som fyra tonårsflickor skrev till sin vän Sophie i Schweiz under åren 1868–1870. Dessa brev fyllde många funktioner, inte minst den sociala funktionen (se Persson 2005, 39), när brevskrivning kompenserade det vanliga samtalet:

Exempel 34

förlåt att jag uttröttat dig – men det är roligt att ens på detta sätt få prata med dig. (Emmy Lagus 28.3.1870)

Både brev-mottagaren och brevskribenterna hade gått i den Svenska Fruntimmersskolan i Uleåborg och hade svenska som modersmål. På grund av att finskan var majoritetsspråket i staden, hörde finskan i viss mån till deras språkliga vardag. I skolan hade de även läst några främmande språk.

De undersökta breven innehåller finska inslag av olika längd, några franska hälsnings- eller andra korta fraser samt enstaka belägg på tyska och latin. Orsaker till språkväxling kan vara många. Ett viktigt skäl var brev-mottagarens önskan

om att motta brev på finska. I sådana sammanhang kan brevskrivarnas språkval anses vara medvetet, eftersom de även har kommenterat användningen av finskan. I de sammanhang där till exempel Emmy och Selma har markerat inslaget på det främmande språket med citationstecken, dock utan att kommentera språkvalet, har de säkert också varit medvetna om språkväxlingen. De franska hälsningsfraserna är därtill troligen väl genomtänkta av skribenterna, och de har möjligen med dessa språkval velat visa samhörighet med Sophie som vistades i ett franskspråkigt område.

En del av språkväxlingarna skedde dock med största sannolikhet automatiskt. Påfallande är att Maria under sin vistelse i Stockholm inte skickade ett enda brev med finska inslag, men dock brev med franska fraser. En möjlig förklaring till detta är att hon läste franska där medan finskan inte hörde till vardagen.

Brevväxlingen med Sophie visar att hennes skolkamrater hade svårigheter med finskt skriftspråk (jfr Saari 2006, 17). Detta var naturligt, eftersom finska språket under den tiden ännu inte var normerat. Användningen av både *nog* och *kyllä* i Selmas brev vittnar om finskans influenser. Brevskribenterna hade även svårigheter med finskt tal, eftersom Maria i ett av sina brev avslöjar att hon blandar språken när hon undervisar finskspråkiga barn:

Exempel 35

Det är endast på 2^{dra} klassen, som jag lär, men intet tycker jag, att det är svårt, ehuru jag nog ibland litet blandar mig i språket. (Maria Snellman 21.3.1869)

Flickorna kände klart och tydligt intresse för finskan, men svenskan var ändå det språk som låg dem närmast hjärtat. Detta visar Emmys brev från 1870, när hennes studier vid det finska lärarseminariet i Jyväskylä började:

Exempel 36

Och till råga på allt: finskan är undervisnings språket. Aldrig, tror jag åtminståne, att jag kommer att tycka om finskan, som om svenska språket. Det har man läst och talt ifrån barn domen. Allt skönt, stort och vackert [?] bäst, har varit på svenka [sic!], icke underligt om man då mera med förkärlek omfattar det. (Emmy Lagus 21.8.1870)

LITTERATUR

- Bergroth, Hugo 1917. *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Downes, William 2005. *Language and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engman, Max 2016. *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Gahmberg, Sophie 1911. Pedagogiska personligheter och förhållanden i Uleåborg under det förgångna århundradet. I: *Oulun koulujen 300 vuoden muistoksi – Till skolornas i Uleåborg 300 års minne*. Uleåborg. S. 56–72.

- Gardner-Chloros, Penelope 2009. *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hautala, Kustaa 1976. *Oulun kaupungin historia IV 1856–1918*. Uleåborg: Oulun kaupunki.
- Heikkilä, Hannu 2021. *Mureen kirjeet. Evakkous ja elämäntavan muutos rajakarjalais-ortodoksisten sisarusten kirjeenvaihdossa 1930-luvulta 1970-luvulle*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Henricson, Sofie 2015. Svenska och finska i samma samtal. I: Tandefelt, Marika (red.), *Gruppspråk, samspråk, två språk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 127–142.
- ISK = Hakulinen, Anu, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Isoaho-Nousiainen, Riikka 2019. Säätyläistyttö, sivistys ja sosiaaliset siteet: oululainen Hanna Snellman opintiaikalla Helsingissä 1850-luvulla. I: *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat, vol. 19, nr 4*. Hämtad 14.8.2021. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108962>.
- Kaukiainen, Yrjö 1998. *Laiva Toivo, Oulu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kovács, Magdolna 2009. Koodinvaihto ja kielioppi. I: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (red.), *Kielet kohtaavat*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 24–49.
- Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (red.) 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Practices in the Long Nineteenth Century*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa 2011. Kirjeiden uusi tuleminen. I: Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (red.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 9–27.
- Landqvist, Hans & Tingsell, Sofia 2016. Flerspråkighet och språkväxling i skönlitteratur på svenska: att analysera kontexten för litterära verk. I: Björklund, Siv & Lönnroth, Harry (red.), *Språkmöten och skönlitteratur. Perspektiv på litterär flerspråkighet*. Vasa: Vasa universitet. S. 33–53.
- Lehti-Eklund, Hanna 2020. Inledning. I: Lehti-Eklund, Hanna & Silén, Beatrice (red.), *Handel med konst. Språk och dialog i Paul Sinebrychoffs brevsamling från sekelskiftet 1900*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 11–28.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2011. Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjalija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906–1936. I: Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (red.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 242–271.
- Liljewall, Britt 2007. *”Ack om du vore här”. 1800-talets folkliga brevkultur*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Lindström, Jan & Lindström Tiedemann, Therese 2020. *”Ni minnes nog hvilka jag menar”*. Subjektiva och intersubjektiva aspekter av modaladverbet *nog*.

- I: Lehti-Eklund, Hanna & Silén, Beatrice (red.), *Handel med konst. Språk och dialog i Paul Sinebrychoffs brevsamling från sekelskiftet 1900*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 293–323.
- Lönnroth, Harry & Rossi, Paula 2008a. Kielisaarekkeet kirjallisuudessa. Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisyydestä 1800-luvulla? I: Enell-Nilsson, Mona & Männikkö, Tiina (red.), *Erikoiskielet, käännteoria ja monikielisyys. VAKKI-symposiumi XXVIII*. Vasa: VAKKI. S. 127–138.
- Lönnroth, Harry & Rossi, Paula 2008b. Språkhistorien i stadshistorien. Språk i kontakt i Tammerfors och Uleåborg. I: Lindström, Jan, Kukkonen, Pirjo, Lindholm, Camilla & Mickwitz, Åsa (red.), *Svenskan i Finland 10*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 197–211.
- Nieminen, Hannu 2006. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tammerfors: Vastapaino.
- Paunonen, Heikki 2001. Kansankielestä kansalliskieleksi. I: *Virittäjä, vol. 105, nr 2*. S. 223–239.
- Persson, Kristina 2005. *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikations-etnografisk analys av en familjebrevväxling*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Persson, Kristina 2008. "Äfoen i dag några rader!". *Familjebrevskrivning på 1800-talet*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. I: Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (red.), *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tukijain seura. S. 331–360.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tukijain seura.
- Reuter, Mikael 2014. *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. Vasa: Scriptum.
- Rossi, Paula 2016. *Herr Kapten och Bäste Broder! En brevmottagare – flera brevskrivare med olika sociala positioner*. I: Andersson, Daniel, Edlund, Lars-Erik, Haugen, Susanne & Westum, Asbjørg (red.), *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 211–226.
- Rossi, Paula 2019. Miten kaksikielisestä Oulusta tuli suomenkielinen kaupunki. I: Mantila, Harri, Saviniemi, Maija & Kunnas, Niina (red.), *Oulu kieli-yhteisönä*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 15–43.
- Saari, Mirja 1995. "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier, nr 36*. S. 75–108.
- Saari, Mirja 2005. "Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester". Några drag i folkskollärarynnan Sofia Berghs brev. I: Rossi, Paula (red.), *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. Uleåborg: Uleåborgs universitet. S. 273–281.
- Saari, Mirja 2006. Möten mellan finskt och svenskt under autonomitiden i Finland. I: Muittari, Veikko & Rahkonen, Matti (red.), *Svenskan i Finland 9*. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. S. 11–26.

- Saari, Mirja 2009. Kielten kohtaaminen autonomian ajan Suomessa. I: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (red.), *Kielet kohtaavat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 212–230.
- Silvander, Carl-Eric 2000. *Svenska Privatskolan i Uleåborg 1859–1999 samt faktorer som upprätthållit densamma*. Uleåborg.
- Tandefelt, Marika 2017. Språkval i finlandssvensk skönlitterär prosa. I: Tandefelt, Marika (red.), *Språk i prosa och press*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 32–78.
- Thomason, Sarah G. 2005. *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ulfvens, Levi 1997. *Elin och Karl Pentzin. Donatorer och kulturfrämjare. En minnesteckning*. Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Wolff, Charlotta 2020. *Edelläkävijät. Neljän suurkauppiassuvun tarina modernisoituvasta Suomesta*. Helsingfors: Gaudeamus.

Lärarstuderandes examensarbeten om stöttning av elevers skrivande

Camilla Rosvall, Ria Heilä-Ylikallio & Siv Björklund

1 INLEDNING

Syftet med den här studien är att undersöka hur lärarstuderande via sina examensarbeten vid ett svenskspråkigt finländskt universitet synliggör stöttning i skrivande. I artikeltexten utgör stöttning i skrivande en betydelsefull socio-kognitiv aktivitet eftersom skrivprocessen är ett individuellt, kognitivt agerande (Hayes 2012) men samtidigt också ett socialt agerande (Bazerman, 2016). I utbildningskontext är det därför av största vikt att det kognitiva och det sociala agerandet samspelar, vilket i sin tur resulterar i att stöttning i skrivande utformas till en viktig del av skrivpraktiker.

Intresset för att i studien undersöka lärarstuderandes syn på begreppet "stöttning" i skrivande aktualiserades eftersom aktuella teoribildningar ser skrivandet i klassrummet som en social praktik (Barton 2007; Kostouli 2009) där skrivpraktiken gemensamt konstrueras och kontinuerligt omkonstrueras av både lärare och elever. Elever (i artikeltexten även gymnasister) förväntas förstå muntliga och skriftliga texter som kännetecknas av allt mer abstrakt, ämnesövergripande innehåll och samtidigt utföra skoluppgifter, även kollaborativt, genom att i skrift använda olika språkliga funktioner (Daniel m.fl. 2016). Parallellt med den enskilda elevens utmaningar borde läraren kontinuerligt kunna bedöma när eleven inte längre är i behov av stöttning (Lin m.fl. 2012, 439) i skrivande, vilket för elevens del innebär att hen uppnått ett individuellt delmål för sitt skrivande. Ur utbildningsperspektiv är det således betydelsefullt att reflektera över vilka kompetenser lärarstuderande behöver utveckla för att kunna stötta elever i skrivprocesser.

En ytterligare anledning till att utreda begreppet "stöttning" i skrivande i finländsk kontext är intresset för hur lärarstuderande förhåller sig till elevers skrivande eftersom utredningar pekar mot en viss oro över försvagad läs- och skrivkompetens (t.ex. Hellgren & Marjanen 2020; Oker-Blom 2021, 104-109). I de senaste finländska läroplansgrunderna (Utbildningsstyrelsen 2014, 22-23) betonas litteracitetspraktiker (Barton 2007) i allt större omfattning än i tidigare styrdokument. Litteracitetspraktiker behöver dock granskas och relateras till en bredare kontext för att ingående förstås. Det handlar ofta om hur texter förstås, används och interageras kring i sociala sammanhang och som i artikeltexten hur djupare kunskap om skrivandet i olika skrivsammanhang kan tillämpas. Läroplansterminologin betonar dock begreppen "respons", "handledande respons" och "formativ bedömning" (Utbildningsstyrelsen 2014, 48-63) men explicita kopplingar till och djupare reflektioner kring stöttning saknas. Vad som

egentligen avses med begreppet "stöttning" i skrivande i finländsk utbildningskontext har visat sig vara föga beforskat. Mot den ovan beskrivna bakgrunden är det motiverat att utreda begreppet "stöttning" i skrivande med utgångspunkt i lärarstuderandes examensarbeten. Oberoende av vilket språk som dominerar i skolpraktiken är stöttning i skrivande fortfarande rätt obekant och eventuellt utom räckhåll för lärarstuderande. Internationellt har "stöttning" utformats till ett nyckelbegrepp inom många utbildningsområden, och på senare tid har en förflyttning från stöttning i lärare-elev-situationer (expert-novis) till flerspråkiga helklassituationer uppkommit (Smit m.fl. 2013, 817).

Artikeln inleds med en genomgång av tidigare resultat från internationella studier där stöttning i skrivande i klassrum uppmärksammats. Genomgången visar hur forskningen i nuläget ser på fenomenet och fungerar som jämförelse till hur synen på stöttning i skrivande framförs via lärarstuderandes examensarbeten inom lärarutbildningen. Med elev avses i artikeltexten både elev i grundskolan och i gymnasiet, med studerande en person som studerar på universitet.

2 BEGREPPET "STÖTTNING" I SKRIVANDE

Utgångspunkten för studiens teoretiska förankring är att begreppet "stöttning" utgör kärnan för undervisning och lärande. Stöttning ses i artikeltexten som en möjliggörare, en betydelsefull aktivitet för att elevens skrivkompetens ska kunna uppstå och fördjupas. Ett sociokulturellt perspektiv på lärande inom den proximala utvecklingszonen (Vygotsky 1978; Säljö 2010) är av den anledningen en central utgångspunkt eftersom perspektivet fokuserar på möjligheter via stöd. På samma sätt påverkas skrivandet i undervisningskontext av de sociala förväntningar och de etablerade mönster för den specifika skrivkultur som dels skapas lokalt i klassrummet (jfr litteracitetspraktik), dels skapas globalt i miljö utanför klassrummet. Det här medför att även eleverna som medverkat i studerandenas examensarbeten varit en del av skrivprocessen där stöttning i skrivande utforskas. En följdfråga är huruvida olika fokus på former av skrivande, enskilt skrivande eller kollaborativt skrivande, har relevans för begreppet "stöttning". Tjernberg (2016, 36) exempelvis föreslår delat skrivande som en högsta form av stöttning i processinriktad skrivundervisning. Ett delat skrivande kan i artikeltexten tolkas som kollaborativt skrivande.

Ursprungligen har begreppet "stöttning" (en. scaffolding) använts i metaforisk bemärkelse (Wood m.fl. 1976; Vygotsky 1978; Cazden 1979; Smargorinsky 2018) och under en lång tid har begreppets innebörd intresserat flera forskare (Smit m.fl. 2013). En del forskare hävdar att begreppet har blivit så brett i dess betydelse att övergeneralisering av innebörden uppstått (McCormick & Donato 2000; Myhill & Warren 2005; Puntambekar & Hübscher 2005). Forskarna menar exempelvis att begreppet "stöttning" är lösryckt från sitt ursprungliga teoretiska sammanhang (Meyer & Turner 2002) och i oklara fall kan stöttning användas synonymt med stöd (Stone 1998; van de Pol m.fl. 2010). I den här studien ses en skillnad mellan begreppen "stöttning" och "stöd". Ett centralt

antagande i studien är att en förutsättning för att bruka stöttning alltid medför mellanmänsklig interaktion, eftersom grundläggande kännetecken för stöttning är både dialog och dynamik (jfr socialt interaktiv undervisning, Dysthe 2011; dialogpedagogik, Bakhtin 2004; White 2015). I artikeltexten innefattar stöttning alltid frågeordet *HUR* när det gäller skrivprocesser. Stöd däremot är statistiskt samt monologiskt och svarar främst på frågan *VAD*. Stöttning kan vidare utfalla olika beroende på till exempel skribentens språkliga nivå, men läraren behöver ha kännedom om olika former och stadier av stöttning, i artikeltexten exempelvis interaktion, respons eller visuellt stöd. Utöver det här ser stöttning i skrivande på svenska antagligen olika ut beroende på om eleven har svenska som sitt första- eller sitt andraspråk (om andraspråk se t.ex. Tedick & Lyster 2020, 129–139). Det finns vägande skäl för att stöttning i skrivande inte förväxlas med ett mindre detaljerat och generellt stöd. Stöttning förefaller uppfattas som ett överordnat begrepp till olika former av visuellt skrivstöd och skriftlig respons vilka ofta kännetecknas av envägskommunikation. Stöttning är med andra ord inte en engångsföreteelse inom ramen för skrivprocesser utan begreppet innefattar ett successivt men aktivt och gemensamt engagemang mellan aktörerna, i denna artikeltext ett interagerande mellan klass-/ämnesläraren och skoleleven.

Tidigare internationell forskning har trots kritiken om en övergeneralisering av begreppet "stöttning" identifierat vissa egenskaper hos begreppet som delas av många forskare och som resulterar i en relativt entydig beskrivning (Hobsbaum m.fl. 1996; Stone 1998; Masters & Yelland 2002; Yelland & Masters 2007; Rodgers 2016). Van de Pol med flera (2010) identifierar tre centrala egenskaper som kännetecknar stöttning; beredskap och lyhördhet (en. *diagnosis and contingency*), en graderad resurskälla som varierar beroende på elevens rådande kompetens (en. *fading, on going diagnosis/calibrated support*; Puntambekar & Hübscher 2005) och en överföring av ansvar från lärare till elev (en. *transfer of responsibility* se även Stone 1998; Yelland & Masters 2007). Stöttning i skrivande innebär alltså att läraren stödjer eleven på väg mot ökat lärande och större självständighet (Smit m.fl. 2013, *adaptive support*; Tjernberg 2016). Skrivprocesser medför följaktligen ett förhållningssätt till lärande och Tjernberg (2016, 26; 2018, 18) menar att det innebär meningsfulla litteracitetshändelser, textanknutna situationer (jfr Barton 2007; *literacy event*) där vägledande samtal utkristalliseras. Kännetecknande för vägledande samtal är lärarens djupa engagemang och genomgående stöttning i skrivprocesser från utkast till färdigställd text.

3 MATERIAL OCH METOD

Genom att utgå från studerandes examensarbeten undersöks i den här studien begreppet "stöttning" i skrivande mot bakgrund av teorier om begreppets innebörd och användning inom utbildning. Alla studerande som medverkar i studien har med hjälp av respons och/eller kollaborativt skrivande bidragit till

skrivprocesser som utmynnat i slutförda examensarbeten inom lärarutbildningen. Med kollaborativt skrivande (Storch 2013; Pham 2021) avses i artikeltexten en form av samskrivande där lärarstuderande interagerar sinsemellan och skriver interaktivt en gemensam text inom ramen för sina studier. Studerande har med andra ord genomgått en individuell lärandeprocess med centrala skrivinslag i samspel med sin studieomgivning. Mot den ovan beskrivna bakgrunden kan en kollaborativ skrivprocess ges allt mer synlighet där den mänskliga interaktionen spelar en central roll. Materialet som analyseras i studien utgör examensarbeten skrivna av lärarstuderande inom fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi. Examensarbetena handlar om skrivande samt skrivhandledning och ramar in av ett pågående forskningsprojekt vid namn *Skrivstöttning*¹. Lärarstuderande har gett tillstånd till att medverka i projektets forskning och till att publicera examensarbetena på forskningsprojektets webbsida (<https://www.abo.fi/projekt/skrivstottning/>). Materialet består av magisteravhandlingar (n = 5) som blivande klasslärarstuderande (KLS) med huvudämnet pedagogik skrivit under åren 2019–2021 och fackuppsatser (n = 11) som studerande inom ämneslärarutbildningen (ÄLS) med huvudämnet svenska och litteratur skrivit under åren 2018–2020. Analysmaterialet i studien utgörs av skriven text som omfattar både individuellt skrivande hos magisterstuderande och kollaborativt skrivande hos ämneslärarstuderande. Studien utgår alltså från studerandenas texter men artikel-skriventerna reflekterar även kring aspekter på stöttning i skrivande utgående från den valda teoretiska förankringen. Det innebär en utvidgning av det studerandetexterna betonar när det gäller de skrivprocesser i klassrummet som studerandena undersökt. Studien kännetecknas av en meta-analytisk kvalitativ ansats där analysprocessen inleds med att undersöka intresseområden i examensarbetena (tablå 1). Därefter undersöks centralt innehåll (figur 1) och de former av stöttning i skrivande (tablåerna 3, 3.1, 3.2, 4) som framgår ur analysmaterialet. Artikeltexten koncentreras först till centralt innehåll samt utmaningar och använder excerpt ur examensarbetena för att illustrera stöttning i skrivande. Tablå 1 redogör för lärarstuderandes valda intresseområden. Varje intresseområde representerar ett examensarbete som är skrivet antingen enskilt eller kollaborativt. På basis av en närläsning och analys av innehåll i samtliga examensarbeten illustrerar tablå intresseområden som är betydelsefulla med tanke på hur studerande synliggör stöttning i skrivande. Både lärarstuderandes individuellt och kollaborativt skrivna examensarbeten betonar dialogicitet, en form av gemensam konstruktion i skrivprocesser. Det här betyder att bägge studerandegrupperna skriver fram att elevers skrivande och lärarens agerande kännetecknas av exempelvis skrivsamtal, skrivhandledning, interaktion och respons.

¹ Projektet *Skrivstöttning* (2019–) är finansierat av Aktiastiftelsen i Vasa, Svenska kulturfonden och Svensk-Österbottniska Samfundet.

TABLÅ 1

<i>Lärarstuderandes intresseområden</i>		
Individuellt skrivande (n = 5)	Kollaborativt skrivande (n = 11)	
✓ Språkliga roller i skrivsamtal	✓ Interaktion och elevens initiativ	✓ Textrörlighet hos lärare och elev under skrivhandledning
✓ Använda stödstrukturer och utveckla skrivhandledning	✓ Stödjande skrivprocesser	✓ Respons och dialog
✓ Kamratrespons i skrivundervisning	✓ Skrivhandledarroll	✓ Skrivmotivation hos elever
✓ Lärares utveckling av stöttning	✓ Skrivhandledning	✓ Skribenters redigering
✓ Fördjupa kunskapen om stöttande strategier	✓ Skrivhandledarskap	✓ Responskultur
	✓ Skrivhandledningsprocessen	

I tablåns första gråtonade spalt exemplifieras centrala intresseområden som skrivits fram individuellt av magisterstuderande. Det första arbetet handlar om handledarens (här magisterstuderanden själv) språkliga roll och elevernas språk-användning i skrivsamtal där undervisningsspråket svenska är ett andraspråk för eleverna. Också i det andra individuellt skrivna arbetet är det studeranden själv som observerar sin egen handledarroll i skrivsamtal med svenskspråkiga elever. De övriga tre individuellt skrivna arbetena bygger på studerandenas analyser av verksamma lärares upplevelser och erfarenheter av kamratrespons i skrivundervisning, klasslärares vilja till att utveckla skrivstöttning och intresset hos intervjuade lärare att fördjupa kunskapen om stöttande strategier i klassrumskontext. Den andra och tredje spalten i tablå 1 exemplifierar ämneslärarstuderandes intresseområden där själva skrivhandledningsprocessen och stödet fokuseras, men även olika infallsvinklar av begreppet "skrivhandledning" presenteras. Utöver det här behandlar ämneslärarstuderandena även lärarrespons på olika textnivåer och dialogen, elevers skrivmotivation, initiativ och interaktion, elevers preferenser för redigering och mottaglighet för ändringsförslag samt textrörlighet hos lärare och elev i skrivprocessen. Utifrån lärarstuderandenas intresseområden i tablå 1 har artikelskribenterna valt att använda en kvalitativ innehållsanalys (Boréus & Kohl 2018) för att identifiera olika aktiviteter (HUR?) och verktyg (VAD?) som studerandegrupperna nämner vid stöttning av elevers skrivande (jfr avsnitt 2). För den deduktiva ansatsen har analysverktyget NVivo använts för att dels identifiera centralt innehåll, dels olika typer av stöttning i skrivande. Trots att studien till synes utgår från en dikotomi (*Hur? Vad?*) ska analysen inte ses som två motpoler utan snarare som ett kontinuum (tablå 2) eftersom stödstrukturerna är inflettade i varandra. Meningen är inte heller att artikeln synliggör en indelning i två varandra uteslutande kategorier. Perspektivet till vänster i tablå 2 kännetecknas av stöttning i skrivande på mellanmänsklig nivå och det till höger av stöttning i skrivande på artefaktnivå. Den

förre indelas vidare i två underkategorier (de två första spalterna) som dels har fokus på innehållslig stöttning, dels på uppmuntrande stöttning. Pilarna mellan de huvudsakliga nivåerna med grå bakgrundsfärg i tablå 2 visar att det råder ett samband mellan nivåerna och att det mellanmänniska och artefakter bildar en helhet. Tablå 2 exemplifierar nivåerna av stöttning i skrivande i studien. De huvudsakliga nivåerna är modifierade efter den forskning som redogjorts för i avsnitt 2. Analysen baserar sig på de sammanhang och former av stöttning som förekommer i lärarstuderandes examensarbeten. Utgångspunkten för analysen är frågeorden *hur* och *vad*.

TABLÅ 2

<i>Studiens kontinuum av stöttning i skrivande</i>		
<i>Mellanmännisklig nivå</i>	⇔	<i>Artefaktnivå</i>
Fokus på <i>innehållslig stöttning</i>	Fokus på <i>uppmuntrande stöttning</i>	Fokus på <i>materiella föremål</i>
Interaktion mellan lärare och elev eller mellan elever. Utbyte av synpunkter, diskussion om begrepp, innehåll, disposition och skrivstrategier. Sambandet mellan språk och innehåll.	Läraren uppmuntrar via dialog till att skriva vidare, uppmuntrar till högre nivåer av tänkande och skrivande. Synkron, motiverande respons under skrivprocessen. Kontinuerlig handledande respons.	<i>Konkreta</i> Skrivna texter, fysiska läromedel, utskrifter, visuellt stöd, illustrationer, symboler, smartmobil, surfplattor. <i>Abstrakta</i> Internetbaserat material, digitala läromedel, digitala tjänster (t.ex. Google Drive) media.

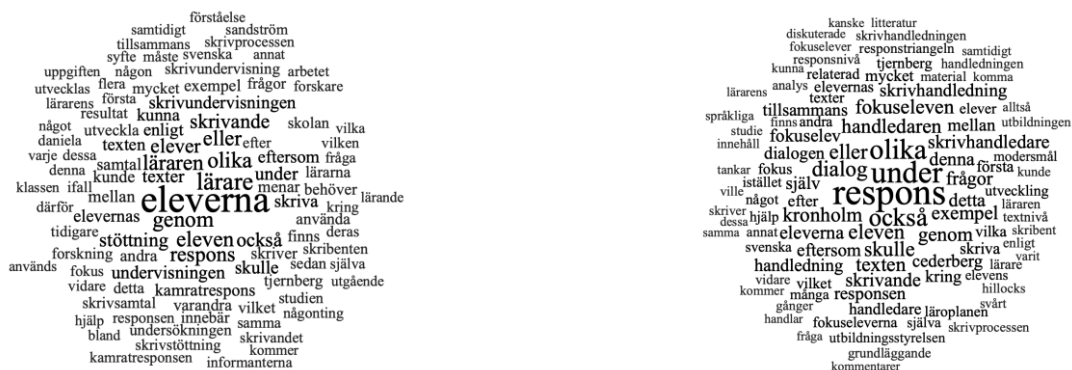
Tablå 2 beskriver och exemplifierar ett kontinuum av stöttning i skrivande utgående från den valda teorin som tillämpas på studiens analysmaterial. Kännetecknande för de huvudsakliga nivåerna av stöttning i skrivande är det mellanmänniska och det artefaktbaserade. Utifrån frågeordet *hur* fokuserar den mellanmänniska nivån interaktion, meningsutbyte, interaktivt skrivande, uppmuntran och respons. Det handlar om stöttning i skrivande som är dynamiskt och utmanar läraren och eleven till dialog under skrivprocessen. Medan artefaktnivån beskrivs utifrån frågeordet *vad* och fokuserar på materiella föremål som kan vara både konkreta eller abstrakta exempelvis en matris, skrivmodell eller digitala tjänster. Stöttning i skrivande på artefaktnivån kommer särskilt till uttryck i individuellt, enskilt skrivande och den är statisk samt monologisk och kännetecknas av envägskommunikation.

4 PERSPEKTIV PÅ STÖTTNING I SKRIVPROCESSER

I det här avsnittet presenteras resultaten. Inledningsvis redogörs för de två studerandegruppernas centrala fokuspunkter (figur 1) och utmaningar som de presenterar i sina examenstexter (*vad?*). Därefter redogörs i underavsnitt för

identifierade former av stöttning i skrivande (*hur?*) både på mellanmänsklig nivå (avsnitt 4.1) och på artefaktnivå (avsnitt 4.2).

För att identifiera utgångspunkt och fokus i lärarstuderandenas examensarbeten analyserades med hjälp av NVivo (Woolf & Silver 2017) utifrån frågeordet *vad* frekvensen av substantiv. Ordklassen anses enligt Lagerholm (2008, 107–108) bära mest information i varje ord vilket passar väl in i den här studien. Genom att i NVivo köra en analys på frekvensen av substantiv i bägge studerandegrupperna är det möjligt att urskilja variation i fokus på innehåll (se figur 1). Enligt en inledande kvalitativ innehållsanalys med analysverktyget NVivo kan i studerandes fokuspunkter urskiljas två olika infallsvinklar. När det gäller klasslärarstuderande ($n = 5$) och ett enskilt skrivande urskiljs ett starkt fokus på eleverna (se figur 1). Ämneslärarstuderande ($n = 11$) i sin tur fokuserar på respons vilket centreras som innehåll i ordmolnet till höger i figuren. Figur 1 exemplifierar alltså det centrala innehållet i samtliga aktuella examensarbeten, ju större exponering av substantivet desto starkare fokus i examenstexterna. Det första ordmolnet exemplifierar klasslärarstuderandes fokus och det senare ämneslärarstuderandes fokus. Det är värt att notera att det ena fokuset inte utesluter det andra, vilket innebär att bägge studerandegrupperna i olika omfattning skriver om elever och respons men grupperna koncentrerar sig på och utgår från den ena perspektivet. Det handlar således om två olika perspektiv.

FIGUR 1 Huvudsakligt innehåll i examensarbeten hos klasslärarstuderande ($n = 5$) och hos ämneslärarstuderande ($n = 11$)

Figuren förtydligar det centrala innehållet i samtliga examensarbeten ($n = 16$). Hos klasslärarstuderande fokuseras innehåll som i första hand utgår från och relateras till eleverna och läraren. Klasslärarstuderande uppmärksammar också i viss mån skrivande och stöttning i skrivundervisning. Ämneslärarstuderande lyfter fram vikten av respons, texten under arbete, skrivande och handledaren. En skillnad mellan studerandegrupperna är att ämneslärarstuderande i en större utsträckning poängterar skrivhandledare och skrivhandledning. Studeras ämneslitteratur och teoriramar i examensarbetena kan det konstateras att både klasslärarstuderande och ämneslärarstuderande valt liknande källor. För att kunna diskutera de valda intresseområdena (tablå 1) i de aktuella examensarbetena har bägge studerandegrupperna redogjort för skrivande och refererat

till de senaste läroplansgrunderna (Utbildningsstyrelsen 2014), responstriangeln (Hillocks 1986; Hoel 2000; Kronholm-Cederberg 2009) och stödstrukturer för skrivande (Tjernberg 2016; 2018). Utöver den här ämneslitteraturen har klasslärarstuderande använt sig av ämneslitteratur som kan relateras till återkoppling (Nottingham & Nottingham 2017), skrivprocessen (Strömqvist 2007) och ett andraspråksperspektiv på skrivande (Gibbons & Sandell Ring 2016). Ämneslärarstuderande har utöver den gemensamma ämneslitteraturen använt litteratur relaterad till responsförfarande (Skolforskningsinstitutet 2018), responstyper (Tunstall & Gipps 1996) och skrivdiskurser (Ivanič 2004). Figur 1 visar på en intressant skillnad dels inom två olika inriktningar av lärarutbildning (klasslärarstuderande och ämneslärarstuderande), dels på två olika fokus i olika slags examensarbeten. Magisteravhandlingen är betydligt större till sitt omfång än fackuppsatsen som dessutom är kollaborativt skriven, men ändå visar den gemensamma tematiken om stödstrukturer för skrivande på varierat fokus.

Genom att identifiera kopplingar mellan centralt innehåll (figur 1) och grafiska meningar utifrån frågeordet *vad* i NVivo kan utöver centralt innehåll även utmaningar identifieras. Klasslärarstuderande skriver fram att "*eleverna i studien verkade inte vara vana vid att samtala om den egna texten på ett utvecklande sätt*" (KLS) vilket visar att för att möjliggöra stöttning i skrivande på individnivå bör läraren hitta varje elevs nuvarande nivå i skrivutvecklingen (jfr Tjernberg 2018). Det här kan vara både tidskrävande och utmanande särskilt för de nyutexaminerade klasslärarna. Vidare reflekterar klasslärarstuderande kring följande: "*Frågan är om det är skolans arbetssätt och tidsramar som uppmuntrar kvantitet framom kvalitet eller om det är eleverna själva som skapar denna*" (KLS). Reflektionen väcker en fråga hos klasslärarstuderande om huruvida eleverna slutför skrivuppsatser enbart för skrivandet skull och inte värdesätter kvalitet och revidering när det gäller den egna skrivprestationen.

Utmaningar som identifierats i ämneslärarstuderandes examenstexter är att äldre elever inte alltid ser poängen med respons på en halvfärdig text utan de har fortsättningsvis en summativ syn på respons "*Poängen med att få respons på en halvfärdig text förstås inte alltid*" (ÄLS). Det här innebär med andra ord att en färdig text lämnas in för bedömning och eleven återgår inte längre till sin egenhändigt skrivna text för att exempelvis redigera. Vidare identifieras i examensarbeten utmaningar som svårigheter med balansgången mellan uppmuntran av skrivande elev och kravet på redigering av text "*Skribentens utmaningar med att på basis av respons redigera färdig text som länge varit klar samt motstånd till att redigera och oklarheter kring varför bearbetning är nödvändigt*." (ÄLS). Enligt fackuppsatserna synliggörs inte respons i skrivprocessen i tillräckligt hög grad och ämneslärarstuderande synliggör en brist på resurser för personlig skrivhandledning.

Utgående från det centrala innehållet har sekvenser alltså textenheter vidare kodats i NVivo. De kodade sekvenserna utgår från de substantiv som studerandegrupperna fokuserat (*eleverna* och *respons*, se figur 1). Sekvenserna utgör korta tematiska noder alltså grafiska meningar, dels på mellanmännisklig nivå, dels på artefaktnivå. De tematiska noderna beskriver egenskaper av stöttning i skrivande alltså noderna visar på stödstrukturer för skrivande som

lärarstuderandena har presenterat i sina arbeten (tablåerna 3, 3.1, 3.2, 4). Mot bakgrund av teorierna kan det identifieras en koppling till stöttning i skrivande på både mellanmänsklig nivå och artefaktnivå vilket studien lyfter fram. Utgående från centralt innehåll i tablå 1 och med hjälp av den teoretiska ramen som presenteras i tablå 1 redogörs i följande avsnitt för stöttning i skrivande. Analysresultatet utgår från frågeordet *hur* och redogör för kopplingar till kodade meningsenheter i NVivo. Inledningsvis presenteras explicita former av stöttning i skrivande som framträder i analysmaterialet ur den mellanmänskliga nivån. Samtliga excerpter (1-12) i artikeltexten följer löpande numrering i tablåerna och utgör autentiska utdrag i sin ursprungliga språkdräkt ur de aktuella examensarbetena i studien.

4.1 Mellanmänsklig nivå

Tablå 3 exemplifierar med direkta citat ur examenstexterna en form av stöttning i skrivande som kännetecknar en mellanmänsklig interaktion. Samspel kan ske mellan lärare och elev men även elever emellan. Förkortningarna KLS (klasslärarstuderande) och ÄLS (ämneslärarstuderande) används hädanefter i resultatredovisningen för att syfta på respektive studerandegrupp i artikeltexten.

TABLÅ 3

Mellanmänsklig interaktion (lärare-elev eller elev-elev)

- 1 Skrivstöttning sker med stöd av andra elever i klassen och av läraren med diskussioner och svar på *frågor*. (KLS)
 - 2 Eleverna lär sig genom att lära varandra eller genom att ta del av hur kompiserna skriver. Eleverna får nya idéer som kan sporra till att vilja utveckla sitt skrivande. (KLS)
 - 3 Skrivhandledning kräver tålmod, förståelse, lyhördhet och anpassning till elevens nivå och ålder. Konsekvensen blir ett gemensamt textsamtal där alla parter strävar mot samma mål. (ÄLS)
-

Klasslärarstuderande belyser stöttning på mellanmänsklig nivå i excerpt 1. I excerpten är *frågor* markerat med kursiv, och artikelförfattarnas avsikt är att göra läraren observant på hurdana frågor hen ställer i sin undervisningspraxis där skrivande fokuseras. För att bjuda på stöttning i skrivande i form av mellanmänsklig interaktion vore det viktigt att ställa stöttande frågor som öppnar upp för att resonera kring textens form och innehåll utifrån elevens förkunskaper. Stöttande frågor är exempelvis "*Hur tänker du här?*", "*Vilken del av din text vill du lyfta fram eller omarbete och varför?*" (jfr Kayi-Aydar 2013, 333). Stöttande frågor öppnar således upp för dialogicitet (Dysthe 1996) vilket möjliggör betydelseförhandlingar och en vidareutveckling av skrivna elevtexter under arbete. Både excerpten 1 och 2 betonar vikten av att placera in skrivandet i ett bredare perspektiv där interaktion mellan lärare och elever spelar en viktig roll.

Det här i sin tur visar på att stöttning i skrivande är en mänsklig pågående aktivitet och inte enbart en enkelspårig korrigerande i det skrivna utkastet (t.ex. formalia, omstrukturering, ordval). Excerpt 3 exemplifierar utöver det här även kunskaper och kompetens hos läraren som är av central betydelse för interaktionen, skrivandet och hela skrivprocessen. Excerpten lyfter tydligare fram den handledande rollen som läraren ställs inför (jfr excerpterna 1 och 2).

Tablå 3.1 åskådliggör hur studerande i sina examensarbeten har exemplifierat det som i studien kännetecknar innehållslig stöttning i samband med skrivande (jfr figur 1). Intressant är att excerpten utgår från hur läraren (t.ex. jag i excerpt 4) kan arbeta för ett meningsfullt innehåll i elevers skrivande.

TABLÅ 3.1

Fokus på innehållslig stöttning i skrivande

4	Jag behöver bli mer strukturerad med att begränsa skrivuppgifter och göra dem tydliga för eleverna t.ex. syfte och mottagare. (KLS)
5	Att handleda studerande med annat förstaspråk innebär en annan infallsvinkel; först innehållet sedan språket. (ÄLS)
6	Stora delar av handledningssamtalen berör balansgången mellan att skriva något som uttrycker ens personlighet och egna åsikter samtidigt som det motsvarar det som Studentexamensnämnden förväntar sig av ett gott svar. (ÄLS)
-

Fokus på innehållslig stöttning i skrivande innebär enligt examensarbetena att läraren ser över de skrivuppgifter hen skapar för eleverna (excerpt 4). Utöver det här är det av vikt att läraren också känner till skribentens språkliga bakgrund, eftersom det ställer andra krav i skrivprocessen (excerpt 5). Ju äldre skribenten är, och särskilt i examensskrivande, desto större blir balansgången mellan att eleven synliggör sitt skribentjag och samtidigt följer vedertagna normer. Det här framgår ur excerpt 6 och utgör samtidigt en central fråga som en ämneslärarstuderande för fram och som artikelskribenterna anser att borde reflekteras över i större utsträckning. Följande tablå exemplifierar fokus på uppmuntrande stöttning i skrivande utgående från analysmaterialet.

TABLÅ 3.2

Fokus på uppmuntrande stöttning i skrivande

7	Med <i>kamratrespons</i> så öppnar man ju upp texten igen och kanske får motivation att gå tillbaka och bearbeta och ändra och utveckla texten ännu mer. (KLS)
8	Genom ett gott <i>förtroende</i> skapas en trygghet i handledningssamtalen som möjliggör en mer öppen reflektion kring styrkor och utvecklingsbehov från elevens sida. (ÄLS)
9	<i>Motivationen</i> lyfter fram dels hur vi som skrivhandledare motiverar skribenten men även hur skribenten motiverar sig själv och hur hen tänker på sitt skrivande. (ÄLS)
-

Studerandegrupperna synliggör uppmuntrande stöttning i skrivande via nyckelord som kamratrespons, förtroende och motivation i excerpterna 7–9. De

verksamma lärarna som citeras i examensarbetena ser kamratresponsen som viktig eftersom den kan motivera skribenten till att se över sin text och bearbeta samt utveckla det redan skrivna. På samma sätt lyfts ett gott förtroende fram eftersom detta uppmuntrar till att förmå beakta eventuella utvecklingsbehov (excerpt 8). Ur motivationsperspektiv sett är det viktigt att läraren känner till elevens språkliga nivå samt elevprofil (Falk & Skar 2020, 75–101). Bandura (1986) menar att motivation är ett resultat av individens upplevda självförmåga (en. *self-efficacy*) vilket medför att skribenten tänker kring sin egen text, gör val, anstränger sig och klarar av utmaningar (excerpt 9). En slutsats är att för att alla parter ska kunna dra nytta av stöttning i skrivande behövs en trygg skrivmiljö där förtroende och öppen reflektion kring styrkor och utvecklingsbehov parallellt synliggörs. Nästa avsnitt presenterar stöttning i skrivande på artefaktnivå och detta exemplifieras med excerpt ur analysmaterialet.

4.2 Artefaktnivå

I studien kan stöttning i skrivande även ske via materiella föremål som ofta relateras till mänskliga aktiviteter. Inom ramen för skrivprocesser kan alltså urskiljas konkreta artefakter som exempelvis skrivna texter, fysiska läromedel, utskrifter, visuellt stöd, illustrationer, symboler, smartmobil men också abstrakta såsom internetbaserat material, digitala läromedel, digitala tjänster (t.ex. Google Drive) och media (se tablå 2). Excerpten 10–12 exemplifierar stöttning med fokus på materiella föremål som identifierats i analysmaterialet.

TABLÅ 4

Fokus på materiella föremål

- 10 Att göra en bildserie på Ipad eller dator innan eleverna börjar skriva, tuschpennor och papper att rita och skissa på. Elever behöver övas i att planera texter och detta behöver göras på mångsidiga och inspirerande sätt. (KLS)
 - 11 Innan eleverna skriver presenterar jag en tydlig arbetsgång och specificerar allt som ska finnas i texten. Vi bekantar oss med modelltexter för den genre vi skriver och tar hjälp från visuella guider. (KLS)
 - 12 Under skrivprocessen går jag ofta in i elevens text, via Classroom, och kommenterar såväl språk och innehåll i texten eleven jobbar med. (ÄLS)
-

Tablå 4 exemplifierar studerandegruppernas syn på stöttning i skrivande på artefaktnivå. I excerpt 10 poängterar läraren som medverkar i examensarbetet att eleverna ska träna på att planera sina texter på ett inspirerande sätt. Förutom nutida tekniska hjälpmedel är modelltexter och visuell vägledning viktiga stöttande element som läraren i excerpt 11 noterar. Digitala tjänster som exempelvis Classroom hör till aktuella former av stöttning i skrivande på artefaktnivå eftersom det möjliggör synkron respons av läraren på elevtexter

under arbete. Synkronisering bidrar enligt artikelskribenterna med ett mervärde, eftersom respons på text under arbete ofta ses som mer betydelsefull än respons på färdig text (Baker & Cremin 2017; Nottingham & Nottingham 2017, 22–27).

5 DISKUSSION

Artikeln har redogjort för begreppet "stöttning i skrivande" utgående från teoretisk förankring och två studerandegrupperns examensarbeten. Stöttning i skrivande utgör ett fenomen som behöver uppmärksammas allt mer vilket studien har som avsikt att skriva fram. Att medvetandegöra stödstrukturer som en blivande lärare behöver utveckla är likaså av central betydelse. För att kunna handleda lärarstuderande att bli bättre på att stötta elever i skrivande måste det först finnas kännedom om hur studerande resonerar kring skrivande och skrivhandledning. Resonemangen kring skrivande och lärarstuderandes olika perspektiv analyseras och presenteras i den här artikeln. Kännedomen bidrar med att studerande får vetskap om nivåerna i stöttning i skrivande och hur stöttning i skrivande kan vidareutvecklas. Resultatet lyfter fram skillnader i klasslärarstuderandes (KLS) och ämneslärarstuderandes (ÄLS) intresseområden när det gäller innehåll som fokuseras i examensarbetena. Klasslärarstuderande ser individen som skribent som det allra mest centrala vilket framgår ur resultatet att eleven sätts i centrum när det gäller stöttning i skrivande (se figur 1). Ämneslärarstuderande i sin tur lyfter fram respons som en viktig faktor i samband med stöttning i skrivandet (se figur 1). Det här resultatet kan tolkas som att i yngre åldrar blir den individuella skribenten föremål för lärarens lyhördhet och läraren behöver explicit stötta eleven på väg mot ökat lärande och större självständighet (jfr Smit m.fl. 2013; Tjernberg 2016). När skribenten når en högre ålder och kognitiv nivå blir meningsfull respons på skrivprestationen allt mer viktigt vilket studien visar när det gäller ämneslärarstuderandes fokus på respons (se figur 1). Responsen riktas enligt ämneslärarstuderandes arbeten i allt större utsträckning mot texten och skrivandet även om eleven är den agerande parten i skrivprocessen. Att begreppet "stöttning" inte alls förekommer i ÄLS ordmolnet i figur 1 kan antyda att ämneslärare ser stöttning som ett överordnat begrepp. Likheter i bägge studerandegrupper är de teoretiska referensramarna och vetskapen om att det behövs olika former av stödstrukturer för skrivande. Exempelvis dialog och samarbete verkar vara naturliga element i bägge studerandegruppernas sätt att resonera kring stöttning i skrivande.

Artikeln har vidare presenterat och förtydligat den mellanmänskliga nivån och artefaktnivån genom att åskådliggöra sambandet på ett kontinuum (se tablå 2). Mellanmänsklig interaktion utgör en angelägen del av skrivmiljön för eleverna. Det verbala, mellanmänskliga samspelet i samband med skrivprocesser innebär också att eleven kan ta till sig andra skribenters perspektiv (jfr Säljö 2010) och spegla dessa uppfattningar mot sin egen tankeverksamhet. Betydelsefull interaktion i skrivpedagogiska sammanhang kan medföra att eleverna ges möjlighet till att vara aktiva tänkande aktörer inom ramen för skrivprocesserna. Dialogen är viktig för att responsen ska bli konstruktiv, samt för att nå en

gemensam förståelse för vad som eventuellt behöver revideras i den skrivna texten, varför och hur (excerpt 3). Lärarens uppmuntran till att skriva vidare uppmuntrar samtidigt eleverna till högre nivåer av tänkande och skrivande (tablå 3.2). Motiverad respons under skrivprocessens gång utgör som tidigare nämnts en betydelsefull stöttande resurs för att vidareutveckla skrivandet och färdigställa en skrivprestation (excerpt 8).

På artefaktnivå väcks mot denna bakgrund frågor hos artikelskribenterna som vilka kompetenser läraren behöver när det gäller stöttning i skrivande i elevernas skrivprocesser. Behövs ett bredare och djupare fokus på strukturerande resurser som bidrar till att forma klassrumsaktiviteterna och synliggöra elevernas utvecklingspotential? Stöttning i skrivande på artefaktnivå kan ses som envägskommunikation där fokus ligger vid konkreta och abstrakta materiella föremål (jfr tablå 2). Konkreta och abstrakta materiella föremål har en koppling till frågan *vad*. Exempelvis kan en lärares skriftliga kommentarer via Classroom (excerpt 12) ses som stöttning i skrivande på artefaktnivå, eftersom en mellanmännisklig dialog och interaktion inte är lika synlig i den här skrivmiljön (jfr explicit undervisning och betydelseförhandlingar i klassrum). En central slutsats i studien är dock att skrivutveckling sker genom samspel med andra människor och artefakter i olika skrivsituationer och skrivmiljöer. Det här har stor relevans för hur lärarutbildare kan bli bättre på att stötta blivande lärare på olika utbildningsnivåer.

Avslutningsvis visar studien att det finns ett krav på att stöttning i skrivande både är dynamiskt och dialogiskt. Stöttning i skrivande kan vara genomgående dynamiskt på alla nivåer i det kontinuum som presenteras i tablå 2, medan det dialogiska koncentrerar sig till den mellanmänniskliga nivån. Det betyder inom ramen för den här studien att skribenten kan få ett stöd i form av en artefakt (t.ex. konkret skrivmall), men detta utgör inte stöttning i skrivande innan skribenten får veta *hur* stödet ska användas (se tablå 2). Det här resultatet medför att stöttning i skrivande behöver utforskas mer i autentiska undervisningssammanhang för att få en djupare förståelse för hur olika former av skrivande kan stöttas i finländsk utbildningskontext. Artikeln har redogjort för lärarstuderandes perspektiv vilket utgör *ett* perspektiv på stöttning i skrivande på basis av studerandegruppernas material och analyser.

LITTERATUR

- Baker, Sally & Cremin, Teresa 2017. Teachers' identities as writers. Teacher, support stuff and pupil accounts of the role of emotion in the writing classroom. I: Cremin, Teresa & Locke, Terry (red.), *Writer identity and the teaching and learning of writing*. Routledge. S. 98-114
- Bakhtin, Mikhail M. 2004. Dialogic origin and dialogic pedagogy of grammar. Stylistics in teaching Russian language in secondary school. I: *Journal of Russian and East European Psychology*, 42 (6). S. 12-49.

- Bandura, Albert 1986. *Social foundations of thought and action. A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Barton, David 2007. *Literacy. An introduction to the ecology of written language*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Bazerman, Charles A. 2016. What Do Sociocultural Studies of Writing Tell Us about Learning to Write? I: MacArthur, C. A., Graham, S. & Fitzgerald, J. (red.), *Handbook of writing research* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Boréus, Kristina & Kohl, Sebastian 2018. Innehållsanalys. I: Boréus, Kristina & Bergström, Göran (red.), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (4 omarbetade och aktualiserade uppl.). Studentlitteratur AB. S. 50–89
- Cazden, Courtney 1979. *Peekaboo as an instructional model. Discourse development at home and at school*. Palo Alto, CA, Stanford University Department of Linguistics.
- Daniel, Shannon M., Martin-Beltrán, Melinda, Percy, Megan M. & Silverman, Rebecka 2016. Moving Beyond Yes or No: Shifting From Over-Scaffolding to Contingent Scaffolding in Literacy Instruction With Emergent Bilingual Students. I: *TESOL journal*, 7(2). S. 393–420. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1002/tesj.213>.
- Dysthe, Olga 1996. *Det flerstämmiga klassrummet*. Liber.
- Dysthe, Olga 2011. Opportunity spaces for dialogic pedagogy in test-oriented schools. A case study of teaching and learning in high school. I: White, E. Jayne & Peters, Michael A. (red.), *Bakhtinian pedagogy. Opportunities and challenges for research, policy and practice in education across the globe*. New York, NY: Peter Lang. S. 69–90.
- Falk, Daroon Y. & Skar, Gustaf B. 2020. Skrivbedömning och respons. I: Forsling, Karin & Tjernberg, Catharina (red.), *Skrivundervisningens grunder* (1 uppl.). Gleerups.
- Gibbons, Pauline & Sandell Ring, Anniqa 2016. *Stärk språket, stärk lärandet. Språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkselever i klassrummet* (4 uppdaterade uppl.). Hallgren & Fallgren.
- Hayes, John R. 2012. Modeling and Remodeling Writing. I: *Written communication*, 29(3). S. 369–388. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1177/0741088312451260>.
- Hellgren, Jan & Marjanen, Jukka 2020. *Hur läser och skriver niondeklassarna? Sammanfattning av resultaten i utvärderingen av lärresultat i svenska och litteratur i åk 9 våren 2019*, NCU 21: 2020.
- Hillocks, George 1986. *Research on written composition. Directions for teaching*. National Conference on research in English.
- Hobsbaum, Angela, Peters, Sandra & Sylva, Kathy 1996. Scaffolding in Reading Recovery. I: *Oxford review of education*, 22(1). S. 17–35. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1080/0305498960220102>.
- Hoel, Torlaug L. 2000. *Elevsamtalar om skrivning i vidaregåande skole: Responsgrupper i teori og praksis*. Bd 1 (Ny utgåva). NTNU.

- Ivanič, Roz 2004. Discourses of writing and learning to write. I: *Language and education*, vol 18:3. S: 220–245. Tillgänglig: <http://eprints.lanacs.ac.uk/3948/>.
- Kayi-Aydar, Hayriye 2013. Scaffolding language learning in an academic ESL classroom. I: *ELT Journal Volume 67/3 July 2013*. Tillgänglig: <https://doi:10.1093/elt/cct016>.
- Kostouli, Triantafillia 2009. A Sociocultural Framework: Writing as Social Practice. I: Roger, Beard, Myhill, Debra, Riley, Jeni & Nystrand, Martin (red.), *The SAGE Handbook of Writing Development*. S. 98–116. London: SAGE.
- Kronholm-Cederberg, Annette 2009. *Skolans responskultur som skriftpraktik: gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Lagerholm, Per 2008. *Stilistik*. Studentlitteratur.
- Lave, Jean & Wenger, Etienne 1991. *Situated learning. Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
- Lin, Tzu-Chiang, Hsu, Ying-Shao, Lin, Shu-Sheng, Changlai, Maio-Li, Yang, Kun-Yuan & Lai, Ting-Ling 2012. A Review of empirical evidence on scaffolding for science education. I: *International journal of science and mathematics education*, 10(2). S. 437–455. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1007/s10763-011-9322-z>.
- Masters, Jennifer & Yelland, Nicola 2002. Teacher Scaffolding: An Exploration of Exemplary Practice. I: *Education and information technologies*, 7(4). S. 313–321. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1023/A:1020909404405>.
- McCormick, Dawn E. & Donato, Richard 2000. Teacher questions as scaffolded assistance in an ESL classroom. I: Hall, Joan K. & Verplaetse, Lorrie S. (red.), *Second and foreign language learning through classroom interaction*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum. S. 183–202.
- Meyer, Debra K. & Turner, Julianne C. 2002. Using Instructional Discourse Analysis to Study the Scaffolding of Student Self-Regulation. I: *Educational psychologist*, 37(1). S. 17–25. Tillgänglig: https://doi.org/10.1207/S15326985EP3701_3.
- Myhill, Debra & Warren, Pauline 2005. Scaffolds or straitjackets? Critical moments in classroom discourse. I: *Educational Review*, 57(1). S. 55–69.
- Nottingham, James & Nottingham, Jill 2017. *Utmanande återkoppling som för dina elevers lärande framåt*. Stockholm: Natur och kultur.
- Oker-Blom, Gun 2021. *Den svenskspråkiga utbildningen i Finland. Särdrag, utmaningar, utvecklingsbehov och förslag till åtgärder*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Tillgänglig: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-904-2>.
- Pham, Vu Phi Ho 2021. The Effects of Collaborative Writing on Students' Writing Fluency. An Efficient Framework for Collaborative Writing. *SAGE open*, 11(1). Tillgänglig: <https://doi.org/10.1177/2158244021998363>.
- Puntambekar, Sadhana & Hübscher, Roland 2005. Tools for scaffolding students in a complex learning environment. What have we gained and what have we missed? I: *Educational Psychologist*, 40(1). S. 1–12.
- Rodgers, Emily, D'Agostino, Jerome V., Harmey, Sinéad J., Kelly, Robert H. &

- Brownfield, Katherine 2016. Examining the Nature of Scaffolding in an Early Literacy Intervention. I: *Reading research quarterly*, 51(3). S. 345–360. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1002/rrq.142>.
- Skolforskningsinstitutet 2018. *Feedback i skrivundervisningen*. Tillgänglig: <https://www.skolfi.se/forsknings-sammanställningar/publicerade-systematiska-oversikter/feedback-i-skrivundervisningen/>.
- Skrivstöttning forskningsprojekt (2019–). <https://skrivstottning.wordpress.com/> och <https://www.abo.fi/projekt/skrivstottning/>.
- Smagorinsky, Peter 2018. Is Instructional Scaffolding Actually Vygotskian and Why Should It Matter to Literacy Teachers? I: *Journal of adolescent & adult literacy*, 62(3). S. 253–257. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1002/jaal.756>.
- Smit, Jantien, van Eerde, Henriëtte A.A. & Bakker, Arthur 2013. A conceptualisation of whole-class scaffolding. I: *British educational research journal*, 39(5). S. 817–834. Hämtad från <https://doi.org/10.1002/berj.3007>.
- Stone, Addison C. 1998. The Metaphor of Scaffolding. Its Utility for the Field of Learning Disabilities. I: *Journal of learning disabilities*, 31(4). S. 344–364. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1177/002221949803100404>.
- Storch, Neomy 2013. *Collaborative Writing in L2 Classrooms*. Multilingual Matters.
- Strömqvist, Siv 2007. *Skriprocessen. Teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- Säljö, Roger 2010. *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv* (2 uppl.). Norstedts.
- Tedick, Diane J. & Lyster, Roy 2020. *Scaffolding language development in immersion and dual language classrooms*. Routledge.
- Tjernberg, Catharina 2016. *Skivundervisning. Processinriktat skrivande i klassrummet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Tjernberg, Catharina 2018. *Processinriktad läs- och skrivundervisning. En väg till inkludering?* (1 uppl.). Stockholm: Liber.
- Tunstall, Pat & Gipps, Caroline 1996. Teacher Feedback to Young Children in Formative Assessment. A typology. I: *British Educational Research Journal* 22 (4). S. 389–404.
- Utbildningsstyrelsen 2014. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014*. Tillgänglig: <https://www.opf.fi/sv/utbildning-och-examina/grunderna-laroplanen-den-grundlaggande-utbildningen#0d631923>.
- Van de Pol, Janneke, Volman, Monique & Beishuizen, Jos 2010. Scaffolding in Teacher–Student Interaction. A Decade of Research. I: *Educational psychology review*, 22(3). S. 271–296. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9127-6>.
- Vygotsky, Lev 1978. *Mind in Society. Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
- White, E. Jayne 2015. *Introducing Dialogic Pedagogy: Provocations for the Early Years*. Routledge. Tillgänglig: <https://doi-org.ezproxy.vasa.abo.fi/10.4324/9781315710006>.
- Wolf, Nicholas H. & Silver, Christina 2017. *Qualitative analysis using NVivo. The five-level QDA method*. Routledge.

Wood, David, Bruner, Jerome S. & Ross, Gail 1976. The role of tutoring in problem solving. I: *Journal of Child Psychiatry and Psychology*, 17(2). S. 89-100.

Yelland, Nicola & Masters, Jennifer 2007. Rethinking scaffolding in the information age. I: *Computers and education*, 48(3). S. 362-382. Tillgänglig: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2005.01.010>.

Standardiseringstendenser i finländsk handskriften 1700-talssvenska

Anders Stendahl

1 INLEDNING

Ortografisk standardisering kan förstås som en strävan efter att avlägsna ortografisk variation i språket genom att varje ord tilldelas en specifik ortografisk form som uppfattas som korrekt i det samhälle där standarden förväntas gälla (Milroy & Milroy 2012, 19). I ett icke-standardiserat språk kan skribenterna välja mellan olika grafem eller grafemkombinationer för att beteckna ett fonem i ett visst ord, t.ex. <till>/<til> och <ej>/<ei>. Denna fria variation kan kontrasteras mot bunden variation, där ett fonem representeras av olika grafem beroende på fonemets position i ordet (*glömma*/*glöm*) eller andra lexikaliska egenskaper som etymologi (*gärna*, *hjärta*, *järpe*). (Teleman 2002a, 64)

Konstruktionen av standardiserade språk är ett led i skapandet av enhetliga nationalstater, där effektiv överregional kommunikation är nödvändig (Haugen 1972, 244–245; Milroy 1992, 130). Sverige utvecklades på 1600-talet till en kyrkligt präglad enhetsstat, vilket tillsammans med ökad läs- och skrivkunighet och en expanderande tryckeribransch ledde till att ett behov av en ortografisk standard för hela riket blev påtagligt. Under 1700-talet inskränktes successivt den fria variationen genom att vissa varianter upphöjdes till norm medan andra varianter, t.ex. de två markörerna för lång vokal <VV> och <Vh> som i <måål> och <måahl>, uttrangerades. Även ingrepp i en stabil del av normen gjordes, t.ex. då <j> på bekostnad av <i> lanserades som konsonantgrafem mellan konsonant- och vokalgrafem i samma stavelse, dvs. <mjuk> i stället för <miuk>. I slutet av 1700-talet hade en relativt enhetlig ortografi utvecklats, bl.a. tack vare Abraham Sahlstedts *Swensk ordbok*, som utkom 1773 på initiativ av Kungliga Vetenskapsakademien. Den slutgiltiga kodifieringen skedde 1801 i Carl Gustaf af Leopolds *Afhandling om svenska stafsättet*.¹

Teleman (2002b, 35) konstaterar att det råder brist på forskning om hur standardiseringsgraden utvecklades i tryckta svenska texter under 1600- och 1700-talet. När det gäller standardiseringen av handskrivna texters ortografi är forskningsläget inte mycket bättre. Samtidigt är det viktigt att både tryckta och handskrivna texters ortografi undersöks, eftersom det under tidigmodern tid förekom dubbla ortografiska system i många europeiska språk: ett system för tryckt text, ett annat för handskrivna text (Baddeley & Voeste 2012, 5; Fidlerová 2010, 154). Osselton (1998, 35) menar t.ex. att det i tidigmodern engelska förekom

¹ Se Santesson (1986) och Teleman (2002a; 2019) för redogörelser om de ortografiska variablerna, aktörerna och standardiseringsprocessens idéhistoriska kontext.

en speciell brevstil, som tillät variation och avvikelser från den samtida tryckta normen:

I would then maintain that [...] epistolary spelling is a graphic system which leads its own linguistic life; it has its own rules and tendencies: it is independent of, though it stands in clear relationship to, the system of spelling used by the printers. Furthermore, this graphic system is a part of the educated English of its day.

Syftet med denna undersökning är därför tudelat: dels vill jag undersöka i vilken mån den ortografiska standardiseringen under 1700-talet avspeglas i handskrivna text, dels vill jag se hur ortografin i handskrivna text förhåller sig till den samtida tryckta ortografin.

Materialet består av brev skrivna av samma skribent under drygt 30 år. Skribenten i fråga är Pehr Kalm, född i Ångermanland 1716 under stora nordiska kriget i en österbottnisk prästfamilj, som med modern terminologi kunde beskrivas som en internflyktingfamilj. Efter kriget flyttade familjen tillbaka till Finland, där Kalm 1730 påbörjade studier vid Vasa trivialskola och fem år senare naturvetenskapliga studier vid Åbo Akademi. År 1740 inledde Kalm studier vid Uppsala universitet, vilket samtidigt markerade begynnelsen på en karriär som forskningsresande. Denna kulminerade i utnämningen till professor i naturalhistoria och ekonomi vid Åbo Akademi 1747 samt i en av Vetenskapsakademien initierad forskningsresa till Nordamerika 1747–1751. Efter hemkomsten verkade Kalm som professor vid Åbo Akademi fram till sin död 1779, där en betydande del av de åtskilliga avhandlingar som publicerades under hans egid skrevs på svenska. År 1757 utnämndes Kalm till kyrkoherde i Pikis och 1763 i S:t Marie, Åbos norra grannsocken, där han även dog. (Kallinen 2008) Kalm befann sig således på toppen av sin tids intellektuella värld, och som erfaren skribent med särskilt intresse för svenskan som vetenskapsspråk bör han ha haft utmärkta förutsättningar att följa med och reflektera över den samtida utvecklingen mot en ortografisk standard.

Pehr Kalms brevspråk och ortografi har undersökts tidigare i Ivars (2019, 178–180), som lyfter fram typiska drag i Kalms ortografi som helhet betraktad. Ivars konstaterar att Kalms ortografi innehåller både ålderdomliga och moderna drag. Ett exempel på ett ålderdomligt drag är dubbelteckning av långa vokaler i ord som <been>, <åån>, <bijn>,² medan valet av <d> istället för <t>/<th> i ett ord som *då* är ett modernt drag. Min undersökning skiljer sig från Ivars i och med att jag vill se om Kalms ortografi förändras över tid och om förändringen går mot större enhetlighet. Forskningsfrågorna är följande: Hur omfattande är den fria variationen i Kalms privata brevspråk? Vad varierar i de ord som stavas på olika sätt i samma text, dvs. vilka är variablerna? Minskar den fria variationen successivt, dvs. ökar standardiseringsgraden? Hur går detta i så fall till, uttrangeras den ena varianten eller binds varianterna till skilda kontexter? Hur förhåller sig Kalms ortografi till den samtida tryckta normen?

² Långt /i/ dubbeltecknades <ij>.

2 MATERIAL OCH METOD

Materialet för undersökningen utgörs av fyra texter tagna med ett decenniums mellanrum ur *Pehr Kalms brev till C. F. Mennander* i utgåva av Hjelt & Hästesko (1914). Utgåvan på 398 sidor består av de 85 brev Kalm skickade sin avlägsne släkting och landsman Carl Fredrik Mennander (1712–1786) mellan 1747 och 1779. Det första brevet är skrivet i Stockholm 12/6 1747, då Mennander var fysikprofessor vid Åbo Akademi, och det sista är skrivet i Åbo 5/11 1779, då Mennander var ärkebiskop i Uppsala. Brevmaterialet är inte jämnt fördelat över de fyra decennierna. Från 1750-talet finns bara ett brev, brev nr 4 från sida 9 till sida 14 i utgåvan. Jag har därför utgått från detta brev och kallat det T50 ("Text 50-talet") och från 1747, 1766³ och 1777 samlat in motsvarande textmängder räknat från årets begynnelse. Materialet är följande:

- T40: Brev 1 (12/7 1747), brev 2 (24/7 1747), delar (s. 6 & s. 7 i utgåvan) av brev 3 (3/9 1747). 1858 ord.
- T50: Brev 4 (5/3 1757). 1857 ord.
- T60: Brev 33 (17/1 1766), brev 34 (7/2 1766), delar (t.o.m. rad 22 s. 128) av brev 35 (13/3 1766). 1864 ord.
- T70: Brev 70 (17/4 1777), delar (t.o.m. rad 21 s. 278) av brev 71 (28/5 1777). 1860 ord.

För varje text har jag listat de ord vars ortografi varierar inom texten med undantag för namn. Detta förutsätter att orden är belagda minst två gånger i texterna, och jag har utgått från att antalet ord som uppträder två eller fler gånger i en text är ungefär lika stort i alla texter. Som belägg på ett ord har jag räknat ordet i sin självständiga funktion, ordet som led i sammansättning samt ordet som stam i avledning, förutsatt att den morfologiska kontexten inte har betydelse för ordets ortografi. Således har t.ex. *biskopshus* analyserats som belägg på *biskop* och *hus*, och *sjuk*, *sjukdom* och *sjuklig* som belägg på *sjuk*. I en text med beläggen <sjuk>, <siuklig>, <huus> och <biskopshus> är följaktligen två variabler aktuella: $j \sim i$ och $V \sim VV$. Ibland kan morfologisk kontext, t.ex. ordets böjningsform, aktualisera olika variabler. För *tycka* aktualiseras variabeln $VKKV \sim VKV$ i infinitiv och presens: <tycka>/<tyka>; <tycker>/<tyker>. Variabeln $KK+K \sim K+K$ aktualiseras däremot i preteritum och supinum: <tyckte>/<tykte>; <tyckt>/<tykt>. Efter listningen har jag identifierat variablerna, valt ut ett antal av dem och undersökt varianternas distribution i de olika texterna.

Kriteriet på att variationen är ortografisk är att de olika varianterna svarar mot samma uttal (Santesson 1986, 24–25). Stavningar som <tyckte>/<tykte>, <etter>/<effter>, <fel>/<feel>, <doktor>/<doctor>, <vördig>/<wördig>, <lott>/<lått>, <själ>/<siäl> och <till>/<til> betecknade sannolikt inte olika uttal. Detta kan dock ibland vara svårt att avgöra – det är t.ex. möjligt att <veka> speglar ett kortstavigt uttal och <vecka> ett långstavigt – och ett visst godtycke

³ Det finns inga brev från 1767.

vid avgränsningen av ortografisk variation från annan variation är därför ofrånkomligt. Exempel på typer av variation som inte analyserats som ortografisk är <prost>/<probst>, <alra>/<aldra> och <fann>/<fant>.

3 RESULTAT

3.1 Den fria variationens karaktär

I tabell 1 presenteras de ord vars ortografi varierar inom någon av texterna. I ordkolumnen anges ordet i sin nusvenska form och i textkolumnerna de former som belagts i materialet. Frekvenser framgår inte, och endast belägg på de för variationen relevanta ordformerna är antecknade.

TABELL 1 Ord med fri variation

Ord	T40	T50	T60
akademi	<i>aceademie/academien</i>		
arkiater	<i>arkiater/archiater</i>		
att	<i>at/att</i>	<i>at/att</i>	<i>at/att</i>
efter	<i>efter/effter</i>		
ej	<i>ei/ej</i>	<i>ei/ej</i>	
ekonomi	<i>oeconomiaë/-mie</i>		
göra		<i>gjör/giöra</i>	
ja		<i>ia/ja</i>	
jag	<i>iag/jag</i>	<i>iag/jag</i>	
jul			<i>juul/juhl</i>
kvittens		<i>quittance/qvittencet</i>	
lasarett			<i>lazarets/lazaretts</i>
lott			<i>lått/lott</i>
skrift	<i>skrift/skrifft</i>		
syssla			<i>syssla/sysla</i>
säga	<i>säja/säger/säjelse</i>	<i>säja/säger</i>	
till	<i>til/till</i>	<i>til/till</i>	
ty	<i>ty /thy</i>		
täckas	<i>täktes/täcktes</i>		
upp		<i>upp-/up-</i>	
val			<i>val/vahl</i>
var	<i>hvar/hvar</i>		
vecka	<i>vecka/veka</i>		
vid	<i>wid/vid</i>		
vilja	<i>wil/vil</i>		
vinna	<i>wunnit /vunnit</i>		
visa	<i>wijst/wisar/visar</i>		
viss	<i>vist/wist</i>		
vördig	<i>wördig/vördig</i>	<i>wördigste/vördigste</i>	
ödmjuk		<i>ödmjuke/ödmjuka</i>	

I T40 gäller den fria variationen i 6 fall beteckningen av lång konsonant, dvs. variabeln KK ~ K (*att, efter, skrift, till, täckas, vecka*), i 7 fall variabeln *v ~ w* (*var, vid, vilja, vinna, visa, viss, värdig*), i 2 fall variabeln *i ~ j* (*ej, jag*) och i 1 fall variabeln *t ~ th*. I *säga* betecknas /j/ på olika sätt i infinitiv <säja> och presens <säger>, och därtill förekommer både en latinsk och en försvenskad form dels i *arkiater* <ch>/<k>, dels i genitivformen av *ekonomi* <æ>/<e>. I *visa* varierar förutom <v> och <w> även beteckningen för långt /i/ mellan <V> och <VV>. Variationen <academie>/<academien> har betraktats som ett misstag. Det finns således 20 fall av fri variation i T40.

I T50 gäller variationen i 3 fall variabeln KK ~ K (*att, till, upp*), i 1 fall variabeln *w ~ v* (*vördig*) och i 5 fall variabeln *i ~ j* (*ej, göra, ja, jag, ödmjuk*). *Säga* varierar på samma sätt som i T40 och *kvittens* växlar mellan en latinsk och försvenskad form <qu>/<qv>. Tillsammans blir detta 11 fall av fri variation.

I T60 berör variationen i 3 fall variabeln KK ~ K (*att, lasarett, syssla*), i 1 fall valet att markera längd på vokalgrafemet (*val*) och i 1 fall sättet som lång vokal betecknas på (*jul*). Därtill varierar beteckningen för /ɔ/ mellan <å> och <o> (*lott*), dvs. sammantaget 6 fall av fri variation. I T70 har ingen fri variation belagts.

TABELL 2 Fördelningen av orden med fri variation på olika variabler

Variabel	T40	T50	T60	T70
1 KK ~ K	6	3	3	-
2 <i>w ~ v</i>	7	1	-	-
3 <i>i ~ j</i>	2	5	-	-
4 <i>t ~ th</i>	1	-	-	-
5 <i>g ~ j</i>	1	1	-	-
6 <i>ch ~ k</i>	1	-	-	-
7 <i>æ ~ e</i>	1	-	-	-
8 <i>qu ~ qv</i>	-	1	-	-
9 V ~ VV	1	-	1	-
10 VV ~ Vh	-	-	1	-
11 <i>o ~ å</i>	-	-	1	-
Totalt	20	11	6	0

Således sjunker antalet fall av fri variation från 20 till 0 under den undersökta perioden. Detta innebär att språkformen i T70 är standardiserad i det avseendet att alla ord genomgående förekommer i en viss ortografisk form.

3.2 Hur upphör den fria variationen?

3.2.1 Avgränsning av variabler

För att besvara frågan om hur den fria variationen upphör, dvs. om endera varianten utträngs eller om varianterna binds till olika kontexter, har jag valt att koncentrera mig dels på de tre vad frekvensen beträffar mest framträdande

variablerna v1, v2 och v3, dels på variablerna v9 och v10, vilka kan anses vara speciellt intressanta, eftersom de innefattar markering av vokallängd på vokalgrafemet. Huruvida det var korrekt att markera vokallängd genom dubbelteckning (<been>) eller <h>-tillskott (<åhr>) hade diskuterats sedan slutet av 1600-talet, och i mitten av 1700-talet var de flesta språkforskare överens om att markering av längd på vokalgrafemet inte var att rekommendera (Santesson 1986, 158–159). De övriga variablerna har jag bortsett från. Variablerna v4 och v11 är belagda endast en gång och variabel v5 är belagd i endast ett ord. Variablerna v6, v7 och v8 å sin sida berör behandlingen av lånord, vilket tangerar en delvis annan problematik.

3.2.2 Enkel- och dubbelteckning av konsonantgrafem

Valet mellan enkel- och dubbelteckning av konsonantgrafem för att markera lång konsonant, dvs. variabel 1, var ett av de mest komplexa ortografiska problemen och det fick sin lösning först 1801 i Leopolds stavningslära. I detta material förekommer fri variation i fyra olika kontexter: (i) mellan två vokaler (*vecka*); (ii) före annat konsonantgrafem inom samma morfem (*efter*, *skrift*, *syssla*); (iii) finalt efter kort betonad vokal (*attu*, *tilll*); (iv) före annat konsonantgrafem vid morfemgräns (*upp-skjuta*, *täck-tes*).

Mellan två vokaler, kontext (i), är konsonantgrafemet så gott som alltid dubbeltecknat i materialet. De enda undantagen är tre st. <veka> i T40 och <skufa> i T50. Före T60 utträngas således den enkeltecknade varianten.

Kontext (ii) har två underkontexter. I den första underkontexten står konsonantgrafemet före annat konsonantgrafem i samma morfem. I denna kontext kunde dubbeltecknat konsonantgrafem förekomma i kombinationerna <fft>, <llj> och <ckt> på 1700-talet (Santesson 1986, 177). Jag har därför undersökt dessa kombinationers förekomst i materialet.

TABELL 3 Fördelningen av varianter på variablerna *ft ~ fft*, *lj ~ llj* och *kt ~ ckt*

Text	<i>ft ~ fft</i>		<i>lj ~ llj</i>		<i>kt ~ ckt</i>	
	<ft>	<fft>	<lj>	<llj>	<kt>	<ckt>
T40	15	3	2	0	3	0
T50	19	0	3	0	9	0
T60	9	0	3	0	10	0
T70	15	0	0	0	3	0

De enda dubbeltecknade beläggen i materialet är <effter>, <skrifft> och <skrifften> i T40. Dubbelteckning i denna underkontext utträngs följaktligen efter T40. I den andra underkontexten står konsonantgrafemet före annat konsonantgrafem inom samma morfem, men morfemet har en alternant där de två konsonanterna åtskiljs av <e>, t.ex. *syssla ~ syssel-*. På 1700-talet kunde konsonantgrafemets teckning här variera mellan enkel- och dubbelteckning, dvs.

<sysla>/<syssla> (ibid., 176–181). Denna ordgrupp bör dock undersökas i ett större material, och jag har bortsett från den i denna undersökning.⁴

Kontext (iii) utgörs av finalt konsonantgrafem efter kort betonad vokal och omfattar därmed en stor grupp ord i svenskan. I Kalms språk är finala konsonantgrafem i innehållsord såsom *fick*, *hugg*, *nytt* och *herr* jämte *oss*, *upp* och *all*, med ett par undantag i T70 (<befan>, <fan> 'fann', <brun> 'brunn'), dubbeltecknade, medan formorden *dess*, *ett*, *skall*, *vill* och *sitt* (inklusive *mitt* och *ditt*) är enkeltecknade. Variation har därför påträffats endast för *till* och *att*.

TABELL 4 Enkel- och dubbelteckning av finalt konsonantgrafem för *till* och *att*

	<i>till</i>	<i>att</i>
Text	<l/ll>	<t/tt>
T40	26/1	49/5
T50	31/2	49/2
T60	30/-	43/2
T70	38/-	69/-

Tabellen visar att *till* och *att* senast efter T60 ansluter sig till den grupp formord som genomgående stavas enkeltecknat. Så undanröjs möjligheten till fri variation i denna kontext.

I kontext (iv) följs konsonantgrafemet av ett konsonantgrafem som utgör eller inleder annat morfem, vilket kan leda till att ett annars dubbeltecknat konsonantgrafem enkeltecknas. Jag har delat in beläggen i tre kategorier utgående från om det senare konsonantgrafemet inleder eller utgör en böjningsändelse (*all-t*), inleder ett avledningssuffix (*öpp-ning*) eller inleder ett sammansättningsled (*upp-skjuta*) (jfr Santesson 1986, 176–177). Perfektparticip (*fyll-d*, *ställ-t*, *håll-na*) har analyserats som böjningsformer. Jag bortser från sammansättningar med *till* och *all*, eftersom *till* nästan alltid stavas enkeltecknat även när det står självständigt (se tabell 4). *All* i sin tur ingår i en enda sammansättning i materialet och stavas då enkeltecknat <aldeles>.⁵

TABELL 5 Enkel- och dubbeltecknad konsonant före konsonantgrafem i annat morfem

	T40		T50		T60		T70	
	<K>	<KK>	<K>	<KK>	<K>	<KK>	<K>	<KK>
Böjning	13	4	7	4	11	5	13	3
Avledning	0	4	1	6	1	2	0	0
Sammans.	4	5	4	7	6	11	2	1
Totalt	17	13	12	17	18	18	16	4

I denna kontext sker inte stora förändringar under perioden utan ett någorlunda fast system med (i) enkelteckning före böjningssuffix och (ii) dubbelteckning före avledningssuffix och sammansättningsled är i bruk.

⁴ Vad *syssla* beträffar förekommer det enkeltecknat en gång i T70: <prästesyslan>.

⁵ Ett belägg på dubbeltecknat *all-* finns i T50 <allmännas>.

Före böjningsändelse enkeltecknas alltså vanligtvis konsonantgrafemet. Exempel vid supinumändelse är <anbefalt> i T70 och <upfyldt> i T50; vid preteritumändelse <tykte> i T70 och <modfältes> i T40; vid neutrumändelse <alt> i T50 och <fult-> i T60, samt vid participsuffix <upfyld> i T60, <trykt> i T40 och <stäld> i T70. Dubbelteckning före böjningsändelse förekommer emellertid också. T40 har två st. <bättre> samt <oförställdt> och <täcktes>; T50 har <tryckt>, <gicks>, <fullt> och <tycks>; T60 har två st. <visst>, <bättre>, <hållna> och <lazarett>. I T70 slutligen enkeltecknas konsonantgrafem före böjningsändelse i alla ord så när som i tre, av vilka två har stamslut på /s/: <visst> från *viss* och <visste> från *veta*. Eventuellt kan dessa ord ha förts till en egen kategori för att undvika homografi med *visa* i supinum och preteritum (<vist>, <viste>) (jfr Santesson 1986, 182). Det tredje ordet är <duells>, där dubbelteckningen eventuellt signalerar ordets betoning eller reflekterar dess etymologi (lat. *duellum*).

Före avledningssuffix kvarstår dubbelteckning, t.ex. <anläggning> i T40, <stillhet> i T50 och <befallning> i T60. Undantag utgör ett belägg på <öppning> i både T50 och T60.⁶ Även före sammansättningsled kvarstår dubbelteckning. Samtliga 16 enkeltecknade förleder i tabell 5 består nämligen av *upp* (<up->), vilket dock som självständigt ord genomgående dubbeltecknas. Exempel på *upp* som förled är <uphielpande> i T40, <uphögd> i T50, <upskiuta> i T60 och <uprättas> i T70.⁷ Alla andra förleder, förutom *till-* och *all-*, är dubbeltecknade i materialet, t.ex. <tacksägelse> i T40, <rättsinnigas> i T50, <spinnhus> i T60 och <fullmakt> i T70.

3.2.3 Övriga variabler

För v_2 , $w \sim v$, omöjliggörs fri variation av att <w>-varianten uttrangeras. I T40 finns 15 belägg på <w> där det inte ingår i ett namn, t.ex. <wi>, <wijst> och <ifwern>, men i T50 finns endast belägget <wördigste>. I T60 och T70 finns inga belägg på <w>.

Variabel 3, $i \sim j$, omfattar användning av <i> i konsonantisk position. Kontexterna där variation förekommer är initial position (*jag*), final position (*ej*) samt medial position mellan konsonant och vokal i samma stavelse (*mjuk*). Om konsonanten kan föras till föregående stavelse används i materialet genomgående <j>: <svärja> i T40, <utbedja> i T50, <hvarje-> i T60, <adjunct> i T70. Intervokaliskt finns endast något enstaka belägg på <i>, t.ex. <plöia> i T50.

Här uppstår en arbetsfördelning mellan varianterna så att konsonantiskt <i> inskränks till medial position mellan konsonant och vokal i samma stavelse, medan <j> används initialt, finalt, intervokaliskt och medialt mellan konsonant och vokal om konsonanten kan föras till föregående stavelse. Blott få gånger frångås denna princip och då alltid i T50: <gjör>, <själar> <uppskjuta>, <ödmjukeligen>. För denna variabel upphör den fria variationen således genom att <j> och <i> binds till skilda positioner i ordet.

⁶ Det är förstås möjligt att Kalm bildat <öppning> från <öpna> och inte <öppna>.

⁷ I T50 finns även ett dubbeltecknat belägg på *upp* i en sammansättning.

TABELL 6 Distributionen av konsonantiskt <i> och <j> samt andelen <j>

Text	Initial position			Medial position			Final position		
	<i>	<j>	% <j>	<i>	<j>	% <j>	<i>	<j>	% <j>
T40	48	7	13	16	0	0	13	6	32
T50	24	43	64	20	4	17	6	32	84
T60	0	17	100	30	0	0	0	17	100
T70	0	18	100	23	0	0	0	18	100

Markering av vokallängd på vokalgrafemet gäller endast en delmängd av orden med lång vokal. I princip är två variabler aktuella här, dels valet mellan att markera längd på vokalgrafemet och att inte göra det (v9), dels markeringens ortografiska utformning: VV ~ Vh (v10). I tabell 7 presenteras antalet ord med (i) dubbeltecknat vokalgrafem, (ii) vokalgrafem följt av <h> samt (iii) orden med långt /i/ där dubbelteckningen utformas <ij>.⁸

TABELL 7 Antalet ord där lång vokal markeras på vokalgrafemet

Text	VV	V+<h>	<ij>
T40	1	1	1
T50	1	2	0
T60	4	3	0
T70	1	0	10

Som framgår ur tabellen markeras vokallängd på vokalgrafemet under hela perioden. Det är oftast substantiv med enstavig grundform som får denna markering. Orden, förutom de med <ij>, är följande: T40 <feel>, <sahl.>; T50 <huus>, <vahna>, <vahn>; T60 <öö>, <juul>, <oos>, <häär>, <juhl>, 2 st. <vahlet>; T70 <foot>. Vilka ord som omfattas av denna ortografiska regel verkar vara godtyckligt och regeln tillämpas inte konsekvent. T60 har t.ex. både <vahlet> och <valet> samt flera enstaviga innehållsord med enkeltecknad konsonant, t.ex. <son>, <lön>, <död>, <bref>, <svårt>, <hop>, <svar>, <väl>, <slut>, <god>, <ny>, <fog>, <siäl>.

En intressant förändring är den höga frekvensen <ij> i T70.⁹ Varianten förekommer i sex olika morfem: *visa* <vijs>, <vijs>, *fria* <frija>, *dit* <dijs>, *vis* <blintvijs>, 2 st. *bi-* <bijsittare> samt 3 st. *hit* <hij>. I T70 finns inga enkeltecknade belägg på dessa ord men nog enkeltecknade belägg på andra ord med långt /i/, t.ex. <skrifvelse>, <hvi>, <vidare>, <blifva>, <strid>. Belägg på orden med <ij> i T70 i de andra texterna är <visa> och <hjt> i T60; <visat>, <rättvisa>¹⁰ och 2 st. <dit> i T50; <wisar>, <wijst>, <bevist>, 2 st. <visar>, 2 st. <visa>, <orättvisa> och <dit> i T40. De ord som i T70 stavas <ij> har alltså i de tidigare texterna typiskt stavats med enkeltecknat <i>.

⁸ Jag har bortsett från genitivformer i latinska ord som <Concistorii> (T40).

⁹ Det finns även ett belägg <trettijonde> i T70.

¹⁰ Efterlederna i <blintvijs> och <rättvis> har samma etymologi.

3.3 Relationen till den samtida tryckta ortografin

Undersökningen har visat att Kalms språk under den undersökta 30-årsperioden utvecklades mot större enhetlighet och att språket i den sista texten är standardiserat. Detta skedde som en följd dels av att varianter uttrangerades, dels av att varianter distribuerades komplementärt. Förändringarna är i sammandrag dessa:

- Enkeltecknat intervokaliskt konsonantgrafem som i <veka> uttrangeras.
- Dubbeltecknat konsonantgrafem före konsonantgrafem inom samma morfem som i <effter> uttrangeras.
- Varianten <w> uttrangeras.
- Gruppen formord med enkeltecknat finalt konsonantgrafem (*dess, ett, skall, vill, sitt*) får tillskott av *till* och *att*.
- Distributionen av <i> och <j> som konsonantgrafem binds till konsonantens placering i ordet: <jag>, <ej>, <ödmiuk>.
- Markering av längd på vokalgrafemet ökar i slutet av perioden, i synnerhet för ord med långt /i/.

Sättet att beteckna lång konsonant före konsonantgrafem i annat morfem ändras däremot inte under perioden, utan Kalm följer någorlunda troget principen med enkelteckning före böjningssuffix samt dubbelteckning före avledningssuffix och sammansättningsled, t.ex. i <tykte>, <anläggning> och <fullmakt>. Förlederna *till* och *all* enkeltecknas dock i sammansättningar.

Hur förhåller sig då Kalms ortografi till den samtida tryckta ortografin? Denna representeras här av uppgifter i Santesson (1986). Enkeltecknat intervokaliskt konsonantgrafem som i <veka> var överlag sällsynt på 1700-talet (ibid., 168), och dubbelteckning av konsonantgrafem före annat konsonantgrafem inom samma morfem som i <effter> förekom endast sporadiskt i mitten av 1700-talet (ibid., 176–178). I båda dessa fall följer Kalm det samtida bruket. Fördelningen av <w> och <v> var i tryckta texter delvis avhängig textens typsnitt, med <w> som naturlig allograf i frakturtexter. I Vetenskapsakademiens handlingar, där antikva användes sedan 1743, uttrangerades <w> på 1740-talet (ibid., 106), och det ligger nära till hands att anta att Kalm följt denna modell när han, förutom i ett fall, uttrangerar <w> ur sitt språk före T50. Även i markeringen av lång final konsonant är Kalms ortografi modern, då han i regel använder dubbelteckning förutom vid en liten grupp formord, vars konsonantgrafem i stället konsekvent enkeltecknas (ibid., 176). Framför konsonantgrafem i annat morfem slutligen (*upp-skjuta, täck-tes*) följer Kalm gängse norm, eftersom han typiskt enkeltecknar konsonantgrafem framför böjningsändelse men annars dubbeltecknar dem (ibid., 184). Således är Kalms ortografi modern dels vad enkel- och dubbelteckning av konsonantgrafem beträffar, dels vad valet mellan <w> och <v> beträffar.

I de två återstående fallen är Kalm konservativare. I mitten av 1700-talet konkurrerade <j> ut <i> som konsonantgrafem i alla positioner till följd av

boktryckaren Lars Salvius reformer. Reformen var kontroversiell i de fall <i> stod mellan konsonant och vokal i samma stavelse (<ödmiuk>), eftersom bruket av <i> i denna position var fast etablerat (ibid., 103). Kalm fortsatte att använda <i> i denna position, trots att han i övrigt anslöt sig till de nya normerna för distributionen av <i> och <j>. Även när det gäller markering av stavelselängd på vokalgrafemet är Kalms ortografi ålderdomlig. I mitten av 1700-talet var dubbelteckning av vokalgrafem ovanligt i svenskan (ibid., 72, 162) och användning av <h> efter vokal förekom främst i orden *år* och *ära* (ibid., 51). Kalm avviker från de samtida utvecklingstendenserna genom att han perioden igenom dubbeltecknar vokalgrafem. Ivars (2019, 178–180) karaktäristik av Kalms ortografi som en blandning av nytt och gammalt är därför träffande.

4 DISKUSSION

Undersökningen har visat att standardiseringsideologin – idén att utmönstra fri variation ur språket, i detta fall på den ortografiska nivån – också trängde in i det privata skriftspråket hos en skribent som Kalm. Detta är inte överraskande, eftersom ortografiska spörsmål var aktuella i samtiden och förmodligen diskuterades inom Akademien och i andra sociala sammanhang. Kalm anslöt sig emellertid inte i alla avseenden till den av ortograferna föreskrivna normen eller till det bruk som hade stöd i samtida tryck. Detta kan bero på att Kalm verkade i en tid när en enhetlig, allmängiltig standard inte ännu fanns. *Karl XII:s bibel* från år 1703, Vetenskapsakademiens handlingar och *1734 års lag* fungerade säkert som mönster för olika yrkesgrupper. En orsak till arkaismerna i Kalms ortografi kan vara att han vid sidan av sin akademiska position var en kyrkans man, prästvigd 1757 och kyrkoherde. I *Karl XII:s bibel*, en text Kalm måste ha läst flitigt, används dubbeltecknat vokalgrafem, konsonantiskt <i> och <Vh> ymnigt. Exempel från första sidan i Genesis: <spijs>, <lijkt>, <haaf>, <grääs>, <trää>, <baar>, <åhr>, <lius>, <fierde>, <siette>, <diur>, <sielfwo> och <fiäder>. Blandningen av nytt och gammalt kan därför kanske förklaras med att Kalm hade ena foten i vetenskapens värld, där ortografin i Vetenskapsakademiens handlingar utgjorde mönster, och andra foten i kyrkans värld, där *Karl XII:s bibel* utgjorde mönster.

Resultatet kan emellertid också tyda på att det även för svenskans del fanns en generell ortografisk skillnad mellan tryckt och handskreven text, men detta måste naturligtvis beläggas genom undersökningar i ett större material. Osselton (1998, 41–42) konstaterar att ortografiska arkaismer ingick i den engelska brevstilen, och arkaismer förekommer även i Kalms ortografi. Fidlerová (2010, 165–166) menar emellertid, i samband med en beskrivning av den tidigmoderna tjeckiskans ortografiska variation, att det inte är någon allmängiltig regel för tidsperioden att handskreven text är konservativare än tryckt text. I stället reflekterar Fidlerová (ibid., 165–171) över andra i litteraturen förekommande förklaringar till periodens dubbla ortografier, t.ex. att tryckt och handskreven text producerades och lästes under olika villkor. En tryckare kunde av ekonomiska

skäl ha intresse av att undvika redundans, t.ex. genom att enkelteckna vokalgrafem, medan det motsatta kunde gälla för handskrivna text, t.ex. ifall mottagaren p.g.a. bristande läsvana hade nytta av fonetiska ledtrådar vid avkodningen. Denna förklaring är kanske inte trolig i detta fall, med tanke på skribenternas erfarenhet, men dubbelteckning av /i/ kan kanske motiveras av att texten blir tydligare att läsa. En annan förklaring (ibid., 169–171) är att handskrivna texters särdrag följer ur dessa texters informella och personliga karaktär, dvs. kraven på bl.a. enhetlighet är högre i tryckt text med många mottagare. Man kunde här tänka sig att den åtskillnad mellan offentligt och privat språkbruk som diskuteras i Widmark (1991) även syntes i ortografin. Fidlerová (2010, 170–171) avvisar emellertid även denna förklaring med hänvisning till att handskrivna texters ortografi tenderar att följa egna regler även i texter avsedda för stor publik. Slutligen landar Fidlerová (ibid., 172–175) i en sociolingvistisk förklaring, som utgår från att de två ortografierna är ett uttryck för förekomsten av två separata skriftkulturer. När boktryckarkonsten slog igenom, inskränktes inte den äldre handskriftskulturen till ett medium för privat kommunikation, utan den behöll sina ställningar inom vissa kommunikativa sfärer – stundtals i konkurrens, stundtals i samexistens med den tryckta skriftkulturen. Valet av ortografiskt system blev således socialt betydelsebärande, eftersom det markerade skribentens tillhörighet i endera skriftkulturen. Man kunde här tänka sig att Kalm ingick i båda kulturerna. Han arbetade vid ett universitet med omfattande produktion av tryckta texter, men hans arbetsmiljö måste samtidigt ha innehållit många inslag av handskriftskultur. Vid sidan av brevskrivandet kan man tänka sig att t.ex. föreläsningar, predikningar och tal producerades och i vissa fall distribuerades till en vidare läsekrets i handskrivna form.

Hur man än väljer att förklara Kalms ortografiska utveckling och egenheter visar undersökningen att 1700-talets ortografi är ett fruktbart forskningsämne. Framför allt vore det intressant att i ett större material se hur den ortografiska utvecklingen i tryckt och handskrivna text förhåller sig till varandra under 1700-talet samt när och hur den handskrivna ortografin ansluter sig till den norm som etableras 1801. På ett mer specifikt plan kan konstateras att en undersökning av större mängder brev av Kalm kan leda till att vissa av slutsatserna i denna undersökning måste revideras eller preciseras, det är t.ex. möjligt att belägg på fri variation uppdagas om fler brev från 1770-talet undersöks. Undersökningen har inte heller strävat efter att ge en helhetsbild av de undersökta texternas ortografi, utan den har fokuserat på ett antal av de variabler som visade sig vara relevanta för den fria variationens karaktär. Det finns därför fler variabler att undersöka i Kalms språk, t.ex. enkel- och dubbelteckning av konsonantgrafem efter annat konsonantgrafem (<hvilken>/<hvilcken>), valet mellan <e> och <ä>, valet mellan <o> och <å>, beteckningen av /k/ (t.ex. <c> eller <k>), beteckningen för inledande /kv/ (<qv>/<qu>) eller behandlingen av lånord. Även användningen av dubbeltecknat vokalgrafem och <Vh> vore värd en undersökning i ett större material, eftersom orden som omfattas av denna variabel (t.ex. *ö, hår, fel, fot, os*) är lågfrekventa.

LITTERATUR

- Baddeley, Susan & Voeste, Anja 2012. Orthographies in Early Modern Europe: A comparative view. I: Baddeley, Susan, Voeste, Anja (red.), *Orthographies in Early Modern Europe*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. S. 1–13.
- Fidlerová, Alena A. 2010. Orthography and group identity. A comparative approach to studying orthographic systems in Early Modern Czech printed and handwritten texts (c. 1560–1710). I: Condorelli, Marco (red.), *Advances in historical orthography, c. 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 154–175.
- Haugen, Einar 1972 [1966]. Dialect, language, nation. I: Dil, Anwar S. (red.), *The ecology of language: essays*. Stanford: Stanford University Press. S. 237–264.
- Hjelt, Otto E. A. & Hästesko, Alb. 1914. *Pehr Kalms brev till samtida [1]. Pehr Kalms brev till C. F. Mennander*. SSLS 114. Helsingfors.
- Ivars, Ann-Marie 2019. 1700-talssvenska i Finland – i ljuset av Pehr Kalms brev till C. F. Mennander. I: Tandefelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från medeltid till 1860*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 169–199.
- Kallinen, Maija 2008. Kalm, Pehr. I: Knif, Henrik (red.), *Biografiskt lexikon för Finland: [1], svenska tiden*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Milroy, James 1992. *Linguistic variation & change*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, James & Milroy, Lesley 2012. *Authority in language: investigating standard English*. Taylor & Francis group. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203124666>.
- Osselton, Noel 1998. Informal spelling systems in Early Modern English: 1500–1800. I: Rydén, Mats, Tieken-Boon van Ostade, Ingrid & Kytö, Merja (red.), *A reader in Early Modern English*. Frankfurt am Main: Lang. S. 33–45.
- Santesson, Lillemor 1986. *Tryckt hos Salvius: en undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf 2002a. *Ära, rikedom och reda: svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Stockholm: Svenska språknämnden och Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf 2002b. Veta och vilja: om ortografer och grammatiker som språkvårdare under svenskt 1600- och 1700-tal. *Folkmålsstudier, nr 41*. S. 35–54.
- Teleman, Ulf 2019. *Svensk ortografihistoria: från 1200-tal till 1700-tal*. <https://lup.lub.lu.se/record/db62714e-ac4f-402c-a2ad-f843bfab50a8>.
- Widmark, Gun 1991. Boksvenska och talsvenska. Om språkarter i nysvenskt talspråk. *Språk och stil, nr 1*. S. 158–198.

Studentperspektiv på drag som utmärker professionell kommunikation i skrift

Sofia Stolt & Marina Bergström

1 INLEDNING

Dagens affärskommunikation tar nya former och i takt med nya kommunikationskanaler omprövas normerna för och uppfattningarna om godtagbar professionell kommunikation. Gränsen mellan privata och professionella affärstexter blir alltmer flytande då företag i större utsträckning använder sig av kanaler där den skriftliga kommunikationen sker på ett mer informellt sätt. Många företag fäster också mer uppmärksamhet vid sin språkliga profilering (Gunnarson 2009; Goldberg m.fl. 2016) och väljer kanske medvetet en personlig stil och ton som kan ge mer gynnsamma förutsättningar för en god relation med kunden än en mer strikt och formell stil och ton. Företag och skribenter ställs således inför många språkliga (Nordman & Stolt 2019) och stilistiska val som påverkas av faktorer såsom företagets profil och kommunikationskultur, den aktuella kommunikationskanalen och -situationen samt målet med kommunikationen. De språkliga och stilistiska valen påverkas dock också av skribentens personliga uppfattning om ett godtagbart sätt att uttrycka sig och baseras på såväl explicita rekommendationer skribenten fått ta del av, som implicit formade uppfattningar via erfarenheter av olika skrivkontexter (Lea & Street 1998; Wenger 1998; Dias m.fl. 2013; Helder 2014; Eklund Heinonen m.fl. 2018).

Målet med högskoleutbildning är att skapa gynnsamma förutsättningar för studenterna att utveckla en fackspecifik expertis. I denna expertis ingår inte endast teoretisk och praktisk specialisering inom en vald studieinriktning, utan även en utveckling av en professionell identitet och ett professionellt sätt att kommunicera. (Klein 2008; Tomlinson & Jackson 2021) Utvecklingen av den professionella skrivkompetensen påverkas starkt av de erfarenheter som studenterna parallellt med sina studier har från arbetslivet. Därför bildar varje student en egen subjektiv, och till en del omedveten, uppfattning om det ideal som gäller för affärsrelaterade texter. Detta gör det intressant att studera närmare vilka uppfattningar om professionell kommunikation som styr studenters skrivande. Eftersom det inte heller finns någon entydig definition av begreppet 'professionell' finns det gott om utrymme för studenters egna tolkningar om vad som avses som professionell och godtagbar kommunikation i olika sammanhang.

I vår studie undersöker vi ekonomistudenters uppfattningar om språkliga och stilistiska drag som utmärker professionell - och mindre professionell - kommunikation i arbetsrelaterade skrivkontexter. I denna artikel ligger vårt

fokus särskilt på e-postkommunikation som i dag används i både formella och informella syften såväl på företag som i privata sammanhang. Att granska e-postkommunikation är intressant dels därför att de flesta högskolestudenter har erfarenhet av e-post som kommunikationskanal i både privata och professionella sammanhang, dels därför att stil, ton och grad av formalitet inte är lika styrda av normer och rekommendationer som för vissa andra typer av texter. Detta gör det motiverat att studera vilken grad av formalitet som enligt studenterna krävs för att ett meddelande uppfattas som professionellt, hur hälsningsfraser, tilltal och epitet kan skapa ett professionellt intryck samt om man samtidigt kan vara professionell och personlig i arbetsrelaterade texter. Förutom att öka förståelsen för studenters uppfattningar om drag som utmärker professionell kommunikation i speciellt e-postkommunikation kan undersökningen bidra med information om de utmaningar som studenterna ställs inför i sin strävan efter en professionell skriftlig kommunikation och hur högskoleundervisningen kan stödja ekonomistudenters socialisering i den professionella skrivkulturen.

Artikeln inleds med ett resonemang om konventioner för professionellt skrivande och följs av en presentation av den kontext, det material och den metod som ligger till grund för vår analys. I analysen behandlas kort vilka typer av professionella texter som studenterna i allmänhet uppfattar som utmanande att skriva och därefter går vi närmare in på e-post och element som enligt de studenter som deltog i undersökningen kännetecknar professionell och mindre professionell kommunikation. Teoretiskt utgår vi från ett sociokulturellt perspektiv på akademisk litteracitet och professionell kommunikation och vi positionerar oss inom det sociokulturella forskningsfältet. I vårt intresse ligger att studera vilka kulturella aspekter som studenterna kommenterar i den professionella kommunikationen samt vilka sociala normer och förväntningar som de har beträffande professionell kommunikation.

Begreppet 'professionell' används i denna studie å ena sidan för att beteckna en skrivkontext. Med professionella texter avser vi alltså texter som används i arbetssammanhang, det vill säga texter producerade i en samhällelig och professionell diskurs (Jørgensen & Phillips 2002). Å andra sidan syftar begreppet 'professionell' på egenskaper hos en text och det är framför allt de egenskaper som enligt studenterna gör texten professionell och bidrar till professionellt intryck som vi i denna studie strävar efter att belysa.

1.1 Konventioner för professionellt skrivande

Enligt Gimenez (2000) tillhör e-post de etablerade texttyper vars konventioner alla inom affärlivet bör behärska. Det saknas dock entydiga regler för hur e-postmeddelanden skrivs, i motsats till exempelvis affärsbrev (Bjørge 2007), men utmärkande för brevskrivande i allmänhet, oavsett mediekanal, är en flerledad struktur med en inledningsfras, ett ärende och en avslutningsfras (Nord 2019). I jämförelse med mer informella, snabba kommunikationskanaler kan e-post anses följa en mer standardiserad skriftspråksnorm beträffande stavning och

interpunktion, samtidigt som e-postmeddelanden tillåter användning av bildikoner och emojis vars funktion är att förstärka, förtydliga eller lätta upp stämningen (Holtbrügge m.fl. 2013). Typiskt är också att det i inledningen och i avslutningen används sådana fraser som i muntliga konversationer kunde kallas småprat. Småpratet har enligt Linell (2011) en social funktion och kan främja en gemenskap trots att det innehållsligt kan gå utanför ämnet och verka irrelevant för själva ärendet.

Normerna för gångbar e-postkommunikation är också i hög grad kulturbundna vilket gör texttypen till ett intressant studieobjekt till exempel i multikulturella företag eller bland studenter som har kontakter över språkgränser. I tidigare studier har forskare analyserat hur de kulturella skillnaderna tar sig uttryck i e-postkommunikationen när det gäller grad av formalitet, skribenters sätt skapa relation till mottagaren och uttrycka artighet (se t.ex. Holtbrügge m.fl. 2013). Det som forskning dock i mindre utsträckning tagit fasta på är hur skribenterna motiverar sina val.

Oberoende av om kommunikationssituationen är skriftlig eller muntlig (se Gunnarson 2009 för kommunikativa processer och socialkognitiva förhållanden i arbetsrelaterade diskurser) är hälsningsfrasen särskilt i arbetsrelaterade sammanhang ett sätt att signalera status och professionalitet. Skribenter anpassar sitt skriftspråk till den skrivkultur de befinner sig i och det avgörande för de stilistiska valen är inte enbart kommunikationskanalen; också mottagare, syfte med ärendet och kommunikationssituation, för att inte nämna den kulturella och sociala kontexten, är väsentliga för en fungerande dialog (se Duranti 1997; Wenger 1998; Lea & Street 1998; Helder 2014; Nilsson m.fl. 2016; Jensen 2019; Nord 2019). Därtill kan konventioner för professionella texter också innefatta en distansering och när det handlar om kommunikativa mönster spelar också ett tidsperspektiv in. Neutrala formuleringar (till exempel hälsningen *Hej!*) kan tidigare ha haft andra konnotationer än vad de har nu och en hälsning som *God dag!*, som i medlet av 1900-talet uppfattades som fullt gångbar, kan idag verka för formell och konstlad (Clyne m.fl. 2009; Nilsson m.fl. 2020).

1.2 Studiens kontext

De studenter som deltar i vår undersökning studerar ekonomiska vetenskaper vid Svenska handelshögskolan. Under sin studietid bekantar sig studenterna med normer för skriftlig kommunikation i ämnet svenska, som för en majoritet av studenterna är modersmålet, men även i det andra inhemska språket och i främmande språk. De studenter som parallellt med studierna är ute i arbetslivet har även praktisk erfarenhet av att kommunicera med och inom företag, eller med kunder, och vi kan anta att de här studenterna orienterar sig mot olika textuella normer och mönster i arbetsrelaterad kommunikation utgående från vad de, under sina studier och i sitt arbete, lärt sig om professionellt skrivande.

Svenska handelshögskolan är verksam på två olika campus i Finland: Helsingfors och Vasa, båda tvåspråkiga orter. Eftersom magisterstudierna vid

Svenska handelshögskolan långt går på engelska (se Nordman & Stolt 2019) och studierna dessutom innefattar en obligatorisk utlandsvistelse är kontakterna med flera språk och kulturer vardag för studenterna. Dessa erfarenheter av skillnader och likheter i sättet att kommunicera på olika språk i olika kulturer kan antas ha en inverkan på studenters uppfattningar om godtagbart sätt att uttrycka sig i en svensk kontext (Srivastava & Goldberg 2017; Beveridge 2021). Kontext- och kulturbundna färdigheter kan till exempel handla om hälsningsfraser, som enligt Duranti (1997) inte går att ersätta rakt av från ett språk till ett annat. Duranti har studerat muntliga hälsningar och anser hälsningsritualer vara en viktig del av en kulturell kommunikationsfärdighet och social kontext, men ibland är valet också högst individuellt (Nyblom Kuorikoski 2012). Variation och olika normer kan också finnas bland olika kulturer som talar olika varianter av ett och samma språk. Nilsson m.fl. (2020) som undersökt det pluricentriska språket svenska i muntliga kommunikationssituationer menar att det förekommer skillnader i hälsningsfraser mellan svensktalande personer i Finland och svensktalande personer i Sverige, särskilt beträffande graden av formalitet. Svensktalande i Sverige verkar enligt forskarna mera benägna till neutrala och informella hälsningar än svensktalande i Finland. Nilsson m.fl. (2016) menar att finlandssvenska samtalsmönster kännetecknas av en mer formell social distans och indirekta formuleringar än sverigesvenska samtalsmönster. Mot denna bakgrund är det intressant att granska hur studenter vid Svenska handelshögskolan, med sina rikliga kontakter över språkgränser, beskriver professionell språkanvändning i skriftlig svenska och huruvida de i sina reflektioner explicit tar upp kulturella skillnader och normer för godtagbart språkbruk i olika språk.

1.3 Metodologiskt förfarande

Studenters uppfattningar om professionellt skrivande samlades in via en enkät som fylldes i av samtliga (N = 67) som inledde den fördjupade kursen *Professionellt skrivande* i svenska vid Svenska handelshögskolan våren 2020 och våren 2021. Studiens tillförlitlighet beaktades genom att samma enkät skickades ut och besvarades av studenter från två olika kursomgångar. Genom att låta studenterna besvara enkäten innan de inledde kursen kunde vi fånga upp deras personliga förkunskaper och uppfattningar om temat. Samtidigt fungerade enkäten som en förhandsuppgift som gav läraren möjligheten att planera kursuppgifterna enligt studenters aktuella behov. Som artikelskribenter har vi deltagit med lika insats i alla faser i studien.

Enkäten gjordes i Webropol och bestod av flervalfrågor, öppna frågor och frågor där respondenterna fick välja om de instämmer med ett påstående eller inte för att sedan motivera sitt svar. Vissa frågor bestod av exempeltexter i form av utdrag ur autentiska brev som vi bad respondenterna kommentera utgående från sina egna uppfattningar om norm, professionalitet och stilistiska val. Frågan kunde exempelvis lyda: *Kan du tänka dig att inleda ett e-postmeddelande på följande*

sätt? *Motivera*. Enkäten inleddes med frågor där studenterna ombads beskriva sina tidigare studier i svenska och affärskommunikation och sina erfarenheter av att skriva i arbetet. De ombads också med egna ord beskriva vilka professionella eller arbetsrelaterade texter de upplever som mest utmanande att skriva och förklara vad som gör dessa texter utmanande. De efterföljande frågorna handlade mer specifikt om e-post som kommunikationskanal och de aspekter som bidrar till ett professionellt intryck i e-postmeddelanden. Ett exempel på en aspekt som togs upp i frågorna var skillnaden mellan att vara professionell, personlig och privat i sin kommunikation och hur personlig man kan vara i sin text för att ändå verka professionell.

I denna artikel granskar vi enkätsvaren huvudsakligen med hjälp av en kvalitativ analysmetod. Denna analysmetod kan anses vara motiverad eftersom det framför allt är genom de öppna frågorna som vi kan få en ökad förståelse för studenters personliga uppfattningar om professionellt språkbruk. I vårt primära intresse ligger således att belysa hur de enskilda individerna reflekterar kring sina uppfattningar och vilka aspekter de själva väljer att lyfta fram när de motiverar sina åsikter. Iakttagelserna exemplifieras i vår analys med direkta citat. Trots att varje respondent har sin unika uppfattning baserad på sina personliga erfarenheter är det också intressant att granska om det går att finna likheter mellan svaren och om det kan dras mer generella slutsatser om drag som enligt studenter utmärker professionella texter.

Eftersom studiens fokus ligger på kvalitativa aspekter har vi valt att inte beakta bakgrundsvariabler såsom respondenternas kön, ålder och hemort även om den informationen fanns tillgänglig. Dessa variabler kan dock i en senare studie ge intressant information om hur variablerna inverkar på studenters uppfattningar om professionalism i skrivkontexter.

I vår studie följer vi Svenska handelshögskolans forskningsetiska riktlinjer som är samstämmiga med direktiven för Forskningsetiska delegationen (TENK). I samband med enkätundersökningen fick studenterna följande information:

I den här enkäten ombads du beskriva dina kunskaper om professionellt skrivande och din uppfattning om drag som kännetecknar professionell kommunikation. Svaren används som utveckling för kursen i professionellt skrivande (5654-E). Svaren kan användas till forskning om studenters skrivande och behandlas då anonymt.

Vi garanterar studenternas anonymitet genom att vi anonymiserat och kodat de citat vi lyfter fram som exempel. Data sparas på högskolans egna servrar och endast vi forskare och kursens lärare har tillgång till dem.

2 STUDENTPERSPEKTIV PÅ PROFESSIONELLA DRAG I AFFÄRSKOMMUNIKATION

Av de totalt 67 respondenterna studerar 31 procent vid Svenska handelshögskolan i Vasa och 69 procent vid campuset i Helsingfors. Av respondenterna är 43 procent kvinnor och 57 procent män, vilket motsvarar

könsfördelningen bland alla studenter på kandidat- och magisternivå på högskolan (42 procent kvinnor och 58 procent män). De har i medeltal fyra års studier och tre års arbetslivserfarenhet i form av deltidsarbete bakom sig, med andra ord viss vana av professionellt skrivande i arbetet; 13 procent har avlagt en tidigare examen. Hälften av dessa hade en yrkesskolexamen i bagaget, de flesta en tradenomutbildning, och hälften en annan högskoleexamen. Majoriteten, 92 procent, hade avlagt de för examen obligatoriska kurserna i svenska, vilket betyder att de förväntades ha vissa förkunskaper inom affärskommunikation då de inledde kursen i *Professionellt skrivande*. Av dem som meddelat att de hade erfarenhet av arbetslivet uppger 64 procent att de inte har behövt skriva så mycket i sitt jobb mot 24 procent som uppger det motsatta. Respondenterna med arbetslivserfarenhet nämner att de har eller har haft jobb på bank, inom förvaltning, inom kundtjänst eller i turistbranschen – främst på båt eller hotell. De säger sig använda svenska, finska och engelska i sitt arbete och uppger sig kommunicera med kunder främst per e-post. De öppna svaren i enkäten belyser vi i de följande avsnitten genom citat och relaterar iakttagelserna till ett resonemang om studenternas perspektiv på professionella drag i affärskommunikation.

2.1 Professionella texter som är utmanande att skriva

I enkäten bad vi respondenterna inledningsvis ange och motivera vilka typer av professionella texter de anser vara utmanande att skriva. Utgående från svaren konstaterar vi att utmaningarna är lika många som respondenterna, vilket är förväntat eftersom de sannolikt kommit i kontakt med olika typer av texter i sina arbeten. En del nämner texttyper som pressmeddelande, bloggtext eller texter som kräver exakthet och som är juridiskt bindande, medan andra tar fasta på utmaningar med branschspecifik kommunikation. Respondenterna kommenterar bland annat att det kan vara en utmaning att uttrycka sig professionellt på svenska om den branschspecifika terminologin är mer etablerad på något annat språk. Detta uttrycks av student A och B enligt följande:

Finansrelaterade texter eftersom engelskan dominerar starkt. Det finns ofta inte ett bra motsvarande ord på svenska. [Student A]

Texter som innehåller lagar och regler, främst gäller det att översätta från finska men utmaningen är att få de rätta och motsvarande professionella orden på både engelska och svenska. Andra utmaningar är texter som är bransch specifika. [Student B]

I sina svar utgår flera respondenter från mottagaren och konstaterar att texter, och särskilt e-post, riktade till kunder är utmanande att skriva eftersom dessa enligt deras egen uppfattning ska vara både språkligt och innehållsligt korrekta och dessutom skrivna på en lämplig stilnivå. Citaten nedan exemplifierar respondenternas uppfattningar.

Då man skriver till kunder eftersom man inte vill skriva fel då. [Student C]

Email till kunder. Låter inte tillräckligt professionellt. [Student D]

De texter jag upplever som mest utmanande att skriva är t.ex. professionella e-mail till andra företags representanter eller till högt uppsatta personer inom eget företag. Jag anser mig inte vara dålig på det, men jag skulle gärna lära mig den optimala balansen mellan formellt/ledigt skrivande beroende på vem som är mottagaren [Student E]

Flera respondenter tar också upp svårigheten med att skriva korta texter. Visserligen är studenterna vana vid korta meddelanden i privata sammanhang, men de verkar sakna rutin i att uttrycka ett mer omfattande innehåll på ett effektivt och trovärdigt sätt i professionella sammanhang. Utmaningen beskrivs av student F enligt följande:

Kortare förklarande texter som ska lyfta fram det mest essentiella på ett kortfattat och relevant sätt utan att bli långrandigt. Detta är bland annat email som skickas både internt och externt. Med andra ord har jag inte desto större svårigheter för det grammatiska, men ofta känner jag att mina texter blir något långrandiga. [Student F]

För att närmare undersöka hur studenterna uppfattar professionalism i skriftlig kommunikation granskar vi nedan en av de mest använda kanalerna i dagens affärskommunikation, nämligen e-post, som studenterna upplever som utmanande just på grund av att den är svår att få att låta professionell.

2.2 Att vara professionell, personlig och privat i e-post-kommunikation

Enligt respondenterna handlar en utmaning med att kommunicera via e-post i professionella sammanhang om vilken grad av formalitet de borde välja. Mer specifikt nämner en del osäkerhet med att uttrycka artighet på ett passande sätt och att välja ett lämpligt sätt att inleda och avsluta sitt meddelande. Många respondenter reflekterar också spontant, utan att de i enkäten tillfrågats om vare sig kulturella eller sociala aspekter, kring kulturella skillnader som gör dem osäkra på vilken stil som förväntas. Student G nedan tar upp skillnaderna mellan den svenska och finländska e-postkulturen och citatet visar att studenten uppfattar den sverigesvenska e-postkulturen som mer ledig och avslappnad än den finländska kommunikationskulturen (jfr Nilsson m.fl. 2016). Hen nämner att det känns naturligt att använda till exempel emojis i arbetsrelaterade e-postmeddelanden i Sverige även med personer man inte känner.

[Det är svårt att veta] Ifall det är ok att använda smileyfaces och hur "allvarlig" man ska vara. Tex när jag emailar i Sverige med icke bekanta så använder alla smiley faces och väldigt avslappnad ton fastän det är jobbsammanhang [Student G]

En annan respondent (student H) som nämner utmaningen med kulturella skillnader anser att det är svårt att finna en lämplig motsvarighet till den engelska hälsningsfrasen "Dear".

Kulturella skillnader [...] Största utmaningen är att använda motsvarigheten av Dear ... på svenska. Det är svårt att identifiera när man kan använda till exempel kära ... [Student H]

Kommentaren av student H tyder på att respondenten i sin kommunikation på svenska gärna utgår från den engelska formuleringen samtidigt som hen upplever en viss frustration då svenskan saknar ett lika etablerat sätt att inleda ett e-postmeddelande. En respondent (Student I) konstaterar att avsaknaden av en etablerad, formell hälsningsfras i svenskan gör att skillnaden mellan professionella och privata meddelanden inte är så påtaglig.

Just till exempel att på engelska är det mycket lättare att skriva professionellt då man använder ord som dear mr och så vidare, men på svenska skriver man nästan på samma sätt som till en vän och då kan det vara svårt att skriva mer professionellt. [Student I]

Eftersom e-postkommunikationen ofta rör sig mellan det formella och det mer personliga är det av intresse att se hur studenterna uppfattar skillnaden mellan att vara 'professionell', 'personlig' och 'privat'. Hur definierar studenterna dessa begrepp och kan man samtidigt vara personlig och professionell i sin kommunikation? Begreppet 'professionell' beskriver respondenterna med adjektiv som "opersonlig", "saklig" och "formell". Vidare kännetecknas en professionell text enligt dem av "artig stil" och "korrekt, formellt språk". Respondenterna ser också professionella texter som korta och sakliga som håller sig till syftet. Att vara personlig i sin kommunikation innebär enligt respondenterna att man på något sätt avviker från de neutrala formuleringarna. Detta kan enligt dem betyda att man använder ett lite mer färgstarkt språk, att man låter sina känslor och sin personlighet komma fram till exempel i form av emojis eller att man väljer att hälsa med namn och skriva till exempel "hoppas allt är bra med dig". Drag som också bidrar till en mer personlig ton är användning av talspråk, slang och dialekt. Huruvida dessa drag hör till professionell kommunikation beror bland annat på situationen, mottagaren och respondentens personliga erfarenheter och språkfärdigheter. I allmänhet anser majoriteten av respondenterna att dessa inslag inte hör till professionell extern kommunikation. Många anger att de inte skulle använda talspråk, slang eller dialekt i en skriftlig kommunikation med sin chef eller med kunder och många ser dessa drag som mer acceptabla i till exempel interna chattkanaler än i e-post. Som citaten nedan visar kan dialektala inslag enligt några studenter ändå vara till fördel då en strikt professionell kommunikation kan uppfattas som stel av mottagaren. Utgående från respondenternas svar finns det sannolikt också regionala skillnader och skillnader mellan olika företagskulturer i användning av till exempel dialekt.

Ja absolut, de [dialekt, talspråk och slang] kan bryta isen. Låt säga att man försöker skapa nya business kontakter kan de vara viktigt för att få dealen, men kan även vara riskabelt ifall mottagaren uppfattar det som en förolämpning. [Student J]

Ja allt beror på situationen och mottagaren, det är alltid utgångspunkten. Alldeles för formella texter kan kännas stela och det påverkar relationen med den man skriver med. Med kollegor varvas det mellan slang, dialekt och ordentliga texter. Om man måste ha skarp ton så väljer jag alltid att skriva så professionellt som möjligt, speciellt på mejl, men gäller det vardagliga saker åker det nog in talspråk och ett och annat dialektord. [Student B]

Medan begreppet 'personlig' alltså betraktas som något som har att göra med språk och stil är begreppet 'privat' enligt de flesta respondenter kopplat till innehållet i meddelandet. Att vara privat handlar således enligt respondenterna om att dela med sig av någon privat information, till exempel genom att berätta något om sin egen familj, hälsa eller fritid eller genom att ställa mottagaren mer ingående frågor. Då studenterna i enkäten fick ta ställning till huruvida de kan tänka sig inleda ett e-postmeddelande till sin lärare med: *Hej Marina, hoppas allt är väl med dig och din familj!* svarade endast 3 procent av respondenterna att formuleringen känns passande. Cirka 80 procent ansåg att formuleringen var för personlig och många nämnde dessutom att en sådan inledning i allmänhet känns onödig. Av citaten nedan framgår hur några studenter kommenterade formuleringen.

Detta blir lite för personligt tycker jag. Jag tycker inte man skall ta upp någons familj, eftersom det kan vara ett känsligt ämne. Dessutom har jag stor respekt för mina lärare så skulle försöka hålla mig så kort och tydlig som möjlig för att inte slösa deras tid med onödigt tjafs. Ifall Marina skulle till exempel vara en gammal kund och jag har träffat hennes familjemedlemmar kunde detta vara ok. [Student K]

Känns lite väl personligt och påträngande för mig. [Student L]

Jag går nog rakt på sak med mitt ärende. Om jag vet det är något speciellt kanske jag skriver hoppas allt är väl men inte mer än det. Nu i Corona situationen har "hoppas allt är väl" blivit mer av en standardfras de flesta använder. [Student B]

Student B, vars svar är i linje med många andra studenters svar, lyfter fram en intressant synpunkt genom att nämna att den rådande pandemisituationen fått människor att använda uttrycket "Hoppas allt är väl" som standardformulering i e-post. I övrigt tyder också detta svar på att det är omnämmandet av familjen som gör formuleringen för privat.

Det är intressant att respondenterna däremot upplever en inledning som *Hej Marina, hoppas du har haft en skön helg och fått njuta av solskenet!* som gångbar och trevlig rent professionellt. De beskriver den formuleringen med uttryck som "artig, trevlig, glad och positiv" och "inte för personlig". Det finns dock även några mer kritiska röster som uppfattar meningen som överdriven och till och med smörande, men även dessa respondenter kan tänka sig använda

formuleringen i vissa fall, till exempel om de tidigare varit i kontakt med mottagaren.

Respondenternas definitioner och reflektioner kring begreppen 'professionell', 'personlig' och 'privat' visar alltså att de är ganska eniga om begreppens innebörd. Vidare verkar de anse det vara acceptabelt, och till och med önskvärt, att vara personlig i sin professionella kommunikation, men att man däremot ska akta sig för att vara privat, eller *för* personlig, i sin kommunikation. Denna uppfattning sammanfattas väl i citaten nedan.

Du ska alltid vara professionell, men förstå att du ändå kan vara personlig. Nästa steg är att vara personlig utan att bli för privat. [Student M]

Det måste finnas en viss balans mellan privat och professionell kommunikation. Det beror på kontexten, men skulle inte kommunicera om den andra personens liv för mycket, utan hålla kommunikation mer till hur personen mår och känner sig. [Student N]

Student M summerar skillnaden mellan att vara professionell, personlig och privat i sin e-postkommunikation med konkreta exempel på formuleringar där olikheterna tar sig uttryck i både stil och innehåll:

Professionell: "Jag ansluter mig till mötet lite senare."

Personlig: "Jag har trubbel med bilen så jag blir tyvärr lite sen till mötet."

Privat: "Bilen krånglar så jag kommer att bli försenad. Borde ha köpt ny bil för länge sedan, men jag har inte råd." [Student M]

Exemplet ovan illustrerar att en professionell formulering, enligt studenten, är kortfattad och saklig. Ett personligt meddelande förmedlar en känsla (*tyvärr*), har ledigare ordval (*trubbel*) och innehåller information som kanske inte är nödvändig i sammanhanget men förklarar situationen. Det privata meddelandet är mindre formellt och har ofullständiga meningar, texten är också längre än i de övriga meddelandena och innehåller saker som kan uppfattas som privatangelägenheter (*har inte råd*).

2.3 Studenters uppfattning av tilltal

Att veta hur man ska tilltala sin mottagare kan vara svårt speciellt i professionella sammanhang där man vill vara hövlig men kanske samtidigt skapa en naturlig, god relation till sin kund eller till annan mottagare. I svenskan har du-tilltal, i synnerhet i Sverige och även i professionella sammanhang, redan en längre tid varit det vanliga, men kontakterna med andra språk där ni-tilltal är artighetsmarkör gör respondenterna osäkra. Då vi i enkäten bad dem ange i vilka skrivsammanhang och till vilka mottagare de upplever det vara svårt att avgöra om du- eller ni-tilltal är mest lämpligt kom det fram att vissa typer av mottagare och mottagare i en viss ålder kan vara problematiska. En respondent (Student O) anger att hen är osäker på hur "personer som är i 30–50 års ålder" borde tilltalas

och en annan (Student P) nämner att valet av tilltal är problematiskt då texten riktas till "lärare och rekryterare". En del respondenter kommenterar i sin tur att de inte har svårigheter att välja passande tilltal utan att de i stället följer en viss princip såsom i följande exempel.

Brukar aldrig nia ifall texten inte riktas till flera personer, så inga problem angående detta. [Student Q]

Man använder inte så mycket ni-tilltal i Sverige och jag har använt det ytterst sällan. [Student R]

[Använder ni-tilltal] då jag skickar meddelanden till kollegor t.ex. i Sverige som jag inte har träffat. [Student S]

Kör alltid med ni ifall jag tvekar lite. [Student T]

[Använder ni-tilltal] då jag kontaktar en person för första gången. [Student U]

Det intressanta med citaten ovan är att respondenterna har olika principer och olika lösningar på problem som gäller val av tilltal. Medan en del respondenter alltid väljer ni-tilltal vid osäkra situationer väljer en annan konsekvent du-tilltal. En respondent (student V) kommenterar att hen ofta ställs inför det problematiska valet och tillägger att situationen inte underlättas av att lärare har olika rekommendationer. Hen skriver:

"Rätt ofta faktiskt. Alla lärare säger också lite olika ...". [Student V]

Då det mer specifikt handlar om tilltal i e-postkorrespondens visar studenternas svar att de oftast väljer du-tilltal då e-postmeddelandet skrivs på svenska. De väljer däremot att nia mottagaren på finska och på tyska. Faktorer som får en del respondenter att välja ni-tilltal i svenska sammanhang är mottagarens position och ålder. Student V skriver att hen använder ni "Om det är fråga om äldre personer, eller ifall jag vill fjäska riktigt ordentligt." En annan respondent (Student X) väljer ni-tilltal då hen skriver "e-post till sin chef" och en tredje (Student Y) då hen skriver till "äldre personer eller stiftelser". Det finns även helt motsatta uppfattningar om huruvida **ni** eller **du** är det mest lämpliga i e-postsammanhang. Detta belyses i exemplen nedan där studenterna svarar på frågan *I vilka situationer niar du din mottagare i e-post?*

Jag niar alltid ifall jag inte är vän med mottagaren. Som jag sagt tidigare, jag föredrar att vara överartig. [Student V]

Alla personer jag inte har träffat eller inte känner. [Student W]

Aldrig ifall jag vet att det bara är en person. Tyckte det var löjligt att nia i armén och anser inte att det hör hemma i arbetslivet heller. Så viktig är ingen person. [Student K]

Exemplen ovan visar att studenterna anser niandet vara en markör för artighet eller uppskattning gentemot mottagaren. Enligt respondenterna betyder detta dock inte att ni-tilltal automatiskt skulle vara ett gångbart sätt att vara hövlig och artig, utan i stället anses ni-tilltal signalera överartighet. Medan student V medvetet väljer att vara överdrivet artig anser student K att det inte är motiverat. Tvärtom upplever hen att det är löjligt att signalera artighet genom att nia personer i armén eller i arbetslivet och konstaterar att ingen person är så viktig.

3 DISKUSSION

I vår undersökning var syftet att utreda hur längre hunna ekonomistudenter uppfattar professionell kommunikation och vilka drag som enligt dem kännetecknar professionell och mindre professionell skriftlig kommunikation i affärssammanhang. Artikeln bidrar till en lucka på forskningsfältet genom att redogöra för vilka perspektiv studenter som står med den ena foten i affärslivet och den andra i den institutionella högskolevärlden har på texter som produceras i en fackmässig kontext. I vår studie läggs fokus på ekonomistudenters uppfattningar om professionell kommunikation i en svenskspråkig kontext, särskilt med en betoning på e-postkommunikation.

Enkätsvaren visar att studenterna definierar professionell kommunikation som formell, saklig, artig, korrekt och kortfattad kommunikation. De anser också att hälsningsfrasen är ett sätt att signalera professionalitet i arbetsrelaterade sammanhang. Flera studenter menar att man samtidigt kan vara både professionell och personlig i arbetsrelaterade texter och att personliga inslag kan vara till fördel i affärssammanhang även om man i så fall frångår den strikt formella, professionella kommunikationen. Detta resultat stöder uppfattningen om att många företag idag i allt större utsträckning strävar efter en personlig stil och ton i sin kommunikation. Studenternas svar visar också att de har en stark känsla för vad som är för personligt och privat för att ett meddelande ska uppfattas som professionellt. De menar att privata inslag, som till exempel en fråga om mottagarens familj, inte är lämplig i professionell kommunikation på svenska även om det skulle handla om en artighetsfras som kan betraktas som vanlig i andra språk och kulturer. Studenterna uppfattar också en stor skillnad mellan intern, professionell kommunikation som beskrivs som mer informell och talspråklig, och extern kommunikation som anses vara mer formell och stel.

Studenterna uppvisar en klar medvetenhet om faktorer som påverkar kommunikationen, såsom branschspecifika normer samt faktorer relaterade till mottagaren, avsändaren och kommunikationskanalen. I vår analys har vi inte beaktat respondenternas bakgrund som till exempel hemort eller studieort. I den dagliga kommunikationen med studenterna har vi dock kunnat konstatera att det kan finnas skillnader i hur studenter från olika orter använder till exempel artighetsfraser. Det skulle därför vara intressant att närmare studera hur de eventuella regionala skillnaderna tar sig uttryck i stilistiska val samt hur studenterna anpassar andra typer av texter efter exempelvis kunder i olika åldrar

och geografiska områden. Kulturella skillnader diskuteras i enkäten på eget initiativ av respondenterna bland annat i samband med frågor om tilltal, och studenters medvetenhet om skillnaderna mellan skrivkulturen i Sverige och Finland är i linje med till exempel det som Nilsson m.fl. (2016, 2020) konstaterat om användning av svenskan som pluricentriskt språk i muntliga service-sammanhang.

De största utmaningarna i studenters strävan efter professionell skriftlig kommunikation handlar om att hitta rätt stilnivå, att skriva kort, koncist och klart och att skriva enligt målspråkets normer. Dessa normer gäller dels skrivregler, dels hur man förväntas uttrycka sig i svensk text. Även detta resultat visar att professionell kommunikation långt handlar om att beakta mottagarens förväntningar och om att anpassa sin kommunikation efter de utskrivna och utskrivna normer som råder för textproduktion i olika sammanhang såväl som i olika kulturer. Även om studenternas svar i många frågor är enhetliga finns det också avvikande uppfattningar som kan härstamma både från deras egna erfarenheter och från olika rekommendationer de fått från bland annat lärare. Svaren visar hur viktigt det är att lärosätena samarbetar med företagsvärlden beträffande förväntningar på professionalitet i text (jfr Forey 2004; Nord 2017; Chan 2021) och våra resultat kan öka förståelsen för den roll som undervisningen tillsammans med arbetsplatsens förväntningar och normer har i blivande ekonomers utveckling.

LITTERATUR

- Beveridge, Ivana 2021. *Intercultural marketing: Theory and practice*. ProQuest Ebook Central <https://ebookcentral.proquest.com>.
- Bjørge, A. K. 2007. Power distance in English lingua franca email communication. *International Journal of Applied Linguistic*, Vol. 1, nr 1. DOI: 10.1111/j.1473-4192.2007.00133.x.
- Chan, Clarice S. C. 2021. Helping university students discover their workplace communication needs: An eclectic and interdisciplinary approach to facilitating on-the-job learning of workplace communication. *English for Specific Purposes*. Vol. 64. S. 55–71. DOI: 10.1016/j.esp.2021.07.002.
- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane 2009. *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dias, Patrick, Freedman, Aviva, Medway, Peter & Par, Anthony 2013. *Worlds Apart: Acting and Writing in Academic and Workplace Contexts*. Routledge.
- Duranti, Alessandro 1997. Universal and culture-specific properties of greetings. *Journal of the Linguistic Anthropology*. Vol. 7, nr 1. S. 63–97. DOI: 10.1525/jlin.1997.7.1.63.
- Eklund Heinonen, Maria, Lennartson-Hokkanen, Ingrid & Nord, Andreas 2018. "Mer än bara text och ord". *Akademiskt skrivande i utbildningar i socialt arbete och sociologi*. FUMS rapport nr 235: Arbetsrapporter om modern

- svenska. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-365808>.
- Forey, Gail 2004. Workplace texts: do they mean the same for teachers and business people? *English for Specific Purposes*. Vol. 23, nr 4. S. 447–469. DOI: 10.1016/j.esp.2004.01.003.
- Gimenez, Julio C. 2000. Business e-mail communication: some emerging tendencies in register. *English for Specific Purposes*, Vol. 19, nr 3. S. 237–251. DOI: 10.1016/S0889-4906(98)00030-1.
- Goldberg, Amir, Srivastava, Sameer. B., Manian, V. Govind, Monroe, William & Potts, Christopher 2016. Fitting In or Standing Out? The Tradeoffs of Structural and Cultural Embeddedness. *American Sociological Review*. Vol. 81, nr 6. S. 1190–1222. Sage Journals. DOI: 10.1177/0003122416671873.
- Gunnarson, Britt-Louise 2009. *Professional Discourse*. London/New York: Continuum.
- Helder, Bodil 2014. *Textual Analysis: An Approach to Analysing Professional Texts*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Holtbrügge, Dirk, Weldon, Abigail & Rogers, Helen 2013. Cultural determinants of email communication styles. *International Journal of Cross Cultural Management*. Vol. 13, nr 1. S. 89–110. DOI: 10.1177/1470595812452638.
- Jensen, Eva Skafte 2019. Et skriftsprog til enhver situation – om at skrive på nettet og på sms. I: *Språk i Norden 2019. Tema: Språket i sociala medier*. Nätverket för språknämnderna i Norden, 2019. S. 49–66.
- Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise J. 2002. *Discourse analysis as theory and method*. SAGE Publications Ltd. DOI: 10.4135/9781849208871.
- Klein, Daniel 2008. Toward a Public and Professional Identity for Our Economics. *Econ Journal Watch*, Vol. 5 nr. 3. S. 358–372.
- Lea, Mary R. & Street, Brian V. 1998. Student writing in higher education: An academic literacies approach. *Studies in Higher Education*. Vol 23 nr. 2. S. 157–172. DOI: 10.1080/03075079812331380364.
- Linell, Per. 2011. *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1 och 2. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Nilsson, Jenny, Norrby, Catrin, Lindström, Jan & Wide, Camilla 2016. Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Vol. 139. S. 136–167. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-148789>.
- Nilsson, Jenny, Norrby, Catrin, Bohman, Love, Skogmyr Marian, Klara, Wide, Camilla & Lindström, Jan 2020. What is in a greeting? The social meaning of greetings in Sweden-Swedish and Finland-Swedish service encounters, *Journal of Pragmatics*. Vol. 168. S. 1–15. DOI: 10.1016/j.pragma.2020.06.007.
- Nord, Andreas 2017. *Klarspråksskrivande och yrkeslivsskrivande*. Rapporter från Språkrådet 7. Stockholm: Institutionen för språk och folkminnen.
- Nord, Andreas 2019. Brev, chatt eller lite av varje? Språk- och textnormer i ett digitalt kommunforum för medborgarservice. I: *Språk i Norden 2019. Tema:*

- Språket i sociala medier*. Nätverket för språknämnderna i Norden, 2019. S. 49–66.
- Nordman, Lieselott & Stolt, Sofia 2019. Arbitration, brand och välimiesmenettely - blivande ekonomers och juristers förhållningssätt till engelskans och finskans inflytande på det egna svenska fackspråket. I: Bianchi, M. m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 36: Förhandlingar vid trettiosjätte sammankomsten. Uppsala 25–27 oktober 2017*. Uppsala: Uppsala Universitet. S. 195–206.
- Nyblom Kuorikoski, Heidi 2012. Varför när ni, vem och när? Finlandssvenska (och finska) åsikter om och attityder till tilltal. I: Björklund, Siv, Lönnroth, Harry & Pilke, Nina (red.): *Svenskan i Finland 13. Publikationer från Vasa universitet*. Rapport 178. Vasa: Vasa universitet. S. 135–144.
- Srivastava, Samir B. & Goldberg, Amir 2017. Language as a Window into Culture. *California Management Review*. Vol. 60, nr 1. S. 56–69. Sage Journals. DOI: 10.1177/0008125617731781.
- Tomlinson, Michael & Jackson, Denise 2021. Professional identity formation in contemporary higher education students. *Studies in Higher Education*. Vol. 46 nr. 4. S. 885–900. DOI: 10.1080/03075079.2019.1659763.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of practice: Learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Prov och praktik i otakt?

Fyra gymnasielärares kollegiala samtal om skrivande och skrivundervisning i anslutning till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur

Anders Westerlund, Ann-Christin Randahl & Ria Heilä-Ylikallio

1 INLEDNING

I denna studie riktar vi intresset mot föreställningar om skrivande och skrivundervisning hos gymnasielärare i svenska och litteratur i samband med digitaliseringen av studentexamen. En nationell reform som övergår till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur¹ berör alla lärare i ämnet. Det är därför angeläget att undersöka hur lärare i kollegiala samtal ser på studentexamensprovet och dess relation till undervisningspraktiken.

Efter en introduktion om det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur och studiens syfte redogör vi i avsnitt två för den teoretiska inramningen och tidigare forskning. I avsnitt tre följer en genomgång av material och metod och i avsnitt fyra presenteras resultatet. Studien avslutas i avsnitt fem med en resultatsammanfattning och diskussion om möjliga implikationer.

1.1 Det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur

Sedan digitaliseringen hösten 2018 består studentexamensprovet i modersmål och litteratur av två delprov: provet i läskompetens och provet i skrivkompetens. Läskompetensprovet är en uppdaterad version av det prov som introducerades 2007 under beteckningen textkompetensprov. I provet bedöms enligt föreskrifterna "examinandens kritiska och kulturella läskompetens, dvs. förmågan att analysera, tolka, utvärdera och utnyttja olika typer av texter med beaktande av syfte, uttrycksätt och kontext" (Studentexamensnämnden 2020, 3).

Skrivkompetensprovet kan, förenklat uttryckt, sägas representera fortsättningen på den uppsatsskrivningstradition som funnits med i studentexamen

¹ När provet digitaliserades hösten 2018 hette det "provet i modersmålet", trots att läroämnet i läroplanen fick namnet "modersmål och litteratur" redan år 1998. Från och med 2019 är den officiella benämningen uppdaterad till "provet i modersmål och litteratur". I denna studie används för tydlighets skull oftast "studentexamensprovet i modersmål och litteratur".

sedan 1800-talet. I provet skrivs en text som ska vara "diskuterande eller ställningstagande" (Studentexamensnämnden 2020, 8). Provet är uppbyggt kring ett tema och skribenten måste utnyttja åtminstone två av de "faktatexter, medietexter och fiktiva texter i olika former" som erbjuds som bakgrundsmaterial. I delprovet bedöms enligt föreskrifterna "examinandens skriftliga uttrycksförmåga och förmågan att klä tankar i ord och hantera tematiska helheter" (Studentexamensnämnden 2020, 8).

I och med digitaliseringen uppdaterade Studentexamensnämnden även bedömningskriterierna för provet. Bedömningsprocessen följer dock samma upplägg som tidigare. På gymnasierna gör lärare i svenska och litteratur en preliminär bedömning, med stöd av de bedömningskriterier som Studentexamensnämnden fastställt. I sista hand är det dock Studentexamensnämndens censorer som avgör poängen för varje provprestation. När bedömningen är klar fastställer Studentexamensnämnden poänggränserna för de olika betygsstegen (Studentexamensnämnden 2020, 9).

1.2 Syfte och forskningsfrågor

Syftet med studien är att undersöka vilka föreställningar om skrivande och skrivundervisning på gymnasiet som framträder i tre kollegiala lärarsamtal i anslutning till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur och vilken funktion dessa samtal har för förståelsen av det nya provet i relation till lärarnas praktik. För att nå syftet har följande tre forskningsfrågor varit vägledande i analysen av materialet:

- Vilka diskussionsämnen aktualiseras när lärarna samtalar om det digitala studentexamensprovet?
- Hur ser lärarna på den examensförberedande skrivundervisningen?
- Vilken funktion fyller de kollegiala samtalen i anslutning till studentexamensprovet för lärarna?

2 TEORETISK INRAMNING OCH TIDIGARE FORSKNING

2.1 Föreställningar om skrivande

I ett ramverk som använts flitigt i skrivforskning har Ivanič (2004) identifierat sex olika diskurser om skrivande och skrivundervisning. I ramverket beskrivs aspekter vilka samtliga är relevanta att beakta i en undervisningskontext, till exempel synen på textkvalitet och bedömning, synen på skrivutveckling och målet med skrivande. De olika diskurserna knyts också till olika fokus i skrivsituationen, där vissa har ett starkt textfokus, andra ett skribentfokus och ytterligare andra ett mottagar- och kontextfokus. I ramverket beskrivs de olika

diskurserna för sig, som renodlade, medan de i praktiken ofta kombineras med varandra i varierande konstellationer.

Föreställningar om skrivande som en generell kompetens, där målet med undervisningen är att eleverna ska lära sig hantera textens formsida är vanligen knutna till *färdighetsdiskursen*. Denna diskurs synliggörs ofta i samband med bedömning av elevtexter om det avgörande kriteriet för textkvalitet är hur väl texten följer språkliga normer. Färdighetsdiskursen är i olika grad framträdande från den tidiga skrivinläringen till det akademiska skrivandet (jfr Lea & Street 2006). När brister i elevers och studerandes skrivkompetens uppmärksammas, förordas i den offentliga debatten i regel en skrivundervisning med tydlig förankring i en färdighetsdiskurs (Malmström 2017).

I bjärt kontrast till färdighetsdiskursen står *kreativitetetsdiskursen*, vilken bygger på föreställningar om skrivande som en kreativ process där skribentens fantasi och inlevelseförmåga är central. För skribentens utveckling är det viktigt att såväl läsa som skriva mycket för att utveckla en personlig röst och stil.

Medan kreativitetetsdiskursen i första hand kopplas till en implicit undervisning har *processdiskursen* en tydlig förankring i explicit undervisning om processer och delprocesser som utmärker ett skrivförlopp. Processskrivningen fick stort inflytande på skolans skrivundervisning i Norden från slutet av 1980-talet (se t.ex. Strömquist 2007; Dysthe, Hertzberg & Hoel 2011; Pulls 2019). Skrivande ses som en rekursiv process där planering, innehållsgenerering, formulering och revidering är återkommande delar i ett skrivförlopp. I skolans praktik kom processskrivningen att betona att textens kvalitet bland annat var beroende av elevernas planering och revidering av sina texter.

Genrediskursen har vuxit sig stark i nordisk skola under det senaste årtiondet i form av genrepedagogik, som till stor del introducerats via andraspråksundervisningen. Man utgår från att det finns ett antal grundläggande mönster för texters uppbyggnad vilka alla elever behöver kunna hantera. För att tillägna sig dessa genrer eller texttyper behöver elever explicit undervisning som i regel inbegriper språklig stöttning. Textens kvalitet bedöms efter hur väl den möter de förväntningar som genren ställer på uppbyggnad, grammatik och ordval. Liksom i processskrivning byggs skrivandet in i ett längre undervisningsförlopp, där bland annat kunskap om genren byggs och samskrivande av den aktuella genren ingår. Valet att arbeta med genrepedagogik motiveras ofta av ett kompensatoriskt uppdrag, vilket i korthet handlar om att ge alla elever tillgång till ett funktionellt skrivande, oberoende av deras språkliga eller socioekonomiska bakgrund.

I *diskursen om sociala praktiker* står den kommunikativa situationen i centrum. Det gäller att skapa möjlighet för autentiskt skrivande i den bemärkelsen att elevernas texter vänder sig till och läses av fler mottagare än läraren. Texter skrivs i skolexterna genrer, till exempel kan elever skriva insändare, debattartiklar, fanfiction och bloggar. Fokus i undervisningen kan också ligga på texters funktion i olika kontexter.

Frågor om skrivande, makt och identitet står i centrum i det ursprungliga ramverkets sista diskurs, *den sociopolitiska diskursen*. I undervisningen görs

eleverna uppmärksamma på hur olika språkliga val påverkar texters budskap och tolkningen av dem. Målet är att utveckla en kritisk litteracitet och en ideologisk medvetenhet i förhållande till litteracitet. Skrivande är aldrig bara ett neutralt verktyg utan har till exempel använts som ett medel för att göra sin röst hörd i ett demokratiskt samhälle och skapa förändring.

Det ursprungliga ramverkets sex diskurser kompletterades 2014 med en sjunde diskurs, *diskursen för att tänka och lära*, vilken ännu är knapphändigt beskriven i forskningen (Ivanič 2017). Diskursen fokuserar skrivande som verktyg för lärande och har två dimensioner. Den ena handlar om att skribenten genom skrivande kan synliggöra och strukturera sin kunskap. Eleven skriver vad som ibland benämns intexter, som reflektioner, självvärderingar och loggar (Liberg 2000). Den andra dimensionen av diskursen lyfter fram vad som utmärker skrivande och texter i olika ämnen.

Enligt Ivanič (2004) kan ramverket användas för analys av många typer av data. I en svensk kontext har ramverket till exempel applicerats på policydokument (Malmström 2017; Peterson m.fl. 2018), observation av undervisning (Holmberg & Wirdenäs 2010), intervjuer med lärare och elever (Randahl 2012; Westerlund 2020), läromedel (Magnusson 2019), enkäter (Sturk & Lindgren 2019) och interaktioner på sociala medier (Sturk, Randahl & Olin-Scheller 2020).

Tidigare studier av kollegiala samtal i Facebookgrupper för lärare i svenska har visat en dominans för mer textfokuserade diskurser som färdighetsdiskursen och genrediskursen medan exempel på kontextfokuserade diskurser som diskursen om sociala praktiker eller en sociopolitisk diskurs är få (Sturk, Randahl & Olin-Scheller 2020). Vidare förefaller en skrivundervisning som fokuserar skrivandet som en process eller som vill utveckla det kreativa skrivandet vara på tillbakagång (jfr Magnusson 2019). Ivanič (2004) konstaterar att det är viktigt att lärare kan identifiera olika föreställningar om skrivande och kompensera för en alltför ensidig inriktning; ett brett spektrum av diskurser behövs i skolans skrivundervisning för att elever ska utveckla en mångsidig skrivkompetens.

2.2 Kollegial samverkan

Samtida forskning om skolutveckling framhåller betydelsen av kollegial samverkan för att öka elevers måluppfyllelse (se t.ex. Hargreaves & Fullan 2013; Jarl m.fl. 2017). Kollegial samverkan har positiv inverkan på flera nivåer. I en studie av relationen mellan formella meriter och graden av samverkan visade sig lärare med låga formella meriter lyckas bättre på skolor där samverkan främjades än på skolor där kollegial samverkan inte förekom (Leana 2011). Bäst lyckades de skolor där lärare både hade höga formella meriter och där samverkan främjades. Att försöka etablera och stödja utvecklingen av vad som beskrivs som professionella lärandegemenskaper har därmed blivit angeläget, såväl på nationell nivå som lokalt på enskilda skolor. Forskning framhåller betydelsen av

kollegiala samtal där lärare gemensamt utvecklar kunskap och reflekterar över undervisning och lärande (jfr Timperley 2008).

Vilka föreställningar skolors satsningar på lärarsamverkan bygger på och hur kollegial samverkan organiseras får konsekvenser för i vilken utsträckning man når de mål som eftersträvas (se t.ex. Desimone 2009; Kennedy 2016; Adolfsson & Håkansson 2019; Hertzberg & Roe 2019). Till exempel har det betydelse vad lärarna anser är möjligt och önskvärt att förändra i sin praktik (Little 2002). Satsningar på lärarsamverkan kan även medföra spänningar mellan kollektiva åtaganden och den enskilda lärarens autonomi (a.a.).

Etablerade föreställningar om kollegial samverkan utgår från att lärare utvecklas professionellt när de tillsammans med andra systematiskt undersöker den egna praktiken och utvecklar undervisning med syfte att öka elevernas lärande (Timperley 2011; Carpenter 2018). Inom detta fält framhålls lärarnas lärande som en social process där utvecklingen knyts till deltagande i en praktik (Lave & Wenger 1991). Ofta används begreppet *professional learning communities*, PLC, för att betona att det är en professionell lärandegemenskap (DuFour 2004; Bolam m.fl. 2005). I en metastudie (Stoll m.fl. 2006) konstateras att framgångsrika lärandegemenskaper utmärks av gemensamma värderingar och visioner, delat ansvar för elevers lärande, reflekterande förhållningssätt, samarbete och ett gemensamt kunskapsbygge. Stoll m.fl. (2006) har i sin egen forskning identifierat ytterligare tre drag: ömsesidig respekt och tillit, inkludering av all personal samt öppenhet och nätverksbygge.

Målet med kollegial samverkan är att stärka elevernas kunskapsutveckling. I princip bör resultatet av det kollegiala lärandet därför mätas i elevers ökade måluppfyllelse: "The goal of their actions is to enhance their effectiveness as professionals for the students' benefits" (a.a. 223). Det är också just elevers kunskapsutveckling eller ökade måluppfyllelse som i forskning visat sig avgörande för uthålligheten i kollegial samverkan: "Teachers' collective focus on student learning is central to the vision of a PLC. In the best cases teachers use student achievements data from a wide variety of assessments to continually evaluate and adjust their instructions" (Talbert 2010, 558; se även Timperley 2011). Utvecklingen av professionella lärandegemenskaper kan initieras uppifrån (*top down*) men även formas på gräsrotsnivå (*bottom up*) av lärare som skapar nätverk. Forskning visar att den senare typen ofta nått bättre resultat (Hertzberg & Roe 2019).

3 METODISKA ÖVERVÄGANDEN

Materialet för studien härrör från ett språkstödande interventionsprojekt, Case BSS (2018–22), med syfte att stärka svenskan vid Björneborgs svenska samskola (BSS), en svenskspråkig skola i en helt finskspråkig miljö med undervisning från förskola till gymnasium. Vår studie utgår från gymnasiedelen av projektet där BSS samarbetat med Vasa övningsskolas gymnasium (VÖS). Samarbetet mellan skolorna har skett dels på lärarnivå genom att lärarna i svenska och litteratur vid

gymnasierna utbytt erfarenheter, dels på studerandenivå genom ett konstnärligt och kollaborativt musikalprojekt. De fyra lärarna i studien arbetar som lärare i svenska och litteratur vid gymnasierna och har under interventionsprojektets gång mötts ett flertal gånger såväl fysiskt som på distans. Eftersom interventionsprojektet Case BSS har en uttalat skolutvecklande målsättning använder vi benämningen *kollegiala samtal* när vi talar om dessa lärardiskussioner där skolrelaterade frågor varit i fokus.

3.1 Material och etiska överväganden

Det forskningsmaterial vi analyserar härstammar från tre distansträffar som lärarna hade vårterminen 2019 när det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur för första gången genomfördes i full skala.² Det första samtalet fördes 15.3.2019 efter provet i läskompetens, det andra 25.3.2019 efter provet i skrivkompetens och det tredje 24.5.2019 efter att gymnasierna fått de slutliga provresultaten från Studentexamensnämnden. Inspelningarna av samtalen är transkriberade på ett skriftspråksnära sätt av ett forskningsbiträde och analysmaterialet består av sammanlagt 73 sidor text.

De deltagande lärarna i studien har gett sitt samtycke till att de inspelade samtalen används i forskningssyfte och har informerats om de gängse forskningsetiska principer som följts. Båda gymnasierna har gett tillstånd till att deras namn får nämnas. För att skydda lärarnas identitet har de i studien getts de fingerade namnen Helena, Karin, Sanna och Laura. De skötte själva om ljudinspelningen vid samtalen och någon forskare eller annan utomstående var således inte närvarande. Ljudfilerna har bevarats på en lösenordsskyddad lagringsplats.

3.2 Analysförfarande

I studien använder vi oss av såväl induktiv som deduktiv analys. För att besvara den första forskningsfrågan om vilka diskussionsämnen som aktualiseras när lärarna samtalar om det digitala studentexamensprovet gjordes en induktiv tematisk analys enligt Braun och Clarke (2006) med initiala koder, potentiella teman och mer robusta huvudteman. Alla tre forskare arbetade först individuellt med analysen och enades sedan om de huvudteman som redovisas i resultatavsnittet nedan.

För att fånga olika föreställningar som lärarna uttrycker när de talade om examensförberedande skrivundervisning – den andra forskningsfrågan –

² Det allra första digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur genomfördes terminen innan, hösten 2018. Under höstomgången deltar dock betydligt färre skribenter, till exempel sådana som av någon orsak försöker höja sitt betyg från våromgången.

genomförde vi en deduktiv analys utgående från det ovan beskrivna diskursramverk som Ivanič (2004) utvecklat. Här identifierade vi olika positioneringar och sökte efter mönster.

Alla tre transkriberade kollegiala samtal hanterades som en helhet. Vi letade således inte efter eventuella skillnader mellan samtalen. Avsikten var heller inte att analysera skillnader mellan uttalanden om skrivkompetensprovet och läskompetensprovet. Detta gäller även vid analysen kopplad till forskningsfråga tre där vi granskade vilken funktion de kollegiala samtalen fyller för lärarna både induktivt, med öppenhet för det som framträder i samtalen, och deduktivt i förhållande till forskning om kollegial samverkan. (Se avsnitt 2.2)

4 RESULTAT

De inspelade lärarsamtalen från interventionsprojektet Case BSS berör ett flertal olika ämnesområden inom gymnasieundervisningen i svenska och litteratur. I de tre kollegiala samtal i anslutning till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur som denna studie bygger på har vi – utgående från syfte och forskningsfrågor – identifierat tre teman i analysen: kritik mot studentexamensprovet, utmaningar för skrivundervisningen och kollegialt stöd vid ifrågasatt lärarprofessionalism.

4.1 Kritik mot studentexamensprovet

Som en röd tråd genom de tre samtalen löper en uttalad kritik mot och frustration över en rad konkreta faktorer i anslutning till det digitala studentexamensprovet i modersmål och litteratur. Framträdande diskussionsämnen är uppgifterna, materialet, genrefrågan, bedömningskriterierna, censorsbedömningen och de tekniska lösningarna. De kritiska synpunkterna utgår främst från ett lärarperspektiv på provet, men lärarna återger även åsikter studerande haft.

Temat i skrivkompetensprovet våren 2019 var humor, vilket lärarna inte uttrycker några invändningar mot. Däremot säger de att de alternativ på ämnen som erbjuds för skrivuppgiften ligger så pass nära varandra att de studerande tenderar att skriva om i stort sett samma sak, oberoende av vilket ämne de valt.

Trots att digitaliseringen av provet möjliggjort att audiovisuellt material kan ingå kritiserar Helena det bifogade materialet för att inte vara tillräckligt modernt: "[L]iksom hur mycket följer Studentexamensnämnden med tiden och dom texter vi faktiskt jobbar med? Svaret just nu är ju nog nästan inte något alls" (Samtal 3, inlägg 228). Karin kommer med en annan invändning och efterlyser mer "politik och satir" för att få större bredd och material som öppnar upp för reflektion. Samtidigt uttrycks också åsikter om att skribenterna erbjudits för många material.

En annan aspekt som lärarna ser som problematisk är genrefrågan i skrivkompetensprovet. Lärarna menar att det är oklart vilken genre som de

studerande förväntas skriva i. Helena sammanfattar denna kritik genom att jämföra med det essäprov som ingick i studentexamen före digitaliseringen:

Vad ska de skriva nu då? I en konstruerad genre. Förr skulle de skriva en essä som i själva verket skulle vara en debattartikel, kunde det stå. Eller så kunde det vara en sån här mer "diskutera" och då liknar det en kolumn. Så tyckte jag att essäprovet var: kolumn, essä. Någonstans där. Men vad är det här? Vad *är* det här? [Samtal 2, inlägg 254 (betoning kursiverad)]

Laura ger uttryck för en liknande kritik: "Jag funderar att det som är mest frustrerande för mej är att varken läskompetens eller skrivkompetens är riktiga genrer heller" (Samtal 2, inlägg 101). Osäkerheten när det gäller genren innebär enligt lärarna problem både med tanke på hur skrivundervisningen ska läggas upp och med tanke på bedömningen.

De uppdaterade bedömningskriterierna som Studentexamensnämnden slagit fast får kritik av lärarna för att vara svåra att tillämpa. "Överhuvudtaget så har jag svårt med kriterierna. Jag tycker att dom lite skjuter förbi målet", konstaterar Helena (Samtal 2, inlägg 86). Utmaningen, menar lärarna, är att en del kriterier är otydliga, inte minst när helheten ska bedömas och man ska ta hänsyn till både språk och innehåll. Lärarna uttrycker att språklig korrekthet väger så pass tungt i censorsbedömningen att studerande riskerar att få oförtjänt låga betyg:

Sanna: Är det meningen nu då att vår bedömning på något sätt ska snävas ner och bli ännu strängare än vad den har varit tidigare? Är det det som är idén med det här? Jag vet inte.

Laura: Jag vet inte, jag har jättesvårt att säga vad det är som dom [Studentexamensnämnden] är ute efter där, men alltså sanningen är ju den att fast skribenterna försöker är det ganska få som når hemskt skyhöga poäng, i alla fall mina.

Helena: Men är det något fel i vår kultur? Om vår uppgift som skola är att sålla ut den där två procent som ska ha [betyget] L, nog är det som på något sätt fel i hur vi tänker. Varför begår vi så mycket självmord egentligen? Alla ska sållas ut. Inte kan det ju riktigt vara meningen att vi ska hålla på med det här. [Samtal 2, inlägg 265–267]

Lärarna anser att bedömningskriterierna utgår från ett bristperspektiv på texten, att det från Studentexamensnämnden signaleras en alltför dominerande färdighetsdiskurs, medan de själva vill ge större utrymme för det kreativa i ämnet. Osäkerheten kring bedömningen föranleder dem även att efterlysa bättre kommunikation med Studentexamensnämnden och censorerna.

En praktisk sida av det digitala studentexamensprovet som lärarna har starka åsikter om är de tekniska lösningarna för hur lärare ska markera fel i texterna. Flera av dem vittnar om att rättelser plötsligt försvunnit. "Det här systemet fungerar inte överhuvudtaget vad gäller användarvänlighet", lyder Lauras dom (Samtal 3, inlägg 152).

4.2 Utmaningar för skrivundervisningen

De tre kollegiala samtalen präglas således av ett intensivt åsiktsutbyte om en mängd aspekter av det digitala studentexamensprovet. Trots att lärarna uttrycker ett starkt motstånd mot provet och det upplägg som det har, ska de ändå i sin undervisning erbjuda de studerande en examensförberedande skrivundervisning. I diskussionerna kommer de därför gång på gång in på hur skrivundervisningen ska läggas upp med tanke på provet. Eller, för att uttrycka det på ett annat sätt: Deras engagerade samtal kan ses som en gemensam ansats att förstå provet, för att de därigenom ska kunna positionera sig i förhållande till en mängd faktorer som behöver beaktas i skrivundervisningen. Sanna och Helena försöker båda formulera skrivdidaktiska slutsatser med tanke på skrivkompetensprovet:

Sanna: Jo, men jag tänker att jag har grubblat mycket på det här att hur ska man kunna hjälpa dem [de studerande] nu då för framtiden. Som nu med mina tvåor, ska dom skriva skrivkompetens så har jag försökt förklara alla problem för dem eller det som vi ju då upplevde att dom här skribenterna hade i år [...] [Samtal 3, inlägg 66]

Helena: Jag vet inte hur jag skulle få ihop det här, att det jag säger, att jag skulle inte veta hur jag ska närma mig det här [skrivkompetens]provet rent didaktiskt. Vad är det jag ska sikta på när jag ska lära dem det här provet? [Samtal 2, inlägg 138 (betoning kursiverad)]

Karin å sin sida resonerar pragmatiskt kring den studentexamensförberedande skrivundervisningen:

Nä, jag funderar nog mycket på att om skrivkompetensen [dvs. studentexamensprovet] ska mäta deras skrivkompetens, så borde ju deras skrivkompetens då övas och övas. Jag kan inte föreställa mig att någon annan metod skulle vara bättre för dem att lära sig att skriva än att skriva. ((*skratt*)) Hjälp mig om ni kommer på någon annan mirakulös kur de skulle kunna ta för att bli bättre skribenter. [Samtal 3, inlägg 234]

I det tredje samtalet lämnar lärarna för en stund studentexamen som diskussionsämne och talar om (skriv)undervisning i allmänhet. Efter en fråga av Sanna riktad till Laura - "Vad har du gjort då i Mo6 i år? Har du något bra förslag, böcker och?" - följer en spontan diskussion om vad lärarna gjort i kurs 6, "Berättelser i samtiden", den sista obligatoriska kursen i svenska och litteratur. I diskussionen nämns en lång rad genrer (våra kursiveringar nedan) som de studerande arbetat med:

"jag körde väldigt mycket *dataspel* och sånt i år" (Laura)

"jag var jättemycket inne på *myter och arketyper* och sånt, så vi tittade på Dante och helvetets olika nivåer och sånt här" (Laura)

"sen jobbade vi lite också med *fanfiction*" (Laura)

"dom får göra en *vlogg* vet du, så där en videodagbok där dom gick omkring och fick fundera just på klimatet och miljön och pappersanvändningen i skolan" (Sanna)

"så fick dom göra *reportage* då med finländare som var på flykt" (Helena)

”Ifjol gjorde vi ju i en grupp också *brädspe*l av den, det var ganska roligt det också. Och så spelade de för varandra och bytte spel” (Helena)

”Men jag tyckte det var lyckat med *mockumentärer*. Det var bra. Det funkade, fick vi in lite *faktion* också.” (Helena) [Samtal 3, utdrag ur inlägg 197-226]

Den engagerade diskussionen som dessa exempel är hämtade från avspeglar en kreativitet från lärarnas sida som lyser med sin frånvaro i de delar av samtalen som ägnas studentexamensförberedande undervisning. Anmärkningsvärt är att de aktiviteter som kommer på tal inte alls omnämns i termer av skrivundervisning fastän skrivande är en framträdande och integrerad del av många av dem. I jämförelse med det som studentexamen uttrycks stå för är det en annan, mer funktionell ämnessyn som framträder, där kreativitetsdiskursen är viktig, där genre- och processdiskurserna är väl företrädda och där skrivandet har en uttalat kommunikativ funktion i linje med diskursen om sociala praktiker.

”Det finns så mycket att välja mellan vad man skulle kunna göra”, utbrister Laura i slutet av lärarnas diskussion om kurs 6. Man måste som lärare helt enkelt göra ett urval bland de inspirerande idéerna. Men när samtalet återgår till den studentexamensförberedande skrivundervisningen blir tonen genast en annan. ”Så fort vi gör något utöver [det vanliga] så är vi kul men så fort man ska ner till det här studentskrivningstänket så far all fröjd”, konstaterar Helena. En formalistiskt färgad examensförberedande undervisning som studentexamen enligt henne implicerar är svår att kombinera med den skrivundervisning som tilltalar henne och enligt henne gynnar de studerandes skrivutveckling.

4.3 Kollegialt stöd vid ifrågasatt lärarprofessionalism

Interventionsprojektet Case BSS initierade de kollegiala samtalen som studien bygger på, men samtalen formades innehållsmässigt helt och hållet av lärarna själva, i och med att någon utomstående forskare eller intervjuare inte deltog. Det mesta i samtalen kretsar kring konkreta frågor som rör det digitala studentexamensprovet och skrivundervisningen. Men i synnerhet i det tredje samtalet tangeras även mer generella frågor. Lärarna har vid den tidpunkten tagit del av de slutliga resultaten i vårens studentexamen och därmed sett hur censorerna bedömt examinandernas läs- och skrivkompetensprov. För lärarna i studien väcker slutbedömningen starka känslor. De läser in en utvärdering av dels undervisningen – på vilken nivå ligger gymnasiernas studerande? – dels deras bedömningskompetens – i vilken utsträckning har censorerna sänkt (eller höjt) deras preliminära bedömning? Helena och Laura ger i följande replikväxling uttryck för detta:

Helena: [...] Men det är ju sedan en annan sak att ((*suck*)) att jag börjar också efter hur jag ser hur mina resultat faller i studentskrivningarna, så börjar jag tvivla på att jag alls kan lära ut litteratur. För då tydligen mäter dom [Studentexamensnämndens censorer] något helt annat än vad jag tycker är bra, verkar det som.

Laura: Ja, det är ju liksom, det slår ju till ens egen självkänsla också som lärare, att inte kommer man ju i längden orka med sånt här när man i längden hela tiden nervärderas, ovanifrån.

Helena: Ja, nog är det fantastiskt det här att ingenting duger, det är så.

Laura: Nä.

Helena: Ja, man ska nog ha ett starkt självförtroende. [Samtal 3, inlägg 176–180]

Medan frågan om hur den examensförberedande skrivundervisningen ska utformas visserligen i mångt och mycket är en praktisk fråga men i sista hand avspeglar vilken ämnessyn lärarna företräder, tangeras en annan dimension här, nämligen lärarnas yrkesidentitet. När censorerna sänkt poängen från den preliminära bedömningen av proven ger lärarna uttryck för att det är deras kompetens som professionella lärare i svenska och litteratur som ifrågasätts, något som förefaller påverka deras yrkesmässiga självkänsla och självförtroende.

I diskussionen om slutresultatet från studentexamensprovet verbaliseras än en gång den skiljelinje som lärarna ser mellan Studentexamensnämndens ämnessyn och den som de själva företräder. De uttrycker till exempel sin frustration över vad de beskriver som ett ensidigt fokus på språklig korrekthet från censorernas sida:

Helena: [...] Men jag tycker att vad man än gör och hur man än tänker och hur mycket tid man lägger på och hur man försöker se på alla aspekter av det, så kommer det tillbaka till det att när man frågar varför de [censorerna] har sänkt så motiverar dom det med språket. Alltså är det egentligen bara ett kriterium som gäller och det är språket. Det verkar, och då är det onödigt att vi har fyra av fem [kriterier]. ((*De andra instämmer*)) För jag är väldigt kinkig själv med att de [studerande] har en stark disposition. För det är där jag tycker de kan utveckla en tanke. Men den mäts aldrig. Det ser jag inte att någon har tyckt att har varit någon förtjänst.

Laura: Och alltså jag är supernoga med hänvisningar och behandling av material igen. Att jag tycker att den delen är viktig speciellt i skrivkompetensen att man ska kunna liksom "ööm" få sin egen röst hörd och så vidare. Det är vad jag tittar jättemycket på. Men tydligen ska jag nu bara ge dem urusla poäng för att språket inte fungerar, men det vill jag ju inte göra.

Helena: Nä alltså, vi är ju i en omöjlig sits. Nog kan man sitta långt borta från skribenten och tycka att en text är dålig. Men om du har haft en studerande i tre år och försökt uppmuntra och försökt få skribenten att våga tro på sig själv, nog är det ganska grymt. Att plötsligt kasta ner det till ingenting det då. ((*5 s paus*)) Så inte vet jag, blir det här bra? Det blir inte bra. [Samtal 3, inlägg 159–161]

Lärarna uttrycker tvivel på om deras arbete med bedömningen alls tillmäts något värde. När censorerna gett andra poäng beskrivs arbetet med den preliminära bedömningen som bortkastat, inte minst mot bakgrund av att lärarna flera gånger nämner den stora arbetsbörda som redan den ordinarie undervisningen innebär.

Framträdande i de kollegiala lärarsamtalen i studien är således diskrepansen mellan den färdighetsdiskurs som lärarna uttrycker att studentexamensprovet representerar och en mer allsidig syn på skrivande och skriv-

undervisning som de själva förespråkar. Inte minst framträder en kreativitetsdiskurs och en diskurs om sociala praktiker i lärarnas sätt att beskriva den egna praktiken (Ivanič 2004). De hämtar stöd för sin ståndpunkt i läroplanen. Samtidigt är studentexamensprovet – paradoxalt nog – kopplat till samma policydokument i och med att det har som uppgift att mäta ”i vilken omfattning examinanden har uppnått de mål som anges i gymnasiets läroplan för modersmål och litteratur” (Studentexamensnämnden 2020, 1). Mycket av lärarnas frustration över provet tycks emana ur denna motsättning, vilken även kan uttryckas som att de och provet står för olika ämnessyner. På grund av såväl den höga status studentexamen rent allmänt har som den stora betydelse den har för enskilda studerande med tanke på fortsatta studier har lärarna ändå svårt att värja sig mot det sätt som provet påverkar undervisningen, provets så kallade washbackeffekt (Au 2007; Larsson 2018).

Emellertid är det just i de kollegiala samtalen som lärarna får möjlighet att verbalisera ett motstånd mot den begränsande färdighetsdiskursen som de uttrycker att studentexamensprovet representerar. Samtalen får en gruppstärkande funktion även genom att lärarna i diskussion med kollegor får stöd för sin egen tolkning av läroplanen. De hävdar tillsammans sin autonomi i förhållande till examenssystemet och argumenterar för möjligheten att forma sin egen undervisningspraktik. De tre kollegiala samtalen med primärt fokus på utbyte av tankar om och erfarenheter av ett nytt, digitalt studentexamensprov i modersmål och litteratur innehåller därmed ett flertal drag som enligt tidigare forskning kännetecknar professionella lärandegemenskaper, som gemensamma värderingar, reflekterande förhållningssätt och gemensamt kunskapsbygge (Stoll m.fl. 2006).

5 SAMMANFATTNING OCH IMPLIKATIONER

Sammanfattningsvis visar resultaten av studien att lärarna uttrycker många kritiska åsikter om det digitala studentexamensprovet. I de tre samtalen ser vi även ett tydligt motstånd från deras sida mot den föreställning om skrivande och skrivundervisning som de uttrycker att provet står för, och som de beskriver som begränsande för såväl de studerandes skrivutveckling som för sin egen undervisningspraktik. Att ha möjlighet att diskutera de här angelägna frågorna är viktigt för lärarna och vår slutsats är därför att de kollegiala samtalen fyller en funktion för lärarna inom ramen för en professionell lärandegemenskap.

Vi ser två möjliga implikationer av studien. Den första berör studentexamensprovet i modersmål och litteratur. Trots att en digitalisering av provet länge efterfrågats av lärare och skrivforskare (se t.ex. Kronholm-Cederberg 2009) är det inte primärt lättnad och glädje över det förnyade provet som präglar de kollegiala samtalen i studien. I stället domineras de till betydande del av invändningar liknande dem som redan tidigare riktats mot studentexamensprov, kompletterade med frustration över nya problem som lärarna uttrycker att det digitala provet medför. Bakom lärarnas kritik mot provet ser vi en önskan om ett

studentexamensprov som i betydligt större utsträckning tar hänsyn till det breda läroplansinnehållet och de skrivdiskurser som läroplanen företräder. Hur provet kan utvecklas så att det faktiskt mäter i vilken utsträckning gymnasiestuderande nått läroplansmålen är därför en fråga för både provutvecklare och skrivforskare att arbeta vidare med.

Den andra implikationen handlar om att utveckling av skrivundervisning behöver innefatta mer än bara vad den enskilda läraren gör i klassrummet med sina elever och studerande. Det som lärare gör tillsammans med andra lärare, i olika former av professionella lärandegemenskaper, har likaså betydelse. Winzell (2018) beskriver hur skrivdidaktisk kunskapsbildning hos nyutbildade svensk-lärare sker i samspel mellan erfarenheter från den egna undervisningen, samtal med kollegor, läsning av facklitteratur med mera. Vår studie visar hur även erfarna lärare kan stödja varandra i kollegiala samtal och arbeta för en gemensam syn på skrivande och skrivundervisning, med de studerandes bästa i åtanke.

LITTERATUR

- Adolfsson, Carl-Henrik & Håkansson, Jan 2019. Evaluating teacher and school development by learning capital: A conceptual contribution to a fundamental problem. *Improving Schools* 22(2). S. 130–143.
- Au, Wayne 2007. High-stakes testing and curricular control: A qualitative metasynthesis. *Educational Researcher* 36(5). S. 258–267.
- Bolam, Ray m.fl. 2005. *Creating and sustaining effective professional learning communities*. Bristol: DfES and University of Bristol.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2). S. 77–101.
- Carpenter, Daniel 2018. Intellectual and physical shared workspace: Professional learning communities and the collaborative culture. *International Journal of Educational Management* 32(1). S. 121–140.
- Desimone, Laura M. 2009. Improving impact studies of teachers' professional development: Toward better conceptualizations and measures. *Educational Researcher* 38(3). S. 181–199.
- DuFour, Richard 2004. What is a "professional learning community"? *Educational Leadership* 61(8). S. 6–11.
- Dysthe, Olga, Hertzberg, Frøydis & Hoel, Torlaug Løkensgard 2011. *Skriva för att lära. Skrivande i högre utbildning*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Hargreaves, Andrew & Fullan, Michael 2013. The power of professional capital: With an investment in collaboration, teachers become nation builders. *Journal of Staff Development* 34(3). S. 36–39.
- Hertzberg, Frøydis & Roe, Astrid 2019. Skrivning i fagene i norsk skole – en vandring mellom top down og bottom up. I: Höglund, Heidi, Jusslin, Sofia, Ståhl, Matilda & Westerlund, Anders (red.), *Genom texter och världar. Svenska och litteratur med didaktisk inriktning – festskrift till Ria Heilä-Ylikallio*. Åbo: Åbo Akademis Förlag. S. 103–119.

- Holmberg, Per & Wirdenäs, Karolina 2010. Skrivpedagogik i praktiken. Textkedjor, textsamtal och texttypologier i tre svensklärares klassrum. *Språk och stil* NF 20. S. 105–131.
- Ivanič, Roz 2004. Discourses of writing and learning to write. *Language and Education: An International Journal* 18(3). S. 220–245.
- Ivanič, Roz 2017. Round table on discourses of writing, and writer identity. Paper presented at the LITUM Symposium, Umeå, Sweden.
- Jarl, Maria, Blossing, Ulf & Andersson, Klas 2017. *Att organisera för skolframgång. Strategier för en likvärdig skola*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kennedy, Mary M. 2016. How does professional development improve teaching? *Review of Educational Research* 86(4). S. 945–980.
- Kronholm-Cederberg, Annette 2009. *Skolans responskultur som skriftpraktik. Gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen*. Diss. Vasa: Åbo Akademi.
- Larsson, Maria 2018. *Resultatet av ett prov. Svensklärare om washbackeffekter av nationellt läsförståelseprov på gymnasiet*. Lic. Karlstad: Karlstads universitet.
- Lave, Jean & Wenger, Etienne 1991. *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lea, Mary R. & Street, Brian V. 2006. The “academic literacies” model: Theory and applications. *Theory Into Practice* 45(4). S. 368–377.
- Leana, Carrie R. 2011. The missing link in school reform. *Stanford Social Innovation Review* 9(4). S. 30–35.
- Liberg, Caroline 2000. Den livsvida och livslånga läs- och skrivutvecklingen och svensklärarens uppdrag. I: Björk, Maj (red.), *Att växa med språk och litteratur. Svenskläraryrkesförbundet 2000*. Stockholm: Svenskläraryrkesförbundet. S. 109–124.
- Little, Judith Warren 2002. Locating learning in teachers’ communities of practice: Opening up problems of analysis in records of everyday work. *Teaching and Teacher Education* 18(8). S. 917–946.
- Magnusson, Jenny 2019. *Läroboken och det diskursiva skrivandet: genrer, textaktiviteter och medierande redskap i läromedel för årskurs 1 till 3*. *Forskning om undervisning och lärande* 7(2). S. 67–94.
- Malmström, Martin 2017. *Synen på skrivande. Föreställningar om skrivande i mediedebatter och gymnasieskolans läroplaner*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Peterson, Shelley Stagg, Parr, Judy, Lindgren, Eva & Kaufman, Douglas 2018. Conceptualizations of writing in early years curricula and standards documents: International perspectives. *The Curriculum Journal* 29(4). S. 499–521.
- Pulls, Sofia 2019. *Skrivande och blivande. Konstruktioner av skönlitterärt skrivande i handböcker och läromedel 1979–2015*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Randahl, Ann-Christin 2012. *”Oftast är vi ganska fria”. Eleverna, skrivandet och skrivundervisningen i tre gymnasieklasser*. Lic. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Stoll, Louise m.fl. 2006. Professional learning communities: A review of the literature. *Journal of Educational Change* 7(4). S. 221–258.

- Strömquist, Siv 2007. *Skriöprocessen. Teori och tillämpning*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Studentexamensnämnden 2020. Föreskrifter för provet i modersmål och litteratur.
<https://www.ylioppilastutkinto.fi/sv/foereskrifter/provspezifika-foereskrifter-och-anvisningar> [Hämtad 9.9.2021].
- Sturk, Erika & Lindgren, Eva 2019. Discourses in teachers' talk about writing. *Written Communication* 36(4). S. 503–537.
- Sturk, Erika, Randahl, Ann-Christin & Olin-Scheller, Christina 2020. Back to basics? Discourses of writing in Facebook groups for teachers. *Nordic Journal of Literacy Research* 6(2).
- Talbert, Joan E. 2010. Professional learning communities at the crossroads: How systems hinder or engender change. I: Hargreaves, Andy, Lieberman, Ann, Fullan, Michael & Hopkins, David (red.), *Second international handbook of educational change*. Dordrecht: Springer. S. 555–571.
- Timperley, Helen 2008. *Teacher professional learning and development*. International Bureau of Education, UNESCO.
- Timperley, Helen 2011. *Realizing the power of professional learning*. Maidenhead: Open University Press.
- Westerlund, Anders 2020. "De e dom som sticker ut som man minns." Finlandssvenska gymnasieödersmålslärares föreställningar om essäprovet som skolgenre. I: Forsskåhl, Mona, Lassus, Jannika, Silén, Beatrice & Stolt, Sofia (red.), *Mödersmålsprovet i brännpunkten. Student-examensprovet i modersmålet svenska på 2000-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 125–161.
- Winzell, Helen 2018. *Lära för skrivundervisning. En studie om skrivdidaktisk kunskap i ämnesläraruöbildningen och läraryrket*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

Duande eller niande?

Uppfattningar om tilltal på svenska i Finland

Camilla Wide & Catrin Norrby

1 INLEDNING

Jämfört med många andra länder som till exempel Tyskland, Frankrike och även grannlandet Estland framstår Finland som ett klart du-land (jfr Clyne m.fl. 2009; Lappalainen 2015; Jalli & Pajusalo 2015). Niandet har ändå bevarats som en språklig resurs i vissa situationer både på finska och svenska. Det är också ett av de områden där svenskan i Finland skiljer sig från svenskan i Sverige (Saari 1995; Fremer 1996; Norrby m.fl. 2021). Samtidigt förekommer niande i förhållandevis få sammanhang i Finland, och uppfattningarna går isär om hur och när man överhuvudtaget kan eller ska *nia*. Att denna variation förekommer har noterats av bl.a. Mara och Huldén (2000), Norrby m.fl. (2007) och Clyne m.fl. (2009), men hur den ser ut i dag har inte undersökts närmare. Syftet med vår studie är att bidra till forskningen kring svenskt tilltal på denna punkt.

För att kartlägga vilka uppfattningar det finns om tilltalet på svenska i Finland, genomfördes en frågelista vid Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) hösten 2019. I denna artikel analyserar vi svaren som sändes in efter lanseringen av frågelistan i december 2019 och fram till maj 2020 då insamlingen avslutades. De frågor vi söker svar på gäller särskilt variationen i tilltalsskicket: Vilka uppfattningar förekommer, och hur varierar de till exempel mellan åldersgrupper? Kommenteras regionala skillnader i svaren på frågelistan? Vilka sammanhang för duande/niande nämns i frågesvaren?

Vi inleder med att kort presentera tilltal som fenomen i svenska i avsnitt 2 och frågelistan vid SLS i avsnitt 3. Efter det analyserar vi svaren på frågelistan i avsnitt 4 och avslutar artikeln med några allmänna slutsatser i avsnitt 5.

2 TILLTAL I SVENSKA

Jämfört med tilltalsskicket i språk som tyska och franska har tilltalsskicket på svenska förändrats radikalt under de senaste hundra åren (Clyne m.fl. 2009, 22–23). Det äldre systemet med titlar och tredje person, *niande*, *duande* och undvikande av tilltal har ersatts med ett system där *duande* dominerar starkt (SAG 2, 266–270). Som ett resultat av den s.k. *du-reformen* som startade i slutet av 1960-talet försvann bruket av titlar och tredje person så gott som helt och hållet (Norrby m.fl. 2007). Också *niandet* minskade kraftigt, i synnerhet i Sverige där *ni* under 1800- och 1900-talen kommit att associeras med nedåtriktat tilltal av

personer utan titel (Ahlgren 1978). På 1980-talet började man notera ett nytt niande som uttrycker hövlighet utan de tidigare negativa konnotationerna (Mårtensson 1986). Det nya niandet verkar ändå inte ha blivit särskilt utbrett (Norrby & Håkansson 2004).

Duande är det klart dominerande mönstret också i Finland i dag. Niandet försvann emellertid inte totalt under du-reformen, varken på svenska eller finska (för finska, se Yli-Vakkuri 2005; Paunonen 2010; Lappalainen 2015). Trots att nedåtriktat niande också förekommit i vissa sammanhang i Finland, hade *ni* inte kommit att bli fullt lika problematiskt i Finland som i Sverige (Mara & Huldén 2000; Norrby m.fl. 2007; Tandefelt 2013, 97; Fremer 2019). Att nia någon man inte känner uppfattas fortfarande i dag som artig av en del i Finland, medan andra upplever niandet som t.o.m. starkt negativt och avståndstagande (Yli-Vakkuri 2005). Tilltal med uttryck utan explicit duande eller niande (t.ex. *Får det vara nåt mer?*) används därför fortsättningsvis ofta i situationer då man inte vet om mottagaren vill bli duad eller niad (Yli-Vakkuri 2005; se även Hakulinen 1987).

På 1990-talet jämförde Maria Fremer (1996) tilltal i servicesamtal från Finland och Sverige. I det finländska materialet ingick även samtal på finska. Direkt tilltal (med *du*) visade sig inte oväntat vara vanligare i samtalen från Sverige än i samtalen från Finland. Frånvaro av explicit tilltal var det vanligaste mönstret bland expediterna i samtalen på finska (t.ex. *kyllä saa sitten vaihtorahaa takaisin 'nog får [Ø] sedan växel tillbaka'*). I de finlandssvenska samtalen i Fremers material var niande däremot det vanligaste mönstret. Också i de enkätsvar och intervjuer från början av 2000-talet som Norrby m.fl. (2007) och Clyne m.fl. (2009) analyserar framstod *ni* som klart mer gångbart och utbrett i Finland än i Sverige. De finlandssvenska informanterna (från Vasa) sade sig oftare än informanterna från Sverige (Göteborg) använda något annat än *du*, till exempel *ni*. De uppgav också att de niar i fler situationer och även vid tilltal av yngre personer jämfört med informanterna från Sverige.

Inom det nyligen avslutade forskningsprogrammet "Interaktion och variation i pluricentriska språk" (IVIP, se Norrby m.fl. 2021) fanns tilltal också med bland de kommunikativa mönster som studerades. Analyser av äldre läkare-patientsamtal från 1980- och 1990-talen (Norrby m.fl. 2014; Norrby m.fl. 2015a; Wide m.fl. 2019) samt nyinspelade servicesamtal vid biljettkassor och liknande (Wide 2016; Norrby m.fl. 2015b; 2018) visade att duande dominerar mycket starkt i Sverige men också är det klart vanligaste mönstret i Finland i dag. Niande förekommer främst hos dem som har en institutionell roll i samtalen från Finland (läkare, personal vid teatrar och liknade). Samtidigt framträder en klar generationsskillnad i servicesamtalen. Äldre personal i Finland (i åldern 50–60), som varit med om du-reformens påverkan, niar mycket mer sparsamt än yngre personal (i åldern 20–30), som använder sig av niande vid sidan av andra alternativ (duande, kollektivt *ni*, inget tilltal). Undvikande av tilltal via lexikaliserade fraser visade sig också vara mest typiskt hos de yngre anställda i Finland, vilket kan relateras till det allmänna finländska mönstret att undvika

direkthet (Yli-Vakkuri 2005; se även Saari 1995). Skillnaderna mellan de sverigesvenska och de finlandssvenska samtalen inspelade inom IVIP 2013–2016 är ändå mindre än till exempel i Fremers material från 1990-talet (jfr Fremer 2019).

Också det nya materialet från IVIP visade sålunda att frågan om duande eller niande fortfarande är aktuell i Finland på ett annat sätt än i Sverige. Detta bekräftades också av kommentarer till reportage om forskningsresultaten från IVIP i medier (t.ex. Hoffmann 2018), där uppfattningarna klart gick åt olika håll. Att undersöka uppfattningarna närmare framstår därför som relevant.

3 MATERIAL

Som framgått ovan består materialet för studien som presenteras i föreliggande artikel av svar på en frågelista vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Denna frågelista, som hade namnet "Duande och niande – hur gör vi i dag?" (SLS 2347), genomfördes av SLS arkiv på initiativ av Camilla Wide (Södergård 2020a). Frågelistan publicerades på SLS webbplats och i *Källan* (2/2019, 36), och var uppbyggd kring sju teman:

1. **Egen användning:** Hur använder du formerna *ni* eller *du* när du tilltalar en enskild person? Beskriv hur ålder, bekantskap och situation inverkar på ditt val. Vad tycker du kan anses som artig, onödigt uppstylat eller passande för ens ålder? Använder du ibland *man* eller en passivform för att undvika att säga *du* eller *ni*?
2. **Yrkesroll:** Har du själv via din yrkesroll funderat på hur du tilltalar till exempel dina kunder? Hur har du resonerat? Har du vissa strategier som du tillämpar? Vilka?
3. **Känslor:** Vad tycker du själv om att bli duad eller niad? Väcker tilltalet reaktioner hos dig? Har du i någon situation känt att du blivit tilltalad på fel sätt? Kan du beskriva situationen och vad som kändes fel?
4. **Andra språk eller dialekter:** Upplever du att tilltal fungerar olika på olika språk, till exempel finska och svenska? Om du talar dialekt: upplever du att tilltalet fungerar på samma sätt i din dialekt som på standardsvenska eller högsvenska?
5. **Förändring:** Har du under din livstid varit med om någon större förändring i tilltalsskicket, till exempel i skolan eller på jobbet? Var, när och hur skedde det?
6. **Variation:** Har du lagt märke till skillnader inom Svenskfinland, till exempel mellan större och mindre orter? Finns det skillnader mellan olika regioner hur *ni* och *du* används? Beskriv dina iakttagelser.
7. **Tal och skrift:** Hur upplever du att tilltal i skrift (till exempel e-post) fungerar? Använder du *du* och *ni* på samma sätt i tal och skrift eller finns det skillnader?

Frågelistan besvarades av totalt 257 personer. 236 svar kom in via webben, 2 via e-post och 18 som papperspost (<https://sls.finna.fi/Collection/sls.SLS+2347>). För studien som presenteras i denna artikel har vi analyserat de svar som kom in via webben, och bland dem utelämnat tomma blanketter och svar av andra än svenskspråkiga i Finland. Tabell 1 visar åldersfördelningen bland de 217 svar som ingår i studien.

TABELL 1 Antal informanter och åldersfördelning

Födelseår	Ålder	Antal
1929–1939	80–90	14
1940–1949	70–80	29
1950–1959	60–70	57
1960–1969	50–60	38
1970–1979	40–50	21
1980–1989	30–40	32
1990–2002	19–30	26
		217

Som framgår av tabellen är fördelningen mellan ålderskategorierna förhållandevis jämn, med undantag av kategorin 60–70 år, som har klart flest svar och kategorin 80–90 år, som har klart minst svar. Könsfördelningen är (som i de flesta undersökningar av denna typ) mer ojämn: 161 svar av kvinnor och 56 av män (ingen valde alternativet Annan).

Den regionala fördelningen enligt den första ort som informanterna nämnt visas i tabell 2. Huvudstadsregionen och övriga Nyland står tillsammans för cirka hälften av svaren (103) medan svaren från Österbotten (varav 15 svar från Vasa) utgör cirka 30 procent. Bland svaren från Åboland dominerar Åbo (18 av 29 svar).

TABELL 2 Regional fördelning

Område	Antal informanter
Huvudstadsregionen (Nyland)	66
Övriga Nyland	37
Åboland	29
Åland	16
Österbotten	62
Övriga områden	7
	217

I frågesvaren uppgav informanterna även (om de så önskade) sitt yrke. Att ge en översikt över alla de yrken som nämdes är inte möjligt här men man kan allmänt konstatera att spridningen är förhållandevis god och täcker flera olika sektorer av samhället.

4 RESULTAT

Vi går nu över till att presentera svaren från frågelistan. Vi koncentrerar oss på följande fem teman: egen användning och känslor (tema 1, 3 i frågelistan), yrkesroll (tema 2) samt variation (tema 6) och andra språk eller dialekter (tema 4). I fokus i vår studie står således de teman i frågelistan som primärt gäller

dagens tilltalsskick i muntlig kommunikation, vilket innebär att förändring (tema 5) och skillnader i tal och skrift (tema 7) inte behandlas närmare i analysen.

4.1 Egen användning och känslor

Det allmänna intrycket man får av frågelistsvaren är att duande – trots stor variation – är det klart vanligaste mönstret. Att göra beräkningar i ett kvalitativt frågelistmaterial är svårt men en grov indelning i informanter som tydligt föredrar duande, ibland niar eller gärna niar i vissa situationer, ger vid handen att cirka 60 procent av informanterna ser duande som det enda självklara alternativet. Exempel (1)–(2) illustrerar detta. (I exemplen har stavfel, skrivfel och tryckfel i informanternas svar korrigerats för att öka läsbarheten, men talspråkliga former som *nån* och *mej* har inte ändrats. Radbrytningar har utelämnats av utrymmesskäl.)

- (1) Jag säger alltid du till alla och vill själv bli duad. (Kvinna 70–80, pensionerad lärare)
- (2) "Ni" passar ALDRIG, "du" passar däremot alltid. Lätt som en plätt! Niandet till en person är ett irriterande och enligt min mening fullständigt onödigt beteende, och jag mår dåligt varje gång någon niar mig och jag inte protesterar efteråt. (Man 30–40, doktorand)

Bland orsakerna till att niande upplevs som negativt nämns bl.a. att man känner sig gammal (exempel 3) och att det skapar avstånd (exempel 4).

- (3) Om jag blir niad känner jag mig som 100 år gammal. (Kvinna 60–70, journalist)
- (4) Det irriterar alltid att bli niad oavsett av vem. Det känns som att den som niar försöker skapa ett onödigt socialt avstånd mellan oss. (Man 30–40, lärare)

Samtidigt finns det också de som uppger att de konsekvent niar till exempel obekanta och äldre personer (exempel 5). Vissa uttrycker starkt att de själva vill bli niade (exempel 6) medan andra uppskattar att bli duade trots att de själva niar (exempel 7). Niandet motiveras oftast med artighet och respekt för den tilltalade som i exempel (5) (jfr t.ex. Clyne m.fl. 2009, 43–45; bidrag om olika språk i Kluge & Moyna 2019).

- (5) Niar oftast obekanta människor av vana. Äldre människor likaså. Jag tycker det finns en viss artighet i att nia, kan inte alls förstå hur folk upplever det kränkande. (Man 19–30, pedagog)
- (6) [Niar] Äldre obekant människa. Jag hatar när unga människor duar mig. (Kvinna 50–60, forskare)
- (7) Jag niar alltid obekanta äldre personer, även om jag själv blir häpen om någon niar mig. Detta gäller personer som jag uppfattar som 60+. Själv uppskattar jag att bli duad också om jag är över 60. Speciellt om unga duar! Själv tycker jag det känns

helt naturligt att nia äldre personer om man inte s.a.s. kastat titlarna. (Kvinna 60-70, pensionär)

För vissa informanter spelar det ingen roll om de blir duade eller niade (exempel 8; Södergård 2020a) och vissa duar eller niar enligt humör, ibland också unga personer för att se hur de reagerar (exempel 9).

- (8) "Du" eller "ni" spelar ingen roll för mig och väcker inga känslor. Ingendera känns fel. Ibland påpekar jag vänligt att man inte behöver nia mig. Det är inget problem. (Man 50-60, redaktör)
- (9) Jag använder både du och ni, beroende på humör. Jag kan till och med nia unga personer, mest för att se hur de reagerar. Det händer sig rätt ofta att jag niar okända personer. Hmm, kanske för att jag gillar ett lite uppstylat språk. Dock har jag inga problem med att också dua folk. Som sagt, som det faller sig. (Man 60-70, pensionär)

Personer som klart föredrar duande, niar ibland eller ser niande som positivt finns i alla åldersgrupper. Flest positiva svar gällande niande hittar man ändå i två åldersgrupper: informanter födda på 1960-talet och informanter födda efter 1990. I exempel (10) uttrycker en informant född på 1960-talet att han vill bli niad av okända (se även exempel 6). I exempel (11) uttrycker å andra sidan en informant född på 1990-talet att han ser fram emot att bli niad även av yngre personer, vilket kunde ses som ett utslag av det s.k. nya niandet av kontinental typ (jfr Mårtensson 1986).

- (10) Okända skall nia mej, basta! Känner mej stött om nån duar. (Man 50-60, militär)
- (11) Jag önskar att yngre personer någon dag skulle nia mig men förväntar mig inte det hända ännu under de kommande 20 åren. (Man 19-30, kulturproducent)

4.2 Tilltal inom yrken

I de studier av tilltal som gjordes inom forskningsprogrammet "Interaktion och variation inom pluricentriska språk" (se ovan) framkom det att niandet i finlandssvenska - då det förekommer - verkar vara knutet till vissa yrkesroller och rutiner i institutionella samtal, särskilt servicesamtal (Norrby m.fl. 2015b; 2018; se även Fremer 1996 samt Lappalainen 2015 gällande motsvarande tendens i finska). Också i frågelistsvaren som vi analyserar här lyfts niande just inom servicebranschen fram av många (exempel 12-14). Mest självklart verkar serviceniandet vara för yngre informanter (exempel 13, 14).

- (12) Har jobbat inom olika servicebranscher (bank, reception, turism, restaurang, café och städning) och alltid niat mina kunder. En del kunder menar att: "är jag så gammal att du måste nia mig?" men ändå tyckt om det. (Kvinna 50-60)
- (13) Har jobbat i en klädaffär, och då niade jag i princip alltid kunderna. (Kvinna 19-30)

- (14) Jag niar alltid kunder i kundbetjäning. Det är alltid ni även om personen vore yngre än en själv. (Man 19-30)

Vissa informanter anger att de alltid niar personer över en viss ålder, till exempel personer äldre än 40 (exempel 15) eller 50 (exempel 16).

- (15) På jobbet niar jag oftast, förutom folk under ca 40. Alltså passagerare. (Kvinna 50-60, sjöman)
- (16) Niar +50 kunder genomgående. Om man varit länge i serviceyrken utvecklar man ett bra öga för om man ska hålla sig till ni eller om det kommer att uppfattas som uppstyltat eller rentav snorkigt. Kundens kroppsspråk, klädsel och allmänna uppförande, hälsning och sätt att tala brukar ge bra fingervisning om vad som passar bäst. (Kvinna 60-70, pensionär)

Åldersniande av detta slag är vanligt också i servicesamtal på finska (Lappalainen 2015). Informanten i exempel (16) noterar dock att vissa kunder kan uppfatta *ni* som snorkigt (jfr Yli-Vakkuri 2005), varför det gäller att iaktta kundens eget beteende för att bedöma vilket tilltal som passar bäst. Också informanten i exempel (17) betonar vikten av att läsa av kunder:

- (17) Alltid Ni. Om det är så att man kan läsa av återkommande kunder så kan man Dua dem för att de ska känna sig mer bekanta. (Kvinna 40-50, busschaufför)

Samtidigt finns det många informanter som konstaterar att de alltid duat eller duar i sin yrkesroll inom service:

- (18) Vad jag minns duade jag friskt. Hade ett serviceyrke. (Kvinna 80-90, pensionerad bibliotekarie)
- (19) Jag har jobbat inom servicebranschen med teknisk rådgivning så jag har naturligtvis blivit tvungen att lägga upp nån sorts regel. Men i avsaknad av nån logisk definition på varför, när, var och hur samt det att själva idén med niande är absurd så har jag gått in för duandet. Det avslappnar de flesta iögonfallande väl. Niandet har en tendens att göra kontakten spänd. Den gör ett avstånd mellan kund och personal. Det finns ingen orsak till det. (Man 60-70, IT-expert)
- (20) Jag har jobbat med kundbetjäning i flera olika former och tycker så gott som alltid att "du" är det naturliga att tilltala kunderna med. (Kvinna 30-40, kanslist)

Andra berättar att de övergått till duande (exempel 21) eller fortsatt dua trots negativ respons från vissa kunder (exempel 22).

- (21) Tidigare, då jag arbetade inom servicebranschen, niade jag nästan alla kunder, tills de bad mej dua. Nuförtiden känner jag dem jag servar, så det skulle kännas pinsamt att börja nia. (Kvinna 50-60, ledningens assistent)

- (22) När jag jobbade i butik blev jag en gång tillrättavisad av en äldre dam som jag duade i frågan "haluutko kuitin ['vill du ha kvitto']". Detta fick mej att fundera på saken men jag ändrade inte min praxis. Niande känns onaturligt för mej. (Kvinna 30–40, översättare)

Ett annat yrke som kommenteras av flera informanter är sjukvårdarens. Medan den 30–40-åriga sjukskötaren i exempel (23) upplever det som svårt att dua patienter som är över 50 år, duar den lite yngre förstavårdaren i exempel (24) alltid patienter (Södergård 2020b).

- (23) Som sjukskötare niar jag alla ca över 50 åriga patienter och har t.o.m. svårt att övergå till att dua även om personen ber om det. Speciellt om det är en över 80 årig patient, men de ber även väldigt sällan om att bli duade. (Kvinna 30–40, sjukskötare)
- (24) Jag arbetar inom sjukvården (akutvård) men även där tycker jag att man kan använda du. Det känns mer personligt. Tar nån illa upp så är det så. Huvudsaken är att man ändå är trevlig. (Kvinna 19–30, akutvårdare)

Vissa äldre informanter påpekar att man tidigare förväntades undvika duande inom yrket:

- (25) I yrket tilltalade man kunder med titel och namn. Man skulle akta sig för att nia, det togs ibland illa upp. (Kvinna 80–90, arkitekt)
- (26) Ännu på 1980-talet niade jag äldre människor som jag skulle intervjua (jag jobbade på YLE) tills de sade att jag kan säga du. (Kvinna 70–80, pensionär)

Niandet fortsatte som exempel (26) illustrerar i vissa sammanhang också efter du-reformen kring 1970 (se avsnitt 2 ovan). Att niande har kunnat uppfattas som problematiskt på ett liknande sätt som i Sverige (Ahlgren 1978) också i Finland framgår av exempel (25) (jfr Mara & Huldén 2000, 19–21).

4.3 Variation

Också i fråga om vilken variation som förekommer mellan olika regioner, varieteter och språk går åsikterna isär bland informanterna. Exempel (27)–(29) illustrerar detta. Medan informanten i exempel (27) bedömer niande som vanligare i Helsingfors än i Österbotten, tror informanten från samma område i exempel (28) att niande är vanligare i Österbotten. En tredje informant från samma område uppger att hon inte har lagt märke till några geografiska skillnader (exempel 29).

- (27) Har märkt mer niande i Helsingfors än i Österbotten. I Jakobstad är det ovanligt att någon niar. (Kvinna 30–40, copywriter)

- (28) Jag tror kanske att vi niar varandra lite mer här i Österbotten, men det kanske jag bara tror för att vi är lite mer konservativa överlag. (Kvinna 30-40, studerande)
- (29) Jag har inte märkt av några geografiska skillnader. (Kvinna 30-40, service-sakkunnig, Österbotten)

Rätt många informanter uppger som informanten i exempel (29) att de inte noterat några skillnader i tilltal mellan olika områden, olika varieteter eller svenska och finska. Informanten i exempel (30) konstaterar emellertid att Åland är som Sverige medan duande i övrigt är vanligast i svenska Österbotten och i skärgården. I exempel (31) konstaterar informanten att Österbotten, inte bara Åland, är påverkat av Sverige. Han noterar vidare att duande är vanligare bland svenskspråkiga och att niande är vanligare i Helsingfors. (Liknande uppfattningar om regionala skillnader har också rapporterats i tidigare studier, se Norrby m.fl. 2007; Mara & Huldén 2000, 19-20.)

- (30) Jag tror att duandet är mest utbrett i svenska Österbotten och bland den svenskspråkiga skärgårdsbefolkningen. Åland är i detta avseende precis som Sverige. (Man 80-90, pensionerad lärare)
- (31) Jag tror att vi i Österbotten är influerade av Sverige. Fredrik Lindström, som är språkvetare (och domare i På Spåret) har sagt att man niade neråt. Man sa inte ni åt kunder eller högre personer. Man kunde använda omskrivningar och passiv form som "vad får det vara" "vad önskas" osv. Jag har också märkt att servicepersonal som har svenska som modersmål duar oftare än de som har finska som modersmål. Sen tror jag att niandet är mycket vanligare i Helsingfors. Eftersom det funnits polemik om niandet/duandet tror jag att det finns servicepersonal, som försöker känna in hur du vill bli tilltalad. (Man 70-80, kemist)

I de flesta kommentarer om dialekter konstateras att man inte niar på dialekt, vilket är fallet i exempel (32) som gäller Ekenäs. I exempel (33) konstaterar informanten dock att det går utmärkt att nia på *kariska*, dvs. Karisdialekt. (Både Ekenäs och Karis hör till Raseborg.)

- (32) Som sagt, i dialekt duar man, använder mer "hördu" och duar ofta. Jag har bott 20 år i Ekenäs (eeknees), i början förvånade det mej med allt duande t ex när taxichauffören säger "tack ska du ha" när jag betalade. Jag tyckte det var lite påträngande. Nu duar jag själv friskt och njuter av dialekten [smiley] (Kvinna 50-60)
- (33) Helt på samma sätt. Går utmärkt att nia på kariska [Svar på fråga 4, se avsnitt 3]. [...] Tror vi är mera konservativa och benägna att nia på landsorterna. Storstadsborna anser sej vara urbana och öppna och hurtiga. Detta en hypotes, men där ligger något av sanning [Svar på fråga 6]. (Man 60-70)

Informanten i exempel (33) ser niandet som generellt vanligare på mindre orter, vilket han inte är ensam om (jfr Mara & Huldén 2000, 21 om hur niandet tidigare uppfattades som högaktande på landsbygden). Att se niandet som ett storstadsfenomen är ändå en mer frekvent uttryckt uppfattning i materialet

(exempel 34). Helsingfors nämns i många svar (exempel 35), men också kontrasten mellan till exempel Åbo och Åbolands skärgård lyfts fram i materialet (exempel 36).

- (34) Min upplevelse är att det här är ett storstadsfenomen, eller i alla fall ett stadsfenomen. (Kvinna 60–70, journalist)
- (35) Kanske skärgården håller mer på ni om icke-skärivor? Och i butiker i H:fors används nästan alltid ni, på båda språken. (Man 60–70, pensionerad företagare)
- (36) Aldrig ni i t ex Korpo medan det fortfarande används lite i t ex Åbo. (Kvinna 50–60, lärare)

Kopplingen mellan niande och högre sociala skikt nämns av flera informanter (se Clyne m.fl. 2009, 68 för liknande kommentarer i tidigare studier). Informanten i exempel (37) konstaterar att de som uppfattar sig som finare brukar använda *ni*, och informanten i exempel (38) beskriver niande som högtravande. I exempel (39) ses kopplingen mellan niande och social klass som utmärkande särskilt för Helsingfors.

- (37) Folk som tror dom är lite finare brukar säga ni. (Kvinna 50–60, lokalvårdare)
- (38) Jag ser nog ingen större skillnad på svenska och finska i det här avseendet, men ni formen på östnyländska dialekter känns nog mycket högtravande, där är det nog duande som gäller, om man nu inte talar med grannkommunens kyrkoherde. (Man 70–80, ingenjör)
- (39) Ju närmare huvudstaden man kommer desto vanligare blir det att speciellt äldre människor i högre klasställning förväntar sig niande. I övrigt tycker jag att duandet används ganska genomgående i hela Svenskfinland. (Man 30–40, journalist)

Niandet i finska kommenteras av flera informanter. Många konstaterar att man niar mer på finska medan andra anser att det inte finns några större skillnader mellan språken. Informanten i exempel (40) konstaterar att han inte kommit på hur man ska göra på finska och helt enkelt beslutat att dua också på finska. Informanten i exempel (41) konstaterar däremot att niandet i butik så småningom föll bort på svenska – men inte på finska (jfr Wide m.fl. 2019, som undersökt tilltal i läkar-patientsamtal och visat att niande är något vanligare på finska än på finlandssvenska).

- (40) Jag har funderat på om jag borde nia folk när jag pratar finska. Men vet inte riktigt var jag borde dra gränsen för vem jag niar i så fall, så har bestämt att jag alltid duar eftersom niandet känns väldigt onaturligt för mig. (Kvinna 30–40, journalist)
- (41) Då jag började extraknäcka i en butik 1979 var det viktigt att nia kunderna, speciellt de som var äldre. Det fanns förnäma damer som riktigt sade till om man duade dem i misstag. Däremot kunde höga chefer genast lägga bort titlar och ni, fast man bara var en gymnasieelev. I stan niade man mer än på landsbygden dit jag flyttade som 19-åring. Här på landsbygden hörde det till "denskandet" att man niade. Om

man använde den och det och niade andra var man definitivt en stadsbo. Niandet föll nog snabbt bort också i yrkesrollen, men inte på finska. (Kvinna 50–60, pensionär)

Att niandet är på väg att öka igen kommenteras av vissa informanter, särskilt de som bott utomlands som informanten i exempel (42). Skillnaderna mellan Finland och Sverige lyfts också fram i vissa svar, till exempel av informanten i exempel (43).

- (42) Jag brukar berätta att i Finland duar vi alltid, att det bara är typ presidenten som jag inte skulle dua. Men på senaste tid då jag t.ex. skött bankärenden eller dylikt i Finland så har jag märkt att man börjat nia. Jag känner mig onaturlig med niandet i Finland och föredrar verkligen att dua/bli duad. (Kvinna 40–50, administrativt yrke)
- (43) Använder "du" i kontakter till Sverige. Är mer benägen att använda "ni" i kontakter till Finland. (Kvinna 50–60, översättare)

Att svenskspråkiga i Finland generellt är medvetna om att duande är vanligare i Sverige har konstaterats även i tidigare studier av rapporterat bruk av tilltal (se Clyne m.fl. 2009, 146; Norrby m.fl. 2007, 25). I de autentiska servicesamtal från till exempel teaterkassor som vi samlade in inom forskningsprogrammet IVIP (se Norrby m.fl. 2021) kunde vi även belägga den anpassning till sverigesvenska mottagare som informanten i exempel (43) talar om (Nilsson m.fl. 2015).

5 SLUTSATSER

Sammanfattningsvis kan man konstatera att svaren i frågelistan bekräftar att det finlandssvenska tilltalsskicket karaktäriseras av förhållandevis stor och inte helt lättfångad variation. Även om man kan se tendenser till mer frekvent niande inom vissa åldersgrupper, vissa yrken och även vissa sociala skikt förekommer det stor variation till exempel bland personer i samma ålder från samma område och personer i samma ålder med samma yrke. Frågelistsvaren bekräftar sålunda tidigare tendenser som belagts i studier av rapporterat bruk (Clyne m.fl. 2009; Norrby m.fl. 2007) samt tilltalspraktiker i autentiska servicesamtal (Saari 1995; Fremer 1996; Norrby m.fl. 2015b, 2018; Wide 2016) och i läkare-patientsamtal (Norrby m.fl. 2014; 2015a; Wide m.fl. 2019) som alla visat att tilltalspraktikerna i Finland pekar åt två håll. Duande är klart vanligare, men niande förekommer som en resurs som också kan utnyttjas (i vissa sammanhang). Vilket tilltal man väljer verkar i rätt hög grad handla om personliga val: hur man själv förhåller sig till social närhet eller distans. För många är valet förknippat med starka personliga preferenser och både duande och niande väcker starka och ibland diametralt motsatta uppfattningar. Detta pekar på att valet av tilltalsform för de flesta inte är neutralt utan starkt laddat samtidigt som talaren inte kan vara säker på hur motparten uppfattar bruket. Det oaktat ser vi en viss tendens i frågelistmaterialet till att sammanhang där social skiktning spelar (eller upplevs

spela) en roll verkar leda till starkare uppfattningar om vad som anses lämpligt eller inte.

Finland är uppenbarligen fortfarande – trots utbrett duande – ett land där både duande och niande kan upplevas som starkt positivt eller negativt, både på svenska och finska (Yli-Vakkuri 2005). Att navigera i ett sådant pragmatiskt landskap kan vara utmanande för språkbrukarna, men desto mer intressant för oss språkforskare eftersom tilltalsmönster reglerar språkbrukarnas uppfattningar om interpersonella relationer och normativa orienteringar i samhället. Kort sagt kan tilltalspraktiker ge oss vidare insikter i hur språk, nation och kultur hänger tätt samman (jfr Norrby m.fl. 2021, 129–131). Förutom att det, som vår studie visar, förekommer individuell variation och personliga preferenser i finlandssvenskt tilltalsbruk kompliceras bilden ytterligare av den rådande språkkontaktsituationen. Trots att tilltalsskicket i finska och svenska i Finland är mycket snarlikt är niande och undvikande av tilltal något vanligare i finska (Wide m.fl. 2019), vilket ytterligare kan bidra till variation och osäkerhet bland finlandssvenska språkbrukare (Nyblom 2006). Valet av tilltalsmönster i finlandssvenskan påverkas således både av kommunikativa mönster i sverigesvenskan och finskan. Ett sätt att uttrycka detta är att finlandssvenskan i tilltal liksom i kommunikativa mönster över lag befinner sig mitt emellan det sverigesvenska och det finska språklandskapet.

MATERIAL

Södergård, Lisa. *SLS 2347 Duande och niande - hur gör vi i dag?* (2019–2020). Publicerades på SLS webbplats och i *Källan 2/2019*. Hämtad 9.10.2021. <https://sls.finna.fi/Collection/sls.SLS+2347>.

LITTERATUR

- Ahlgren, Perry 1978. *Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane 2009. *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fremer, Maria 1996. Personlig referens i servicesituationer. Svenska och finska samtal från Helsingfors, Stockholm och Uppsala i en jämförande analys. Opubl. magisteravhandling i nordiska språk. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Fremer, Maria 2019. Finlandssvenskt tilltal. I: Tandefelt, Marika (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 415–429.
- Hakulinen, Auli 1987. Avoiding personal reference in Finnish. I: Verschueren, Jef & Bertucelli-Papi, Marcella (red.), *The Pragmatic Perspective. Selected papers*

from the 1985 International Pragmatics Conference. Amsterdam: Benjamins. S. 141–153.

- Hoffmann, Linus 2018. Professor i nordiska språk om att nia och dua: det finns inget rätt eller fel – men historiskt har niande en gång betytt att man haft en lägre social status. *Radio Vega Åboland* 18.11.2018. Hämtad 9.10.2021. <https://svenska.yle.fi/artikel/2018/11/18/professor-i-nordiska-sprak-om-att-nia-och-dua-det-finns-ingenet-ratt-eller-fel-men>.
- Jalli, Ninni & Pajusalo, Renate 2015. Samat keinot, eri käyttö. Puhuttelu Virossa. I: Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (red.), *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 105–134.
- Kluge, Bettina & Moyna, María Irene (red.) 2019. *It's not all about you. New perspectives on address research*. Topics in Address Research 1. Amsterdam: Benjamins.
- Lappalainen, Hanna 2015. Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä. I: Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (red.), *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 72–104.
- Mara, Johanna & Huldén, Lena 2000. "Långväga främmande tar man i hand när man hälsar". Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet. *Källan*, nr 2.
- Mårtensson, Eva 1986. *Det nya niandet*. Nordlund 10. Lunds universitet: Institutionen för nordiska språk. S. 35–79.
- Nilsson, Jenny, Wide, Camilla, Norrby, Catrin & Lindström, Jan 2015. Accommodation and asymmetry in address patterns. The organization of interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. Föredrag presenterat på konferensen 14th International Pragmatics Conference (IPRA). Antwerpen, 26–31 juli 2015.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2004. "Kan jag hjälpa dig med något?". Om tilltal i en servicesituation. I: *Språk och stil*. NF, nr 13 (2003). S. 5–34.
- Norrby, Catrin, Nilsson, Jenny & Nyblom, Heidi 2007. Tilltalande tilltal? Om tilltalsskick i Finland och Sverige. I: *Språk och stil* NF, nr 17 (2006). S. 5–29.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2014. Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland. I: Lindström, Jan m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 33*. Helsingfors universitet: Finska, finskugriska och nordiska institutionen. S. 343–352.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015a. Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish Address Practices. *Journal of Pragmatics*, nr 84. S. 121–138.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015b. Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. I: Norrby, Catrin & Wide, Camilla (red.), *Address practice as social action. European perspectives*. Basingstoke: Palgrave. S. 75–96.

- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2018. Positioning through address practice in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. I: Beeching, Kate, Ghezzi, Chiara & Molinelli, Piera (red.), *Positioning the self and others. Social indexicality and identity construction*. Amsterdam: Benjamins. S. 19–49.
- Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla 2021. *Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Rapport från ett forskningsprogram*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Santérus förlag.
- Nyblom, Heidi 2006. The use of address pronouns among Finnish and Finland-Swedish students. Special issue, *Australian Review of Applied Linguistics (ARAL)*, nr 29(2). S. 19.1–19.12.
- Paunonen, Heikki 2010. Kun Suomi siirtyi sinutteluun – suomalaisen puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. I: Lappalainen, Hanna, Sorjonen, Marja-Leena & Vilkuna, Maria (red.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 325–368.
- Saari, Mirja 1995. "Jo, nu kunde vi festa nog". Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: *Folkmålsstudier*, nr 36. S. 75–108.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Södergård, Lisa 2020a. Duande och niande – hur gör man i dag? SLS-bloggen 3.9.2020. Hämtad 9.10.2021. <https://www.sls.fi/sv/blogg/duande-och-niande-hur-gor-man-i-dag>.
- Södergård, Lisa 2020b. Duande och niande – sociala roller, plats och tid inverkar. SLS-bloggen 10.9.2020. Hämtad 9.10.2021. <https://www.sls.fi/sv/blogg/duande-och-niande-sociala-roller-plats-och-tid-inverkar>.
- Tandefelt, Marika 2013. *Prima vara! Språk- och stilhistoriska studier i finlandssvenska och svenska varuhusannonser under 1900-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wide, Camilla 2016. Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk. I: Gustafsson, Anna W. m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 34*. Lund: Lunds universitet. S. 39–62.
- Wide, Camilla, Lappalainen, Hanna, Rouhikoski, Anu, Norrby, Catrin, Lindholm, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2019. Variation in address practices across languages and nations: A comparative study of doctors' use of address forms in medical consultations in Sweden and Finland. I: *Pragmatics*, nr 29(4). S. 595–626.
- Yli-Vakkuri, Valma 2005. Politeness in Finland. Evasion at all costs. I: Hickey, Leo & Stewart, Miranda (red.), *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 189–202.

Plats och ställe på vykort från Wasa 1900–1920

Om ansvar och framväxten av "det moderna"

Jan-Ola Östman

1 INLEDNING

Vykortets funktion i samhället kan numera – med fog – anses marginell.¹ I dag har de sociala medierna nästan helt tagit över de sociala, politiska, interaktionella och emotionella funktioner som vykortet fick för hundra år sedan – funktioner som vykortet behöll under hela 1900-talet. Både i Finland och i Sverige producerades de första topografiska postkorten på 1880-talet – före det hade postkort importerats speciellt från Tyskland – och de blev genast mycket populära bland allmänheten.² Enligt Billgren och Andersson (1996, 98) sändes 43 miljoner vykort i Sverige 1903 och enligt Rogan (2002, 39) sändes 200–300 miljarder vykort i Europa under 1900–1920, dvs. under de decennier den här studien fokuserar. Nittonhundratalet generellt har kallats "vykortsseket" (jfr t.ex. Phillips 2000, *The Postcard Century*).

Vykortet innehade en viktig roll i kommunikationen människor emellan, och kom även att ha betydelse för hur bilden av Sverige och Finland skapades i början av förra seklet. Jag vill här lyfta fram en rad aspekter på vykortet som kommunikationsmedel och diskutera vykortets roll för Vasaborna under 1900-talets två första decennier i det då ryska storfurstendömet Finland.

2 OM VYKORT

Vykort kan, sitt lilla format till trots, analyseras ur ett antal olika synvinklar. Mitt analysverktyg har speciellt varit att se på vykort som diskurs.³ Nedan följer en mycket kortfattad översikt av de viktigaste karakteristiska dragen hos postkort.

¹ Jag vill tacka Ann-Catrin Edlund för djupgående diskussioner om vykort och om litteracitet under de senaste åren. Jag vill också tacka Ville Laakso för alla år av samarbete kring vykort, speciellt för vårt gemensamma arbete med seminarierna vid Korttien Talo och för de samlingsvolymerna vi redigerat (Laakso & Östman 1999; 2001; 2003). Mycket av den bakgrundsinformation om vykort som delges i denna studie har behandlats i detalj i dessa samlingsvolymerna.

² Jag använder begreppen (topografiska) *postkort* och *vykort* synonymt. De första postkorten som inte sändes inne i förseglade kuvert lär ha skickats i slutet av 1860-talet i Österrike-Ungern. De "öppna" postkorten blev snabbt populära, speciellt eftersom det var billigare att sända postkort än att sända brev.

³ I tillägg till en rad artiklar i de samlingsvolymerna som nämnts i fotnot 1, se Östman (2000; 2004).

- Postkort består av bild *och* meddelande; samtidigheten hos bilden och meddelandet fungerar som en helhet.
- Postkortet är en artefakt som därmed också har gåvostatus.
- Det prototypiska postkortet fyller estetiskt sett kraven på det gyllene snittet.
- Postkort är samlarobjekt; speciella postkortsalbum var synnerligen populära under vykortets guldålder 1900–1920.
- Postkort är mediala, men det som kommuniceras är semioffentligt: för att kvalificera som diskurs måste postkortet ha genomgått postväsendet. Därmed är postkortet en parasit på postverket. "Skrynkelfria" och oskrivna samlarobjekt som aldrig sänts definierar jag således inte som uttryck för postkortsdiskurs.
- "Postkortande" innebär i sig ett posering på flera plan: (a) med det postkort man väljer att sända vill man förmedla en del av sig själv och hur man vill bli ihågkommen; (b) dessutom förekommer posering på postkort i den bemärkelsen att skribenten själv poserar på vykortet (t.ex. på fotografiska postkort som sändes hem av utvandrare till Amerika).
- Förutom att postkortet synas av avsändaren och mottagaren, utsätts postkortet även för "tjuvläsarens" eller "smygtittarens" blick – inte bara under postgången, utan även i och med att postkortet kan läggas fram till allmän beskådan på t.ex. vardagsrumsbordet.
- Ansvaret för en postkortsdiskurs vilar inte enbart på avsändaren; att t.ex. vara mottagare av ett postkort med ett visst politiskt innehåll har visat sig vara ödesdigert i krigstid.
- Ens val förmedlar ett budskap. Valet av bild, vy, eventuell förtryckt text, det man väljer att skriva och hur man väljer att skriva det (vertikalt, horisontalt, snett, runt), valet av frimärke och sätt att limma det på kortet (upp-och-ner, på sidan), valet av stämpel (på den tid då alla små postkontor hade egen stämpel) för att indikera ort, valet av kortets form och storlek: alla dessa val kommunicerar olika ställningstaganden och förankrar *implicit* det man vill förmedla.
- Postkort är dynamiska; inte ens (det förtryckta) utseendet som sådant är på förhand givet: att t.ex. rita mustasch på en ängel eller sticka hål med en nål för att indikera "här bor vi" är allom bekant.

Postkortet uttrycker på detta sätt ett fatiskt gemenskapsbildande mellan avsändare och mottagare,⁴ vilket kräver spontanitet men samtidigt mycket energi och ansträngning eftersom det utrymme man ska förmedla något på är mycket litet. Postkortsdiskurser blir på detta sätt berättelser av – och om – den vanliga människan i historien och postkortens små berättelser⁵ utgör fönster till

⁴ När postverket delade ut post flera gånger om dagen i de större städerna i Europa kunde postkort innehålla mer informativ text; man kunde t.ex. sända ett postkort på morgonen med förslag om gemensam lunch samma dag.

⁵ Om narratologins "small stories", se t.ex. Bamberg & Georgakopoulou (2008); De Fina (2013).

populärkulturen: det avsändaren väljer att dela med sig av något hen upplevt och hur hen gör det och att hen t.ex. vill sprida sitt goda humör till mottagaren.

Postkortet är paradoxalt och ambivalent – och det är precis däri som dess styrka ligger. Missuppfattningar är likväl troliga i och med att betydelser skapas på kortets postresa i tid och rum. Postkortandet är således en dynamisk, diskursiv process, ett sätt att befinna sig i kulturen, i traditionen, i samhället och i den egna gruppen. Det är också ett sätt att upprätthålla kontakter och utbyta erfarenheter, och ett sätt att uttrycka affekt, känslor och fördomar. Så som vardagsspråket är postkortandet både en respons på omgivningen och en projektion framåt i tiden: det är ett fördröjt samtal, med inbyggda turer. Och i och med att postkortandet är en diskursiv process blir de objekt vi kallar postkort egentligen ett resultat av – ett "avfall" efter – det dynamiska postkortandet, dvs. det som blir liggande kvar efter en interaktion.

Vad gäller språket på vykort, kan det i många avseenden beskrivas som bestående av ritualer och stereotypier. Det här gäller speciellt julkort, påskkort, födelsedagskort, namnsdagskort, nyårskort och liknande. Även vykort från resor utgör ofta stereotyper med sina typiska bilder – av lutande tornet i Pisa från Italienresan, med bilder på samer och renar från resan till Lappland, med bilder av älgar eller dalahästar från resan till Sverige osv.

Postkortsdiskursen är polyfon. Hänvisningarna till bildsidan bygger intertextuella broar⁶, liksom också handstilen, typen av bläck och t.ex. ens fingeravtryck i blåbärssylt. En språkvetenskaplig analys av postkort som diskurs uppvisar genusskillnader och skillnader i relation till andra sociolingvistiska variabler; implicita, gömda meddelanden finns inte endast t.ex. i frimärkets placering, utan även i form av direkta återgivning av dikter eller sångtexter. Att återge en dikt utan vidare kommentarer kan på detta sätt avlägsna ens explicita ansvarstagande för vad som sägs i dikten.

När vi skriver vykort, följer vi en grammatik, ett diskursmönster (jfr Östman 1999): det finns "regler" för hur man prototypiskt ska skriva vykort, vilka delar som ska ingå etc. (se speciellt Tainio 1999 om den prototypiska uppbyggnaden av vykort till ens arbetsplats).

3 OM IDEOLOGI OCH APPROPRIERING

Samhället i Sverige och i Finland "skapades" under första delen av 1900-talet av Martta Wendelin, Rudolf Koivu, Jenny Nyström, Carl Larsson och andra välkända artisters vykort. De gav en idealbild av hur samhället skulle se ut. Människorelationer skulle t.ex. vara pryda: om ett par avbildades på ett vykort,

⁶ Bildsidan och textsidan är inte två åtskilda sidor i sentida postkort. I början av 1900-talet fanns det regler från postverket om att adressidan av ett postkort inte fick innehålla annat än mottagarens adress. Därför var man tvungen att skriva sina meddelande på bildsidan – vid sidan av, eller ovanpå bilden.

var det viktigt att det fanns en gårdsgård mellan dem. Vissa aspekter på livet lyftes fram, andra gömdes bort och saknades således på vykortet.

Den här funktionen hos postkort som diskurs användes flitigt under ofärdsåren i Finland vid förra sekelskiftet, när Nikolaj II tillträdde som tsar och Bobrikov blev generalguvernör. Inte bara texterna på postkortet kunde skvallra om avsändarens och mottagarens eventuella patriotism, utan även de bilder man sände – utan desto vidare kommentarer – kunde förmedla ens ståndpunkt. Det gick kanske inte att ta miste om avsändarens ståndpunkt om hen sände en bild av Schauman eller av ungmön Finland, medan bilder av Kolehmainen, Sibelius eller av målningar av Gallen-Kallela kanske var mer tvetydiga. Hursomhelst var det möjligt att på detta sätt implicit uttrycka sin ståndpunkt utan att explicit – med risk för censur eller något ännu värre – uttrycka var man stod i fråga om Finlands politiska situation.

Den bild som förespråkas i den vykortsbild som framfördes av Jenny Nyström, Carl Larsson, Martta Wendelin och Rudolf Koivu är ett exempel på appropriering, dvs. hur man – i detta fall – med vykortens hjälp, kan ta makt över någon annan och tala för en hel grupp. Ofta sker detta i relation till personer i minoritetsställning, där rasism, chauvinism och xenofobi kan blomstra. Det här kan – tyvärr – också ses på de postkort som utvandrare sände hem till Finland och Sverige: i och med emigrationen till Amerika blev postkortandet det uttryckssätt som varje någorlunda skrivkunnig person kom i kontakt med och något som man förväntades själv aktivt kunna prestera (se t.ex. Östman 2001).

Under tidigt 1900-tal var det vi i dag ser som prototypen för vykort, dvs. turistvykort, en marginell företeelse (jfr Edlund 2021, som kallar postkortandet "ett förbisett kulturarv"). Avsändaren var sällan någon som var ute och reste, utan vykortet sändes oftast från ens hemort – och de valdes på basis av hur man ville att mottagaren skulle se hemorten. Mottagaren kunde dessutom vara relativt obekant; att samla vykort var en utspridd hobby och samlare kunde be om vykort med olika, helst speciella motiv av i princip vem som helst. Bildsidan (på topografiska vykort) kunde inte bara avbilda en plats på avsändarens hemort, utan helt enkelt vara en vacker bild eller ett fint fotografi.

Edlund (2021, 53) beskriver vykortspraktiken som "det första kommunikationsmedium som kunde användas fullt ut av alla medborgare". I princip alla ville vara delaktiga i processen: man skrev vykort, samlade vykort (jfr samlarkort i dag), bytte vykort med andra, s.k. vybyte, och sammanförde sina vykort i vykortsalbum. Det fanns t.o.m. möjlighet till vykortsdejting.⁷ Postkortandet var m.a.o. ett sätt att vara, en vardaglig skriftpraktik som kan jämföras med dagboksskrivande.

⁷ Allt detta skedde i princip i alla samhällsgrupper, oavsett om man hade råd eller inte. Detta i sin tur kunde skapa stora ekonomiska problem för mindre bemedlade.

4 OM FRAMVÄXTEN AV "DET MODERNA" I SVENSK-FINLAND

Huvudfrågan för denna studie är varför ett visst vykort sändes från Vasa under de två första årtiondena av 1900-talet. Det fanns ett väldigt stort urval av vykort till försäljning under den här perioden – och dessutom gjorde man egna kort. Så varför valdes ett specifikt motiv och varför valde man specifikt att skriva den text som återfinns på vykortet?

Mer specifikt undersöker jag via några nedslag i vykort som sändes från Vasa under den här tiden, hur det valda⁸ motivet *samarbetar med texten* på vykortet. Och via denna frågeställning vill jag visa *hur konkreta platser i Vasa / Wasa / Nikolaistad gjordes till ställen*. Eftersom vykort som blivit "diskursade" har utvalts, ofta köpts, skrivits, sänts, mottagits och lästs, får valet av bildmotiv en personlig betydelse (dvs. det som avsändaren vill förmedla, eller det som mottagaren – och eventuella tjuvläsare – läser in som en intention från avsändarens sida). Och detta gäller både det som mottagaren (och alla andra läsare) kan avläsa som ett explicit meddelande *och* det som samtidigt förmedlas mellan raderna.

Jag definierar skillnaden mellan *plats* och *ställe* så som det traditionellt definierats (jfr Cresswell 2004; Östman 2017; Sjrjälä 2018): begreppet *plats* (eng. *space*) hänvisar till en konkret angivelse (exempelvis på en karta), t.ex. det vi i dag kan kartfästa med ortnamnet Vasa. Begreppet *ställe* (eng. *place*), å andra sidan, avser ens uppfattning om platsen (jfr begreppet "imagined community" 'föreställt samhälle', Anderson 1991). Ett smultronställe är m.a.o. inte det samma som en plats där man hittar smultron. I det här sammanhanget är frågan alltså hur avsändaren av ett vykort och mottagaren/läsaren tolkar och förstår en konkret bild av en platsangivelse: Vad är det föreställda samhället Vasa för sändare och mottagare? Det som gör detta speciellt intressant är att det naturligtvis finns en rad ambivalenta och varierande tolkningsmöjligheter av en postkortsdiskurs. Och detta i sin tur gör postkortet till ett kraftigt verktyg i förmedlandet av implicita, mellan-raderna-meddelanden.

4.1 Gamla Wasa Kyrka

Figur 1 visar bildsidan och adressidan av ett vykort med den förtryckta texten Gamla Wasa Kyrka på bildsidan och texten UNION POSTALE UNIVERSELLE. CARTE POSTALE förtryckt på adressidan. Motivet på bildsidan ges i form av ett fotografi av Gamla Vasa kyrka.

I termer av plats och ställe kan vi notera att *Helsingfors* anges som en konkret plats där mottagaren befinner sig. Postverkets stämplor anger året (19)02 och

⁸ Här utgår jag helt sonika från J. R. Firths (1957) slogan om att "meaning implies choice", dvs., att kommunicera en viss betydelse innebär att man väljer X i stället för Y.

att vykortet sänts från Nikolaistad (dvs. från nuvarande Vasa). Postverkets i Helsingfors stämpel anger vidare att vykortet kommit fram till Helsingfors den 8 februari 1902. På bildsidan finns även en platsangivelse och en datering: 'Vasa den 17 februari 1902'.

FIGUR 1 Bildsida och adressida av ett vykort med Gamla Vasa kyrka som motiv. (I skribentens privata ägo.)

Texten som avsändaren skrivit på bildsidan ges i (1).

- (1) Wasa d. 17: 2: 1902
Gubben J. far i morgon bittida till sitt land igen. Wi ha sökt fora så varligt med honom som möjligt varit.
[Gamla Wasa Kyrka] – Hälsning från en fridens ort och en fridens vän.
G. A. Gustafson

Vad gäller det föreställda stället kan vi naturligtvis inte direkt komma åt vilken avsikt avsändaren hade med vykortet. Men som språkvetare kan vi notera en del särdrag som tyder på att något sägs mellan raderna. Avsändarens text anger att vykortet sänts från Wasa, dvs. inte från Nikolaistad. (Andra försändelser från samma tidsperiod visar att Nikolaistad klart var ett alternativ.) Texten specificerar det förtryckta Gamla Wasa Kyrka som *en fridens ort* genom att avsändaren konkret lagt till ett tankstreck mellan det förtryckta och den egna hälsningen. Därutöver undertecknar avsändaren sin text med epitetet *en fridens vän*. Hänvisningen till Gamla Wasa som en fridens ort kan då avse Wasa under tiden före 1852, då Wasa flyttades till dess nuvarande plats efter en omfattande brand i det som i dag är Gamla Wasa; de stora förryskningsförsöken tog ju inte vid förrän under slutet av 1800-talet. Vi kan av detta sluta oss till att Gamla Wasa (kyrka) – och i förlängningen, ”det gamla/tidigare Wasa” – presenteras som ett fridens ställe.

Vi kan vidare notera att avsändaren daterat sitt postkort i enlighet med den gregorianska kalendern som infördes i Finland under den svenska tiden – medan postmyndighetens poststämpel följer den julianska kalendern som användes i Ryssland.⁹ Vi kan naturligtvis inte veta om det är ett aktivt val av avsändaren att använda den gregorianska (dvs. icke-ryska) kalendern – eller om det bara är ”så man gör” i vår familjekrets. Men det är på detta sätt implicita val görs och får betydelse i diskursen.

Vi kan således notera att valet av motiv tillsammans med den förtryckta och den egenskivna texten inte bara är en återgivning av en konkret plats, utan tillsammans förmedlar de en uppfattning och en bild av ett ställe, ett fridfullt, fridens ställe – kanske i opposition till ett mindre fridfullt Nikolaistad med ryska förtecken.

4.2 Postkortande som politik

Postkortandet var en viktig deltagare i politiska diskussioner och åsiktsuttryck i krissituationer överallt i Europa i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det

⁹ Jag vill tacka Anders Westerlund för tolkningen av dateringarna på postkortet. Avsändaren har synbarligen daterat kortet till den 17 februari i enlighet med den gregorianska kalendern, medan poststämpeln som anger den 8 februari följer den julianska kalendern som användes i Ryssland. Skillnaden mellan kalendrarna är 13 dagar, dvs. dateringen för när postkortet anlände till Helsingfors torde i enlighet med gregoriansk datering vara den 21 februari 1902.

här gällde också Finland och i synnerhet fr.o.m. oroligheterna efter Nikolaj II:s tronträdande 1894 och tillsättandet av Bobrikov som generalguvernör över Finland 1898. Bobrikovs uppgift var specifikt att ta sig an separatistiska aktiviteter i storfurstendömet Finland.

Vykort som halvoffentliga kommunikationsmedel kan tolkas olika av mottagare, "tjuvläsare", personal som hanterar post, censorer etc., dvs. ett postkort kunde användas för att implicit uttrycka en åsikt i schismen mellan Ryssland och Finland: texten kan propositionellt säga en sak, men implicit något annat; bilderna på vykortet kunde väljas i enlighet med ens politiska ståndpunkt; frimärken kunde klistras på vykortet på olika sätt – snett, upp-och-ned etc. – för att sända meddelanden mellan raderna av det man kunde skriva. Och, som vi sett ovan, en synbarligen enkel angivning av platsen kan förmedla stället man skriver ifrån; jämför användningen av *Wasa* i stället för *Nikolaistad*.

4.3 Om framväxten av "det moderna"

Medborgarnas litteracitet (skriv- och läskunnighet på standardspråket) låg inte på en hög nivå i början av förra seklet, men att skriva, sända och spara på vykort i postkortsalbum var en aktiv hobby speciellt bland ungdomen (se t.ex. Edlund 2021). En analys av språket och det sätt man uttryckte sig på och de vyer man valde att sända till andra kan därmed ge oss en djupare insikt om speciellt den "vanliga människans" syn på det samtida samhället. På andra sidan Bottenhavet tog "det moderna"¹⁰ fart med industrialisering och turism, något som rikt illustreras på den tidens vykort. Det här är frågor som speciellt intresserat Ann-Catrine Edlund¹¹ som ser vykortspraktiker som ett immateriellt kulturarv. Om det moderna karakteriseras av bilder relaterade till turism i Jämtland och bilder på industrialisering i Medelpad, vad är det då vi kan läsa in som det moderna på vykort i Österbotten?

Till följd av deras popularitet hade vykortet också en viktig funktion som förmedlare av det nya moderna; den här aspekten på vykort har klart underskattats och anakronistiskt t.o.m. förlöjligats – jämför t.ex. publikationer med titeln *Boring Postcards*. Det är emellertid högst nödvändigt att se postkort som aktiva deltagare i diskurs med deras respektive samtid.

I jakten på hur det moderna tar sig uttryck på vykort med anknytning till Svenskfinland och Vasa finns många alternativ. Det är t.ex. slående hur många vykort från Svenskfinland som "bara" har bilder på (ofta breda) gator. Men är en bred gata ett tecken på välmående? Knappast är det så i någon högre grad; erfarenheter av många bränder hade dock visat att det var nödvändigt att ha

¹⁰ Begreppet "det moderna" har olika betydelser och ger olika perspektiv i relation till den kultur och det samhälle man lever i; generellt innebär det moderna ett demokratiskt samhälle med utveckling och allmän kunskapsökning där det individuella ges en mer central position.

¹¹ Se projektet *Vykortens berättelser om det moderna* på hemsidan <https://www.miun.se/Forskning/forskningsprojekt/pagaende-forskningsprojekt/vykort/>

breda gator för att brandkåren skulle komma fram så snabbt som möjligt och för att elden vid brand inte skulle kunna sprida sig så lätt från hus till hus.

Ett annat alternativ är att se alla de ståtliga, stora byggnaderna som ofta förekommer som motiv på vykort från Vasa, som ett uttryck för det moderna. Visserligen anger ståtliga byggnader att utvecklingen går framåt, men det är kanske inget speciellt för Svenskfinland och Vasa.

4.4 Ansvar och positionering

I relation till figur 1 och texten i (1) kan vi sluta oss till att G. A. Gustafson har sänt ett vykort och hen har undertecknat det explicit med sitt namn. G. A. Gustafson är således ansvarig för att ha valt detta specifika vykort, för att ha sänt vykortet och för vad som står på vykortet. Men mottagaren delar också ansvaret för (att stå som mottagare av) vykortet; såsom ovan nämnts, finns det fall (under krigstillstånd) där den som står som mottagare på ett vykort har fängslats.

Som (vykorts)forskare är vi ansvariga för att beakta alla förhandenvarande fakta om vykort, om vykortshandel för 115 år sedan, om den historiska bakgrunden etc. – för att kunna göra ansvarsfulla tolkningar. Och helst – som forskare – erbjuda möjliga alternativa tolkningar.

I min forskning (se t.ex. Östman & Solin 2016) har jag sett begreppet *ansvar* som den dynamiska sidan av begreppet *ideologi*, dvs. som ett analytiskt verktyg i diskurspragmatisk analys. Vi kan då särskilja mellan det juridiska ansvaret (här: avsändaren har använt den statliga Posten som förmedlare av vykortet och hen har undertecknat den handskrivna texten), det moraliska, personliga ansvaret (G. A. Gustafson står upp för – och kan ställas till svars för – det explicita hen skrivit på vykortet, men också för det som (av "tjuvläsare") kan tolkas som att ha kommunicerats mellan raderna), och det kollektiva ansvaret (både för mottagaren och – i slutändan – för det finlandssvenska). Att använda ansvar som verktyg innebär således en undersökning av hur man positionerar sig själv och sin identitet och sin ideologi.

Om vi ser vykort som narrativa *small stories* (se ovan, fotnot 5), kan vykortsdiskursen underkastas en narrativ positioneringsanalys – på flera olika nivåer, dvs. positionering i relation till postkortsgenren: följs den eller bryter man mot den. Specifikt kan vi särskilja tre nivåer av positionering:

Nivå 1: Positionering i relation till det man sänder och skriver: dvs. i relation till den information som förmedlas som propositionellt innehåll.

Nivå 2: Positionering (t.ex. med hälsningar, gratulationer) i relation till den man sänder vykortet till, men även i relation till möjliga tjuvläsare och andra som har tillgång till eller kommer att kunna se och läsa vykortet (inklusive eventuella styrande censorer).

Nivå 3: Positionering i relation till den sociala och politiska kontexten och kulturen som omger postkortandet i en specifik tid och ett specifikt rum:

Vad vågar man skriva? Hur kan, får och vågar man förmedla sin ståndpunkt?

Figur 2 har den förtryckta texten *Waasan tori 19 13/8 05*, dvs. 'Vasa torg den 13 augusti 1905'. Avsändarens egenskrivna text ges i (2).

FIGUR 2 Vasa torg den 13 augusti 1905 (SLS arkiv, ÖTA 199 postkort 13)

- (2) Tack för kortet. Nog har Edit fått ditt kort. Du kan köpa några hem med dig, när du kommer. Att jag får sända åt mina bekanta ty här får man dem icke, och det vore bra träfliga att ha
Här väntas ånyo att bli strejk men får nu se om alla är med om det 'jag tror det icke'
Hälsningar från oss alla. Glöm ike att hemta några kort åt mig, det vore synd.

Varför sändes denna specifika bild? Råkade det sig bara? Knappast. Det fanns en uppsjö av vykortsmotiv att välja mellan och vykort var eftertraktade, vilket också framgår av texten i (2). På *Nivå 1* av ansvarspositioneringen ger avsändaren propositionellt innehåll - om Edit, om vykort som samlarobjekt, om den kommande strejken.

På *Nivå 2* hittar vi dels explicita hälsningsfraser och direktiver, dels modala uttryck, partiklar och hjälpverb som inte är direkt explicita (jfr *nog, kan, får, nu, det vore synd*). Och dessutom den relativt explicita attitydmarkeringen *jag tror det icke*, med vilken skribenten tar ställning till den kommande strejken.

Det som kan utläsas av en analys på *Nivå 3* är dock det mest intressanta. (Jämför analysen av begreppen *en fridens ort, en fridens vän* och diskussionen om (det implicita) valet av kalender för datering i relation till G. A. Gustafsons

postkort i figur 1.) På postkortet i figur 2 hittar vi en tydlig, implicit narration som med fog kan tolkas så att den stöder frasen *jag tror det icke* i och med att avsändaren skriver sin text upp-och-ner i relation till bildmotivet. Det här är knappast en tillfällighet eftersom "himlen" på bildmotivet hade varit en minst lika bra "tom" yta att börja skriva på. Kombinerat med *jag tror det icke*, vågar jag påstå att vi här kan sluta oss till att skribenten har en negativ syn på den kommande strejken. Vi måste också komma ihåg att det inte bara var potentiella ryska censorer som tjuvläste vykort; det fanns förstås även "fosterlandsivrande" censorer. Dagen innan, den 12 augusti, hade annonsen som återges i figur 3 ingått i *Wasabladet*.

N:o 96

Stor Jättedemonstration.

**Söndagen den 13 dennes kl. 3 e. m.
Samling å Salutorget.**

Demonstrationen anställes mot de allt ännu i landet rådande och, såsom synes, fortsättningsvis ännu mera sig förökande olagliga förhållandena.

Kom med alla medborgare, män och kvinnor, som vilja försvara landets lagar och rättigheter!

Musikkårerna med!
Stackare den som blir borta!
Marskalkarnas anvisningar måste ovillkorligen följas.

Wasa organiserade arbetare.

Obs! Marskalkarna från utfärden i juni böra nödvändigt infinna sig å föreningens lokal i söndag kl. 1 på dagen. 4741

FIGUR 3 Wasa organiserade arbetares annons i *Wasabladet* den 12 augusti 1905 (Nationalbibliotekets digitala samlingar)

Annonsen innehåller bl.a. en mening som kan tolkas som ett konkret hot (*Stackare den som blir borta!*) och om man inte infinner sig och deltar i demonstrationen kan detta tolkas som att man inte *vilja försvara landets lagar och rättigheter*.

5 POSTKORTANDETS BETYDELSE

Vykorten och själva postkortsaktiviteten, postkortandet som diskurs, bör ses som ett immateriellt kulturarv som förmedlar den vanliga människans förhållanden, ideologier och ansvar. På grund av postkortens popularitet under de två första

årtiondena av 1900-talet och den politiska och sociala situation som då rådde är det speciellt viktigt att studera detta kulturarv under denna period.

Traditionellt och ur en standardspråkssynvinkel utgör vykortet kanske ett perifert kommunikationssätt. Men perifera diskurser är viktiga i och med att de tar fram en annorlunda dimension av "det vanliga", "det ordinära". Därigenom ger periferin oss central information och en djupare förståelse av människans kommunikativa kapacitet och därigenom av samhället generellt. Vykortsdiskursen ger oss, kort sagt, en ytterligare dimension och förståelse av (den vanliga) människan.

I den här studien har jag visat att gemene man och kvinna på gräsrotsnivå med hjälp av vykort och postkortande kunde uttrycka sitt ansvarstagande för Finland som ett nytt, modernt – och självständigt – ställe. Det här kunde jag komma åt genom en analys av den narrativa *Nivå 3*-positionering som postkortsdeltagarna implicit uttryckte i relation till Vasa och det moderna i Svenskfinland.

"Det moderna" i Vasa under 1900–1920 hade inte i första hand att göra med turism eller industrialisering, med breda gator eller stora, ståtliga byggnader, utan med drömmen om och bilden av *Ett fridens Vasa*.

LITTERATUR

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra 2008. Small Stories as a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. I: *Text & Talk* 28. S. 377–396.
- Billgren, Jan & Andersson, Sören 1996. *Svensk posthistoria 1855–1925*. Stockholm: Filatelistförbundets Förlags AB.
- Cresswell, Tim 2004. *Place – A Short Introduction*. Oxford: Blackwell.
- De Fina, Anna 2013. Positioning Level 3. Connecting Local Identity Displays to Macro Social Processes. I: *Narrative Inquiry* 23:1. S. 40–61.
- Edlund, Ann-Catrine 2021. Vykort – ett förbisett kulturarv. I: Jarnkvist, Karin & Nordbäck, Carola (red.), *Kritiska studier av kulturarv och museala praktiker – en tvärvetenskaplig mötesplats*. Genusvetenskap på Mittuniversitetet, Working papers 15. S. 51–64.
- Firth, John Rupert 1957. A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–55. I: Palmer, Frank R. (red.), 1968. *Selected Papers of J. R. Firth (1952–59)*. London: Longmans. S. 168–205.
- Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.), 1999. *Postikortti diskurssina*. Tavastehus: Korttien Talo.
- Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.), 2001. *Postikortti sosiaalisessa kontekstissa*. Tavastehus: Korttien Talo.
- Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.), 2003. *Postcards and Cultural Rituals – Postikortti suhteessa kulttuurisiin tapoihin*. Tavastehus: Korttien Talo.
- Phillips, Tom 2000. *The Postcard Century*. London: Thames & Hudson.

- Rogan, Bjarne 2002. Postkortet som suvenir og samleobjekt, gave og rituell kommunikasjon. I: *Tidsskrift for kulturforskning* 1:2. S. 39–56.
- Syrjälä, Väinö 2018. *Namn – språk – ställe: Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum*. Helsingfors universitet: Nordica Helsingiensia 52.
- Tainio, Liisa 1999. Postikortti työpaikalle. I: Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.), *Postikortti diskurssina*. Tavastehus: Korttien Talo. S. 87–122.
- Östman, Jan-Ola 1999. Coherence through understanding through discourse patterns: Focus on news reports. I: Bublitz, Wolfram, Lenk, Uta & Ventola, Eija (red.), *Coherence in Spoken and Written Discourse*. Amsterdam: John Benjamins. S. 77–100.
- Östman, Jan-Ola 2000. Postkortsdiskurs: med den språkliga periferin som centrum. *Sphinx* 1999–2000. S. 7–26.
- Östman, Jan-Ola 2001. Vähemmistöryhmät postikorteissa: fokuksessa Pohjois-Amerikan alkuperäisväestö. I: Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.), *Postikortti sosiaalisessa kontekstissa*. Tavastehus: Korttien Talo. S. 71–99.
- Östman, Jan-Ola 2004. The postcard as media. *Text* 24:3. S. 423–442.
- Östman, Jan-Ola 2017. Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention. I: Östman, Jan-Ola, Sandström, Caroline, Gustavsson, Pamela & Södergård, Lisa (red.), *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors universitet: Nordica Helsingiensia 48. S. 429–440.
- Östman, Jan-Ola & Solin, Anna (red.), 2016. *Discourse and responsibility in professional settings*. Sheffield: Equinox.

Svenskan i Finland är en konferensserie för forskning om svenska språket i Finland och fungerar som ett diskussionsforum för forskare inom olika discipliner med intresse för svenska. Den första sammankomsten hölls hösten 1989 vid Tammerfors universitet. Konferensen ordnas regelbundet av olika finländska universitet där forskning som berör svenska språket bedrivs.

Svenskan i Finland 19 ägde rum den 6–7 maj 2021 med Åbo Akademi i Vasa som värd. Den digitala konferensen samlade drygt 80 deltagare från främst Finland men även några från Sverige. Temat för konferensen var "Att skriva på svenska – privat och professionellt" och i denna volym publiceras 26 refereegranskade artiklar av sammanlagt över 40 presentationer under sammankomsten.

ISBN 976-952-69651-4-8 (tryckt)

ISBN 976-952-69651-5-5 (digital)

Denna publikation ingår i konferensserien Svenskan i Finland
ISSN 2489-4338 (tryckt)
ISSN 2489-4346 (digital)

Skrifter utgivna av Svensk-Österbottiska Samfundet nr 82
ISSN 0473-8063